

TRŽAŠKI SLOVENC

Zgodba nekoč največje slovenske urbane skupnosti

Milan Bufon

RAZSEŽNOSTI | SLOVENSTVA

Tržaški Slovenci

Tržaški Slovenci

Zgodba nekoč največje slovenske urbane
skupnosti

Milan Bufon

SLOVENSKA MATICA

KOPER 2024

Milan Bufon: Tržaški Slovenci. Zgodba nekoč največje slovenske urbane skupnosti

Zbirka: **Razsežnosti slovenstva** (ISSN 2738-4446)

Urednica zbirke: Vesna Mikolič

Glavni in odgovorni urednik založbe Annales ZRS: Tilen Glavina

Tehnični urednici: Alenka Obid, Barbara Pandev

Recenziji: dr. Aleksej Kalc, dr. Zaira Vidau

Lektura: Nina Novak

Tipične strani: Mateja Oblak

Stavek: Alenka Obid

Tipična naslovnica: Jana Pečecnik Žnidarčič

Slika na naslovnici: Odprtje prve tržaške trgovine Delavske zadruge pri Sv. Jakobu (1903)

Avtor kart: Milan Bufon

Karte izdelal: Vasilij Guštin

Slikovno gradivo: Fond ZKB (Zadružne kraške banke Trst-Gorica), zasebna zbirka Jelke Daneu Cvelbar, avtorjev arhiv

Izdajatelji in založniki: Slovenska matica; Znanstveno-raziskovalno središče Koper, Annales ZRS; Založništvo tržaškega tiska

Za izdajatelje in založnike: Ignacija Fridl Jarc, Rado Pišot, Martina Kafol

Soizdajatelj: Slovenski raziskovalni inštitut v Trstu

Za soizdajatelja: Devan Jagodic

Spletna izdaja

Dostopno na: <https://doi.org/10.35469/978-961-7195-49-1>

Finančna podpora: Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije

*In ni več zime in toplo nam je v srcu in poletje je v srcu,
in v srcu je naše mesto Trst, je moje mesto Trst.*
(Boris Pahor, Moj tržaški naslov, 1948)

Vsebina

Predgovor | 13

I. DEL: AUSTRIA FELIX

Razvoj mesta ter njegove družbene in narodnostne strukture do leta 1910 | 21

Trst in tržaški Slovenci ob koncu avstrijske dobe | 55

Oris razvoja narodnostne in družbene strukture s Slovenci značilneje poseljenih predmestnih okrajev | 103

Narodnostna in družbena podoba mestnih četrti z vidnejšim deležem slovenskega prebivalstva leta 1910 | 265

II. DEL: CITTÀ ITALIANISSIMA

Trst in tržaški Slovenci pod Italijo: med etnično »bonifikacijo« in težavno povojno družbeno rekonstrukcijo | 323

Spreminjanje števila in strukture tržaških Slovencev po letu 1945 v širšem demografskem in družbenem kontekstu | 359

Trst in tržaški Slovenci okrog leta 2020: med družbeno integracijo in
večkulturnostjo | 391

Povzetek: Slovenci v Trstu nekdaj in danes | 461

Literatura in viri | 493

Vsebinsko kazalo | 501

To knjigo posvečam mojim staršem

Moja mama Tea Berger se je v Trstu rodila leta 1919 tedaj največjemu tržaškemu trgovcu s sladkorjem in kavnim nadomestkom Matiji oziroma Mathiasu, ki je v Trstu spoznal v Ilirski Bistrici oziroma Trnovem rojeno Pavlo Šircelj, sestro prav tako v Trst priseljenega uspešnega peka, ki se je tu »prelevil« v Sircellija. Tudi mamin oče je bil v mestu širše znan s svojim italijanskim imenom Mattia, za domače pa je bil preprosto »paron«, lastnik »magazina« na Ulici Maiolica. Rodil se je v Trbovljah, vendar je bil potomec nemške rodbine čevljarjev, ki je izhajala z območja sedanje Češke, severno od Dunaja. To mu je omogočilo, da je lahko po prvi svetovni vojni namesto italijanskega prevzel češko državljanstvo in se izognil fašističnemu raznarodovalnemu pritisku. Za vsak slučaj si je v tistem času priskrbel pištolo, vendar je ni nikoli uporabil, tako kot ni nikoli sam vozil avtomobila, ko se je ob koncih tedna s prijatelji podal v kakšno njemu ljubo gostilno v Mali Repen (kot so doma pravili kraju) ali Šepulje na kozarček terana. Tja je do druge svetovne vojne iz svoje vile na Ulici Livaditi po vzponu z openskim tramvajem na Kras najraje hodil peš, mednjo pa se je vendarle dal zapeljati, saj je tako lahko znancem in partizanskim podpornikom porazdelil nekaj paketov hrane po tem, ko je svoji tako različni hčerki (ena je bila svetovljanka, druga predana družinskemu okolju) oddal navidez podobnima ženinoma, pravnikoma in protifašistoma, ki sta večino vojnih let presedela po italijanskih zaporih: Angelu Kukanji in mojemu očetu.

Moj oče (doma smo mu pravili »papà«, čeprav mi ta naziv ni bil nikoli všeč) Dušan se je v Trstu rodil leta 1914 kot najmlajši otrok iz Svetega na Krasu v Trst priseljenemu revnemu iskalcu zaposlitve Ivanu Buffonu in iz Kanala na Goriškem prav tako od doma v svet poslani Mariji Košir, teti grafika Rika

Debenjaka, ki je bratranca, mojega očeta, portretiral v času, ko sta skupaj uživala svoje študentsko obdobje v Parizu. Kako so se Buffoni (v vasi znani tudi kot »Bafuni«) vsaj že v 18. stoletju pojavili v Svetem in kako to, da se niso ne v vasi ne nikjer drugje na Slovenskem ohranili s svojim potomstvom, je uganka, ki je nisva uspela razrešiti ne jaz ne moj starejši (in edini moški sorodnik s takim priimkom) bratranec Vanja. Kakorkoli že, Ivan je naposled svoj kruh našel na železnici, družbeno varnost pa v domoljubnem krogu Edinosti oziroma Narodne delavske organizacije, ki ji je žrtvoval tudi enega izmed »f-jev« v svojem priimku. Po veliki železničarski stavki, ki jo je nova, uradno še nepriznana italijanska oblast izkoristila, da se je znebila vseh »tujih«, zdaj nezaželenih delavcev, se je enajstčlanska Ivanova družina zatekla v Ljubljano in tam začasno našla dom v nekem zapuščenem vagonu sredi žitnega polja, kakor se je tistega obdobja malce romantično spominjal moj tedaj komaj pet-ali šestletni oče. Nova domovina je begunskim Bufonom dodelila državljanstvo, nesojena pa vcepila protifašistično držo in vključenost v Osvobodilno fronto.

Usoda je nanescila, da sta se moja po geografskem in socialnem izvoru tako različna starša med obema vojnama, najverjetneje v Ljubljani, kjer je moja mama tedaj pri nunah obiskovala gospodinjsko šolo, spoznala in po zadnji vojni z blagoslovom »partizanskega« katinarskega župnika Piščanca združila v (jugoslovansko) družinsko celico, v okviru katere smo se rodili tudi vsi njuni otroci, ne da bi vedeli, da se bomo tudi sami spet znašli kot nezaželeni tujci v lastnem rojstnem kraju; »izbrisani« meščani, ki bi jim bile oblasti pripravljene dodeliti državljanstvo le tedaj, ko bi se z vpisom v italijansko šolo prostovoljno zapisali novi domovini in kulturi. Seveda ni naši stvari koristilo niti to, da se je oče, sočasni ljubitelj proletarstva in gosposkega lagodja, ki mu ga je omogočal priženjeni denar, ob svojem prijatelju Stanetu Bidovcu opredelil za Vidalija in se nato kot skesani kominformovec znašel na robu že tako »robne« skupnosti, od koder je vodila le nova pot v ljubljansko begunstvo, kjer se je znova pridružil svojim neporočenim bratom in sestram in s posredovanjem Lidije Šentjunc prevzel mesto sekretarja na Hidrometeorološkem zavodu. Prav tja in še čez je malo zatem še mene po povratku iz Ljubljane, kjer sem se pravkar vpisal na univerzo, želel potisniti vestni, iz južnega dela polotoka priseljeni varuh italijanstva mojega rodnega, toda do mene in meni podobnim nič kaj naklonjenega mesta, ko me je na mejnem prehodu pri Fernetičih prepričeval, da brez potrdila, ki se mu je pravilo »permesso di soggiorno« (in ki si ga je morala moja mama obnavljati skoraj do smrti), ne smem nazaj v Italijo, zato naj se kar poberem tja v Beograd, do koder je po njegovem mnenju segala moja domovina. (Zanimivo je, da so se le nekaj let pozneje

s podobnimi mislimi ubadali tudi »organi« nove slovenske oblasti, saj niso pokazali nobenega navdušenja nad tem, da bi nam, vsem oblastem enako »sumljivim« tržaškim Bufonom, jugoslovansko državljanstvo »zamenjali« za slovensko.)

Zgodovinski dogodki in družbene okoliščine, ki jih naša družinska zgodba, tako kot mnoge druge v tem Pahorjevem »mestu v zalivu«, prepričljivo odlikava ter s tem pooseblja tisto nemirno okolje in obdobje, ki mu je bilo zlitje in sožitje različnosti obenem razlog za uspeh in pogubo. Ljudje, ki jim je v življenja nasilno vdrla zgodovina in jih kot deroča, narasla poplavna voda odnesla s seboj ter zapisala izgnanstvu, v iskanju vedno novega pristana, celo takrat, ko se niso nikoli premaknili iz svojega rodnega kraja. Tržaška večjezičnost: včasih uporabna (in meni zoprna) lahkotnost, ki je mojim staršem omogočala, da se v nemščini ali francoščini pri mizi pogovorita o nečem, kar naj bi ostalo nam otrokom prikrito, za tržaške Slovence pa večinoma travmatična izkušnja prisilnega izrinjanja lastnega, večinskim »občutljivim« ušesom osovražene matere jezika, jezika sanj in otroške nežnosti mnogih generacij, v katerega je vztrajno nerazumno butal črni val podedovane nestrpnosti, ki je iz njega želela narediti jezik sužnjev; jezik, ki se ga je bilo treba sramovati, težek izvorni mlinski kamen, ki ga je bilo treba čim prej odvreči, se mu odreči in potisniti na dno duše in zavesti; jezik, za katerega je celo moja mama, ko sem se s svojo roko v njeni spuščal iz našega domačega zavetja proti Ulici Rossetti, menila, da je bolje, da ga za hip pozabiva. Trst: mozaik in stičišče družbenih tokov, na temelju katerih se je zgradilo hitro rastoče in med vsemi najbolj »odprto« mesto v avstrijskem delu monarhije; mesto, v katerem je lahko zaživela, prebivala in se razvijala tudi največja slovenska urbana skupnost; podoba nikoli dosežene multikulturalnosti, ki je žalostno in morda nepovratno pogorela z Narodnim domom; del za slovenske politike in potrošnike nekoč neobhodno potrebnega in zdaj hitro pozabljenega skupnega slovenskega kulturnega prostora; zgolj mit preteklosti, tragedija spomina ali tudi utopija prihodnosti?

Milan Bufon

Predgovor

S tem delom nadaljujem in končujem raziskavo o sobivanju, prepletanju in zlitju ljudi, kultur in jezikov na Tržaškem, ki sem jo začel z leta 2020 izšlo knjigo *Ethnos in topos – Družbene spremembe in narodnostna podoba slovenskih krajev na Tržaškem od leta 1910 do leta 2015*. V njej sem na primeru trinajstih izbranih podeželskih naselij v okolici Trsta opravil pregled spreminjanja etnične in družbeno-ekonomske strukture nekoč docela slovenskega ruralnega obmestja v modernem obdobju, ko so se v ta prostor pričeli širiti mestni vplivi. Najprej, predvsem v drugi polovici prejšnjega stoletja, se je zaradi vse večjega števila zaposlenih v mestu povečala družbena urbanizacija podeželja z opuščanjem kmetijstva in preoblikovanjem bivališč, nato pa se je vanj od 90. let prejšnjega stoletja »razlilo« rastoče število pretežno italijansko govorečih meščanov, ki je v to zgodovinsko »ekskluzivno« slovensko narodnostno okolje vneslo novo etnično pomešanost ali (kot se temu zdaj rado reče) »hibridnost«. Nekdaj zelo različni družbeno-ekonomska in etnično-jezikovna struktura sta se postopoma poenotili, le da v mestu še vedno vidno prevladujejo italijanske prvine, na podeželju pa (čeprav v manj izraziti obliki) slovenske, v katere se delno integrirajo tudi mestni priseljenci.

Tudi samo mesto je v tem času doživelo korenito in zgoraj opisani podobno preobrazbo, če upoštevamo razmerje med mestnim središčem ter

nekdaj skoraj povsem slovenskimi predmestnimi naselji in mestu najbližjimi vasmí, ki so se že ob koncu avstrijske dobe začele v družbenem, etničnem in urbanem pogledu integrirati v hitro rastoče tržaško urbano okolje. K pospešeni demografski rasti Trsta, tedaj največjega avstrijskega pristanišča, je občutno pripomogel zlasti dotok slovenskih priseljencev (ali bolje priseljenk, saj je bilo med temi največ žensk) iz vzhodnega mestnega zaledja, predvsem s Krasa, Goriške in Kranjske, toda tudi iz Istre in vzhodnejših predelov sedanje Slovenije. Čeprav se je to prebivalstvo sproti integriralo v mestno družbo oziroma »utapljaló« v tržaško-italijanskem večinskem okolju, je ta nenehni demografski priliv vendarle pripomogel, da je delež slovenskega prebivalstva v Trstu od poznega srednjega veka pa vse do konca prve svetovne vojne ostal skoraj nespremenjen (22–33 %), čeprav so si italijanski občinski oziroma deželni uradi vse bolj prizadevali, da bi v popisih prikazali zgolj »italijansko« podobo tega tradicionalno in značilno večkulturnega in večjezičnega mesta, kakor nam to lepo prikazuje primer revidiranega popisa iz leta 1910, ki bo v tem delu predmet natančnejše obravnave.

Zgoraj opisana težnja se je seveda še okrepila, ko je bil Trst priključen italijanski kraljevini ter je moralo mesto postati »najbolj italijansko« in fašističnemu režimu primerno. Po drugi svetovni vojni je dotedanjo prisilno (in zato večinoma neuspešno) asimilacijo zamenjala »prostovoljna« v času razkola med Stalinu in Titu zvestimi pristaši, vztrajno pa se je nadaljevala tudi »tiha« asimilacija, predvsem med manj izobraženimi in neodvisnimi pripadniki slovenske mestne skupnosti, ki so delali v italijanskem okolju ter živeli v etnično in jezikovno mešanih gospodinjstvih. Zaradi vseh teh vojnih in povojnih burnih sprememb na širši geopolitični in notranjepolitični ravni ter posledične povečane stopnje asimilacije in emigracije tržaških Slovencev, še zlasti pa zaradi prekinjenega priselitvenega toka »svežega« slovenskega prebivalstva iz mestnega tradicionalnega zaledja, se je po uradnih podatkih do leta 1971 delež Slovencev v mestu zmanjšal na samo okrog 5 % skupnega prebivalstva.

Ta negativni trend se v času sodobne, poindustrijske in vse bolj »globalizirane« družbe vendarle upočasnjuje in v nekaterih pogledih pridobiva spodbudnejšo usmeritev, saj se je po osamosvojitvi Slovenije ter njenem vstopu v EU in v schengenski prostor v Trstu vidno zmanjšala nekdanja izrazita družbena razdalja med večinskim, italijanskim, in »manjvrednim« manjšinskim slovenskim prebivalstvom. V mešanih gospodinjstvih se slovenske prvine ne asimilirajo več nujno v italijanske, ampak postajajo tem enakovredne in se enakovredno prenašajo na otroke. Če se je od 90. let prejšnje-

ga stoletja na slovenskem tržaškem podežlju v šolah s slovenskim učnim jezikom začelo povečevati število otrok iz mešanih ali neslovensko govorečih družin, se je v še večjem obsegu ta pojav uveljavil v tovrstnih mestnih šolah, tako da so se v njih otroci iz »pravih« slovenskih gospodinjestev (tem so bile te šole pravzaprav namenjene) kmalu znašli v manjšini. Povečuje se torej število po maternem jeziku ali prevladujoči narodnostni pripadnosti italijansko opredeljenih prebivalcev, ki se učijo slovenskega jezika, s tem pa se povečuje tudi število oseb, ki izražajo mešano, slovensko in italijansko narodno pripadnost.

Največkrat se seveda izkaže, da je imelo to za slovenski jezik bolj dovzetno »italijansko« prebivalstvo slovenske starše ali stare starše, pa čeprav morda le v delni obliki, saj je bilo za Trst, kakor bo bralec lahko ugotovil v knjigi, glede spolne strukture priseljencev že v avstrijskem obdobju značilno, da so se italijansko govoreči moški zelo pogosto poročali s slovensko partnerico. Vendar pa je to znak delne »deasimilacije« in korak v smeri ponovno obujene, žal še vedno komaj opazne oziroma »potopljene« in pod uradno italijansko mestno »preprogo« skrite tržaške mozaične kulturne dediščine. To, kar dela to mesto tako »evropsko« in privlačno, ostaja lokalnim oblastem še vedno nezaželeno in nekako sramu vredno. Seveda pa prinaša zmanjšanje družbene distance in z njim povezan integracijski proces med glavnima mestnima komponentama spremembe tudi na področju etnično-jezikovne identitete in prakse tržaških Slovencev, med katerimi je vse več takih, kakor bo to prikazano v knjigi, ki niso več »samo Slovenci«, ampak »tudi Slovenci« ter večinoma živijo v etnično in jezikovno mešanih gospodinjestvih.

Knjiga poskuša podati neki pregled kompleksnosti zgoraj opisanega mestnega družbenega razvoja. V družbeno-kulturnem pogledu smo posebno pozornost namenili slovenski narodni skupnosti v Trstu in slovensko-italijanskim odnosom v njem, te vidike pa smo dopolnili še z analizo družbeno-ekonomske transformacije pretežno slovenskih predmestij ter nekaterimi posebej za potrebe pisanja te knjige opravljenimi raziskavami. Glede na politično-geografske spremembe, ki jih je Trst doživel v prejšnjem stoletju, smo knjigo razdelili na dva dela, ustrezno z glavnima obdobjema mestnega življenja ter zelo različnima razmerjema med glavnima skupinama mestnih prebivalcev: prvega smo naslovlili *Austria felix*, drugega *Città italianissima*. Prvi del obsega čas od nastanka in razvoja mesta do prve svetovne vojne in razpada Avstro-Ogrske. V njem bo bralec našel daljši oris družbene podobe mesta ob koncu avstrijske dobe, ki vključuje podrobnejši prikaz razvoja šestih tradicionalno slovenskih predmestnih okrajev (od severa proti jugu so to: Barkovlje, Rojan, Sv. Ivan,

Škedenj, Sv. Marija Magdalena Spodnja in Sv. Marija Magdalena Zgornja). Za te predmestne okraje in za mestne četrti Sv. Vid, Novo mesto, Nova mitnica, Stara mitnica in Sv. Jakob smo posebno pozornost namenili pregledu stanja ob popisu iz leta 1910. Prvič doslej smo namreč za navedena predmestna območja v celoti pregledali v občinskem arhivu hranjene izvirne popisne pole (na ravni posameznih gospodinjstev) in na tej podlagi izdelali natančno analizo njihove demografske, etnično-jezikovne in družbeno-ekonomske strukture. Podobno analizo smo opravili za mestne četrti, z izjemo Starega mesta, kjer je bilo slovensko prebivalstvo statistično izrazito slabše zastopano, le da smo se morali v tem primeru zaradi mnogo večjega števila v teh okrajih prisotnega prebivalstva omejiti le na njihove središčne, najbolj reprezentativne dele.

S pomočjo tega zamudnega, toda nadvse zanimivega pregleda izvirnih popisnih podatkov smo lahko med drugim ugotovili tudi postopek etnično-jezikovnega »popisovanja« oziroma opredeljevanja, ki so ga izvajali občinski, večinoma italijanski popisovalci in je, skladno z načelom »običajno uporabljene jezika«, ki so ga interpretirali kot uporabljeni jezik v javnosti oziroma na delovnem mestu, izrazito precenjeval število italijanskega in močno podcenjeval število slovenskega prebivalstva. S pomočjo istega vira smo lahko spremljali postopek revizije popisa, ki jo je zahtevalo tržaško politično gibanje Edinost, in z uporabo objektivnih kazalcev narodne pripadnosti (kraj rojstva, ime in priimek, priloženi rojstni list ter jezik, v katerem je bila izpolnjena in podpisana pola) še sami opravili »revizijo revizije« popisa. Tako smo za isto obdobje in na podlagi istih popisnih podatkov dobili kar tri različne ocene števila in deleža slovenskega prebivalstva v obravnavanih mestnih in predmestnih okrajih. Po eni strani nam te ocene prikazujejo, kako široke so lahko »škarje razpona« etnično-jezikovne identifikacije v mestnih okoljih, po drugi pa dokazujejo, da je bilo dejansko število Slovencev v Trstu še opazno višje od tistega, ki ga je prikazal revidirani popis in je za večino italijanskih raziskovalcev predstavljal »maksimalni«, če ne že »umetni« obseg slovenske mestne skupnosti. Zelo zanimivi so tudi drugi podatki, ki smo jih pridobili s pregledom popisnih pol: od narodnostne strukture oseb z neavstrijskim državljanstvom (ki je objavljeni popisni podatki ne podajajo) do krajevnega izvora priseljencev, aktivnostne in poklicne strukture prebivalcev, števila in narodnosti služkinj v meščanskih družinah, obsega narodnostno mešanih gospodinjstev, srednjega števila družinskih članov, deleža gospodinjstev s podnajemniki, cene najemnin, števila živine pri kmečkih gospodarstvih in še marsičesa, kar nam prinaša živo podobo tedanjih mestnih in predmestnih okrajev ter slovenskega prebivalstva v njih.

Za naslednje obdobje, za katero ni na voljo zanesljivejših podatkov o številu in razporeditvi tržaških Slovencev, smo opravili kritični pregled razpoložljivih ocen ter na njihovi podlagi in na podlagi ekstrapolacij splošnih demografskih trendov izvedli lastno oceno o spreminjanju zastopanosti slovenskega prebivalstva po posameznih mestnih predelih v nekaterih ključnih obdobjih. Ugotovili smo splošne in specifične dinamike rasti oziroma upada slovenskega prebivalstva in razloge zanje. Pri tem postopku smo se oprli tudi na število vpisanih učencev in dijakov v mestnih šolah s slovenskim učnim jezikom v povojnem obdobju. V tem okviru smo s pomočjo objavljenih seznamov iz vsakoletnih *Izvestij* izvedli posebno anketo med tistimi nekdanjimi dijaki prvih razredov mestnih nižjih srednjih šol, ki so v času izvedbe raziskave (ta je potekala v letih 2020–2022) predstavljali »zrelo« generacijo tržaških Slovencev v starosti med 40 in 70 let. Za osebe, ki so sestavljale tedanjo slovensko mestno šolsko populacijo, smo najprej poskusili pridobiti podatke o njihovem krajevnem izvoru in sedanjem območju bivanja, v nadaljevanju pa smo osebe, ki še vedno živijo v mestu, prosili tudi za druge podatke, s katerimi bi lahko osvetlili splošne družbene značilnosti in spremembe sedanjih tržaških Slovencev.

Dodatne, splošnejše podatke o etnično-jezikovni strukturi sedanjega tržaškega prebivalstva smo pridobili s posebej za pisanje te knjige naročeno javnomnenjsko raziskavo, ki jo je v obdobju 2021–2022 izvedla specializirana tržaška družba SWG ter jo je z manjšo dotacijo sofinanciral *Urad za Slovence v zamejstvu in po svetu Republike Slovenije*. Anketa med nekdanjimi dijaki slovenskih nižjih srednjih šol v Trstu in javnomnenjska raziskava sta bili izvedeni s finančno ali kadrovsko pomočjo *Slovenskega raziskovalnega inštituta v Trstu*, sicer pa sem celotno, večletno raziskovalno delo, ki je potekalo deloma v arhivu tržaške občine, deloma na terenu in seveda v domačem kabinetu, opravil v okviru raziskovalnega programa slovenske agencije za raziskovalno dejavnost ARRS P5-0409 *Razsežnosti slovenstva med lokalnim in globalnim v začetku tretjega tisočletja*, ki ga na Inštitutu za jezikoslovne študije *Znanstveno-raziskovalnega središča Koper* vodi dr. Vesna Mikolič. Posebna zahvala gre vsem tistim številnim tržaškim Slovencem, ki so se odzvali na naše intervjuje ter tudi drugače prispevali k zbiranju in dopolnjevanju različnih podatkov, nenazadnje pa še tistim, ki so pregledali rokopis in nanj dali svoje pripombe in dopolnila. Ker bo to verjetno zadnja znanstvena monografija, ki jo objavljam pri naši »hišni« založbi *Annales ZRS*, bi se rad na tem mestu zahvalil njeni urednici Alenki Obid za pomoč pri »presnavljanju« mojih besedil v knjižno obliko.

S to knjigo, posvečeno tržaškim Slovencem, nekako zaključujem tudi svojo raziskovalno pot, ki sem jo pričel kot raziskovalni sodelavec Slorija v začetku 80. let prejšnjega stoletja. Tedaj sem se kot urednik *Krajevnega leksikona Slovencev v Italiji* veliko ukvarjal z domačim tržaškim družbenim okoljem, tako da lahko rečem, da svoje delo končujem točno tam, kjer sem ga nekoč začel. Upam, da mi je v tem času uspelo prispevati k boljšemu poznavanju te zanimive lokalne stvarnosti, ki reprezentira tudi številna druga evropska območja družbenega in kulturnega stika, s katerimi sem se vmes ukvarjal. Naj na koncu dodam, da sem tudi to svojo drugo »tržaško« knjigo, tako kot prejšnjo, ki obravnava tržaško podeželje, poskusil pisati v dovolj poljudni obliki, da bi bila zanimiva in dostopna tudi širšemu bralstvu, brez razlik med našim »zamejstvom« in »matično« državo. Tako kot v knjigi *Ethnos in topos* sem splošne krajevne opise v dobršni meri črpal prav iz *Krajevnega leksikona*, ki je bil pravzaprav prvi poskus sintetičnega pregleda tržaške kulturne zgodovine in družbene geografije, uporabil pa sem tudi vse meni znane in dostopne vire in publikacije, ki dopolnjujejo okvir, v katerega sem vgradil svoje raziskovalne rezultate, in jih navajam med besedilom. Verjamem, da se »slovenski Trst« v prihodnje ne bo dojemal le kot preostanek nekdanj največje slovenske urbane skupnosti in da se ne bo končal s to knjigo, temveč da bo znal še sam nadaljevati svojo večstoletno zgodbo, ki jo tako dobro simbolizira usoda njegovega Narodnega doma.

Milan Bufon

**I. DEL
AUSTRIA FELIX**

Razvoj mesta ter njegove družbene in narodnostne strukture do leta 1910

Prvi podatki o rimski poselitvi Trsta segajo v leto 35 pred našim štetjem, ko se je na zahodnem pobočju griča sv. Justa razvilo antično naselje Tergeste ali Tergestum.¹ Rimljani so z ustanavljanjem obmorskih naselij želeli zavarovati oglejske pomorske trgovske poti v Jadranskem morju, ki so jih v teh območjih ogrožali predvsem piratski Histri. V mestecu, ki naj bi štelo do 10 tisoč prebivalcev, so izdelovali glinene vrče in korce (podružnica oglejske rodbine Barbi)² ter preprodajali v okolici pridelano volno, vino in olje. Izkopi, ki so jih opravili v fašističnem obdobju, so odkrili ostanke starega obzidja, nekdanje bazilike, parterja in templja. Sicer pa so bili vse do takrat med mestnimi zgradbami še vidne nekatere prvine starega Tergesteja: Rihardov slavolok (33 pr. n. št.), ki je nekdanj služil za vhodna vrata v rimsko mesto, deli v letih 1936–1938 rekonstruiranega trajanskega gledališča in ostanki pomola pod današnjo Ulico Teatro Romano, ki so jih odkrili leta 1887. V srednjem veku se je Trst znašel med frankovsko in bizantinsko oblastjo, kar mu je dalo možnost, da je razvijal svojo relativno avtonomijo, ki jo je potrdila fevdalna listina iz leta 948. Mestece je bilo z njo izvzeto tako iz »zahodne« furlanske

1 Izvor imena ni prav jasen, večinoma ga povezujejo z ilirsko besedo »terg« (trg) in venetsko končnico »este«.

2 Cusin, *Venti secoli di bora*.

posesti kot iz »vzhodne« istrske posesti in je postalo samostojna mestna »državica« v lasti tržaških, večinoma germanskih škofov.

V tem času, med 4. in 12. stoletjem, sta bili na Sv. Justu, kjer je nekoč verjetno stalo gradišče, zgrajeni cerkev sv. Marije in kapelica sv. Justa, ki so ju v 14. stoletju združili v katedralo sv. Justa, tržaškega zavetnika. Sicer je mestece znotraj svojega visokega obzidja vse od 14. do 18. stoletja ostalo skoraj nespremenjeno: vrh Sv. Justa so zavzemala politično-sakralna poslopja, ki jih je od civilnih bivališč ločeval zeleni pas, pravo naselje pa je bilo osredotočeno okrog sedanje Ulice Riborgo oziroma Teatro Romano, pred katero se je odpiral Stari trg s tržnico in skladišči. Tržaško mestno komuno prvič omenja listina iz leta 1139,³ ko so tržaško posest razmejili od devinskih: mejna črta je potekala od Sesljanskega zaliva po cesti, ki povezuje največja naselja vzdolž Kraške planote med Nabrežino in Bazovico do neke točke pri reki Glinščici, ki je tradicionalno razmejevala tržaško in koprsko ozemlje. Ta mejna črta v grobem še danes razmejuje tržaško mestno občino, ki se je v praksi oblikovala v 13. stoletju, ko se je v Trstu zmanjševala oblast tržaških škofov ter povečeval vpliv mestnih posestnikov in trgovcev. Škof je mestni komuni najprej prodal pravico do izvolitve sodnikov, pobiranja desetine in tiskanja denarja, leta 1295 pa še svoje zadnje posvetne pravice. Vpliv mestnih civilnih oblasti se je povečeval z rastočo odvisnostjo od Benetk, ki so jim Tržaçani od leta 1202 morali plačevati dajatve, v zameno pa so od njih prevzeli tudi »sodobnejšo« družbeno in gospodarsko organizacijo ter nenazadnje tudi beneški govor, ki je postopoma nadomestil prvotno furlansko jezikovno podlago. Sicer so se Tržaçani tedaj izkazali predvsem po svojih plenilskih vdorih v sosednjo Istro, s katerimi so nenehno izzivali beneško nadoblast, pred katero so iskali zaščito pri Oglejskem patriarhatu, ki mu je pripadala tržaška škofija, oziroma pri Habsburžanih, ko so ti začeli širiti svoj vpliv v tržaškem zaledju.

Mestno oblast je tvorilo okrog 180 starih rodbin, ki so si pridobile dedno pravico do zastopstva v tako imenovanem velikem svetu. Ta je izvolil mali svet, ki ga je sestavljalo okrog 40 članov, mestne magistrature ter določal mestno zunanjo in notranjo politiko. Glavni izmed za štiri mesece do pol leta imenovanih magistratov oziroma mestnih upraviteljev in sodnikov je bil kapetan, običajno zunanji najemnik, več pravnihi norm in vojaških veščin, kakršen je bil v začetku 14. stoletja Andrea Dandolo, poznejši beneški dož, sicer pa so te še najraje poiskali v okviru goriške grofije oziroma v tistem bližnjem

³ Za podrobnejši opis razvoja mesta v srednjem veku glej: Cusin, op. cit.

(pretežno slovenskem) območju, imenovanem »de Carsis«.⁴ Mestna oblast je skupaj z armerijo in dvorano za seje velikega in malega mestnega sveta domovala v palači, ki je poznejši Veliki trg delila na dva dela (Mali in Veliki trg).⁵ Oba trga so poleg leta 1367 zgrajene cerkve sv. Petra in Starega gledališča obdajale različne druge zgradbe, tako da je bilo mogoče do mandrača (mestnega pristana) priti le skozi tri varovana vrata, vhod v pristan z morske strani pa so čez noč zapirali z verigo. Enako je več manjših zgradb delilo Veliki trg od Forumu (kakor so imenovali preostanek antičnega trga, na robu katerega je nastala sedanja občinska palača). Na Forumu je stala Loža, v kateri so trije sodniki poslušali in razreševali meščanske spore in prošnje, ob njej pa še davčna uprava, menjalnica, javna pekarna in stavba z uradnimi tržnimi merami. Okrog Velikega trga je bilo poleg tako imenovane »velike krčme« (Locanda grande), ki je popotnikom in trgovcem ponujala prenočitve, mogoče najti zdravnika in kirurga, ki so mu pravili »brivec«. Tu so stale dovoljene mestne igralnice in tudi domovi premožnejših mestnih rodbin,⁶ notarski uradi, ribarnica, tržni prostori ter prostori za različne skupine meščanov. Tu so imeli svoje zavetišče pristaniški težaki, Judje kot javni posojilodajalci, a tudi prostitutke, ki so svoje stranke sprejemale v občinski javni hiši ter bile po Kandlerjevem mnenju skoraj vse Slovenke z Vipavskega in Kranjskega, redkeje Nemke. Slovenci so prevladovali tudi med trgovci, ki so prihajali v Trst prodajat svoje blago. In prav zato, da bi lahko Trst k sebi pritegnil dobičkonosno trgovino s kranjskim zaledjem, je mestni statut iz leta 1337 izrecno predvideval, da naj se tu postavi nova zgradba za potrebe slovenskih in drugih trgovcev.⁷ Med različnimi dokumenti iz te dobe nam prisotnost slovenskega prebivalstva v mestu nazorno prikazuje spis iz začetka 13. stoletja, v katerem je med 360 meščani, ki so obljubili pokorščino beneškemu dožu Dandolu, navedenih kakšnih 30 imen slovenskega oziroma slovanskega izvora.⁸ Lahko si torej predstavljamo, da je bil delež Slovencev med celotnim tržaškim prebivalstvom še precej večji.

4 Cusin, op. cit.

5 Opis tedanjega mesta podaja Kandler v delu *Storia del Consiglio*.

6 Statuta iz leta 1350 in 1365 navajata Vilgelmina ali Grenvilla Copo oziroma Guilla Coppo, Bertucija Renalda, Nicolaja de Galvana, Gregorija de Leo, Andreja de Judicibusa, Francisca Rubeija, Iohannisa Mortegla ter »sera« Acharisija in Petra, statut iz leta 1421 pa še Petra Paduina, Petra Bella, Francisca Bandello, Christophora de Jachogno, Janca de Spagnolisa in »sera« Valesija. Statute navaja Kandler, op. cit.

7 Kandler, op. cit. (str. 33). Odredba se glasi: »de novo quod per Comune Tergesti fiat una domus post palacium Communis, videlicet apud voltos Communis versus domos butiglariorum ad usum mercatorum sclaborum et aliorum qui conducunt victualia in Civitate Tergesti qui possent tenere equos et alia sua animalia in dicta domo«.

8 Merku, La presenza. Ta spisek navaja Kandler v delu *Storia del Consiglio* na str. 40–42. Med različnimi imeni smo našli ta: A. Melisz, Sobos sclau, Wocina, Jo. Sclavo, Marin Pilizar, Triebez, Hettich,

Ob trgovini so mestne oblasti podpirale zlasti razvoj dobičkonosnega vinogradništva in solinarstva. Da bi zaščitile mestne posestnike, so poskušale omejiti povečevanje terasiranih vinogradov ali »paštnov« med prebivalci okoliških vasi in prepovedale pašo drobnice pod Kraškim robom. Posebej reguliran je bil tudi postopek prodaje vina trgovcem iz nemškega in slovenskega zaledja, ki ga je vodila posebna skupina mestnih uradnikov.⁹ Vsi meščani so morali izmenično stražiti mesto na obzidju ter obeh zunanjih mestnih utrdbah na Monkolanu (Kontovelu) in v Muhovem, vsak član velikega sveta si je moral priskrbeti tudi samostrel s 25 puščicami. Mestna obramba je bila potrebna, saj so bili Tržaçani v trajnem sporu z Benetkami, ki so pazile, da ne bi na Jadranu dobile večjega tekmeca. Omenili smo že, da so si Beneçani že leta 1202 s pomoçjo križarske vojske poskusili podrediti mesto in odtlej od Trsta zahtevali letno dajatev v obsegu 50 urn vina, napadi pa so si sledili tudi pozneje zaradi širjenja avstrijskih posesti proti Jadranskemu morju in dosegli višek v drugi polovici 14. stoletja. Benetke so Trstu napovedale vojno leta 1368, mesto dalj časa oblegale in okrog njega postavile svoje utrdbe, čeprav so mu na pomoč priskočile sicer skromne avstrijske vojaške sile. Avstrijski vojvoda je naposled (leta 1370) v zameno za 75 tisoč florintov Trst in bližnji Muhov grad prepustil Benetkam. Beneçani so podrli staro občinsko palaço in začeli graditi dve novi trdnjavi: prvo (a' Marina) na severnem obalnem robu mestnega obzidja (v bližini današnjega gledališča Verdi) in drugo na griču Sv. Just. Po zavezništvu med Genovo, Ogrsko in Oglejskim patriarhatom leta 1378 so Benetke začasno izgubile prevlado nad morjem, tako da je Trst leta 1380 prešel pod pokroviteljstvo Oglejskega patriarhata, ki se v odnosu do mesta sicer ni veliko razlikoval od Beneçanov.¹⁰

Zaradi trajajoçe nestabilnosti in zunanje nevarnosti se je mestna komuna leta 1382 odločila, da varovanje svoje avtonomije dokončno zaupa Habsburžanom, ki so se v naslednjih desetletjih uspeli dogovoriti z Beneçani o delitvi

Marquardus de Sobongna, N. Budina, Wolriza, Andrea Budina, Juan Mulinar, Walter Sclavo, Stoianus Sclavo, M. generus Blagosiz, D. Smeth, Cancianus in D. Miriz. Leta 1550 je nadvojvoda Karel člane velikega in malega sveta imenoval sam: med temi so bili Dominik, Jakob in Mihel Babich, Zanon Blagusich, Giovanni Berthos, Peter Blagusichio in Vital de Miretz. Po novem postopku naj bi enkrat letno enega izmed treh sodnikov, ki so vodili mestno komuno, izbral kapetan v imenu nadvojvode, drugega veliki svet in tretjega mali svet. Vsak izmed teh je vodil posle štiri mesece. Mestna avtonomija se je dodatno zmanjšala v začetku 18. stoletja, ko je Karel VI. določil, naj dunajski dvor poleg kapetana oziroma guvernerja imenuje tudi prvega oziroma glavnega izmed mestnih sodnikov; na to mesto je imenoval grofa Marenzija. Tedaj se je povečalo tudi število članov mestnega sveta s slovanskim priimkom, in sicer so bili to Pistrich, Stanchina, Fratnich, Saumich, Pillepich, Novack, Jelussig, Lovacz, Ustia, Crobath, Milost, Potoscniç, Wrbna, Zach, Kaschniz in podobni. Marija Terezija je funkcije sodnikov podaljšala na tri leta.

9 Zanje Cusin v navedenem delu uporablja naziv »mexeti«, ki je bil zapisan leta 1336 in je verjetno povezan s podobnim slovenskim izrazom »mešetar«.

10 Cusin, op. cit.

svojih vplivnih območij v regiji. Avstrijci so se z Leopoldom obvezali, da mesta ne bodo dajali v fevd nikomur in da bodo spoštovali tržaško notranjo samoupravo, ki se je kazala v tem, da je bil od dvora imenovani zastopnik in vojaški poveljnik (kapetan) zavezan določbam mestnega statuta. Kapetana in njegovo osebje je moralo mesto vzdrževati s štiri tisoč liri plače,¹¹ kar pa meščanom ni bilo posebej po godu, tudi zato, ker je avstrijski nadvojvoda za tržaške kapetane sprva imenoval devinske gospode, ki se za Trst niso veliko zanimali; v mesto se je prvi kapetan vselil šele leta 1468, ko so na Sv. Justu dogradili utrdbo. Habsburžani so si prilastili tudi pravico do polovice v mestu prisojenih glob ter vseh z mestno trgovino povezanih davščin in carin, ki so jih tedaj pobirali na Proseku in Klancu pri Kozini. Carin je bilo oproščeno blago, ki je služilo za mestno oskrbo, a tudi v tržaški občini pridelana »rebula« (v it. *ribolla*). Ta je bila očitno Leopoldu zelo všeč, saj je zahteval, da mu mora na dan tržaškega patrona, sv. Justa, mesto poslati sto urn istega leta pridelane najboljše »rebule«.¹²

Mestno avtonomijo je Dunaj dosledno spoštoval do druge polovice 15. stoletja. Tedaj se je v mestu zaradi ponovno izgubljene vojne z Benečani, ki so podpirali namene koprskih meščanov, da bi sami imeli večji nadzor nad trgovino med Kranjsko in Beneško republiko, okrepila Benetkam naklonjena stranka. To je prisililo Friderika III., da je leta 1467 v Trst poslal tri komisarje in tisoč oboroženih plačancev, ki naj bi v mestu vzpostavili red. Imenovani so bili verjetno vsi Slovenci, in sicer vipavski graščak Nikolaj Luogar (ali Logar), devinski graščak Tomaž Ellacher in tržaški kapetan Jurij Cernomel.¹³ Očitno je »trojka« pod Logarjevim vodstvom delo dobro opravila, saj so tržaški veljaki že leta 1468 sporočili cesarju, da se v vseh pogledih podreajo njegovi volji in oblasti. Tega leta se je torej mestna avtonomija v dotedanji obliki končala, čeprav se je nestabilnost, nenazadnje zaradi ponavljajočih se tržaških napadov na beneške trgovske karavane, kljub temu nadaljevala: že

11 Tako je določal odlok avstrijskega kneza Leopolda, ko je leta 1382 prevzel skrb za tržaško komuno, ki je tedaj segala na severu do Sosljana in na jugu do Štarmarja; vzhodno mejo je delala javna cesta, ki je vodila od Sosljana preko Proseka (ob proseškem prelazu je stal varovalni stolp na Mokolanu, okrog katerega se je nato razvil Kontovel), Opčin in Trebč do Muhovega (griču, na katerem je nekoč stal grad, so tedaj v italijanščini pravili Montecavo) in Kaštelirja pri Štarmarju.

12 Kandler, *Storia del Consiglio*, str. 56. Urna je znašala nekaj več kot pol hektolitra, sicer pa so po prevladujočih ocenah tedaj v tržaški občini pridelali več tisoč urn vina. Ni točno znano, kakšno vino je odgovarjalo imenu »rebula« oziroma »ribolla«, čeprav bi lahko razumeli, tudi glede na čas, v katerem je moralo mesto vino predati vladarju, da so tako imenovali »mošt« oziroma sladko in rahlo peneče vino, ki je postalo v naslednjih stoletjih splošno znano kot »prosekar«. Nenazadnje v Furlaniji še danes pravijo »ribolla« jesenskemu sladkemu ali polsladkemu mlademu vinu, ki ga Beneški Slovenci imenujejo »mošt«.

13 Kandler, op. cit. Logarja je cesar po uspešno opravljeni nalogi povišal v tržaškega kapetana, njega pa je nasledil Nikolaj Rauber, prav tako slovenskega rodu. Kapetani so imeli svoj sedež na gradu sv. Justa.

leta 1469 je moral Logar ponovno zatreti poskus mestnega patricija Bonoma, da mesto preda Benetkam, v letih 1471 in 1478 so v Trst vdrli Turki, leta 1508 pa so Benečani za krajši čas spet zavzeli mesto. Preteča »zunanja« nevarnost je meščane spodbudila, da so v začetku 16. stoletja začeli širiti utrdbo sv. Justa, ki pa ni nikoli zares udejanjila svojega varovalnega namena, saj so bila dela končana šele leta 1636, ko so se večji konflikti že nehali. Mnogo bolj uporabna je bila vojaška trdnjava na bližnjem griču Sv. Vid, ki pa je pozneje, vse do konca 19. stoletja, omejevala širjenje mesta na tem območju.¹⁴

Burna dogajanja, ki se jim je leta 1511 pridružil še močen potres, ki je porušil del obzidja in številna bivališča, so vsekakor zahtevala kar težek demografski davek. Število tržaškega prebivalstva se je namreč od začetnih 6–7 tisoč do konca 15. stoletja razpolovilo in še v začetku 17. stoletja ni preseglo 3 tisoč prebivalcev, saj je tedaj mesto ponovno zajela kuga, ki je zahtevala okrog 1500 žrtev. Je pa v začetku novega veka dobila etnična sestava mesta že tisto podobo, ki jo bo Trst ohranil v celotnem avstrijskem obdobju. Po podatkih iz 15. stoletja¹⁵ je mogoče razbrati, da je bilo med mestnimi prebivalci okrog 55 % Romanov, kakšnih 30 % Slovanov, preostalih 15 % pa je odpadlo na druge narodnosti, med katerimi so bili najštevilnejši Nemci, Grki in Judi, ki so se v Trstu pojavili že v 10. stoletju. Slovensko prebivalstvo se je na Tržaškem od 6. stoletja dalje razširilo nekako do črte Nabrežina-Opčine-Katinara-Škedenj, medtem ko je neposredno okolico Trsta strnjeno poselilo šele v 17. stoletju¹⁶, kakor navaja Ireneo della Croce, ki je leta 1698 v delu »*Historia di Trieste*« zapisal: »Danes Slovenci obkrožajo Trst od vseh strani. Takoj za zidovi mesta vse prebivalstvo vasi in kmetij na tržaškem ozemlju uporablja samo slovenski jezik.«¹⁷ V mestu so bili priseljeni Slovenci tradicionalno močnejše zastopani med obrtniki in malimi trgovci, manj pa v višjih slojih, kjer je prevladovalo romansko in germansko prebivalstvo.

Lokalna oblast se je v tržaški komuni izvajala na dveh ravneh: duhovniki in plemiči niso bili del mestne samouprave in so bili podrejeni fevdalnemu redu, meščanske pravice in dolžnosti pa sta urejevala tako imenovana veliki

14 Prvo utrdbo, znano kot Šanca (Sanza), so začeli graditi leta 1616 na griču, ki so mu sprva pravili Chiavola, nato pa Sv. Vid po tamkajšnji kapeli iz 14. stoletja. Dograjena je bila leta 1627 in razširjena leta 1733. Šele leta 1888, ko so utrdbo podrli, je grič Sv. Vid izgubil svojo obrambno funkcijo in je nehala veljati prepoved gradnje.

15 Čokelj, *Zgodovinski razvoj narodnostnega stanja v Trstu*.

16 Kos, *Zgodovinski razvoj slovenske zahodne meje – Trst in okolica*.

17 »Mezo miglio distante da essa, non si usa si altro idioma, o lingua che la sclava«. Citat je na strani 613 izvirnega dela, ki je dostopno na spletni strani <https://archive.org>.

in mali svet. Mali svet so sestavljali zlasti premožnejši trgovci, medtem ko so bili v velikem zastopani praviloma obrtniki. Vsekakor so imeli vsi tržaški meščani ne glede na status pred mestnim zakonom iste pravice in dolžnosti, celo škofi, tržaški grofi, so bili v odnosu do mestne komune uradno zgolj »tržaški meščani«. Ta naziv so pridobili, razen tedaj še prisotnih sužnjev, vsi tisti, ki so stalno živeli v mestu (sprva tudi Judje), vključno z ženskami, otroki in priseljenci, ki so to pravico pridobili od občinskih oblasti ali po vsaj desetletnem bivanju v mestu (ta doba se je skrajšala na pet let, če je priseljenec poročil Tržačanko). Pravic meščana niso uživale osebe, ki niso imele v mestu zemljiške posesti ali se niso samostojno ukvarjale s trgovino ali obrtjo. Tisti, ki so živeli na mestnem ozemlju, toda ne v mestu, kakršni so bili predvsem okoliški Slovenci, so imeli status dednih kolonov, vendar so se lahko prosto selili, saj je bilo določeno, da »obdelovalec pripada zemlji in ne njenemu lastniku«. ¹⁸ Vsi meščani so morali v skladu s svojim premoženjem prispevati k davčnim in vojaškim obveznostim, medtem ko je bila obramba mesta pred zunanjimi napadi zaupana okoliškemu prebivalstvu. Tako je nastal tudi tako imenovani okoličanski bataljon, ki so ga sestavljali slovenski prebivalci Trstu pripadajočih vasi. Ti so uporabljali topove v mestu, svojo bratovščino pa imeli v cerkvi *Madonna del mare*, ki je stala zunaj mestnega obzidja južno od nekdanjega mestnega pristana (Mandracchio v italijanščini, Mandrač v slovenščini). V njej so se zbirali predvsem slovenski kmetje, ki so živeli v neposredni okolici mesta in so tu imeli svoje pokopališče. ¹⁹

K jezikovnemu in narodnostnemu prebujanju slovenskega prebivalstva je veliko prispeval reformizem: ta se je v Trstu razvil leta 1523 okrog škofa Petra Bonoma, ²⁰ ki je svojim učencem med drugim razlagal Erazmova dela tudi v slovenščini. V njegovem krožku je bil dalj časa (1524–27, 1529–30 in 1540–42) Primož Trubar, ²¹ ki je v slovenščini pridigal v vseh pomembnejših tržaških cerkvah in s tem pripomogel, da je postal Trst prvo žarišče reformacijske misli na Slovenskem. Čeprav je bila reformistična praksa od-

¹⁸ Kandler, op. cit., str. 48.

¹⁹ *Madonna del mare, un tempio e la sua storia* na spletni strani <https://quiritie.it>.

²⁰ Peter Bonomo se je rodil v Trstu leta 1458 kot sin poveljnika tržaške mestne milice Antona Bonoma in Salomeje Mirisse (njeni rodbini so pravili tudi Dornberg in je bila po vsej verjetnosti slovenskega porekla). Zaradi upornišтва v času nemirov so očeta obglavili, družino pa za nekaj let izgnali v begunstvo. Po študiju v Bologni je bil poklican na dunajski dvor in leta 1501 postal tržaški škof. Med vojno z Benetkami je dal porušiti grad v Muhovem in leta 1511 postal furlanski guverner s sedežem v Gorici. Leta 1514 je v cesarjevem imenu oziroma imenu tržaškega kapetana podpisal začasni mirovni sporazum z Benetkami, sicer pa je v naslednjih letih večinoma živel v ožji Avstriji. Leta 1523 se je odpovedal vsem zadolžitvam in se vrnil v Trst, kjer je leta 1546 v visoki starosti umrl.

²¹ Žnideršič Golec, Primož Trubar, str. 283–394.

pravljena nekako po letu 1619, ko je nadvojvoda Karel poslal v Trst jezuite, ki so s svojimi šolami vzgajali novo, papežu zvesto duhovščino in vladarju zveste uradnike, pa nekateri viri kažejo, da so jezuiti v svoji mestni cerkvi vendarle ohranili slovenske pridige.²² Slovenščina vse do 19. stoletja namreč ni imela položaja družbeno zaznamovanega jezika in se je celo enakovredno uporabljala v javnosti, zlasti pri sodnih obravnavah.²³ S konca 17. stoletja se je ohranila tudi slovenska korespondenca med koroško plemkinjo, živečo na Notranjskem, in njeno hčerko, poročeno baronico v Trstu.²⁴ Nenazadnje pa o enakovrednem položaju slovenskega jezika v času razsvetljenstva priča še družinska zgodba v Trst priseljenega italijanskega trgovca Michelangela Zoisa, ki si je pridobil monopolni položaj pri prodaji kranjskega in koroškega železa v Italijo in z njim dedno plemstvo oziroma baronat, in njegovega v Trstu rojenega sina Žige, ki je prevzel očetovo fužinarsko dejavnost na Kranjskem in tam spodbujal slovensko intelektualno rast.²⁵

Mnogo slabše se je godilo Judom, ki so jih leta 1696 na pritisk katoliških oblasti zaprli v geto. Ta mala mestna četrt, ki je še danes deloma ohranjena v predelu za Borznim trgom, je štela 13 hiš in so jo zapirali trije vhodi. V njej je živelo okrog sto ljudi, ki so si prvo sinagogo postavili leta 1748. Po njej je četrt dobila ime *Scuole ebraiche*. Čeprav je bil geto leta 1784 z razglasom svobode veroizpovedi odpravljen, je večina tržaških Judov še naprej živela v tem mestnem predelu in si tu postavila še dve sinagogi.²⁶ Po koncu vojn in odpravi kuge so v 17. stoletju zunaj mestnega obzidja obnovili soline in postopoma spet okrepili trgovske dejavnosti. Vzdolž glavnega vodotoka z imenom Ključ (Klutsch), ki je izviral pod Katinaro in je bil v Trstu splošno znan s prav tako slovenskim imenom Potok (navadno izgovorjeno po slovenski lokalni dialektalni različici kot Patòk), toliko da se je po njem udomačil tudi izraz za »pristnega« Tržačana (*Triestin patoco*), sta obratovala večja vodna mlina, v bližini poznejše glavne bolnišnice pa je bila svilogojnica. Ostalo ozemlje so večinoma zavzemali vinogradi, medtem ko so se orne površine širile za solinami na ledinah Hrvatine in Cokotove njive,²⁷ kar tudi priča o prevladujoči slovenski etnično-jezikovni pripadnosti ne le širše, ampak

22 Simčič, Cenni sulla presenza slovena nella chiesa.

23 Merkù, La presenza.

24 Merkù (ur.), *Slovenska plemiška pisma*. V tem delu se tudi omenja, da je baron Marenzi, poznejši tržaški škof (1646–1662), patriciju de Burlu, vodji neke tržaške bratovščine, leta 1634 podaril več v Ljubljani natisnjenih knjižnih del v slovenskem jeziku, kar dokazuje, da so po vsej verjetnosti slovenski jezik razumeli tudi v tem, pretežno italijanskem krogu.

25 Kacin, Žiga Zojs, Casanova in Trst.

26 Trieste *Cittavecchia* – *L'antico ghetto ebraico* na spletni strani <http://www.carbonaio.it>.

27 Trst: karta krajev, ledin, mandrij, paštnov, borštov in potokov.

celo najožje tržaške okolice, ki jo nakazujejo tudi različne upodobitve tega območja vse do sredine 19. stoletja.

Mestu je nedvomno dala nov zagon odločba Karla VI., ki je leta 1717 proglasil svobodno plovo po Jadranu ter dve leti kasneje z ustanovitvijo Vzhodne družbe dodelil Trstu in Reki status svobodnih pristanišč in s tem povezane carinske olajšave. Družba s svojim pristanom in ladjedelnico sicer ni bila preveč uspešna, tako da jo je morala vlada že leta 1722²⁸ odkupiti za potrebe vojne mornarice, je pa nova merkantilna naravnost avstrijskih oblasti pozitivno vplivala na trgovinske izmenjave z načrtnim urejanjem cestišč in mostov v širšem zaledju Trsta, ki je leta 1748 postal središče novoustanovljene merkantilne province Primorje. Leta 1731 so oblasti razlastile soline severno od prvotnega pristana v Mandraču, ki so segale do današnjih ulic Geppa in Roma, in te dale zasuti. Material so večinoma pridobili kar z izkopi na severnem pobočju Sv. Justa. Med letoma 1749 in 1761 so porušili mestno obzidje in začeli gradbeno ekspanzijo v tako imenovanem Novem mestu oziroma trgovskim dejavnostim namenjeni Terezijanski četrti. V drugi polovici 18. stoletja se je tako postopoma uresničeval načrt za razvoj Trsta v glavno morsko pristanišče habsburških dežel: svobodna carinska cona je bila leta 1769 z odlokom Marije Terezije razširjena na celotno mestno ozemlje, trgovske izmenjave pa so povečali z odpravo neenotnega carinskega sistema leta 1775, ko je država začela graditi sodobnejše komercialne ceste, ki so pristanišče povezovala z notranjostjo.

Pričela se je tudi demografska ekspanzija mesta. Trst je leta 1735 še vedno štel le 3865 prebivalcev, do leta 1754 se je število prebivalcev povečalo na 5780, leta 1765 na 6520 in leta 1775 že na 10.665. Zaradi dokajšnje nezanesljivosti tedanjih virov in raznorodnih popisov je bilo natančnejše določanje dejanskega števila tržaškega mestnega prebivalstva v dobršnem delu 18. stoletja zelo težavno, saj so nekatere statistike upoštevale le prave meščane (taki so postali tisti, ki so v mestu stalno živeli vsaj pet let), druge pa tudi tako imenovane »tujce«, se pravi v mestu bolj ali manj začasno prisotne delavce in priseljence. Tako je popis iz sredine tega stoletja v Trstu zabeležil okrog 6 tisoč stalnih prebivalcev, ob teh pa je v njem živelo še do 4 tisoč začasnih delavcev

28 Karel VI. je tedaj v imenu Družbe prevzel nadzor nad »zunanjima« mestnima predeloma solin (Borgo delle Saline) in južnega nabrežja (Borgo SS. Martiri), ki so prešla pod neposredno upravo kapetana oziroma guvernerja. Ta ukrep je v mestu uvedel dvojno oblast: Staro mesto znotraj obzidja se je upravljalo po starih statutih mestne komune, zunanje »novo« mesto pa se je razvijalo pod neposredno habsburško oblastjo. To je povečalo spore med »starimi« in »novimi« Tržčani, med lokalpatriotskimi patriciji in svetovljanskimi trgovci, ki so naposled prevladali, posebej po francoski zasedbi in uvedbi »moderne« občinske upravne ureditve.

in priseljencev.²⁹ K demografskemu povečanju so prispevale olajšave, ki jih je mesto nudilo priseljencem, nenazadnje z določilom o verski svobodi, ki je vsem priseljencem omogočalo gradnjo lastnih cerkva in s tem tudi ohranjanje njihove izvirne kulture. Urbanizacijo opuščenih solin je spodbujal visoki uradnik trgovske intendance v Trstu Franc Henrik von Raigersfeld, ki je bil po poreklu Slovenec.³⁰ Sredi 18. stoletja so do mesta napeljali nov svetoivanski vodovod po tako imenovanem Akvedotu, dograjena je bila nova carinarica, začeli pa so urejevati tudi območje okrog Ključa oziroma Potoka, ki so ga kanalizirali in podaljšali do današnje Ulice Ghenga in s tem odprli možnost za nadaljnjo širjenje mestnih površin. Tako imenovano Novo mesto se je zelo razlikovalo od strnjenege, srednjeveškega in nezdravega Starega mesta, saj ga označuje pravilen, pravokotni tloris z uniformnimi večjimi zgradbami, med katerimi so nastali nekateri trgi pravokotne oblike, na robu med mestnima predeloma pa trgi nepravilnih oblik kot ostanek delitve zemljišča na pravokotne grude. V novem mestnem predelu so se razvile tri pomembnejše ulice: Carinska (današnja Roma), Kasarniška (današnja XXX Ottobre) in Korzo, ki bolj deli kot združuje Novo in Staro mesto in je postal shajališče meščanstva in središče vsakoletnega karnevala. Sicer pa so Novo mesto večinoma zapolnjevala skladišča in obrtno-predelovalne delavnice, nad katerimi so si gospodarji uredili bivališča.

Leta 1760 so v Trstu skupaj našteali okrog 650 hiš: 550 v Starem mestu in malo manj kot sto v Novem. Med mestnimi zgradbami je bilo okrog 15 % palač in srednje velikih hiš, večino (nad 70 %) pa so predstavljale manjše hiše za revnejše prebivalce, ki so še zlasti prevladovale v starem mestnem jedru. Da je bilo Novo mesto namenjeno predvsem gospodarskim dejavnostim in potrebam priseljencev potrjuje tudi dejstvo, da so bile tu le štiri cerkve, med temi tri nekatoliške veroizpovedi: srbska in grška pravoslavna sta bili zgrajeni leta 1753 in 1786, medtem ko so manjšo katoliško Rožnovensko cerkev, ki so jo zunaj mestnega obzidja postavili že sredi 17. stoletja, leta 1785 prodali evangeličanski skupnosti. In da se je v ta predel ob drugih priseljencih naselilo veliko Slovencev, priča tudi dejstvo, da je načrt za staro cerkev sv. Antona Novega (edino preostalo katoliško cerkev v četrti) izdelal tržaški Slovenec Vid Kosmač,³¹ v njej pa so tudi potem, ko so jo ob koncu stoletja preuredili in povečali, delovali slovenski duhovniki. Poleg tega je bila v Rožnovenski cerkvi za verski pouk slovenskih otrok leta 1761 ustanovljena

²⁹ Andreozzi in Gatti, *Trieste e l'Adriatico*.

³⁰ Bobič, Jeffrey Raigersfeld, str. 210.

³¹ Prelovšek, *Arhitektura*, str. 311–320. Cerkev je bila zgrajena leta 1771.

Slika 1: Trst leta 1770. Novo mesto, ki zaseda del nekdanjih solin, se vidno razlikuje od srednjeveškega jedra pod Sv. Justom.

Slika 2: Trst po izgradnji Južne železnice. Mesto se širi onkraj nekdanjega potoka ter vzdolž obale pod Sv. Vidom.

Bratoushina S. Kerstjanskiga Nauka Crainskiga v Tersti, ki je obstajala tudi po uvedbi posvetnega šolstva leta 1774, najverjetneje do leta 1784.³²

Povečano število priseljencev je italijanske mestne veljake spodbudilo, da so leta 1776 tedaj imenovanemu prvemu cesarjevemu guvernerju Zinzendorfu poslali zahtevo, da bi v mestnih osnovnih šolah poleg nemščine začeli poučevati še italijanski in, sicer ne najbolj natančno opredeljen, »ilirski« (slovanski) jezik, z utemeljitvijo, da »narava kraja in potreba trgovine ne dopuščata, da bi bile italijanska, slovanska ali ilirska govornica pozabljene ... običajni in materni jezik v Trstu ne more biti samo nemški, temveč morata ostati še zlasti tudi italijanski in slovanski, saj brez njiju tam nikoli ne bo mogoče trgovati niti se pogajati«. ³³ Zahteva je bila že naslednje leto uresničena, tako da so se ne le pri verskih obredih, ³⁴ ampak tudi pri pouku enakovredno uporabljale italijanščina, »slovanščina« (oblasti so sicer izbrale ilirščino, ker se jim je zdel ta jezik bolj »učen« od ljudske kranjščine) in nemščina. V tem geografskem, jezikovnem in identitetnem trikotniku so se tedaj gibali tudi trgovci iz slovenskega zaledja, kakršna sta bila brata Vodlej (zapisana kot Wodley) iz Kranja, Ljubljčan Dimnik (zapisan kot Dimnig) ter prav tako s Kranjskega priseljeni Grošelj (Grossel), Demšar (Demsar) in Urbas, a tudi številni drugi, ki so se v Trstu uveljavili s svojo podjetnostjo.³⁵

Opravljenе analize mestnih popisov v letih 1765 in 1775³⁶ so ugotovile, da so v tistem obdobju osebe judovske in pravoslavne vere predstavljale po okrog 3–4 % prebivalstva, skupaj pa je bilo priseljencev 51–52 %; avtohtonih Tržčanov je bilo nekaj več kot 43 %, sinov priseljencev pa okrog 5,5 %. Kot izhaja iz zbranih podatkov za ta čas, je največ (21–25 %) priseljencev izhajalo iz Goriške regije, okrog 18–23 % iz Ljubljane in Kranjske, 13–15 % iz Furlanije in Veneta, 10–13 % s Krasa in bližnje okolice Trsta, 8–9 % iz Avstrije, 6–7 % iz Istre, 4–5 % iz drugih delov Italije ter 4 % iz drugih delov Hrvaške in Bosne. Iz sočasne analize, ki jo je za leto 1775 opravil Kalc,³⁷ pa izhaja, da je večina (skoraj 30 %) tedanjih priseljencev v Trst prišla s Kranjske, in sicer slabih 20 % moških priseljencev ter več kot 40 % žensk. Nadaljnjih 17 % priseljencev je v mesto prišlo s prav tako pretežno slovenske Goriške (19 % vseh prise-

32 Scussa in Kandler, *Storia cronografica*, str. 161; Kandler, *Emporio e porto franco*, str. 212–214.

33 Celotno besedilo povzema delo: De Rosa, *Libro di scorno, libro d'onore*, str. 30–31.

34 Kakor omenja Simčič (Cenni sulla presenza slovena nella chiesa), je sam Zinzendorf leta 1777 priporočal tržaškemu škofu De Inzaghiju, naj se v novi cerkvi sv. Antona za slovenske vernike poskrbi v njihovem jeziku.

35 Verginella, *Fragmenti*.

36 Andreozzi in Gatti, *Trieste e l'Adriatico*.

37 Kalc, *Tržaško prebivalstvo v 18. stoletju*.

Sliki 3 in 4: V novi Terezijanski četrti sta našli svoje mesto tudi srbska in evangeličanska skupnost.

ljenih žensk in 15 % vseh priseljenih moških), medtem ko so ostale bližnje dežele (Istra in Furlanija) prispevale le po 6–8 % priseljencev. Skupaj se je iz pretežno slovenskega zaledja v tem času priselilo dobrih 45 % oseb, 24 % jih je prišlo iz Italije, 17 % iz pretežno nemških dežel, 7 % s hrvaških območij in prav toliko od drugod. Struktura priseljencev pa je bila zelo neenaka glede obeh spolov, saj je iz pretežno slovenskega zaledja prišlo skupaj v Trst kar 60 % vseh žensk in le 34 % moških, iz Italije 16 % žensk in 30 % moških, iz pretežno nemških dežel 12 % žensk in 22 % moških, iz pretežno hrvaškega zaledja 8 % žensk in 6 % moških, od drugod pa 4 % žensk in 9 % moških.

Podatki torej nakazujejo trend, ki bo za Trst značilen tudi v poznejšem avstrijskem obdobju: mesto se v bolj poudarjeni obliki izkazuje kot kraj delovnih priložnosti za moško prebivalstvo iz širšega italijanskega in nemškega zaledja, medtem ko se večina žensk vanj priseljuje iz bližnjega slovenskega zaledja. Posledice te izvirne spolne in geografske neenakomernosti priseljenih prebivalcev so zato za Trst enako značilne in trajne: prihaja do precejšnjega števila mešanih zakonov, v okviru katerih se slovenske žene praviloma (zlasti od 19. stoletja dalje) asimilirajo deloma z nemško, v še večji meri pa z italijansko, na lokalni ravni dominantno identiteto njihovih moških partnerjev, s čimer se še pospešuje splošni asimilacijski proces, ki je v Trstu, kakor da bi bila to neka predhodna »mala Amerika«, potekal po izrazitem *melting pot* principu in vse priseljence, ne glede na njihov krajevni izvor, vero ali jezik, spreminjal preprosto v Tržačane. V jezikovnem pogledu pa je treba opozoriti, da sta bila italijanski tržaški govor in kranjščina razširjena predvsem v ljudskih slojih, status »uradnosti« pa je imela zlasti nemščina, ki je vse do sredine 19. stoletja prevladovala tudi v izobraževalnem procesu. Z rastjo narodne ozaveščenosti, najprej med italijanskim, nato pa tudi med slovenskim prebivalstvom, se je ob nemščini v mestnih osnovnih šolah začela vidneje uveljavljati italijanščina, v predmestju in okolici pa slovenščina, medtem ko je nemščina ohranila primat v nadaljnjem izobraževalnem procesu.

V novem predelu mesta so sredi 18. stoletja uredili nova pristaniška pomola (sv. Karla in sv. Terezije), ob Malem kanalu na meji med Starim in Novim mestom pa uredili še danes obstoječi, čeprav nekoliko krajši Veliki kanal, okrog katerega se je razvila glavna pretovorna dejavnost. Preko kanala je vodil rdeče pobarvan premični most (v slovenščini znan kot Rusi most, v ital. Ponterosso), ki je dal ime tudi bližnjemu trgu. Ob starem lazaretu pri Terezijanskem pomolu na jugu so tedaj zgradili novi lazaret pod Škorkljo, ki je veljal za enega izmed najsodobnejših v Evropi, in manjšo ladjedelnico. S tem se je težišče pristaniških dejavnosti iz starega Mandrača pred Starim mestom

Slika 5: Komaj razširjene mestne "rive" pred palačo Carciotti.

Slika 6: Živahna pomorska in tržna dejavnost pri "Rusem mostu".

postopoma premaknilo v Novo mesto, te pa so se začele tudi hitreje razvijati: od leta 1753 do leta 1767 se je pretovor več kot podvojil (od slabih 13 tisoč ton na skoraj 27 tisoč ton), po vrednosti pa se je povečal z okrog 3,7 milijona goldinarjev leta 1766 na 17 milijonov goldinarjev leta 1797, ko je skupni pretovor približno 7 tisoč ladij, ki so letno priplule v tržaško pristanišče, znašal okrog 90 tisoč ton. Poleg pomorskega se je povečal tudi letni kopni promet, ki je ob koncu 18. stoletja znašal več kot dva tisoč velikih voz (t.i. »parizarjev«) in več kot 4500 malih. Skupno je Trst obsegal že četrtno vrednosti celotne zunanje trgovine v monarhiji. V tem času je šlo preko Trsta okrog 70 % tedaj dragocenega idrijskega živega srebra, dve tretjini kranjskega izvoza platna, polovica izvoza koroškega železa, iz Banata in hrvaških pokrajin pa so preko Trsta izvažali žito, živino, meso, tobak, vosek, med in lesne izdelke. Skupno je šlo čez Trst 28 % izvoza Kranjske, 18 % Koroške, 9 % Štajerske ter kar 28 % Ogrske in Hrvaške.³⁸ Rastoči gospodarski vpliv Trsta je pričel k sebi navezovati še trgovino iz Istre in Dalmacije, čeprav pretežno v obliki tihotapstva, saj je Beneška republika poskušala preprečiti tovrstno preusmerjanje trgovine iz svojih pokrajin. Poleg tega je treba poudariti, da je bil zaradi skromnega razvoja avstrijskega ladjarstva velik del tržaškega prekomorskega prometa do propada Benetk leta 1797 odvisen od njihovih pristanišč in ladij. Vsekakor so se s trgovsko-pristaniškimi dejavnostmi razvijale tudi bančne in zavarovalniške. Leta 1755 so v mestu ustanovili blagovno borzo, po prvi zavarovalnici v letu 1766 pa jih je do konca stoletja nastalo še šest, ki so skupaj predstavljale najmočnejšo obliko tržaškega kreditnega kapitala, ki je rast tržaškega gospodarstva spodbujal zlasti v naslednjem stoletju.

Nadaljnje povečanje priseljevanja je ob koncu 18. stoletja omogočil dekret Jožefa II., ki je nekatolikom podelil enake civilne pravice, kot so jih dotlej uživali katoliki. V tem kontekstu so leta 1785 odpravili tudi židovsko četrto, kar je omogočilo, da se je število tržaških Judov do leta 1823 povečalo na več kot dva tisoč,³⁹ dekret pa je imel tudi precejšnji gospodarski pomen, saj je cerkveni upravi odvzel obsežne posesti in tako odpravil še zadnje preostanke v tradicionalno ruralno ekonomijo usmerjenega fevdalnega reda (večji posestni fevdalci so se medtem že preusmerili v nove trgovske in proizvodne dejavnosti). S tem se je v Trstu število prebivalcev do leta 1785 dvignilo na 17.600, do konca stoletja pa na okrog 25 tisoč, od teh jih je bilo 4 tisoč v ožjem

³⁸ O pomenu Trsta v okviru slovenskega gospodarstva v tistem času je obširneje pisal Gestrin v delu *Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem*.

³⁹ Kakor je ugotovil Zoller (*La comunità israelitica*), je večina Judov prišla v Trst iz Italije, zato so se v narodnostnem pogledu povsem integrirali v italijansko mestno večinsko družbo.

obmestju oziroma pasu slovenskih vasi, ki ga je pozneje širjenje urbanizacije spremenilo v predmestje in kjer je pred terezijansko dobo živel okrog tisoč oseb. Novo mesto oziroma Terezijanska četrt se je postopoma napolnila in začelo se je širjenje pozidave na jugozahodni obalni strani, v tako imenovani Jožefinski četrti, kjer so se sprva namestila skladišča.

Zunaj ožjega mestnega območja, zlasti ob vodotokih severovzhodno od Starega mesta oziroma vzhodno od Novega mesta, so bili tedaj tudi glavni gospodarski obrati, kot so klavnice, tovarne vrvi, mlini, pralnice in usnjarne. Med današnjima trgoma Oberdan in Dalmazia so leta 1785 na mestu nekdanje ubožnice zgradili večjo kasarno, ki se je ohranila vse do leta 1925. Nedaleč stran, na začetku današnje Ulice Battisti, je imel svoje prostore okoličanski bataljon, ki je svoje vojaške vaje izvajal tam, kjer je nato nastalo gledališče Rossetti. Bataljon je izvajal naloge nočne straže ob glavnih dostopih v mesto, med katerimi so bili kar dolgo časa pomembnejši trije: prvi je po današnji Videmski ulici vodil do Barkovelj ter do Proseka in proti Furlaniji oziroma Italiji, drugi je po sedanji Ulici Molino a Vento in Reški cesti mimo Bazovice, Lokev in Divače vodil v Ljubljano oziroma na Reko, tretji pa je po današnji Istrski ulici mimo tako imenovane Stare mitnice vodil v Istro. Tem prometnicam se je konec 18. stoletja pridružila še »nova« komercialna cesta, ki je vodila na Kranjsko preko Opčin (nanjo spominja ime njenega spodnjega dela – Strada Commerciale), ki pa jo je že leta 1830 nadomestila udobnejša Dunajska cesta, ki je še danes glavna prometnica med mestom in Opčinami. S tema openskima cestama se je ob drugi mestni carinski pregradi začel razvijati okraj tako imenovane Nove mitnice.

V začetku 19. stoletja se je mesto razširilo onkraj Potoka oziroma Ključa na vzhod, kjer je nastajala Franciscejska četrt. Prvi je začel gradnjo Genovežan Chiozza, lastnik ene najbolj znanih tovarn mila v Evropi, po katerem so pozneje poimenovali eno izmed ulic te mestne četrti (današnja Ulica Crispi). Obenem se je mesto širilo tudi na jugozahodu, kjer se je okrepila zlasti obrtno-proizvodna dejavnost. Tedaj se je od Stare Mitnice navzgor začela tudi pozidava griča Sv. Jakoba, na katerem so v rimskem obdobju stale različne vile, nato pa posesti tržaških plemiških rodbin. Med temi so imeli na griču svoj gradič tudi Giulianijevi, ki so leta 1602 svojemu patricijskemu poslopiju prizidali kapelico, posvečeno sv. Jakobu in Roku. Ta je dala območju tudi ime. Če so posest Giulianijevih obdelovali zlasti furlanski koloni, so bili na ostalih zemljiščih (mandrijah), tako kot drugje v neposredni in širši tržaški okolici, značilneje prisotni slovenski kmetovalci. Še do pred kratkim je bila na Ulici Marco Polo vidna tradicionalna kolona podeželskega

tipa z letnico 1829 in slovenskim imenom lastnika (Jože Kosez), saj se je pri Sv. Jakobu agrarna izraba tal ponekod ohranila še vse do začetka 20. stoletja. Vsekakor je bila urbanizacija tega novega mestnega predela kar hitra: Sv. Jakob je štel leta 1808 komaj 262 prebivalcev, leta 1845 pa že 2565; med njimi je bilo vse več delavcev, ki so dobili zaposlitev v bližnjih industrijskih obratih.

Skupaj je tržaško prebivalstvo do leta 1806 (na ravni mestne občine) že preseglo število 30 tisoč. V tem času so tudi po zaslugi avstrijskega arhitekta Pertscha nastale številne neoklasicistične zgradbe, ki so dale mestu tako značilen, Dunaju podoben videz, med temi: vili Necker in Murat (1785), palača Carciotti (kot se je preimenoval grški priseljenec Karytsiotis, ki je obogatel s preprodajo češkega platna), Novo gledališče (1801, od leta 1901 poimenovano po Verdiju) in Borza (1806). Zadnji palači sta nastali na še nepozidanem območju med guvernersko palačo in skladišči trgovca Vojnoviča (Vainovitza) ob Malem kanalu. V začetku 19. stoletja so zasuli Mali kanal in tako pridobili zemljišče za borzno palačo, ki je s svojim trgom postala novo mestno gospodarsko središče. Leta 1805 so odprli Ulico sv. Justa (pozneje Ulico sv. Mihaela), ki je povezala katedralo na vrhu griča z Ulico Cavana v Starem mestu. Ob njej se je poselitveno območje razširilo do vrha griča in se preko njega razlivalo na vzhod proti mlinu na veter, kjer so začeli nastajati prvi bloki delavske četrti Sv. Jakob. Leta 1810 so preuredili Akvedot, ki je ob tistem pri Sv. Andreju kmalu postal eno najbolj priljubljenih mestnih sprehajališč. Sočasno se je pozidana površina začela širiti še južno od Lesnega trga vzdolž pod gričem Sv. Jakob postavljene carinske zapornice, ki je dala temu mestnemu območju ime Stara mitnica. Če je Trst leta 1758 v Starem mestu štel okrog 540 hiš in nekaj več kot 5 tisoč prebivalcev, v Novem mestu pa okrog 90 hiš in manj kot 1400 prebivalcev, se je skupno število hiš do leta 1819 povečalo na več kot 1600, v njih pa je živelo okrog 33.500 ljudi, medtem ko je bilo v vaseh ožje in širše okolice tržaške občine tedaj skupaj manj kot 1600 hiš z okrog 9550 prebivalci, kakor je to razvidno iz opisov mesta iz tedanje dobe.⁴⁰ V splošnem se je v drugi polovici 18. stoletja število mestnega prebivalstva več kot potrojilo, medtem ko se je v istem času število prebivalcev v okoliških krajih tržaške občine povečalo le za okrog 60 %.

O dogajanjih v bližnji slovenski tržaški okolici bomo podrobneje spregovorili v nadaljevanju. Na tem mestu naj omenimo le, da so zunanja naselja tržaške občine, ki so bila v celoti ali večinoma poseljena s slovenskim prebivalstvom, tedaj delili v dva pasova: na zunanjega in notranjega. V zunanji,

40 Agapito, *Compiuta e distesa descrizione*.

okoliški pas so poleg vasi na Krasu (Križ, Prosek, Kontovel, Opčine, Bani, Trebče, Padriče, Gropada, Bazovica) sprva sodili tudi kraji Barkovlje, Lonjer in Škedenj, ki so bili mestu nekoliko bližji. Barkovlje so tržaškemu notranjemu, predmestnemu pasu priključili leta 1890, Lonjer in Škedenj pa deset let kasneje. Od leta 1900 so torej predmestno območje, z izjemo bolj strnjeno grajenih krajev Lonjer in Škedenj, sestavljali pretežno razloženi zaselki v mestni flišni okolici. Ti so prevladovali v naslednjih okrajih⁴¹: Barkovlje, Greta, Rojan, Škorklja, Kolonja, Vrdela, Kjadin, Rocol, Čarbola, Sv. Marija Magdalena Zgornja in Sv. Marija Magdalena Spodnja. Postopoma so se s širjenjem mestnih zgradb in mestnega prebivalstva ter z družbeno urbanizacijo obmestnega prebivalstva (oba procesa pa sta privedla, kakor bomo videli, do zmanjševanja deleža avtohtonega slovenskega prebivalstva v teh izvirno podeželskih naseljih) zaselki tega predmestnega pasu začeli vse bolj integrirati z mestom. Ta proces je intenzivneje potekal od konca 19. stoletja do konca prve polovice 20. stoletja, in prevzel izrazitejšo asimilacijsko obliko še zlasti po prvi svetovni vojni, ko je nova italijanska oblast tem naseljitvenim območjem (z izjemo bolj oddaljenega Lonjerja) tudi formalno odvzela status samostojnih naselij oziroma okrajev. V drugi polovici 20. stoletja se je pričela še družbena urbanizacija slovenskih vasi v zunanjem pasu oziroma v tisti občinski upravni podenoti, ki je že v avstrijskem obdobju prevzela ime Altipiano (Planota). Njen izrazito slovenski značaj se je začel spreminjati šele s priseljevanjem italijansko govorečega urbanega prebivalstva od konca prejšnjega stoletja naprej.⁴² Toda vse do konca 19. stoletja je bilo celotno tržaško obmestje še vedno pretežno ruralno: v bližnji okolici so prevladovali donosni zelenjavni vrtovi, a tudi sadovnjaki in vinogradi, ki so na južnem pobočju Sv. Vida segali vse do morja. Za pridelovanje manj primerna zemljišča so prekrivali gozdiči in pašniki, saj je bila mlečna živinoreja vse do sredine 19. stoletja razširjena le v bližnji mestni okolici (tu so leta 1818 redili skoraj 600 krav), medtem ko je bila v zunanjem, kraškem pasu razširjena reja drobnice (okrog 1200 glav leta 1818).

S francosko zasedbo (1809) in ustanovitvijo Ilirskih provinc je postal Trst glavno mesto Istre z Goriško, Vipavsko in Tržičem. Tedaj je dobilo mesto gimnazijo in licej, davki so bili poenoteni in uvedena je bila splošna vojaška obveznost. Pomorski promet se je preko Trsta sicer obnovil leta 1812, toda pretrgane vezi z zaledjem in pomorska blokada so hudo prizadele mestno

⁴¹ Za mestne in predmestne okraje ali četrti se je v Trstu udomačilo ime »rajoni« (v it. rioni).

⁴² Bufon, *Ethnos in topos*.

gospodarstvo. Število ladij je padlo za tretjino, vrednost prometa pa je do leta 1813, ko se je v mesto vrnila avstrijska oblast, padla na borih 2,5 milijona kron. Čeprav so blago v zaledje še vedno prevažali z vozovi na živinsko vprego, se je nato ladijski letni pretovor ponovno hitro povzpел in leta 1820 dosegel že več kot 200 tisoč ton, tudi po zaslugi povečanega uvoza bombaža iz Egipta, saj je tedaj Avstrija uvažala skoraj polovico egiptovskega pridelka te kulture. Vsekakor je francoska zasedba nekoliko zavrla širjenje pristaniških objektov: do leta 1830 so zgradili le pomol Soli (na koncu današnje Ulice Torrebiana), leta 1837 pomol Borland in leta 1841 pomol Klutsch (Ključ), ki je svoje ime dobil po že omenjenem mestnem vodotoku (znanem tudi kot Potok), saj se je ta v njegovi bližini izlival v morje. Leta 1833 je bil na največjem, Terezijskem pomolu, ki je varoval vstop v tržaško pristanišče na jugu in je nastal tako, da so zasuli pas do obalnega školja Čoka, dozidan Pertschov svetilnik, drugi večji pomoli (Sartorio, Jožefinski, Porporella) v Jožefinski četrti pa so bili dograjeni šele po letu 1848.

S pomorsko trgovino so se na prehodu iz 18. v 19. stoletje ukvarjali zlasti pravoslavni priseljenci iz Bosne in Hercegovine ter Črne gore. To so bili razni Kurtovići, Riznići, Teodorovići, Lazovići, Dabinovići, Vučetići, Radovići in drugi. Srbski priseljenci so se ukvarjali z uvozom ogrskega žita in tobaka po kopni poti, še zlasti s trgovanjem in prevažanjem blaga med Avstrijo in Osmanskim cesarstvom, in so imeli po Agapitovi navedbi iz začetka 19. stoletja skupaj več kot sto ladij. Jovan Kurtović je bil tedaj verjetno največji v Trstu delujoči srbski veletrgovec in prevoznik: imel je osem ladij in je trgoval ne le po omrežju, ki ga je s svojimi brati razpredel po Evropi in Mali Aziji (svoje podružnice so Kurtovići imeli še v Amsterdamu in dveh turških obalnih mestih), ampak tudi z Ameriko.⁴³ Skupaj je bilo leta 1802 v Trstu kakšnih 85 srbskih družin oziroma okrog 330 srbskih prebivalcev. Njihovo število se je v 19. stoletju pričelo zmanjševati zaradi integracije v mestno večinsko skupnost, a tudi zaradi nenehnih selitev, saj so imeli Srbi tesne trgovske vezi s turškim in ruskim prostorom. Te je razvijal tudi tedanji predsednik tržaške ilirske skupnosti Spiridon Gopčević, ki je trgoval z ruskim žitom in si, potem ko je leta 1855 zaradi krimske vojne izgubil vse svoje premoženje, vzel življenje. Uspešne srbske rodbine so si postavile več palač v bližini svoje cerkve, ki so jo povečali leta 1869, tako da je postala najlepša in največja srbska pravoslavna cerkev izven srbskega ozemlja. Od omenjenih palač, med katerimi je posebej zanimiva prav palača Gopčević (Gopcevič),

43 Dogo, *Profitto e devozione*.

ki so jo leta 1850 postavili ob Velikem kanalu, jih ima stara srbska verska skupnost, ki se je postopoma jezikovno povsem integrirala v italijansko družbo, še danes v lasti okrog pet.

Podobno so se v italijansko mestno skupnost integrirali grški priseljenci, ki so si ob tem tudi italijanizirali priimke. V sredini 18. stoletja jih bilo v Trstu le nekaj več kot 50, njihovo število pa se je do leta 1823 dvignilo na več kot tri tisoč zaradi tedanjih političnih nemirov v matičnem okolju. Najbolj znane so bile v 19. stoletju zlasti grške pravoslavne rodbine Economo, Scaramancà, Ralli, Sevastopulo in Galatti. Ob koncu avstrijske dobe naj bi po tedanjih ocenah živelo v Trstu okrog tisoč Grkov, delež grških veletrgovcev na tržaški borzi pa se je od leta 1804 do leta 1859 zmanjšal s skoraj petine na manj kot 10 %.⁴⁴ Zanimivo je, da naj bi cesarica Marija Terezija leta 1775 izdala poseben statut v korist priseljevanja krščanske armenske skupnosti v mesto prav zato, da bi »zadužila preveč živahne shizmatične Grke, ki nič ne koristijo temu trgu, a se stalno povečujejo s prihodi revežev in raztrgancev, ki nenehno zahtevajo vse večje privilegije, zaradi katerih bodo kmalu enakopravni dominantni veri; odlično bi bilo te uravnovesiti s priselitvijo armenskih duhovnikov in bogatih družin«. ⁴⁵ Priseljenci Armenci so se zaradi slabega znanja nemškega in italijanskega jezika težko vključevali v mestno družbo, tako da ni njihova skupnost nikoli presegla nekaj sto ljudi.

Sicer je obdobje prve polovice 19. stoletja tudi čas, ko se v Trstu tudi po zaslugi zunanjih vlagateljev začne tako imenovana industrijska revolucija. Prvi parnik v Jadranskem morju je bil tu splavljen leta 1818; bil je last konzula Združenih držav Amerike v Trstu ter je služil za redno potniško linijo med Trstom in tedaj avstrijskimi Benetkami. Prav tako so v Trstu postavili prvi parni stroj na suhem v južnem delu monarhije: to je bil parni mlin, ki ga je leta 1819 zgradil Francoz Sonnerat. Ob naraščanju števila parnikov in strojnega dela se je začela tudi nova, intenzivnejša industrijska proizvodnja, ki je na področju ladjarstva odpravila prejšnje male ladjedelnice in dobršen del dotedanjega obrtnega dela, ki so ga opravljali izdelovalci jamborov, kovači, rezbarji, strugarji, smolarji in drugi obrtniki. Prvi večji ladjedelnici (Panfilli) v Novem mestu iz leta 1781 se je leta 1840 pridružila druga, pozneje poimenovana po sv. Marku. Leta 1838 je svojo mehanično delavnico, specializirano za popravilo ladijskih strojev, ustanovil Lloyd, Strudhoff pa nekaj let zatem tovarno, v kateri so leta 1845 izdelali prvi domači parni stroj. Bolj kot

44 Podrobneje o grški skupnosti v Trstu glej: Katsiardi-Hering, *La presenza dei greci*.

45 Tako je menil tedanji tržaški škof Herberstein, kakor poroča Catalan (*Cenni sulla presenza armena*).

industrija je bila za Trst pomembna s pristaniščem in trgovino povezana zavarovalniška dejavnost: leta 1822 je bila ustanovljena *Azienda Assicuratrice*, po nastanku druga zavarovalnica v Avstriji; leta 1831 je nastala *Assicurazioni Generali Austro-Italiche*, največja dotedanja družba, leta 1838 pa so ustanovili *Riunione Adriatica di Sicurtà*, ki je svojo dejavnost kmalu razširila tudi zunaj avstrijskega cesarstva. Zelo pomemben je bil nastanek avstrijskega Lloydja, v katerega se je leta 1833 združilo sedem zavarovalnic po vzoru istoimenske londonske družbe. Leta 1836 je bila v okviru Lloydja z Rothschildovim sodelovanjem ustanovljena paroplovna družba s kapitalom milijon goldinarjev; ta je dvanajst let zatem imela že 26 parnikov in privilegij za obalno plovbo med avstrijskimi pristanišči, torej tako za zvezo z Benetkami kot z Istro in Dalmacijo. Lloydovi parniki so imeli po 500-600 ton, izdelani pa so bili deloma v Trstu in deloma v Angliji. Vzdrževali so predvsem potniški in poštni promet z Grčijo, Solunom, Istanbulom, črnomorskimi pristanišči, Sirijo, Egiptom in drugimi deželami, saj je večina tovarnega prometa še vedno potekala s pomočjo jadrnic. Jadrnic dolge plovbe je bilo namreč tedaj v Trstu vsaj 250, še veliko več pa manjših plovil na jadra, s katerimi so prevažali blago vzdolž jadranske obale. Obseg pomorskega pretovora se je strmo dvigal in leta 1850 dosegel 640 tisoč ton v vrednosti več kot sto milijonov goldinarjev.⁴⁶

Enako pospešeno se je povečevalo število prebivalstva v mestu: leta 1846 je Trst štel okrog 80 tisoč ljudi, že leta 1869 pa okrog 115 tisoč. Po razpoložljivih podatkih za leto 1875⁴⁷ je bila na celotnem občinskem ozemlju v aktivnem delovnem odnosu več kot polovica vsega prebivalstva, ki je bilo po današnjih kategorijah porazdeljeno tako: 11,5 % aktivnih je zajemal primarni sektor (vštetih je okrog sto ribičev), 22,3 % industrija, 7,1 % gradbeništvo, 26,5 % trgovina in gostinstvo, 5,0 % prometne dejavnosti, 0,4 % bančništvo in zavarovalništvo, 20,1 % osebne storitve in 7,1 % javni sektor. Glavna zaposlitvena področja so bila: trgovina (ok. 13.550 zaposlenih), osebne storitve (ok. 8810 zap.), tekstilna industrija (ok. 6760 zap.), kmetijstvo (ok. 6475 zap.) in gradbeništvo (ok. 4100 zap.). Glede urbanističnih posegov gre za to obdobje omeniti gradnjo glavne bolnišnice leta 1840, uvedbo plinske razsvetljave (1846), predvsem pa zasutje odsluženega pristanišča v Mandraču s širjenjem Velikega trga in preureditvijo nabrežja v Jožefinski četrti. Prvi poseg je zahteval tudi rušenje dotedanjih zgradb na trgu pred magistratom (hotel, znan kot *Locanda grande*, gledališče sv. Petra, zapor, trdnjava Mandrač, cerkev sv. Petra in sv.

⁴⁶ Panjek, Una "commercial officina".

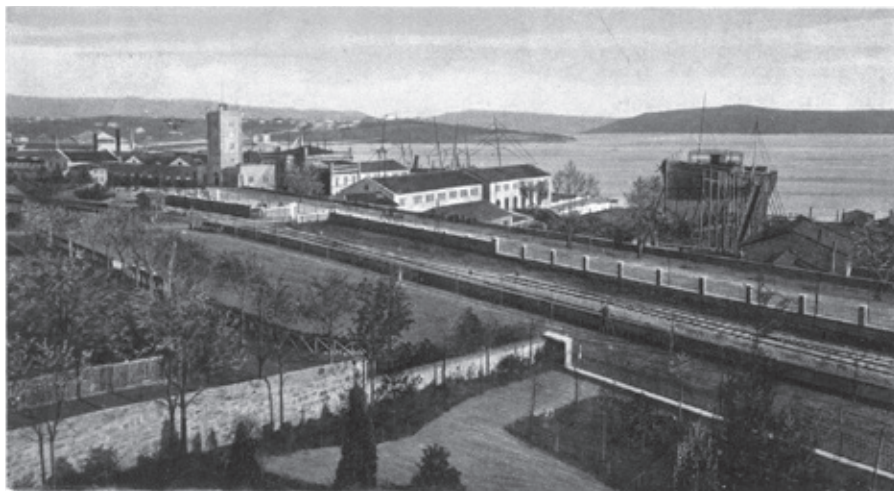
⁴⁷ *La popolazione di Trieste nel 1875*.

Roka) in gradnjo novih, kakršni sta bili palača družbe Tergesteo in gledališče Filodrammatico. Številne nove palače so nastale tudi v bližnji okolici razširjenega osrednjega mestnega trga z edinstvenim pogledom na morje: vrhunski hotel Metternich na obrežju ter palače Steiner, Hierschel, Piller in Weneditschitsch na Korzu ali palača podjetnika Vučetića (iz leta 1824) na razširjenem južnem nabrežju pod Sv. Vidom, ki je dobilo eno najbolj značilnih neoklasicističnih podob v sedanji Italiji. V tem delu mesta so najpomembnejše javne zgradbe nastale na tedanjem Trgu Leipzig (današnji Hortis): trgovska in pomorska akademija (1817), mestna knjižnica in naravoslovni muzej (1820). Sem so preselili škofijo ter umestili gimnazijo, sodišče in gledališče, v bližini je nastala tudi palača Sartorio (1838), sedanji mestni muzej.

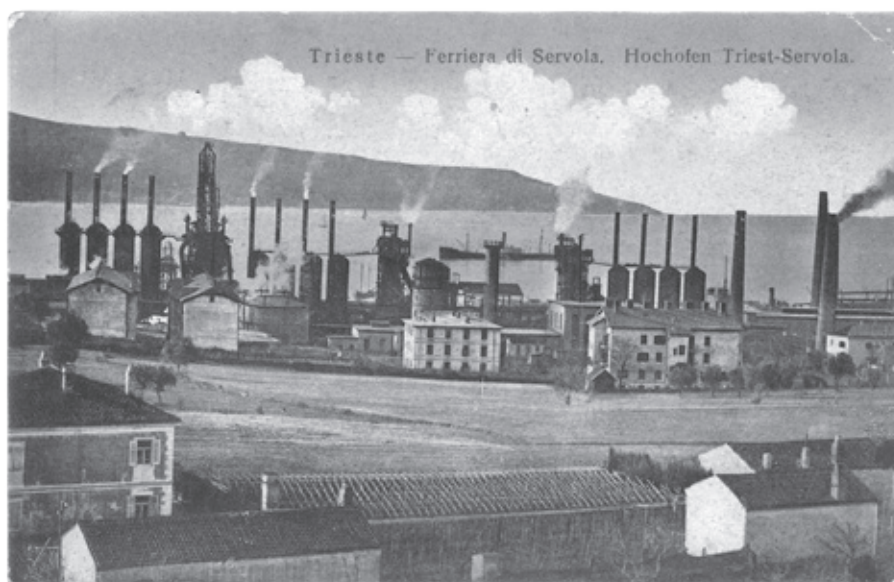
Poselitev onkraj Potoka oziroma Ključa je napredovala hitreje, ko so ga do leta 1849 pokrili do današnjega Trga Garibaldi. Na pobudo tedanjega mestnega guvernerja Stadionja so po letu 1845 pokrili tudi vrdelski oziroma svetoivanski potok, ki je bil prav tako širše znan s slovenskim imenom Stari Breg (Staribrech) in se je pred tem izlival v Potok pri palači Chiozza. Tako so pridobili novo ekspanzijsko linijo proti temu vzhodnemu obmestnemu naselju. Pozidava se je tedaj širila predvsem med to novo prometnico (za katero se je uveljavilo ime Corsia Stadion), novo bolnišnico in Lesnim trgom (po domače znanem kot Plac od drvi, današnji Trg Goldoni, kamor so okoličani poleg drv prinašali na prodaj tudi svoje kmetijske pridelke) ter vzdolž pokritega dela Potoka oziroma predela severno od stare mitnice, kjer je pred tem delovalo več vodnih mlinov (na potek Ključa je spominjalo ime Via del Torrente, po njegovi strugi oziroma zavoju pa je bila speljana nekdanja Ulica Arcata). Južneje od današnjega Trga Garibaldi (takratnega Trga stare mitnice) se je na obeh bregovih Potoka oziroma Ključa razvijala industrijska četrt, saj sta bila tam parni mlin in tovarna šiber (1831), medtem ko so se ljudska domovanja in obrtne delavnice širili v pasu med Ulico stare mitnice, bolnišnico in Akvedotom vse do današnje Ulice Rossetti. Nadnjo so na pobočju Kjadina nastajale prve vile višjega srednjega razreda. Bolj meščanski značaj je imela tudi Franciscejska četrt, preko katere so odprli Ulico sv. Frančiška, ter območje vzdolž drevoreda v Akvedotu in Ulice Stadion, kjer so zgradili novo gledališče (1817, pozneje poimenovano Mauroner oziroma Fenice). Akvedot je s svojim drevoredom postal priljubljeno sprehajališče, tako da so na njegovem koncu odprli kavarno Bošketo ob vznožju Frneda, leta 1844 pa še mestni park. Sočasno je na severu prišlo do pozidave predela med staro cesto za Opčine in novim lazaretom ter med staro in novo cesto za Opčine, ki so jo odprli leta 1832.

Industrijske dejavnosti so se v tem času večinoma umeščale ob morju pri Sv. Andreju in pod Čarbolo: tovarna parnih strojev (1845), ki se je leta 1857 preimenovala v Stabilimento Tecnico Triestino; mehanski obrat, ki ga je leta 1838 zgradil angleški tovarnar, nato pa ga je prevzel avstrijski Lloyd za lastno proizvodnjo ladijskih parnih motorjev; že omenjena ladjedelnica sv. Marka (ime ji je dal prvotni beneški lastnik), ki so jo leta 1839 uredili na dotedanji plaži. Tem sta se pozneje pridružila še novi arzenal avstrijskega Lloydja (1853) in občinska plinarna (1864). V teh tovarnah zaposleni delavci so bili sprva začasno nameščeni v nekaterih zasilnih bivališčih, trajnejša domovanja, namenjena stalno bivajočim priseljenim delavcem, pa so okrog leta 1870 nastala vzdolž ulic Industria in Concordia, ki sta vodili proti leta 1854 dograjeni cerkvi sv. Jakoba. Proti koncu 19. stoletja se je ta mestni predel razvil v pravo delavsko predmestje. Leta 1884 je okraj štel že več kot 11 tisoč prebivalcev, leta 1900 okrog 22 tisoč in leta 1900 celo več kot 31 tisoč, ko se je urbanizacija že širila po jugovzhodnem pobočju šentjakobskega hriba proti Čarboli in Sv. Mariji Magdaleni Zgornji.

Že leta 1900 je postal Sv. Jakob okraj z največjo koncentracijo proletariata v mestu in tako prehitel socialno podobno Staro mesto, kjer so se družbene razmere pričele slabšati s širjenjem prostitucije in vse bolj prekarne oblike preživljanja. Čeprav so delavci pri Sv. Jakobu vendarle lahko računali na nekoliko bolj redne dohodke, so bili tudi za ta delavski okraj značilni precejšnja revščina, visoka otroška umrljivost, alkoholizem, tuberkuloza in splošna prenaseljenost bivališč, ki niso bila opremljena niti z urejeno kanalizacijo, kaj šele z vodno in električno napeljavo. Kot pravo tržaško delavsko oporišče je bil Sv. Jakob večkrat prizorišče bojov za socialne pravice. Tu so nastale prve delavske ustanove: delavske konzumne zadruge (Slovenci so svoje Delavsko konsumno društvo tu ustanovili leta 1899) in organizacija za ljudske gradnje delavskih družin. Delavske organizacije so imele v četrti svojo pekarno, v poslopju, ki ga je med Ulico Montecchi in Istrsko ulico dal zgraditi podjetnik Štolfa, pa so leta 1903 odprli prvo trgovino Delavske zadruge v Trstu. Prav v okviru delavskega gibanja je slovensko prebivalstvo doseglo najvišjo stopnjo enakopravnosti, saj so se slovenski delavski voditelji, med temi zlasti Ivan Regent, povzpeli med glavne predstavnike tržaške socialistične stranke. Ta je organizirala številne stavke, kakršna je bila tista v letu 1897, ko so delavci permanentno zborovali po delavskih gostilnah, policija pa je zaprla vse dohode v okraj. Do še večjih konfliktov je prišlo septembra 1920, ko so delavske stranke in organizacije sklicale protifašistično stavko, med katero je bil ubit eden izmed stavkajočih. Delavci so tedaj zasedli Sv. Jakob in na ceste

Slika 7: Širjenje industrializacije ob nekdanjem sprehajališču pri Sv. Andreju. V ozadju Škedenj.

Slika 8: Pod Škednjem je delovala železarna Kranjske industrijske družbe.

postavili barikade, ki jih je vojaštvo obstreljevalo s topovoma. Zaradi vseh teh dogajanj je ta delavska mestna četrt pridobila naziv tržaškega »Stalingrada«.⁴⁸ V spomin na šentjakobsko delavsko tradicijo se tu še danes začenjajo vsakoletne mestne prvomajske povorke.

Sicer pa je tržaškemu prometu dala pomemben zagon zlasti izgradnja Južne železnice v letu 1857. Glavna železniška postaja nove proge Trst–Dunaj, ki se je v mesto spustila iz Nabrežine preko Barkovelj, je dobila svoje dokončno mesto onkraj izliva že pokritega Potoka pod Škorkljo ob zgradbah klavnice in ubožnice. Tu so med cesto za Miramar (cesarski gradič so začeli graditi leta 1856) in Proseško cesto nastala skladišča, ljudska bivališča in nekatere palače, med njimi tudi okrog leta 1880, ko je bil urejen trg pred novo postajo, zgrajena palača nečaka oziroma enega izmed dedičev Janeza Kalistra (rojen 1806 v Slavini pri Postojni, umrl 1864 v Trstu), ki je svojo prvotno palačo imel na današnji Ulici Carducci (takrat Torrente) ter se je v Trstu uveljavil s svojimi špekulacijami in prevzemom davčnih zakupov, na račun katerih se je s premoženjem 6–7 milijonov goldinarjev uvrstil med najbogatejše slovenske meščane.⁴⁹ Nekako sočasno z njim se je med večje slovenske kapitaliste uvrstil tudi Ivan Kozler (1780–1864), ki je bil v Trstu lastnik večjega števila hiš in bil oče znanega slovenskega gospodarstvenika, politika in kartografa Petra Kozlerja.⁵⁰ Hitro rastoče mesto je namreč stalno privabljal podjetnike, investitorje in vse tiste, ki so želeli »uspeti«, železniška povezava pa je tako kot pozneje avtocestno omrežje omogočila znatno večjo mobilnost tudi množici podeželanov, ki so se v Trst napotili preprosto »s trebuhom za kruhom«.

Prav čas med izgradnjo prve (Južne) železnice in Bohinjske železnice leta 1906 (ta se je s Kraške planote spustila po predoru z Opčin in nato obkrožila mesto do Sv. Andreja) je bil za avstrijski Trst, ki si je leta 1818 prislužil oznako »città fedelissima«, obdobje največje urbane in vsesplošne družbene rasti. Drugo železniško postajo v industrijskem predelu na jugu so sicer odprli že leta 1887, ko so dogradili tir med Trstom in Hrpeljami, da bi se povezali z malo prej (1876) odprto progo, ki se je pri Divači odcepila proti Puli, vendar so jo leta 1906 pomaknili za približno kilometer bližje mestnemu središču, vzdolž obalne proge, ki je povezovala obe postaji in tovarni promet med obema deloma pristanišča. Gradnja Bohinjske železnice je poleg tega omogočila

48 Debelli-Turk (ur.), *Sv. Jakob*.

49 O tem več v: Bučić, Janez Nepomuk Kalister in Verginella, Fragmenti. Glej tudi: *Palazzo Kalister* na spletni strani <https://danieledemarco.com>.

50 Verginella, Fragmenti.

Slika 9: Trst v času širjenja pristanišča pred železniško postajo; v ospredju je rojanska cerkev.

Slika 10: Delavska bivaljšča pod Sv. Jakobom.

povezavo med jeseniško železarno in železarno, ki jo je pri Škednju leta 1897 postavila Kranjska industrijska družba; to so leta 1869 ustanovili v Ljubljani z večinskim nemškim kapitalom. Pri Sv. Andreju je imela svoje izhodišče še ena proga, tako imenovana Parenzana, ozkotirna železnica, ki je od leta 1902 vodila vzdolž obale do Kopra ter od tam do Buj in Poreča.

Širjenje pristanišča do postaje Južne železnice so predlagali že upravitelji te proge, prvi nastavek zanj pa je omogočilo zasutje odslužene manjše ladjedelnice Panfilli v Novem mestu leta 1868 in širjenje obalne površine do današnje Ulice Cavour (takrat Via della Stazione). Z nadaljnjimi zasutji in širjenjem obale pred železniško progo do višine dotedanjega lazareta so do leta 1883 dogradili pet pomolov, vmesne bazene in obsežna skladišča tako imenovanega Novega pristanišča (danes znano kot Staro pristanišče). Tržaške pristaniške zmogljivosti so se s tem znatno povečale, tako da je Trst okrog leta 1910 postal peto največje evropsko pristanišče (po Hamburgu, Rotterdamu, Marseillu in Genovi). Tedaj so že začeli razmišljati o ureditvi novih pristaniških objektov v industrijskem območju med Sv. Andrejem in Škednjem. Sicer pa so v tem obdobju uredili park na Velikem trgu (1866) in dogradili novo občinsko palačo (1875), na katero so namestili slavnega brata tolkača, ki so ju meščani imenovali s slovenskima imenoma Mihec in Jakec, v spomin na podobna robota, ki sta od leta 1356 bila ure na starem stolpu ob Mandraču. Leta 1876 so pred občinsko palačo postavili še ženska kipa, ki sta nad glavo držala svetilki in sta bila med Tržaçani prav tako znana s svojima slovenskima imenoma Tince in Marjanca.⁵¹ Na prenovljenem trgu so leta 1883 zgradili palačo avstro-ogrškega Lloydja (danes je tu sedež deželne vlade) in do leta 1905 še v bizantinskem slogu grajeno palačo cesarjevega namestništva (ki ohranja svoj prvotni namen še danes, saj je sedež prefektore). V istem času so z dodatnim zasutjem obale pridobili še za kakšnih 30 metrov širše nabrežje med tedanjim Novim pristaniščem in Terezijanskim pomolom.

V predmestju so na Judovcu leta 1892 zgradili hipodrom in do njega podaljšali Ulico Rossetti. Na območju med Staro mitnico in to ulico se je tako širil naseljitveni prostor za manj premožno prebivalstvo, medtem ko so na pobočju Kjadina nad Ulico Rossetti, tako kot na griču Sv. Vid, dobile mesto zlasti vile premožnejših meščanov. Srednja in višja buržoazija je prebivala v Franciscejski četrti in vzdolž Akvedota. Tu so leta 1871 zgradili gledališče Rossetti, sam Akvedot pa leta 1888 podaljšali do Ulice Bonomo

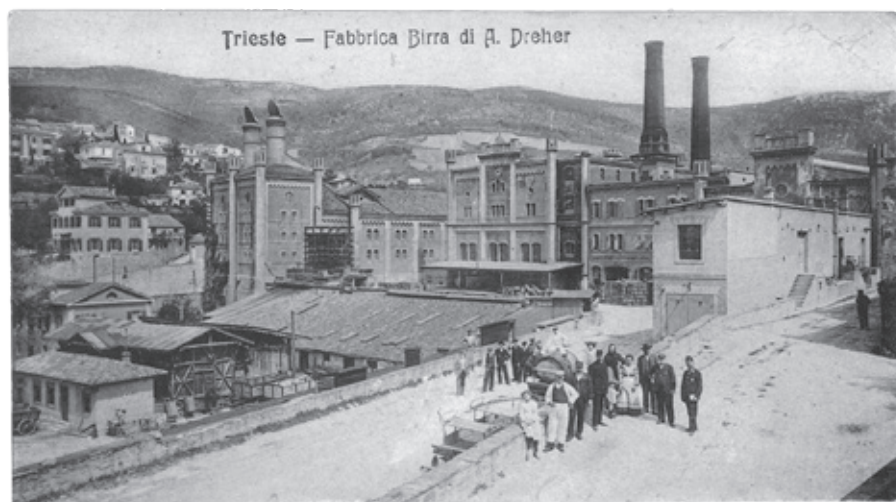
51 La »vera« *triste storia (semiseria) di Mikez e Jakez* na spletni strani <http://sprifferiditrieste.blogspot.com>. Kandler je v *Storia del Consiglio* na str. 18 navedel, da je nekdanji stolp stal sredi glavne mestne palače, ki je poznejši Veliki mestni trg delila na dva dela (Veliki in Mali trg), in bil opremljen s tremi zvonovi.

oziroma do leta 1865 odprte pivovarne Dreher v spodnjem delu obmestne Vrdele oziroma Sv. Ivana, ki se je postopoma začel združevati z mestom, še zlasti po modernizaciji in širjenju Ulice Giulia do svetoivanske cerkve, po kateri so že kmalu po ustanovitvi tržaške tramvajske družbe leta 1876 speljali prvo in eno izmed najdaljših mestnih prog (takrat še na konjsko vprego), ki je glavno železniško postajo povezovala s Farnedom oziroma Bošketom, tedanjim obmestnim priljubljenim izletniškim oziroma sprehajalnim ciljem. Tramvajsko omrežje so še povečali po širjenju električne razsvetljave oziroma energije leta 1900, ki je bila sprva (od leta 1898) omejena na Borzni trg in Korzo in se nato pričela širiti tudi po domovih. Podobno se je širjenje vodovodnega omrežja po bivališčih večinoma začelo šele po letu 1910 in bilo kar nekaj časa omejeno na meščanske mestne predele. Revnejše prebivalstvo je bilo skoncentrirano predvsem v srednjeveškem in nezdravem Starem mestu, kjer so živeli tudi sicer ne ravno številni (ok. 20) tržaški ribiči, saj se je s to, sicer slabo razvito dejavnostjo tradicionalno ukvarjalo nekaj sto slovenskih okoličanov v obalnem pasu med Škednjem in Nabrežino, večino ulova pa so na tržaški trg prinašali naprodaj ribiči iz Chiogge in Istre.⁵²

Poselitev se je širila nad Ljudskim vrtom in vzdolž Ulice Severo, ob kateri so leta 1862 dogradili vojaško bolnišnico, ter na območju med železniško postajo in Škorkljo, posebej po tem, ko so tu leta 1902 speljali drzno elektrificirano tramvajsko progo za Opčine. Ob njej so tako tudi bližnje slovenske vasi že kmalu dobile mesto poletne rezidence premožnejšega meščanstva in predstavljale zametek urbanizacije širšega tržaškega zaledja, ki se je sicer splošno uveljavila šele v drugi polovici 20. stoletja.⁵³ V začetku 20. stoletja se je poselitev pričela širiti pri Sv. Vidu, pozidavo območja na bližnji Čarboli pa je še pospešil novi cestni predor pod gričem Sv. Jakob od Lesnega trga na jug, ki je bil dograjen leta 1911. Tudi v Novem mestu so v tem obdobju postavili več novih palač: namesto nekdanje carinarnice so leta 1894 zgradili pošto palačo, še prej (1884) ob nabrežju sedež Assicurazioni Generali, Cassa di Risparmio je dobila svoj sedež leta 1894, dunajski Kreditanstalt (današnja Banca Commerciale) na takratnem Novem trgu je bil dograjen leta 1904, Riunione Adriatica di Sicurtà (RAS) je svoja vrata v tem okraju odprla leta 1914, češka Živnostenska banka (poznejša Ameriška banka in zdaj Deutsche bank) pa leta 1912. Med pomembnimi arhitekti iz tega obdobja gre omeniti

52 Volpi Lisjak, La pesca. Skupaj so ribiči s tržaške obale uspeli mestnemu trgu zagotoviti le 6 % letne prodaje: ta je leta 1906 znašala okrog 1800 ton, po izgradnji mestne ribarnice leta 1913 pa je poskočila na več kot 3 tisoč ton.

53 Bufon, *Ethnos in topos*.

Sliki 11 in 12: Komaj urejen mestni drevored (Akvedot) je urbanizacijo približal okraju Sv. Ivan, pred katerim je nastala velika pivovarna (spodaj).

Berlamove, Federica Nordia in Maksa Fabianija, ki je poleg za Slovence nadvse pomembnega Narodnega doma, ki je bil dograjen leta 1904 kot ena izmed prvih polivalentnih zgradb v Evropi, načrtoval še znano palačo v secesijskem slogu na Borznem trgu (1905) in preprostejšo palačo Stabile na nabrežju Grumula. Sodišče z bližnjo jetnišnico so začeli graditi leta 1913, tako kot novo sinagogo v Franciscejski četrti, ki je bila med največjimi v Evropi.

Po izgradnji Bohinjske železnice se je močno okrepila plavžarska dejavnost Kranjske industrijske družbe, v kateri so leta 1913 proizvedli več kot sto tisoč ton surovega železa. Delniška družba z nemškim kapitalom Stabilimento Tecnico Triestino, ki je prevzela tovarno Strudhoff, ladjedelnico San Marco in miljsko ladjedelnico San Rocco, je postala najmočnejše ladjedelniško podjetje na Jadranu. Čeprav je Trst leta 1891 izgubil status prostega mesta, so se davčne olajšave ohranile v pristaniškem območju (t.i. Punti Franchi) znotraj tedanjega Novega pristanišča ob glavni železniški postaji. Te so privabliale zlasti plovbene podjetnike iz vzhodne jadranske obale, med temi Cosuliche z Lošinja (1890), Tripcovich iz Boke (1895) in Račić iz Dubrovnika. Trst je postal sedež večjih paroplovnih oziroma ladijskih družb, pri katerih je bilo leta 1914 registriranih že okrog 815 tisoč BRT: od tega ladijskega fonda je bila okrog petina v rokah istrsko-dalmatinskega kapitala bratov Cosulich in podjetja Tripcovich, slaba polovica pa v lasti avstrijsko-nemškega kapitala. Predvsem Cosulichi so bili pomembni za nadaljnji razvoj tržaškega pomorskega prometa in ladjedelništva. Leta 1902 je njihovo podjetje prevzelo ob koncu 19. stoletja ustanovljeno družbo Austro-Americana, ki je s svojimi devetnajstimi ladjami skrbela za pretevor z Ameriko. Od leta 1904 so se tem ladjam pridružile še potniške ladje, ki so v glavnem prevažale migrante v Severno in Južno Ameriko. Te ladje so iz Trsta plule s pomola pri novem lesnem skladišču pod Škednjem, kjer so zgradili tudi posebno zgradbo, v kateri so lahko v pričakovanju odhoda gostili do 1500 migrantov. Cosulichi so nato leta 1908 v Tržiču z vladno podporo ustanovili še novo veliko ladjedelnico, ki naj bi konkurirala dotlej vodilnim angleškim ladjedelnicam in jim tako odvzela monopol pri gradnji čezoceanskih ladij. Ta je še danes največja ladjedelnica na Jadranu in eno največjih svetovnih središč za gradnjo velikih potniških ladij. Nacionalizirana je bila leta 1930 in zdaj deluje v okviru italijanske multinacionalne družbe Fincantieri, največje ladjarske družbe v Evropi.

Velik del tržaške industrije je nastal in se razvil, ker je imelo pristanišče ugodne pogoje za nakup surovin, ki so v Trst prihajale z ladjami. Nastale so tovarne za predelavo bombaža in jute, rižarne, rafinerije nafte in livarne, ki so izkoriščale pomorski dovoz premoga. Pomorski promet se je še povečal

po odprtju Sueškega prekopa leta 1869, h kateremu je pomembno prispeval tržaški podjetnik Revoltella, ki je postal celo podpredsednik Sueške družbe.⁵⁴ Leta 1910 je uvoz v tržaško pristanišče obsegal okrog dva milijona ton in bil vreden okrog 650 milijonov goldinarjev. Večina blaga (kar 40 %, predvsem premog) je prihajala iz Anglije, sicer pa še z območja t.i. Bližnjega vzhoda (ki je tedaj vključeval Grčijo, Turčijo in obalo Črnega morja, od koder so uvažali predvsem bombaž, sadje, rude in žito) in Daljnega vzhoda (riž, oljna semena, juta in bombaž), drugih območij monarhije (predvsem iz Istre in Dalmacije: premog, cement, vino) ter iz Italije (agrumi) in ZDA (rude in premog). Izvoz pa je znašal malo manj kot milijon ton oziroma dobrih 700 milijonov goldinarjev. Ta je bil pretežno usmerjen na Bližnji vzhod (sladkor in les), v Italijo (les), druge dele monarhije (les, moka, železni izdelki, premog, riž in olja), ZDA (magnezit) in Egipt (pivo, kava in papir). Približno enako pomemben kot pomorski pretovor je bil tudi železniški, ki je obsegal skupaj več kot dva milijona ton oziroma več kot 1,2 milijarde goldinarjev. Večinoma je šlo za notranji promet v okviru monarhije, ki je v Trst dovajal les, sladkor, moko, žito in oves, v notranjost države pošiljal premog, železne izdelke, kavo in olje, v Nemčijo pa bombaž in agrume.⁵⁵ Posebej se je Trst v tisti dobi uveljavil kot eno od večjih evropskih uvozno-izvoznih središč za kavo, južno sadje in slive (te so prihajale večinoma iz balkanskega zaledja ter so jih izvažali v Ameriko in Severno Evropo). Sicer pa je bil skupni kopni tovarni promet leta 1912 še vedno pretežno usmerjen v neposredno tržaško zaledje v okviru monarhije: od tega je namreč 13 % odpadlo na Kranjsko, po 11 % na Goriško in Spodnjo Avstrijo, po 10 % na Štajersko in Češko, 8 % na Moravsko, 7 % na Koroško, 6 % na Madžarsko, 4 % na Italijo, 3 % na Istro ter po 2 % na Hrvaško in Zgornjo Avstrijo.

V tem živahnem obdobju splošne družbene, gospodarske in kulturne rasti, ki je bilo v Evropi znano kot *fin de siècle* ali *Belle Époque*, sta tudi v Trstu tradicionalno najbolj zapostavljeni skupnosti – Slovenci, ki so bili trn v peti italijanskim mestnim oblastem, in Judi,⁵⁶ ki so jih ovirali zlasti dunajski kon-

54 Pasquale Revoltella se je rodil leta 1795 v Benetkah v revni družini in se še mlad priselil v Trst, kjer je leta 1835 ustanovil uspešno podjetje za trgovanje z lesom in žitom. Postal je eden prvih delničarjev zavarovalne družbe Generali in član uprave tržaškega Lloydja, kjer se je spoprijateljil z enim izmed njegovih ustanoviteljev, baronom von Bruckom, ki je nato postal avstrijski gospodarski minister. Franc Jožef mu je dve leti pred smrtjo, leta 1867, za njegove zasluge podelil naziv barona, Revoltella pa je vse svoje premoženje, ki je poleg mestne palače obsegalo tudi veliko vilo s parkom na Frnedu, prepustil mestu.

55 Podrobneje o tržaških trgovskih izmenjavah v avstrijskem obdobju poročja Panjek (Una »commercial officina«).

56 Ta skupnost je v Trstu po Zollerjevi oceni (La comunità israelitica) na koncu avstrijske dobe štela okrog pet tisoč oseb.

servativni vladni krogi, tako da so se tesno navezali na italijansko liberalno iredentistično gibanje – dosegli svoj razvojni vrhunec in tega želeli opredmetiti nenazadnje z izgradnjo svojih simbolnih domov. Oba sta stala zunaj ožjega mestnega središča: prvi (Narodni dom) je bil dograjen leta 1904 na mestu neke manjše zgradbe na tedanjem robnem Kasarniškem trgu v Novem mestu, drugega (sinagogo) pa so leta 1912 zgradili na še nepozidanem območju pri trgu sv. Frančiška. Simbolno funkcijo v znamenju preporoda in vzpona obeh manjšinskih skupnosti so graditelji želeli poudariti tudi z izjemnostjo obeh zgradb. Narodni dom ni bil le za nadstropje višji od bližnjih zgradb, ampak tudi ena najmodernejših tedanjih večnamenskih mestnih palač,⁵⁷ tržaška sinagoga pa je bila celo druga največja tovrstna zgradba v Evropi za tisto v Budimpešti.

Mestno središče (s Sv. Jakobom) je leta 1869 doseglo skoraj sto tisoč prebivalcev, do leta 1910 pa jih je že preseglo 160 tisoč (od tega skoraj 33 tisoč neavstrijskih državljanov). Skupaj se je v istem času prebivalstvo v Trstu povečalo z dobrih 115 tisoč na skoraj 220 tisoč (od tega skoraj sto tisoč priseljenih oseb), kar pomeni, da se je bolj kot v mestnem središču število prebivalstva povečevalo v dotlej skoraj izključno ali pretežno slovenskem predmestju, o čemer bomo več povedali v nadaljevanju. Vsekakor lahko rečemo, da je Trst okrog leta 1910, tako v pogledu svojih demografskih in gospodarskih potencialov, kakor tudi na področju potencialnih nacionalnih konfliktov, dosegel svoj vrhunec.

.....
 57 Pozzetto et al. (ur.), *Narodni dom*.

Trst in tržaški Slovenci ob koncu avstrijske dobe

Oglejmo si torej malo podrobneje, kakšna je bila socialna in narodnostna struktura mesta v začetku 20. stoletja. Tedanje stanje delavskega sloja je podrobneje obravnavalo delo Marine Cattaruzza, še posebej z vidika priselivitvenih tokov v mesto in formiranja tržaškega mestnega delavstva.⁵⁸ Po njeni analizi naj bi se izvornost migrantov v obdobju 1890–1910 nekoliko spremenila, in sicer tako, da se je pričel zmanjševati tradicionalno prevladujoči priliv iz goriškega zaledja (tu se je leta 1890 rodilo 11 %, leta 1910 pa nekaj manj kot 10 % meščanov), posebej iz sežanskega, tržiško-gradiščanskega in goriško-vipavskega okrožja, a tudi priliv s Kranjske (s skoraj 6 na 5 %), posebej z Notranjske. Občutneje se je povečal zlasti prihod priseljencev iz Istre (s slabih 6 na skoraj 9 %), posebej iz sosednjega koprškega okraja, in drugih držav, predvsem iz bližnjih območij Italije (z 9 na skoraj 12 %), se pravi iz Furlanije in Veneta; skupaj se je delež drugje rojenega tržaškega prebivalstva povečal s 40 na 43 %). Razlogi za to delno reorientacijo priseljencev iz slovenskega zaledja bi lahko bili rastoči pomen Ljubljane kot deželnega in nacionalnega središča, povečan odliv v avstrijsko prestolnico po izgradnji Južne železnice in povečana stopnja čezoceanske emigracije, predvsem v ZDA (ki

⁵⁸ Cattaruzza, *La formazione del proletariato urbano*.

pa je večinoma potekala preko Trsta). Bolj ali manj se je tudi v tem obdobju ohranila spolna struktura priseljencev, o kateri smo že govorili, se pravi, da je iz pretežno slovenskega zaledja v Trst prihajalo več žensk kot moških, iz pretežno italijanskega zaledja pa zlasti moška delavska sila. Čeprav se je ta spolna neenakomernost v obdobju 1890–1910 nekoliko zmanjšala (med priseljenci s Kranjske se je delež žensk zmanjšal s kar dveh tretjin na še vedno visokih 60 %, med priseljenci z Goriške pa s 55 na 53 %), je ostala kar značilna in skladna s tem, kar smo opazili pri obravnavi migracij med podeželjem in mestom v drugih predelih Primorske.⁵⁹

Hitro povečanje prebivalstva in koncentracija večinoma revnih priseljencev z okoliškega podeželja prav gotovo nista prispevala k izboljšanju socialnih razmer v mestu. Te dovolj prepričljivo ponazarja stopnja otroške smrtnosti, ki je bila v Trstu med najvišjimi v imperiju: leta 1885 je več kot četrtnina otrok umrla, še preden je dosegla leto starosti, pa tudi v prvem desetletju novega stoletja so otroci do petega leta starosti predstavljali kar 40 % vseh umrlih. Toda ta podatek izraža le povprečno stanje, saj je bila stopnja otroške smrtnosti med revnimi, ki so imeli vse prej kot higiensko neoporečna bivališča v Starem mestu in pri Sv. Jakobu, kjer je leta 1910 živelo skupaj skoraj 47 tisoč oseb (skoraj 30 % mestnega prebivalstva), kar štirikrat višja od tiste med premožnejšimi meščani.⁶⁰ V nekaterih bivališčih Starega mesta je sredi 19. stoletja živelo celo po več sto ljudi, in tudi proti koncu avstrijskega obdobja se bivalni standard za revnejše prebivalce ni preveč izboljšal, saj je večino bivališč sestavljala le kuhinja z eno spalnico ali največ dvema, v katerih je lahko živelo tudi do deset družinskih članov. Staro mesto in Sv. Jakob sta tako postala značilni območji koncentracije tržaškega proletariata, čeprav je bilo med njima kar nekaj razlik: v demografskem pogledu je Staro mesto začelo vse bolj zaostajati za drugimi območji in je leta 1910 (ko je štelo 19 tisoč prebivalcev) postalo celo najmanj obljudena mestna četrt. V njej so se zbirali najbolj odrinjeni družbeni sloji (mornarji, prostitutke, nosači, berači in razni občasni ponudniki osebnih storitev), tu je bilo mogoče najti tudi največje število tržaških beznic in cenениh prenočišč, medtem ko so bila zaradi novejšega razvoja območja bivališča pri Sv. Jakobu, do katerega je od leta 1908 vodila tudi nova cesta od Lesnega trga preko tunela pod Sv. Justom, vendarle sodobnejša in higiensko manj oporečna. Drugačna je bila tudi njihova socialna sestava, saj so se tu naselili predvsem delavci iz bližnjih industrijskih obratov, za katere so tedaj zgradili več novih stanovanjskih

⁵⁹ Bufon, Prostorska mobilnost obmejnega prebivalstva.

⁶⁰ Cattaruzza, op. cit.

blokov; industrijski delavci pa so nenazadnje lahko računali na podporo uveljavljajoče se socialdemokratske stranke in na nekoliko zanesljivejše dohodke kot »lumpenproletarski« naseljenci Starega mesta.

Bolj uravnovešeno strukturo je izkazoval okraj Stare Mitnice, ki je leta 1910 postal tudi najbolj obljuden med vsemi mestnimi rajoni (tu je živelo ok. 43 tisoč oseb, od tega več kot 9 tisoč priseljencev iz neavstrijskih dežel). Območje se je razvilo predvsem kot obrtna cona, specializirana za kovaške in podobne dejavnosti, razvita pa je bila tudi trgovina na drobno in debelo (predvsem prehrambna) za ljudske potrebe, saj je ob delavskem prebivalstvu tu živelo precej nižjih uradnikov. V ta predel mesta se je stekala glavčina moških individualnih priseljencev, saj je mestna dobrodelna ustanova zanje v Ulici Pondares zgradila dom, v katerem je lahko prenočevalo do 300 oseb. Mnogo bolj meščansko oziroma buržoazno podobo so izkazovali dokaj enakomerno poseljeni okraji Novo mesto, Nova mitnica in Sv. Vid, kjer je leta 1910 živelo skupaj nekaj več kot 70 tisoč prebivalcev. Predvsem Novo mesto je bilo središče bivanja in delovanja premožnejših podjetnikov, trgovcev, zdravnikov, odvetnikov in visokih uradnikov, kar ponazarja podatek, da so bile tu najemnine v povprečju od trikrat do petkrat višje kot drugje v mestu, da je tu večina bivališč obsegala 6–10 sob in da je v tem okraju živela tudi večina mestne služinčadi (ta družbena skupina je obsegala 14 % vsega prebivalstva Novega mesta, ki je leta 1910 štel slabih 24 tisoč ljudi). Za okraj Sv. Vid, znan tudi kot Jožefinska četrt, je bila značilna podobna struktura kot v Novem mestu, le da so bili tu, bolj kot trgovci in visoki uradniki, vidnejše zastopani predstavniki plemstva in pomorski oficirji, medtem ko so na pobočjih griča prevladovali meščanske in plemiške vile v še vedno pretežno zelenem okolju. Nova mitnica pa je bila središče mestnega srednjega sloja, se pravi manjših trgovcev, uradnikov in učiteljev ter tudi gledališčnikov.

Pračunano na današnjo strukturo je bila družbeno-ekonomska sestava mestnega prebivalstva na podlagi uradne statistike iz leta 1900 taka: v mestnem središču je delalo v primarnem sektorju okrog 300 od skupaj 64 tisoč aktivnih (0,5 %, med temi je bilo okrog 260 kmetov in 35 ribičev), v sekundarnem sektorju dobrih 28 tisoč oseb (več kot 44 %), v terciarnem sektorju pa preostalih nekaj več kot 35 tisoč oseb (dobrih 55 %). V sekundarnem sektorju so vidno izstopali dninarji (nad 12 tisoč oseb), se pravi osebe, ki so se kot težaki dnevno »ponujali« raznim delodajalcem, predvsem v pristanišču. To število že samo po sebi dovolj nazorno potrjuje prekarnost tedanjega zaposlitvenega trga. Med »redno« zaposlenimi v tem sektorju so bili najštevilnejši delavci v ladjedelnicah in tovarnah prevoznih sredstev

(skoraj 3800), težaki v trgovskem sektorju (2600), delavci v živilskem sektorju (slabih 2500), delavci v kovinarstvu (skoraj 2200), delavci v lesnem sektorju (dobrih 1700) in delavci v gradbenem sektorju (skoraj 1500). V terciarnem sektorju sta izstopali področje osebnih storitev (to je vključevalo zasebne služkinje, natakarije, kočijaže in podobne poklice), na katerem je delalo dobrih 8500 oseb, in področje proizvodnih storitev (brivci, čevljarji, perice, šivilje, krojači in podobni poklici), na katerem je delalo skoraj 7800 oseb. Zaposlenih v trgovini s prehrano je bilo okrog 3500, v hotelirstvu in gostinstvu dobrih tri tisoč, v javni administraciji skoraj 2500 in v pomorstvu skoraj 1700, po okrog tisoč zaposlenih pa so imela področja cestnega prevoznništva, trgovina s tekstilom in obutvijo, bančništvo z zavarovalništvom, železniški transport ter šolstvo in vzgoja. Zanimiv je tudi podatek, da je v mestnem središču takrat delovalo približno 300 uradno registriranih prostitutk in lastnikov bordelov. Neaktivni so v mestnih okrajih obsegali 53 % skupnega prebivalstva, med temi je bilo skoraj 60 tisoč od drugih družinskih članov vzdrževanih oseb ter okrog 10 tisoč upokojencev in rentnikov.

Socialna struktura tržaškega predmestja (ki je vključevalo okraje Barkovlje, Greta, Rojan, Škorklja, Kolonja, Sv. Ivan ali Vrdela, Kjadin, Rocol, Čarbola, Sv. Marija Magdalena Zgornja, Škedenj in Sv. Marija Magdalena Spodnja – skupaj je v tem primestnem pasu leta 1910 živelo slabih 60 tisoč oseb) se je od mestne vidneje razlikovala, saj je bilo tu že precej več aktivnih v primarnem sektorju (pomembni panogi sta bili zlasti donosno vrtnarstvo s cvetličarstvom in vinogradništvo, v manjši meri še prašičereja), in sicer slabih 2300 (skoraj 14 %, od tega 2200 kmetov in okrog 75 ribičev), v sekundarnem sektorju je delalo skoraj osem tisoč oseb (slabih 48 %), v terciarnem pa preostalih skoraj 6500 (slabih 39 %). Prevladovala je torej tista delavsko-kmečka struktura, ki se je v širšem tržaškem podeželju splošno uveljavila šele po drugi svetovni vojni.⁶¹ Največ aktivnih v tržaškem predmestju je leta 1900 obsegalo zgoraj že opisano področje proizvodnih oziroma obrtnih storitev (ok. 2800 oseb), delavcev v gradbenem sektorju je bilo okrog 1800, dninarjev skoraj 1600, delavcev v ladjedelništvu in proizvodnji prevoznih sredstev okrog tisoč, po okrog 800 pa je bilo zaposlenih v osebnih storitvah, delavcev v živilski industriji in delavcev v kovinarstvu. Za razliko od mestnega središča je bilo torej v predmestju značilno manj aktivnih v trgovskih in uradniških poklicih. Podoben kot v ožjem mestu je bil tu delež neaktivnih (55 % vsega prebivalstva), med katerimi so še izraziteje kot v mestnem središču prevladovali od

61 Bufon, *Ethnos in topos*.

družinskih članov vzdrževane osebe (nad 18 tisoč oseb), medtem ko je bilo upokojencev in rentnikov okrog 1500.

Z razvojem industrializacije so se postopoma uveljavljale tudi delavske organizacije, zlasti po letu 1888, ko so ustanovili Delavsko zvezo (*Confederazione Operaia*), v okviru katere je deloval slovenski odsek. Kakor je zapisal Regent,⁶² je zvezo ustanovil tiskarski delavec Carlo Ucekar, ki je bil Slovenec po rodu, ampak se je sam opredeljeval za Italijana. Zveza je bila dejanski začetnik slovenskega socialnodemokratskega gibanja v mestu ter je hotela združiti že obstoječa italijanska in slovenska delavska podporna in izobraževalna društva, ki so bila sicer pod vplivom narodnjakov obeh skupin. Ta pa se vabilu po pridružitvi, z izjemo društva tiskarskih in klobučarskih delavcev, niso odzvala. Kljub temu je zveza ustanovila knjižnico, kjer so našle mesto italijanske, slovenske in nemške knjige, prirejala predavanja in začela izdajati svoje glasilo *La Confederazione Operaia*, ki mu je kmalu (leta 1890) sledilo še slovensko glasilo *Delavski list*, ki je izhajal dvakrat mesečno. Po njenem razpustu leta 1891 so čez dve leti na pobudo Jugoslovanske socialdemokratske stranke v Trstu oblikovali njeno podružnico, ki je leta 1898 začela izdajati glasilo *Rdeči prapor*. Italijansko opredeljeni delavci z Ucekarjem na čelu so leta 1894 ustanovili organizacijo Lega socialista democratica, iz katere se je nato razvila italijanska socialistična stranka v Avstriji. Ta je leta 1895 začela izdajati list *Il Lavoratore* in imela svoj prvi kongres v Trstu leta 1897. Po Regentovem mnenju je delitev socialne demokracije na narodnostne stranke sicer pripomogla k širjenju socialistične ideje med delavske množice in k širjenju članstva, vendar je obenem povzročala nacionalna ločevanja. V Trstu so voditelji obeh vej delovali v isti stavbi, vendar »drug o drugem niso vedeli nič ali skoraj nič«.⁶³

Delavci so v Avstriji prvič dobili volilno pravico leta 1897 v t.i. »Peti kuriji«, s tem pa tudi večjo politično težo. Številne stavke so si sledile ne le za doseg boljših delovnih pogojev, ampak tudi za priznanje splošne in enake volilne pravice (za moške), saj je tedaj sistem neenotnih volilnih razredov omogočal soodločanje le slabi desetini celotnega prebivalstva.⁶⁴ V Trstu je

62 Regent, *Poglavja III*, str. 7–30.

63 Regent, op. cit.

64 Deželno oziroma mestno občinsko predstavništvo so v Avstriji do konca 19. stol. volili v okviru petih zaprtih družbenih razredov na podlagi vplačanih davkov: prvo volilno telo so sestavljali najbogatejši meščani, zastopniki borznih družb in posestniki nepremičnin; drugo volilno telo nekoliko manj bogati posestniki, trgovci na debelo, lastniki tovarn ali ladij, odvetniki in notarji; tretje volilno telo meščani in posestniki z manjšim dohodkom, špediterji, mešetarji in trgovci na drobno, kapitani ladij, zdravniki, arhitekti in inženirji, državni uradniki, oficirji, duhovniki, učitelji in profesorji; četrto volilno telo so sestavljali vsi ostali posestniki in meščani, ki so vsaj pet let neprekinjeno živeli v Trstu, peto volilno telo

bilo posebej napeto leta 1902, ko je na pobudo Lloydovih kurjačev prišlo do masovne splošne stavke, proti kateri so oblasti poslale vojaštvo, ki je proteste krvavo zatrla in ubilo 14 delavcev, med katerimi so vidno prevladovali Slovenci (Bone, Buda, Clansic, Glivar, Gregorich, Ivancich, Laurencich, Mrak, Platzer in Vidiak). Delo je bilo namreč v prvem obdobju industrializacije vse prej kot regulirano: delavnik je trajal tudi po 12–15 ur in ni bilo spodnje meje za zaposlovanje otrok. Šele leta 1885 so delavske organizacije uspele delavnik omejiti na največ 11 ur s pravico enodnevnega počitka v tednu (za redke stalno zaposlene), vstopno starost v svet dela pa na 12 let. Sicer so oblasti, da bi med prebivalstvom omejile kar visoko stopnjo nepismenosti (okrog 43 %), ob koncu 19. stoletja obvezno šolanje podaljšale do 14. leta starosti, čeprav so v revnejših družinah kljub temu otroke še vedno usmerjali v neformalne oblike dela. Na političnem področju je sicer po letu 1873 prišlo do širjenja volilne pravice oziroma volilnih razrednih kvot, vendar so splošno volilno pravico (za moške) v imperiju uzakonili šele leta 1907. To so v Italiji na žensko prebivalstvo razširili šele leta 1945.

Ženske so bile na sploh slabo zastopane tudi v sindikalnih organizacijah, čeprav ni manjkalo ženskih delovnih poklicev, predvsem v lahki industriji, tovarnah živilskega sektorja, tovarnah keramike in podobnih obratih, kjer pa so bile ženske bistveno manj plačane kot njihovi moški kolegi v drugih tovarnah. Okrog leta 1900 so na primer delavke v tržaški tovarni olja ali rižarni prejemale tedensko plačilo okrog deset kron, kolikor je pri moških znašala najnižja, vajeniška ali dninarska plača.⁶⁵ Res pa je tudi, da je bila večina žensk zaposlena v osebnih storitvah, predvsem kot služkinje pri premožnejših družinah (skoraj vsaka meščanska družina je imela praviloma vsaj po eno hišno pomočnico, ki je po takratni navadi prenočevala v gospodinjstvu), veliko pa je bilo v mestu tudi šivilj (okrog 1600), saj takrat večina ljudi ni imela dovolj denarja, da bi si dokupovala obleke, ampak so te stalno predelovali. Prav to so bili poklici, v katere se je usmerila večina v Trst priseljenih žensk iz slovenskega zaledja, medtem ko so imele v gospodarskih izmenjavah med mestom in neposrednim kmečkim zaledjem ob vrtnarjih (in sicer manj številnih krušaricah, ki so skoraj vse živele v Škednju) v bližnji

pa po en predstavnik vsakega izmed šestih tržaških predmestnih in okoliških okrajev. Vsako izmed štirih mestnih volilnih teles je imelo pravico do dvanajstih predstavnikov v mestnem svetu, predmestno in okoliško volilno telo (prav tako sestavljeno iz posestnikov nepremičnin, trgovcev, obrtnikov in podobnih) pa skupaj šest predstavnikov. Kot rečeno, delavci oziroma osebe, ki niso imele v lasti nepremičnin, niso imele volilne pravice in s tem lastnega zastopstva pri mestni vladi. Predmestni oziroma okoliški kraji so imeli skladno s tradicijo vaške samouprave svoje »župane«; ti so sredi 19. stol. prevzeli funkcijo od občine plačanih zastopnikov.

⁶⁵ Cattaruzza, *La formazione del proletariato urbano*.

tržaški okolici posebno vlogo mlekarice, ki so bile glavne dobaviteljice tega blaga v mestu. Če pomislimo, da je leta 1910 liter mleka stal okrog 30 stotin krone, kolikor je stal kilogram kruha, so mlekarice ob prodaji dvajsetih litrov mleka uspele dnevno zaslužiti kar čedno vsoto šestih kron. Ob predpostavki, da je leta 1910 krona v današnji vrednosti veljala okrog pet evrov, lahko ugotovimo, da je liter mleka v današnji vrednosti stal približno 1,5 evrov, kar pomeni, da je dnevni zaslužek mlekaric ob prodaji dvajsetih litrov mleka znašal okrog 30 evrov.

Bolj kot upravičeno so si zato v avstrijski dobi podeželske ženske prislužile priznanje, da same »nosijo« tri od štirih hišnih voglov, še posebej v sicer neredkih primerih, ko so si moške ob koncu dolgega delovnega dne po krčmah in žganjarnah zapili skoraj ves zaslužek (liter vina je tedaj stal dobre pol krone). Tedaj je večina gospodarstev na tržaškem podeželju imela le po dve kravi,⁶⁶ zato je v povprečju vsaka hišna mlekarica dejansko poslala dnevno »na trg« do največ dvajset litrov tega »belega zlata«. Vsekakor je bila ta dejavnost, ponekod združena tudi s preprodajo doma pridelane zelenjave in cvetja, za katero so se specializirale branjevke iz bližnje tržaške okolice, pri marsikaterem gospodarstvu pomemben in kolikor toliko zanesljiv vir dohodka. Prav zato lahko rečemo, da je bila mlečna živinoreja glavni dejavnik »modernizacije« širšega tržaškega podeželja v drugi polovici 19. stoletja in izboljšanja njegovih življenjskih razmer. Kakor smo lahko videli, je mlečna živinoreja ob koncu 19. stoletja gospodinjstvom omogočila potencialni dnevni donos do več kot pet kron, medtem ko so takrat mnoge dninarje-težake zaradi velike ponudbe delovne sile najemali na dan le za eno krono ali dve. Vsekakor pa se je zdela odločitev za delo v tržaški privlačni in asimilacijski »črni luknji« za številne okoličane, posebej krajane mestu najbližjih vasi v tržaški občini, skoraj neizbežna, saj doma dela ni bilo dovolj, gospodarstvo pa so po tedanjem pravilu prevzemali prvorojenci, ki so preostale brate le skromno izplačevali. Ženske tako ali drugače niso imele posebnih formalnih pravic, čeprav so imele v gospodarskih zadevah večinoma glavno besedo: malo zato, ker so bile tiste, ki so s preprodajo domačih pridelkov v mestu domov prinašale kolikor toliko reden zaslužek, predvsem pa zato, ker je bil v njihovih rokah denar mnogo bolj na varnem kot v moških.

Trajnejših, rednih zaposlitev, kakršne poznamo danes (ali bolje: kakršne smo poznali do danes), je bilo malo oziroma so bile te omejene na nekatere velike »zaposlovalce«. Take so bile, bolj kot pristanišče, ki je večinoma

66 Bufon, *Ethnos in topos*.

najemalo dninarje, še zlasti ladjedelnica, železarna, občinska cestarska služba ali železnica. Vsekakor pa je bil zaslužek za tedaj »uradni« devet- ali deseturni delavnik (ki pa se je v praksi pri vajencih in dninarjih podaljšal tudi do dvanajst ur), tudi po poviških, ki so bili delavcem dodeljeni po zaslugi sindikalnih organizacij, skromen:⁶⁷ leta 1910 so vajenci prejeli manj kot dve kroni, delavci in težaki 2–5 kron, višji delavci pa do sedem kron dnevno. To pomeni, da bi mesečni dohodek delavcev v današnji vrednosti (ob predpostavki neprekinjenega šestdnevnega tedenskega urnika) znašal od 250 do 850 evrov, medtem ko so si uradniki ali učitelji z redno službo (uradniki so praviloma delali 8–9 ur dnevno) lahko prislužili od 170 do 650 kron na mesec, kar bi danes veljalo od okrog 850 do več kot tri tisoč evrov, direktorji in visoki državni uslužbenci pa seveda še precej več.

Ta podatek nam razkrije, da so bile »višje« službe takrat relativno bolje plačane kot danes, medtem ko so bile delavske mezde na splošno precej nižje od današnjih. Razlog je precej preprost: delavcev je bilo veliko, »višjih« poklicev pa je bilo celo v mestih relativno malo. Večina prebivalstva se je komaj preživljala, v sicer še vedno dokaj omejenem srednjem razredu pa se je lahko ustalila meščanska navada (ki je še danes značilna za ameriško družbo), da je za dohodek poskrbel »družinski poglavar« – moški, medtem ko so bile vzdrževane žene in matere zadolžene za (sicer že manj pogosto, saj je bila v tem socialnem krogu otroška umrljivost zdaj mnogo nižja) reprodukcijo in nadzor nad hišno ekonomijo in pri hiši zaposlenega osebja. Vsekakor pa nam ti podatki povedo tudi, da so bile tedaj socialne razlike med delavsko-kmečkim in uradniško-trgovskim razredom (da ne govorimo o veletrgovcih in finančnih mogotcih), tako po dohodku kot s tem povezanim statusu, skoraj nepremostljive in se v tržaškem primeru preslikavajo tudi v izrazito neenakopraven odnos, ki je tedaj obveljal med v mestu socialno in politično dominantnim italijanskim prebivalstvom in slovenskim podeželskim prebivalstvom.

Prav to prebivalstvo je, kakor smo omenili, v dobršni meri prispevalo k demografski rasti mesta, saj je bilo tedaj za vse okoliške kraje in sploh za slovensko podeželje po zemljiški odvezi leta 1848 značilno visoko število »odvečne« kmečke delovne sile, predvsem med moškimi, medtem ko so ženske iz bližnjega zaledja postale od sredine 19. stoletja nosilke temeljne podeželske gospodarske dejavnosti – mlečne živinoreje. Res pa je tudi, da ženske večinoma niso podedovale posesti in so bile zato že od nekdaj mnogo

⁶⁷ Alberti, *Il costo della vita* in Cattaruzza, op. cit.

Sliki 13 in 14: Trst kot kraj prihodov in odhodov. Zgoraj: Podeželanke prinašajo svoje pridelke naprodaj v mesto. Spodaj: V "Pension Austro-Americana" pri Škednju so se zbirali izseljenci pred odhodom v Ameriko.

bolj »mobilne« od moške delovne sile, zaradi česar so se v večji meri odločale (oziroma so to zanje storili starši) za delo v Trstu, kjer so navadno kot služkinje živele pri meščanskih družinah. Ne le ženske, tudi moška »odvečna usta« so od konca 19. stoletja na tržaškem podeželju, posebej v krajih, ki so bili bližje mestu, vse bolj »usmerjali« v Trst, kakor nam to v svojih spominih zelo jasno opisuje Kontovelec Ivan Regent.⁶⁸ Ko je dopolnil trinajst let (leta 1897) in se je izkazalo, da ni »sposoben« za nadaljnje šolanje, so ga starši (oče se je v mestu ponujal kot dninar, mati pa je v Trst prav tako hodila kot branjevka prodajatelj skromne pridelke) poslali za vajenca v neko ljudsko žganjerijo pri Lesnem trgu. To je upravljal Slovenec, ki je bil po Regentovem pričevanju sicer »navdušen slovenski narodnjak«, vendar je bil poročen s proavstrijsko Italijanko (otroke je vpisala v nemško šolo), se sam podpisoval kot Carlo Zoglia in se temu primerno z vsemi pogovarjal v (italijanski) tržaščini. Mladi Regent je prenočeval nedaleč stran, blizu sedanjega Trga Garibaldi pri neki pekovski družini, v eni izmed zanikrnih sob, ki so jih v mestu oddajali delavcem. Za eno krono na dan je delal od pete zjutraj, ko so žganjerijo odprli za vse tiste delavce, ki so se primerno »okrepčali« že pred odhodom na delo, do desetih zvečer, se pravi, da je njegov in gospodarjev delovnik (ki je vključeval tudi lastnoročno ponarejanje raznih vrst žganja) trajal polnih sedemnajst ur. Sicer so mestne oblasti že konec 19. stoletja, da bi omejile pijančevanje med delavci, urnik odpiranja teh lokalov omejile na čas od osme zjutraj do osme zvečer. In kakor je o tem svojem obdobju zapisal Regent, je le malo manjkalo, da se ne bi tudi sam, tako kot številni njemu podobni priseljenci, »utopil« v tržaško-italijanskem okolju. V žganjeriji je namreč večina (tudi slovenskih) gostov govorila le italijansko tržaščino, zato ni čudno, da je Regent, kakor se spominja, že po manj kot dveh letih bivanja v Trstu lažje govoril tržaški italijanski dialekt kot domačo slovenščino. Le slučaj je hotel, da se je prek skupine zavednih Slovencev, ki so obiskovali meščansko žganjerijo, pri kateri se je malo pozneje zaposlil, približal krogu Edinosti oziroma slovenski mestni gledališki skupini in nato slovenskim levičarskim delavskim organizacijam, ki so se prav takrat krepile, ter v njih celo prevzel vodilno vlogo.

Podobno se je dogajalo ostalim slovenskim priseljencem, kakor je razvidno iz pričevanja Lava Čermelja (rojenega leta 1889).⁶⁹ Njegov oče se je v Trst priselil z Vipavskega in dobil delo kot težak: najprej je po mestu razvažal pivo senožeške pivovarne in led iz kraških ledenic, nato pa prekladal

68 Regent, *Spomini*.

69 Čermelj, *Spomini*.

tovore v skladiščih tržaškega pristanišča. Mati je bila rojena Tržačanka, hčerka priseljencev s Kranjskega, in je v mladih letih delala kot služkinja po raznih domovih, nazadnje pri hčerki Jovana Vesela Koseskega in materi Juliusa Kugyja. Za razliko od očeta je Čermeljeva mama znala pisati in brati. Družina je živela v bližini Akvedota v takratni Ulici Gelsi (danes Nordio, ime ulice je očitno spominjalo na številne murve, ki so jih nekoč gojili v okolici Trsta za sviloprejnice) v razmeroma velikem in mračnem stanovanju, ki je poleg kuhinje in hodnika obsegalo eno večjo sobo in dve manjši, vendar je imelo vsega skupaj le troje oken, ki so gledala na cesto. Manjši sobi so oddajali še revnejšim služkinjam ali delavcem, in sicer tako, da sta v vsaki sobici spali po dve dekleti ali moška, in tudi sami niso imeli veliko več prostora, saj je celotni družini ob kuhinji ostala dejansko na voljo le ena spalnica. Za razsvetljavo so rabili petrolejke, medtem ko so na cesti imeli že plinsko razsvetljavo, vode pa niso imeli ne v stanovanju ne v hiši in so morali ponjo do najbližjega javnega vodnjaka pri bolnišnici, če je niso nabavljali pri prenašalcih (pravili so jim vodnarji), ki so vodo prodajali po stanovanjih v brentah. Po ulicah so tovore prenašali s konji, medtem ko so v pristanišču vozove premikali z voli. V mesto so prihajale tu in tam tudi kakšne ženice iz predmestja s svojo kozo na vrvi, da bi odjemalcem prodale sveže kozje mleko, ali Istranke na svojih osličkih s tovorom kruha, mleka ali zelenjave. Čiči so v svojih pisanih nošah ponujali oglje, Istrani pa kis in vpili: »Jes'ha, žene!« Brkini so v snop speta drva za podkurjevanje nosili na ramah in stranke prav tako nagovarjali po slovensko: »Kup'te faše!«

Od tod je nastala po Čermeljevem mnenju v tržaškem dialektu fraza »portime kopete fas«, s katero so tedaj otroci prosili starše ali večje brate, ko so hoteli, da jih nosijo štiporamo. Zaradi slovenskih prodajalcev so se v splošno ljudsko rabo razširile slovenske besede, kot so »štruce«, »pek«, »brežkice«, »mlekarice«, ki jih je mladi Čermelj slišal uporabljati med meščani obeh narodnosti, ta jezikovna mešanost pa je bila značilna tudi za njihovo ožje družinsko okolje, saj avtor navaja, da je z očetom govoril slovensko, z mamo, ki se je očitno rodila jezikovno že asimiliranim staršem, ter posledično z mlajšim bratom in sestro (starejši brat je umrl že kot otrok, mlajšega pa so pozneje usmerili v ključavničarsko vajeništvo) navadno italijansko oziroma »tržaško«, v jeziku, ki je bil splošno uporabljen pri sporazumevanju med meščani, čeprav je bila kot »višji« uradni jezik dokaj razširjena tudi nemščina. Kljub temu pa mati ni želela svojega starejšega sina vpisati v italijansko šolo, ampak ga je usmerila v bližnjo nemško, ker je bila Ciril-Metodova šola pri Sv. Jakobu predeleč, in zaradi odličnega šolskega uspeha nato še v nemško

gimnazijo. Zelo drugačno je bilo okolje, v katero se je družina preselila v začetku novega stoletja, in sicer na pobočju med Rojanom in Škorkljo, saj so tam prevladovala tako imenovane »mandrije«, terasirane kmečke posesti, na katerih so gojili trto, sadje in zelenjavo za tržaški trg. Še vedno so imeli tam moška podnajemnika, težaka, od katerih je eden zbolel za *delirium tremens* in sta ga morala z materjo pospremiti do bolnišnice. Avtor se spominja, da je bilo to območje skoraj povsem slovensko, čeprav ljudje niso bili kdove kako zavedni in so tudi tam v javnosti še najraje govorili v tržaškem italijanskem dialektu.

Na tedanji Trst se je v svoji romansirani avtobiografiji spomnil tudi v Moskvi živeči kulturni delavec Cecilij Urban, ki se je v mestu v zalivu rodil leta 1888 kot Ludvik (Viko) Oblak pristaniškemu težaku Jožetu in šivilji Mariji. Oče se je prav na dan njegovega predčasnega rojstva pri raztovarjanju ladje smrtno ponesrečil ter tako sina za vselej zapisal socialističnemu okolju in čutenju. V zgodnjem otroštvu sta zanj skrbeli materini sosed, ovdoveli sestra, prav tako Slovenki, ki sta se preživljali z vezenjem. Mlajša sestra, ki se je ukvarjala z gospodinjstvom, je otroka rada jemala s sabo, ko je hodila na trg. Tako je Viko opisal to središče mestnega življenja: »Najprej sta šla k mlekaricam, ker so mnogo prej kot drugi razprodale svoje blago. Že zdavnaj pred zoro so slovenske kmetice, praznično oblečene, skrbno prekrite s širokimi, snežno belimi predpasniki, prihajale z visokega Krasa, bogatega gorskih trav. In prav tako brezhibno čisti so bili tudi njihovi pridelki: sladka smetana, gosto mleko v kanglah, ki so sijale na soncu, jantarsko maslo in sladki kranjski sir v širokih, pletenih košarah, prekritih s prešitimi platnenimi prti. Poleg njih so se navadno namestile prodajalke kruha, ki so bile prav tako čedne Slovenke; v njihovih ploskih košarah, prekritih s tenkimi, snežno belimi prti, so ležali rumeni, bujni hlebci, ki so jih ponujale po pet krajcarjev. Sadje in zelenjavo so prodajale zvonko glasne Italijanke ... Na mesarskih stojnicah so trgovali predvsem Nemci, samo svinjino so dovažali rjavkasti Srbi v kratkih jopičih, okrašenih z vezeninami ... Pri stojnicah, kjer so prodajali ptiče, so trgovali prodajalci vseh narodnosti; tu je mešanica jezikov dosegla svoj vrhunec, hrup najrazličnejših jezikov se je zlival z žvrgolenjem, kokodakanjem, krakanjem in grgranjem številnih predstavnikov pernatega carstva.«⁷⁰ Ko je Viko nekoliko odrasel, tik pred koncem avstrijske dobe, se je zaposlil v tiskarni, ki je delovala v četrti Stare mitnice pod Sv. Jakobom. Zadružna tiskarna je tiskala italijanski časopis *Lavoratore*, slovenski *Delavski list* ter italijanska

70 Urban, *Zgodba o Viku*, str. 17–18.

tednika *Coda del diavolo* in *Germinal*. V isti stavbi so imele svoje sedeže slovenska, italijanska in nemška sekcija socialistične stranke, toda tudi štabi različnih mestnih sindikatov. Avtor se spominja, da je na poti do tiskarne prepešal celotno mesto od skromnega stanovanjca, kjer je živel z mamo (najbrž v eni izmed obalnih stavb v četrti Sv. Vid, saj je bilo iz nje videti pristanišče), do delovnega mesta: »Vzdolž morja se je vlekla kot širok, dolg pas obala, v katere krivulji je ležal globok, prostoren zaliv, od koder je bilo slišati tako podnevi kot ponoči hreščanje žerjavov, trušč železa, zvenčanje ladijskih vitlov, kdaj pa kdaj pa je vse to prevpila tuleča sirena. V bližini pomolov so se vlekla dolga, umazana skladišča in so širila vse vrste vonjav, ter pisarne, krčme, kavarnice, ki so se zelo razlikovale od restavracij in kavarn v mestu ... na uradnih mestih so govorili nemško ... v kavarnah, trgovinah in na cestah se je pogostejše od vsega slišala razdrobljena italijanska govorica, na trgih je v glavnem odmevala spokojna beseda Slovencev, v pristanišču pa je bilo neprestano slišati kričanje v vseh jezikih. Viko je koračil po ulicah ... Hkrati z njim so hiteli na delo tudi drugi ... Šli so delavci, 'velike armade delovnih ljudi', in Viko je šel skupaj z njimi ter čutil ob tem ponos, ker je bil tudi sam eden izmed njih.«⁷¹

Delavsko prebujanje je bilo povezano s sindikalnimi zahtevami, predvsem po bolj urejenih delovnih pogojih in krajšem delovnem urniku. Prva večja, toda neuspela stavka delavcev v tržaških ladjedelnicah in tesarjev v Lloydju z zahtevo po krajšem delovniku je bila že konec leta 1869. Leta 1885 so stavkali kurjači v tržaški plinarni, leta 1887 kurjači tržaškega Lloydja, leta 1889 delavci v Lloydovi ladjedelnici in leta 1890 še kamnarji; takrat so v Trstu prvič praznovali 1. maj. Najhujši incidenti so nastali, kakor je že bilo omenjeno, ob ponovni stavki Lloydovih kurjačev leta 1902, ki se je razrasla v splošno stavko in dobila politični pomen, saj so delavci ob drugem zahtevali splošne in enake volilne pravice (to pravico so si moški priborili leta 1907). Vsekakor so prav delavske organizacije uspele v tem času zaposlenim delavcem zagotoviti nekoliko boljše delovne pogoje: delavnik pristaniških težakov se je v začetku 20. stoletja z 11 ur skrajšal na 9–10, njihove mezde pa so se v obdobju 1900–1910 povečale s 3,2 na 5 kron dnevno, pri čemer je treba upoštevati, da so se medtem življenjski stroški povečali za kar 30 %.⁷² Še vedno pa so ostale delovne razmere dninarjev dokaj neurejene, tako glede njihovega dnevnega plačila kot dolžine delavnika. Odprto je ostalo tudi vprašanje, koliko naj bo

⁷¹ Op. cit., str. 135–136.

⁷² Alberti, *Il costo della vita*.

Sliki 15 in 16: Med tržaškimi delavci je bilo veliko Slovencev. Zgoraj: Potapljač Tavčer. Spodaj: Težaki med delom na pomolu Sv. Karla.

delavsko gibanje »nacionalno« ali »internacionalno«, saj so bili tržaški italijanski socialisti dokaj mlačni pri podpiranju narodnostnih zahtev tržaških Slovencev in so v mestni svet kandidirali oziroma izvolili le italijanske predstavnike, čeprav je bila slovenska komponenta tako v vodstvu stranke kot med včlanjenimi delavci vse prej kot zanemarljiva, tudi če je delovala večinoma v sklopu tržaške sekcije Jugoslovanske socialnodemokratske stranke. Kar ostre so bile tedaj v Trstu polemike med slovenskimi socialisti in narodnjaki, še posebej po ustanovitvi Narodne delavske organizacije leta 1907, s katero so slovenski meščanski narodnjaki želeli po volilni reformi pridobiti podporo slovenskega delavstva. Članom NDO so bila prizadevanja za narodnostne pravice pomembnejša od sindikalnih pravic, zato so jih socialistični voditelji imeli za stavkokaze in razdiralce italijansko-slovenske delavske solidarnosti.⁷³

Glede narodnostne strukture mesta je najprej treba omeniti, da so Trst uradno razdelili v mestne četrti šele leta 1900, tako da je njegovo podrobnejšo narodnostno sestavo mogoče ugotoviti le za popisni leti 1900 in 1910, medtem ko je za obmestne kraje in poznejše predmestne predele ta razvidna tudi iz popisov za leti 1880 in 1890.⁷⁴ Sicer sta sredi 19. stoletja tako prvo ljudsko štetje v monarhiji iz leta 1846 kot Czoernigova »etnografska« statistika, objavljena leta 1857, potrdili dotlej za Trst kar konstantno narodnostno strukturo, za katero je veljalo, da predstavljajo Slovenci v tržaški občini približno tretjino celotnega prebivalstva. Popis iz leta 1846 je pri skupnih 80.300 prebivalcih naštel 25.300 Slovencev (slabih 32 %), medtem ko je po Czoernigovi statistiki v mestni deželi Trst živelo slabih 52 tisoč oseb italijanske jezikovne skupine in 27 tisoč oseb slovenske jezikovne skupine. Če predpostavljamo, da je takrat v mestu živelo še vsaj 8 tisoč Nemcev, 3 tisoč Judov in okrog 2 tisoč oseb drugih narodnosti, lahko ugotovimo, da je italijansko prebivalstvo tedaj obsegalo več kot 55 %, slovensko pa okrog 30 % tržaškega prebivalstva. Mestni magistrat je v letih 1868 in 1875 opravil dva popisa na podlagi pogovornega jezika v družinskem okolju, iz katerega izhaja, da so tedaj v tržaški občini italijansko govoreče osebe predstavljale 70–75 %, slovensko govoreče pa 20–23 % skupnega prebivalstva, pri čemer je prva skupina kazala rastoči, druga pa padajoči trend.

Zmanjševanje števila in deleža slovenskega prebivalstva v Trstu od sredine 19. stoletja se je nadaljevalo tudi v času uradnih popisov, ko so za ugotavljanje narodnostne strukture prebivalstva uporabili metodo tako ime-

⁷³ Piemontese, *Il movimento operaio a Trieste*.

⁷⁴ Popisne podatke povzemata deli: Perselli, *I censimenti della popolazione* in Stranj, *Slovensko prebivalstvo*.

novanega *Umgangsprache*, se pravi »običajno uporabljenega jezika«. Ta je bil seveda povsod v monarhiji predvsem jezik dominantnih skupin, ki se je uveljavil v javni komunikaciji. V tržaškem primeru je bila to italijanščina, ki je stalno prevladovala v tržaškem političnem in gospodarskem življenju, tako kot v drugih obalnih mestnih okoljih na Primorskem. V to okolje se je v mestu, kakor smo videli, jezikovno integriralo tudi slovensko prebivalstvo v svojih »javnih« govornih položajih, se pravi v odnosu do mestnih oblasti in na delovnem mestu, ni pa nujno, da bi se zaradi tega odreklo svoji dejanski narodnostni pripadnosti. Uporabljena metoda je zato nujno povzročala konflikte med dominantno in manjšinsko nacionalno komponento, saj je prva z njeno pomočjo izkazovala »uspešnost« svoje asimilacijske oziroma integracijske politike, druga pa videla v njej »nevarnost« nadaljnega zmanjševanja svoje politične teže. Politična organiziranost v monarhiji je bila namreč v marsičem odvisna prav od njene narodnostne sestave oziroma »teže« posameznih narodnih skupnosti v njej. To politično razmerje pa ni bilo pomembno le na državni ravni, ampak se je odlikavalo tudi na deželni ali občinski ravni, in je v tržaškem primeru zadevalo zlasti politično razmerje med italijansko in slovensko narodno skupnostjo.⁷⁵ Do povečevanja medetničnega konflikta je prišlo še posebej po letu 1886, ko je bilo ustanovljeno društvo Pro Patria, ki se je borilo proti Nemcem in Slovencem oziroma Slovanom v prizadevanjih po združitvi Trsta z italijansko kraljevino. Iz nje je leta 1891 izšla osrednja italijanska nacionalistična in iredentistična organizacija Lega Nazionale, ki je na občinski ravni skrbela tudi za asimiliranje »tujerodnega« prebivalstva v italijanski jezik in kulturo prek šolstva in obšolskih dejavnosti.

Dominantna skupnost je tako svojo oblast uveljavljala tudi s popisnimi rezultati za posamezne narodnosti, kar je lepo razvidno iz dinamike popisov v obdobju 1880–1900. V tem času se je skupno število prebivalcev v občini Trst povečalo s skoraj 145 tisoč na skoraj 179 tisoč, se pravi za dobrih 23 %. Število italijanskega prebivalstva se je povečalo s skoraj 89 na skoraj 117 tisoč oziroma za 31 %, število nemškega prebivalstva z dobrih 5 na slabih 9 tisoč oziroma za kar 73 %, medtem ko se je število slovenskega prebivalstva zmanjšalo z dobrih 26 na manj kot 25 tisoč oziroma za 6 %. Ker smo v predhodni obravnavi že ugotovili, da je približno polovica priseljencev v Trst prihajala iz pretežno slovenskega zaledja, je več kot očitno, da zgoraj prikazana statistika oziroma narodnostna struktura tržaškega prebivalstva ni izražala dejanskega stanja, saj ni mogoče, da bi se priseljenci tako

⁷⁵ O medetničnem konfliktu v Zgornjem Jadranu sintetično poroča skupno poročilo *Slovensko-italijanski odnosi 1880–1956* (ur. Kacin-Wohinz in Troha).

hitro ne le jezikovno, ampak celo narodnostno asimilirali v večinsko okolje. Kvečjemu nam ta podatek kaže, da se je v tem času rastočega nacionalizma slovenski jezik odrinjal iz javnosti in s tem marginaliziral na jezik zgolj družinskega okolja. Več kot očitno je, da uporabljena metoda ne podaja realne etnično-jezikovne podobe tedanje tržaške stvarnosti, še toliko bolj, ker so v mnogih primerih – kakor smo lahko ugotovili pri pregledovanju popisnih pol, ki jih hrani tržaški občinski arhiv – občinski, pretežno italijanski popisovalci objektivno slovenskemu prebivalstvu kar sami določali jezikovno oziroma narodnostno pripadnost.

Ta praksa je bila splošno razširjena pri nepismenih osebah in osebah, ki so delale v pretežno italijanskem okolju, a tudi pri osebah, ki so navedle sočasno uporabo slovenskega in italijanskega jezika. Čeprav je bila v tržaškem mestnem okolju večjezičnost najbolj razširjena oblika komunikacije, pa uradna statistika, skladno s svojim načelom *aut – aut*, take možnosti ni predvidevala in je zato nedominantno jezikovno navedbo črtala v korist prevladujoče jezikovne prakse v javnem življenju ter s tem pripadnike manjšinskih skupnosti kar »po uradni poti« asimilirala z večino. Kakor smo lahko preverili ob pregledu popisnih pol, se je ta praksa združevala še z italijanizacijo slovenskih imen in priimkov, saj so italijanski popisovalci v mestnem okolju »tuja« osebna imena zapisovali v italijanski obliki (Janez je postal Giovanni, Jožef je postal Giuseppe, Matija pa Matteo), priimke pa največkrat v fonetični italijanski obliki (Grmek je postal Germech, Vogrič Vogrig, Gomizelj Gomisel, Vatovec Vattovaz, Caharija Zaccaria itd.). Ta praksa italijanskih mestnih uradnikov, ki je zadevala tudi osebne dokumente slovenskega mestnega prebivalstva, je tako v marsikaterem pogledu anticipirala splošno uradno italijanizacijo, kakršno je pozneje udejanjila nova italijanska oblast.⁷⁶

Vendar so se Slovenci v Trstu začeli na prehodu iz 19. v 20. stoletje tudi sami bolje organizirati tako na gospodarskem kot političnem področju, ne nazadnje prav zato, da bi ustavili to latentno ali načrtno asimilacijo v večinsko okolje, ki so jo lokalne oblasti okrepile v drugi polovici 19. stoletja. Tržaški magistrat, v okviru katerega so slovenski izvoljeni predstavniki lahko zastopali le podeželske okraje in bili zato izrazito slabše zastopani, je namreč že leta 1868 dosegel ukinitvev tako imenovanega okoličanskega bataljona in se v času širjenja javnega izobraževalnega sistema vztrajno upiral vsakršni zahtevi, da bi slovenske šole odprli tudi v mestnem okolju (te so tedaj imeli le v izrazito slovenskih predmestnih okrajih Barkovlje, Rojan, Sv. Ivan in Škedenj). Tržaški

76 O njej je najbolj izčrpno poročal Čermelj v delu *Slovenci in Hrvatje pod Italijo*.

Slovenci so se v času »pomladi narodov« najprej zavzeli za skupni, panslovanski pristop in oktobra 1848 sklicali Slavjanski zbor v Terstu, na podlagi katerega je nastalo Slavjansko društvo. V društvu s sedežem v Tergesteju (tu sta imela sedež tudi tržaška borza in avstrijski Lloyd) so bili poleg Slovencev dejavni tudi Hrvati, Srbi, Čehi in Poljaki, nekaj časa pa mu je predsedoval Jovan Vesel Koseski, ki je v Trstu do leta 1852 služboval pri finančnem ravnateljstvu za Primorsko in tu umrl leta 1884. Društvo si je poleg organiziranja raznih kulturnih prireditev, predvsem tako imenovanih bésed po češkem zgledu, ki so jih sestavljali govori, zborovsko petje z glasbeno spremljavo in gledališke predstave ali plesi, prizadevalo tudi za uveljavljanje slovenščine v uradih in predvsem v šolah, tiskalo pa je tudi list *Slavjanski rodoljub* oziroma *Jadranski Slavjan*. Toda pritisk oblasti je delovanje društva vse bolj omejeval, tako da je to zamrlo že v naslednjem desetletju, ko je le še v pustnem času prirejalo kakšen ples in sploh ostajalo slovensko oziroma slovansko zgolj po imenu (Casino slavo).⁷⁷

S sprejetjem nove ustave leta 1860 se je v monarhiji odnos do narodnostnih manjšin nekoliko izboljšal in tržaški Slovenci so lahko že v začetku naslednjega leta obudili novo vseslovansko društvo z imenom Slavjanska narodna čitalnica, ki je imela svoj prvi sedež v Ulici Pozzo del Mare ob Velikem trgu (pozneje so sedež prenesli v Ulico sv. Frančiška 2). Tako v ukinjenem kot v novem društvu je bil posebej dejaven Josip Godina Vrdelski (1808–1884), v obdobju 1861–1862 pa je čitalnici predsedoval Fran Levstik. V tem času je začela čitalnica svojo dejavnost širiti tudi po slovenskih tržaških okoliških krajih, da bi spodbujala ustanavljanje podobnih društev še v pretežno slovenskem ožjem obmestju, v katero se je postopoma preneslo težišče njenega delovanja (lokalne čitalnice so odprli pri Sv. Ivanu, v Škednju, na Rocolu, v Rojanu, Barkovljah, na Kolonji in Opčinah) in ki je tako prevzelo izrazitejši slovenski značaj. Čitalniški oder je v letih 1881 in 1889 nekajkrat nastopil v gledališču Fenice, ko so tržaškim igralcem priskočili na pomoč tudi ljubljanski pod vodstvom Ignacija Borštnika. Tržaški Slovenci so tedaj začeli razvijati še kreditno in konzumno zadružništvo in v predmestju (prvo je nastalo v Škednju) ustanovili več gospodarskih društev, tako da do konca avstrijske dobe skoraj ni bilo mestnega predela, v katerem ne bi imeli vsaj ene slovenske zadruga; skupaj je Zadružna zveza v Trstu štela več kot sto članic.

Kar uspešno in trajno je bilo slovensko narodnostno delovanje na političnem področju, odkar je bilo leta 1874 v krogu prevladujoče liberalne struje

77 Pahor, Prebujanje slovenske narodne zavesti.

ustanovljeno politično društvo Edinost. To se je razvilo sočasno v Rojanu in pri Sv. Ivanu ter imelo sprva le skromne cilje: braniti slovenski značaj, potrebe in interese tržaške okolice. Ta usmerjenost je izhajala iz tedanjega volilnega uspeha Prosečana Ivana Nabergoja (1835–1902), novega državnozborskega poslanca na Dunaju, ki je kmalu po ustanovitvi društva postal njegov predsednik. Že po nekaj letih je društvo preraslo prvotni okvir, se preimenovalo v Slovensko politično društvo za Primorsko in bilo dejavno tudi na kulturnem področju, čeprav so njegovo delovanje ovirali spori s klerikalno usmerjenimi goriškimi Slovenci, ki niso želeli sodelovati z Edinostjo. Ta je imela največjo podporo na Tržaškem in v Istri, kjer je v svoje vrste vključila tudi Hrvate. Čeprav so se v Edinosti zbirali zlasti slovenski liberalni meščani in podeželski posestniki ter večji kmetje, si je močno prizadevala, da bi si ob spodbujanju narodne zavesti pridobila tudi podporo slovenskega delavstva. V ta namen so že leta 1879 organizirali Slovensko delavsko podporno društvo, ki ga je vodil hrvaški Istran Matko Mandić (1849–1915), ki je leta 1891 za Nabergojem prevzel predsedovanje Edinosti. V tem krogu je leta 1907 nastala že omenjena Narodna delavska organizacija (NDO), ki pa so ji močno nasprotovali tržaški italijanski in slovenski socialdemokrati, saj so jo obtožili, da ruši delavsko enotnost in podpira stavkokaze, da bi si pridobila podporo oblasti. Po drugi strani je bila Edinost do konca avstrijske dobe edina stranka, ki ji je uspelo v mestni deželni svet in v dunajski parlament izvoliti tržaške Slovence, zato je bila glavna nosilka slovenskih narodnostnih zahtev. Kot taka je leta 1910 dosegla tudi revizijo popisa, o kateri bomo obširneje govorili v nadaljevanju.

Nezanemarljiv je prispevek Edinosti na kulturnem in gospodarskem področju, saj je pod njenim okriljem delovala glavšina slovenskih prosvetnih in gospodarskih društev v mestu in tržaški okolici. Poleg tega je društvo poskrbelo, da so tržaški Slovenci po več krajši čas izhajajočih časopisih, ki so po letu 1866 nastali v Trstu (Ilirski Primorjan, Slovenski Primorec, Tržaški Ljudomil, Jadranska zarja), dobili stalno glasilo *Edinost* (1876–1928), ki je sprva izhajalo vsakih štirinajst dni, od leta 1888 kot tednik in od leta 1898 kot dnevnik. Treba je tudi poudariti, da je leta 1897 začel kot priloga *Edinosti* dvakrat mesečno izhajati še ženski list *Slovenka*, prvi tovrstni list na Slovenskem, ki je med drugim spodbujal širši razvoj ženskega literarnega ustvarjanja v celotnem slovenskem prostoru, žal pa je, morda prav zato, ker je bil za tedanji čas in okolje preveč inovativen, zamrl že leta 1902. V krogu Edinosti so tržaški Slovenci leta 1869 po češkem zgledu poskusili ustanoviti telovadno društvo Južni Sokol in delavsko izobraževalno društvo Čebela, vendar jim oblasti tega niso dovolile. Prvo je lahko nastalo komaj leta 1882 s sedežem v

Ulici Coroneo,⁷⁸ pozneje pa v Narodnem domu oziroma v slovenski trgovski šoli na Ulici Battisti. Društvo je bilo izredno uspešno, saj je pred začetkom prve svetovne vojne štelo okrog 400 članov. Kot starosta ga je vodil v Postojni rojeni Otokar Rybař (1865–1927), sin priseljenega češkega železničarskega inženirja, ki je za Mandićem postal predsednik Edinosti. V okviru tržaških sokolov, ki so leta 1911 oblikovali celo samostojno sokolsko župo, se je razvil najprej Kolesarski klub (1896), nato pa kolesarsko društvo Balkan (1899). Trst je leta 1904 dobil podružnico Slovenskega planinskega društva, ki je štela okrog 250 članov. To društvo je upravljalo jami Vilenica pri Divači in Dimnica pri Slivju ter izdalo zemljevid Julijskih Alp in Tržaškega okraja.

Glasbena dejavnost se je razmahnila z ustanovitvijo Pevskega in glasbenega društva v Trstu kot podružnice ljubljanske Glasbene matice, zato so ga večinoma imenovali kar Glasbena matica v Trstu, čeprav je društvo to ime uradno dobilo šele leta 1922, ko je moralo svoje delovanje prenesti že v polilegalo. Pravico javnega poučevanja in vladno podporo je društvo dobilo leta 1912. Na mladinskem področju je leta 1900 zaživela Zveza tržaške slovenske mladine, ki je imela sedež pri Delavskem podpornem društvu, medtem ko je bil v Trgovskem izobraževalnem krožku od leta 1905 aktiven Dijaški krožek. Leta 1907 so ustanovili Akademsko društvo Balkan, ki je vodilo dijaško oziroma študentsko podporno dejavnost in skrbelo za ustanavljanje slovenskih knjižnic po podeželju. Slovensko delavsko podporno društvo, ki je skrbelo za bolniško blagajno in tudi za različne oblike družabnosti, je nastalo leta 1879. Leta 1881 je bilo ustanovljeno Tržaško podporno in bralno društvo s sedežem v Ulici Torrebianca, omeniti pa je treba tudi Pekovsko pevsko društvo Jadranska zarja, ki je v mestu delovalo v obdobju 1881–1886, in krajši čas delujoča pevska zbora Tržaška pevska zveza in Pevsko društvo Preširen v Trstu. Daljši čas je v mestu delovalo Slovansko pevsko društvo (1890–1907), ki je nastalo v okviru Delavskega podpornega društva in preneslo svoj sedež v delavsko četrt Sv. Jakob. Ob njem je leta 1902 nastalo še Splošno delavsko pevsko društvo. Leta 1894 je Kontovelec Jaka Štoka, ki je zatem v Trstu vodil papirnico in prvo slovensko mestno knjigarno, začel okrog sebe zbirati najboljše igralce ter z njimi nastopal v gledališčih Fenice in Armonia. S tem se je leta 1902 oblikovalo prvo Dramatično društvo.

V tem času je v Trstu nastalo tudi več slovenskih strokovnih društev: Katoliško društvo rokodelskih pomočnikov (od leta 1856), Ribarsko društvo (od leta 1888), Društvo Pravniki (od leta 1889), podružnica Društva

⁷⁸ Ulica je dobila ime po tukajšnji posesti, ki jo je v začetku 17. stol. jezuitom namenil temu redu naklonjen vpliven ljubljanski škof Tomaž Hren. Tu je zato nastal samostan, znan kot Villa Coronaeum.

prometnih uslužbencev Avstrije in Zveza slovenskih trgovskih pomočnikov (od leta 1898), podružnica Društva slovenskih odvetniških in notarskih uradnikov in podružnica Zveze pekovskih delavcev Avstrije (od leta 1899), Trgovsko izobraževalno društvo (od leta 1900) ter Učiteljsko društvo za Trst in okolico (od leta 1906).⁷⁹ Nenazadnje gre omeniti še Zavod sv. Nikolaja s sedežem v Ulici Farneto (današnja Ulica Ginnastica), ki je od leta 1898 na pobudo in pod vodstvom Marije Skrinjar skrbel za pomoč slovenskim priseljenim revnim ženskam, zlasti brezposelnim samskim služkinjam, ki se jim je obetala negotova usoda prostituiranja. Zavod je denarno podpirala Tržaška hranilnica in posojilnica in je deloval v povezavi z Delavskim podpornim društvom (Marijin mož je bil tajnik tega društva). Njegov pomen in takratne socialne razmere dobro ponazarja podatek, da je zavod do leta 1907 za krajši ali daljši čas poskrbel za kar devet tisoč oskrbovank. V njem in Marijinem domu so se nenazadnje oglasile tudi mlade matere z Goriške in iz tržaške okolice, posebej z Vipavskega, ki so odhajale kot dojilje na delo v Egipt (tako imenovane aleksandrinke).⁸⁰

Čeprav se tako klerikalni kot socialni katoliški struji v liberalnem in trgovini predanem Trstu ni uspelo politično uveljaviti ne med Italijani ne med Slovenci, je tudi res, da je bilo v okviru tedanje tržaško-koprške škofije⁸¹ največ duhovnikov in vernikov prav slovenske narodnosti in da so bili zato vse do konca avstrijske dobe vsi tržaški škofje razen nemškega Nagla slovenske ali hrvaške narodnosti in so po svojih močeh prispevali k uveljavljanju slovenskih prvin v mestu. Med temi gre omeniti Matevža Ravnikarja (v obdobju 1831–1846), Juraja Dobrilo (1875–1882) in Andreja Karlina (1911–1919), ki je bil razrešen službovanja prav zaradi vse večjih pritiskov italijanskih nacionalistov, ki so celo vdrli v škofijo in jo razdejali. Kakor vse, kar se ni skladalo z »italijanstvom« Trsta, so bile tudi slovenske pridige in procesije po mestnih ulicah vse bolj predmet nacionalističnih napadov. Tako je bil tedanji škof Sterk leta 1891 zaradi pritiskov magistrata prisiljen »zaradi ljubega miru« ukiniti slovenske pridige v katedrali sv. Justa.⁸² Dotlej se je slovenska beseda slišala v skoraj vseh mestnih cerkvah, nenazadnje zato, ker je bilo v mnogih tržaških, pretežno slovenskih predmestnih okrajih teh premalo ali so bile premajhne za hitro rastoče število prebivalcev. V cerkvenem krogu je nastalo

⁷⁹ Podrobnejši pregled procesa ustanavljanja slovenskih društev na Tržaškem podaja delo *Prosvetni zbornik 1868–1968*.

⁸⁰ Hočevar, *Pot se vije*.

⁸¹ Koprsko škofijo so s tržaško združili leta 1828 in ponovno razdelili leta 1977 po podpisu Osimskih sporazumov.

⁸² O tem več v: Valdevit, *Chiesa e lotte nazionali*.

tudi več verskih in podpornih društev: že leta 1298 je izpričana Bratovščina Matere božje morske (ukinjena leta 1783), sledile so Družba sv. Marije milostljive oziroma Marijina družba v Trstu (ženska od leta 1899, moška od leta 1904), ki je od leta 1903 imela svoj dom v Ulici Risorta, v katerem sta bili tudi knjižnica s čitalnico, medtem ko so slovenske župnijske knjižnice nastale pri sv. Antonu Novem leta 1904, pri sv. Vincenciju in sv. Antonu Starem pa leta 1907. V treh mestnih cerkvah od petih je v začetku 20. stoletja delovala Bratovščina sv. Cirila in Metoda, ki jo je leta 1851 ustanovil lavantinski (mariborski) škof Anton Martin Slomšek za zedinjenje s pravoslavniimi oziroma grško-katoliškimi cerkvami, toda tudi zato, da bi v cerkvah ohranjal dediščino slovanskih obredov, ki so jo želeli odpraviti v korist izključno latinske liturgije.⁸³ To težnjo so seveda še dodatno podpirale tržaške mestne oblasti, ki so prek nje zagovarjale »italijanizacijo« mestnih cerkva. V tej luči gre tudi razumeti splošno »panslovansko« razpoloženje med tržaškimi Slovenci, ki se je nenazadnje izražalo v povezavi z mestno pravoslavno (srbsko) skupnostjo in naklonjenostjo do »bratskih« Rusov.

Ob koncu 19. stoletja je sodobnejše versko in narodnostno razmerje v Trstu poskusilo razvijati krščansko-socialno gibanje pri zavzemanju za pravice zapostavljenih, ki ga je predstavljal predvsem monsinjor Jakob Ukmar. Na družbenem področju je uvedlo številne nove dejavnosti, med katerimi je treba na vzgojnem področju poleg Ciril-Methodove družbe omeniti Katoliško slovensko izobraževalno društvo, ki je nastalo leta 1906 in imelo sedež s knjižnico v Ulici sv. Frančiška 15, ter konvikt škofijskega ordinariata, v katerem so poleg italijanskih sprejemali tudi veliko slovenskih in hrvaških dijakov iz revnejših družin in jih vzgajali v slovenskem duhu. Leta 1899 sta nastala Slovensko katoliško delavsko društvo in duhovniški Zbor svečnikov sv. Pavla, najpomembnejši ustanovi pa sta bili leta 1907 osnovano Katoliško tiskovno društvo, ki je izdajalo tednik Zarja, in leto pozneje nastala Slovensko krščansko socialna zveza, na podlagi katere so leta 1909 ustanovili še Slovensko ljudsko stranko za Trst in Istro. Vse te organizacije naj bi po načrtu tedanjega nemškega tržaškega škofa Nagla okrepile slovensko klerikalno strujo, ki je bila posebej močna med pretežno kmečkim prebivalstvom na Kranjskem, in oslabile tržaško liberalno Edinost, s katero so se dotlej v duhu »slogaštva« istovetili tudi slovenski mestni verniki. Ta težnja se je jasno pokazala, ko je sam škof odredil, naj se med slovenskimi

83 Prav zato, da bi se izognil »latinizaciji« verskih obredov, je ricmanjski župnik Požar konec 19. stol. s podporo Edinosti prevzel grško-katoliško glagolitsko liturgijo in bil leta 1903 zaradi tega suspendiran. Glej tudi: Valdevit, op. cit.

verniki uvede prepoved branja in sodelovanja z istoimenskim slovenskim tržaškim časopisom, zato ni naključje, da so večino zgoraj navedenih organizacij odpravili po škofovem odhodu leta 1910.⁸⁴ Tržaške socialne razmere so bile navsezadnje v Trstu zelo drugačne od tistih, ki so bile značilne za druge, s Slovenci poseljene avstrijske dežele: tu je glavni politični boj že potekal med italijansko liberalno-nacionalno in socialistično stranko, ki je zajemala vse širše plasti slovenskih mestnih prebivalcev.

Na šolskem področju⁸⁵ se je po uvedbi prve državne uredbe leta 1774 uveljavila praksa, po kateri so v dvojezičnih okoljih domači, lokalni jezik uporabljali le v prvih letih pouka, da bi učence lažje uvajali v nemški izobraževalni proces. Materinščina je postala učni jezik po ukazu maršala Marmonta v času Ilirskih provinc, to prakso pa so v določeni obliki ohranili tudi Avstrijci, saj so bile vse osnovne šole v tržaški okolici navedene kot nemško-italijansko-slovenske. Šele z gubernijskim odlokom iz leta 1846 je bilo določeno, naj se na Primorskem v osnovnih šolah pouk izvaja v maternem jeziku učencev. Sicer pa je na območju Trsta prva domnevno slovenska šola nastala v Šklednju leta 1780; tej so sledile šole na Katinari (1791), v Barkovljah (1805), pri Sv. Ivanu (1854), v Rojanu (1862), za nekaj let pa tudi v Rocolu (1867–1883). Po letu 1863 je v Trstu poleg državne nemške začela pouk tudi italijanska občinska gimnazija, vendar se je večina Slovencev odločala za vpis v nemško državno šolo, ki je bila nekoliko bolj odprta do slovenskega jezika: slovenski dijaki so na njej predstavljali vsaj tretjino vpisanih, tu je poučevalo več slovenskih profesorjev, slovenščina pa je bila tudi eden izmed izbirnih učnih predmetov.⁸⁶

Nasploh so se Slovenci v mestnem središču zaradi obstrukcije italijanskih lokalnih oblasti na področju obveznega osnovnega šolstva lahko oprli le na zasebne izobraževalne storitve. Za te je poskrbela leta 1885 na pobudo duhovnika in rodoljuba Ivana Vrhovnika v Ljubljani ustanovljena Družba sv. Cirila in Metoda. To so čez leto dni ob podpori Edinosti odprli tudi v Trstu, sprva moško, nato še žensko podružnico. Prvi slovenski vrtec in prvo slovensko osnovno šolo v tržaškem mestnem območju je Ciril-Metodova

84 Valdevit, op. cit.

85 Podrobneje o razvoju slovenskega šolstva v Trstu glej: Pahor, Pregled razvoja.

86 Vladimir Bartol v tretji knjigi svojih spominov (izšla je leta 2007) omenja, da je bilo v šolskem letu 1913–14 v I.C razredu mestne nemške gimnazije, ki jo je obiskoval, med 33 vpisanimi dijaki 24 Slovencev, pet Italijanov, dva Srbo-Hrvata in samo dva Nemca. Podobno je bila večina dijakov slovenske narodnosti v I.B razredu (21 med 28); vse tri glavne tržaške narodnosti so bile enakopravneje zastopane v I.D razredu, le v I.A razredu so prevladovali Nemci. Kakor se spominja pisatelj, pa so se ne glede na izvor vsi dijaki med seboj neformalno pogovarjali v tržaški italijanščini.

družba odprla pri Sv. Jakobu, in sicer v letih 1887–1888. Do prve svetovne vojne je družba odprla še vrtce v Rojanu, na Greti, pri Sv. Ivanu, v Škednju, Rocolu, pri Sv. Mariji Magdaleni Zgornji in v Kolonji. Delovanje CMD se je tako razmahnilo, da je postal Trst celo najmočnejše središče njene dejavnosti, ki je vključevala pomoč potrebnim družinam v blagu in denarju ter nasvete pri negi in zdravljenju otrok. Ciril-Metodova šola pri Sv. Jakobu je leta 1893 pridobila pravico javnosti, vendar ni imela pravih prostorov in je bila razpršena po raznih domovih, kjer se je šolalo skupaj 320 otrok. Leta 1898 so ločili deško od dekliške šole; v prvi so poučevali učitelji, drugo so prevzele najprej šolske sestre iz Maribora, po letu 1908 pa so tudi na tej šoli zaposlili učiteljice, večinoma s Kranjske. V tem času je družba odprla tudi deško in dekliško šolo na Akvedotu in leta 1912 dogradila novo šolsko stavbo pri Sv. Jakobu, kjer od druge polovice 20. stoletja domuje Primorski dnevnik. Šola na Akvedotu je obsegala dekliško osemrazrednico in deško petrazrednico, šola pri Sv. Jakobu pa prav tako dekliško osemrazrednico in deško petrazrednico, ki se je kmalu zatem razvila v osemrazredno meščansko šolo. Skupaj je te mestne šole obiskovalo okrog 2500 učencev. Kakor se spominja takratna učiteljica Pavla Hočevnar, je bilo na prvi več otrok iz uradniških, trgovskih in železničarskih družin, na drugi pa so seveda prevladovali učenci in učenke iz delavskih družin, čeprav so mnoge uglednejše slovenske družine in tudi vse tiste, ki so nameravale svojim nadpovprečno nadarjenim otrokom (kakor smo lahko videli v Čermeljevem primeru) zagotoviti šolanje na gimnaziji in študij na univerzi, te še naprej usmerjale v nemške šole.⁸⁷

Na področju strokovnega šolstva gre omeniti, da so se leta 1907 na pobudo predsednika Trgovskega izobraževalnega društva Josipa Ulčakarja, ki je bil hkrati ravnatelj Tržaške posojilnice in hranilnice, začele priprave za ustanovitev slovenske trgovske šole v Trstu.⁸⁸ Vloga je bila oddana leta 1910 s pomočjo odvetnika ter deželnega in državnega poslanca Otokarja Rybarja ter še istega leta sprejeta, tako da je pouk pod vodstvom novega šolskega ravnatelja Ulčakarja stekel že isto jesen. Šola s sedežem na današnji Ulici Battisti 21 je obsegala pripravljalni tečaj in imela nato kot dvorazrednica še dva letna tečaja. Učenci so morali imeti najmanj 13 let za pripravljalni tečaj in 14 let za redna tečaja, pri katerih je pouk potekal primarno v slovenščini, deloma pa v nemščini in italijanščini; na šoli so učenci spoznavali tudi cirilico. Šolnina je znašala 200 kron, otroci iz revnih družin pa so bili šolnine v celoti oproščeni,

⁸⁷ Hočevnar, *Pot se vije*.

⁸⁸ O tej šoli podrobneje piše Čermelj v svojih *Spominih*, saj je na njej poučeval.

če so priložili dokazila o uboštvu. Deškemu so leta 1916 dodali še dekliški oddelek, še prej, leta 1912, pa je bila v okviru šole ustanovljena trirazredna trgovska in obrtna nadaljevalna šola, ki je kmalu postala obvezna za vse vajence teh dveh strok. Že v vojnem času so oblasti razvijale še več slovenskih vzporednic v drugih tržaških strokovnih šolah, vendar te niso imele dovolj časa, da bi se udejanjile.

Slovenski jezik se je v Trstu počasi uveljavljal tudi na drugih področjih: leta 1903 je tu potekala prva sodobna razprava pred sodiščem v slovenščini; pogostejši so bili nastopi slovenskih svetnikov v deželnem oziroma občinskem svetu v materinščini, čeprav so ti vedno znova povzročali burne proteste italijanskih nacionalistov, ki so v vsakem vidnem znaku slovenske prisotnosti v mestu videli »žalitev večinskega naroda«. Porodila se je celo zamisel, da bi prvo slovensko univerzo ustanovili v Trstu, še vehementneje pa so ustanovitev svoje univerze zahtevali Italijani. V tem kontekstu so leta 1914, po incidentih na višji trgovski šoli Revoltella, ki so jih sprožili italijanski dijaki, izbruhnili kar močni nacionalni konflikti, ki so odmevali po celotni monarhiji. Tedaj se je namreč slovensko meščanstvo in gospodarstvo krepilo, medtem ko se je pod pritiskom nemškega manjšal nekdanj daleč prevladujoč vpliv italijanskega kapitala. Vse to je nedvomno pripomoglo k rastoči italijanski težnji po priključitvi k Italiji. Avstrijakantska italijanska stranka je ob koncu 19. stoletja propadla in italijanske volivce je odtlej poleg socialnodemokratske obvladovala liberalno nacionalna stranka. Ker je bila njena absolutna večina v mestnem svetu odvisna od neenakega volilnega razreda, se je trdovratno upirala vsakršni demokratizaciji, ki bi jo lahko izkoristili socialisti in Slovenci. Podobni razlogi so tako v marsičem vplivali na to, da se je po prvi svetovni vojni velik del italijanskega meščanstva v Trstu tako hitro in prepričano priključil fašističnemu gibanju.

Nasploh se je slovenska prisotnost v mestu krepila in postajala opaznejša po zaslugi večje gospodarske teže, ki so si jo pridobivali slovenska podjetja in bančne ustanove, med katerimi so imele vidnejšo vlogo zlasti Tržaška posojilnica in hranilnica (od leta 1885) s sedežem v Ulici sv. Frančiška 2, Jadranska banka (od leta 1905) s sedežem v današnji Ulici Cassa di Risparmio 5 ter Trgovsko-obrtna zadruga (od leta 1906) kot povezovalka manjših podjetnikov. Jadranska banka je zbiralala slovenske in hrvaške vloge (slednje je od leta 1909 prevzela Hrvatska štedionica s sedežem na Borznem trgu) in bila nekaj časa celo največja banka z osrednjim sedežem v Trstu sploh. V sodelovanju s Tržaško posojilnico in hranilnico je Jadranska banka v obdobju 1911–1913 ustanovila še dve manjši denarni ustanovi: Splošno hranilnico s sedežem

v Ulici Torre Bianca 41 ter Narodno posojilnico in hranilnico s sedežem v takratni Novi ulici (danes Mazzini). Dodaten kreditni zagon slovenskemu gospodarstvu je dala Ljubljanska kreditna banka, ki je leta 1908 ustanovila svojo tržaško podružnico – banko Slavijo v tedanji Kasarniški ulici. Obe banki sta sodelovali pri zagonu delniške paroplovne družbe Dalmatia (1907) in drugih večjih podjetij na Slovenskem. V Trstu so nastali špedicijsko podjetje Balkan (1908), družba Adria, delniška pivovarna v Trstu (1912), hotelska družba Grljan-Miramar (1910), ki je prva začela urejati grljanska kopališča, skrbela za upravo hotela v Grljanu in parniško povezavo z mestom. Pomembna je bila tudi paroplovna družba Oceania, ki pa je že nastala v negotovem vojnem obdobju (1917). Vsekakor je treba poudariti, da je ob koncu avstrijske dobe slovenski in hrvaški kapital v slovenskih bankah (skoraj 55 milijonov kron) dosegel že skoraj polovico celotnega kapitala italijanskih tržaških bank.⁸⁹ Od 27 bančnih ustanov v mestu je bilo kar 7 slovenskih oziroma hrvaških (omeniti gre še Ljudsko posojilnico in hranilnico in Splošno hranilnico – obe sta imeli sedež v Ulici Torrebianca), ob teh pa sta delovali še dve češki banki.

Drobno gospodarstvo je zastopalo kar veliko število slovenskih obrtnikov (ti so se ukvarjali s tesarstvom, strugarstvom, sodarstvom, veliko je bilo tudi čevljarjev) in trgovcev sploh, še posebej na področju prodaje jestvin, olja in kruha, kjer je bila večina obratov v slovenskih rokah. Tako je bilo okrog leta 1880 med približno 100 mestnimi jestvinarji 83 Slovencev, od okrog 50 pekov je bilo 45 Slovencev, od okrog deset trgovcev z lončenimi predmeti je bilo sedem Slovencev (med njimi tudi pozneje znana trgovina Kerze). Znani so bili trgovec s preprogami Stranjšek (pozneje Stransiani), več je bilo trgovcev z železnino, lesom, žitom in vinom, nekaj pa je bilo tudi tovarnarjev: Mahnič je vodil mehanično predilnico, Metlikovec tovarno strojev, Polak tovarno mila, Vodnik tovarno loja, medtem ko je tovarno portlandskega cementa Cement ustanovila Jadranska banka. Okrog leta 1900 je bilo zelo znano podjetje Žbokelj (pozneje Sbocchelli), ki se je odlikovalo po izdelovanju vrhunske ladijske opreme in maket za železniške postaje (po njih so izdelali na primer kolodvore v Rimu, Firencah, Messini in Trstu). Prav zanje je podjetje dobilo drugo nagrado na svetovni razstavi v New Yorku. Kar nekaj gradbenih del v mestu je opravilo veliko gradbeno podjetje Martelanc iz Barkovelj: med temi Narodni dom, poslopje češke Živnostenske banke in dok ladjedelnice sv. Marka, saj je bilo podjetje specializirano za pomorska in podvodna dela (imelo je svoje potapljače). Največja slovenska manufakturna trgovina je

⁸⁹ Več o tem v: Pahor, *Slovensko denarništvo v Trstu*.

bila tedaj Križmančič & Breščak na današnji Ulici Mazzini, nato še trgovine Leban, Levi & Živkovič ter Potočnik & Špehar (pozneje Potossi & Specchi). Slovensko lastništvo oziroma solastništvo sta imeli knjigarni in papirnici Gorenjc in Štoka (ta se je obdržala do konca 20. stoletja). Poleg kavarne v Narodnem domu so imeli Slovenci še drugo kavarno v današnji Ulici XXX Ottobre (imenovano Commercio), med okrog 45 gostilnami pa je bilo osem takih, v katere so zahajali pretežno slovenski meščani.⁹⁰

Veliko Slovencev je delovalo tudi v nemških in italijanskih podjetjih, med temi gre omeniti Frana Reyerja, prvega predsednika paroplovne sekcije tržaškega Lloydja. Še pred letom 1900 je znani jestvinar Vekoslav Plesničar dal pobudo za ustanovitev trgovske šole in Trgovskega izobraževalnega društva v Trstu, ki je tudi delovalo v Ulici sv. Frančiška 2 in tik pred prvo svetovno vojno izdajalo glasilo Trgovski list – časopis za trgovino in obrt ter narodno gospodarstvo sploh. V Trstu pa so ustanovili še Gostilniško zadrugo International, Gostilniško društvo pri državnem kolodvoru v Trstu ter nenavaden »Konzorcij za izdelovanje in izkoriščanje od g. Valentina Živica izumljenega letalnega stroja (Aeroptera)«. Inženir Valentin Živic (Skopo, 1828–Trst, 1917) je leta 1873 v Trstu ustanovil gradbeno-trgovsko podjetje in bil celo mestni svetnik (1884–1896). V lasti je imel okrog deset patentov, med temi patent za Aeropter, helikopter z rotorji na vodoravni osi, za razvoj katerega je leta 1909 ustanovil omenjeni konzorcij in na to temo leta 1911 v Trstu objavil knjigo *Navigazione aerea qual mezzo di trasporto*.⁹¹

Slovenci (oziroma »Slovani«, kakor jih je še do nedavnega dojemalo italijansko meščanstvo) so tako postajali v mestu vse bolj vidni in prepoznavni, simbol njihovega preporoda pa je bil zlasti, kakor smo že poudarili, Narodni dom,⁹² ki ga je Edinost s pomočjo zbranega kapitala slovenskih podjetnikov, trgovcev in obrtnikov v Tržaški posojilnici in hranilnici dala zgraditi po načrtu Maksa Fabianija za svojo 30. letnico na trgu (tedaj z imenom Caserma) ob končni mestni postaji openskega tramvaja. Štirinadstropna zgradba je bila na mestu starejše hiše z Dolenčevo tiskarno Edinosti dograjena že avgusta 1904 in bila za nadstropje višja od bližnjih stavb. Tedaj se je v Narodni dom kot prvo preselilo Delavsko podporno društvo, ki je bilo po številu članov največje v krogu Edinosti delujoče društvo. Društvo je ob vselitvi organiziralo povorko, ki se je začela pred starim sedežem v Ulici Molino Piccolo (danes

90 Navedeni podatki so povzeti iz *Krajevnege leksikona*.

91 O njem več v: *Enciklopediji Slovenije* (Knjiga 15, 2001).

92 Za natančnejši opis tega osrednjega slovenskega mestnega objekta glej: Pozzetto et al. (ur.), *Narodni dom*.

Milano). Člani so nato odšli v cerkev sv. Antona Novega, da bi se udeležili zahvalne maše, od tam pa krenili v še večji skupini do novega sedeža, ki je imel vhod na današnji Ulici Galatti. Kmalu za njim so se v poslopje vselili uredništvo in tiskarna Edinosti, nekatere odvetniške pisarne (Gregorin in Slavik), urad Dramatičnega društva ter nova poslovalnica Tržaške posojilnice in hranilnice, ki je bila tudi lastnica stavbe. Oktobra so odprli kavarno, restavracijo in hotel Balkan, novembra so s sokolskim večerom otvorili telovadnico tržaškega Sokola, pri katerem so poleg slovenskih delovali tudi hrvaški in češki člani (društvo se je sicer zaradi neustreznih prostorov že leta 1914 preselilo na sedanjo Ulico Battisti), decembra pa sta se v Narodni dom vselila še Slovanska čitalnica, ki je svojim obiskovalcem dajala na voljo več kot sto različnih listov, med temi kar 35 dnevnikov, in Dramatično društvo. Tem so se v naslednjih letih pridružila še različna druga društva, med temi tržaška podružnica Glasbene maticе.

V pritličju je bila telovadnica tržaškega Sokola, na levi strani glavnega vhoda kavarna, na drugi pa restavracija Balkan. V prvem nadstropju, do katerega je vodilo veliko stopnišče, je bila na desni strani čitalnica, na levi pa Tržaška posojilnica in hranilnica. V istem nadstropju sta bila še velika gledališka dvorana z galerijo (s skupaj več kot 400 sedeži) in tudi sedež Glasbene maticе. Nadnjo je bil hotel s 60 sobami (polovica jih je imela celo kopalnico, kar je bilo za tisti čas izjemno), električnim dvigalom in kegljiščem. V Narodnem domu so dobile svoj sedež vse osrednje organizacije slovenskega liberalnega meščanstva (poleg navedenih še Planinsko društvo, Delavsko podporno društvo in tiskarna Edinosti) in nekaj s krogom Edinosti povezanih odvetniških pisarn. Pomembno je tudi dejstvo, da je bil za prvi nastop ob odprtju velike gledališke dvorane decembra 1904 povabljen tedaj znani ruski pevski zbor z Nadino Slavjansko, kar po svoje ponazarja še vedno prisoten panslavizem, v katerega se je ob koncu avstrijske dobe vključevalo slovensko narodnostno uveljavljanje v Trstu.

V domu so odtlej redno potekale predstave Dramatičnega društva, tako da so leta 1913 uvedli celo abonmaje. Leta 1907 je bilo namreč ustanovljeno Slovensko gledališče v Trstu⁹³ s poklicnimi igralci ob sodelovanju amaterjev dramatične šole in tudi priznanih slovenskih igralcev iz Ljubljane. Gledališče je med drugim odigralo Cankarjeve Hlapce pred ljubljanskimi odri, ki so bili bolj izpostavljeni cenzuri. Vrh je doseglo v sezoni 1912–1913, ko je odigralo 34 različnih dramskih del na 86 predstavah. Poleg tega so pripravljali še razne

93 O tem več v delu: Kravos, *Slovensko gledališče v Trstu*.

opere in operete, kar pa ni bilo po godu mestnim oblastem, ki so že naučeno poslovenjeno različico Madame Butterfly (tudi zaradi Puccinijevega protesta) prepovedale, ker je Trst »italijansko mesto in se zaradi tega italijanska opera na teh italijanskih tleh ne sme peti v slovenskem jeziku«. Ta nacionalistična netoleranca je izzvala odzive v Trstu, Sloveniji in Zagrebu, kjer je tamkajšnje znano operno gledališče že mislilo odstraniti iz repertoarja vse italijanske opere. Tudi ta dogodek dokazuje, da je bil Narodni dom pravi izziv za italijanske nacionaliste in fašiste, zato ni naključje, da so ga ti že leta 1920 požgali in da so tržaške mestne oblasti leta 1925 »za vsak primer« pred njim zgradile še za eno nadstropje višjo palačo, da bi ga prikrile očem tržaške javnosti.⁹⁴ Narodni dom je v času svojega delovanja vsekakor postal pravi »katalizator« slovenstva v Trstu in tudi središče narodnostnega ozaveščanja, ki se je prek z Edinostjo povezanih podeželskih in obmestnih kulturnih in gospodarskih društev širilo v ožje tržaško zaledje.

Bolje organizirano je bilo tudi slovensko delavstvo, ki je sicer politično delovalo skupaj z italijanskimi socialdemokrati. V okviru tega gibanja so skrbeli za ustanavljanje zadrug, posebej konzumnih društev, da bi tako svoje člane lažje preskrbovali s hrano in drugimi življenjskimi potrebščinami. Iz teh zadrug so se razvile še hranilnice in druge podporne ustanove, ki so imele pomembno vlogo v mestnih delavskih četrtih in tudi na podeželju. Čeprav je bil Trst v prvih letih 20. stoletja nedvomno najmočnejše socialistično in delavsko središče na Slovenskem, pa Slovenci v okviru skupne socialistične stranke, v kateri narodnost naj ne bi imela odločilnega pomena, tudi po letu 1907, ko je bila izvedena volilna reforma, niso prišli do svojih lokalnih zastopnikov. Stranka je tedaj v mestni svet izvolila štiri predstavnike, vsi pa so bili italijanske narodnosti, saj so slovenski kandidati nastopali le na okoliški listi, kjer so imeli zastopniki Edinosti mnogo več privrženecv. Odločitev stranke, da v mestu kandidira s slovenskimi zastopniki, je celo sprožila notranji razkol med italijanskimi voditelji stranke. Nekateri, med temi državnozborski poslanec Pagnini, so tedaj zapustili skupno socialistično stranko, da bi ustanovil novo, sicer neuspešno italijansko narodno socialistično stranko.⁹⁵

To stanje je levičarsko usmerjeno slovensko organizirano delavstvo spravilo v določen precep, ki so ga izkoristili slovenski tržaški liberalci, saj so istega leta (1907) pred volitvami, kakor je bilo že omenjeno, ustanovili

94 Kakor je zapisal Sandi Volk v delu Pozzetto et al. (ur.), *Narodni dom* (str. 102), so italijanski nacionalisti poskušali to središče mestnega slovenstva, splošno znano kot »Balkan«, že dvakrat (leta 1904 in 1909) »zakriti« očem javnosti z gradnjo nove palače pred njim.

95 O teh dogajanjih podrobneje poroča Regent v *Spominih*.

svojo Narodno delavsko organizacijo, da bi si lista Edinosti tako pridobila tudi glasove nereprezentiranega slovenskega delavstva. Posledično so se začeli slovenski socialisti vse bolj usmerjati k Jugoslovanski socialdemokratski stranki, ki je bila ustanovljena leta 1896 in je svoj glavni sedež dvakrat (v letih 1900–1905 in 1914–1917) postavila v Trst. Tudi na občinskih volitvah leta 1909 in 1913 – navkljub kompromisni kandidaturi dveh slovenskih kandidatov Jugoslovanske socialnodemokratske stranke v mestnem okrožju in enega kandidata italijanske socialistične stranke v okoliškem okrožju – ni bil izvoljen nihče izmed teh »dodatnih« kandidatov, kar je znova dokazalo, da sta v Trstu pod isto socialistično »streho« obstajali v bistvu dve ločeni in ne povsem usklajeni narodni podstranki, ki sta imeli tudi popolnoma različni viziji: ena je videla svojo prihodnost v Jugoslaviji, druga pa v Italiji. Ta različna orientacija se je pokazala tudi po koncu druge svetovne vojne, ko se je ponovno postavilo vprašanje bodoče pripadnosti Trsta, in še dodatno poglobila delitev tržaškega protifašističnega komunističnega gibanja po sprejetju resolucije kominforma leta 1948.

Kljub političnemu neuspehu je slovenska delavska organizacija nedvomno imela zelo pomembno vlogo pri preprečevanju nadaljnje asimilacije slovenskega delavskega sloja, ki je bil v tem pogledu tudi najbolj izpostavljen. Že leta 1905 so slovenski socialdemokrati ustanovili zelo dejavno društvo Ljudski oder, ki je najprej imelo svoj sedež v Ulici Boschetto (ta je potekala vzdolž glavne bolnišnice), nato pa v Ulici Madonnina, ob vznožju delavske četrti Sv. Jakob. Ta pravcati slovenski delavski dom je bil izjemno pomemben za kulturno rast slovenskega delavstva: razpolagal je s knjižnico, ki je po izvodih in obisku celo prekašala leta 1907 v okviru Edinosti ustanovljeno knjižnico Akademskega ferialnega društva Balkan, Ljudski oder pa je po številu prireditev oziroma predavanj postal osrednje slovensko politično-kulturno središče v Trstu in vabil v svojo sredo številne socialistično usmerjene slovenske razumnike, med katerimi je seveda izstopal Ivan Cankar, ki je imel tu kar nekaj odmevnih predavanj.

Regent⁹⁶ se spominja, da je bil za prvi Cankarjev tržaški nastop aprila 1907 zaslužen predvsem Etbin Kristan, ki je kot urednik tednika *Rdeči prapor* živel v Ljubljani. Ker ga ta ni utegnil pospremiti do Trsta, sta ga tam pričakala oba vodilna člana Ljudskega odra, predsednik Anton Jernejčič in tajnik Regent; dogovorjeni so bili, da bo Cankar pripotoval z rdečim nageljnom v gumbnici, saj pisatelja pred tem še nista srečala. Prvega predavanja na temo

.....
96 Regent, *Spomini*.

Slovensko ljudstvo in slovenska kultura so se udeležili tudi številni slovenski narodnjaki in dijaki, Cankarja pa je kljub temu list Edinost obtožil, da je žalil ponos tržaških Slovencev. Verjetno je bil pisatelj zaradi tega v svojem drugem predavanju do kroga tržaških narodnjakov ostrejši (mnogo bolj, kot je to razvidno iz zapisanega govora). Regent se tudi spominja, da so Cankarja po prvem predavanju neznano kam hitro odpeljali nekateri narodni izobraženci, kar je razočaralo slovenske delavce, ki so mu v Ljudskem odru pripravili sprejem.

Se je pa zato s slovenskim tržaškim delavstvom pisatelj zadržal naslednji večer in v okviru naslednjih petih predavanj, ki jih je imel v Trstu, in sicer maja 1908 o Primožu Trubarju ter slovenski prozi in jeziku, oktobra istega leta *O navdušenju*, oktobra 1910 na temo *Umetnost in ljudstvo* in aprila 1918 s svojim morda najodmevnejšim predavanjem *Očiščenje in pomlajenje*. To zadnje predavanje je prizadelo prav njegove gostitelje, tržaške slovenske socialiste, saj je Cankar trdil, da socialnodemokratska stranka »ni videla naroda in da narod ni videl stranke«. Pozneje je pisatelj Regentu razložil, da s tem ni želel podpreti vstopa socialistov v narodne svete (kot se je zgodilo), temveč spodbuditi delavske stranke, da usodo slovenskega naroda prevzamejo v svoje roke. Vsekakor je bil Cankar s Trstom tesno povezan: tu je bil pred svojo smrtjo gost zdravnika Reje v Bazovici, tržaški slovenski socialisti pa so celo razmišljali, da bi pisatelju ponudili uredništvo lista *Delavski list*, ki so ga zasnovali leta 1907, vendar zaradi finančne stiske za to delo niso mogli zagotoviti rednega dohodka, saj je bil celo urednik lista občasno prisiljen, da sam plačuje dolgove lista. Regent se tudi spominja, da je Cankar svoja prva predavanja (ta so po ustaljeni navadi Ljudskega odra trajala približno eno uro) bral, naslednja pa večinoma podajal »na izust« oziroma delno prebiral, delno pa prosto podajal. Ob neki priložnosti, ko se je Cankar za pripravo na predavanje v popoldanskem času zadržal v kavarni hotela Balkan v Narodnem domu, je Regent opazil, da je pisatelj ob odhodu poravnal medtem popito pijačo: sedem četrtink vina. Avtor spominov je bil prepričan, da je pisatelj toliko vina popil v spremstvu kakšnega znanca, saj je bil ob odhodu popolnoma trezen, pohvalil pa se je tudi s šopom papirja, ki ga je spisal tisto popoldne.

Omeniti je treba, da je Etbin Kristan že leta 1898 v Trstu ustanovil list jugoslovanske socialdemokracije *Rdeči prapor*, ki je po letu 1905 izhajal v Ljubljani, medtem ko je Ljudski oder do svoje mobilizacije leta 1915 vodil Ivan Regent, ki je leta 1908 postal tudi prvi urednik tržaškega tednika *Delavski list*. Posebej se je za rešitev slovenskega nacionalnega vprašanja v sklopu nove države Jugoslavije zavzemal Rudolf Golouh, ki je bil med prvo svetovno vojno na čelu

tako imenovanih »mladih socialistov«; tem se je pridružil Henrik Tuma, ki je prav tako dalj časa deloval v Trstu. Poudariti gre tudi, da je bilo članstvo v slovenskih tržaških delavskih organizacijah v narodnostnem pogledu mnogo bolj homogeno kot v krogu še vedno bolj »vseslovansko« in proavstrijsko naravnane Edinosti, saj je bilo med odvetniki, trgovci, državnimi uradniki, učitelji, profesorji in podobnimi pripadniki srednjega do višjega razreda, ki so sestavljali glavno jedro organizacije, nedvomno več priseljencev iz drugih slovanskih predelov monarhije (predvsem iz Hrvaške) kakor med delavskim razredom, ki je svoje vrste krepil zlasti z dotokom iz bližnjega slovenskega zaledja. Slovenski delavci so se začeli tudi tesneje povezovati med seboj in pri tem izražali svojo moč, kar potrjuje veliki izlet delavcev iz Ljubljane in Kranjske v Trst julija 1910, ko se je v mesto s posebnim vlakom v spremstvu Etbina Kristana pripeljalo več kot devet tisoč ljudi, ki so v povorki krenili od postaje po Ulici Torrente in Akvedotu do sedeža Ljudskega odra pri glavni bolnišnici, kjer so množico nagovorili Regent in Pittoni v imenu tržaških, Petejan pa v imenu goriških socialistov.⁹⁷

Z že omenjeno delno volilno reformo leta 1907 (ženske so bile še vedno izvzete iz volilnega telesa, med moškimi pa so lahko volili le starejši od 25 let) so državnoborske mandate po deželah nekako že vnaprej razdelili po narodnosti glede na sestavo volilnih okrajev.⁹⁸ V Trstu je tako na pet mandатов eden pripadal slovenskemu predstavniku, saj so zanj izdelali poseben volilni okraj z združitvijo okolice in dela predmestij. Reformo oziroma uvedbo splošnega volilnega razreda so čez leto dni razširili na mestni svet, v katerem je bilo namesto dotedanjih 54 izvoljenih predstavnikov predvidenih skupaj 80, od tega 12 Slovencev. To število pa ni ustrezalo dejanski narodnostni sestavi tržaške občine, tako da so se slovenski politični voditelji v Trstu zavzemali za ustrežnejšo politično zastopstvo, ki naj bi ga podprli tudi ustrezni popisni podatki o dejanski nacionalni strukturi tržaškega prebivalstva. V prejšnjih popisih je namreč glede tega prišlo do številnih malverzacij, ki so jih zakrivali italijanski občinski popisovalci, ki so dobršnemu delu v Trstu živečega slovenskega prebivalstva pripisali italijanski »običajno uporabljen jezik« na delovnem mestu oziroma v javnosti in z njim italijansko narodno pripadnost. Zaradi tega so primorski slovenski politiki za napovedani popis leta 1910 organizirali poseben aparat za spremljanje in nadzor izvedbe popisa. Organiziran je bil tridnevni tečaj za zaupnike Edinosti, ki

97 Regent, *Spomini*.

98 Melik, Demokratizacija volilnega sistema.

naj bi sledili popisnim postopkom v vsaki vasi in vsakem mestnem okraju. Tako so uredili kar sedemdeset uradov s centralo v Narodnem domu (od tega so bili štirje namenjeni Hrvatom in Srbom) ter začeli ozaveščati slovenske družine in stanove (poseben shod so priredili tudi za slovenske služkinje), naj pod oznako *Umgangsprache* navedejo slovenski jezik oziroma naj popisne pole dajo pregledati najbližjim pisarnam Edinosti.⁹⁹ Kljub opravljenemu nadzoru – ali prav zaradi njega – so slovenski popisni zaupniki ugotovili, da so tržaški popisni rezultati, ki so bili zbrani januarja 1911, izkazali mnogo nižje število Slovencev od tistega, ki so ga sami lahko preverili pri spremljanju popisnega postopka. Organiziranih je bilo več shodov z zahtevo po reviziji popisa, ki so ga podkrepili tudi ugodni rezultati lokalnih slovenskih strank in kandidatov na državnoborskih volitvah julija 1911, ko je bil v dunajski parlament v tržaškem okrožju znova izvoljen predsednik Edinosti Otokar Rybař. Že kmalu po volitvah je namreč dunajska vlada odobrila revizijo, ki so jo na podlagi obstoječih popisnih pol opravili nemški in slovenski uradniki. Tako oblikovana komisija je v spornih primerih narodnost pripisala bolj na podlagi objektivnega narodnostnega izvora oziroma običajno uporabljenega jezika doma in ne na delovnem mestu oziroma v javnosti.

Pregled popisnih pol, ki jih hrani tržaški občinski arhiv, nam prikazuje tako postopek malverzacij italijanskih občinskih uradov kakor postopek revizije. V prvem primeru so vsem tistim osebam, ki so se opredelile za slovenski »običajno uporabljeni jezik«, vendar so delale v pretežno italijanskem okolju (največkrat so bili to razni težaki in dninarji v tržaškem pristanišču, na železnici ali v občinski cestarski službi, a tudi številne služkinje), že sami popisovalci ali v nadaljnjem postopku kar *ex officio* občinski uradniki slovensko navedbo »popravili« v italijansko. Podobno so slovensko navedbo prečrtali, ko sta bili v polah kot običajno uporabljena jezika navedeni (sicer povsem pravilno) tako italijanščina kot slovenščina (nekateri so poleg teh dveh jezikov navedli še nemščino). Številni so bili primeri, v katerih so popisovalci tovrstne popravke dali v formalno potrditev nosilcem gospodinjske skupnosti (tako imenovanim »družinskim poglavarjem«) ali je popisovalec zaradi nepismenosti prebivalstva vse podatke v popisne pole vnesel kar sam.

Postopek revizije je bil preprostejši: revizorji so, najverjetneje na podlagi objektivnega preverjanja popisanih po krajevnem izvoru in priimku ter osebnega poznanstva, v popisnih polah pri rubriki »običajno uporabljenega jezika« (tokrat je v primeru hkratnega navajanja slovenskega in italijanskega

99 Stranj, *Slovensko prebivalstvo*.

jezika prvi prevladal nad drugim) pritisnili žig z navedbo »Slowenisch« ali »Deutsch«. Revizija je praviloma predvidevala le popravke za ti narodnosti, pri čemer je bilo revidiranih navedb v korist slovenske pripadnosti daleč največ. Tako omejena revizijska možnost je bila verjetno razlog za to, da so v ti kategoriji prebivalstva vključili tudi nekatere pripadnike drugih slovanskih narodnosti (predvsem Hrvate, Srbe, Čehe, Poljake ter na Madžarskem živeče Hrvate in Slovence), ki so jim prvotno pripisali italijansko narodnost. Takih primerov pa je bilo relativno malo. Pogostejše smo med pregledom popisnih pol naleteli na primere, v katerih so se tisti pripadniki omenjenih »manjših« narodnosti, ki se niso želeli integrirati v večinsko italijansko jezikovno skupino, že predhodno sami prijavili kot govorci slovenskega (zlasti Hrvati in pripadniki drugih južnoslovanskih narodov) ali nemškega jezika (pripadniki drugih narodov v okviru monarhije, a tudi Slovenci s Kranjske ali Štajerske).

Po opravljeni reviziji¹⁰⁰ se je v tržaški občini število Italijanov zmanjšalo z več kot 140 tisoč na manj kot 120 tisoč oziroma za 16 %, medtem ko se je število Slovencev povečalo z okrog 37 tisoč na skoraj 57 tisoč oziroma za kar 53 %; v manjši meri se je povečalo tudi število Nemcev (z manj kot deset tisoč na skoraj 12 tisoč) in Srbo-Hrvatov (s skoraj 1500 na skoraj 2500). Glede te zadnje skupine gre opozoriti, da uradni popis ni razlikoval med hrvaško in srbsko narodnostjo, čeprav smo lahko ob pregledu popisnih pol ugotovili, da so v njej daleč prevladovali Hrvati iz Istre in Dalmacije, ki so svojo pripadnost v mnogih primerih tudi ustrezno navajali. Vsekakor se je delež Slovencev med skupnim prebivalstvom po reviziji povečal z dobrih 19 na skoraj 30 %, medtem ko je delež Italijanov upadel z dobrih 74 na okrog 62 %. Povečanje absolutnega in relativnega števila Slovencev je bilo seveda najvišje v najbolj problematičnem delu občine, v mestu in predmestju (v prvem območju je revizija ugotovila več kot deset tisoč »novih« Slovencev, v drugem pa skoraj devet tisoč), mnogo manjši pa je bil na narodnostno homogenem slovenskem podeželju, kjer je bilo relativno malo zaposlenih v mestu (tu je bilo »novoodkritih« Slovencev manj kot 500). Po reviziji se je v mestnem središču delež Slovencev povečal s slabih 8 na skoraj 16 %, v predmestju z dobrih 36 na 53 % in na podeželju s 87 na več kot 92 %.

Revizija je pokazala, da je bilo – v času, ko je Ljubljana skupaj štela slabih 42 tisoč prebivalcev, med katerimi je bilo okrog 6 tisoč Nemcev – v tržaškem mestnem območju slovenske narodnosti skoraj 50 tisoč oseb, se pravi vsaj 27 % tržaškega prebivalstva s stalnim bivališčem oziroma avstrijskim državljanstvom.

100 Zbirni podatki so bili objavljeni šele leta 1918 (glej: *Spezialortsrepertorium*).

[illegible][illegible]

Sliki 17 in 18: Pramera dvakratnega »popravljanja« popisnih podatkov. V »rednem« popisnem postopku so italijanski popisovalci »neprimerne« navedbe prečrtali in slovenskim prebivalcem pripisovali italijanski jezik (»popravki« so se nanašali tudi na italijanizacijo priimkov in krajevnih imen), v postopku revizije pa so z žigom dotičnim »vrnili« izvirno pripadnost.

Podrobnejši pregled nam pokaže, da je živel v mestnem središču (brez upoštevanja vojaškega osebja) skoraj 20 tisoč Slovencev od skupaj okrog 127 tisoč prebivalcev (med temi je bilo okrog 95 tisoč Italijanov, okrog 9200 Nemcev, okrog 2 tisoč Srbov in Hrvatov ter le okrog 500 prebivalcev drugih narodnosti), v predmestju več kot 28 tisoč Slovencev od skupaj slabih 54 tisoč prebivalcev (tu je živel še slabih 23 tisoč Italijanov, dobrih 2 tisoč Nemcev, okrog 200 Srbov in Hrvatov ter okrog 120 oseb drugih narodnosti) in v okoliških vaseh nekaj več kot 8 tisoč Slovencev od skupaj slabih 9 tisoč prebivalcev (tu je bilo nekaj več kot 500 Italijanov, nekaj več kot 100 Nemcev in skupaj 24 oseb drugih narodnosti). Ob prebivalcih z avstrijskim državljanstvom je bolj ali manj začasno v mestnem okolju živel še okrog 38 tisoč oseb iz drugih držav, med katerimi je bilo daleč največ priseljencev iz Italije (tako imenovani »regnicoli«), posebej iz Furlanije in Veneta. S temi prebivalci (ki jih predhodni popisi niso vedno upoštevali) se skupno število mestnega prebivalstva dvigne z okrog 180 tisoč na 220 tisoč, delež slovenskega prebivalstva pa se zmanjša na okrog 22 % v Trstu in na slabih 25 % v tržaški občini.

Rezultate revidiranega popisa iz leta 1910 lahko podrobneje, se pravi po mestnih četrtih, primerjamo s tistimi iz »običajnega« popisa, ki je bil izveden leta 1900.¹⁰¹ Zaradi večje nazornosti navajamo primerjavo v tabelarni obliki: v tabeli 1 so podatki o strukturi mestnega prebivalstva, v tabeli 2 pa podajamo narodnostno strukturo tržaškega predmestja in ožjega obmestja (brez Lonjerja). Pri analizi podatkov o narodnostni strukturi mestnega prebivalstva moramo upoštevati, da tabelarni prikaz ne vključuje vojaškega osebja (v obeh popisnih letih je bilo v mestu okrog dva tisoč vojakov, od tega približno polovica slovenske narodnosti) niti bolj ali manj stalno prisotnih prebivalcev brez avstrijskega državljanstva: teh je bilo leta 1900 skoraj 25 tisoč in leta 1910 slabih 33 tisoč. Za to skupino popisni podatki niso vključevali narodnostne strukture, vendar ji lahko v dobršni meri pripišemo italijanski izvor in pretežno delavsko socialno strukturo. Največ »tujcev« je živel v Stari Mitnici (ok. 9400), sicer pa še v Starem Mestu in Novi Mitnici (po ok. 5500) ter pri Sv. Jakobu in v Novem mestu (po ok. 4500). Skupaj so obsegali kar petino vsega tržaškega mestnega prebivalstva. Ob upoštevanju tudi teh prebivalcev bi se leta 1910 delež Italijanov v mestu dvignil do okrog 78 %, delež Slovencev in Nemcev pa zmanjšal na okrog 13 oziroma 6 %, kar sicer ne bi bistveno spremenilo podobe, ki nam jo prikazuje tabela 1.

.....
101 *Gemeindelexicon*.

Tabela 1: Primerjava med ugotovljenimi številom in deležem tržškega mestnega prebivalstva po narodnosti v letih 1900 in 1910 (brez upoštevanja vojakov in oseb neavstrijskega državljanstva)

Mestna četrt	Italijani	Slovenci	Nemci	Srbo-Hrvati	Drugi
Staro mesto 1900	15.643 (95,3%)	218 (1,3 %)	538 (3,3%)	12 (0,1%)	1 (0,0 %)
Staro mesto 1910	11.797 (85,2%)	795 (5,7%)	658 (4,8%)	582 (4,2%)	10 (0,1%)
Novo mesto 1900	11.792 (75,2%)	1431 (9,1%)	2359 (15,0%)	67 (0,4%)	29 (0,2%)
Novo mesto 1910	11.815 (60,3%)	4501 (23,0%)	2735 (14,0%)	276 (1,4%)	257 (1,3%)
Nova mitnica 1900	14.309 (84,9%)	915 (5,4%)	1562 (9,3%)	44 (0,3%)	18 (0,1%)
Nova mitnica 1910	15.352 (74,7%)	3100 (15,1%)	1784 (8,7%)	226 (1,1%)	96 (0,5%)
Stara mitnica 1900	26.458 (94,5%)	553 (2,0%)	945 (3,4%)	29 (0,1%)	25 (0,1%)
Stara mitnica 1910	28.589 (85,4%)	3495 (10,4%)	1053 (3,1%)	316 (0,9%)	34 (0,1%)
Sv. Vid 1900	11.133 (81,9%)	781 (5,7%)	1543 (11,4%)	104 (0,8%)	32 (0,2%)
Sv. Vid 1910	12.542 (66,3%)	3044 (16,1%)	2773 (14,7%)	477 (2,5%)	82 (0,4%)
Sv. Jakob 1900	15.644 (92,5%)	1119 (6,6%)	143 (0,8%)	9 (0,1%)	5 (0,0%)
Sv. Jakob 1910	15.290 (75,0%)	4749 (23,3%)	222 (1,1%)	101 (0,5%)	18 (0,1%)
Sk. mesto 1900	94.979 (88,4%)	5017 (4,7%)	7090 (6,6%)	265 (0,2%)	110 (0,1%)
Sk. mesto 1910	95.385 (75,2%)	19.684 (15,5%)	9225 (7,3%)	1978 (1,6%)	497 (0,4%)

Najprej je treba ugotoviti, da se je med letoma 1900 in 1910 skupno število mestnega prebivalstva povečalo z okrog 134 tisoč na 161 tisoč, se pravi za dobrih 25 tisoč oseb ali za okrog 20 %. Če upoštevamo, da se je število »tujcev« (večinoma Italijanov) v istem obdobju povečalo le za okrog 8 tisoč oseb, lahko upravičeno sklepamo, da je večina ostalega demografskega »priliva« odpadla na slovensko prebivalstvo, kar pomeni, da se je v tem času po naši oceni v mestno središče priselilo okrog 13 tisoč Slovencev in okrog 4 tisoč oseb drugih narodnosti. Iz tega izhaja, da je povečanje tako absolutnega kot relativnega števila neitalijanskega prebivalstva v mestnem središču, kakršno prikazujejo podatki v tabeli, predvsem posledica priselitev. Hkrati bi se moralo ob upoštevanju priselitev pretežno italijanskih »tujcev« tudi absolutno število italijanskega prebivalstva do leta 1910 povečati za vsaj 8 tisoč oseb. Ker pa je ostalo to število pri obeh popisih enako (okrog 95 tisoč oseb), smemo število tistih oseb, ki so jim leta 1900 neupravičeno oziroma v narodnostnem pogledu neustrezno dodelili italijansko narodnost prav tako oceniti na okrog osem tisoč, to število pa je dejansko še višje, če upoštevamo, da se je asimilacijski proces v tem času sicer zmanjšal, ne pa ustavil (revizija je, kakor smo ugotovili, v mestnem središču dejansko »odkrila« skoraj 11 tisoč »izbrisanih« Slovencev).

Po drugi strani je pregled popisnih pol revidiranega popisa iz leta 1910, ki smo ga opravili po posameznih mestnih predelih, dovolj jasno pokazal, da revizija vendarle ni zajela in »popravila« vseh napačnih ali neustreznih narodnostno-jezikovnih opredelitev, ki so jih povečini italijanski popisovalci dodelili tržaškemu prebivalstvu. Že analiza, ki smo jo opravili na podlagi gospodinjskih popisnih pol na tržaškem podeželju,¹⁰² je pokazala, da je do največjega razmika med deležema uradne revizije in »revizije revizije«, ki smo jo izpeljali iz objektivnega opredeljevanja prebivalstva po izvoru, priimku in v poli uporabljenem jeziku, neslučajno prišlo v tistih krajih, ki so mestu najbližji in kjer smo evidentirali tudi večje število v mestu zaposlenih delavcev. Revizija iz leta 1911 je na primer napačno ugotovljeno narodnostno pripadnost »popravila« v slovensko pri 15 gospodinjstvih na Kontovelu (skupaj jih je bilo 193) in 6 gospodinjstvih na Proseku (na skupaj 248), sami pa smo objektivno slovensko pripadnost pripisali še 8 gospodinjstvom na Kontovelu in 10 na Proseku. Iz tega izhaja, da je prvotni popis iz leta 1910 dejanski delež Slovencev zmanjšal na Proseku za okrog 6 %, na narodnostno nekoliko manj ozaveščenem oziroma socialno bolj izpostavljenem Kontovelu

102 Bufon, *Ethnos in topos*.

pa kar za 12 %.¹⁰³ Vsekakor je bil leta 1910 po opravljeni reviziji in njeni verifikaciji delež slovenskega prebivalstva na podeželju zelo visok ter se je gibal med 98 in 100 %.

Če sta torej tako uradna revizija kot »revizija revizije«, ki smo jo sami opravili za okoliške kraje tržaške občine,¹⁰⁴ zajeli le nekaj odstotkov gospodinjstev, se oba deleža že precej povečata v predmestnem in mestnem okolju, kakor bomo to natančneje ugotovili v nadaljevanju. V širšem obmestju (Barkovlje, Sv. Marija Magdalena Spodnja) so deleži le malo višji od tistih, ki smo jih navedli za podeželje, saj je v tem večinsko slovenskem in še vedno dokaj ruralnem okolju revizija iz leta 1911 zajela okrog 15 % vseh tu živčih gospodinjstev, naša »revizija revizije« pa še do okrog 5 % gospodinjstev, medtem ko se v etnično mešanem bližnjem obmestju oziroma že pretežno urbaniziranem predmestju (na primer v Rojanu ali Sv. Mariji Magdaleni Zgornji) ti deleži dvignejo do okrog 25 % pri uradni reviziji in dodatnih približno 15–20 % pri naši »reviziji revizije«. V teh predelih smo se poleg tega srečevali še z večjim številom mešanih gospodinjstev in torej mnogo večjimi težavami pri objektivnem opredeljevanju narodnostne pripadnosti članov posameznih družinskih okolij. Za vsa območja pa je značilno, da je v več kot 90 % primerih neustreznega narodnostnega opredeljevanja bila osebam slovenske narodnosti po merilu »običajno uporabljenega jezika« pripisana italijanska pripadnost.

Precej drugačna je bila podoba mestnega središča. Opravljeni pregled popisnih pol je pokazal, da je najverjetneje prav zaradi splošne manjše zastopanosti Slovencev v osrčju Trsta, večjih težav pri objektivnem ugotavljanju narodne pripadnosti (tu se je delež mešanih gospodinjstev po naši oceni gibal med 7 in 10 % in bil torej dvakrat večji kot v predmestju) in višje stopnje dejanske italijanizacije priseljenega prebivalstva delež revidiranih gospodinjstev v mestnih četrtih ostal precej nižji kot v predmestnih okrajih. Naša analiza vzorčnih območij je ugotovila, da je uradna revizija v četrtih Novo mesto, Stara mitnica in Sv. Jakob zajela okrog 10 %, v četrtih Nova mitnica in Sv. Vid pa celo manj kot 5 % gospodinjstev. Dejansko pa smo glede na kraj rojstva in priimek članov posameznih gospodinjstev v postopku »revizije revizije« zajeli med 20 in 30 % popisnih enot. Med temi smo izvirno narodnost popravili v korist slovenske v okrog 60–70 % primerov, v četrti Sv. Vid, kjer je bil dobršen del prebivalcev Hrvatov, pa v samo 40 % primerov,

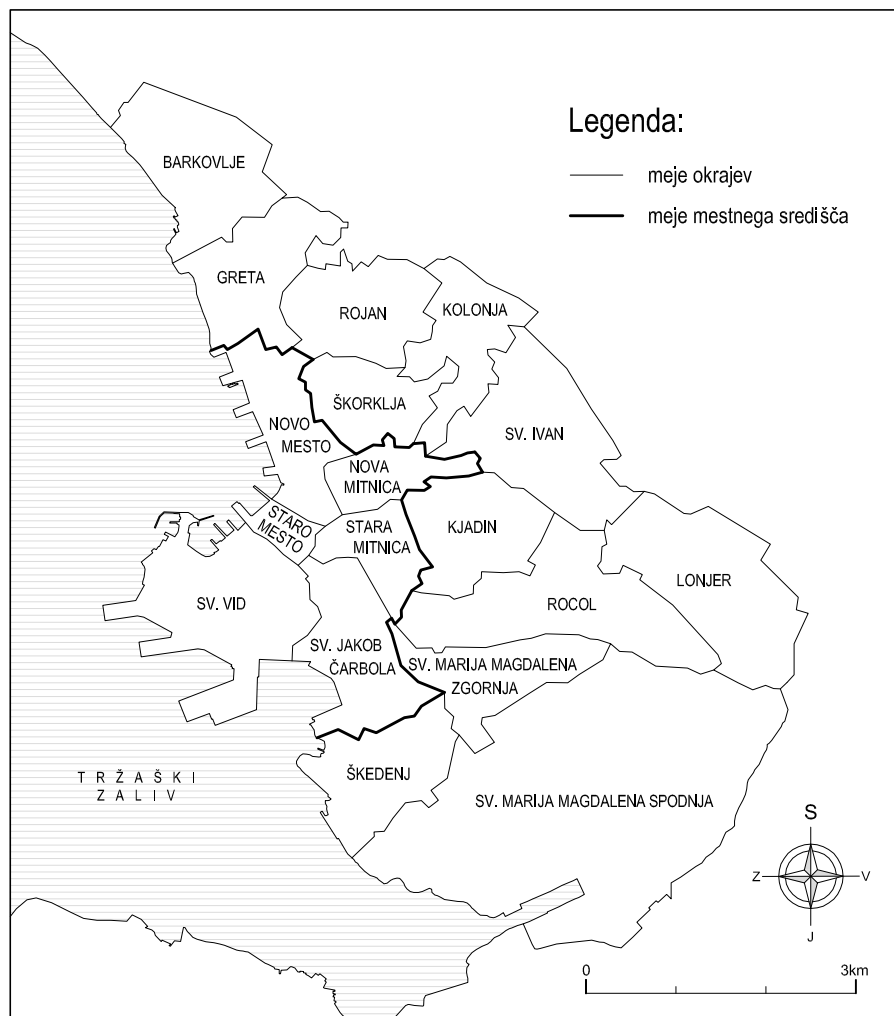
103 Za podrobnejšo analizo narodnostne in družbene strukture teh mestu bližnjih vasi okrog leta 1910 glej: Bufon, *Prosek in Kontovel*.

104 Bufon, *Ethnos in topos*.

saj je tu uradna revizija hrvaškemu prebivalstvu pogosto pripisala slovensko narodnost.

Kakorkoli že, nam objavljeni popisni podatki, prikazani v tabeli 1, povedo, da je bilo leta 1910 po objektivnejših merilih italijansko prebivalstvo najizraziteje zastopano v Starem mestu in Stari mitnici (ok. 85 % vseh prebivalcev), podpovprečno zastopano (60–65 %) pa v četrth Novo mesto in Sv. Vid. Slovensko prebivalstvo je bilo tako v absolutnem kot relativnem pogledu najštevilčnejše v četrth Sv. Jakob in Novo mesto (po okrog 4500 oseb) in tam predstavljalo okrog 23 % vsega prebivalstva, podpovprečen pa je bil delež Slovencev v Stari mitnici (ok. 10 %) in še zlasti v Starem mestu (malo več kot 5 %). Iz tega izhaja, da je bilo v socialnem pogledu slovensko prebivalstvo v glavnem razdeljeno med delavski in srednji trgovsko-uradniški sloj, manj pa je bilo v tej skupini pripadnikov najnižjega proletariata (teh je bilo največ v Starem mestu) in višjega meščanskega sloja.

Nemško prebivalstvo je bilo izraziteje prisotno v četrth Novo mesto in Sv. Vid: tu je živel po 2700–2800 oseb nemške narodnosti, ta skupina pa je obsegala okrog 14–15 % vsega tam živečega prebivalstva. Glede na socialno strukturo obeh četrth nam tudi ta podatek potrjuje, da je večina nemškega prebivalstva pripadala premožnejšemu trgovskemu, podjetniškemu in uradniškemu sloju. Skupina srbo-hrvaškega prebivalstva, v okviru katere je bilo dejansko precej več Hrvatov, večinoma iz Istre in Dalmacije, je bila nekoliko bolj zastopana v Starem mestu, kjer je predstavljala okrog 4 % tam živečega prebivalstva. Iz tega bi lahko sklepali, da je med hrvaškimi priseljenci prevladoval nižji delavski sloj, veliko pa je bilo tudi pomorščakov. Ti so se kar hitro integrirali v italijansko okolje, medtem ko so se hrvaški uradniki in izobraženci večinoma vključevali v slovenske organizacije. Sicer redkejši priseljenci drugih narodnosti so bili številčnejši v Novem mestu, kar nedvomno potrjuje njihovo pretežno trgovsko usmerjenost. Treba pa je tudi dodati, da so tako pripadniki srbo-hrvaške kot ostalih narodnosti pri popisu kot »običajni uporabljeni jezik« po ustaljeni praksi najpogosteje navajali italijanščino, obe skupini prebivalstva pa revizijski postopek tudi ni posebej upošteval oziroma preverjal.

Slika 19: Mestne četrti in predmestni okraji v avstrijskem obdobju.

Tabela 2: Primerjava med ugotovljenim številom in deležem tržaškega predmestnega prebivalstva po narodnosti v letih 1900 in 1910 (brez upoštevanja vojakov in oseb neavstrijskega državljanstva)

Predmestni okraj	Slovenci	Italijani	Nemci	Drugi
Barkovlje 1900	1155 (59,3%)	725 (37,2%)	65 (3,3%)	2 (0,1%)
Barkovlje 1910	2081 (78,8%)	458 (17,3%)	89 (3,4%)	12 (0,5%)
Greta 1900	371 (18,2%)	1573 (77,1%)	96 (4,7%)	0 (0,0%)
Greta 1910	1522 (49,0%)	1425 (45,9%)	150 (4,8%)	7 (0,2%)
Rojan 1900	453 (20,8%)	1643 (75,4%)	77 (3,5%)	6 (0,3%)
Rojan 1910	2367 (68,4%)	934 (27,0%)	136 (3,9%)	22 (0,6%)
Škorklja/Kolonja 1900	899 (22,8%)	2629 (66,6%)	403 (10,2%)	15 (0,4%)
Škorklja/Kolonja 1910	3445 (46,8%)	3193 (43,4%)	641 (8,7%)	77 (1,0%)
Sv. Ivan 1900	2318 (46,7%)	2487 (50,2%)	152 (3,1%)	0 (0,0%)
Sv. Ivan 1910	4835 (62,1%)	2701 (34,7%)	220 (2,8%)	30 (0,4%)
Kjadin/Rocol 1900	1832 (25,5%)	5165 (72,0%)	177 (2,5%)	4 (0,1%)
Kjadin/Rocol 1910	3621 (33,7%)	6639 (61,7%)	429 (4,0%)	62 (0,6%)
Čarbola/SMMZ 1900	958 (19,4%)	3920 (79,3%)	65 (1,3%)	0 (0,0%)
Čarbola/SMMZ 1910	3745 (40,5%)	5253 (56,8%)	170 (1,8%)	79 (0,9%)
Škedenj 1900	1564 (45,1%)	1702 (49,0%)	195 (5,6%)	9 (0,3%)
Škedenj 1910	3211 (64,8%)	1431 (28,9%)	260 (5,3%)	50 (1,0%)
Sv. MM Sp. 1900	1335 (53,2%)	1111 (44,3%)	61 (2,4%)	1 (0,0%)
Sv. MM Sp. 1910	2690 (79,7%)	627 (18,6%)	55 (1,6%)	2 (0,1%)
Sk. predmestje 1900	10.885 (32,8%)	20.955 (63,2%)	1291 (3,9%)	37 (0,1%)
Sk. predmestje 1910	27.517 (52,2%)	22.661 (43,0%)	2150 (4,1%)	341 (0,6%)

Spreminjanje narodnostne strukture v tržaškem predmestju in ožjem obmestju v obdobju 1900–1910 prikazuje tabela 2. Podrobnejši opis razvoja tega nekdanjega podeželskega območja, ki se je prav v tem obdobju začelo integrirati z mestom, bomo opravili v naslednjem poglavju. Na tem mestu bi opozorili le na to, da smo pri navedbi posameznih okrajev v osnovi ohranili tedanjo avstrijsko teritorialno razdelitev tržaškega predmestja. V seznam nismo vključili bolj oddaljenega in še vedno povsem ruralnega Lonjerja, kjer je leta 1910 živelo skoraj 900 prebivalcev, med temi pa je bilo 94 % Slovencev, kar je približno toliko kot v drugih vaseh širše tržaške okolice. Območje, uradno imenovano Verdelj (Guardiella), smo v seznamu predmestnih okrajev navedli z imenom Sv. Ivan, ki so ga pričeli širše uporabljati prav okrog leta 1910, nekatera funkcionalno in demografsko povezana območja pa smo združili, in sicer Škorkljo s Kolonjo, Kjadin z Rocolom in Čarbolo s Sv. Marijo Magdaleno Zgornjo. Prav ti trije predmestni okraji so bili tisti, ki so se na prehodu iz 19. stoletja v 20. začeli vidneje urbanizirati in integrirati v mestno okolje, kar kaže tudi njihova nadpovprečna bivalna gostota, posebej na območju Čarbole/Sv. Marije Magdalene Zgornje (tu je leta 1910 prišlo na vsako hišo 17 prebivalcev, medtem ko je na primer v ruralnejših Barkovljah bivalna gostota znašala manj kot 6 prebivalcev na hišo), a tudi podatek, da je bil v teh predmestnih predelih delež slovenskega prebivalstva najnižji (le 35–45 % leta 1910). Sicer pa so imeli tržaški predmestni okraji še skoraj vse 19. stoletje v socialnem pogledu izrazito kmečki, podeželski značaj, v narodnem pogledu pa izrazito slovensko preevlado. Od širše okolice so se razlikovali zlasti po tem, da so imeli tu večino zemljišč v lasti tržaški mestni patriciji in veleposestniki.¹⁰⁵ Prav zato se je že v 19. stoletju uveljavila praksa jezikovne, če ne že etnične italijanizacije tu živčih Slovencev, ki so se sem naseljevali sprva v formalni zavezi kolonata oziroma kot obdelovalci posesti tržaških zemljiških gospodov, pozneje pa kot samostojni kmetje, polkmetje in delavci v povezavi z mestnim trgom in torej v še vedno kar tesni gospodarski odvisnosti od italijanskega tržaškega središča.

Prav zato ne preseneča, da je bil skupni v popisu ugotovljeni delež slovenskega prebivalstva na tem območju leta 1900 (slaba tretjina) mnogo nižji od realnega stanja in da se je tudi v prvotni različici popisa iz leta 1910 dvignil le na okrog 36 %, po reviziji pa na realnejših dobrih 52 %, ko so revizorji v tržaškem predmestju ugotovili okrog devet tisoč prej »prikritih« Slovencev. Revizija je, kolikor smo lahko sami ugotovili pri pregledu popisnih pol za

105 Bufon in Kalc (ur.), *Krajevni leksikon*.

izbrane okraje, zajela 15–25 % gospodinjstev, še vedno pa ni prikazala dejanskega objektivnega narodnostnega stanja, saj je naša »revizija revizije« ugotovila, da je bilo v tržaškem predmestju še do okrog 15 % gospodinjstev takih, da bi lahko po objektivnih merilih vse njihove družinske člane ali del teh uvrstili med slovensko prebivalstvo. Upoštevajoč celotno prisotno prebivalstvo, se pravi tudi osebe brez avstrijskega državljanstva, ki v tabeli 2 niso vštete, je na primer v še vedno pretežno ruralnih Barkovljah in Sv. Mariji Magdaleni Spodnji revizija delež slovenskega prebivalstva popravila s prvotnih 60–62 na 74–77 %, naša »revizija revizije« pa na 79–81 %. V delno urbaniziranem Rojanu in Škednju je revizija delež Slovencev dvignila s 43–44 % na 63–66 %, naša »revizija revizije« pa celo na dobrih 76 %, medtem ko je v pretežno urbanizirani Sv. Mariji Magdaleni Zgornji delež slovenskega prebivalstva pred revizijo znašal le slabih 32 %, po njej več kot 54 %, sami pa smo tu evidentirali več kot 72 % oseb, ki bi jim lahko po objektivnih merilih, se pravi po krajevnem izvoru, priimku in drugih v popisni poli navedenih podatkih, pripisali slovensko narodnost.

Navedeni primeri kažejo, da je statistična »natančnost« pri ugotavljanju narodnostne strukture prebivalstva v etnično mešanih okoljih praviloma večja v ruralnem okolju, mnogo manjša pa v urbanem, kjer postajajo objektivna opredelitelna merila že manj zanesljiva zaradi večjega deleža priseljenega prebivalstva, večje družbene mobilnosti in večjega števila etnično mešanih gospodinjstev. »Škarje kolebanja«, če tako poimenujemo razmik med spodnjim deležem slovenskega prebivalstva (prvotni popis) in zgornjim (naša »revizija revizije«), znašajo v primeru Barkovelj »le« okrog 16 odstotnih točk, v primeru Rojana okrog 33 točk, v primeru Sv. Marije Magdalene Zgornje pa skoraj 41 točk, kar pomeni, da se je v tistih predmestnih okrajih, ki so bili tesneje povezani z mestnim središčem in v katere se je priseljevalo rastoče število delavcev iz slovenskega zaledja, že leta 1910 najmanj tretjina vseh prebivalcev »gibala« na nekem etničnem kontinuumu med prevladujočim slovenskim in italijanskim etnično-jezikovnim okoljem.

V zvezi s podatki, prikazanimi v tabeli 2, gre opozoriti še na prisotno prebivalstvo iz drugih držav, v tem primeru pretežno iz Italije. V celotnem tržaškem predmestju je bilo leta 1910 takih oseb skoraj 6 tisoč, to pomeni okrog 10 % skupnega prebivalstva. Če bi celotno »tujerodno« prebivalstvo prišteli k italijanskemu, bi se njegov delež povečal na skoraj 49 %, delež slovenskega prebivalstva pa zmanjšal na 47 %, kar pomeni, da je ostala narodnostna struktura tega mestnega pasu tudi po reviziji dokaj uravnovešena oziroma mnogo bolj, kakor je to mogoče razbrati iz uradnih popisnih podatkov, ki

so narodnost prikazovali samo za avstrijske državljane. Podrobnejšo analizo te strukture bomo podali v nadaljevanju, vsekakor pa je prav pojav tujerodnih priseljencev, ki je bil na tem območju v 19. stoletju skoraj zanemarljiv, dober kazalnik postopne urbanizacije ožjega primestja, čeprav je treba omeniti, da je ta ostala dokaj neenakomerna oziroma osredotočena le na mestnemu središču najbližje predele. V odstotkih na skupno prebivalstvo so bili tuji državljani namreč nadpovprečno zastopani v Čarboli (skoraj 19 %), ki je kot neko nadaljevanje mestne četrti Sv. Jakob prevzemala vse izrazitejši delavski značaj, v nekoliko manjšem obsegu pa še v predelu Kjadin/Rocol (13–14 %), medtem ko so bili podpovprečno zastopani v še vedno pretežno ruralnih območjih Barkovelj, Grete, Vrdele (Sv. Ivana), Rojana in Sv. Marije Magdalene Spodnje (5–7 %). Ob upoštevanju tudi tega prebivalstva se je skupno število živečih v tržaškem predmestju samo med letoma 1900 in 1910 povečalo za kar 77 %, kar spet pomeni, da se je dobršen del tistih, ki so se v tem času priselili v Trst, ustavil prav na tem območju hitro rastoče urbanizacije. Nadpovprečno povečanje je v tem desetletju doživel zlasti okraj Kjadin/Rocol (za skoraj 135 %), za okrog 90 % pa se je skupno število prebivalstva povečalo še v četrtih Čarbola/Sv. Marija Magdalena Zgornja in Kolonja/Škorklja. Značilno nižji (okrog 35 %) je bil demografski porast v obeh najbolj ruralnih obmestnih predelih, in sicer v Barkovljah in Sv. Mariji Magdaleni Spodnji, ki ju urbanizacija leta 1910 še ni dosegla v tolikšni meri.

V absolutnih številih se je prebivalstvo tržaškega ožjega obmestja oziroma predmestja povečalo z okrog 33 tisoč na skoraj 59 tisoč ali za skoraj 26 tisoč oseb. Glede na to, da so v povprečju Slovenci obsegali okrog 60 % vseh priseljencev, bi moralo biti med preostalimi 20 tisoč novimi prebivalci tržaškega predmestja 12 tisoč Slovencev, preostalih 7 tisoč pa Italijanov, saj se je v obdobju 1900–1910 število nemškega prebivalstva v predmestju povečalo samo za tisoč oseb. To pomeni, da bi se moralo do leta 1910 glede na nakazano priselitveno strukturo število Italijanov povečati z okrog 21 tisoč na okrog 34 tisoč, število Slovencev pa z okrog 11 tisoč na 23 tisoč. V resnici je revidirani popis za leto 1910 na tem mestnem območju ugotovil skupaj okrog 22.500 Italijanov, in če temu številu dodamo še celotno tu živeče »tujerodno« prebivalstvo, zneso to okrog 28.500 oseb italijanske narodnosti, to pa je še vedno kakšnih 5500 oseb manj od pričakovanega, medtem ko se je število Slovencev dejansko povečalo na okrog 27.500 (za več kot 150 %), se pravi za kakšnih 4500 oseb več od pričakovanega. Razlika očitno izhaja iz »deasimilacijskega« postopka, ki ga je opravila revizija popisa, deloma pa tudi iz nadpovprečnega deleža slovenskega prebivalstva med priseljenci na tem območju ter notranjih

gibanj slovenskega prebivalstva med mestnim središčem in razvijajočim se, toda še vedno pretežno slovenskim predmestjem, kakor je to pokazal že navedeni primer Čermeljeve družine. Navsezadnje je ta »zeleni« predmestni pas slovenskemu novo priseljenemu in preseljenemu mestnemu prebivalstvu na različnih ravneh ponujal boljše življenjske pogoje: možnost pogostejše rabe slovenskega jezika v vsakdanji komunikaciji ter tudi boljše bivalne in s tem zdravstvene pogoje.

Podatki iz tabele 2 povedo, da je slovensko prebivalstvo leta 1910 (brez vojakov in oseb z neavstrijskim državljanstvom) vidneje prevladovalo le v dveh skrajnih in še vedno pretežno ruralnih predmestnih okrajih: na severu v Barkovljah, na jugu pa pri Sv. Mariji Magdaleni Spodnji. Tu so Slovenci obsegali skoraj 80 % vsega prebivalstva; skoraj 70 % vseh prebivalcev so Slovenci predstavljali v Rojanu, 60–65 % pa v četrlih Sv. Ivan in Škedenj. Skupini slovenskega in italijanskega prebivalstva sta bili bolj ali manj enako zastopani v okrajih Greta in Škorklja/Kolonja, medtem ko je italijansko prebivalstvo prevladovalo v četrlih Kjadin/Rocol in Čarbola/Sv. Marija Magdalena Zgornja, kjer je obsegalo okrog 55–60 % vsega prebivalstva. Nemško prebivalstvo je bilo v tem mestnem pasu na splošno slabo zastopano (skupaj jih je bilo le okrog dva tisoč ali ok. 4 % vsega prebivalstva), razen v predelu Škorklja/Kolonja, kjer je vzdolž openske tramvajske proge nastalo več vil premožnejšega meščanstva, zaradi česar je delež Nemcev dosegal okrog 9 % skupnega prebivalstva (okrog 640 oseb). Prav tako je bilo v predmestju malo ali nič prebivalcev drugih narodnosti, zlasti Hrvatov: skupaj je bilo takih prebivalcev le 340 ali zanemarljivih pol odstotka vsega prebivalstva. Je pa res, kakor bomo videli v nadaljevanju, da se je precej priseljencev iz »ilirskega« prostora vključevalo v boljše organizirano in njim kulturno najbližjo slovensko etnično-jezikovno skupino, medtem ko se je iz istih razlogov dobršen del priseljencev s češkega ali madžarskega območja (in tudi iz notranje Slovenije) vključeval v nemško jezikovno skupino. Teh skupin priseljencev revizijski postopek ni posebej upošteval.

Sicer pa se je glede na stanje v letu 1900 število slovenskega prebivalstva v absolutnem pogledu najbolj povečalo (za okrog 3 tisoč oseb) v predelu Čarbola/Sv. Marija Magdalena Zgornja ter v okrajih Rojan, Škorklja/Kolonja, Sv. Ivan in Kjadin/Rocol (za 2000–2500 oseb). V relativnem pogledu se je ta skupina prebivalstva najbolj povečala v Rojanu (za skoraj 50 odstotnih točk) in na Greti (za okrog 30 odstotnih točk). Vse te spremembe moramo znova pripisati dvema temeljnima dejavnikoma porasta slovenskega prebivalstva v Trstu, ki ga je prikazala analiza revidiranega popisa iz leta 1910: na eni strani

je bila to revizijska »deasimilacija«, po drugi pa priliv priseljencev iz slovenskega zaledja. Ponekod je prevladoval prvi, drugod pa drugi dejavnik, največkrat pa je šlo za kombinacijo obeh, kakor bomo to spoznali pri podrobnejšem pregledu razvoja posameznih predmestnih okrajev v nadaljevanju. Vsekakor je naš pregled izvirnih popisnih podatkov pokazal, da je bilo po objektivnih merilih Slovencev v Trstu še precej več, kot naj bi jih bilo po ugotovitvah revidiranega popisa. Na tej podlagi moramo zavreči teze italijanskih proučevalcev, ki so bili in ostajajo mnjenja, da je revidirani popis nekako »umetno predimenzional« slovensko tržaško komponento. Schiffrer je na primer v svojem večkrat navedenem delu zapisal, da se je »slovanski element« z revidiranim popisom »bolj ali manj umetno okreplil do maksimalne mere«, ¹⁰⁶ Perselli pa je v svojem pregledu popisnih podatkov za območje Zgornjega Jadrana menil celo, da so »uradni podatki, ki jih je objavila Avstrija glede popisa leta 1910 za občino Trst le stežka verodostojni«. ¹⁰⁷

106 Schiffrer, *Sguardo storico*, str. 30.

107 Perselli, *I censimenti della popolazione*, str. 430.

Oris razvoja narodnostne in družbene strukture s Slovenci značilneje poseljenih predmestnih okrajev

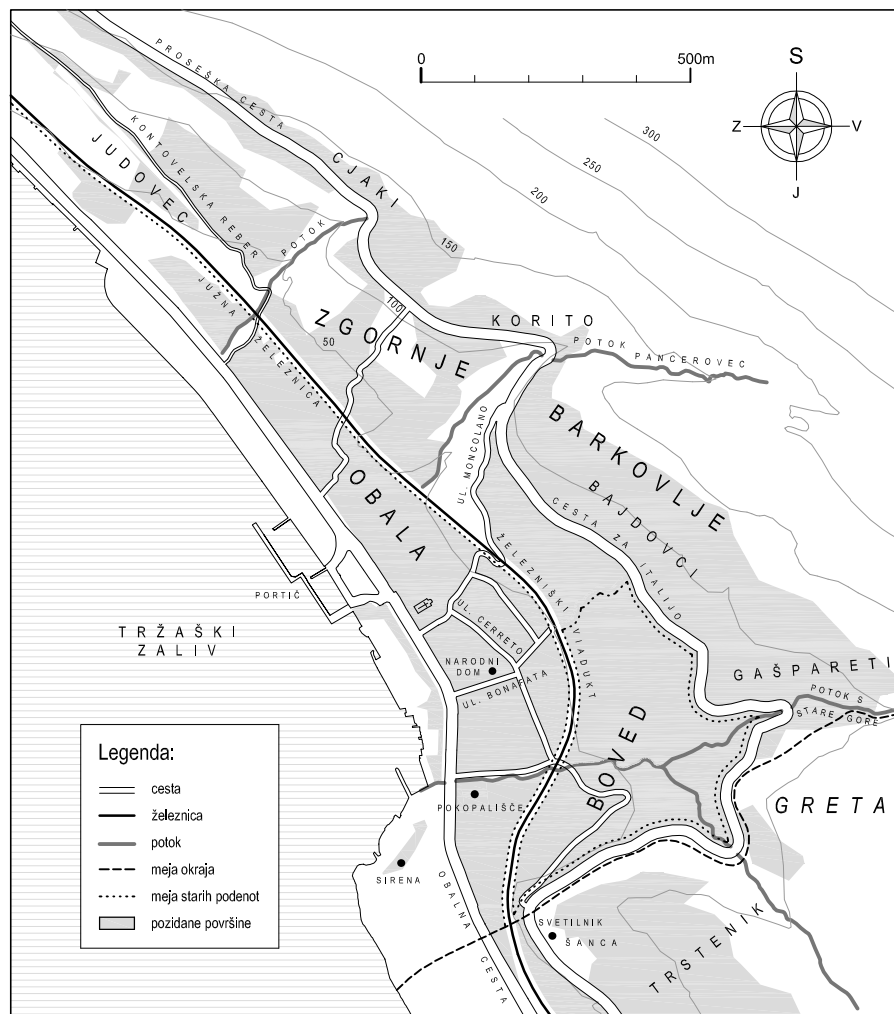
Skladno z rezultati popisa iz leta 1910¹⁰⁸ so bila s Slovenci značilneje ali večinoma poseljena primestna oziroma predmestna območja Barkovlje (74 %), Rojan (62 %), Sv. Ivan (58 %), Škedenj (60 %) in Sv. Marija Magdalena Spodnja (77 %). Nekoliko manjši je bil ugotovljeni delež slovenskega prebivalstva v okraju Sv. Marija Magdalena Zgornja (49 %), vendar smo ga prav tako vključili v pregled, saj je primer »vmesnega« tržaškega predela med ožjim mestnim območjem in obmestjem, v katerem se je tedaj naglo povečevalo število v Trst priseljenih, pretežno slovenskih prebivalcev. Kot bomo videli, je bil tudi v tem predmestnem okraju dejanski delež slovenskega prebivalstva mnogo višji od tistega, ki ga je izkazal »uradni«, pa čeprav revidirani popis. Zaradi večje preglednosti bomo oris tega tradicionalno slovenskega ožjega obmestja podali v bolj zaokroženi obliki in v njem v grobih obrisih zajeli tudi obdobje po koncu prve svetovne vojne, nenazadnje tudi zato, da ugotovimo, koliko je proces urbanizacije v prejšnjem stoletju spremenil njegovo nekdanjo poselitveno, družbeno in narodnostno podobo.

108 Glej tabelo 2.

Barkovlje

Ta tržaški okraj omejuje na severu in vzhodu črta, ki se od morja dvigne do nadmorske višine 220 metrov pod koto 355 (Griža), od tod pa krene skoraj pravokotno proti JV vzdolž tako imenovane Napoleonske ceste (nekdanje poštne ceste, ki je vodila od Opčin na Prosek) do pobočja Selivca. Na jugu se mejna črta spusti preko železnice do Plantin, kjer zavije po potoku, ki tam izvira, do Proseške ceste in poteka ob njej do svetilnika na Šanci, od koder se spusti do morja. Na zahodu omejuje okraj okrog dva kilometra dolga morska obala. Skupaj meri to območje približno 2 km² in je od mestnega središča oddaljeno okrog štiri kilometre proti SZ. Preko Barkovelj vodi Miramarski drevored kot del leta 1928 zgrajene obalne državne ceste, ki je najkrajša povezava med mestom in Tržičem oziroma ostalo Italijo. Do leta 1850 je sedanji Miramarski drevored segal le do Križca, kjer se začne Kontovelska cesta oziroma reber, podaljšali so ga ob gradnji Miramarskega gradu. Po zgornjem delu Barkovelj pelje leta 1853 obnovljena Proseška cesta, tedaj znana tudi kot Bela ali Furlanska cesta, saj je bila dolgo glavna prometnica med Trstom in Furlanijo, danes pa med mestom in Zahodnim Krasom oziroma zahodnim delom Tržaške pokrajine. Med Miramarskim drevoredom in Proseško cesto poteka glavna železniška proga, ki je bila kot del Južne železnice dograjena leta 1857 in se tu preko naselja po viaduktu spusti do Grete oziroma obale, po skrajnem vzhodnem robu okraja pa del leta 1906 zgrajene Bohinjske železnice, ki po predoru vodi na Opčine in se danes uporablja le za tovorni promet.

Poselitveno območje sega od morja do n.v. 130 m po flišnem pobočju, ki se naslanja na Kraški rob in dosega maksimalno višino okrog 200 m. Kraški rob se vzpne najvišje s Selivcem (397 m) na vzhodu, medtem ko se Griža na severu ne dvigne čez 335 m. Na geomorfološki meji, ki je zelo izrazita, izvirajo trije krajši potoki, ki so flišno pobočje razrezali v manjše rebri. Potok s Stare gore (it. Rio Bovedo) krepita pritoka, ki se vanj stekata nad Ulico Bovedo, od tod naprej pa je potok že pokrit. Pancerovec (it. Rio Castisino) izvira v Žlebu in je pod Proseško cesto od Ulice Lavareto naprej pokrit. Najkrajši je na skrajnem SZ potekajoči potok s Cjakov ali Starc (it. Rio Capriano), ki izvira tik pod Proseško cesto in je od Kontovelske ceste naprej pokrit. Ob njegovem spodnjem toku so zaradi visokega strmca nekoč stali trije mlini. Po pobočju je teklo še več manj pomembnih potočkov, ki so jih odpravile poznejše regulacije. Kali oziroma jezerca so bili pri Kontovelski cesti, pri Markočih pod železniško progo, pri Margontu ob Proseški cesti (to

Slika 20: Okraj Barkovlje s podenotami in naselitvenimi predeli.

je nastalo zaradi izkopavanja kamenja, zato je s svojimi 3 m tudi najgloblje in še danes obstojno) in v Kontovem, kjer so napajali živino. Najstarejši ostanki poselitve segajo v rimsko obdobje (1. oz. 2. stol. po n. št.). Odkrili so jih med izkopavanji ob koncu 19. stoletja. Tedaj so pod železniškim mostom našli ostanke bogatih rimskih vil s kopališkimi napravami in portikati. Najstarejše obstoječe poslopje v Barkovljah stoji v Ulici Illersberg 7; to je renesančna poletna rezidenca tržaške patricijske rodbine Burlo, pri kateri je bil dalj časa gost Enej Silvij Piccolomini. Sploh je bil severni tržaški obalni predel od Barkovelj do Grljana že od nekdanj privlačen, tako da so tu nastale številne vile in rezidence premožnejših meščanov, med temi palača Giuliani v Ulici Nicolodi 14 z značilnim stolpom. Prvotni slovenski prebivalci Barkovelj so se sem priseljevali zlasti s Kontovela in Opčin, saj je bilo to pobočje najprej razdeljeno med obe vaški skupnosti. Prvi podatki o tej poselitvi segajo v 14. stoletje.

Po popisu iz leta 1778 je v Barkovljah v 58 bivališčih živel 156 oseb, toda kar 30 od teh je bilo poletnih rezidenc oziroma podeželskih posestev bogatih meščanov, pet hiš pa je pripadalo stalno bivajočim na Kontovelu. Med 23 domačimi družinami je bilo 6 Pertotov, 4 Martelanci, 2 Pipana ter po en Strnad, Vodopivec, Žnideršič, Furlan, Tavčer, Čok, Mašlik, Mesner, Suban, Brus in Legiša. Pertoti in Martelanci so bili potomci prvih naseljencev s tem priimkom, ki so se v Barkovljah pojavili verjetno v 17. stoletju, nosilci drugih priimkov pa so bili večinoma koloni, ki so delali na posestvih tržaških rodbin Francoll, Lewi, Leo, Conti, Bonomo, Baiardi, Obermayer, Kauferschein, Tognana von Tonnenfeld, Blagusitz itd. Contijevi so imeli posest pri Čedazu, zato so za transport in povezavo z mestom uporabljali bližnji portič, ki so ga zgradili na ostankih starega rimskega objekta. Portič so leta 1885 prepustili občini, že prej pa so ga ob domačih začeli uporabljati tudi kontovelski ribiči.

Leta 1804 je bilo tu 70 hiš in 284 prebivalcev, v naslednjem popisu leta 1823, ko je v Barkovljah živel že več kot 400 ljudi, pa je bilo popisanih že okrog sto slovenskih lastnikov zemljišč, med katerimi so imeli premožnejši (po en Pertot, Matjašič in Jazbec) celo mlin na dve kolesi. Med slovenskimi lastniki je bilo 15 Pertotov, 13 Starcev, po 11–12 lastnikov s priimkom Martelanc, Regent in Daneu, po 7 lastnikov s priimkom Tavčer in Štoka in 5 Krečičev (ti so se sem priselili z vipavskega območja). Na podlagi seznama je mogoče sklepati, da so tedaj v Barkovljah še vedno imeli v rokah dobršen del zemljišč prebivalci s Kontovela (za ta kraj so namreč značilni priimki Starc, Regent, Daneu in Štoka), deloma tudi Openci (priimek Tavčer). Od skupnih 821 parcel so jih slovenski lastniki posedovali 758, 25 je bilo občinskih, pre-

ostalnih 38 pa so imele v lasti mestne rodbine Zanchi, Prandi, Giuliani, Conti, Viezzoli in Francoll. Iz sredine 19. stoletja imamo pričevanje o delovanju okoličanskega bataljona v Barkovljah, ki je julija 1848 onesposobil večerni poskus izkrcanja piemontskih mornarjev, ki so med vojno z Avstrijo preko tega kraja želeli napasti Trst. Približevanje sovražnih čolnov je najprej zagledal kaplan Rebec, ki je z zvonjenjem priklical teritorialni vojaški oddelek pod vodstvom Jožefa Žnideršiča in Andreja Martelanca; poskus napada je bil tako uspešno odbit. Vsi trije protagonisti dogodka so od avstrijskih oblasti prejeli posebna odlikovanja.¹⁰⁹

Leta 1869 so štele Barkovlje že 1166 prebivalcev, lastnikov zemljišč pa je bilo več kot 220. Med njimi je bilo 55 prebivalcev Kontovela, 9 tržaških lastnikov ter po 7 lastnikov z Opčin in Grete. V tem času je bilo tu največ lastnikov s priimkom Pertot (28) in Martelanc (22). Leta 1884 se je število prebivalcev povečalo na okrog 1400, število bivališč pa na 229. Tedaj naj bi Slovenci po župnijski knjigi obsegali okrog 85 % vseh prebivalcev Barkovelj, čeprav je popis iz leta 1890 od skupnih okrog 1700 prebivalcev naštel slabih 65 % Slovencev. V tem času so se oblikovali različni zaselki oziroma skupine bivališč, predvsem kot posledica množenja potomcev prvotnih priseljencev. Med njimi je bil največji Boved, kjer so tradicionalno prevladovali Pertoti. Ta sega od sedanjega pokopališča na Kuncovi njivi do Proseške ceste ter se deli na Štrikarje, Čorote, Tatiče, Tenjanovo, Kunce, Tabor, Spolovino, Pendljevo, Čokovo, Križmanovo in Franklovo. Nad Proseško cesto so poznali Gašperjete ali Gobarje z Rumeno hišo ter Tončaje z višje ležečimi Gandriči. Onkraj desnega pritoka potoka s Stare gore so ob Proseški cesti nahajali Bajdovci z Bajardinom, nad njimi pa je bilo Kontovo. Zahodno od Pancerovca je ob Proseški cesti stalo Korito, pod njim pa so bili Friči, Kunci in Zajci. Proti morju so se vrstili Špeklatovec, Kralji, Paleževina, Brandovec, Rajhovec in Puževo. Ob Kontovelski cesti navzgor so si sledili Križec, Pikoni, Škrlji, Koče in Judovec, kjer je tradicionalno prevladoval priimek Martelanc. Nad Judovcem so se ob Proseški cesti razvili Cjaki, kamor so se naselili kontovelski Starci. Med Kontovelsko cesto in morjem so bili še zaselki Markoči in Čičkovo.

Hitra rast se je nadaljevala tudi v začetku 20. stoletja. Po popisnih podatkih je leta 1900 v 380 bivališčih živelo 2060 oseb (od tega naj bi bilo le 1155 Slovencev, 725 Italijanov in 67 oseb druge narodnosti, predvsem Nemcev), in sicer na Obali 724 oseb v 142 bivališčih, v Bovedu 810 oseb v

109 Zubini, *Barcola*.

149 bivališčih, vzdolž Kontovelske rebri 230 oseb v 35 bivališčih, vzdolž Ceste za Italijo 147 oseb v 25 bivališčih ter na območju »Barcola in Monte«, se pravi zaselkov nad Furlansko cesto, 149 oseb v 29 bivališčih. Do leta 1910 se je število prebivalcev povečalo še za dobro tretjino: tedaj so v Barkovljah našli 2823 oseb (od tega približno 75 % Slovencev), in sicer na Obali 848 oseb v 154 bivališčih, v Bovedu 1263 oseb v 207 bivališčih, vzdolž Kontovelske rebri 282 oseb v 46 bivališčih, vzdolž Ceste za Italijo 216 oseb v 36 bivališčih ter na območju »Barcola in Monte« 214 oseb v 43 bivališčih. Podrobnejši pregled narodnostne strukture bomo opravili v nadaljevanju. Na tem mestu bi glede splošne demografske rasti omenili le to, da se je v obdobju 1900–1910 število bivališč in prebivalcev izraziteje povečalo v Bovedu ter vzdolž Furlanske ceste in nadnje ležečih zaselkov, in sicer za kar 40–50 % (št. biv.) oziroma 45–55 % (št. preb.), medtem ko je bilo na Obali povečanje veliko skromnejše (8 oz. 17 %). Srednje število v posamezni hiši živečih oseb se je v povprečju povečalo s 5,4 na 5,8, v zgornjem predelu Barkovelj je to znašalo točno 5, v Bovedu pa 6,1.

V drugi polovici 19. stoletja sta k razvoju pripomogli zlasti gradnja železniške proge in modernizacija obalne ceste proti Miramaru. Tedaj so se na tem območju začele postavljati tovarne, ob obali pa so se razvijala kopališča. Prvo je dal zgraditi italijanski podjetnik Cesare, leta 1886 so odprli kopališče in hotel Excelsior, nato še kopališče Gandoni. Na nabrežju so nastali hotel ter sedeži italijanskih veslaških klubov Nettuno in Saturnia, ampak tudi razne gostilne in restavracije za izletnike in kopalce. Tako so se obalni predeli vse bolj odtujevali slovenskemu prebivalstvu, nenazadnje tudi zaradi gradnje novih počitniških bivališč tržaških meščanov, ki so tu nastala do konca 19. stoletja. Med temi je bil gradec Nugent v Ulici Moncolano, kjer je nekaj časa prebivala nadvojvodinja Marija Antoaneta Toskanska, palača Mreule, vila Prandi, gradec Cesare in druge. Še posebej je izstopala tako imenovana »vila čebul«, ki jo je dal v ruskem bizantinskem slogu zgraditi nekdanji hrvaški duhovnik Anton Jaklič, urednik in izdajatelj številnih listov, v katerih se je zavzemal za pravice tržaških Slovanov. Intenzivna urbanizacija obalnega pasu je sicer domačinom onemogočila, da bi nadaljevali dejavnost demontiranja starih plovil v barkovljanskem škveru, dala pa je delo lokalnim zidarjem in kamnosekom in nenazadnje omogočila razvoj slovenskih gradbenih podjetij, med katerimi se je še zlasti uveljavilo leta 1890 ustanovljeno Martelančevo podjetje.

V zvezi z urbanizacijo Barkovelj gre omeniti, da so vodovod napeljali leta 1866, od leta 1875 pa je območje z mestom povezovala tramvajska

proga (do leta 1900 na konjsko vprego). Tej se je kmalu pridružila pomorska povezava, ki je tržaške kopalce v samo desetih minutah pripeljala do barkovljanskih plaž. Cerkev sv. Jerneja Apostola je bila na mestu starodavne kapelice zgrajena leta 1785 ter prenovljena v letih 1865 in 1935, župnija je od leta 1892. V njej so danes nedeljske slovenske maše. Omeniti gre tudi, da se je tradicionalnim podeželskim šagram v začetku 20. stoletja pridružil še meščanski »korzo vijolic«, ki je na pepelnično sredo v Barkovljah zaključeval tržaške pustne prireditve. Ta mimohod so Tržačani pred tem prirejali vzdolž južne obale pri Sv. Andreju, ker pa je to območje zajela industrializacija, so obalne mondene sprehode prenesli na barkovljansko riviero. Turistična funkcija obalnega pasu se je še okrepila po drugi svetovni vojni: leta 1951 so zgradili masivni »ameriški hotel«, desetletje zatem pa razširili pristan in nabrežje in ob njem posadili borov park. Postopoma je spodnji del Barkovelj med morjem in železniško progo dobival vse bolj predmestni videz s prevlado rezidenčnih večnadstropnih bivališč in manjših vil. Tudi višje ležeče hiše so domačini z opuščanjem kmečkih dejavnosti v 20. stoletju začeli prenavljati in posodabljati, tako da so izgubile prvotno ruralno podobo. Na nekdanjih kmetijskih zemljiščih so se vse pogostejše pojavljale nove družinske vrtno zgradbe, vrstne hiše in stanovanjski kompleksi za mestno prebivalstvo višjega srednjega razreda, še posebej v zadnjih desetletjih prejšnjega stoletja na Kozjaku med Kontovelsko in Proseško cesto, v zadnjem obdobju pa na Kontovem nad Proseško cesto. Sicer pa je privlačnost odprtega pogleda na morje zaradi strmega pobočja, ozkih ulic in vse gostejše poselitve vse težje združevati z dovolj udobnim dostopom do bivališč. Nenazadnje je slaba prometna povezava med zgornjimi predeli Barkovelj vzdolž Proseške ceste in spodnjimi predeli nad Miramarsko cesto povzročila izrazito gravitacijsko delitev naselja: prebivalcem zgornjega pasu je najbližji Prosek, prebivalcem spodnjega pasu pa Rojan oziroma Trst. V zadnjem obdobju je prišlo še do nekaterih sprememb: leta 1969 so priljubljene tramvaje zamenjali avtobusi, kar je omogočilo razširitev Miramarskega drevoreda in pozneje pridobivanje še novih površin z zasutjem obalnega predela pred železniško progo. Tu so dobila nove razvojne priložnosti tudi pomorska društva, med temi slovensko društvo Sirena, sploh pa so Barkovlje najbolj priljubljeno kopališko območje tržaškega prebivalstva, ki se še najraje zadržuje vzdolž leta 1935 urejenih javnih kopališč, znanih pod imenom »Topolini«.

Ta tradicionalni podeželski primestni okraj se je pod vplivom veleposesti in njihove kmetijske produkcije že relativno zgodaj usmerjal v tržno donosnejše panoge, predvsem v vinogradništvo in vrtnarstvo. Pobočje so

polagoma preoblikovali v terase (t.i. pašne) in na njih posadili v glavnem mešane sort trt, ob teh pa sadno drevje in oljke. Med stalnimi kulturami in sploh v kmetijstvu je daleč prevladovala trta, ki je dajala najboljši pridelek v obalnem pasu, nekoliko slabšega pa na terasah flišnega pobočja. Pridelek sprva ni bil obilen, saj so leta 1792 v Barkovljah letno pridobili okrog 350 hl belega in okrog 110 hl črnega vina. Iz ohranjenih zapisov iz prve polovice 19. stoletja¹¹⁰ lahko razberemo, da so trajne kulture tedaj že obsegale večino, orne površine pa le okrog 15 % zemljišč. Katastrski popis iz leta 1822 je tu naštel dobrih 800 parcel: več kot 300 jih je bilo posajenih s trtami, na več kot 150 so ob trtah gojili še sadno drevje, na približno 30 pa so ob trtah gojili oljke; samo ornih parcel je bilo le 8. V tem času je samooskrbno poljedelstvo v glavnem obsegalo gojenje koruze in stročnic, v manjši meri še ječmena in žita, videti pa je, da tedaj krompirja kmetje v tržaški okolici še niso poznali, saj so mestne oblasti leta 1848 ukazale v »kranjskem dialektu slovanskega jezika« poučiti kmete o načinih gojenja krompirja. Malo razvita je bila tudi živinoreja, saj so v kraju tako leta 1800 kot leta 1830 naštel le 5 volov in okrog 35 krav. Del teras je bil namenjen gojenju povrtnine in cvetja, zlasti vijolic, gomoljnic in hijacint. Cvetličarska dejavnost se je razvila nekoliko pozneje, konec 19. stoletja, ko so se Barkovlje začele urbanizirati, po drugi svetovni vojni pa so to donosno dejavnost prevzele bližnje okoliške vasi, predvsem Prosek in Kontovel, nato pa še druge v občini Zgonik. Sicer so v Barkovljah tako kot povsod na slovenskem podeželju prevladovali mali posestniki, ki so pridelali po največ 10 hl vina in tega prodajali po osmicah. Večji vinogradniki so bili obenem lastniki gostiln; med njimi je bil Scheimer, poslovenjeni češki Nemec. Znanе so bile gostilne Pri Juriju na Judovcu, Rumena hiša na Proseški cesti, ob kateri je imel lastnik še prodajalno jestvin in tobakarno, gostilna na Cjakih in društveni gostilni ob morju: prva je bila last Obrtniškega društva, druga pa Novega konsumnega društva. Leta 1913 je v kraju delovalo kar 14 gostiln in krčem, med katerimi sta bili le dve v rokah italijanskih lastnikov. Zaradi napadov trtne uši je vinogradništvo konec 19. stoletja začelo pešati, kljub pomoči Tržaškega kmetijskega društva, ki ga je v Trstu ustanovil prav Barkovljan Dragotin Martelanc. Dokončni udarec domačemu vinogradništvu je po prvi svetovni vojni povzročil nemoten uvoz cenejših italijanskih vin; tedaj se je močno zmanjšal tudi pomen sadjarstva.

Leta 1900 so v Barkovljah kmetijska zemljišča obsegala okrog 170 ha: 5 % je bilo njiv, 8 % travnikov, 4 % so zavzemali vrtovi, 26 % vinogradi,

110 Navarra, Famiglie e terre a Barcola.

30 % pašniki in preostalih 27 % gozd. Leta 1818 so tu naštel 40 krav in 6 volov, medtem ko smo iz pregleda popisnih pol za leto 1910 ugotovili, da je bila tu govedoreja (še vedno je kraj premozel le okrog 40 krav) manj pomembna od prašičereje (skoraj 155 glav). Do danes se je ohranilo le nekaj skromnih vinogradov, večino nekdanjih zemljišč pa so prekrile novogradnje. Tako kot drugje v tržaški okolici je bilo tudi za Barkovlje značilno, da so za gojenje in prodajo povrtnin in cvetja po mestnih trgih skrbele ženske, branjevke in t.i. rožnarice. Podobno so ženske (mlekarice) poskrbele tudi za pridelovanje in prodajo mleka. Kakor smo to ugotovili pri obravnavi tržaških okoliških krajev,¹¹¹ so bile te na videz »obrobne« ženske dejavnosti v resnici v marsikaterem gospodinjstvu edine, ki so zagotavljale kolikor toliko zanesljiv in zadosten dohodek. Poleg tega so se ženske tam, kjer je bilo na voljo dovolj vodnih virov, ukvarjale še s pranjem. Tudi ta dejavnost se je v Barkovljah razvila v drugi polovici 19. stoletja, najprej za letoviščarje, kmalu pa tudi za druge meščane, ki so jim perilo vozili posebni prevozniki s konji. Že to so večinoma opravljale perice v začetku tedna s pomočjo pepelike ali luga, največkrat kar doma ali v skupnih koritih. Tako kot druge tradicionalne dejavnosti je tudi ta zamrla že kmalu po drugi svetovni vojni.

Med temi dejavnostmi gre v Barkovljah posebej omeniti ribištvo. Ribolov, posebej lov na tune, se omenja že leta 1625, z njim pa so se ukvarjali tržaški posestniki, ki so tu imeli svoje pristave in kolone. Zapis iz leta 1760 omenja v zvezi s tem rodbine Marchesetti, Conte, Giuliani, Francol in Prandi. Še posebej naj bi se z lovom na tune ukvarjal lokalni posestnik in potomec tržaške plemiške rodbine Prandi (na katero spominja ledinsko ime Brandovec), ki je s pomočjo kolonov za zabavo svojih gostov prirejal letne ulove »ribe ton«, kakor izhaja iz zapisa iz leta 1790, ko se je tega dogodka na svoji poti na Dunaj udeležil celo kralj dveh Sicilij Ferdinand IV.¹¹² Z ribištvom so se nato začeli samostojno ukvarjati zlasti prebivalci obalnega predela, dejavnost pa se je širše razvila šele v drugi polovici 19. stoletja. Leta 1830 so poročali le o enem samem ribiču, leta 1860 jih je bilo tu okrog dvajset, leta 1910 pa smo iz popisnih evidenc naštel skupaj 34 ribičev, od tega 32 Slovencev, kar potrjuje, da je bilo na Tržaškem ribištvo skoraj izključna dejavnost slovenskega primesnega in okoliškega prebivalstva. Trate, približno pol kilometra dolge mreže za lov na tune, so običajno vlekli na dveh loviščih na območju Čedaza: prvo je bilo znano z imenom »Na ščuku«, drugo pa so imenovali »Na vejalu«, vendar

111 Bufon, *Ethnos in topos*.

112 Zubini, *Barcola*.

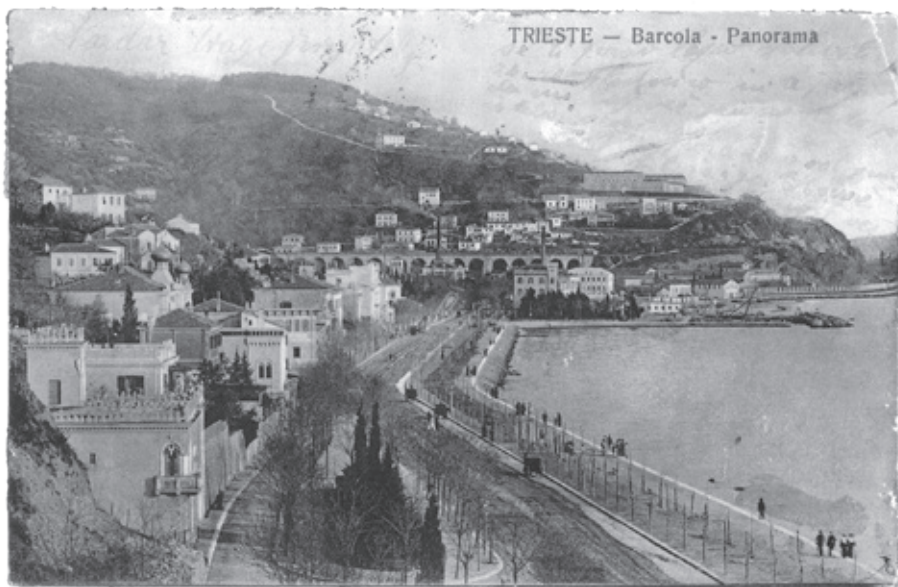
sta rastoča urbanizacija barkovljanske obale in dejavnost veslaških klubov ob njej vse bolj ovirali delo ribičev, toliko da so morale oblasti po letu 1910 v času letnega ulova (običajno je to bilo konec junija) omejevati športne dejavnosti ob obali. Za lov na tune so se tedaj specializirali zlasti kontovelski ribiči, ki so svojo dejavnost povečali, ko je bil leta 1885 razširjen portič v Čedazu. Tam je imel svoje plovilo tudi zadnji lastnik »tonare«, Andrej Danev, ki je to svojstveno ribiško panogo opustil po letu 1954.

Med domačimi barkovljanskimi ribiči, ki so se zbirali okrog leta 1847 zgrajenega in leta 1883 razširjenega barkovljanskega portiča, so prevladovali čolni »bete«, dolgi okrog šest metrov. Večje barke so uporabljali za lov na sardele, sardone in škombre ter okoli božiča za pasere, manjše pa za guže, kalamare in podobno, medtem ko se z lovom na tune niso več toliko ukvarjali. Med domačimi ribiči je bil posebno znan Tomažek, ki je še zadnji uporabljal t.i. okoličansko nošo s kratkimi hlačami in je Antona Aškerca, ko je v obdobju 1906–1907 na tržaški obali zbiral snov za svoje *Jadranske bisere*, navdihnil za balado o menihu, ki je opolnoči prihajal iz vode in se nato spet potapljal vanjo. Ker so bili barkovljanski ribiči mestu najbližji, so lahko meščanom med prvimi ponujali na prodaj svoj ulov, tako da Tržačani svežim in čvrstim poleti ulovljenim sardonom še danes pravijo »barcolani«, čeprav tu ribičev že dolgo ni več, saj se je ta dejavnost končala med obema vojnama, ko je podlegla vse močnejši konkurenci ribičev iz Chiogge in Istre. Tedaj so po pripovedovanju domačinov zadnjo ribiško mrežo namestili na nogometna vrata domačega kluba na Trsteniku. Sicer so domačini barke, privezane v barkovljanskem pristanu (leta 1909 je bilo tu registriranih okrog 90 plovil), uporabljali tudi za prevoz grušča ali »šavorne« (od it. zavorra – balast), ki so jo v koših nabirali v Brojnici in drugih obalnih predelih, velikokrat tudi na prepovedanih območjih (kot na obali Sv. Andreja, ko so jo še uporabljali za mestno kopališče). Šavornanti so nato material oddali v tržaško pristanišče, da bi z njim obtežili ladje, ko so iz njih raztovorili blago. »Status animarum« iz leta 1846 je ocenil, da je bilo tedaj v Barkovljah toliko šavornantov kot vinogradnikov. Ti posebni delavci so bili znani po svoji moči, saj so svoje do 15 ton težke čolne večinoma upravljali le z vesli in ročno prenašali 35 kg težke koše s čolna na ladje. Zadnji znani šavornant (Matija Pertot) je umrl leta 1908.

Ta dejavnost je bila tesno povezana s kamnarstvom in gradbeništvom, ki sta bila v kraju prav tako tradicionalno razvita. Kamnolom je v drugi polovici 19. stoletja pri Gašperjetih upravljalo podjetje, ki so ga ustanovili trije domačini (Josip Žnideršič, Luka Pertot in Ivan Martelanc). Do kamnoloma

so speljali pol kilometra dolgo cesto, kamenje pa uporabljali za nasipavanje nabrežja pred pokopališčem in za valobrane od Barkovelj do Miramara. Podjetje je zaposlovalo do 40 delavcev in kamnosekov, ob tem so bili na območju še štirje manjši kamnolomi. Tako kot druge v tržaški okolici so se tudi v Barkovljah moški ob kamnarstvu in kamnoseštvu ukvarjali še z zidarstvom, zlasti v času velikih gradbenih posegov (železnica, gradnja pomolov in obnova prometnic) v drugi polovici 19. stoletja. Na tej podlagi se je tu razvilo ob drugih manjših tudi največje slovensko gradbeno podjetje na Tržaškem, ki se je ob koncu stoletja specializiralo še za podvodna dela in imelo v ta namen celo lastne potapljače. Pomen in obseg podjetja sta razvidna iz podatka, da je to zaposlovalo okrog 400 delavcev, ko je zasipavalo morje pod Škednjem za lesno skladišče, pa celo 1500. Med večja dela, ki jih je opravilo podjetje Martelanc, sodijo gradnja temeljev sedanje prefektуре, Narodni dom, stavba Ciril-Metodove šole pri Sv. Jakobu, češka Živnostenska banka, železničarske hiše v Ulici Bellosguardo na Sv. Vidu in dok v ladjedelnici sv. Marka. V kolikšni meri je bilo znano Martelančevo podjetje, priča anekdota, po kateri naj bi neki črnogorski delavec, ki je bil zaposlen pri njem, ob povratku domov poslal svojemu bivšemu gospodarju dopisnico in jo naslovil preprosto: »Gazda Šanto, Trešt«. »Gazda« Svetko Martelanc je brez težav prejel tako naslovljeno pošiljko. Podjetje je poslovalo tudi po prvi svetovni vojni, vendar ga je fašizem leta 1935 dokončno onemogočil. Rodbina Martelanc je v Barkovljah imela še nekatera manjša gradbena in druga podjetja, svoja podjetja (zidarsko podjetje Šušmelj, transportno podjetje Pertot, podjetje za komunalne storitve Pertot ipd.) pa so razvili tudi drugi domačini. Večino lokalnih gospodarskih dejavnosti je povezovalo Obrtnijsko društvo, ki je leta 1910 dalo pobudo za nastanek Barkovljanske posojilnice in hranilnice. Ta se je pridružila leta 1906 ustanovljenemu Konsumnemu in posojilnemu društvu, ki so ga upravljali tu živeči slovenski delavci in je imelo v posloppu svojo gostilno.

Konec 19. stoletja so se ob obali s širjenjem urbanizacije pojavili tudi prvi industrijski objekti: tovarne za konzerviranje sardin Klink & Laner in pripravo jegulj Semler & Gerhardt, tovarne kisa, ledu Ritter von Zahony, mila Pollach oziroma vazelina Zibell, vrvi Peric, barvil Zankel in še posebej tovarne alkoholnih pijač, saj so Barkovlje do leta 1891 sodile v brezcarinsko območje. Med temi je leta 1884 nastala žganjarna Camis & Stock, ki se je leta 1929 preselila v Rojan, leta 1898 tovarne ruma Baker, likerjev Megari, zdravilnih likerjev »ferrochine« Seravallo in druge žganjarne (Andlovic, Liotò, Fernet Branca, Janovšek) ter skladišča vina (De Angeli, Caldara, Pichel, Bisaldi itd.). Poleg tega je med letoma 1863 in 1895 na obmorskem nasipu ob

Slika 21: Novo urejeno obalno sprehajališče v Barkovljah. V ozadju Šanca in stara cesta za Opčine, viadukt Južne železnice in tovarne pod njim.

Slika 22: V Barkovljah se ob ribiških pojavljajo športna plovila.

portiču obstajala še manjša ladjedelnica (škvver). S seznama je razvidno, da so prevladovali nemški in manjši italijanski investitorji, bilo pa je tudi nekaj slovenskih ali slovanskih podjetnikov. Čeprav se je več podjetij do leta 1910 že umaknilo v druge tržaške predele, je ta zgodnja industrializacija pripomogla k povečevanju delavskih mest za domače moško in žensko prebivalstvo in s tem spodbudila deagrarizacijo priobalnega dela okraja.

Vpliv mesta se je kazal tudi v zgodnjem prevzemu bolj organiziranih oblik slovenskega narodnostnega prebujanja. Leta 1867 je v Barkovljah potekala prva »béseďa«, čez leto dni pa je bila na pobudo Ivana Zora ustanovljena Kmečka čitalnica. Sosednji Rojančani so na njeno otvoritev prišli v sprevedu s slovenskimi zastavami, kar je sprožilo ogorčenje med italijanskimi nacionalisti. Čitalnica je že leta 1869 organizirala drugo »béseďo«, vendar je nato, kot mnoge druge slovenske tržaške ustanove zaradi neugodnega političnega vzdušja zašla v krizo in zamrla. Delo so nadaljevala manjša društva: Pevska družba (od leta 1865), Pogrebno in podporno društvo (od leta 1872) ter s slovensko župnijo povezana Katoliško podporno društvo in župnijska knjižnica. Novo lokalno narodno središče se je lahko razvilo po letu 1897, ko je Obrtnijsko društvo dalo zgraditi svojo gostilno z dvorano, ki je kmalu dobila ime Narodni dom. Tedaj je v kraju delovalo pevsko društvo Adrija, ki je bilo znano kot eno izmed najboljših na Tržaškem. Društvo je imelo dramski odsek, tamburaški ansambel in Barkovljansko narodno godbo. Leta 1908 so tu ustanovili odsek tržaškega Sokola, ki je postalo leta 1912 samostojno društvo s prostori v sedanji Ulici Cerreto in igriščem pod železniškim viaduktom. Do prve svetovne vojne je imelo v Barkovljah svojo podružno knjižnico Akademsko ferialno društvo Balkan (ustanovljeno leta 1908), medtem ko je leta 1910 tu nastala še podružnica Ciril-Methodove družbe.

Po prvi svetovni vojni se je nadaljevala aktivnost Obrtnijskega društva, Pogrebnege društva ter Sokola in Adrije. Šele leta 1920 so v Scheimerjevi gostilni ustanovili podružnico socialističnega Ljudskega odra s pevskim zborom, dramskim in mandolinističnim odsekom ter knjižnico. Kmalu je to postalo največje lokalno društvo z okrog 200 člani. Že naslednje leto pa so fašisti vdrli v njegove prostore in hoteli požgati vse slovenske knjige, vendar so jim to preprečili barkovljanski mladinci. Decembra so se fašisti vrnili v okrepljeni sestavi na dveh kamionih, tokrat vdrli v Narodni dom in ga požgali, saj so tudi tu, kakor v primeru tržaškega Narodnega doma, preprečili poseg gasilcev. Pod hudim pritiskom so slovenska društva začela zamirati: v okviru Ljudskega odra je vztrajal le še mandolinistični odsek (do leta 1923), v Adrijaših pa moški kvintet in godbeno društvo. V tem vmesnem času, do

zakonske ukinitve vseh slovenskih društev leta 1927, so nekaj več možnosti imela le športna društva, med temi zlasti leta 1922 ustanovljeni Val, ki je združeval tri nogometne ekipe, hazenašice in kolesarje, imel pa je tudi lastno igrišče na Trsteniku, ter prvo slovensko tržaško pomorsko društvo Sirena, ki so ga leta 1924 ustanovili na pobudo Dragotina Starca in je imelo že konec leta okrog sto članov. Treba je sicer omeniti, da je prvi pomorski veslaški klub na Slovenskem v bolj zasebni obliki že leta 1908 ustanovil Just Pertot, ko je kupil veslaški četverec s krmarjem, ki so ga hranili v ribiškem skladišču poleg slovenske gostilne nasproti končne tramvajske postaje. Društvo Sirena je poleg četverca imelo še osmerek in dvoveslaški čoln, vendar mu oblasti niso dovolile nastopati na regatah. Razpuščeno je bilo z drugimi društvi leta 1927, njegovo imetje pa je bilo zaplenjeno in dodeljeno italijanskemu društvu Dorotea. Kot zadnja je bila leta 1935 likvidirana še Barkovljanska posojilnica in hranilnica. Ohranil se je le še cerkveni pevski zbor pod vodstvom Kontovelca Danila Daneva, ilegalni pevski nastopi ukinjenih društev pa so se nadaljevali v Judovcu in na Stari gori.

Tako kot v mestu je fašizem tudi v Barkovljah prisilil v emigracijo vsaj sto Slovencev, od tega okrog 60 izobražencev, ki so se zatekli v Jugoslavijo. Ostali so organizirali različne oblike upora: v kraju so delovali »štempiharji« in »tigrovci«, najdejavnejši pa so bili mladi komunisti, med katerimi so bili številni zaprti in mučeni. Osvobodilna fronta je v Barkovljah nastala v začetku leta 1942 in je imela okrog 60 somišljenikov, znatno razširila pa se je po razpadu Italije, ko se je razvila v pet lokalnih enot z okrajno javko za tiskovine (te so tiskali večinoma v tehniki Morje na Greti) in kurirsko službo. Enega izmed obveščevalcev, Hektorja Caharijo, so Nemci aretirali, mučili do smrti in sežgali v Rižarni. Pod streli fašistične zasede na Ulici Bovedo je malo pred osvoboditvijo padel tudi voditelj lokalne OF Mario Matjašič-Milan, član vodstva Komande mesta Trst in Delavske enotnosti. Njemu v spomin so na kraju atentata leta 1975 odkrili ploščo, 17 padlim Barkovljanom pa so postavili spomenik na krajevnem pokopališču.

Takoj po osvoboditvi so Barkovljani obnovili godbo na pihala, mešani pevski zbor in knjižnico. Prostore so dobili v bivšem rektoriju, kjer sta začela delovati še novi mladinski pevski zbor in dramska skupina. Vsi so se leta 1946 združili v prosvetno društvo Matjašič-Milan, ki pa se je moralo po povratku italijanskih mestnih oblasti umakniti v Rumeno hišo, kjer je njegova dejavnost polagoma zamrla. Z razkolom, ki ga je povzročil kominform, je leta 1948 nastalo društvo Barkovlje s sedežem v Ulici Cerreto, v okviru katerega so delovali pevski zbor, dramski odsek in pionirsko gledališče. Tudi to

društvo (trenutno ima sedež v Ulici Bonafata) je doživelo več kriznih obdobj in se je ob poimenovanju šole po Finžgarju leta 1982 v glavnem povežalo z njenim delovanjem, saj organizira med drugim glasbeno vzgojo za šolarje, v zadnjem obdobju pa vključuje še žensko vokalno skupino v sodelovanju s cerkvenim pevskim zborom. Tržaški pomorski klub Sirena je bil obnovljen šele leta 1977, ko je pridobil svoje prostore na novi barkovljanski nasipini, nedaleč od italijanskega društva, ki letno prireja mednarodno vse odmevnejšo jesensko regato Barcolana. V okviru župnije deluje tudi slovenska skavtska skupina, čeprav v Barkovljah že dolgo ni več slovenskega župnika in imajo tu slovensko mašo le ob nedeljah.

Šolski pouk se je v Barkovljah začel na pobudo domačega župnika že leta 1800 in je bil urejen v trivialko leta 1804. Prvi poklicni učitelj je nastopil leta 1843, ko je šolo v zasebni hiši obiskovalo 178 otrok. Občinska dvorazredna šola je postala leta 1868, trirazrednica pa leta 1878. Novo šolsko poslopje je bilo zgrajeno leta 1888, ko je v njem dobila sedež še italijanska sekcija. Leta 1909 so slovensko in italijansko šolo ločili, pouk v slovenskem jeziku pa ukinili leta 1927, tako kot v le malo pred tem (1918) odprtem otroškem vrtcu Ciril-Metodove družbe. Leta 1944 so na pobudo učiteljice Amalijske Martelanc imeli ilegalne tečaje slovenskega jezika, ki so se nadaljevali tudi po osvoboditvi, dokler ni jeseni 1945 spet zaživel pouk na osnovni šoli in je bil ponovno odprt otroški vrtec. Največ vpisanih je slovenska osnovna šola v Barkovljah imela v šolskem letu 1919–1920, ko je 6-razredni pouk obiskovalo kar 484 otrok. Med letoma 1945 in 1951 je število učencev padlo z okrog 140 na 70, do leta 1960 pa na 30–35. V šolskem letu 1995–1996 je šolo obiskovalo le še okrog 15 otrok, do povečanega vpisa pa je prišlo po zaprtju šole v Rojanu, tako da ima šola zdaj okrog 60 učencev.¹¹³ Gibanje števila vpisanih v šole s slovenskim učnim jezikom nam marsikaj pove o spreminjanju števila in »specifične teže« slovenskega prebivalstva v okraju. To smo poskusili s pomočjo lokalnih informatorjev ugotoviti tudi sami »na terenu«, saj so bile Barkovlje edini predmestni okraj, kjer smo uspeli pridobiti nekoliko podrobnejšo primerjavo narodnostne strukture med referenčnima letoma 1965 in 2015 po sistemu, ki smo ga uporabili pri sledenju procesa družbene modernizacije na tržaškem podeželju.¹¹⁴ Podobno analizo smo nameravali opraviti še za območji Sv. Ivan in Škedenj, vendar smo morali namero opustiti, saj v teh predmestjih, v katerih se je uveljavil povsem urbani, individualni način

113 Podatki.

114 Bufon, *Ethnos in topos*. Podatke za Barkovlje smo zbrali že okrog leta 2015 s pomočjo prof. Marinke Pertot in drugih članov domačega društva.

življenja z zelo skromno povezanostjo tam živečega slovenskega prebivalstva, nismo uspeli pridobiti ustreznih informatorjev oziroma dovolj zanesljivih podatkov o številu in strukturi slovenskega prebivalstva.

V Barkovljah je bilo leta 1965 po zbranih podatkih 275 slovenskih in 47 mešanih gospodinjstev. Skupaj smo v njih našli skoraj 990 Slovencev (okrog 30 % celotnega prebivalstva), od tega jih je nekaj več kot 110 (11 %) živel v jezikovno mešanem družinskem okolju. Do leta 2015 se je število slovenskih gospodinjstev zmanjšalo na 147, ob njih pa so Slovenci živeli še v 56 mešanih gospodinjstvih. Število prvih se je torej v tem času skoraj razpolovilo, število drugih pa se je povečalo za petino. Tega leta smo v kraju evidentirali nekaj več kot 400 oseb slovenske narodnosti (približno 15 % vsega prebivalstva), od tega jih je 75 (skoraj 20 %) živel v mešanih družinah. Iz razmerja med slovenskimi in ostalimi člani mešanih gospodinjstev lahko ugotovimo, da so prvi obsegali leta 1965 skoraj 60 % družinskih članov, leta 2015 pa skoraj 55 %, kar potrjuje podatek, ki smo ga ugotovili pri analizi sestave mešanih gospodinjstev na pretežno slovenskem tržaškem podeželju.¹¹⁵ To pomeni, da tudi v tem primestnem okolju mešani zakoni niso nujno instrument asimilacije v večinsko okolje, ampak morda celo obratno. Seveda nam pomanjkanje ustreznih podatkov za druge okraje ne omogoča posploševanja te ugotovitve za celoten predmestni pas, še manj pa za ožje mestno središče, ki je že v avstrijskem obdobju predstavljalo pravo asimilacijsko »črno luknjo« za vse tam živeče neitalijansko prebivalstvo.

Zgoraj prikazana absolutna in relativna števila slovenskega prebivalstva v Barkovljah so nekoliko nižja od ocen, ki smo jih sami izdelali na podlagi ekstrapolacije razpoložljivih demografskih podatkov in o katerih bomo več govorili v drugem delu knjige, saj je mogoče, da je število slovenskega prebivalstva v stanovanjskih stolpnica in večstanovanjskih sodobnih bivališčih, kjer je izmenjevanje stanovalcev tudi pogostejše in hitrejše, višje od tistega, ki je bilo znano našim informatorjem. Kakorkoli že, v Barkovljah je bil ocenjeni upad števila slovenskega prebivalstva tudi na podlagi opravljenih terenskih raziskav večji od povprečnega v tržaškem predmestju in je v obdobju 1965–2015 znašal kar 60 %. Ne vemo, ali je ta trend posledica zapoznele urbanizacije, povečanega naravnega upada, izrazitejše emigracije iz domačega kraja ali višje stopnje integracije tu živečih Slovencev v večinsko družbo, najverjetneje pa gre za kombinacijo različnih zgoraj navedenih dejavnikov.

.....
115 Bufon, op. cit.

V ožjem demografskem pogledu so leta 1965 v povprečju v vsakem slovenskem gospodinjstvu živele 3,1 osebe, leta 2015 pa 1,9. Podatki se ne odmikajo od sočasnega povprečja za tržaško mestno območje. Leta 1965 so prevladovala tričlanske družine (skoraj 30 %), kar številna pa so bila tudi dvo- in štiričlanska gospodinjstva (po okrog 25 %), medtem ko so leta 2015 daleč prevladovala le enočlanska gospodinjstva (skoraj polovica vseh gospodinjstev s slovenskimi člani) pred dvočlanskimi (slabih 30 %). To spreminjanje je očitno posledica staranja prebivalstva, saj zdaj izrazito prevladujejo gospodinjstva s samo člani starejše generacije (starejšimi od 65 let). Ta tipologija obsega kar 55 % vseh slovenskih gospodinjstev v Barkovljah, medtem ko družinske enote, v katerih je zastopano tudi mlajše prebivalstvo (do 35 let starosti) tvorijo le 22 % gospodinjstev. Sprememba starostne sestave slovenskih gospodinjstev glede na stanje v letu 1965 je več kot očitna, saj so tedaj »mlajša« gospodinjstva obsegala skoraj 68 % družinskih enot, gospodinjstva s samo starejšimi člani pa le 7 %. »Klasična« gospodinjstva, v katerih je mlajša generacija sobivala s člani srednje generacije (35–65 let), so leta 1965 obsegala 56 % slovenskih družinskih enot, leta 2015 pa le še 19 %. V obeh referenčnih letih skoraj ni bilo mladih gospodinjstev s člani, starimi do 35 let.

Glede na zbrane podatke o družbeno-ekonomski strukturi slovenskega prebivalstva naj bi leta 1965 primarni sektor s polkmeti obsegal okrog 6 % aktivnih, sekundarni okrog 39 % in terciarni okrog 55 %. V okviru primarnega sektorja gre omeniti, da so bili tedaj v kraju še štirje ribiči, prav toliko pa je bilo branjevk oziroma mlekaric, medtem ko je bilo kmetov in polkmetov okrog 10. Leta 1965 sta v Barkovljah še vedno opravljala svoj poklic perica in potapljač, skupaj pa so s pomorstvom povezani poklici obsegali dobre 4 % zaposlenih. V okviru terciarnega sektorja so prevladovali trgovci ter uradniki in drugi javni uslužbenci, medtem ko so intelektualni poklici (taki, za katere je potrebna univerzitetna izobrazba) obsegali okrog 9 % zaposlenih. Slovenci so tedaj v Barkovljah upravljali po 5 gostiln in trgovin z jestvinami, 4 prodajalne sadja in zelenjave, 3 mehanične delavnice, po 2 drogeriji, točilnici, kovačiji in mesnici ter po eno ribarnico, delavnico za regatne čolne, avtoličarsko, kamnoseško in mizarsko delavnico, prodajalno gradbenih materialov, mlekarno, trafiko, čevljarstvo obrt, urarno, brivski salon, cvetličarno in podjetje za čiščenje greznic, poleg teh je bila v zgornjih Barkovljah še osmica.

Strukturo za leto 2015 je veliko težje opredeliti, saj informatorji za mnoge v Barkovljah živeče Slovence niso znali več opredeliti poklica, kar potrjuje, da kraj nima več lastnosti med seboj povezane lokalne skupnosti, temveč postaja zgolj spalno naselje za urbano prebivalstvo. Kakor je leta 1982

v knjižico o Barkovljah zapisala krajanka Elvi Miklavec: »... [S] hišami, časom in razmerami so se spremenili tudi vaščani. Pred leti je bil vsak sosed prijatelj ali vsaj dober znanec; danes je bližnjik navadno priseljenec, tujec, ki govori drug jezik ... Tudi odrasli, ki delajo v mestu, so se zelo odtujili Barkovljam, tako da se danes Barkovljani srečujemo samo ob pogrebi ali redkih tradicionalnih procesijah, saj prosvetnega življenja skorajda ni več.«¹¹⁶ Še vedno naj bi bilo med avtohtonim slovenskim prebivalstvom okrog 10 polkmetov, od teh 3 večji posestniki, sicer pa naj bi daleč prevladoval terciarni sektor. Vse številnejša so gospodinjstva brez aktivnih članov oziroma z upokojenci, taka naj bi obsegala že približno polovico vseh slovenskih družinskih enot. Močno se je v okraju zmanjšalo tudi število slovenskih gospodarskih dejavnosti: te so obsegale le urade prevozniškega podjetja, trgovino keramičnih ploščic oziroma peči, igralnico, pekarno in avtoličarsko delavnico.

Narodnostne in družbeno-ekonomske spremembe, ki so jih v enem stoletju doživele Barkovlje, so še toliko opaznejše, če pogledamo, kakšna je bila sestava območja leta 1910. Pred revizijo je popis na osnovi »običajno uporabljenega jezika« ugotovil tako narodnostno strukturo: Slovenci so predstavljali 62,1 % lokalnega prebivalstva, Italijani 32,2 %, Nemci 4,6 %, osebe drugih narodnosti pa preostalih 1,1 %. Barkovlje so bile tedaj v statističnem pogledu razdeljene na pet predelov (Riviera, Boved, Barcola in Monte, Salita di Contovello in Strada d'Italia),¹¹⁷ za ta pregled pa smo zadnje tri podenote združili v eno samo (Zgornje Barkovlje). Obala (skupaj ok. 860 preb. oziroma 30 % vseh) je zajemala najbolj urbanizirani pas meščanskih vil med Miramarskim drevoredom in železniško progo, Zgornje Barkovlje (skupaj ok. 740 preb. oziroma 26 % vseh) bolj ruralni del ob Proseški cesti in Kontovelski rebri oziroma predel nad železniško progo zahodno od Pancerovca, osrednji Boved (skupaj ok. 1270 preb. oziroma 44 % vseh) pa je tako v geografskem kot družbenem pogledu nekakšen vmesni predel med obema in zajema bolj strnjeno poseljeni predel ob Potoku s Stare gore in ob Ulici Perarolo. Iz povedanega lahko razumemo, zakaj je bilo italijansko prebivalstvo skoraj izključno zastopano na Obali in v Bovedu. V prvi podenoti je pred opravljeno revizijo celo rahlo prevladovalo nad slovenskim. Tudi ostale neavtohtone narodnosti so bile skoraj v celoti zastopane le na Obali, prav malo ali nič pa v Zgornjih Barkovljah.

116 Miklavec-Slokar (ur.), *Pri nas v Barkovljah pa je bilo tako*.

117 Imena navajamo tako, kot so zapisana v popisu.

Revizija je zajela okrog 13 % gospodinjstev, nekaj več (14 %) v Bovedu, najmanj spornih primerov (10 %) pa je bilo v Zgornjih Barkovljah, kjer je bila tudi stopnja urbanizacije manjša. Skoraj vsi sporni primeri etnične identifikacije (96 %) so se nanašali na pripisovanje italijanske narodnosti slovenskemu prebivalstvu, v 4 % primerov pa je bila italijanska narodnost pripisana nemškemu prebivalstvu. Kakor smo lahko sami preverili pri pregledovanju popisnih pol, so italijanski občinski uradniki najpogosteje v samo italijansko različico spreminjali sicer po dikciji samega popisnega vprašanja povsem pravilne odgovore tistih, ki so kot »običajno uporabljeni jezik« navedli tako italijanščino kot slovenščino, sploh pa so italijanski jezik po uradnem postopku dodelili vsem tistim slovenskim služkinjam, ki so delale pri italijanskih družinah in tam po tedanjem običaju tudi stanovale. Revizija je poleg teh primerov upoštevala še večino tistih oseb, ki jim zaradi njihovega porekla, priimka in drugih objektivnih okoliščin očitno ni bilo mogoče pripisati italijanske narodnosti. V vseh teh primerih so revizorji v popisne pole odtisnili žig z navedbo »Slowenisch« ali »Deutsch«.

Ob upoštevanju revizijskih popravkov smo pri pregledu popisnih pol ugotovili, da je bilo tedaj v Barkovljah od skupnih 2874 prebivalcev, kolikor smo jih sami našeli, 2131 Slovencev ali 74,1 %, 566 Italijanov ali 19,7 %, 145 Nemcev ali 5,1 %, delež ostalih (skupaj 32 ljudi) pa se ni spremenil, saj ti tudi niso bili predmet revizijskega postopka. Število Italijanov se je tako zmanjšalo za skoraj 40 %, medtem ko se je število Slovencev povečalo za 19 %, število Nemcev pa za 10 %. Najopazneje se je število Italijanov zmanjšalo v Zgornjih Barkovljah (za več kot 55 %) in Bovedu (za več kot 45 %), manj pa na bolj multikulturni Obali (za 27 %), kjer je prebivala večina italijanskega prebivalstva v Barkovljah (52 %). Podrobnejša analiza je pokazala, da se je na Obali delež Italijanov zmanjšal s 47 na 34 %, delež Slovencev pa povečal s 40 na 52 %. V Bovedu se je delež Italijanov zmanjšal s 34 na 18 %, delež Slovencev pa povečal z 62 na 78 %, medtem ko se je v Zgornjih Barkovljah delež Italijanov zmanjšal s 13 na samo 6 %, delež Slovencev pa še povečal s 87 na 94 %, se pravi na delež, ki je bil v tistem času značilen za večino slovenskih krajev tržaškega podeželja.¹¹⁸

Toda pregled popisnih pol nam je omogočil, da še sami opravimo dodatno »revizijo revizije«, saj smo tudi po reviziji ugotovili še nekaj objektivno napačnih narodnostnih opredelitev. Med temi izstopa primer učiteljice Martelanc (v popisni poli navedene pod imenom Martellanz), ki je na Obali

118 Bufon, *Ethnos in topos*.

živela z materjo, njene »italijanske« narodnosti pa ni spremenila niti revizija, morda zato, ker je menila, da njena subjektivna identiteta prevladuje nad objektivno. Po naši oceni je bilo slovenskih prebivalcev še dobrih sto več od predhodno ugotovljenih, tako da bi po objektivnih merilih lahko delež slovenskega prebivalstva v Barkovljah leta 1910 znašal 78,6 % (skoraj 56 % na Obali, skoraj 85 % v Bovedu in 96 % v Zgornjih Barkovljah), medtem ko bi se posledično delež Italijanov (skupaj okrog 430) zmanjšal na okroglih 15 % (več kot 30 % na Obali, dobrih 11 % v Bovedu in nekaj več kot 3 % v Zgornjih Barkovljah), Nemcev (skupaj 140) pa na 4,9 % (skoraj 11 % na Obali). Preostalih 1,5 % prebivalcev, ki so skoraj vsi živeli na Obali, je bilo drugih narodnosti, med katerimi je bilo največ Hrvatov (26 ali 0,9 %). Spremembe ponovno zadevajo predvsem območje Boveda, kjer je vpliv rastoče urbanizacije očitno učinkoval tudi na večjo integracijo tukajšnjega slovenskega prebivalstva v italijansko mestno večino. Če te deleže primerjamo s tistimi, ki jih je ugotovil popis pred revizijo, zlahka razberemo, koliko je dikcija »običajno uporabljenega jezika« pri narodnostnem opredeljevanju prispevala k uveljavljanju dominantnih skupnosti, v tem primeru italijanske.

Iz popisnih pol lahko tudi razberemo, da je bilo na Obali leta 1910 že precej večstanovanjskih bivališč, ki so jih premožnejši meščani in lokalni investitorji zgradili zato, da bi od najemnikov pridobivali najemnino, kar priča o širjenju urbanizacije v tem delu Barkovelj, čeprav gre omeniti, da je bilo v tem kraju tovrstnih zgradb veliko manj kot v bližnjem Rojanu. Med investitorji izstopa trgovec Peritz, očitno po izvoru Slovenec, ki je živel v mestnem središču in bil v Barkovljah lastnik prevozniskega podjetja s 27 konji in dvo-stanovanjske hiše v bližini. Sobe in stanovanja je na istem območju dajala v najem še Barkovljanka Antonija Starec, žena upokojenega nadučitelja iz Boveda. Nemški trgovec na debelo z živili Klink je prav tako ob lastnem domovanju postavil še drugo, ki ga je dajal v najem. Podobno so ravnali člani že omenjene rodbine gradbenih podjetnikov Martelanc, posebej Ivan Martelanc, lastnik petih eno- ali večstanovanjskih bivališč na Obali, meščana Smrekar in Terpin, prav tako očitno slovenskega rodu, Dunajčan Dub, Čeh Henke, višji uradnik, ki se je po upokojitvi nastanil v Barkovljah, Tržačani Deangeli, Haberleiten, Butti in Vianello ter domača podjetnika Scheimer in Ščuka.

V popisnih polah je navedena tudi letna najemnina, ki so jo lastnikom stanovanj plačevali najemniki: ta je znašala približno 250 kron za bivalne prostore in okrog 450 kron za gospodarske dejavnosti. Če upoštevamo, da bi danes ena krona veljala okrog 5 evrov, ugotovimo, da so bile najemnine tedaj

relativno nizke, so pa bili v delavskih družinah zato tudi dohodki mnogo nižji od današnjih, enako nizki pa so bili zaradi cenene delovne sile gradbeni stroški. Večinoma je šlo za dokaj nove zgradbe, tako kot je bil leta 1910 še relativno nov pojav priseljavanja neavtohtonega prebivalstva, o čemer priča tudi zelo nizko število mešanih zakonov: skupaj smo jih v Barkovljah našli le 27 (4,6 % vseh gospodinjstev), od tega jih je bilo 63 % s slovenskim partnerjem. Spolna struktura parov kar dobro potrjuje kliše Slovenke, ki se omoži z Italijanom ali drugim partnerjem, saj je bilo takih primerov največ (skupaj več kot 40 %); italijansko-slovenski zakoni skupaj s primeri, v katerih je nemški mož imel za ženo Italijanko, so predstavljali tudi najpogostejšo ugotovljeno tipologijo. Le malo manj številni so bili primeri, v katerih so slovenski možje imeli italijanske žene, ali primeri, v katerih so Hrvatje imeli slovenske partnerice.

Širjenje urbanizacije v Barkovljah označuje tudi rastoči delež družin, ki so živele kot najemniki ali podnajemniki: v takih pogojih je živel v povprečju dobrih 41 % gospodinjstev, in sicer 59 % na Obali, 40 % v Bovedu in le 20 % v še vedno pretežno ruralnih Zgornjih Barkovljah. Gospodinjstev s služkinjami, kuharicami in podobnim osebjem je bilo 63 (11 % vseh gosp.), od tega 50 na Obali in 10 v Bovedu. Tudi ta podatek kaže, da je postajal obalni predel Barkovelj vse bolj okolje bivanja dovolj bogatih meščanov, saj je v tem predelu skoraj 28 % gospodinjstev imelo vsaj po eno služkinjo (v povprečju 1,3), največ po tri služkinje ali kuharice so imeli upokojeni profesor Baldo (ta je imel tudi osebnega šoferja), podjetnik Ritter von Zahony in upokojeni grški diplomat Petrocochino. Kar 65 % pri gospodinjstvih živečih služkinj (skupaj smo jih našli 82) je bilo Slovenk. Večina je bila rojena v bližnji okolici Trsta in drugih predelih Kranjske, z nemških območjih Avstrije je prihajalo 18 % služkinj, 10 % teh iz Italije, preostalih 7 % pa od drugod, največ iz Hrvaške, iz čeških dežel ali Galicije. Gospodinjstev oziroma gospodarstev s posli, vajenci in drugimi tam živečimi delavci (skupaj smo jih našli 22) je bilo le 9 (1,5 %). V povprečju so ta gospodarstva, ki so bila dokaj enakomerno razporejena po vseh treh barkovljanskih podenotah, zaposlovala po 2,4 delavca, nekaj več (2,7) le tista v Zgornjih Barkovljah, predvsem zaradi gostilničarja in trgovca Martelanca in krčmarja Starca, pri katerih so živeli po trije delavci. Sicer pa je imel največ zaposlenih (pet) podjetnik Cesare na Obali. Gospodinjstev s podnajemniki je bilo 48 oziroma 8 % vseh gospodinjstev, tudi teh je bilo značilno več (11 %) na Obali kot v Zgornjih Barkovljah (6 %), število podnajemnikov pa je bilo skoraj povsod podobno, saj je večina sprejemala po dva (v povprečju 1,9). V analizi smo podnajemniška družinska gospodinjstva

seveda obravnavali kot samostojna gospodinjstva, individualnih podnajemnikov (teh je bilo skupaj 55 ter so bili enakomerno porazdeljeni med Obalo in Bovedom) pa nismo vključili med enočlanska gospodinjstva, saj ti niso predstavljali neke trajnejše bivalne in družinske enote. Poseben primer najemnikov oziroma poslov je bila družina Morandini iz Furlanije, ki je živela na posestvu tržaškega lastnika Gonano v zgornjem delu Proseške ceste in je leta 1910 predstavljala še zadnjo obliko tradicionalnega kolonata v Barkovljah. Dejansko je kot kmet in kolon na posestvu delal le družinski poglavar, saj sta bila oba njegova otroka že zaposlena v barkovljanskih tovarnah: hči kot delavka v tovarni zdravil, sin kot prevoznik v tovarni ledu.

Krajevni izvor prebivalcev Barkovelj smo preverjali le pri nosilcih družinskih enot (skoraj v vseh primerih so bili to moški) in njihovih partnerjih. Večina (skoraj 61 %) se jih je rodila v Trstu, vendar delež »domačinov« ni bil povsod enak: ta je bil značilno nižji (44 %) na Obali kot v Bovedu (dobrih 64 %) ali Zgornjih Barkovljah (skoraj 75 %). Priseljenci so najpogosteje prišli iz slovenskega zaledja, saj je bilo na tem območju v povprečju rojenih skoraj 24 % vseh prebivalcev Barkovelj oziroma 60 % vseh priseljenih nosilcev barkovljanskih gospodinjstev. Pri tem deležu ni bilo mogoče opaziti večjih razlik med podenotami. Od tega je bilo dobrih 11 % rojenih na Krasu ali v slovenskem delu Istre (več kot 18 % v Zgornjih Barkovljah), okrog 7 % na Goriškem (le 1 % v Zgornjih Barkovljah), dobrih 5 % pa na Notranjskem ali drugje na Kranjskem (2 % v Zgornjih Barkovljah). Dobrih 5 % se jih je rodilo v hrvaškem delu Istre, na Kvarnerju ali drugje na Hrvaškem (9 % na Obali), dobre 4 % so predstavljali rojeni v Furlaniji ali na drugih območjih Italije (skoraj 8 % na Obali), po okrog 3 % (na Obali 7–8 %) pa rojeni v nemško govorečih deželah današnje Avstrije in Nemčije oziroma drugje (največ iz današnje Češke, v manjši meri še iz Grčije, Madžarske in Poljske). Večina priseljencev je imela lastne družine, individualnih najemnikov ali podnajemnikov je bilo v Barkovljah le 1,4 % skupnega prebivalstva, od teh jih je prav tako okrog 60 % prihajalo iz slovenskega zaledja.

Skupaj smo v Barkovljah našli 585 gospodinjstev: 186 na Obali, 266 v Bovedu in 133 v Zgornjih Barkovljah. V povprečju so gospodinjstva imela po 4,6 člana (brez služkinj, poslov in individualnih podnajemnikov). Značilno manjša so bila gospodinjstva na Obali (ta so štela v povprečju 4,1 člana), značilno večja pa gospodinjstva v Zgornjih Barkovljah (tu je vsako imelo v povprečju točno 5 članov), kar tudi govori o ruralni strukturi območja. Glede na povprečje so prevladovala gospodinjstva s po 4–5 člani (ok. 30 %), po 18–20 % gospodinjstev je imelo 3 oziroma 6–7 članov, dobrih 13 % dru-

žinskih enot je imelo le po dva člana, okrog 10 % 8–9 članov, dobrih 6 % le po enega člana, nekaj več kot 2 % pa 10 članov ali več. Na Obali so izraziteje prevladovala dvo- in tričlanske družine (po okrog 18 % vseh gospodinjstev), v Bovedu tričlanske družine (20 % vseh gospodinjstev), v Zgornjih Barkovljah pa pet- in tričlanske družine (po okrog 18 % vseh gospodinjstev). Zmanjševanje stopnje ruralnosti od Zgornjih Barkovelj do Obale nakazuje zlasti razmerje med deležem gospodinjstev z do vključno dvema članoma in deležem gospodinjstev s 7 ali več člani. To razmerje je bilo leta 1910 na Obali 30 : 15, v Bovedu 16 : 22, v Zgornjih Barkovljah pa 13 : 26, kar pomeni, da je bilo v prvi enoti »urbanih« družin dvakrat več kot »kmečkih«, v zadnji pa temu nasprotno dvakrat več »kmečkih« kot »urbanih«. Da so nosilci urbanizacije obalnega predela Barkovelj zlasti tuji oziroma neslovenski priseljenici govori podatek, da med slovenskimi gospodinjstvi (takih smo našli 415 oziroma 71 %: 44 % na Obali, 78 % v Bovedu in 95 % v Zgornjih Barkovljah) takih razlik ni bilo mogoče zaznati. Ob sicer višjem povprečju 4,9 osebe na gospodinjstvo (brez poslov, služkinj in individualnih podnajemnikov), so pri tej skupini prebivalcev zelo skromne razlike: povprečje je namreč znašalo 4,8 osebe na Obali, 4,9 v Bovedu in 5,1 v Zgornjih Barkovljah. Prevladovala so tri- oziroma petčlanska gospodinjstva (po 18 %), glede na splošno povprečje pa so bile med slovenskimi gospodinjstvi za približno tri odstotne točke slabše zastopane družine s samo enim ali dvema članoma (3,4 namesto 6,3 %), medtem ko so bile za skoraj 4 odstotne točke višje zastopane družine s 6–7 člani (23,8 namesto 20,3 %).

Med slovenskimi gospodinjstvi so daleč prevladovala taka, pri katerih sta bila nosilec gospodinjstva in njegov partner oziroma partnerica rojena v Barkovljah ali drugih predelih Trsta (65 %), nekoliko nižji je bil ta delež v Bovedu (62 %), višji pa na Obali (skoraj 71 %). Gospodinjstev, v katerih je bil eden izmed partnerjev priseljen, drugi pa domačin ali rojen v Trstu, je bilo v povprečju 11 %. V tem primeru je bilo takih gospodinjstev bistveno manj na Obali (samo 1 %), več pa v Zgornjih Barkovljah (skoraj 18 %). Gospodinjstev s samo priseljenimi nosilci je bilo skoraj 20 %, tokrat več na Obali (okrog 26 %), manj pa v Zgornjih Barkovljah (dobrih 15 %). Mešanih gospodinjstev, v katerih je bil eden izmed nosilcev slovenske narodnosti, drugi pa katere druge narodnosti, je bilo v povprečju 4,4 %, in sicer značilno več v Bovedu (7 %) in manj v ostalih dveh enotah (okrog 2 %). Te razlike nam kažejo, da je bil priliv urbanega prebivalstva na Obali leta 1910 novejši pojav, ki ni povzročil še medetničnega povezovanja med prebivalci, medtem ko je bilo v tradicionalno najbolj obljudenem predelu Barkovelj, v Bovedu, že dalj

časa prisotno tudi italijansko prebivalstvo, zato je bilo tam že leta 1910 več mešanih zakonov kot drugod, v Zgornjih Barkovljah pa se je nadaljeval priliv slovenskega prebivalstva iz bližnjih podeželskih krajev, predvsem s sosednjega Kontovela. Med slovenskimi gospodinjstvi je bil tega leta daleč najpogostejši priimek Pertot (našteli smo jih 66), sledijo mu priimki Martelanc (34), Starec ali Starc (26), Krečič (20), Škerlj (10) ter Suban, Tavčer ali Taučer in Vodopivec (po 9). Pertotov je bilo največ v Bovedu, Martelanci so bili dokaj enakomerno porazdeljeni po vseh treh barkovljanskih enotah, Starci so bili prisotni samo v Zgornjih Barkovljah, Krečiči pa v Bovedu.

Pregled v popisnih polah navedenih področij zaposlitve članov gospodinjstev (brez služkinj in poslov) je pokazal, da je bilo leta 1910 v primarnih dejavnostih aktivnih 7,5%, v sekundarnih nekaj več kot 38 % in v terciarnih preostalih dobrih 54 % Barkovljanov. Z delitvijo sicer maloštevilnih »vmesnih« poklicnih figur, kot so bile tedaj mlekarice, branjevke in rožnarice, med primarni in terciarni sektor, se prvi poveča na 8,3 %, drugi pa zmanjša na 53,5 %. V odnosu do števila aktivnih (skupaj 1057 oseb) so samostojne rentnice (skupaj jih je bilo 12, od tega 10 na Obali) obsegale le odstotek, medtem ko so gospodinjstva s samimi upokojenci ali vdovami brez aktivnih članov (skupaj jih je bilo 30, od tega 18 na Obali in 9 v Bovedu) predstavljala kar visok delež, in sicer 7,1 % vseh družinskih enot, če v to skupino prebivalstva uvrstimo še na Obali dokaj zastopane premožne rentnice. Struktura aktivnih pa je bila v treh barkovljanskih podenotah značilno različna. Na področju primarnega sektorja je bil sicer skupni delež aktivnih na Obali nekoliko višji (7,7 %) kot v Bovedu (5,7 oziroma 6,5 % po delitvi), vendar so v prvem območju prevladovali ribiči, v drugem pa kmetje. Precej višji je bil delež v primarnem sektorju aktivnega prebivalstva (več kot 10 oziroma skoraj 12 %) v Zgornjih Barkovljah, kjer je živelo tudi več ribičev kot v Bovedu, medtem ko so bile mlekarice in branjevke/cvetličarke enakomerno porazdeljene v Bovedu in Zgornjih Barkovljah. Skupaj je bilo v Barkovljah 41 kmetov, 34 ribičev, toda le 9 branjevk ali cvetličark in 7 mlekaric. Sekundarni sektor je bil skromno zastopan na Obali (le dobrih 22 % aktivnih), značilneje pa na ostalih dveh območjih (42–43 %). Temu nasprotno je terciarni sektor daleč prevladoval na Obali (okrog 70 % aktivnih), medtem ko je drugje obsegal 46–51 % aktivnih. Socialne razlike med barkovljanskimi območji potrjuje tudi srednje število aktivnih na gospodinjstvo: na Obali je to znašalo manj kot 1,3, v Bovedu 1,9, v Zgornjih Barkovljah pa se je že dvignilo na več kot 2,4.

Številčno je bilo med aktivnimi največ delavcev in težakov (168 ali skoraj 16 % navedb) ter zidarjev (163 ali dobrih 15 % navedb), ki so večinoma živeli

v Bovedu in Zgornjih Barkovljah. »Višji« delavci (delovodje in specializirani delavci; sk. le 16 oziroma 6,5 % vseh delavcev) so živeli na Obali in v Bovedu, medtem ko so bili kamnoseki (sk. 26) značilneje zastopani v Bovedu. Takoj za temi moškimi poklici srečamo ženske: to so bile tedaj zlasti perice (sk. 138 ali 13 % vseh poklicnih navedb), ki so prav tako živele skoraj izključno v bolj »ljudskem« Bovedu in Zgornjih Barkovljah, kjer je bilo kar veliko tudi šivilj (40) ter tovarniških delavk in dninark (sk. 33 ali dobrih 15 % vseh delavcev), ki so bile pretežno zaposlene v lokalni prehrabni industriji. V celoti so ženski poklici obsegali več kot 20 % vseh poklicnih figur. Med drugimi poklici so bili v Barkovljah vidneje zastopani še: uradniki (sk. 70 ali skoraj 7 % aktivnih), od tega 34 % višjih uradnikov, ki so živeli izključno na Obali in v Bovedu, kočijažev in prevoznikov (37) je bilo največ v Bovedu, hotelirji, gostilničarji in podobni poklici (sk. 31) so seveda prevladovali na Obali, tako kot sicer manj zastopani natakarji in kuharji (13) ter trgovci (28), medtem ko je bilo mizarjev in sodarjev (sk. 24) največ v Bovedu. Po 10–15 je bilo tudi železničarskih in poštnih uslužbencev, redarjev in policajev, čuvajev in vratarjev, pometačev in slug, pomorščakov, učiteljev, kovačev in ključavničarjev, čevljarjev ter prodajalcev in prodajalk (vsi ti poklici so bili pretežno zastopani v Bovedu). Prav toliko je bilo tudi lastnikov tovarn in gradbenih podjetij, ki so seveda skoraj vsi živeli na Obali. Skupaj so »višji« poklici obsegali okrog 16 %, intelektualni poklici (taki, ki zahtevajo višjo izobrazbo) pa okrog 2 % poklicnih profilov.

Kar 84 % vseh aktivnih je odpadlo na slovenske prebivalce Barkovelj. Ker je to nekoliko višji delež od deleža slovenskega prebivalstva na območju (79 %), lahko sklepamo, da je bila leta 1910 aktivnostna mera med Slovenci višja kot med Italijani. To nam potrjujeta tudi dva druga podatka: srednje število aktivnih na gospodinjstvo, ki je znašalo 1,8 pri vsem prebivalstvu in 2,1 pri slovenskem prebivalstvu, in delež aktivnih med vsem prebivalstvom, ki je znašal v povprečju 37 %, pri slovenskem prebivalstvu pa 40 %. Glede na zgoraj prikazani povprečni delež lahko ugotovimo še glavna zaposlitvena področja, na katerih je bilo slovensko prebivalstvo nadpovprečno zastopano: Slovenci in Slovenke so izrazito prevladovali/e med pericami (98 %), zidarji (96 %), ribiči (94 %) ter šiviljami in kmeti (93 %), podpovprečno pa so bili zastopani/e med trgovci (36 %), intelektualnimi poklici (44 %), uradniki (54 %), podjetniki (57 %), gostilničarji (65 %) in morda v nasprotju s pričakovanji tudi med služkinjami (68 %), saj je bil to najbrž značilen poklic za priseljene ženske, manj pa za avtohtone prebivalke slovenske tržaške okolice. Na splošno so med slovenskim prebivalstvom Barkovelj leta 1910 prevladovali

podobni poklici kot druge na tržaškem podeželju,¹¹⁹ kar kaže, da urbanizacija tega tržaškega predela tedaj še ni vidneje vplivala na preoblikovanje družbeno-ekonomske strukture domačega prebivalstva. Obstajale pa so nekatere bistvene razlike: v Barkovljah je bilo veliko manj aktivnih v kmečkih dejavnostih, več pa je bilo delavcev in zidarjev, med ženskami pa ne srečamo druge značilnih mlekarič, temveč zlasti perice ter tudi šivilje in tovarniške delavke, ki so s svojo dejavnostjo dopolnjevale družinski dohodek. Skupaj je bilo v primarnem sektorju zaposlenih le 8–9 %, v sekundarnem okrog 40 % in v terciarnem okrog 51 % tu živčih Slovencev, kar se ne odmika dosti od skupnega povprečja. Nekoliko višji od skupnega povprečnega deleža je bil med slovenskim prebivalstvom delež ženskih poklicev (nad 22 %), delež višjih poklicev (slabih 10 %) pa je bil značilno nižji od povprečnega za celotno prebivalstvo, enako tudi delež intelektualnih poklicev v razmerju z vsemi poklicnimi profili (le slaba 2 %) in delež samostojnih rentnic, upokojencev ali vdov v odnosu do aktivnih: ta je obsegal pri slovenskem prebivalstvu le okrog 2 % gospodinjestev.

Nazadnje še nekaj podatkov o kmečkih gospodarstvih in številu živine. Ta so bila večinoma zastopana v Bovedu in Zgornjih Barkovljah, čeprav tudi v teh predelih niso bila tako številna kot v širši tržaški okolici, saj je bila socialna struktura Barkovelj že leta 1910, kakor smo pravkar lahko videli, bolj delavsko-terciarna kot tradicionalno ruralna. Gospodinjstva s perutnino so tako obsegala dobrih 18 % vseh gospodinjestev (7 % na Obali, 25 % v Bovedu in 21 % v Zgornjih Barkovljah), gospodarstva s prašiči skoraj 15 % (slabe 3 % na Obali, 17 % v Bovedu in 26 % v Zgornjih Barkovljah), gospodarstva s kravami pa le slabe 4 % gospodinjestev (1 % na Obali, 3 % v Bovedu in 8 % v Zgornjih Barkovljah). V povprečju so gospodarstva imela le po 1,8–1,9 glav prašičev ali goveda. Prvih je bilo skupaj 153 v 86 gospodarstvih, drugih pa komaj 39 v 21 gospodarstvih. Ker je bilo mlekarič v Barkovljah tedaj le še sedem, je očitno, da je bila v kraju mlečna živinoreja, ki je bila na Krasu in sicer na tržaškem podeželju morda najpomembnejša tržna dejavnost in poglavitni vir zaslužka, zelo slabo razvita oziroma so to tradicionalno podeželsko dejavnost že nadomestile druge v nekmečkih panogah. Zaradi potreb pri prevoznistvu so bili v Barkovljah nekoliko vidneje prisotni konji: teh je bilo skupaj 49, od tega 30 na Obali. Poleg navedenih je bilo na območju še 23 glav drobnice, 3 voli in 24 panjev.

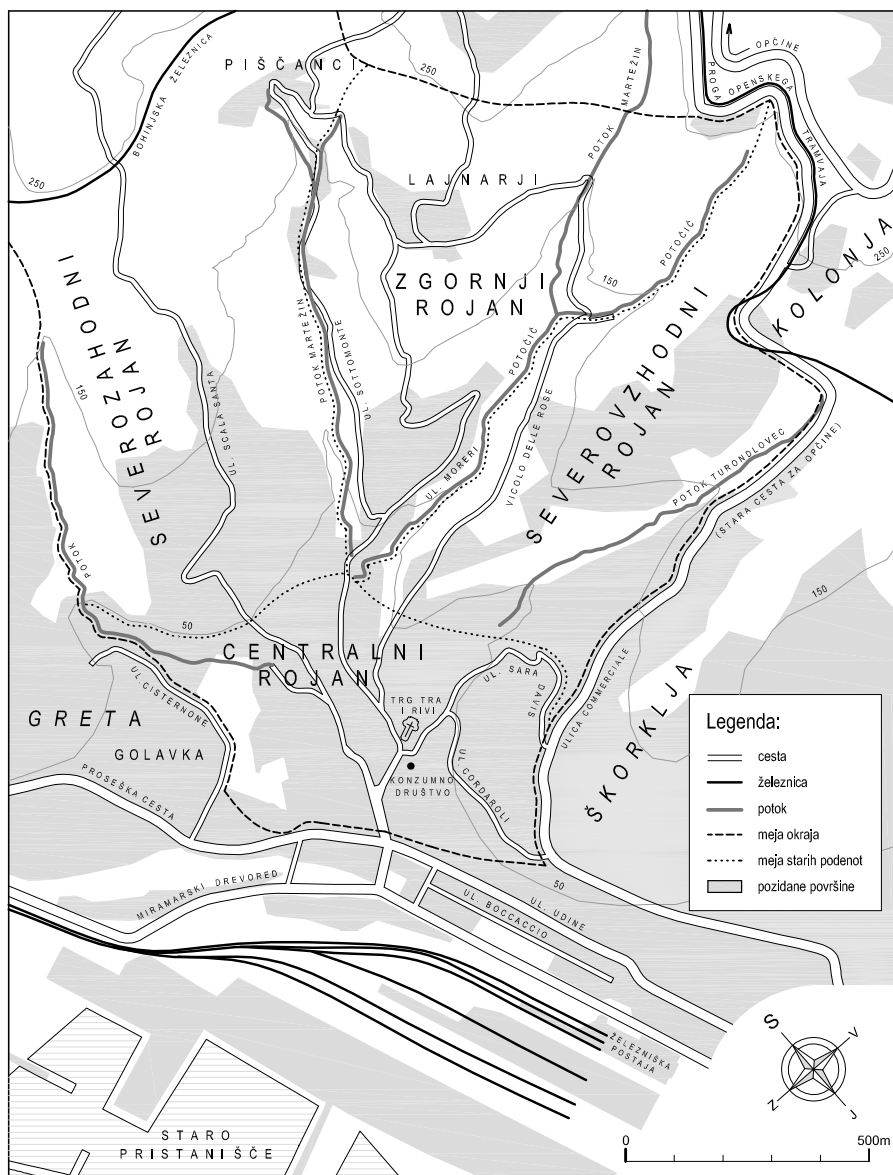
.....
119 Bufon, op. cit.

Popis iz leta 1910 navaja med gospodarskimi in športnimi objekti na Obali pivovarno Senožče, hotel, kopališče in gostišče Cesare (hotel je upravljal Mariborčanka Eder, gostilno pa Brajan iz Benetk), skladišči vin, veslaško društvo Hansa (lastnik družbe je bil Ljubljčan Koslenchar), skladišče lesa, podjetje za prevoze s konji (upravnica je bila Tržačanka Schepitz), tovarno likerjev, prehrabno tovarno Putzbach, tovarno zdravil Serravallo, tovarno glicerina in vazelina Zibell, tovarno glukozija, tovarno konzerv, tovarno ledu Ritter von Zahony, podjetje za trgovino s kavo Hausbrandt, podjetje za trgovino z likerji Anlovitz, podjetje za trgovanje z lesom Žagar, trgovsko posredniško družbo Dunajčana Löba in Genovežana Riccija, špeditersko podjetje Konold, uvozno-izvozno podjetje Rosenkranz, gradbeno podjetje Martelanc (tega so upravljali štirje člani rodbine z ločenimi gospodinjstvi: tri gradbeni podjetniki in en zidarski nadzornik), jestvinsko delniško družbo v Nemčiji rojenega Klinka, trgovini jestvin Cergol in Češarek, trgovino jestvin in gostilno Obrtnijskega društva, mesnici Crisman in Vratarič, drogerijo Vittor, tobakarno Nordio, čistilnico Borstnar, krčmo Scheimer, gostilne Kander, Zuban, Giovanella (upravnik je bil Kocjančič) in Pertot ter restavracijo Štoka. Tu so živeli v Hamburgu rojeni lastnik prehrabne tovarne Putzbach, v Krminu rojeni trgovec s »kolonialnim blagom« Colugnatti, v Puli rojeni vodja Società Austriaca di Assicurazioni Curto, v Zagrebu rojeni prokurist Jadranske banke Bogady, v Nemčiji rojeni prokurist Adriatica di Sicurtà, v Splitu rojeni direktor družbe za cement Stock, trgovec s kavo, Tržačan Hausbrandt, v Beljaku rojena baronica Rassaun-Marinelli, turški konzul Emin ter upokojena grška diplomata Petrocochino in Zally. V Bovedu navaja popis trgovini jestvin Dell'Osto in Pertot, trgovino s sadjem in zelenjavo Španger, pekarno Zilko, gostilne oziroma krčme Škabar, Favari, Visintin, Martelanc, Pertot (t.i. Rumena hiša) in Ščuka, klesarsko podjetje Pertot, podjetje za trgovanje z mesnimi izdelki Klansich, podjetje za komunalne storitve Sivitz, brivnico Zivec, kamnoseško podjetje Orel, mizarsko delavnico Ščuka in čevljarstvo delavnico Uršič, v Zgornjih Barkovljah pa žganjarno Taccani, gostilne oziroma krčme Schleimer, Martelanc, Starc in Starec, čevljarstvo delavnici Pertot in Rupel ter pleskarsko obrt Alepiev.

Rojan

Ime okraja je povezano s številnimi vodotoki, ki se tu porajajo. Roja označuje namreč izvir, ampak tudi mlinščico, se pravi vodni tok, ki je napeljan na mlinsko kolo. Ob spodnjem naselitvenem predelu vključuje območje Rojana še višje ležeča zaselka Piščanci in Lajnarji, ki sestavljata tradicionalno ruralni predel, za katerega je bilo v rabi skupno italijansko ime Sottomonte. Na severu omejuje to tržaško predmestno območje črta, ki gre po železniški progi nekdanje Bohinjske železnice od izvira potoka v Borovcih do predora, od tod pa po Ulici Sottomonte do Ulice Commerciale. Na vzhodu in jugu se mejna črta prekriva s to ulico do stopnišča Lauri, na zahodu pa omejujejo okraj ulici Udine in Salita di Gretta, ki se vzpenja na mejno Golavko, ter ulici San Fortunato in Cisternone do potoka, vzdolž katerega se mejna črta dvigne spet do železniške proge. Skupno meri območje okrog 2,5 km² in je od mestnega središča oddaljeno okrog dva kilometra proti severu. Po robu okraja vodita le dve pomembni prometnici: občinska Proseška cesta (v spodnjem delu kot Ul. Udine), ki je na območju Rojana deloma speljana po viaduktu in je najkrajša povezava med mestom in Zahodnim Krasom, ter stara cesta na Opčine (sedanja Ul. Commerciale), preko katere je do odprtja nove ceste leta 1830 potekala najkrajša povezava med mestom in Kranjsko. Mimo okraja vodita vzdolž obale železniška proga in mestna cesta v smeri Miramara in Italije, od katere se odcepi glavni dohod v okraj, ki preko obširka Largo a Roiano in pod viaduktom oziroma rojanskim mostom doseže središče Rojana s trgom Tra i Rivi. V njegovem zgornjem delu poteka vzporedno z Ulico Commerciale še leta 1902 dograjena tramvajska proga za Opčine.

Strnjeno poselitveno območje sega v Rojanu od n.v. okrog 5 m do okrog 100 m, raztresena bivališča obmestnega tipa pa se po flišnem Bregu severno in vzhodno od rojanskega središča vzpenjo nekako do n.v. 150 oziroma 175 m (na tej višini so Piščanci in Lajnarji). Še višje, na n.v. okrog 300–330 m, tik pod Kraškim robom, ležita razložena zaselka Cesarji in Frlugi, ki pa se nahajata že zunaj rojanskega območja in so ju skupaj s Piščanci in Lajnarji še leta 1910 prištevali k openskemu oziroma okoliškemu območju in prebivalstvu. Flišno pobočje so v Rojanu razrezali in razgibali štirje potoki: Potok, ki izvira na Gornjem Trsteniku v Borovcih (it. Rio Carbonara) in razmejuje Greto od Rojana (pokrit je od Ul. Giusti naprej), Martežin ali Mrtežin (it. Rio Montor-sino), ki izvira pri Piščancih in je pokrit od križišča med ulicama Sottomonte in Moreri naprej, Potočič, ki priteka od Frlugov in se pri Ulici Moreri združi z Martežinom, ter Torondlovec ali Potok, ki izvira pri športnem centru na

Slika 23: Okraj Rojan s podenotami in naselitvenimi predeli.

Kolonji, teče ob Ulici Caprile in je pokrit od Ulice Apiare naprej. Vsi ti potoki so se nekdaj stekali pri sedanji cerkvi v Rojanu (dograjena je bila leta 1862), od koder se je združeni vodotok po krajši obalni ravnici (Muželja) izlival v morje. Še zlasti Potočič je nekdaj zaradi svoje vodnatosti in strmega padca poganjal številne mline, po katerih je ta predel dobil ime Drdrači. Nanje zdaj spominja Ulica Dei Molini. Zaradi razgibanega reliefa je v preteklosti to območje izkazovalo kar slikovito podobo: v ozko sotesko, ki sta jo tvorila potoka Martezin in Potočič, so strmo padala z akacijami in kostanji porasla pobočja, sploh pa je bil dostop do tega predela težaven, saj ga je z mestom povezovala le ozka pot vzdolž strme obale. Meščani, ki so sem prihajali na izlet, so do konca 18. stoletja večinoma uporabljali čolne, ki so pristajali v portiču sv. Petra. Morje je tedaj segalo do današnjega rojanskega mostu, obronki Golavke pa so strmo padali skoraj do sedanje župnijske cerkve.

Rojan se prvič omenja v 14. stoletju, ko je bila tu utrjena postojanka v obrambo Trsta, na katero spominja danes Ulica Tor San Pietro. Ob potoku je namreč nastala nekdanja cerkvena sv. Petra, ki se omenja že leta 1050. Tu so najpozneje v 15. stoletju postavili razne vile oziroma podeželske posesti premožnejših meščanov: take so imele družine Baiardi, pozneje Fruechtental, Piller, Augarten, Gadolla, Trapp in Preinitsch. Večje spremembe je to območje doživelo, ko so začeli v njegovi bližini leta 1765 po odredbi Marije Terezije graditi novi lazaret za tržaško pristanišče. Odprt je bil leta 1769 pred trgom Pri treh murvah med današnjimi ulicami Tor S. Pietro, S. Teresa in Miramarskim drevoredom na nekakšnem skalnatem rtiču med morjem in rojanskim potokom in bil v tistih časih med najsodobnejšimi v Evropi. V njem je bilo prostora za okrog 60 ladij, ki so morale tu ob pristanku prestati obvezno karanteno. Kapelica v lazaretu, posvečena sv. Tereziji, Sebastjanu in Roku, je zamenjala prejšnjo cerkvico sv. Petra in bila edini verski objekt v kraju. Ob lazaretu je bil nekaj časa določen tudi kraj, kjer so izvrševali smrtne obsodbe. Iz obeh razlogov se je zato v njegovi bližini naseljevalo le malo ljudi. Nekaj več kmečkih bivališč je bilo na pobočjih: leta 1778 je Rojan štel komaj 115 prebivalcev in 26 hiš, od tega 10 v lasti neodvisnih kmetov, preostale pa so pripadale tržaškim posestnikom, ki so za obdelovanje zemljišč najemali kolone. Tako se je do leta 1804 število hiš povečalo na 47, število prebivalcev pa na okoli 200. Med temi je bil najpogostejši priimek Ferluga, ob njem pa še Mozetič, Škerl in Kariš. Leta 1811 so pristan ob lazaretu spremenili v vojno ladjedelnico, ki pa se ni obdržala. Malo zatem (leta 1818) so odprli cesto na Greto, od koder se je pozneje nadaljevala razširjena Proseška cesta. Gradnja lazareta naj bi po izročilu

povzročila tudi nastanek Piščancev, saj naj bi se v njem naselili kamnoseki, ki so gradili objekt. Sicer pa naj bi po popisu iz leta 1817, ki je ugotovil 326 prebivalcev v 53 hišah, večina zemljišč v Rojanu pripadala Opencem. Tedaj je bil najpogostejši priimek v kraju še vedno Ferluga, sledili pa so mu Sferca, Piščanec in Malalan. Sploh je bil kraj bolj povezan z Opčinami kot s Trstom, večina bivališč in zaselkov pa je nastajala ob poteh ali klancih, ki so vodili v to kraško vas. Med temi strmimi klanci so še danes pomembnejši štirje, ki so se ohranili skoraj taki, kakršni so bili nekoč: to so sedanje ulice Scala Santa, Sottomonte, Dei Moreri in Delle Rose.

Prelomnico v razvoju poselitve rojanskega okraja je pomenila gradnja Južne železnice, ki je imela sprva končno postajo med današnjo Ulico Boccaccio in Miramarskim drevoredom. Železniška proga je bila tedaj speljana po viaduktu do dvignjene postaje ob lazaretu. Leta 1868 so zasuli lazaret, ki se je preselil k Sv. Jerneju pri Miljah, in za pristaniške dejavnosti znatno razširili obalno površino pred njim. Gradbena dela so dajala zaposlitev številnim domačinom in priseljencem, material pa so večinoma pridobivali z odkopavanjem strmega pobočja Golavke pod Greto. Na tem mestu so okrog leta 1870 zgradili šolo in vojašnico. S pridobivanjem nove obalne ravnice je bila olajšana tudi povezava med Rojanom in mestom. Med priseljenci so sprva prevladovali kamnoseki, pozneje pa železničarji in zaposleni v skladiščih, ki so jih gradili ob postaji. Prav zaradi povečanega števila prebivalcev so leta 1862 zgradili župnijsko cerkev, nastale pa so tudi nove trgovine, obrtne delavnice in podobne dejavnosti, ki so težišče življenja prenesle na spodnji del Rojana in zrahljale dotedanje vezi z Opčinami. Ko so vpeljali tramvajsko progo na konjsko vprego (elektrificirana je bila v začetku 20. stol.), so se vezi z mestom še okrepile, kar se je kazalo tudi v širjenju večnadstropnih urbanih bivališč v predelu med obalo in cerkvijo. Okrog leta 1910 so tu odprli kinematografski dvorani (Cinema Belvedere in Roiano). Leta 1869 je v Rojanu živelo 1465 oseb v 162 hišah, leta 1884 pa 1860 prebivalcev v 216 hišah. Še vedno je bila večina prebivalcev slovenske narodnosti, toliko da je imel okraj, tako kot ostala podeželska naselja v tržaški okolici, svojega »župana«, se pravi občinskega delegata, ki si je z javno upravo dopisoval v slovenščini.

Leta 1900, ko je bil pozidan že ves predel okoli cerkve, je Rojan štel 297 bivališč in 2229 prebivalcev, med katerimi je popis ugotovil 1643 Slovencev. Od tega je bilo v spodnjem, osrednjem območju (S. Ermacora in Moreri) 59 bivališč in 560 prebivalcev, na območju Scala Santa 76 bivališč in 659 prebivalcev, na severovzhodnem območju Verniellis 84 bivališč in 524 prebivalcev ter v zunanjem, zgornjem območju (Molini in Case sparse) 78 bivališč in

486 prebivalcev.¹²⁰ Še večji je bil demografski porast tega primestnega okraja v začetku 20. stoletja, saj se je do leta 1910 število prebivalcev povečalo za skoraj 65 %, število bivališč pa za skoraj 45 %. Tedaj so v Rojanu našli že 429 bivališč in 3648 oseb (od tega približno 65 % Slovencev), in sicer v spodnjem območju 1079 oseb v 80 bivališčih, na območju Scala Santa 1074 oseb v 128 bivališčih, na območju Verniellis 831 oseb v 122 bivališčih, na zgornjem območju pa 664 oseb v 99 bivališčih.

Podrobnejši pregled narodnostne strukture bomo opravili v nadaljevanju. Na tem mestu bi glede splošne demografske in urbane rasti omenili le to, da se je v obdobju 1900–1910 število bivališč še posebej povečalo na območju Ulice Scala Santa (za skoraj 70 %), mnogo manj pa v zgornjem, perifernejšem predelu (za samo 27 %), medtem ko se je število prebivalcev najbolj povečalo v spodnjem, mestu najbližjem predelu (za kar 93 %), najmanj pa spet v zunanjem naselitvenem pasu (za 37 %). V povprečju se je v tem obdobju srednje število oseb na bivališče, ki nakazuje večjo ali manjšo bivalno gostoto in s tem bolj ali manj »mestni« značaj posameznih območij, v Rojanu povečalo s 7,5 na 8,5. Najbolj izrazit je bil porast tega kazalca (od 9,5 na 13,5) v spodnjem predelu, kjer je zraslo kar precej večstanovanjskih poslopij mestnega tipa, manjši je bil na območjih Verniellis in v zgornjem predelu (s 6,2 na 6,7–6,8), medtem ko se je na območju Scala Santa celo zmanjšal (z 8,7 na 8,4), kar kaže, da je tu nastalo več družinskih bivališč kot večnadstropnih zgradb ter da se je tu poselitev širila tudi po pobočjih in ne le v priobalnem pasu. Vsekakor pa, kakor smo lahko videli, urbanizacija višje ležečih in slabše dostopnih predelov ni zajela, kar nam dokazuje primer Piščancev, kjer se je do leta 1910 število bivališč povečalo le za slabih 9 %, število prebivalcev pa za slabih 12 %.

Dinamično spreminjanje okraja in strukture njegovega prebivalstva se je nadaljevalo tudi v času po prvi svetovni vojni. Tedaj so se izselili skoraj vsi železničarji in drugi neitalijanski državni uslužbenci, mnogi pa so bili premeščeni v druge italijanske pokrajine. Na njihovo mesto so prišli železničarji in drugi uslužbenci iz drugih delov Italije.¹²¹ Nadaljevala se je tudi urbana prenova, saj so po letu 1925 tu zgradili razne industrijske objekte ter stanovanjske bloke za delavce in uradnike. Leta 1933 so v Ulici Dei Moreri posekali značilne murve in lipe ter pokrili potok. Porušili so tudi več starih

120 Kakor je že bilo omenjeno, v avstrijskem obdobju najvišji ležeči zaselki Piščanci in tako imenovani predel Sotto Monte, kjer je leta 1900 v 35 bivališčih živel 170 oseb, niso bili vključeni v rojanski okraj, ampak so jih še vedno prištevali k Opčinam.

121 Purini, *Metamorfosi etniche*.

kmečkih pritličnih bivališč in tako pridobili prostor za gradnjo novih stanovanjskih blokov. Ves spodnji in deloma tudi zgornji Rojan je vse bolj pridobival značilen predmestni videz »spalnega naselja«, medtem ko so višje ležeči zaselki ohranili nekdanjo slovensko narodnostno strukturo in podeželski videz. Leta 1921 je okraj štel 4145 prebivalcev, leta 1945 pa 5544, ko naj bi po evidenci jugoslovanskih oblasti v njem živelo 2342 Slovencev (42 % vsega preb.). Po drugi svetovni vojni, posebej v 60. in 70. letih, se je pozidava mestnega tipa s stanovanjskimi bloki še okrepila in se razširila po obronkih Brega proti Greti in Škorklji oziroma Kolonji. Sočasno so se začeli prazniti najodročnejši predeli Piščancev in Lajnarjev (ti so dobili električno napeljavo šele leta 1951). Kljub poznejšim novogradnjam je Rojan dosegel demografski višek leta 1951 s 5714 prebivalci, nakar je prišlo do precejšnjega upada, predvsem zaradi gospodarske krize po koncu angloameriške uprave. Leta 1961 je bilo tukaj komaj 4911 prebivalcev, njihovo število pa se je do leta 1971 spet povečalo na 5510 oseb, med katerimi je popis zabeležil le 496 Slovencev (9 % vsega preb.), medtem ko naj bi po župnijskih podatkih delež slovenskega prebivalstva na območju znašal vsaj 15 %. Približno tolikšen naj bi bil po naši oceni ta delež tudi v referenčnem letu 2015, ko je v Rojanu živelo skupaj le nekaj več kot 4 tisoč oseb. Na prisotnost slovenskega prebivalstva nenazadnje opozarja tudi dejstvo, da v rojanski župnijski cerkvi slovenske maše še zdaj potekajo vsak dan, kar se ne dogaja v nobeni drugi tržaški mestni cerkvi.

Skladno z zgoraj opisanim razvojem urbanizacije na območju ni težko razumeti, da je v Rojanu do sredine 19. stoletja živelo skoraj izključno kmečko prebivalstvo, večinoma razpršeno po flišnem pobočju. Kar nekaj jih je delalo v obliki kolonata na posestvih tržaških meščanov, od katerih so pozneje kmetijske površine tudi odkupili. V okraju sta se razvila predvsem vinogradništvo in ovčjereja, v 18. stoletju pa tudi svilogojstvo (Ulica Dei Moreri je dobila ime po dvanajstih velikih murvah, ki so jo obdajale). Kataster iz leta 1822¹²² je tu naštel več kot 1300 parcel: okrog 740 jih je bilo namenjenih gojenju trte, 120 paši, 450 pa je bilo poraščenih z gozdom. Med lastniki so bili najpogostejši priimki Sosič (36), Malalan (15), Hrovatin (14), Vremec (13), Ferluga in Škarlavaj (po 12), Daneu (11), Piščanc in Vidau (po 10) ter Škerl (7). Z izjemo domačih Ferlug in Piščancev so to značilni priimki za Opčine, kar kaže na izvor slovenskih naseljencev v okraju. Sploh je polovica rojanskih zemljiških lastnikov tedaj živela na približno tri kilometre oddaljenih Opčinah. Gojenje intenzivnih kultur za mestni trg se je zlasti povečalo ob koncu 19. stoletja, ko

122 Zubini, *Roiano*.

se je vinogradništvu v zgornjem delu Rojana pridružilo še cvetličarstvo na terasah. Kraj je bil znan po gojenju vrtnic, ki so jih »rožnarice« nato nosile prodajat v mesto pred magistrat. Tu so bili razni mlini, ženske pa so se, tako kot smo lahko videli že v Barkovljah, zaradi številnih vodnih virov kar množično ukvarjale s pranjem za meščane. V spodnji Rojan so prihajale prate celo openske perice, čeprav so se po tako imenovani Škalašanti preko okraja spuščale predvsem kraške mlekarice, ki so dnevno nosile v mesto prodajat svoje »belo zlato«. Mlečna živinoreja se je deloma uveljavila tudi v Rojanu, saj so tu leta 1828 našteali 49 krav, mi pa smo jih za leto 1910 evidentirali 63. Po podatkih za leto 1900 so v okraju kmetijsko izkoriščali okrog 150 ha površin, ki so bile porazdeljene tako: 2 % so zasedale njive, 7 % travniki, 4 % vrtovi, 36 % vinogradi in 51 % gozd. Pomen vinogradništva potrjuje tudi podatek, da je imela tedaj skoraj vsaka hiša zgornjega dela Rojana osmico. Danes sta se v Piščancih in Lajnarjih ohranili dve, vinarstvo pa sta razvila zlasti domačina Andrej Bole in Silvan Ferluga, ki sta se uvrstila med večje slovenske pridelovalce na Tržaškem.

Po izgradnji Južne železnice so se moški v Rojanu začeli ukvarjati z zidarstvom, tlakovanjem cest (t.i. šeližerji ali šaližarji), kamnarstvom (štancarji), sodarstvom (pintarji) in podobnimi dejavnostmi. Ob zaposlenih na železnici je naraščalo še število težakov in drugih delavcev v pristanišču, ki se je v drugi polovici 19. stoletja razširilo na obalni predel pred železniško postajo, kjer so z nadaljnjim zasutjem obale zgradili velika pristaniška skladišča (t.i. magazzini generali). Tudi v okraju so po letu 1850 postavili več tovarn, med temi prvo steklarno Aquarolli, ob njej še tovarni katrama Švab ter likerjev in parfumov Kissell. Industrializacija se je širše razmahnila v začetku 20. stoletja, ko so tu nastale nekatere mehanične in elektromehanične delavnice ter žage in lesna skladišča, poleg teh pa še tovarna asfalta Zuculin, tovarna klavirjev Bremiz-Hofli in Ferant, sodarstvo Kravos, metalurška industrija Schromek, tovarna rolojev Fischer, tovarna začimb Kuechler, tovarna olja Weiss, tovarna barvil ICASA idr. Industrijska podoba Rojana pa je najtesneje povezana s tovarno likerjev Stock, ki se je leta 1928 sem preselila iz Barkovelj. Svetovno znano proizvodnjo likerjev je podjetje leta 1974 znova preselilo, tokrat v tržaško industrijsko cono, medtem ko so staro tovarno prekvalificirali za različne urade in druge dejavnosti. Novo mednarodno lastništvo je proizvodnjo pod imenom znamke Stock leta 2012 preselilo na Češko, kjer je bilo že pred tem ustanovljeno podružnično podjetje. Med angloameriško upravo so v Rojanu odprli polnilnico Coca-Cole, vendar se je tudi ta industrijska dejavnost pozneje preselila drugam (v bližino Proseka), tako da ima Rojan odslej skoraj

Slika 24: V Rojanu se pojavljajo prve zgradbe mestnega videza.

Slika 25: Številni vodotoki so v Rojanu dali delo domačim pericam.

izključno bivalno funkcijo. Leta 1981 je bilo tukaj v slovenskih rokah okrog 17 % malih obratov, zlasti v gostinstvu (56 %) in trgovini (22 %), vendar se je njihovo število do danes vidno zmanjšalo.

Slovenska šola je tu začela delovati kot ljudska šola leta 1862 v župnišču in obiskovalo jo je okrog 500 otrok. Leta 1868 je postala enorazrednica in prešla pod občinsko upravo, razširjen pouk pa je od leta 1881 potekal v novem poslopju, ko je bila v Rojanu ustanovljena še italijanska ljudska šola. Slovensko šolo je do konca 19. stoletja letno obiskovalo okrog 270 učencev, okrog leta 1910 pa približno 520, ko se je število otrok v italijanski šoli z okrog sto leta 1888 povečalo na okrog 550.¹²³ Zaradi močnega priliva slovenskega prebivalstva so leta 1896 tu odprli nemško pripravnico za srednje šole, ki se je leta 1901 preselila v mesto. Prvo organizirano slovensko društvo v Rojanu je bila Kmečka čitalnica, prva od številnih čitalnic na Tržaškem, ki so jo na pobudo Ivana Zora in Franca Cegnarja slovesno odprli leta 1868. Čez leto dni so v njenih prostorih ustanovili še Delavsko podporno društvo, v katerega so se množično vpisovali zlasti delavci. Rojanska čitalnica je tako postopoma zamenjala prvotne kmečke člane z uradniki, trgovskimi pomočniki, železničarji in težaki in edina med okoliškimi tržaškimi čitalnicami preživela krizo, zato so tja prihajali tudi Slovenci iz drugih mestnih predelov. V sezoni 1871–1872 je imela kar 27 prireditev, od tega 16 gledaliških predstav, ki so jih uprizorili čitalniški amaterski igralci, priredila je dve »besedi«, posvečeni Vodniku in Prešernu, in bila tedaj politično središče tržaških Slovencev, ki so se tu zbirali na posvetih.

Od leta 1873 je v Rojanu obstajal Centralni volilni odbor, na podlagi katerega so že naslednje leto pri Sv. Ivanu osnovali Politično in bralno društvo Edinost. Čitalnica je prenehala delovati leta 1881, oblikovala pa so se druga društva: leta 1889 pevsko društvo Zarja, ki ga je med drugimi vodil Emil Adamič in je imelo v obdobju 1907–1914 tudi tamburaški odsek. Tu je od leta 1887 delovala (sprva ženska) podružnica Ciril-Methodove družbe, ki je v Rojanu odprla otroški vrtec. Dekliška Marijina družba je bila na pobudo Jakoba Ukmarja tu dejavna med letoma 1904–1926. Leta 1906 so ustanovili Narodno čitalnico z dramskim odsekom, v okviru katere se je razvil odsek tržaškega Sokola, leta 1911 preimenovan v Rojanski Sokol. Istega leta so v Rojanu ustanovili Knjižnico Akademskega ferialnega društva Balkan, leta 1914 pa podružnico Ljudskega odra. Poleg tega so tu že leta 1891 ustanovili Konsumno društvo (pozneje preimenovano v Posojilno in konsumno

123 Volpi-Buzečan in Košuta-Jagodic (ur.), *Rojan skozi čas*.

društvo), ki je upravljalo gostilno pri cerkvi in tam odprlo dvorano tako imenovanega Narodnega doma, nato pa še trgovino jestvin. Že od leta 1891 je delovalo Pogrebno društvo v Rojanu, podružnico Kmetijske in vrtnarske družbe za Trst in okolico so tu ustanovili leta 1898, leta 1904 pa Gospodarsko društvo. Pomen Rojana za slovensko družbo in kulturo se nenazadnje kaže v tem, da se je tu rodilo več znanih osebnosti, in sicer igralka Milena Godina (1912–1995), mati režiserja Karpa Godina, Elda Piščanec (1897–1967), slikarka in kiparka, brata Mirko Rupel (1901–1963), literarni zgodovinar in jezikoslovec, ter Karlo Rupel (1907–1968), violinist in glasbeni pedagog, Virgilij Šček (1889–1948), duhovnik in politični delavec, ter Tone Tomšič (1910–1942), organizacijski sekretar CK KPS in narodni heroj. Večina omenjenih se je tu rodila priseljenim staršem.

Po prvi svetovni vojni so v Rojanu obnovili društvo Sokol (do leta 1922), Marijino družbo in Konsumno društvo (do leta 1927), na novo pa so ustanovili športno društvo Zora (sicer le v obdobju 1923–1925), mladinsko društvo Zarja (1924–1927) ter Javno in ljudsko knjižnico v Rojanu, ki se je zaradi fašističnega pritiska za nekaj časa umaknila v zasebno hišo Olge Petkovšek v Ulici Dei Moreri 137. Še najbolj razvejana je bila dejavnost društva Zarja, ki je imelo tamburaški, planinski in dramski odsek ter razne športne odseke. Toda že septembra 1921 so fašisti požgali tako imenovani Narodni dom oziroma Konsumno društvo, čez leto dni pa vrgli bombo v gostilno Pipan, ki je gostilničarju odtrgala nogo. Pod pretvezo, da so mladinci med društvenim izletom položili na grob pobudnika mladinskih gibanj Svobodina Čoka v Lokvi venec z rdečim trakom, so oblasti društvo razpustile in zaplenile vse njegovo imetje. Mladi, med njimi sta bila v društvu aktivna Franjo Marušič in Ferdo Bidovec, so se ponovno zbrali pod imenom društva Zora in s pomočjo Prosvete organizirali potujočo knjižnico. Po prepovedi vseh slovenskih društev leta 1927 so slovensko druženje poskusili ohraniti z organizacijo tečajev ženskega ročnega dela v gostilni Pipan na pobudo Ženskega udruženja iz Trsta. Slovensko bogoslužje se je nadaljevalo kljub fašističnim pritiskom in vdorom v cerkev. Krajši premor fašističnega preganjanja med letoma 1935 in 1936 so tukajšnji Slovenci izkoristili za organizacijo okteta pod vodstvom Rudija Jagodica, h kateremu so pristopili tudi Openci. Med nastopi je množico nagovarjal tedanji narodni delavec Roman Pahor. Leta 1938 je dal župnik Gabrovšek štempiharjem in študentom na razpolago Marijin dom, da bi v njem uprizorili spevoigro Kovačev študent.

V Rojanu so zametki OF nastali leta 1941 na pobudo Oskarja Kovačiča. V tej skupini je bil Rojančan Ljubo Susić, ki je bil leta 1942 kot šestnajstletnik

obsojen na 8 let zapora. Leta 1942 so tu nastali prvi odbori OF na Trsteniku, Zgornji Greti in v Ulici Commerciale 15. Istega leta je v pekarni Zafred na trgu Belvedere začela delovati ciklostilna tehnika, celotno ilegalno dejavnost pa je koordiniral Henrik Ukmar-Normin, ki so mu so kot tajniki VI. okrajnega odbora OF za Greto-Rojan in Trstenik sledili še Ivan Strgar-Janko in Anton Hreščak-Tom. Vsi trije so umrli v nacističnih taboriščih. Veliko dela je opravila gospodarska komisija, ki je imela glavno skladišče na trgu Belvedere in za prevoz uporabljala tovarnjake raznih podjetij. Več je bilo v Rojanu akcij z lepljenjem lepakov in trosenjem letakov, kakor med odmevno akcijo avgusta 1944, ko so sredi okraja nalepili velike letake s Hitlerjevo karikaturο. Verjetno je prav ta akcija povzročila aretacijo več vidnih aktivistov, med katerimi sta bila Ivan Novak – Pavle in Zora Perello – Milena. Sicer pa so že jeseni po navodilih Komande mesta Trst ustanovili štiri borbene skupine v pripravo na končno vstajo (po tri so bile še na Greti in Škorklji ter ena na Trsteniku). V posebnih bunkerjih so začeli spravljati orožje in strelivo, aprila 1945 pa so iz teh skupin oblikovali bataljon 80 oboroženih mož. V bojih za osvoboditev mesta so padli trije borci, med temi komandant bataljona Giusto Bortolutti. Padlim so domačini na Komenščini (Trstenik) 30. maja 1945 postavili spomenik. Skupaj je bilo med aktivisti zajetih 35 oseb, od teh jih je 11 umrlo v koncentracijskih taboriščih, v partizane pa je odšlo 32 borcev, od katerih jih je prav tako padlo 11, od tega kar 6 s Piščancev in Lajnarjev.

Na tej podlagi se je po koncu vojne kulturno življenje v okraju hitro obnovilo z ustanovitvijo Prosvetnega društva Rojan, ki je štelο kar 360 članov. V njem so delovali mešani pevski zbor, dramska skupina in telovadni odsek. Društvo je najprej imelo sedež v zaseženem rekreatoriju, ki pa ga je občina uporabnikom odvzela že konec leta 1945, tako da je tudi zaradi posledic kominforma delovanje društva nato močno opešalo. Leta 1949 so ustanovili ansambel Tržaška tamburica, ki se je leta 1957 priključil društvu Pregarc Rojan-Škorklja in prenehal delovati leta 1959. Prosvetno društvo Rade Pregarc je bilo ustanovljeno leta 1956 s folklorno in športno sekcijo ter dramskim odsekom. Prirejalo je dobro obiskane vrtne veselice pri Piščancih, vendar je prenehalo delovati že leta 1960. Trajnejše je bilo delovanje v Marijinem domu, ki je leta 1961 dobil nov sedež z večjo dvorano, v kateri so se zbirali skavti ter prirejale razne šolske prireditve in predstave. Ves čas je bilo ob slovenskem cerkvenem zboru dejavno tudi Pogrebno društvo, leta 1970 preimenovano v Podporno društvo (tedaj je štelο okrog 280 članov).

Osnovno šolo v slovenskem jeziku so obnovili leta 1945, ko se je vanjo vpisalo več kot 250 učencev, vendar je po letu 1949 njihovo število začelo naglo

upadati (na okrog 100 do leta 1953 in na okrog 30 do leta 1963). Istega leta so obnovili tudi slovenski otroški vrtec, ki se je v naslednjih letih preselil na Greto, šola pa v poslopje v Ulici Montorsino, kjer so leta 1948 odprli triletno industrijsko strokovno šolo, tedaj edino tovrstno nižjo srednjo šolo s slovenskim učnim jezikom v Trstu. To so leta 1963 po reformi spremenili v enotno nižjo srednjo šolo in leta 1968 poimenovali po Franu Erjavcu, medtem ko je osnovna šola leta 1978 dobila ime po Bazoviških junakih, število učencev pa se je povečalo na okrog 60.¹²⁴ Toda obe sta zaradi prenizkega vpisa prenehali delovati proti koncu 20. stoletja: osnovna šola leta 1999, nižja srednja šola pa leta 1996.¹²⁵ Lahko bi rekli, da se je s tem končala zgodovinska parabola rasti in zamiranja slovenskega prebivalstva na tem značilnem tržaškem predmestnem naselitvenem območju, ki je z izgubo vidne slovenske prisotnosti v svojem središčnem, zdaj z mestom povsem zraščenen predelu, izgubilo tudi dobršen del svoje izvirne identitete.

Sicer pa nam širjenje urbanizacije v Rojanu lepo predstavljajo že podatki popisa iz leta 1910. Ta proces se pri zastopanosti Slovencev na območju kaže na dva načina: po eni strani s povečanim prilivom priseljencev iz slovenskega zaledja, po drugi strani pa z višjo stopnjo integracije in asimilacije tega prebivalstva v italijansko, v mestu večinsko družbo. Slednja je razvidna že v razmerju med leta 1900 in 1910 ugotovljenem številu slovenskega prebivalstva v Rojanu: prvo leto naj bi tu živelo le okrog 450, drugo pa kar okrog 2350 Slovencev. Tolikšnega porasta v enem samem desetletju ni zabeležil noben drug tržaški predmestni predel in očitno ne more biti le posledica priselitev, saj se je v istem obdobju skupno število rojanskega prebivalstva povečalo za manj kot 1500 oseb oziroma »le« za 60 %. Rojan je bil tedaj uradno razdeljen na kar šest naselitvenih predelov: S. Ermacora, Moreri, Scala Santa, Verniellis, Molini in Case Sparse.¹²⁶ Za boljši pregled smo te združili v štiri podobmočja: predela S. Ermacora in Moreri (skupaj ok. 1110 preb. oziroma 30 % vseh preb.) tvorita osrednji in najbolj urbanizirani predel, Scala Santa (ok. 1060 preb. oziroma 29 % vseh preb.) severozahodni, Verniellis (ok. 840 preb. oziroma 23 % vseh preb.) severovzhodni, Molini in Case Sparse (skupaj ok. 660 preb. oziroma 18 % vseh preb.) pa zgornji, še vedno bolj podeželski del okraja. Preko njih smo s pregledom popisnih pol ugotovili podrobnejšo razporeditev glavnih etnično-jezikovnih skupin ter drugih kazalnikov demografske in družbeno-ekonomske strukture Rojana v tistem času.

124 Volpi-Buzečan in Košuta-Jagodic (ur.), *Rojan*.

125 *Podatki*.

126 Imena navajamo tako, kot so zapisana v popisu.

Pred revizijo je popis na osnovi »običajno uporabljenega jezika« ugotovil to narodnostno strukturo: Slovenci so predstavljali 43,3 %, Italijani 52,2 %, Nemci 3,9 %, osebe drugih narodnosti pa preostalih 0,6 % lokalnega prebivalstva. Italijansko prebivalstvo naj bi izraziteje prevladovalo (več kot 60 %) v osrednjem delu in na severovzhodu, bistveno manj zastopano pa je bilo v zgornjem delu (manj kot 30 %). Temu nasprotno naj bi Slovenci predstavljali izrazito večino prav v tem podeželskem območju (več kot 70 %), bili enako zastopani kot Italijani v severozahodnem delu (47 %), drugje pa naj ne bi presegli 30–35 % prebivalstva. Dejansko pa je opravljena revizija ugotovila, da je neustrezno narodnostno opredeljevanje popisnega postopka zadevalo kar 185 oziroma v povprečju slabo četrtno vseh rojanskih gospodinjstev (dobro tretjino na severovzhodu, najmanj, okrog 15 %, pa v zgornjem Rojanu). 90 % teh primerov je zadevalo »italijanizacijo« Slovencev, v po 4 % primerov pa je bila italijanska narodnost pripisana nemškemu prebivalstvu oziroma nemška narodnost slovenskemu prebivalstvu. Ob upoštevanju revizijskih popravkov smo pri pregledu popisnih pol ugotovili, da je bilo leta 1910 v Rojanu od skupnih 3666 prebivalcev, kolikor smo jih našeli, 2401 ali 65,5 % Slovencev, 1072 ali 29,3 % Italijanov, 162 ali 4,4 % Nemcev, delež ostalih (skupaj 31 ljudi) pa se ni veliko spremenil: z 0,6 % se je povečal na 0,8 %, saj je revizija ugotovila, da se je število Hrvatov povečalo le s 6 na 15. Število Italijanov se je tako zmanjšalo za skoraj 45 %, medtem ko se je število Slovencev povečalo za kar 51 %, število Nemcev pa za 13 %. Najopazneje se je po reviziji število Italijanov zmanjšalo na severovzhodu (za več kot 55 %), v manjši meri pa v bolj multikulturnem osrednjem delu (za tretjino). Tu je prebivala večina italijanskega prebivalstva (43 %), čeprav ni po reviziji niti tam predstavljala več glavnine prebivalcev. Podrobnejša analiza je namreč pokazala, da se je v osrednjem delu Rojana delež Italijanov zmanjšal z 62 na 42 %, delež Slovencev pa povečal z 31 na 49 %; v severozahodnem predelu se je delež Italijanov zmanjšal z 48 na 26 %, delež Slovencev pa povečal s 47 na 68 %. V severovzhodnem predelu se je delež Italijanov zmanjšal z 62 na samo 27 %, delež Slovencev pa povečal s 35 na 69 %, medtem ko se je v zgornjem rojanskem predelu delež Italijanov zmanjšal z 29 na 16 %, delež Slovencev pa povečal z 71 na 84 %.

Pregled popisnih pol nam je omogočil, da še sami opravimo svojo »revizijo revizije«, saj smo tudi po uradni reviziji ugotovili še nekaj očitno napačnih narodnostnih opredelitev, ki so zadevale skoraj 15 % rojanskih gospodinjstev (dobrih 18 % v središču in okrog 11 % v zgornjem predelu). Po naši oceni je bilo slovenskih prebivalcev vsaj še kakšnih 385 več od predhodno ugotovlje-

nih, tako da bi po objektivnih merilih lahko delež slovenskega prebivalstva v Rojanu leta 1910 znašal kar 76 % (60 % v osrednjem delu, več kot 76 % v severozahodnem, skoraj 84 % v severovzhodnem in več kot 92 % v zgornjem predelu), medtem ko bi se posledično delež Italijanov zmanjšal na dobrih 18 % (31 % v osrednjem in slabih 7 % v zgornjem predelu) in delež Nemcev pa na 3,6 % (6,5 % v osrednjem delu). Po naši oceni bi se število Hrvatov povečalo na 43 (1,2 % vseh preb.), število Čehov in Madžarov pa skupaj na 31 (0,8 % vseh preb.). Slovensko prebivalstvo je bilo po naši ugotovitvi enakomerno porazdeljeno po vseh rojanskih podenotah, več kot polovica Italijanov (skupaj 670) je bila zgoščena v osrednjem, »mestnem« predelu, tako kot Nemci (sk. 133) in Madžari, medtem ko so Hrvati in Čehi živeli večinoma v osrednjem in severovzhodnem predelu tega predmestnega okraja.

Skupaj se je po naši »reviziji revizije« število slovenskega prebivalstva povečalo za nadaljnjih 16 %, število pripadnikov drugih narodnosti (brez Nemcev) pa kar za več kot trikrat, kar nazorno priča o tem, kako je metoda »običajno uporabljenega jezika« umetno povečevala obseg dominantnih družbenih skupin. V primeru objektivno slovenskega prebivalstva je znašal razpon med predrevizijskim (43 %) in porevizijskim (76 %) deležem kar 33 odstotnih točk: v prvem primeru je bilo ugotovljenih le slabih 1600 oseb slovenske narodnosti, v drugem pa skoraj 2800. To pomeni, da je prvotni popis v Rojanu iz takih ali drugačnih razlogov »spregledal« celih 43 % objektivno ugotovljenih Slovencev, ki so večinoma sami navedli (najverjetneje tudi po »sugestiji« popisovalcev), da je njihov običajno uporabljeni jezik italijanščina. Koliko je ta jezikovna praksa vplivala na dejansko subjektivno etnično identiteto, je seveda drugo vprašanje, čeprav je tedanji in poznejši asimilacijski in integracijski trend pokazal, kakor bomo ugotovili v nadaljevanju, da se prav v tem razponu giblje tudi možna kvantifikacija slovenskega tržaškega prebivalstva: spodnjo mejo izraža subjektivno, zgornjo pa objektivno opredeljevanje.

Oglejmo si nekaj primerov gospodinjstev, ki jih revizija popisa ni zajela v postopek, tako da so ohranile svojo uradno »italijansko« pripadnost. Taka gospodinjstva so bila najštevilnejša v spodnjem, primestnem območju in tudi v obeh »vmesnih« predelih ter so vključevala (imena zapisujemo tako, kakor so navedena v popisnih polah) lastnika trgovine jestvin Šinigoja iz Dornberka, lastnika dveh večnadstropnih zgradb na številki 1 in 7 (v prvi je živelo 21 najemniških družin, v drugi pa kar 27), upokojenega železničarja Valenčiča iz Postojne, železniškega strojnika Zachario iz Križa pri Trstu, nepremičninskega posrednika in lastnika trgovine s sadjem in zelenjavo

Kavčiča iz Komna, v Trstu rojenega gostilničarja Mraka (žena se je rodila v Kamniku), delavca v skladišču stekla Samica iz goriških Šmarij (žena je bila rojena v Vipavski dolini), družino Tržaćana Umeka, v kateri sta bila dejavna po en klepar in kamnosek, openskega Skerlavaja, težaka v javnih skladiščih, v goriškem Vogrskem rojenega redarja Žižmonda, ali družine v Trstu rojenih dninarjev Subana in Snidersicha, pristaniškega delavca Cociancicha, železničarskega delavca Rekarja (rojenega v Komnu) ter zidarja Bisiaka in Gropajca. Zgovoren je primer podnajemnice Švageljeve, v Trstu rojene učiteljice, ki ji je bil (najverjetneje v odsotnosti) pripisan italijanski jezik, kakršnega je navedel tudi glavni stanovanjski najemnik, v Trstu rojeni uradnik Muravitz. Ta predstavlja enega izmed bolj zapletenih primerov, ki ga tudi naša »revizija revizije« ni znala razrešiti: kateri naj bi bil njegov dejanski narodnostni izvor, katera njegova dejanska jezikovna ali narodnostna identiteta? Med druge take primere, ki so bili v še vedno bolj podeželskih Barkovljah redkejši, v vse bolj »mestnem« Rojanu pa že pogostejši, sodijo kar štiri druga ob drugi živeče delavske družine v Trstu rojenih Mosettigov, od katerih je imel eden v Kostanjevici, drugi pa v Štanjelu rojeno mater, družina prav tako v Trstu rojenega ladjedelniškega delavca Poucha, družina v Ljubljani rojenega upokojenca Hervisarja, kjer sta se oba »ta stara« še opredelila za Slovence, njuni odrasli otroci (po en mornar, mehanik in uradnik) pa so za uporabljeni jezik navedli italijanščino, družina v Mariboru rojenega železničarskega uradnika Bremschaka, ki se je opredelil za nemški jezik, ali v Celju rojenega železničarskega uslužbenca Godetza, čigar italijanska opredelitev je bila revidirana v nemško.

Kot smo lahko videli v Barkovljah na primeru Obale, je iz pregleda popisnih pol za leto 1910 mogoče ugotoviti, da je bilo tedaj v spodnjem, osrednjem delu Rojana med obalno cesto in cerkvijo že precej večstanovanjskih bivališč mestnega tipa, ki so jih postavili premožnejši meščani in lokalni investitorji, da bi od najemnikov pridobivali najemnino, kar priča o širjenju urbanizacije v tem delu ožje mestne okolice. Za razliko od Barkovelj, kjer so bila tovrstna poslopja manjša, so za rojanski »mestni« predel značilnejše nove večnadstropne hiše s 5 stanovanji ali več. Taki bivališči sta bili v Barkovljah le dve, v Rojanu pa smo jih našli kar 25, med temi poslopji v severozahodnem delu z več kot 10 stanovanji in 4 poslopja v osrednjem delu z več kot 20 stanovanji. Investitorji oziroma lastniki vsaj dveh takih poslopij sta bila Tržaćana Radivo in Ciulich ter Rojančani Bandel, Schubernik, Venuti in že omenjeni Šinigoj. Zanimivo je, da so v tisti dobi višino najemnine določali na podlagi letnega dohodka najemnika oziroma najemnikov, najemnine pa so prav tako

obračunavali na letni ravni in so bile ob drugih podatkih zabeležene v popisnih polah. Težaki, vajenci in osebe podobnih poklicev so tako v »mestnem« delu Rojana plačevali okrog 200 kron, višji delavci, zaposleni v tramvajski službi ali na železnici, redarji ter nižji uradniki okrog 350–450 kron, višji uradniki, strojevodje in trgovci pa 550–750 kron na leto. Najvišja najemnina, ki smo jo zasledili, je znašala skoraj tisoč kron, medtem ko so delavske družine v višje ležečih bivališčih težko plačevale več kot 150 kron letne najemnine. Glede na to, da bi danes krona veljala okrog 5 evrov, lahko ugotovimo, da so bile tedaj najemnine na splošno veliko nižje od današnjih, nižji pa so bili seveda, zaradi nizkih plač delavcev (ta je pri dninarjih in težakih znašala komaj 1–2 kroni na dan), tudi gradbeni stroški. Na splošno je bil mnogo nižji tudi davek na dohodek, ki je znašal pri najnižjih dohodkih le 1 odstotek, pri višjih pa okrog 3 odstotke. Bolj ali manj primerljiva z današnjo je bila cena letnega naročila na časopis (ta je za Edinost znašala 25 kron), železniški prevoz pa je bil takrat nekoliko dražji kot danes (enosmerna vozovnica med Trstom in Nabrežino je leta 1910 stala 1–2 kroni).

Ko bi za Rojan obveljala prvotna narodnostna sestava s skoraj izenačenim deležem slovenskega in italijanskega prebivalstva, bi pričakovali znatno višjo zastopanost narodnostno mešanih gospodinjstev kot v Barkovljah. Dejanska struktura prebivalstva tega mestnega predela pa se je po opravljeni »reviziji revizije« izkazala za zelo podobno barkovljanski, saj je bil po naši oceni leta 1910 delež slovenskega prebivalstva tu le malo manjši kot v Barkovljah. Tisti, ki naj bi bili po popisu Italijani, so bili večinoma le »uradno« italijansko govoreči Slovenci, veliko manj od predvidenih je bilo zato na območje priseljenih »pravih« Italijanov, posledično pa tudi malo mešanih zakonov. Skupaj smo jih v Rojanu našli 42 (5,3 % vseh gospodinjstev), od tega jih je bilo 26 (62 %) s slovenskim partnerjem. Oba deleža sta zelo podobna tistim, ki smo jih izračunali v Barkovljah. Različna pa je bila tu spolna struktura partnerjev: primerov, v katerih je bila slovenske narodnosti žena, je bilo v Rojanu skupaj 11, medtem ko je bilo primerov, v katerih je bil »družinski poglavar« Slovenec, kar 15. Slovenke so imele v skoraj enakem številu za moške Italijane ali Nemce, Slovenci pa so ob Italijankah in Nemkah enakovredno »izbirali« še Hrvatice. Pri drugih mešanih gospodinjstvih sta bili najbolj razširjeni tipologiji Nemcev z italijanskimi partnericami in Čehov z nemškimi partnericami. Skoraj vsa mešana gospodinjstva so živela v rojanskem osrednjem delu.

Širjenje urbanizacije v tem tržaškem predmestju označuje tudi rastoči delež družin, ki so živele v najemniškem ali podnajemniškem razmerju. V takih pogojih je živelo v povprečju okrog 54 % gospodinjstev, kar je precej

več kot v Barkovljah, in sicer: 73 % v osrednjem, 52 % v severozahodnem, 43 % v severovzhodnem in še vedno visokih 37 % v zgornjem, pretežno ruralnem predelu Rojana. Nasprotno je bilo v Rojanu gospodinjstev s služkinjami, kuharicami in podobnim osebjem značilno manj kot v Barkovljah. Takih je bilo le 33 (4 % vseh gosp.), od tega po okrog 15 v osrednjem in severozahodnem delu. Razlika s »svetovljanskim« obalnim predelom Barkovelj priča o različni urbanizacijski tipologiji obeh tržaških predelov: Barkovlje so privabljal dovolj bogate meščane, Rojan pa predvsem nižji delavsko-uradniški sloj, kakor bomo videli v nadaljevanju. Skoraj vsa rojanska gospodinjstva s takim osebjem so imela le po eno služkinjo, skoraj 70 % služkinj (skupaj smo jih našli 35) pa je bilo Slovenk. Večina je bila rojena v bližnji okolici Trsta in na Goriškem, ostale služkinje (skoraj 21 %) so prihajale v glavnem iz Italije. Gospodinjstev oziroma gospodarstev s hlapci in drugimi podobnimi delavci (skupaj smo takih delavcev našli 21) je bilo še manj, in sicer vsega le 12 (1,3 %), med temi največ v severozahodnem predelu. V povprečju so zaposlovala po enega delavca ali dva. Izjema je bil kmet Košuta (rojen v Križu) iz severovzhodnega predela, pri katerem je živelo in delalo kar pet »pomagačev«. Zelo verjetno je bil sam nekdanji kolon, ki je prevzel večje posestvo. Gospodinjstev s podnajemniki je bilo 81 oziroma dobrih 10 %. Večinoma so bila zastopana v osrednjem, v manjši meri pa še v obeh »vmesnih« rojanskih predelih. Število podnajemnikov je nihalo med enim ali dvema (povprečje 1,7). Med temi je bilo individualnih podnajemnikov skupaj 82 (1,8 % vsega prebivalstva), polovica jih je živela v osrednjem delu Rojana, večina (83 %) pa je prihajala iz slovenskega zaledja.

Krajevni izvor prebivalcev smo preverjali le pri nosilcih družinskih enot (skoraj v vseh primerih so to bili moški) in njihovih partnerjih. Največ (več kot 46 %) se jih je rodilo v Trstu, vendar delež »domačinov« ni bil povsod enak: ta je bil značilno nižji (32 %) v osrednjem delu, višji pa (skoraj 73 %) v zgornjem delu. »Avtohtono« prebivalstvo je obsegalo slabih 42 % v severozahodnem delu in dobrih 52 % v severovzhodnem. Priseljenci so najpogosteje prišli iz slovenskega zaledja, saj je bilo na tem območju rojenih v povprečju kar 40 % vseh rojanskih prebivalcev: značilno več (49 %) v osrednjem delu, manj (21 %) pa v zgornjem delu, kjer je avtohtono prebivalstvo prevladovalo nad priseljenci. Med temi se jih je dobrih 18 % rodilo na Krasu ali v slovenskem delu Istre, skoraj 12 % na Goriškem (16 % v osrednjem predelu in le 4 % v zgornjem), kar dobrih 15 % pa na Notranjskem ali drugje na Kranjskem (okrog 25 % v osrednjem predelu in le 5 % v zgornjem). Priseljencev od drugod je bilo zelo malo: v Italiji, Avstriji in na Hrvaškem rojeni so pred-

stavljali le po okrog 2 %, rojeni na Češkem 1 %, rojeni na Madžarskem in v Nemčiji pa 0,5 % vseh živečih v Rojanu. Skratka, večino prebivalstva okraja so leta 1910 predstavljali priseljenci (posebej v osrednjem in severozahodnem delu) iz slovenskega zaledja (75 %). V osrednjem delu so prevladovali priseljenci s kranjskega in goriškega območja, v obeh vmesnih predelih priseljenci iz okolice Trsta in Krasa ter z Goriške, v zgornjem pasu pa je večina priseljenecv prihajala iz bližnje tržaške okolice. Skoraj vsi priseljenci iz drugih držav so živeli v osrednjem in severozahodnem predelu Rojana, ki sta tudi tako izkazovala svoj prevladujoči »mestni« značaj.

Skupaj smo v Rojanu našeli 790 gospodinjstev: 245 v osrednjem, 233 v severozahodnem, 182 v severovzhodnem in 130 v zgornjem predelu. V povprečju so gospodinjstva (brez služkinj, poslov in individualnih podnajemnikov) imela po 4,5 člana. Odstopi od navedenega povprečja ne zadevajo toliko osrednji del (4,3), temveč zgornje območje Rojana, kjer so bila gospodinjstva značilno večja (tu je vsako imelo v povprečju točno 5 članov). To je povsem enako povprečje, kakršnega smo ugotovili v zgornjih Barkovljah, kar tudi govori o primerljivi, še vedno ruralni strukturi tega rojanskega območja. Glede na navedeno povprečje so razumljivo prevladovala gospodinjstva s 4 ali 5 člani (ok. 34 %), kar razširjena pa so bila tudi gospodinjstva s 6 ali 7 člani (skoraj 19 %) in dvema ali tremi člani (vsaka od teh tipologij je obsegala po okrog 17 % gospodinjstev). To označuje notranjo demografsko in socialno dihotomijo območja, kjer v »mestnem« osrednjem predelu prevladujejo mlajša in zato tudi manjša gospodinjstva, v »zunanjem« podeželskem pasu pa tradicionalne številčnejše večgeneracijske družinske skupnosti. Delež gospodinjstev z 1–3 člani je v osrednjem in severozahodnem predelu znašal okrog 40 %, v ostalih dveh pa 30–33 %, medtem ko je obsegal delež gospodinjstev s 6 ali več člani v glavnih treh rojanskih podenotah 27–29 %, v zgornjem območju pa kar 36 %. Med slovenskimi gospodinjstvi (takih smo našeli 616 oziroma 78 %: skoraj 66 % v osrednjem in 95 % v zgornjem delu) nismo zaznali večjih odstopanj od zgoraj prikazane splošne strukture: rahlo višja (za komaj 0,5 odstotne točke) sta bila pri tej skupini prebivalcev deleža gospodinjstev s 6 ali 7 člani oziroma tremi člani, rahlo nižja (prav tako za komaj 0,5–1 %) pa deleža enočlanskih in dvočlanskih gospodinjstev. Razlog za tako skromne odstopne je zelo preprost: tako slovensko kot neslovensko prebivalstvo območja so v dobršni meri sestavljali priseljenci, prebivalci zgornjega predela pa so bili tako ali drugače večinoma Slovenci.

Med slovenskimi gospodinjstvi oziroma gospodinjstvi s slovenskim prebivalstvom sta posledično prevladovali tipologiji, kjer sta bila tako »družinski

poglavar« kot njegov partner oziroma partnerica priseljena v Trst (42 %) oziroma kjer sta bila oba rojena v Trstu (40 %). Prva tipologija je značilno prevladovala v osrednjem (56 %) in tudi v severozahodnem predelu (50 %), medtem ko je bila malo zastopana v zgornjem rojanskem območju (slabih 16 %). Tu so daleč prevladovala »avtohtona« gospodinjstva (skoraj 67 %), ki so bila mnogo manj številčna v osrednjem (okrog 23 %) in severozahodnem delu (okrog 34 %). Gospodinjstev, v katerih je bil eden izmed partnerjev priseljen, drugi pa domačin ali rojen v Trstu, je bilo v povprečju slabih 13 %. Ta tipologija je bila značilnejše zastopana zlasti na zgornjem območju (skoraj 17 %). Mešanih gospodinjstev, v katerih je bil eden izmed nosilcev slovenske narodnosti, drugi pa katere druge narodnosti, je bilo v povprečju 5,2 %: značilno več v osrednjem delu (več kot 11 %) in manj v zgornjem območju (slab odstotek). Podatki kažejo, da je rojanski osrednji del s svojim mestnim značajem in večjim prilivom priseljencev v večji meri spodbujal tudi razvoj mešanih družin, ki so bile sicer že tradicionalno prisotne v tržaškem mestnem okolju. V tem pogledu se to rojansko območje razlikuje od barkovljanske Riviere, kjer podobnega medetničnega povezovanja nismo ugotovili, toda tudi od barkovljanskega Boveda, kjer je sicer bilo nekaj mešanih gospodinjstev v okviru družinskih enot s slovenskim prebivalstvom, vendar veliko manj. Med slovenskimi gospodinjstvi sta leta 1910 prevladovala domača priimka Ferluga (našteli smo jih 28) in Piščanc (19). Med ostalimi je bilo nekaj več (po 6) le priimkov Bole, Germek, Ferfolja, Sosič in Škerlj. Prva sta seveda prevladovala v zgornjem rojanskem območju, tako kot priimka Bole in Ferfolja, Germeki in Sosiči so bili značilnejši za zgoščeni severovzhodni, Škerlji pa za severozahodni rojanski predel.

Pregled v popisnih polah navedenih področij zaposlitve vseh članov gospodinjstev (pri tej analizi nismo upoštevali pri gospodinjstvih oziroma gospodarstvih živečih služkinj in poslov, vključili pa smo podnajemnike) je pokazal, da je bilo leta 1910 v primarnih dejavnostih aktivnih 6,2 % Rojančanov, v sekundarnih skoraj 43 % in v terciarnih okrog 51 %. Z delitvijo sicer maloštevilnih »vmesnih« poklicnih figur, kot so bile tedaj mlekarice, branjevke in rožnarice (skupaj smo jih našteli 13, od tega po 5 ali 6 v severozahodnem in zgornjem predelu), med primarni in terciarni sektor, se prvi poveča na 6,8 %, drugi pa rahlo zmanjša na 50,5 %. V primerjavi z Barkovljami je bil v Rojanu torej nekoliko vidneje zastopan sekundarni sektor na račun terciarnih poklicev. Treba pa je povedati, da smo v Rojanu močno zastopane železniške uslužbenke (teh je bilo točno 200 ali skoraj 16 % aktivnih na območju) porazdelili med sekundarni in terciarni sektor, saj je bilo med

njimi veliko navadnih delavcev. V odnosu do števila aktivnih (skupaj 1285 oseb) so samostojne rentnice, upokojenci ali vdove (skupaj 30 oseb, od tega več kot 10 v osrednjem predelu) predstavljali le nekaj več kot 2 % vseh zaposlitvenih navedb oziroma 3,8 % vseh gospodinjstev, kar je značilno nižji delež od barkovljanskega.

Struktura aktivnih v vseh štirih rojanskih podenotah ni bila enaka. Na področju primarnega sektorja je bil delež aktivnih seveda najnižji v osrednjem delu (okrog 4 %), obsegal je 6,5–7 % v obeh »vmesnih« predelih in 10–11 % v zgornjem območju. V Rojanu smo zasledili še dva primera kolonata: v osrednjem delu je na posestvu družine Licini živel istrski kolon s svojo notranjsko ženo, v severovzhodnem predelu pa je na posestvu tam živečega Galicijca Kacsosowskega delala družina v Trstu rojenega kolona Agustincica. Skoraj vse cvetličarke in branjevke (teh smo našli 5) so živele v severozahodnem predelu, mlekarice (skupaj 8) pa v zgornjem. Skupaj je bilo v Rojanu 80 kmetov: ti so bili nekoliko številnejši v severozahodnem in zgornjem rojanskem območju (po okrog 25), ki pa tedaj ni vključevalo skoraj povsem ruralnih zaselkov Piščanci in Lajnarji. Sekundarni sektor je bil nekoliko skromneje zastopan v osrednjem in severozahodnem predelu (39–41 % aktivnih), nekoliko nadpovprečno zastopan (45–48 %) pa v severovzhodnem in zgornjem območju. Temu nasprotno je terciarni sektor izraziteje prevladoval v osrednjem območju (okrog 57 % aktivnih), medtem ko je bil slabše zastopan v severovzhodnem in zgornjem delu Rojana (44–46 % aktivnih), kjer je bil delež aktivnih v sekundarnih in terciarnih dejavnostih v bistvu enak.

Številčno je bilo, kakor smo že omenili, v Rojanu največ zaposlenih na železnici. Dninarjev in težakov, med katerimi je bilo kar precej zaposlenih v pristanišču, je bilo 114 ali skoraj 21 % vseh delavcev (največ v severozahodnem predelu), trajneje zaposlenih delavcev v javnih skladiščih, ladjedelnici in drugih obratih pa okrog 155. Največ jih je bilo v osrednjem delu (ok. 65). Zelo malo je bilo tu višjih delavcev (komaj 16 ali 3 %, tudi teh je bilo največ v osrednjem delu) in delavk (le 10, od tega polovico v severozahodnem predelu). Med moškimi poklici je bilo precej zidarjev (ok. 140 ali 11 % navedb), še zlasti na severovzhodnem in zgornjem območju (po ok. 50), in tudi uradnikov (več kot 110), ki so bili značilneje zastopani v osrednjem in severozahodnem predelu. V zgornjem, obrobnejšem predelu so bili vidneje zastopani kamnoseki (polovica od skupnih 24), medtem ko je bilo med poklici terciarnega sektorja zaradi tovarniških potreb med moškimi nekoliko več sodarjev in mizarjev (skupaj 43, predvsem v obeh »vmesnih« predelih),

poštnih uslužbencev (skupaj 33, največ na severozahodnem območju), vratarjev, čuvajev in slug (skupaj 26, največ v osrednjem predelu) in prevoznikov (skupaj 25). V manjši meri (po 15–20 navedb) so bili v Rojanu zastopani še trgovski pomočniki, kuharji oziroma kuharice in natakariji, redarji in stražarji, zaposleni mesarji in peki, gostilničarji, čevljarji in pomorščaki. Sicer nam bolj »industrijsko« usmerjenost tega mestnega okraja podaja tudi skromna zastopanost ženskih poklicev: mnogo manj kot v Barkovljah je bilo tu peric (samo 40 ali 3 % vseh poklicnih navedb), ki so bile v večji meri zastopane v zgornjem predelu, in služkinj (sk. 30, od tega polovica v severovzhodnem predelu), več pa je bilo šivilj (sk. 46, največ v severozahodnem in osrednjem predelu). Skupaj so ženski poklici obsegali dobrih 11 % vseh poklicnih profilov. »Višji« poklici so zaradi precejšnjega števila uradnikov obsegali okrog 15 %, intelektualni poklici (taki, ki zahtevajo višjo izobrazbo) pa manj kot 2 % poklicnih profilov, kar je mnogo manj kot v Barkovljah.

Kar 78 % vseh aktivnih je odpadlo na slovenske prebivalce v Rojanu. Ta delež je zelo blizu ocenjenemu deležu slovenskega prebivalstva v okraju (76 %), prav tako nismo zaznali izrazitejših odstopov med aktivnostnima merama skupnega in slovenskega prebivalstva ali med deležema gospodinjstev, ki jih sestavljajo le neaktivni člani (3,4 % pri slovenskem prebivalstvu). Pri obeh skupinah je v povprečju vsako gospodinjstvo štelo 1,6 aktivnega člana, medtem ko so aktivne osebe predstavljale 35–36 % vseh prebivalcev, kar je sicer značilno nižji delež od tistega, ki smo ga ugotovili med slovenskim prebivalstvom v drugih tržaških predmestnih okrajih. Glede na zgoraj prikazan povprečni delež lahko ugotovimo glavna zaposlitvena področja, na katerih je bilo slovensko prebivalstvo nadpovprečno zastopano: Slovenci in Slovenke so izrazito prevladovali/-e med kmeti, mlekaricami, branjevkami in cvetličarkami, likaricami, tramvajskimi uslužbenci in tiskarji (100 %), med zidarji, kamnoseki, pericami, čevljarji, mizarji, tesarji in sodarji (92–93 %) ter prevozniki (88 %), v manjši meri še med železničarji, višjimi delavci, trgovci, poštnimi uslužbenci, zaposlenimi mesarji in peki ter pleskarji in sedlarji (81–84 %). Podpovprečno je bila ta skupina aktivnih zastopana med delavkami (40 %), saj so se slovenske krajanke očitno raje ukvarjale s tradicionalnejšimi poklici, poleg tega pa še med učitelji in lastniki obrti (50 %), uradniki, slugami, čuvaji/vratarji in pomorščaki (okrog 55 %), redarji in babicami (okrog 65 %) ter v manjši meri še med tovarniškimi delavci, šiviljami in kuharji oziroma natakariji (71–75 %). Skupaj je bilo v primarnem sektorju zaposlenih 8–9 % tu živčih Slovencev, v sekundarnem 44 % in terciarnem 47–48 %, kar pomeni, da je bil med slovenskim prebivalstvom nekoliko višje

zastopan (1–2 odstotni točki) primarni in sekundarni sektor, terciarni sektor pa podpovprečno. Zelo podoben skupnemu povprečnemu deležu je bil med slovenskim prebivalstvom delež ženskih poklicev (skoraj 12 %), medtem ko je bil delež višjih poklicev (11 %) za kar 4 odstotne točke nižji od splošnega povprečja, značilno nižji pa je bil tudi delež intelektualnih poklicev v razmerju do vseh poklicnih profilov (le 0,8 %), saj smo med slovenskim prebivalstvom našeli le 6 učiteljev in po enega zobozdravnika in ladijskega kapitana.

Nazadnje še nekaj podatkov o značilno slovenskih kmečkih gospodarstvih in številu živine. Ta so bila večinoma zastopana v obeh »vmesnih« in zgornjem rojanskem predelu, čeprav niso bila tako številna kot v širši tržaški okolici, saj je bila rojanska socialna struktura že leta 1910, kakor smo pravkar videli, bolj delavsko terciarna kot tradicionalno ruralna. Gospodinjstva s perutnino so tako obsegala slabih 15 % (okrog 7 % v osrednjem predelu in 17–19 % v ostalih), gospodarstva s prašiči nekaj več kot 12 % (dobro 3 % v osrednjem predelu, skoraj 12 % v severozahodnem, 17 % v severovzhodnem in 23 % v zgornjem), gospodarstva s kravami pa le slabih 5 % (2 % v osrednjem predelu, okrog 5 % v obeh »vmesnih« in skoraj 9 % v zgornjem). V povprečju so gospodarstva imela po okrog dve glavi prašičev ali goveda. Prvih je bilo skupaj 213 v 96 gospodarstvih, drugih pa 63 v 37 gospodarstvih. Ker je bilo mlekaric v Rojanu tedaj le še 8, je očitno, da je bila mlečna živinoreja, ki je bila na tržaškem podeželju morda najpomembnejša tržna dejavnost in pglavitni vir zaslužka, tu mnogo manj zastopana, saj so se kmetje v glavnem ukvarjali z donosnejšim vrtnarstvom (v spodnjih predelih) in vinogradništvom (v višjih predelih). Zaradi potreb pri prevoznistvu so tukaj še vedno uporabljali tudi konje: teh je bilo sicer skupaj le 25, od tega 15 v osrednjem delu, predvsem za gospodarske obrate. Poleg navedenih je bilo na območju še 13 glav drobnice, 9 volov, 5 oslov in 23 panjev.

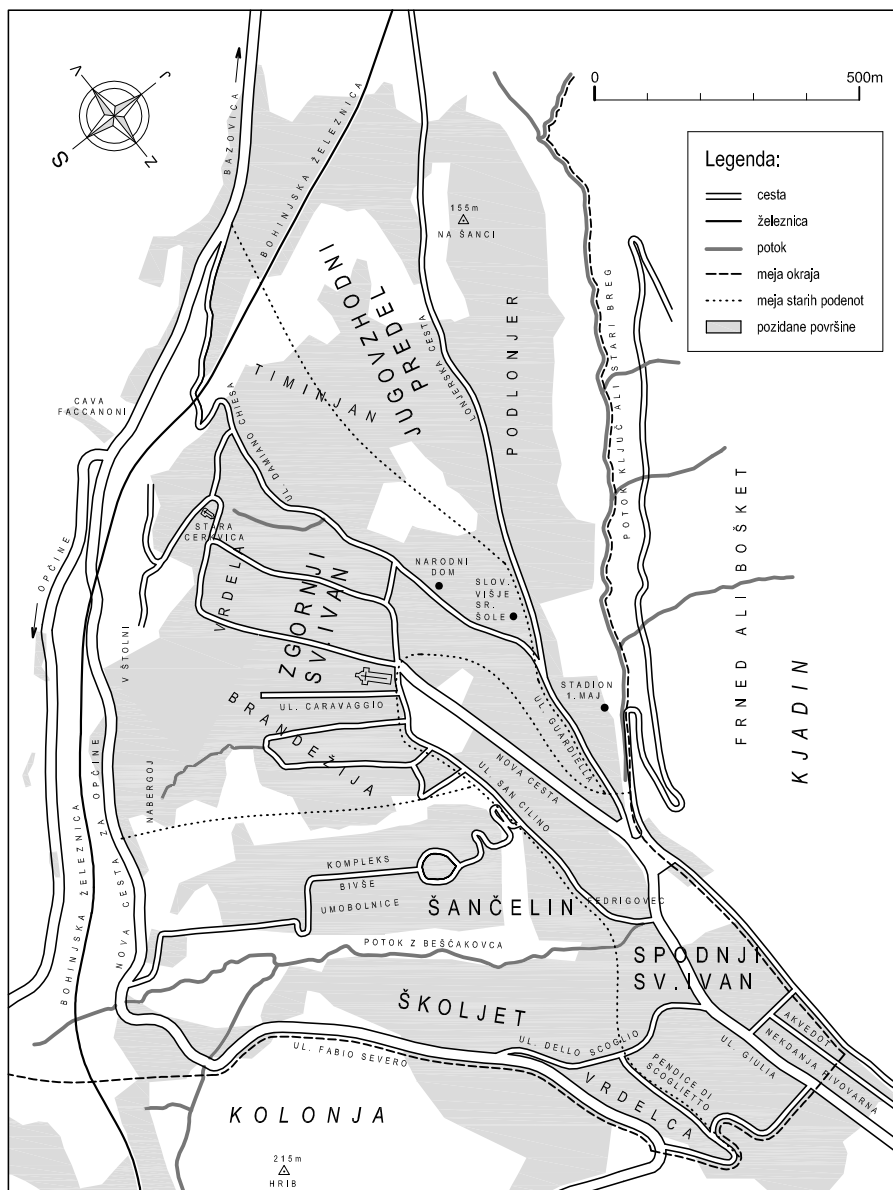
Iz popisnih pol lahko razberemo, da so bili tedaj v rojanskem osrednjem delu ti gospodarski obrati: trgovini jestvin Šinigoj in Ferluga, prodajalna mleka Michellitsch, trgovina s sadjem in zelenjavo Kavčič, mesnica Lukša, drogerija Cumar, trgovina z urami Pertot, obrat za mletje dišav Rodella, čevljarska delavnica Sergon, kavarna Lampante, gostilne oziroma krčme Mesesnel, Šuligoj in Gerzina, strugarski obrat Dorotea, pralnica žimnic Culot, tvrdka za trgovanje z lesom Festner, tvrdka za trgovanje z agrumi Gaisler, mehanični delavnici Pellegrini in Venutti, tovarni asfalta in zaves Zuculin in tovarna barvil Veneziani. V severozahodnem predelu smo zasledili trgovini jestvin Zega in Grahor, drogerijo Žigon, trgovino z ogljem Lozej, tvrdko za preprodajo kave Dick, žganjarno Ponzio, pralnico Bandel, krojaško delavnico Sillich,

mizarsko in parketarsko delavnico Drufovka in zavod za cvetličarstvo Bandel. V severovzhodnem predelu popis omenja kovaško delavnico Rak, čevljarstvo delavnico Kapun in podjetje za preprodajo sadja Randegger, na zgornjem območju pa gostilni Bole in Majcen ter mizarski obrti Piščanc in Žgavec.

Sv. Ivan

Severno od mestnega središča leži še tretji s Slovenci tradicionalno poseljeni predmestni okraj, ki ga bomo tu podrobneje obravnavali, in sicer Sv. Ivan ali Vrdela (tudi Verdelj, it. Guardiella), kakor so ga imenovali v avstrijskem obdobju. Ta je imel med vsemi tržaškimi predmestnimi okraji največ prebivalcev in se je delil na več podenot: na severozahodu se je pod Novo cesto za Opčine okrog današnje Ulice Dello Scoglio širil Školjet z Vrdelco in Spodnjim Šančelinom (okrog današnje Ulice San Cilino), vzdolž ceste za Trst se je nekako do višine cerkve razvil Spodnji Sv. Ivan, nadnjo pa osrednji predel Zgornji Sv. Ivan oziroma Vrdela z Brandežijo, medtem ko je jugovzhodni predel vključeval Frned in Timinjan, se pravi območje okrog Lonjerske ceste, za katerega se je pozneje uporabljalo skupno poimenovanje Podlonjer. Strnjeno poselitveno območje se razteza od okrog 50 m n. v. na zahodu do okrog 150 m n. v. po razrezanem flišnem pobočju (Breg). Okraj omejuje na severozahodu Hrib (215 m n.v.), na katerem je nekdaj stalo gradišče, na jugu Frned ali Farned, z gozdom poraščeni hrbet (znan tudi kot Bošket), ki se dvigne do nadmorske višine 230 m in ločuje okraj Sv. Ivan od Kjadina in Rocola, medtem ko se je na severovzhodu kot tretja naravna meja uveljavila Griža, strmo apnenčasto pobočje Kraškega roba, ki se nad Sv. Ivanom vzpne najvišje z Globojnarjem (454 m). Pod njim oziroma nad cesto za Bazovico so v avstrijski dobi uredili obsežen kamnolom, ki je prevzel ime njegovega tedanjega lastnika Faccanonija, samo pobočje okrog njega pa so imenovali Razklani hrib ali Monte Spaccato. Nekako v vzhodnem kotu med kraškim pobočjem in Frnedom se dviguje še flišni griček Šanca (155 m), okrog katerega se je razvil Timinjan oziroma Podlonjer. Meja z mestnim okrajem Novega mesta poteka konvencionalno po ulicah Cologna in Kandler navzdol, nato pa proti vzhodu po Ulici Giulia do Ulice Bonomo, kjer se pred poslopjem nekdanje pivovarne konča Akvedot.

Ozko dolino med Kraškim robom in Frnedom je vrezal Potok ali Ključ (nekdanj znan z imenom Stari Breg, v ital. pa kot Staribrech ali Potocco), ki izvira pri približno 3 km oddaljenem Lonjerju. Potok dobiva s Frneda več

Slika 26: Okraj Sv. Ivan s podenotami in naselitvenimi predeli.

manjših pritokov, nato pa ga že v višini Stadiona 1. maj prekrije asfalt. V zgornjem delu današnje Ulice Giulia, na Fedrigovcu, sta se v ta glavni vodotok nekoč zlivala še dva manjša, ki sta pritekala po flišnem pobočju s severa: na Brandežiji je bil to potok, ki je izviral pri Nabergoju malo pod Novo cesto za Opčine in ob katerem so se zbirale perice, pod Školjetom pa daljši Potok z Beščakovca. Njegovo vodo je sprva zajemal zbiralnik, v drugi polovici 20. stoletja pa so po njegovi strugi uredili Ulico Verga. Od Fedrigovca je Potok ali Stari Breg nadaljeval svojo pot proti mestu, se tam združil s potokom, ki je pritekal iz Stare mitnice in se na območju solin izlival v morje. Kakor smo lahko videli, je bil ta Potok dalj časa naravna mestna severna meja, do katere in preko katere se je razvil sodobni Trst, toliko da se je po njem za pristne Tržačane uveljavilo ime »Triestin Patocco«. Sicer so mestno strugo Potoka, ob katerem je stalo več mlinov, že v 19. stoletju pokrili in tako pridobili novo razvojno os, Ulico Stadion oziroma Giulia. Poleg potokov je izpod Kraškega roba prihajalo na dan še precej izvirov: pri izviru v Štolni so napajali živino, prali in se celo kopali, izvir pri Stari cerkvici pa so že v času Marije Terezije, sredi 18. stoletja, zaradi močne vodnatosti zajezi, speljali v zbiralnik in napeljali mimo Fedrigovca po Rolah v zidanem Akvedotu do Novega mesta. Ta vodni vir naj bi po mnenju nekaterih avtorjev uporabljali že Rimljani. Celoten okraj je slovel po svoji vodnatosti, tako da se je v njem zaradi bližine mestnega trga že zgodaj razvilo donosno vrtnarstvo, deloma pa tudi mlinarska dejavnost, medtem ko so številne ženske poskrbele za dodaten družinski dohodek kot perice.

Skupno meri okraj okrog 2,5 km² in je od mestnega središča oddaljen okrog 2,5 kilometra proti severovzhodu. Po severnem robu okraja poteka pomembna Ulica Valerio (nekdanja Nova cesta za Opčine ali Dunajska cesta), ki se kot nadaljevanje Ulice Fabio Severo nad Sv. Ivanom razcepi v dva kraka: prvi vodi na Opčine oziroma mejne Fernetiče (državna cesta št. 58), drugi pa v Bazovico in mimo nje do Reke (državna cesta št. 14). To je najpomembnejša mestna prometnica za osrednji in vzhodni Kras in je bila speljana že leta 1830. Nanjo se iz okraja navezujeta danes kar ozki Ulici Damiano Chiesa na Vrdeli (nekdanja Cesta za Razklani hrib) in Dello Scoglio na Školjetu. Od Vrdelske ceste se odcepi Lonjerska cesta, po kateri je nekoč potekal promet do Bazovice, Divače in Ljubljane. Po svetoivanskem severnem in vzhodnem robu pelje še leta 1906 dograjena Bohinjska železniška proga, ki je imela tu tudi postajo, danes pa se uporablja le za tovorni promet.

Prvi podatki o tem okraju segajo v rimsko dobo, ko je bila urejena cesta, ki je mimo Gabrovega hriba vodila na Kras, po trasi, ki so jo za časa

angloameriške uprave uporabili za ureditev hitre ceste za Italijo. Ob njej je bil odkrit rimski napisni kamen, sicer pa o stari poseljenosti tega območja pričajo že samo ime Stari Breg in tudi podatki iz začetka 14. stoletja o tako imenovani Stari cerkvi, ki je bila zgrajena na mestu nekdanjega templja in je bila posvečena sv. Polaju ali Pelagiju. Tam naj bi se zbirali templjarski vitezi, da bi ščitili romarje pred roparji. Varovalni objekt je moral po vsej verjetnosti stati tudi na bližnji Šanci. V začetku 15. stoletja je imela tu sedež bratovščina S. Pelagio in Timignano, medtem ko se leta 1640 omenja bratovščina S. Giovanni e Pelagio. Cerkvico so obnovili v letih 1670 in 1852, leta 1876 pa so ji prizidali zvonik na stroške domačina Josipa Godine Verdelškega. Delo je opravila domača Trobčeva kamnoseška delavnica, ki je izdelala tudi vse oltarje nove cerkve. Nova svetoivanska župnijska cerkev, po kateri je nato prevzel ime tudi širši okraj, je bila v nižjem, bolj uravnanem predelu dograjena leta 1858, župnijska cerkev v Podlonjerju, posvečena sv. Avguštinu, pa šele leta 1974. Leta 1968 so v Ulici S. Cilino uredili še Marijin dom. Slovenske maše so tu kar pogoste, saj jih slovenski duhovniki darujejo štirikrat tedensko.

V okraju so zaradi ugodnih kmetijskih pogojev že od 14. stoletja nastajale prve posesti, za katere se je uveljavilo ime »mandrije«. Tedaj je mestna oblast začela dajati v najem zemljo ter jo nato tudi prodajala obdelovalcem oziroma večjim posestnikom in že omenjenim bratovščinam. Mandrije so bile z visokimi zidovi ograjena vrtnarska zemljišča, da bi bili tako dragoceni pridelki zaščiteni pred tatovi. Večinoma so bile v lasti tržaških patricijskih rodbin, ki so za obdelovanje na območje pritegnile kolone. Take so bile med drugimi rodbine Bajardi, Bonomo, Giuliani, Kupferschein, Marchesetti in Civrani (zadnji so dali osnovo za krajevno ledinsko ime Sovranišče, ki se mu je v 19. stoletju pravilo Civranišče), v kraju pa so se nato kot posestniki uveljavili tudi »novi« investitorji, kakršen je bil borzni trgovec Griot, eden izmed glavnih pridelovalcev znanih vin marzamin in refošk v tržaški okolici. Leta 1773 so tu ob večjih posestih našli še 16 manjših mandrij, ki so jih imeli v najemu po 4 Godine, 2 Vatovca in po 1 Gropajc, Sosič, Marc, Černigoj, Jurkič, Dougan, Kocjančič, Piščanc, Milič in Pečar. Skupaj naj bi bilo v tem tržaškem predelu tedaj 18 bivališč posestnikov in 17 domov mandrijarjev. Ti so bili tako polovičarji kot samostojni mali posestniki in so postopoma prevladali nad koloni. Kot vsi prebivalci bližnje tržaške okolice so bili dolžni braniti tržaško občino pred sovražniki. Tako je že leta 1774 nastal t. i. okoličanski bataljon, ki so ga v dobršni meri sestavljali prav slovenski Svetoivanci. Nekatere kmetijske posesti na podlagi kolonata so se ohranile še vse do

konca prve svetovne vojne (leta 1910 smo našli še tri), sicer pa so bogatejši meščani v 19. stoletju tu začeli graditi svoje poletne rezidence (omeniti gre vile Renner, Morpurgo in Bottacin), tudi zaradi bližine Bošketa, ki je postal priljubljena izletniška točka Tržičanov. O novi funkciji tega tržaškega okraja priča tudi razvoj gostinstva: konec 19. stoletja je bilo pri Sv. Ivanu že več kot dvajset gostiln, med temi leta 1865 odprta in še vedno delujoča gostilna Suban. Povečan obisk meščanov je na območje privabil tudi številne prostitutke in tatove.¹²⁷ Bošket, to obsežno gozdno površino, poraslo s hrasti, je leta 1844 tržaški občini podaril cesar Ferdinand I. pod pogojem, da se v njem ohranijo vsa drevesa. Cesarjev komisar je sicer ob hudih zimah dovolil izredno sečnjo. Gozd je bil za ogrevanje deloma izkrčen med prvo svetovno vojno, skoraj v celoti pa med drugo, ko je dokončno izgubil svojo nekdanjo privlačnost.

Leta 1817 naj bi pri Sv. Ivanu v 92 bivališčih živelo 623 oseb. Katastrski zemljevid iz leta 1822 prikazuje še zelo redko poseljeno območje z nekaj manjšimi zaselki in obdelanimi površinami med njimi. Gostota parcel je največja na območju zaselka, označenega z imenom Guardiella (poznejše območje Školjeta), zaselkov Stari brech in Temignan (pas med Šanco in Potokom) ter zaselka Fernadich med Šanco in kraškim pobočjem. Na območju svetoivanske cerkve je zaselek Vatovez, zahodno od Šance, na območju »Sempolai inferiore« zaselka Fonda (nižje) in Dugan (višje), medtem ko je predel okrog Stare cerkvice opredeljen kot »Sempolai superiore«, z večjim posestvom zahodno od nje, označenim z imenom Sanzulich, ki je nedvomno povezano s kasnejšim toponimom Sančlin. Nekoliko drugačno je poimenovanje na karti iz leta 1860 (po izgradnji nove cerkve): tedaj je Guardiel-la postala že nekoliko večji strnjeni zaselek, podnjo ob Potoku (na območju današnje Rotonde del Boschetto) se je razvil prav tako večji zaselek Federigo-vez, na območju zgornjega dela poznejše umobolnice je stal zaselek Sanzulin, med njim in novo cerkvijo pa bolj razloženo naselitveno območje Brendesia. Območje Stare cerkvice še vedno ohranja ime Sampulai (iz slov. Šempolaj), prav tako so najbolj obdelani predeli še vedno tisti, ki jih je prikazal že zemljevid iz začetka 19. stoletja.¹²⁸ Število posestnikov (kmečkih gospodarstev) naj bi se v začetku 19. stoletja povečalo na 71. Tedaj so tu evidentirali tri mline (lastnikov Gobbis, Kunz in Gropaiz) ter našli okrog 65 krav in 45 volov, kar je bilo med vsemi tedanjimi predmestnimi okraji najvišje število. Vole so uporabljali predvsem za prevoz kamenja in drobirja iz bližnjih ka-

127 Zubini, *San Giovanni*.

128 Zubini, op. cit.

mnolomov v mesto. Po podatkih za leto 1900 je bilo pri Sv. Ivanu 214 ha kmetijskih površin, od tega kar 36 % vinogradov, okrog 25 % gozda, 13 % travnikov, po 9–10 % njiv in pašnikov ter skoraj 7 % vrtov. Leta 1910 smo na podlagi navedb popisnih pol našli 140 krav, 51 volov in 58 konjev, kar kaže, da se je do konca stoletja ob vrtnarstvu in vinogradništvu v okraju razvijala tudi mlečna živinoreja. Najdalj sta se govedoreja in svinjereja ohranili v Podlonjerju, nekako do sredine 60. let prejšnjega stoletja, ko so oblasti živinorejo zaradi higienskih razlogov prepovedale.

Na nekdanje posesti so še sredi 20. stoletja spominjala ledinska imena Konc ograd na Vrdelci pod Školjetom ter Na mandriji in Ograda na območju podlonjerske Šance, na zaselke prvotnih naseljencev pa ledinska imena, kakršna so Dovgani pri Stari cerkvi, Kolariči v skrajnem vzhodnem kotu ali Černigoji pod Frnedom.¹²⁹ Tradicionalno gradnjo posameznih zaselkov so označevala enonadstropna bivališča istrskega tipa in pozidava okrog borjačev ali kuortov, do katerih so vodile ozke poti (klanci) pod oboki. Vrdela je postala vse bolj povezana z mestom, ko so Potok leta 1846 pokrili do novega Ljudskega vrta, do leta 1865 pa do višine poznejše pivovarne. Leta 1876 so do Fedrigovca (Rotonda del Boschetto) speljali prvo mestno tramvajsko progo na konjsko vprego. To progo so leta 1887 podaljšali do železniške postaje, z elektrifikacijo proge leta 1900 pa celo do Barkovelj. Do cerkve sv. Ivana so progo podaljšali leta 1926. V drugi polovici 19. stoletja in začetku 20. stoletja so se v spodnjem predelu, ki je bil mestu najbližji, začele širiti večnadstropne in večstanovanjske zgradbe mestnega tipa, v katere so se naseljevali vse številnejši delavci, posebej po izgradnji največje tržaške pivovarne z veliko pivnico (leta 1866) na mestu nekdanjega mlina ob koncu nove Ulice Giulia; to je čez leto dni kupil Dunajčan Dreher. V tem času sta na začetku Vrdelske ceste nastali tovarni olja in zamaškov, v bližini svetoivanske cerkve je bila tovarna testenin, ob tako imenovani Novi cesti (kasnejši drevored Sanzio) pa je delovala tovarna igralniških kart La Fiducia. V okraju so bili še nekateri manjši obrati, med temi tovarna sveč, tovarna usnja Kunz in obrat za proizvodnjo gaziranih pijač. Tedaj je pri Sv. Ivanu živelo že 3855 oseb, med temi pa so še vedno prevladovali kmetje. Do leta 1890 je število prebivalcev poraslo na okrog 4400 in na okrog 5200 v 740 bivališčih leta 1900. V obeh popisnih letih so tu našli le 2200–2300 Slovencev, kar kaže, da so občinski popisovalci tudi v tem okraju objektivno slovenskim naseljencem preko italijanskega »običajno uporabljenega jezika«

.....
129 Trst: karta krajev.

pripisovali italijansko narodnost. Verodostojnejšo narodnostno podobo območja je leta 1910 podal revidiran popis, ki je v Vrdeli med skupaj 8347 prebivalci ugotovil nekaj čez 4800 Slovencev (58 %).

Podrobnejši pregled narodnostne strukture bomo opravili v nadaljevanju. Na tem mestu bi glede splošne demografske in urbane rasti omenili le to, da se je v obdobju 1900–1910 število bivališč skupno povečalo na okrog 950 ali za 28 %, medtem ko se je število prebivalcev v samo desetih letih povečalo za kar 60 %. Neenak porast kaže, da so se v tem času na območju gradile predvsem večnadstropne stanovanjske zgradbe, kakor to nakazuje tudi povečanje srednjega števila oseb na bivališče (od točno 7 na skoraj 9). Avstrijska statistika je pri Sv. Ivanu poznala več podenot, ki jih navajamo, kakor so zapisana v popisu: Spodnji Sv. Ivan, Zgornji Sv. Ivan, Brandesia, S. Cilino Inferiore, S. Cilino Superiore, Fernedič, Scoglietto, Timinjan in Cave. Sami smo za analizo oblikovali nekoliko večje in bolj uravnotežene podenote, in sicer: Spodnji Sv. Ivan, zahodni predel Školjet-Šančelin, osrednji Zgornji Sv. Ivan (z Brandežijo) ter robni jugovzhodni pas s Frnedom, Timinjanom in sicer redkimi bivališči vzdolž Nove ceste za Opčine (Zgornji Šančelin) oziroma ceste za Reko z območjem kamnolomov. V prvem se je od leta 1900 do leta 1910 število bivališč povečalo s 133 na 162 (za 23 %), število prebivalcev pa s skoraj 1250 na nekaj čez 2 tisoč (za 62 %); oba porasta sta v skladu z zgoraj navedenim splošnim povprečjem, precej višje od povprečnega pa je srednje število oseb na bivališče, ki se je tu povečalo z že visokih 9,4 na 12,4. Urbanizacija je v tem času vidneje napredovala tudi na območju Školjet-Šančelin, kjer se je število bivališč povečalo z 235 na 299 (za 27 %), število prebivalcev pa z okrog 1760 na 2930 (za 67 %). V tem primeru je rast števila prebivalcev nekoliko višja od splošne, vendar gre omeniti, da so medtem (leta 1908) v spodnjem Šančelinu dogradili obsežen kompleks mestne umobolnice, v katerem je delalo in se zdravilo skoraj 500 oseb, ki so bile prištete k stalnim prebivalcem tega predela. Skladno s tem se je povečala tudi bivalna gostota, saj se je srednje število oseb na bivališče s 7,5 dvignilo na 9,8. V osrednjem predelu okraja (Zgornji Sv. Ivan-Brandežija) se je število bivališč povečalo s 139 na 186 (za 34 %), število prebivalcev pa z okrog 900 na 1500 (za 66 %). Oba deleža rasti sta značilno višja od splošnega povprečja, predvsem zaradi izrazitejše urbanizacije Brandežije ali Brandezije, se pravi območja med cerkvijo in umobolnico (tu se je število bivališč povečalo za polovico, število prebivalcev pa za 70 %). Da so se tudi tu začele pojavljati zgradbe bolj mestnega tipa, dokazuje porast srednjega števila oseb na bivališče, in sicer s 6,5 na 8,1. Ta kazalnik ostaja kljub temu nekoliko nižji od splošnega. V pre-

ostalem, zunanjem predelu pa se je število bivališč povečalo z 235 na 302 (za 29 %), število prebivalcev pa z okrog 1300 na 1900 (za 47 %), kar je precej manj od splošnega povprečja. Tu je bila v obeh popisnih letih bivalna gostota tudi najmanjša (5,5–6,3).

Pričevalec prostorske in družbene transformacije svetoivanskega primesnega območja, ki je bilo po njegovem mnenju »na pol predmestje, na pol vas«, je bil tudi pisatelj Vladimir Bartol (rojen leta 1903), ki je v spominih na mladost opisal, kako se je njihova po maminem očetu Štefanu Nadlišku podedovana posest širila od Stare ceste (tako so takrat pravili Ulici San Cilino) navzdol proti Novi cesti (drevored, ki je vodil do svetoivanske cerkve) in tja do Bošketa. V času njegovega deda je bila vsa ta posest velik vinograd, ki je bil urejen na pobočju v »paštih«, se pravi v terasah, do uravnave, ki jo je delal Potok. Sicer na Katinari rojeni geometer samouk Nadlišek, ki je pri Sv. Ivanu na svojem domu nekaj časa gostil društveno krčmo, je bil med ustanovitelji Edinosti in več kot dve desetletji tržaški občinski oziroma deželni svetnik za okraj Sv. Ivan. Doma so se spominjali, da je na občinske seje vedno ponosno prihajal v slovenski okoličanski narodni noši, se pravi v širokih črnih hlačah do pod kolena, belih nogavicah in črnih čevljih, in da se je vaška mularija iz njega norčevala, rekoč: »Šjor konšiljer! O slongar le brage, o tajar le gambe!«¹³⁰ Teh starih običajev so se začeli sramovati tudi njegovi domači, tako da ga je Bartolova mama, pisateljica Marica Nadlišek, naposled pregovorila, naj se odreče »starozitnosti« in si obleče mestno obleko. Njegova družina je obdelovanje že opustila, saj je bil pisatelj na Kočevskem rojeni »papà« (kakor so po tržaški navadi tudi oni pravili očetu) višji poštni uradnik, tako da so za obhišni vrt ohranili le dva paštna, ostale pa prepustili zaraščanju. Ta del Nadliškove posesti ob Novi cesti je sicer pripadal Bartolovi teti, ki se je poročila z učiteljem Grmekom (ali Germekom, kot je bil tedaj zapisan v popisu) in doma sama vodila zasebni otroški vrtec. Podedovano zemljišče je prodala, na njem pa so v začetku 20. stoletja med to cesto in Ulico Donatello zrasle nove hiše, ki so se tedaj širile v spodnjem Sv. Ivanu. Da bi zaokrožili družinski dohodek, so tudi Bartolovi oddajali v najem polovico dvonadstropne hiše, v katero so se vselili italijanski priseljenci. Naposled, ob odhodu v Ljubljano leta 1919, so celotno posest prodali, tako kot številni drugi zavedni Slovenci, ki so jih nove politične razmere vodile v izgnanstvo. Sam Bartol je spreminjanje svojega rodnega kraja opisal tako: »V mojih otroških letih se je naselilo večje število 'renjikolov' tik pred nami v Fedrigovcu. Nekaj pod

130 »Gospod svetnik! Ali zdaljšati hlače – ali odrezati noge!«

Slika 27: Veduta okraja s cerkvijo v sredini, novo cesto do nje in Kraškim robom v ozadju.

Slika 28: Gosteje naseljen Šančelin z združno gostilno »Kapucera« v ozadju.

njihovim vplivom, nekaj pod vplivom raznarodovalne šole, se je lice tega naselja že takrat močno izpremenilo. Okoličanske mandrije so izginjale, na njihovem zemljišču so se gradile stavbe, v katere so se vseljevali najemniki povečini italijanske narodnosti. Z lastnimi očmi sem gledal, kako se je tuji ali potujčeni val zgrinjal okrog naše hiše, sredi katerega je ostala kot nekakšna osamljena trdnjava. To postopno izpreminjanje narodnostnega obličja naše ožje okolice se je odražalo tudi v občutju: bivanje sredi napredujočega in napadalnega tujstva je postajalo zmerom bolj nelagodno. In medtem ko so naši ljudje nekako od naše hiše oziroma Ulice Donatello naprej pri Svetem Ivanu živeli takrat še idilično na pol vaško življenje, smo se morali mi nižje doli že naravnost telesno otepati s priseljenci in potujčenci.«¹³¹

Proces urbanizacije se je nadaljeval med obema vojnama, ko so leta 1930 namestili vojašnico, poznejšo policijsko kadetsko kasarno na Bonomovcu, kjer sta prej stali tovarni testenin in barv, in zgradili kar obsežno območje ljudskih stanovanjskih blokov pod cesto za Opčine na Školjetu. V tem času (leta 1941) so na še nepozidanem zemljišču pod cerkvijo uredili tudi športno igrišče. V prvih desetletjih po drugi svetovni vojni so zgradili nove ljudske stanovanjske bloke v Ulici Delle Docce in na Šanci, kar je nedvomno prispevalo k temu, da se je Podlonjer, ki je pred tem tradicionalno gravitiral k Lonjerju oziroma Katinari, v večji meri združil s svetoivanskim oziroma mestnim območjem. Do konca prejšnjega stoletja so se zlasti razširile stanovanjske stolpnice vzdolž drevoreda Sanzio, v zadnjem obdobju pa so nastala kar številna večstanovanjska bivališča pod Frnedom, na območju Šance in v zgornji Brandežiji. Po zaprtju pivovarne leta 1976 (pivo znamke Dreher zdaj proizvajajo na Madžarskem) so v njenih obnovljenih prostorih leta 1988 odprli trgovski center *Il Giulia* z večjo parkirno hišo, v naslednjih letih pa so ponovno odprli tudi pivnico. Vsekakor pa širjenje zgradb mestnega tipa pri Sv. Ivanu zaradi njegove večje odmaknjenosti od glavnih prometnic ni bilo tako izrazito kot v Rojanu, zato se je v okraju vendarle ohranilo nekaj predelov, ki še vedno spominjajo na nekdanje čase. Kljub temu so stapljanje okraja z mestom, prevzemanje novega načina življenja in prihod novih naseljencev prispevali k absolutnemu in relativnemu upadu tu živečega slovenskega prebivalstva.

Skupno število prebivalcev v okraju se je povečalo na skoraj deset tisoč leta 1921, na okrog 12.800 leta 1931, na več kot 16 tisoč leta 1951 in na okrog 18.500 leta 1971, ko je Sv. Ivan dosegel svoj demografski višek. Odtlej je to

131 Bartol, *Mladost pri Sv. Ivanu* (2), str. 51.

število upadlo za okrog dva tisoč oseb na desetletje do leta 1992 (ko je tu živelo okrog 14 tisoč oseb), nato se je krivulja upada nekoliko upočasnila. Leta 2012 je pri Sv. Ivanu živelo malo manj kot 13 tisoč oseb, zaradi česar ostaja med najbolj obljudenimi tržaškimi predmestnimi območji. Glede zastopanosti slovenskega prebivalstva je evidenca jugoslovanskih oblasti iz leta 1945 tu naštel 4578 Slovencev (32 % vsega preb.), medtem ko sta popisa za leti 1961 in 1971 pri Sv. Ivanu prvič naštel okrog tisoč, drugič pa 1100 Slovencev, se pravi skromnih 5,8–6,0 %. Po naši oceni za referenčno leto 2015 naj bi v okraju živelo nekaj več kot 1300 Slovencev ali okrog 10 % vsega prebivalstva. Leta 1981 je bilo v slovenskih rokah v okraju okrog 12 % malih obratov, zlasti v trgovini na drobno (21 %) in gostinstvu (22 %), vendar se je njihovo število do danes opazno zmanjšalo, tako kot so krajani opustili tradicionalno obrtništvo. Med domačimi podjetji je bila v preteklosti znana delavnica za zlitje zvonov Lapanja, ob gostilni Suban pa so delovale še gostilne Pri Katri in Kapucera (ki je bila očitno znana po svojem zelju).¹³² Do konca 20. stoletja se je ohranilo le nekaj obhišnih zelenjavnih vrtov in vinogradov, tako da je zamrla tudi Skupnost vrtnarjev in vinogradnikov z Vrdele, Sv. Ivana in Podlonjerja, ki je bila ustanovljena sicer šele leta 1979 in je prirejala vsakoletne razstave domačih vin v podlonjerskem Ljudskem domu. V tem obdobju so Svetoivančani prirejali tudi vsakoletni praznik mandrijarjev, medtem ko se je starodavna navada prižiganja svetoivanskih kresov ohranila do danes.

Vse do konca avstrijske dobe je bilo praznovanje domačega patrona posebno doživeto, saj je združevalo praznovanje poletja in izražanje slovenskega značaja okraja. Ob burnem proslavljanju kresne noči se je to praznovanje nadaljevalo s procesijo na prvo nedeljo po godovanju domačega patrona, ki so se je krajani udeleževali v narodnih nošah, končalo pa šele naslednjo nedeljo z vaško »šagro«, ki je vključevala semenj in večerni ples na Vali, prostoru nasproti župnijske cerkve, na katerem so nato zgradili tramvajsko remizo. Ples so pri Sv. Ivanu, tako kot še danes (čeprav v posodobljeni različici) v Dolini za Majenco, organizirali »parterji«, mladi fantje, ki so se oblekli v fantovske (parterske) noše in po hišah zbirali denar za šagro, na samem plesu pa tudi za »dovolilnico« (ta je takrat stala en goldinar), ki so jo fantje potrebovali, če so želeli s svojo izvoljenko zaplesati »prvega« (prvi ples), slovesen uvod v ples, ki so se ga vsa dekleta nestrpno udeleževala v narodnih nošah, po odmoru pa se na plesišče vrnila v svojih najlepših, za to priložnost pripravljenih »modernih« oblekah. Kakor se teh praznovanj

132 Kravos (ur.), *Narodni dom pri Sv. Ivanu*.

spominja Vladimir Bartol,¹³³ so se jih udeleževali izključno slovenski krajani. Pisateljevemu otroškemu opazovanju se je prikazala tudi zanimiva prispevka »konflikta« med slovenskim predmestjem in italijansko urbano družbo v času pusta. Tudi to je bilo pri Sv. Ivanu priljubljeno in doživeto praznovanje, ki se je končalo s požigom pusta na Vali. Ob koncu avstrijske dobe so nekega leta mestni pustni korzo podaljšali do svetoivanske cerkve: tedaj so elegantni mestni pustni vozovi, pripravljeni po italijanskem vzoru, vdrli v divje lokalno pustovanje, ki so ga fantje po starodavnih običajih proslavljali v svojih živalskih in drugih pošastnih maskah. Sprva so se te lokalne maske prestrašeno razbežale pred velikanskim vozom, ki se jim je približeval po Novi cesti, nato pa so se pred njimi pognali v beg prišleki, saj so jih domače živalske maskare pregnale s palicami in gorjačami, s katerimi so divje mahale okrog sebe.

Na pobudo domačinov, zlasti Jakoba Svetine, je že leta 1847 začela pri Sv. Ivanu delovati zasebna slovenska šola. Leta 1854 se je preselila v nove prostore na Vrdelski cesti in postala občinska, leta 1879 pa v poznejšo Ulico Caravaggio in postala trirazrednica. Leta 1912 jo je obiskovalo več kot 600 učencev. Občinske oblasti so leta 1903 sklenile, naj se na šoli odprejo tudi italijanski razredi, čemur pa so se domačini uprli in priredili protestni shod. Oviro so oblasti premagale tako, da so najprej podprle zasebno šolo, ki jo je tu odprla Lega Nazionale, to pa leta 1907 same prevzele. Vsekakor se je vpis na italijansko šolo naglo povečal, tako da jo je leta 1914 obiskovalo že več kot 700 učencev.¹³⁴ Glede na takratno narodnostno strukturo območja, o kateri bomo več govorili v nadaljevanju, je jasno, da so se v to šolo vpisovali tudi otroci slovenskih staršev in da so imele italijanske občinske šole v predmestju tudi izrazito asimilacijsko poslanstvo. Vpis so v revnem okolju šole Lega Nazionale povečevale tudi tako, da so učencem zastoj ponujale zajtrk in kosilo. Po drugi strani so Svetoivančani leta 1898 osnovali zasebni otroški vrtec, ki ga je leta 1904 prevzela v oskrbo Ciril-Metodova družba. Ta je medtem (leta 1887) tu postavila svojo moško in žensko podružnico in leta 1909 na Vrdelci odprla še drugi otroški vrtec. Skrb za oba je občina prevzela komaj leta 1916.

Prvo domače društvo, moški pevski zbor, je nastalo tu leta 1862. Kmalu zatem so odprli slovensko čitalnico, ki je sicer uradno odprla svoja vrata leta 1868. Ob njenem odprtju so odigrali prvo igro v tržaški okolici, Vilharjevo

¹³³ Bartol, *Mladost pri Sv. Ivanu* (1).

¹³⁴ Cibic et al. (ur.), *Osnovna šola pri Sv. Ivanu*.

Slep ni lep. V istem času so ustanovili Pervo Verdelško mertvaško Bratovščino iz Tržaške okolice, poznejše Pogrebno društvo na Vrdeli. Vsestranski pobudnik prosvetne dejavnosti pri Sv. Ivanu Ivan Piano je leta 1866 začel izdajati štirinajstdnevnik *Ilirski Primorjan* (nekaj let zatem preimenovan v *Primorec* oziroma *Slovenski Primorec*), kar je tudi prispevalo k temu, da so leta 1874 ob sodelovanju Ivana Trobca in Štefana Nadliška že postavili temelje političnemu društvu Edinost, ki se je do leta 1878 imenovalo Politično in bralno društvo za tržaško okolico Edinost pri Sv. Ivanu. V začetku leta 1879 je bilo ustanovljeno Delavsko podporno društvo, ki je tudi sodilo pod politični vpliv Edinosti. Pevsko društvo Zora je začelo nastopati leta 1882, ko je na pobudo Josipa Negodeta nastala še Dramska skupina, ki se je leta 1902 razvila v Dramsko društvo, najdejavnejše med vsemi tovrstnimi društvi na Tržaškem. Prav zato so se v Društvo vpisali tudi ljubitelji odrske umetnosti iz mestnega središča in ostalega predmestja, med njimi Jaka Štoka. Na uspešnost skupine kaže tudi dejstvo, da je nastopala po različnih tržaških odrih, od male dvorane gledališča Rossetti do gledališč Armonia in še zlasti Fenice.

V tem času naj bi se po pripovedovanju Josipa Negodeta (po Bartolovem zapisu) prav pri Sv. Ivanu prvič pojavilo ime »cikorjaši« za tržaško italijansko stranko Concordia. Med gostilniškim pogovorom o tem, ali naj krajani volijo kandidata Edinosti Nabergoja ali stranko Concordia, ki se je zavzemala, da bi se slovenska tržaška okolica tesneje povezala z mestom, naj bi se neki slovenski domačin oglasil z besedami: »Ta 'dakordo s Trstom' ni nobena 'konkordija', kakor ni cikorija nobena prava kava!« Tako naj bi za stranko »konkordašev« med Slovenci prišla v rabo ironična oznaka »cikorjašev«, saj naj bi »pravo kavo« slovenskim volivcem ponujali le narodnjaki Edinosti. Zanimivo je tudi, da je stranko Concordia vodil brat poveljnika okoličanskega bataljona Mauronerja,¹³⁵ Edinost pa njegov nekdanji proseški naddesetnik Ivan Nabergoj. Ta bataljon je bil večinoma sestavljen iz slovenskih prostovoljnih stražarjev in je imel pri Sv. Ivanu sredi 19. stoletja lokalno postojanko pri naredniku Borovini, ki je imel tam gostilno. Člani bataljona s tega območja so tam hranili orožje, s katerim so opravljali nočno stražo pri vhodu v mesto pri Chiozzi. Ti slovenski stražarji so z rastjo italijanske nacionalistične nestr-

135 Bataljonu je poveljeval oficir Giulio Mauroner, član iz Splita priseljene rodbine. Njegov starejši brat Leopold se je pridružil Garibaldiju in se v letih 1870–1871 bojeval ob njem na francoski strani proti Prusom. V obdobju 1897–1907 je bil tržaški poslanec v avstrijskem državnem zboru. Na pobudo Mauronerjev so že leta 1826 na novi Ulici Stadion zgradili po njih imenovano gledališče, ki je zgorelo leta 1876. Nadomestilo ga je novo gledališče Fenice, v katerem so do izgradnje Narodnega doma večkrat nastopali tudi slovenski gledališčniki.

pnosti postali trn v peti iredentističnim meščanom, ki so jih začeli zmerjati z »bacoli« oziroma ščurki (zaradi njihovih črnih uniform).

Do večjih nemirov je prišlo po otvoritvi rojanske čitalnice 12. julija 1868, ko se je skupina Svetoivančanov in drugih okoličanov vračala proti domu. Vesela družba se je spotoma ustavila v nekaterih krčmah in tudi pod stanovanjem poveljnika okoličanskega bataljona Mauronerja v stari Kalistrovi palači na današnji Ulici Carducci, da mu zapoje podoknico. Po zbranih poročilih¹³⁶ so na Akvedotu skupino začeli zmerjati italijanski nacionalisti z »Maledetti sciaivi!« in »Abasso la bandiera russa!« Prvi pa naj bi vzklikali cesarju in papežu ter kričali »Fuori Italiani!« in »Smrt Judom!«. Napetost se je še povečala naslednjega dne, ko se je zvečer zbrala množica italijanskih nacionalistov, da bi udarila proti okoličanom, ki pa se na njihovo »vabilo« niso odzvali, tako da je do večjega prerivanja prišlo malo pred polnočjo na Akvedotu in pred kavarno Chiozza med stražarji z nasajenimi bajoneti (med katerimi je bilo precej Slovencev in nekaj članov okoličanskega bataljona) in tam zbranimi prenapeteži, sproženih pa je bilo tudi več strellov. Po policijskem zapisu sta bila med izgredi ubita demonstrant (član podjetniške družine Parisi) in vojak Sussa, tržaški italijanski narodnjaški časopis *Il cittadino* (ki so ga oblasti zaplenile) pa je zapisal, da so bili za izgrede krivi okoliški kmetje, ki so prišli v mesto oboroženi in s svojim »krutim barbarstvom«¹³⁷ povzročili pet smrtnih žrtev. Začela se je daljša gonja mestnih šovinistov (tem so slovenski domačini pravili »fačuči«) proti slovenskim kmetom, delavcem in mlekari- cam, ki je pomenila v bistvu uradni začetek nacionalnih konfliktov v mestu. Nemiri so privedli celo do Bachove uradne zahteve, da se morajo napadi na »podeželane« nehati. Dejansko pa so oblasti pomiritev dosegle tako, da so decembra istega leta objavile odlok o posodobitvi opravljanja vojaške službe v monarhiji in s tem napovedale razpust okoličanskega bataljona: do tega je prišlo avgusta 1869 na slovesnosti, ki je potekala na ravnini med Opčinami in Prosekom.

Ker je Edinost začela razvijati širše politično udejstvovanje, so obnovlje- no Bralno društvo na Vrdeli pod njegovim okriljem ustanovili leta 1890 v sedanji Ulici San Cilino, kmalu zatem pa se je preselilo na Vrdelsko cesto v tako imenovani Narodni dom. Toda tudi ti prostori niso bili več primerni za njegovo razvejano dejavnost, tako da je leta 1895 73 družabnikov ustanovi-

136 Podrobneje je afero v zvezi z okoličanskim bataljonom opisal Josip Merkù v delu, ki je v knjižni obliki izšlo leta 2002.

137 Izraz je presenetljivo podoben tistemu, s katerim so italijanske lokalne in državne oblasti po uvedbi dneva spomina na »istrski eksodus in pokole v fojbah« označile jugoslovansko, domnevno protiitalijansko genocidno prakso.

lo Svetoivansko gospodarsko društvo Narodni dom.¹³⁸ To je vključevalo tudi Pogrebno društvo in društveno krčmo (v njej je deloval stari Narodni dom) in tako pridobilo zadostno finančno podlago za nakup zemljišča na Vrdelski cesti (na sedanji številki 25), kjer so leta 1903 zgradili novi Narodni dom po načrtu Josipa Negodeta, ki je tedaj kot kamnoseški mojster delal na Brionih (otoke je kupil direktor Rotschildove banke Kuppelwieser in tam dal graditi hotel Boothaus). Osrednje vrdelsko bralno društvo je imelo svojo podružnico tudi v Podlonjerju. Na njegovi podlagi so leta 1898 v gostilni Živic oblikovali društvo Zvezda, ki je gojilo zlasti petje in do leta 1914 delovalo skupaj s Tamburaškim zborom, ki je nastal na pobudo neutrudnega Negodeta. Na gospodarskem področju gre ob leta 1880 ustanovljeni Društveni krčmi pri Sv. Ivanu omeniti še kmalu zatem nastalo Obrtnijsko društvo na Vrdeli pri Sv. Ivanu (to malce zapleteno ime potrjuje, da se je takrat za okraj že uveljavilo ime Sv. Ivan) in leta 1890 Gospodarsko društvo na Frdeniču – Sv. Ivan. To se je leta 1907 razvilo v zadrugo Gospodarsko društvo Vrdela in naslednjega leta v Ulici Scoglio odkrilo spominsko ploščo ob 100-letnici rojstva Josipa Godine Vrdelskega (drugje zapisan tudi kot Verdelški ali Vrdeljski). Leta 1896 je nastalo Svetoivansko konsumno društvo, pred koncem stoletja pa še Vzajemno podporno društvo za zavarovanje goveje živine.

Kar dejavna je bila tudi katoliška lokalna skupnost, ki se je zbirala pri svetoivanski župnijski cerkvi. Pod njenim okriljem so leta 1903 ustanovili Obrtno in konsumno društvo Sv. Ivan pri Trstu, ki je upravljalo zadružno gostilno. Sem se je tedaj vselila Marijina družba s knjižnico, kmalu po tem (1906) sta tu dobila svoj sedež še Cerkevni pevski zbor in Slovensko katoliško izobraževalno društvo pri Sv. Ivanu ter tudi Hranilnica in posojilnica pri Sv. Ivanu – Vrdela, ki se je po enem letu preimenovala v Ljudsko hranilnico in posojilnico za Tržaško okolico in prenesla svoj sedež v mesto. Svetoivanska mladina se je od leta 1905 zbirala v Prosvetnem društvu Mladina na Frdeniču – Sv. Ivan, pri katerem so gojili dramatiko, petje (pod vodstvom Ivana Grbca) in izletništvo. Dve leti kasneje so osnovali Ljudsko knjižnico Akademskega ferijalnega društva Balkan, leta 1908 pa Telovadno društvo Sokol na Vrdeli. To društvo je v bistvu prevzelo dejavnost Bralnega društva, zato je vključevalo še Tamburaški odsek in celo Salonski orkester (od leta 1910). Vse večjo vlogo je tudi pri Sv. Ivanu prevzemal bolj socialistično usmerjen Ljudski oder, ki je tu odprl svojo podružnico leta 1914. Podružnico Delavskega izobraževalnega društva pa so v Narodnem domu odprli leta 1919.

¹³⁸ O teh dogajanjih več v: Kravos (ur.), *Narodni dom pri Sv. Ivanu*, in Bartolovih spominih *Mladost pri Sv. Ivanu*.

Pomen tega obljudenega predmestja za slovensko družbo in kulturo se nenazadnje kaže v tem, da se je tu rodilo ali delovalo več znanih osebnosti, in sicer slikar Milko Bambič (1905–1991), ki je leta 1931 za Radensko oblikoval znani logotip treh src, svetovno znan pisatelj Vladimir Bartol (1903–1967), publicist Josip Godina Vrdelski (1808–1884), novinar Jurij Gustinčič (1921–2014), igralka in Prešernova nagrajenka Elvira Kralj (1900–1978), pisatelj in narodni delavec Josip Kravos (1909–1972), geodet in rektor univerze v Zagrebu Slavko Macarol (1914–1984), politik Vladimir Martelanc (1905–1944), ubit v nemških koncentracijskih taboriščih, skladatelj in zborovodja Vasilij Mirk (1884–1962), pisateljica in urednica prvega slovenskega ženskega lista Marica Nadlišek Bartol (1867–1940), pionir slovenske zabavne glasbe Miljutin Negode (1889–1986), skladatelj in glasbeni pedagog Karol Pahor (1896–1974), operni pevec Attilio Planinšek (1923–1985) in narodnopolitični delavec Slavko Škamperle (1910–1940), ki je umrl za posledicami mučenja v tržaškem zaporu.

Po prvi svetovni vojni so se ohranili Svetoivansko gospodarsko društvo Narodni dom, društvo Zvezda, Obrtno in konsumno društvo, Sokol, Marijina družba in Ciril-Methodova družba. To je leta 1922 nadomestila podružnica Šolskega društva. Na vsak način je bilo slovensko društveno življenje pod Italijo močno oteženo zaradi izselitve skoraj celotne inteligence, uradnikov in drugih javnih uslužbencev ter železničarjev. Tako kot drugod se je tudi pri Sv. Ivanu lažje reorganizirala slovenska mladina, na pobudo katere sta v okraju že kmalu po koncu vojne nastala odsek športnega kluba Adria in Telovadno društvo Vrdela-Sv. Ivan. Leta 1926 so oblikovali Katoliški mladinski krožek, odsek Ženskega dobrodelnega udruženja v Trstu in mladinsko društvo Plamen, ki se je pod pritiskom fašističnih oblasti moralo iz Narodnega doma seliti v Podlonjer na dom domačina Stanka Čoka in nato celo v ilegalo. Fašistično preganjanje se je že zgodaj izkazalo s svojo brutalnostjo, saj je bil 2. septembra 1921 požgan tukajšnji Narodni dom. Tega so člani društva dali popraviti leta 1924, vendar so fašisti kmalu zatem znova vdrli vanj in prisilili lastnike, da so jim stavbo prodali za smešno nizko vsoto. Po razpustu vseh slovenskih društev leta 1927 se je mladina zbirala na izletih in po domovih, še posebej v delavnici Toneta Škamperleta, kjer je njegov sin Slavko uredil knjižnico in vodil manjši pevski zbor. Zanimivo je, da je bila za pusta leta 1939 pri Subanu odigrana predstava Damoklejev meč, ki jo je napovedoval Pinko Tomažič in režiral Mario Sila, v njej pa so nastopali še drugi tedaj znani tržaški Slovenci.

Prve zveze s slovensko Osvobodilno fronto so se pri Sv. Ivanu in drugod na Tržaškem vzpostavile leta 1941, prvi odbor OF pa je nastal čez leto dni. Ljudje so zbirali prispevke za zapornike in internirance v Gonarsu, nato za partizane, ilegalce in za pomoč družinam aretiranih aktivistov. Organizacija se je še razširila po zlomu fašističnega režima leta 1943, ko so se z OF povezani odbori razmahnili vse od Ljudskega vrta do Podlonjerja. Tedaj so na domu učiteljice Alojzije Brana odprli ilegalno slovensko učilnico, ki jo je obiskovalo 37 otrok. Pouk se je nadaljeval vse do reorganizacije slovenskega šolstva. Kljub nemškemu valu aretacij jeseni 1944 se je upor proti okupatorju še povečal. Med zadnjimi žrtvami sta bila zakonca Haas, pri katerih so Nemci odkrili bunker. Ustreljena sta bila 28. aprila 1945 na Opčinah, tik pred osvoboditvijo. Zadnji dan aprila so domače oborožene skupine v sklopu Komande mesta razorožile Nemce, Guardio civico in domobrance, ki so imeli na tem območju svoje kasarne, nato pa sodelovale pri osvoboditvi mestnega središča. Skupaj je med vojno padlo 45 Svetoivančanov, na katere spominja plošča na pročelju Narodnega doma. V Ulici Pindemonte, kjer je fašistični karabinjer junija 1943 ustrelil v Čamporah rojeno Almo Vivoda, eno izmed prvih italijanskih protifašističnih bork, pa stoji njen spomenik. Miljski komunisti so leta 1944 po njej poimenovali bataljon.

Po osvoboditvi so poleg cerkvenega pevskega zbora, ki se je leta 1976 poimenoval po Mariju Kogoj, na Vrdelci ustanovili društvo Haas, medtem ko sta v Narodnem domu dobila sedež tako italijansko kulturno društvo kot slovensko kulturno društvo Slavko Škamperle s knjižnico in telovadnim odsekom. Dejavnost društva je bila v glavnem osredinjena na pevski zbor, ki ga je vodil Fran Venturini. Ta se je na Tržaškem kmalu širše uveljavil in nastopal na raznih turnejah celo po Jugoslaviji, dokler se ni njegova dejavnost leta 1952 po smrti dirigenta prekinila. Dramsko društveno skupino je vodil Josip Kravos, ob njej je delovala tudi otroška dramska glasbena skupina. Leta 1948 je Narodni dom s silo prevzela v upravo kominformistična stran in iz njega izgnala društvo Škamperle, ki je čez leto dni dobilo zasilne prostore v leseni baraki ob Stadionu 1. maj. Društvo je ponovno izgubilo svoj sedež, ko je barako leta 1951 uničil požar. Kljub temu in protestom slovenskih organizacij je zavezniška vojaška uprava čez leto dni medtem zapuščeni Narodni dom uradno dodelila družbi Enal (ki je bila nekakšna naslednica fašistične ustanove »Dopolavoro«), ki pa je stavbo prepustila nadaljnjemu propadu. Društvo je dobilo sedež šele 1. maja leta 1955 z izgradnjo nove pokrite telovadnice ob Stadionu. Zaradi razmer se je preusmerilo bolj v športno dejavnost, kateri se od leta 1959 posveča športno združenje Bor, edino slovensko mestno športno društvo. Združenje je uspešno

razvijalo moško in žensko odbojko in atletiko, ob teh pa tudi košarko in namizni tenis. V zadnjem obdobju so tem odsekom dodali otroško telovadbo v okviru športne šole, rekreacijo za odrasle in gimnastiko.

V Podlonjerju so leta 1946 obnovili društvo Zvezda, ki je tam imelo svoj dom. Tudi to je zaradi kominforma kmalu zamrlo, nastalo pa je športno združenje Union, ki je povezovalo mlade obeh narodnosti iz Podlonjerja, Lonjerja, Katinare in Sv. Ivana. Gojilo je nogomet, namizni tenis in judo ter prirejalo smučarske izlete in tečaje. Konec 70. let prejšnjega stoletja se je prosvetno delo v Podlonjerju razmahnilo predvsem okrog Ljudskega doma v Ulici Masaccio, ki ga je upravljal Komunistična partija Italije in je imel tudi knjižnico. V njem je od leta 1978 delovalo kulturno društvo Union. Pri Sv. Ivanu, nedaleč od cerkve, pa so v Ulici Brandesia leta 1968 odprli novi Marijin dom z dvorano. V pričakovanju skorajšnje obnove in nove namembnosti svetoivanskega Narodnega doma, ki jo je predvidel državni zakon za zaščito slovenske narodne skupnosti leta 2001, ostaja ob slovenskih višjih srednjih šolah osrednji slovenski objekt v okraju Stadion 1. maj. Ta je nastal po prepovedi nastopanja slovenskih »titovskih« družtev na mestnem stadionu od leta 1948. Tam so v prvem povojnem obdobju za praznik dela in na dan osvoboditve Trsta potekali vsakoletni množični nastopi po sovjetskem vzoru. Da bi lahko projugoslovanska stran te še naprej razvijala, je bil do 1. maja 1949 z udarniškim delom na nekdanjih pašnikih pod Frnedom dograjen nov stadion, ki so ga po odpravi teh prireditev po ponovni priključitvi Trsta Italiji dali v najem mestnemu nogometnemu klubu, sami pa za svoje potrebe zgradili že omenjeno pokrito telovadnico. Z razmahom športne dejavnosti pri Boru so ob njej leta 1981 postavili modernejšo pokrito igrišče, zdaj pa načrtujejo širokopoteznejšo obnovo celotne stavbe.

Zanimiv vpogled v razgibano družbeno življenje pri Sv. Ivanu v prvem povojnem obdobju nam omogočajo otroški spomini tu rojenega pesnika Marka Kravosa. Okraj je tedaj še deloma ohranjal vaški značaj: »Pri Mavčevih je tudi po štirinajst molznih krav ... Marsikje gojijo prašiča, tudi zajce, kokoši, purane, celo race in gosi. Tu pa tam riga osel, meketa koza ... Pri Fogotovih so prevozniki, torej je pri njih od štiri do sedem vprežnih konj ... (tam) v gornjem koncu ... ropota avto. Velika redkost pri Sv. Ivanu ... pijan sem od čarodejnega dima, ki plava nad Brandežijo. Ko avto spelje, tečem za njim do Baka. Od tod, na odprti cesti, je prehiter. Pri Baku se usedem kar v cestni prah in mi je trikrat lepo ...«¹³⁹ V to še vedno v dobršni meri slovensko pred-

139 Kravos, *Kratki časi*, str. 33–34 in 54.

mestje so tedaj močno zarezala politična dogajanja. V času kominforma se je pri njegovem očetu, ki je bil krojač, oglasila delegacija »pravovernih« komunistov in zahtevala, da mora iz svoje delavnice umakniti Titovo sliko in ob praznikih izobesiti »pravo« zastavo: »Če bo visela na vaši hiši ob prazniku kaka druga zastava, kot rdeča s *srpinkladvom*, bomo imeli to za provokacijo. Titofašizmu in nacionalizmu so ure štete. Za otroke bi bilo tudi boljše, da grejo v druge šole, da se ne bojo okužili s klerikalizmom, šovinizmom in kontrarevolucijo ... Oče izbere junaštvo: z orjaškimi krojaškimi škarjami pokaže rdeči delegaciji kratko malo vrata ... Tito bo na hodniku visel še dolgo, za nalašč! Slovenske trobojnice z zvezdo pa ne razobešamo več, ker ... Ker so jo menda molji preveč načeli ...«¹⁴⁰ Po eni strani se avtor spominja, da so se morale tedaj slovenske veselice končati pred časom zaradi »tovariškega pretepa«, po drugi pa, da je oče poslušal »domobranski« radio Trst, kjer so se oglašali tisti, ki so »izobraženi in govorijo izbrano slovenščino ... oče jih prevzeto posluša in skomiga z rameni: 'Se bodo že unesli. Zaenkrat je dobro, da ima kdo učit na šolah in bomo imeli Slovenci spet *kolturo*. Naši so morali proč ... Medtem kdo pljune ali oklofuta koga od nas *slavokomuniste*, če na cesti ali v tramvaju govoriš po slovensko. Trst je za zdaj še italianissimo in je budno na straži pred barbarskimi tolpmami' ...«¹⁴¹ Na drugem mestu se avtor spominja, da bi bil oče njegovega sošolca Rudija izgubil službo pri tramvaju ali na železnici, če njegov sin ne bi postal Rodolfo in začel obiskovati italijanske šole, in da je neki potnik njegovo sestro Alenko, ko se je peljala s tramvajem v šolo pri Sv. Jakobu, oklofutil, ker je z neko sošolko klepetala po slovensko: »Doma smo bili vsi poparjeni ob njenih solzah. Zato mi niti na misel ne pride, da bi doma potožil, ko neka gospa pljune name in ko drugič dobim brco v rit od enega večjega mulona zaradi svojega *maternega* jezika.«¹⁴²

Slovensko osnovno šolo so v okraju obnovili oktobra 1945, leta 1972 je bila poimenovana po Otonu Župančiču. V 50. letih prejšnjega stoletja so odprli tudi otroški vrtec in trgovsko strokovno srednjo šolo, ki je bila z reformo leta 1962 preurejena v enotno nižjo srednjo šolo, v šolskem letu 1966/67 pa je bila poimenovana po sv. Cirilu in Metodu. Vse te ustanove s slovenskim učnim jezikom imajo sedež v Ulici Caravaggio. Vrtec je v začetku 70. let prejšnjega stoletja obiskovalo med 40 in 50 otrok, odtlej pa se je njihovo število stalno zmanjševalo do 90. let, ko je bilo vpisanih le okrog 10 otrok. Z vpisovanjem otrok iz mešanih in neslovenskih družin se

140 Kravos, op. cit., str. 248–249.

141 Kravos, op. cit., str. 232–233.

142 Kravos, op. cit., str. 159.

je v obdobju 2005–2020 skupno število vpisanih ponovno povečalo na okrog 25. Podoben trend je bil v osnovni šoli, kjer se je število vpisanih povečalo s 55–60 v začetku 70. let na okrog 90 ob koncu istega desetletja ter doseglo raven 45–50 v obdobju 1988–1996 in okrog 40–45 v začetku novega stoletja, potem pa močno poraslo in doseglo skoraj 90 vpisanih v zadnjem obdobju. Nižjo srednjo šolo je v obdobju 1970–1984 obiskovalo okrog sto dijakov, nato pa je število vpisanih padlo le na okrog 30–40 v obdobju 1990–2010 in se spet dvignilo na raven 50–65 vpisanih.¹⁴³

Sicer pa ima Sv. Ivan za tržaške Slovence še poseben pomen, ker se v okraju nahajajo vse slovenske višje srednje šole te pokrajine. Znanstveni licej so v Trstu ustanovili leta 1945, v nov šolski center pri Sv. Ivanu pa se je vselil leta 1965, vključno s klasičnim oddelkom znanstvenega liceja, ki je nastal leta 1948. Leta 1969 je bil licej poimenovan po Francetu Prešernu. Tudi trgovska akademija je nastala že leta 1945 v Trstu, se je k Sv. Ivanu preselila že leta 1954, najprej v novo šolsko stavbo v Ulici Caravaggio, leta 1965 pa v šolsko središče ob znanstvenem liceju. Po Žigi Zoisu je bila poimenovana že leta 1966. Učiteljišče oziroma sedanji pedagoški in družboslovni licej je bil v Trstu ustanovljen leta 1947, od leta 1954 pa deluje v Ulici Caravaggio. Po Antonu Martinu Slomšku je dobilo ime leta 1969. Kot zadnji izmed slovenskih višjih srednjih šol oziroma drugostopenjskih srednjih šol na Tržaškem je bil leta 1970 po dolgotrajnih zahtevah ustanovljen poklicni zavod, sprva kot podružnica italijanskega zavoda Galvani. Do leta 1974 je imel sedež pri Sv. Jakobu, nato v Ulici Matteotti, leta 1979 pa je postal samostojen in se preselil v kompleks nekdanje umobolnice. Po Jožefu Stefanu je bil poimenovan leta 1982. V naslednjih desetletjih se je zaradi povečanja števila vpisanih kot izobraževalni zavod preselil v poslopje nekdanje trgovske akademije (zdaj tehničnega zavoda), ta pa je dobila mesto v novi stavbi, ki so jo medtem zgradili v nekdanjem kompleksu umobolnice. S šolskim letom 2022/2023 je v tem okolju dobila novi sedež tudi šola Jožef Stefan.

Število vpisanih v višje srednje šole s slovenskim učnim jezikom¹⁴⁴ se je namreč spreminjalo ne le zaradi demografskih motivov ali večjega oziroma manjšega števila vpisanih dijakov iz mešanih ali neslovenskih družin, ampak tudi zaradi sprememb na področju zaposlitvenih možnosti ob koncu šolanja. V času, ko je slovenska manjšina v Trstu imela zelo pomembno vlogo gospodarskega posrednika med Italijo in tedanjo Jugoslavijo, je med temi

143 Podrobneje o tem v: *Podatki in Cibic et al. (ur.), Osnovna šola pri Sv. Ivanu.*

144 *Podatki.*

šolami vidno prevladoval trgovski tehnični zavod, na katerem se je skupno število vpisanih dijakov v obdobju 1970–1990 povečalo z okrog 170 na več kot 400, nato pa hitro upadalo in beležilo le okrog 140 vpisanih v začetku novega stoletja in le 50–60 v zadnjih letih. Temu nasprotno se je v zadnjem obdobju povečal vpis na nekdanji poklicni zavod za industrijo in obrt, ki je imel v letih 1980–1995 155–180 vpisov, nekaj več kot sto v začetku novega stoletja, v zadnjih letih pa do okrog 190 vpisanih dijakov na mehanski, kemijsko-biološki in elektronski smeri, ki omogočajo ne le takojšnjo zaposlitev, ampak tudi prehod na univerzitetni študij. Podobno razmerje se kaže tudi med znanstvenim in pedagoškim licejem: prvega je v obdobju 1970–1985 obiskovalo 220–230 dijakov, drugega pa v istem obdobju 100–130, v drugi polovici 70. let celo 170–180 dijakov. Licej Franceta Prešerna je nato očitno prevzel dobršen del tistih dijakov, ki so se pred tem vpisovali na trgovsko akademijo, tako da se je na njem število vpisanih ob koncu prejšnjega stoletja povečalo na več kot 300, se nato spet zmanjšalo na okrog 200, v zadnjih letih pa ponovno zraslo na več kot 250 vpisanih, medtem ko je skupno število vpisanih na pedagoški oziroma družboslovni licej do leta 1990 padlo celo na manj kot 70, v novem stoletju pa doseglo kar stabilno raven okrog sto vpisanih. Skupaj je na območju več kot 600 dijakov višjih srednjih šol s slovenskim učnim jezikom, višek obiska (nad 900 dijakov) pa so tukajšnje šole zabeležile ob koncu 80. let prejšnjega stoletja.

Sv. Ivan je torej za tržaške Slovence pomembno izobraževalno in športno središče, ki daleč presega zgolj lokalne potrebe in zmožnosti. Zaradi tega je slovenska prisotnost v okraju mnogo opaznejša kot v drugih tržaških predmestjih, po pričakovanjih pa se bo še okrepila, ko bo svetoivanski Narodni dom z obnovo pridobil novo namembnost in bo opravljena tudi posodobitev tukajšnjega slovenskega športnega središča. Tem spodbudnim napovedim navkljub, pa je sedanja podoba svetoivanskega predmestja glede strukture prisotnega slovenskega prebivalstva nedvomno zelo drugačna od tiste, ki se je kazala v času, ko je tudi s pomočjo povečanega priliva priseljencev iz slovenskega zaledja »slovenski Trst« dosegel svoj višek. Je pa ta okraj po drugi strani že tedaj s širjenjem fizične in družbene urbanizacije stopil v fazo vse večje integracije in asimilacije tega prebivalstva v italijansko večinsko družbo, predvsem na območju Spodnjega Sv. Ivana in Školjeta, ki sta prevzemala vse bolj mestni značaj.

Oglejmo si najprej, kakšna je bila narodnostna struktura prebivalstva pri Sv. Ivanu leta 1910 v primerjavi s stanjem ob koncu 19. stoletja. Po popisnih podatkih naj bi v okraju leta 1900 živelo nekaj več kot 2300, leta 1910 pa

že več kot 4800 Slovencev. V obeh primerih je bilo to najvišje število slovenskega prebivalstva v vseh predmestnih območjih. Kljub temu pa je bil indeks rasti zabeleženega slovenskega prebivalstva v enem samem desetletju (209) mnogo višji od indeksa splošne rasti svetoivanskega prebivalstva (160). Razlika kar 49 odstotnih točk je očitno posledica natančnejšega ugotavljanja števila slovenskega prebivalstva, ki ga je omogočila revizija popisa. Podatke revidiranega popisa bomo tudi v primeru Sv. Ivana, tedaj najbolj obljudenega tržaškega predmestja, analizirali po nekaterih zaokroženih območjih, ki smo jih že navedli v tem opisu: prvo obsega avstrijski statistični podenoti Školjet in Spodnji Šančelin (skupaj ok. 2785 preb. oziroma tretjino vseh preb.), drugo Spodnji Sv. Ivan (ok. 2010 preb. oziroma 24 % vseh preb.), ki sega v pasu med današnjo Ulico S. Cilino in Vrdelsko cesto do cerkve, tretje Zgornji Sv. Ivan in Brandežijo (sk. okrog 1500 ali 18 % vseh preb.), četrto pa jugovzhodni predel vzdolž Vrdelske in Lonjerske ceste, se pravi Fernedič na jugu in Timinjan na vzhodu ter malo poseljeni Zgornji Šančelin z območjem Kamnolomov (Cave) vzdolž zgornjega dela Nove ceste za Opčine in ceste za Reko (sk. ok. 2050 ali skoraj 25 % vseh preb.). Prvi območji sestavljata najbolj urbanizirani svetoivanski predel, drugi dve pa tradicionalnejši, še vedno dokaj podeželski Sv. Ivan. Tako smo na podlagi pregleda posameznih popisnih pol ugotovili tudi podrobnejšo razporeditev glavnih etnično-jezikovnih skupin na območju ter drugih kazalnikov demografske in družbeno-ekonomske strukture območja v tistem času.

Pred revizijo je popis na osnovi »običajno uporabljenega jezika« ugotovil to narodnostno strukturo: Slovenci so predstavljali točno 49% lokalnega prebivalstva, Italijani 47,5 %, Nemci 3,1 %, osebe drugih narodnosti pa 0,4 %. Italijansko prebivalstvo naj bi izraziteje prevladovalo (57–58%) v predelih Školjet/Šančelin in Spodnji Sv. Ivan, še vedno predstavljalo večino prebivalstva (skoraj 52 %) v Zgornjem Sv. Ivanu in bilo bistveno manj zastopano v jugovzhodnem predelu, se pravi v obrobem Podlonjerju in ostalih zunanjih zaselkih (manj kot 24 %). Temu nasprotno naj bi Slovenci predstavljali izrazito večino prav v tem bolj podeželskem območju (skoraj 74 %), bili skoraj enako zastopani kot Italijani v Zgornjem Sv. Ivanu (okrog 47 %), drugje pa dosegali le okrog 37–39 % celotnega prebivalstva. Dejansko pa je opravljena revizija ugotovila, da je neustrezno narodnostno opredeljevanje med popisnim postopkom zadevalo kar 227 oziroma v povprečju skoraj 14 % vseh tukajšnjih gospodinjstev (najmanj, okrog 10 % v Spodnjem Sv. Ivanu, največ, 18 %, pa v Zgornjem Sv. Ivanu). Skoraj 99 % teh primerov je zadevalo »italijanizacijo« Slovencev.

Ob upoštevanju revizijskih popravkov smo pri pregledu popisnih pol ugotovili, da je bilo leta 1910 pri Sv. Ivanu od skupnih 7931 prebivalcev, kolikor smo jih našli, 4952 Slovencev (prej 3883) ali 62,4 %, 2697 Italijanov (prej 3770) ali točno 34 %, delež Nemcev (253 oseb ali 3,2 %) in ostalih (skupaj 29 ljudi, večinoma Hrvatov) pa je ostal glede na predrevizijsko število nespremenjen. Z revizijo se je število Italijanov torej zmanjšalo za okrog 38 %, medtem ko se je število Slovencev povečalo za 28 %. Najopazneje se je po opravljeni reviziji število Italijanov zmanjšalo prav v perifernem jugovzhodnem predelu (za skoraj 59 %), v manjši meri v Zgornjem Sv. Ivanu (za dobrih 38 %), najmanj pa v bolj urbaniziranih in multikulturnih predelih Školjet/Šančelin in Spodnji Sv. Ivan (za dobrih 19 %). Skupaj je v teh z mestom že bolj povezanih predelih živelo okrog 2 tisoč oziroma dobrih 74 % vseh pri Sv. Ivanu prisotnih Italijanov. Tudi po reviziji je ostala narodnostna struktura obeh svetoivanskih predelov dokaj izenačena: v Školjetu/Šančelinu so Slovenci predstavljali dobrih 50 %, Italijani pa okrog 47 % prebivalcev, v Spodnjem Sv. Ivanu pa prvi dobrih 47 % in drugi skoraj 46 % prebivalcev. Tu je zaradi dela v pivovarni Dreher živela tudi večina (skoraj 140) nemških prebivalcev okraja, ki so v Spodnjem Sv. Ivanu obsegali skoraj 7 % prebivalcev. V Zgornjem Sv. Ivanu so po reviziji Slovenci predstavljali več kot 66 % prebivalcev, Italijani pa okrog 32 %, medtem ko je v še vedno ruralnejšem jugovzhodnem predelu znašal delež Slovencev kar 88 %, Italijanov pa manj kot 10 %.

Naša »revizija revizije« je kljub temu ugotovila tudi številne druge napačne narodnostne opredelitve, ki so zadevale nadaljnjih skoraj 13 % rojanskih gospodinjstev (skoraj 24 % v Spodnjem Sv. Ivanu in manj kot 4 % v jugovzhodnem predelu). Večinoma (v skoraj 88 % primerov) so slovenskemu prebivalstvu pripisali italijansko jezikovno prakso in narodnost. Preostali primeri so v glavnem zadevali »italijanizacijo« hrvaškega prebivalstva (skoraj 4 %) oziroma »germanizacijo« slovenskega (dobre 3 %) ter češkega in poljskega prebivalstva (slaba 2 %). Po naši oceni je bilo slovenskih prebivalcev vsaj še kakšnih 840 več od predhodno ugotovljenih (od tega okrog 300 v Školjetu/Šančelinu, okrog 330 v Spodnjem Sv. Ivanu, nekaj več kot sto v Zgornjem Sv. Ivanu in 65 v »zunanjem« jugovzhodnem predelu), tako da bi po objektivnih merilih lahko delež slovenskega prebivalstva pri Sv. Ivanu leta 1910 znašal v povprečju kar 73 %: skoraj 64 % v Školjetu/Šančelinu, okrog 63 % v Spodnjem Sv. Ivanu, okrog 76 % v Zgornjem Sv. Ivanu in kar 90 % v jugovzhodnem predelu. Posledično bi se delež Italijanov v povprečju zmanjšal na slabih 23 % (33 % v prvi podenoti, slabih 28 % v drugi, okrog 22 % v tretji in slabih 7 % v četrti), Nemcev pa na okrog

3 % (okrog 6 % v spodnjem Sv. Ivanu, kjer je delovala pivovarna). Skupaj se je po naši »reviziji revizije« število slovenskega prebivalstva povečalo za nadaljnjih 21 %, število pripadnikov drugih narodnosti (brez Nemcev) pa kar za trikrat, kar nazorno priča o tem, da je metoda »običajno uporabljene-
nega jezika« umetno povečevala obseg dominantnih družbenih skupin. V primeru objektivno slovenskega prebivalstva je znašal razpon med predrevizijskim (49 %) in porevizijskim (73 %) deležem 24 odstotnih točk: v prvem primeru je bilo ugotovljenih le slabih 3900 oseb, v drugem pa skoraj 5800. To pomeni, da je prvotni popis v primeru Sv. Ivana iz takih ali drugačnih razlogov »spregledal« kar tretjino objektivno ugotovljenih Slovencev, ki so večinoma sami navedli (najverjetneje tudi po »sugestiji« popisovalcev), da je njihov običajno uporabljeni jezik italijanščina. Koliko je ta sicer prevladujoča jezikovna praksa v mestu zaposlenih oseb vplivala na dejansko subjektivno etnično identiteto, je seveda drugo vprašanje, čeprav je tedanji in poznejši asimilacijski in integracijski trend pokazal, da se prav v tem razponu giblje tudi možna kvantifikacija slovenskega tržaškega prebivalstva: spodnjo mejo izraža subjektivno, zgornjo pa objektivno opredeljevanje.

Oglejmo si nekaj primerov gospodinjstev (imena zapisujemo tako, kakor so navedena v popisnih polah), ki jih revizija popisa ni zajela v svoj postopek, tako da so ohranila svojo uradno »italijansko« pripadnost. Na območju Školjeta/Šančelina najdemo med drugimi gospodinjstva kmeta Bude, rojenega v Sežani, pri katerem je bil sin zaposlen v pivovarni Dreher, v Trstu rojenega uradnika Snidersicha, v Križu rojenega tramvajskega uslužbenca Cossutto, poročenega z likarico, ki se je rodila v Nabrežini, v Trstu rojenega težaka Baitza, perico Rauber, delavca v tovarni olja Vattovaza, dninarja Michelicha, v Gorici rojenega prevoznika Boneša, v Hrpeljah rojenega gostilničarja Bencicha, zidarja Godino, v Povirju rojenega kočijaža Machniga ali kamnoseka Sustersicha. Na območju Spodnjega Sv. Ivana na primer gospodinjstva mornarja Čuka, kamnoseka Vattovaza, v Štjaku rojenega prevoznika Misleia, delavca v tovarni olja Brainicha, v Ljubljani rojenega nadzornika gradbišča Mekindo, v Gorici rojenega čevljarja Beča, v Postojni rojenega uradnika Kanobela, na Kranjskem rojenega lastnika trgovine jestvin Jakliča, kočijaža Scucho, perico Godino, kamnoseka Žerjava ali domačega gostilničarja, v popisnem seznamu navedenega kot Vatovaz, ki pa se je na koncu dokumenta podpisal kot Vatovec. V istem predelu srečamo še enako zanimiv primer gostilničarja, navedenega z imenom Serian, ki je v popisni poli navedene podatke potrdil s podpisom »Žerjal – krčmar«. Nekoliko manj gosti so bili ti primeri v Zgornjem Sv. Ivanu, kjer so tudi po reviziji ostali

»Italijani« zidar Jožef Pegan, v Sežani rojena vdova in mlekarica Bradac, perica Fonda, v Kopru rojeni davčni uslužbenec Jelletich ali prav tako v Kopru rojeni lastnik trgovine jestvin Kraicer (v isti popisni poli na drugem mestu naveden kot Krajtzer). Še redkejši so bili podobni primeri v jugovzhodnem predelu s Podlonjermem: med temi smo zasledili gospodinjstva vdove in služkinje Germek, krčmarja Fonde ali zidarja Hussuja.

Urbanizacija Školjeta, Šančelina in Spodnjega Sv. Ivana se je tako kot v Rojanu pričela z gradnjo novih večstanovanjskih bivališč mestnega tipa, ki so jih postavili premožnejši meščani in lokalni investitorji, da bi od najemnikov pridobivali najemnino. Na območju Školjeta/Šančelina smo ob pregledu popisnih pol našli več kot 15 bivališč z več kot 5 stanovanji in 2 bivališči z več kot 10 stanovanji, v Spodnjem Sv. Ivanu pa skoraj 20 bivališč z več kot 5 stanovanji, 2 bivališči z več kot 10 stanovanji in 2 poslopji z več kot 20 stanovanji. Bistveno manj je bilo takih mestnih zgradb v Zgornjem Sv. Ivanu (8 bivališč z vsaj 5 stanovanji, od tega eno z vsaj 10) in v jugovzhodnem predelu (samo 3 bivališča z vsaj 5 stanovanji, od tega eno z vsaj 10). Med večjimi investitorji oziroma lastniki bivališč so bili v predelih Školjet/Šančelin in Spodnji Sv. Ivan pretežno domačini, in sicer kamnosek Jurkič, kmet Purič, čevljar Mijot, trgovec Godina in še zlasti upokojeni posestnik Chermetz, gostilničar Guaiatti in gradbenik Odinal ter tudi zunanji investitorji, kot sta bila Dobrigna iz Sv. Marije Magdalene Zgornje ali samo podjetje Dreher, ki je poleg tovarne zgradilo še 4 večstanovanjska poslopja za svoje uslužbenice. Na območju Zgornjega Sv. Ivana smo med lastniki vsaj 2 večstanovanjskih bivališč zasledili le posestnika Braidottija. Letne najemnine so se, kakor smo ugotovili že v Rojanu, razlikovale glede na dohodek posameznih gospodinjstev: revnejši najemniki so plačevali od 72 do 200 kron, višji delavci, državni uslužbenci in uradniki večinoma od 200 do 600 kron, trgovci, gostilničarji, lastniki obrti, višji uradniki in podobni do tisoč kron, redki premožnejši najemniki, kakršna sta bila na primer v Spodnjem Sv. Ivanu lastnik kamnoloma Lupieri in lastnik pražarne kave Mayer, pa tudi od tisoč do dva tisoč kron.

Kakor smo lahko videli v zgornjem pregledu, se je dejanska struktura prebivalstva tega mestnega predela po opravljeni »reviziji revizije« izkazala za zelo podobno tisti, ki smo jo ugotovili že v Barkovljah in Rojanu, saj je bil po naši oceni leta 1910 delež slovenskega prebivalstva tu le malo nižji kot v doslej analiziranih okrajih. Tisti, ki naj bi bili po popisu Italijani, so bili večinoma le »uradno« italijansko govoreči Slovenci, veliko manj od predvidenih je bilo zato priseljenih »pravih« Italijanov, posledično pa tudi malo

mešanih zakonov. Skupaj smo jih pri Sv. Ivanu našli 64 (le 3,9 % vseh gospodinjstev), od tega jih je bilo 46 (72 %) s slovenskim partnerjem. Prvi delež je nižji od tistega, ki smo ga ugotovili v Barkovljah in Rojanu, drugi pa višji, kar pomeni, da je bilo tu medetničnih »kontaminacij« še manj kot v ostalih dveh severnih tržaških predmestjih, nižja pa je bila tudi stopnja zastopane multikulturalnosti. Največ (20) je bilo primerov, v katerih je bil mož Italijan, žena pa Slovenka, po 7–9 primerov pa je bilo zakonov, v katerih je bil mož Slovenec, žena pa Italijanka ali Hrvatica. V popisnem postopku so praviloma celotni družini dodelili narodnost družinskega poglavarja. Skoraj vsa mešana gospodinjstva so živela v predelih Školjet/Šančelin in Spodnji Sv. Ivan.

Širjenje urbanizacije označuje tudi rastoči delež družin, ki so živele kot najemniki ali podnajemniki. V takih pogojih je živelo v povprečju skoraj 56 % gospodinjstev, kar je približno toliko kot v Rojanu, in sicer 56 % v Školjetu/Šančelinu, dobrih 72 % v Spodnjem Sv. Ivanu, dobrih 57 % v Zgornjem Sv. Ivanu in še vedno kar visokih 37 % v jugovzhodnem, pretežno ruralnem predelu Sv. Ivana. Pretežno delavski značaj območja poudarja podatek, da je bilo tudi tu tako kot v Rojanu relativno malo gospodinjstev s služkinjami, kuharicami in podobnim osebjem. Takih je bilo le 87 (5,2 % vseh gosp.), od tega po 30–35 v predelih Školjet/Šančelin in Spodnji Sv. Ivan, kjer je bil delež takih gospodinjstev najvišji (8,5 %). Vsa gospodinjstva s takim osebjem so imela le po eno služkinjo, več kot 72 % teh pa je prihajalo iz slovenskega zaledja, največ iz notranje Slovenije in Goriške, ostale služkinje (okrog 17 %) so prihajale v glavnem iz Furlanije oziroma Italije. Gospodinjstev oziroma gospodarstev s hlapci, posli in drugimi podobnimi delavci je bilo še manj, skupaj le 32 (1,9%). Takih je bilo največ (3,9 %) v Zgornjem Sv. Ivanu, v povprečju pa so zaposlovala le po enega delavca. Gospodinjstva s podnajemniki so bila 104 oziroma dobrih 6 % vseh gospodinjstev. Večinoma so bila zastopana v Spodnjem Sv. Ivanu, kjer je delež takih gospodinjstev znašal 9 %. Individualnih priseljencev je bilo tu najmanj med vsemi doslej obravnavanimi območji, saj so predstavljali le skromen odstotek skupnega prebivalstva, skoraj vsi (80 %) pa so prišli iz slovenskega zaledja.

Krajevni izvor prebivalcev smo preverjali le pri nosilcih družinskih enot (skoraj v vseh primerih so to bili moški) in njihovih partnerjih. Največ (skoraj 54 %) se jih je rodilo v Trstu, vendar delež »domačinov« ni bil povsod enak: značilno nižji (slabih 39 %) je bil v Spodnjem Sv. Ivanu, višji pa (66 %) v jugovzhodnem delu. »Avtohtono« prebivalstvo je obsegalo slabih 59 % v Školjetu/Šančelinu in dobrih 51 % v Zgornjem Sv. Ivanu. Priseljenci so najpogosteje prišli iz slovenskega zaledja, saj je bila na tem območju rojena tretjina vseh

svetoivanskih prebivalcev oziroma dobrih 70 % vseh priseljencev. Med temi se jih je največ (nad 11 % vseh nosilcev gospodinjstev) rodilo v tržaški okolici oziroma na Krasu. Ta skupina Svetoivančanov je izstopala zlasti v Zgornjem Sv. Ivanu in v jugovzhodnem predelu (okrog 14 %), medtem ko so bili med priseljenci v prvih dveh, bolj urbaniziranih podenotah značilneje zastopani rojeni na Goriškem (11–13 %), ki so sicer v povprečju obsegali dobrih 9 % nosilcev svetoivanskih gospodinjstev. Druga območja so bila med priseljenci bistveno manj zastopana: po 5–6 % se jih je rodilo v Istri, na Notranjskem, v ostalih območjih današnje Slovenije in Italiji. Rojeni v Istri in Italiji so bili nekoliko značilneje zastopani v Zgornjem Sv. Ivanu, rojeni v notranji Sloveniji pa v Spodnjem Sv. Ivanu. Tovarne s pivovarno na čelu so v Spodnji Sv. Ivan privabile tudi sicer ne tako številne priseljence iz Avstrije, notranje Hrvaške in z drugih območij cesarstva, ki so tu predstavljali skupaj okrog 10 % nosilcev gospodinskih enot, drugje pa le po 3–4,5 %.

Skupaj smo pri Sv. Ivanu našeli 1659 gospodinjstev: 471 v Školjetu/Šančelinu, 434 v Spodnjem Sv. Ivanu, 317 v Zgornjem Sv. Ivanu in 437 v jugovzhodnem predelu. V povprečju so gospodinjstva (brez služkinj, poslov in individualnih podnajemnikov) imela po 4,6 člana. Odstopi od navedenega povprečja so bili le minimalni: najnižje povprečje (4,5) smo ugotovili v Spodnjem Sv. Ivanu, najvišje (4,7) pa v perifernejšem jugovzhodnem območju. Glede na navedeno povprečje so razumljivo prevladovala gospodinjstva s po 4–5 člani (ok. 32 %), kar razširjena pa so bila tudi gospodinjstva s po 6–7 člani (skoraj 22 %) in 2 ali 3 člani (vsaka od teh tipologij je obsegala po okrog 15–17 % gospodinjstev). Tudi ta struktura ni pokazala večjih notranjih variacij: tako delež »mestnih« gospodinjstev z 1–3 člani kot delež »podeželskih« gospodinjstev s 6 ali več člani sta skoraj povsod obsegala isto povprečje, se pravi okrog 36 % prva skupina in dobrih 31 % druga. Nekoliko višji je bil delež manjših gospodinjstev v Zgornjem Sv. Ivanu (39 %), nekoliko nižji pa v Spodnjem Sv. Ivanu (34 %). Med slovenskimi gospodinjstvi (takih smo našeli 1158 oziroma 70 %: 57–63 % v Školjetu/Šančelinu in Spodnjem Sv. Ivanu, 70 % v Zgornjem Sv. Ivanu in 90 % v jugovzhodnem predelu) je bila povprečna velikost gospodinjstev le malo višja od splošne (4,7 člana), sicer pa nismo zaznali večjih odstopanj od zgoraj prikazane splošne strukture. Nekoliko višja (za komaj 0,5–1 odstotno točko) sta bila pri tej skupini prebivalcev deleža gospodinjstev s po 6–7 člani oziroma 8–9 člani, malo nižja (prav tako za manj kot 1 odstotno točko) pa deleža dvo- in tričlanskih gospodinjstev. Demografska homogenost sicer narodnostno diferenciranega območja je očitno prav tako kazalnik splošne družbene urbanizacije, do katere je pri

Sv. Ivanu očitno prišlo že na prehodu med 19. in 20. stoletjem, tako da tu ne najdemo več tistih notranjih razlik, kakršne smo zaznali med »primestnimi« in še vedno bolj ruralnimi »zunanjimi« predeli v Barkovljah in Rojanu.

Med slovenskimi gospodinjstvi oziroma gospodinjstvi s slovenskim prebivalstvom je v povprečju prevladovala »avtohtona« tipologija, pri kateri sta bila tako »družinski poglavar« kot njegov partner oziroma partnerica rojen/a v Trstu (49 %). Med podenotami je ta tipologija dosegala 61 % gospodinjstev v jugovzhodnem predelu, 52 % v Školjetu/Šančelinu in še vedno prevladovala, čeprav le z manj kot 45 %, v Zgornjem Sv. Ivanu. V Spodnjem Sv. Ivanu pa je temu nasprotno s 43 % prevladoval tip gospodinjstev, v katerih sta bila oba »nosilca« rojena drugje oziroma priseljena. Ta tipologija je obsegala 35 % gospodinjstev v Zgornjem Sv. Ivanu, drugje pa ni presegla ravni 23–28 %. Gospodinjstev, v katerih je bil eden izmed partnerjev priseljen, drugi pa domačin ali rojen v Trstu, je bilo v povprečju 14 %, brez posebnih variacij med posameznimi podenotami. Mešanih gospodinjstev, v katerih je bil eden izmed nosilcev slovenske narodnosti, drugi pa katere druge, je bilo v povprečju 6,1 %: značilno več v Spodnjem Sv. Ivanu (skoraj 11 %) in manj v jugovzhodnem predelu (dobra 2 %). Za razliko od Barkovelj in Rojana pri Sv. Ivanu med slovenskimi gospodinjstvi ni mogoče opaziti posebej izstopajočih domačih priimkov. Nekoliko pogostejši so bili tu priimki Godina (našteli smo jih 25), Vatovec (22), Marc (19), Čok in Gropajc (po 18), Černigoj in Fonda (po 15), Ferluga in Žerjav (po 14), Meula in Grgič (po 12), Jurkič, Kocjančič, Višnjevec ali Višnovic in Živic (po 11) ter Dougan in Mlač (po 10).

Pregled v popisnih polah navedenih področij zaposlitve vseh članov gospodinjstev (pri tej analizi nismo upoštevali pri gospodinjstvih oziroma gospodarstvih živečih služkinj in poslov, vključili pa smo podnajemnike) je pokazal, da je bilo leta 1910 v primarnih dejavnostih aktivnih 5,3 %, v sekundarnih skoraj 41 % in terciarnih preostalih 54 % Svetoivančanov. V tem okraju v bistvu že ni bilo več tistih »vmesnih« ženskih poklicnih figur, kakršne so bile tedaj mlekarice, branjevke in rožnarice. Skupaj smo pri Sv. Ivanu našli le 9 branjevk in 6 mlekaric, ki so skupaj predstavljale komaj 0,5 % vseh aktivnih v okraju; večina jih je živela v Zgornjem Sv. Ivanu in jugovzhodnem predelu. Primarni sektor je bil tu v povprečju še slabše zastopan kot v Rojanu: v Spodnjem Sv. Ivanu in Školjetu/Šančelinu je obsegal komaj 2–3 %, v Zgornjem Sv. Ivanu in jugovzhodnem predelu pa 7,5–9 %. Kljub temu so pri Sv. Ivanu leta 1910 vendarle ostali še nekateri koloni: to so bili v Spodnjem Sv. Ivanu iz Sežane priseljeni Cucagna, ki je delal na posestvu Battistig, v Zgornjem Sv. Ivanu s Koprškega priseljeni kolon Zornada, ki je

delal na posestvu Furlani, v Trstu rojeni kmet Muzina, ki je obdeloval posest v Trstu živečega Janesicha, iz Sežane priseljeni Pahor, ki je delal na posestvu Venezian (ta je bil tudi lastnik bližnje večstanovanjske zgradbe), in iz Vipave priseljeni vrtnar Počkar, ki je delal na posestvu Nordio (ta je imel v bližini svojo počitniško hišo), v jugovzhodnem predelu pa kolon Pischianz, ki je delal na posestvu v Trstu živečega Luzzatta (tudi ta je ob njej ohranil svoje poletno bivališče), iz Kopra priseljeni kolon Pechior, ki je obdeloval posestvo De Riu (s priključeno poletno rezidenco), in iz Boršta priseljeni kolon Mihalič, ki je obdeloval posestvo v Trstu živečega Cronnesta (ta je bivališči ob njem oddajal domačim družinam). Omeniti gre tudi, da je v Zgornjem Sv. Ivanu delovala kar močna Kmetijska zadruga, o kateri pa nimamo podrobnejših podatkov.

Vsekakor pa obseg in razporeditev aktivnih v primarnem sektorju pri Sv. Ivanu potrjujeta vtis, ki nam ga je v podal že Vladimir Bartol v zvezi s širjenjem družbene urbanizacije v tem predmestju. Zahodni podenoti sta postajali vse bolj podobni mestnim delavskim predelom, vzhodni (Zgornji Sv. Ivan in območje Podlonjerja) pa sta deloma ohranili svoje »vaške« značilnosti. Sekundarni sektor je bil pri Sv. Ivanu nekoliko bolj zastopan kot v Barkovljah, vendar še vedno manj kot v Rojanu, kjer je bilo veliko železničarskih delavcev. Ta sektor je v povprečju obsegal slabih 41 % aktivnih, pri čemer nas morda preseneča, da je bilo zaposlenih v sekundarnih dejavnosti značilno manj v Spodnjem Sv. Ivanu (okrog 37 %), značilno več (nad 45 %) pa v perifernem jugovzhodnem predelu. Očitno je družbena urbanizacija prve podenote prispevala zlasti k njeni pospešeni »terciarizaciji«, čeprav so se tu nahajali tudi večji industrijski obrati. Prav »mestni« terciarni sektor je bil pri Sv. Ivanu močnejše zastopan kot v Rojanu in v povprečju (točno 54 % aktivnih) presegel celo raven, ki smo jo zabeležili v Barkovljah. V Spodnjem Sv. Ivanu je presegal 61 %, v jugovzhodnem predelu pa ni dosegal 46 % aktivnih, čeprav je tudi v tej podenoti predstavljal glavno zaposlitveno področje. V odnosu do števila aktivnih (skupaj 3060 oseb) so samostojne rentnice, upokojenci ali vdove (skupaj 69 oseb, od tega 47 v Spodnjem Sv. Ivanu in Školjetu/Šančelinu) predstavljali le nekaj več kot 2 % vseh zaposlitvenih navedb oziroma 4,2 % vseh gospodinjstev, kar je primerljivo z deležema, ki smo ju zabeležili v Rojanu.

Številčno je bilo pri Sv. Ivanu med aktivnimi največ delavcev (skupaj 712 ali več kot 23 % navedb); od tega je bilo »prekarnih« oziroma neopredeljenih dninarjev in težakov približno tretjina (212 ali več kot 32 %), medtem ko so višji delavci predstavljali okrog 4 %. Delavk je bilo med vsemi delavci za skoraj 8 %, kar je precej višji delež kot v Rojanu, toda za polovico manjši kot v

Barkovljah. Med redneje zaposlenimi moškimi delavci je bilo 80 tovarniških mehanikov in kovačev, 68 zaposlenih v pivovarni Dreher, 57 jih je delalo v pristanišču, 14 v ladjedelnici, 200 pa v drugih obratih, predvsem v tovarni olja in testenin. Glavnina delavcev in delavk je živela v Spodnjem Sv. Ivanu in Školjetu/Šančelinu: največ neopredeljenih težakov in dninarjev, delavcev v pristanišču in ladjedelnici, smo našli v drugi podenoti, največ tovarniških delavcev pa v prvi. Med moškimi poklici je bilo kar precej zidarjev (skoraj 400 ali 13 % navedb), še zlasti v Školjetu/Šančelinu in na jugovzhodnem območju (po ok. 130), in tudi kamnosekov (140 ali 4,6 % navedb), ki so bili značilneje zastopani v jugovzhodnem predelu, kjer je deloval tudi največji kamnolom Faccanoni. Toliko kot kamnosekov je bilo pri Sv. Ivanu uradnikov in uradnic (143), ki so večinoma živeli v »zahodnih« predelih Školjeta/Šančelina in Spodnjega Sv. Ivana, ter prevoznikov in kočijažev (138), ki so bili nekoliko bolj zastopani v Školjetu/Šančelinu, preko katerega je potekala glavna cesta za Opčine, sicer pa dokaj enakomerno porazdeljeni po posameznih podenotah. Kmetov je bilo skupaj 131, od tega 69 v jugovzhodnem predelu. Značilno zastopani so bili tukaj tudi ženski poklici. Največ je bilo peric (okrog 290), ki so v glavnem prav tako živele v jugovzhodnem predelu in Školjetu/Šančelinu. Šivilj je bilo skoraj 150 in so bile dokaj enakomerno porazdeljene po vseh podenotah razen v Zgornjem Sv. Ivanu, kjer jih je bilo najmanj. Med poklici terciarnega sektorja so bili tudi zaradi tovarniških potreb pri moških nekoliko številčnejše zastopani sodarji in mizarji (skupaj 88, predvsem v jugovzhodnem predelu), ob teh pa še trgovci in trgovski pomočniki (po okrog 75 navedb), redarji in podobni poklici (71), tramvajski uslužbenci (67 navedb) zaradi remize na koncu tramvajske proge, čevljarji (54) in železničarji (52). Skupaj so ženski poklici obsegali 18%, »višji« poklici okrog 12 %, intelektualni poklici (taki, ki zahtevajo višjo izobrazbo) pa 1,6 % poklicnih profilov; zadnja deleža sta nižja od tistih, ki smo jih ugotovili v Barkovljah in Rojanu.

Skoraj 74 % vseh aktivnih je odpadlo na slovenske prebivalce v okraju. Ta delež je skoraj enak ocenjenemu deležu slovenskega prebivalstva v okraju (73 %), zelo podobno pa je tudi srednje število aktivnih na gospodinjstvo (1,8–1,9), ki smo ga ugotovili med vsemi oziroma med slovenskimi gospodinjstvi. Pri obeh skupinah so aktivni obsegali 39 % vseh prebivalcev. Sicer pa so bile določene razlike med zgoraj opisano splošno zaposlitveno strukturo in strukturo aktivnih pri slovenskem prebivalstvu. Med Slovenci sta bila namreč nekoliko višje zastopana primarni (6,8 %) in sekundarni (41,6 %) sektor, značilneje nižje zastopan pa terciarni sektor (51,6 %). Prvi obsega 3–3,5 % aktivnih v obeh »zahodnih« predelih in kar okrog 10 % v ostalih

dveh svetoivanskih predelih, kjer je slovensko prebivalstvo tudi številčneje zastopano. Sekundarni sektor je med Slovenci glede na splošno povprečje izraziteje zastopan (več kot 43 %) zlasti v Školjetu/Šančelinu, višji je bil tudi delež delavk med vsemi delavci (skoraj 10 %). Temu nasprotno je bil terciarni sektor med slovenskim prebivalstvom značilneje podpovprečno zastopan, še posebej v že omenjenem predelu Školjeta in Šančelina. Med posameznimi zaposlitvenimi področji je bilo slovensko prebivalstvo nadpovprečno zastopano med kmeti in kamnoseki (100 %), pericami (96 %) in zidarji (91 %), v manjši meri pa še med šiviljami (82 %) in čevljarji (81 %). Podpovprečno pa je bila ta skupina aktivnih zastopana zlasti med uradniki (49 %) in trgovci (56 %), tovarniškimi delavci (53–55 %) in tudi med gostilničarji, tramvajskimi uslužbenci in redarji (62–63 %). Nekoliko višji delež od splošnega so imeli med slovenskim prebivalstvom ženski poklici (skoraj 20 %), medtem ko sta bila deleža višjih (dobrih 8 %) in intelektualnih poklicev (točno 1 %) značilno nižja od povprečja za celotno prebivalstvo. Precej nižji je bil tudi delež gospodinjstev s samo neaktivnimi člani (3,6 %).

Nazadnje še nekaj podatkov o značilno slovenskih kmečkih gospodarstvih in številu živine. Da se je pri Sv. Ivanu družbena urbanizacija na splošno že vidneje uveljavila kot v Barkovljah in Rojanu, potrjuje že dejstvo, da so tu vsi kmetijski kazalniki nižji kot v doslej obravnavanih predmestnih okrajih. Gospodinjstva s perutnino so tako obsegala okrog 13 % (okrog 7 % v Spodnjem Sv. Ivanu in skoraj 22 % v jugovzhodnem predelu), gospodarstva s prašiči manj kot 9 % (2–5 % v obeh »zahodnih« predelih in skoraj 18 % v jugovzhodnem), gospodarstva s kravami pa le nekaj več kot 3 % gospodinjstev (0,5–2 % v obeh »zahodnih« predelih, skoraj 5 % v Zgornjem Sv. Ivanu in okrog 6,5 % v jugovzhodnem predelu). Še nižja sta bila deleža gospodinjstev s konji in voli (po okrog 2 %). V povprečju so gospodarstva imela 2–3 glave prašičev ali goveda. Prvih je bilo skupaj 340 v 144 gospodarstvih, drugih pa 140 v 56 gospodarstvih. Iz prikazanega je očitno, da se je kmečka dejavnost kolikor toliko ohranila le v perifernejšem jugovzhodnem predelu in pretežno temeljila na kar donosnem vrtnarstvu, ki je imelo pri Sv. Ivanu kar dolgo tradicijo. Za prevoz pridelka v mesto so vrtnarji uporabljali zlasti konje in vole: teh je bilo skupaj 58 oziroma 51, od tega po 16–20 v Zgornjem Sv. Ivanu in jugovzhodnem predelu. Poleg navedenih je bilo na območju še 28 glav drobnice (od tega 26 koz in 2 ovci), 10 oslov in 11 panjev.

Iz popisnih pol lahko razberemo, da je bilo tedaj pri Sv. Ivanu kar veliko gospodarskih obratov (imena smo zapisali tako, kot so bila navedena). V Školjetu/Šančelinu so bili prodajalna stekla Benvenuti, trgovine jestin

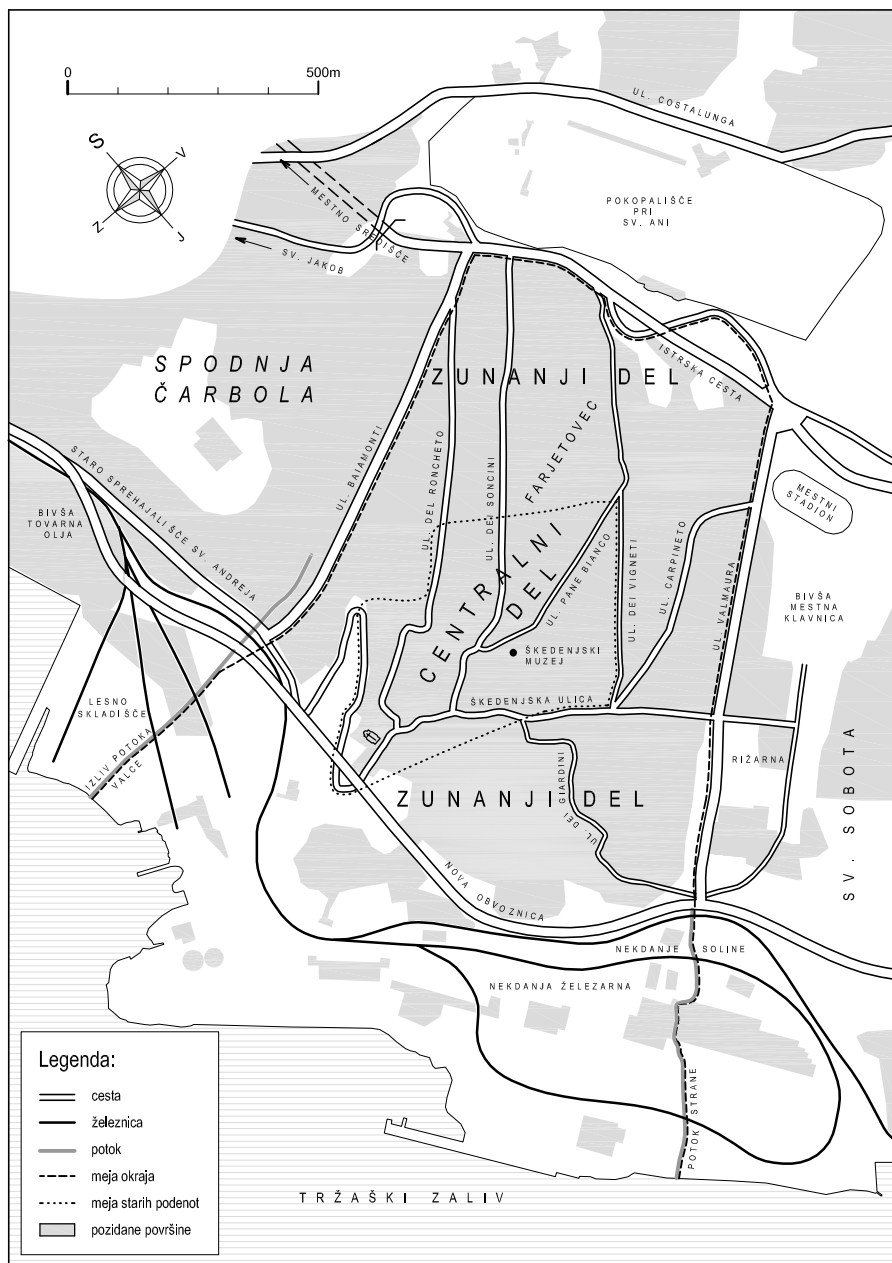
Pirich, Godina in Tominc, mesnice Cusina, Skarlavaj in Antonsich, prodajalna premoga Scarlavai, prodajalna olja in vina Garulli, prodajalna mleka Baretto, prodajalna sadja in zelenjave Sahar, mesnica Cognedik, manufaktura Lavrenčič, gostilne oziroma krčme Leghissa, Bencich, De Turco in Sancin, gostilna Pogrebnega društva, kavarna Del Cal, žganjarna Žiberna, mizarski obrti Gomizel in Prelz, čevljarski obrti Doljak in Godina, inštalaterska obrt Vitez in kleparska delavnica Godina, tu pa je živel tudi lastnik tovarne mila, Dalmatinec Vondraček. V Spodnjem Sv. Ivanu smo zasledili trgovine jestvin Clignoni, Scrobogna, Guaiatti, Jaklich, Klun in Schmidl, prodajalno sadja in zelenjave Stacek, pekarno Milič, mesnico Cavalieri, gostilne oziroma krčme De Monte, Vatovaz, Serian (dejansko Žerjal), Krmec, Guaiatti in Gombač, pivovarno z gostilno Dreher, krčmo Konsumnega društva, žganjarno Pogoreltz, prodajalno oglja Dujc, prodajalno kožuhov Sanzin, drogeriji Zorn in Camauli, trgovino papirja Martinelli, lekarno Morpurgo, čevljarsko obrt Skalarič, Dobre in Bat, krojaško obrt Ukmar in Stefanich, brivnico Bernetich, inštalatersko obrt Colobig, kleparsko obrt Bozza, elektrotehnično obrt Bernetič, mizarsko obrt Ščuka, sodarsko obrt Pittana, kamnoseško obrt Pregarž, prevozniško podjetje Zadnik, tovarno sladkarij Delles, tovarno olja, ki jo je vodil na Češkem rojeni direktor Weiss, in neopredeljeno manjšo tovarno Cossio. Tu so živeli tudi lastnik tovarne papirja in igralnih kart Finazzer, lastnik pražarne kave Mayer, lastnik kamnoloma Lupieri in na Češkem rojeni lastnik tovarne zamaškov Möller. V Zgornjem Sv. Ivanu so bili trgovine jestvin Zorš, Bak, Furlani, Biaggini, Kraicer in Gasperčič, brivnica Marc, mesnica Volarich, prevozniško podjetje Pagnako, mizarska obrt Masutti, čevljarska obrt Brana, gostilna Čok, tovarna testenin in Kmetijska zadruga (uradno: Società Agraria), ki je med drugim redila 10 krav, 12 prašičev in 25 kokoši. V tem predelu so živeli lastnik urarske obrti Fornarini, lastnik papirnice Sandrinelli, lastnik optične prodajalne Canz, lastnik prodajalne stekla Micheluzzi, lastnik tiskarne Vran, lastnik tovarne asfalta De Marin, solastnik pogrebnega podjetja Colonello in lastnik talilnice zvonov Lapagna. V jugovzhodnem predelu so bili trgovini jestvin Derman in Klun, mesnica Concilia, drogerija Suban, čevljarske obrti Černigoj, Porentin, Podbersček, Tavčer, Spacapan in Fonda, mizarski obrti Besednjak in Buri, kovaški delavnici Živic in Faccanoni, kamnoseška obrt Negode, tkalska obrt Percos, obrt izdelovanja perila Marangoni, gostilne oziroma krčme De Leparini, Ulian, Živec, Suban, Stefančič in Fonda ter gostilna Gospodarskega društva Sv. Ivan. Tukaj je obratoval tudi kamnolom Faccanoni.

Škedenj

Domače ime okraja (Ščiedna) je verjetno povezano s postopnim krčenjem nekdanjega gozda, po katerem je območje dobilo svoje latinsko ime (Sylvula), iz katerega izhaja italijansko ime tega nekdanjega strnjenega podeželskega naselja (Servola). Zadnji preostanek teh gozdnih površin (Farned) se je na okrog štirih hektarjih ohranil na severnem škedenjskem pobočju nekako do konca 18. stoletja, vendar je bil v naslednjih desetletjih povsem izkrčen. Naselje se razteza po flišnem griču Farjetovec od morja pri rtu Krknel ali Gardina do njegove najvišje točke (72 m). Mimo naseljenega območja tečeta zdaj že pokrita potoka. Prvi izvira pod Bombeljem in se je severno od griča po Valcah (po njegovi nekdanji strugi poteka danes Ulica Baiamonti) izlival v morje. Drugi združuje potoka Strane in Cokov potok, ki prav tako izvirata pod Bombeljem oziroma v Rovtah, ter je pod imenom Šturek, Strane ali Flum tekkel po sedanji Ulici Valmaura. Poleg dober kilometer oddaljenega Bombelja (268 m) na severovzhodu se onkraj Ulice Valmaura na jugovzhodu dviga še sosednji griček Sabotnjak ali Sv. Pantalejmun (76 m). Skupaj obsega območje Škednja okrog poldrugi kvadratni kilometer in je od mestnega središča oddaljeno okrog tri kilometre proti jugovzhodu.

Poleg obeh nekdanjih vodotokov in približno kilometer dolge morske obale ga na kopni strani omejuje Istrska cesta. Ta je bila že v rimskem obdobju pomembna prometna žila ter povezuje Trst ne le z Miljami in Koprom, a tudi z Bregom, se pravi slovenskimi istrskimi kraji, ki so danes del Tržaške pokrajine. Vzporedno s staro cesto so med obema vojnoma italijanske oblasti zgradile še njeno modernizirano različico (Ulica Flavia), ki od predora pod Sv. Marijo Magdaleno Zgornjo (ta je bil dograjen leta 1949) vodi skozi novo tržaško industrijsko cono na meji med tržaško in miljsko občino. Ob koncu 20. stoletja je bila vzdolž obale dograjena še hitra cesta oziroma tržaška obvoznica, ki se od tržaškega 7. pomola dvigne na Kraško planoto in po njej vodi do Italije oziroma mejnega prehoda na Fernetičih. V obdobju 1902–1935 je tod mimo potekala ozkotirna železniška proga Trst–Koper–Buje–Poreč (znana kot Parenzana), ki je imela v Škednju postajo. Sicer so z razvojem industrije v obalnem predelu tovarni železniški tir speljali do Sv. Sobote že leta 1889, modernizirali in podaljšali do Žavelj pa so ga med povojno angloameriško upravo. Od leta 1898 in tudi po drugi svetovni vojni je bil kraj povezan s parniško linijo s Trstom in Miljami.

Če izvzamemo ostanke rimske poselitve (ob morju je stala fulonika – obrat za pranje in čiščenje oblačil, prednjo pa je bil manjši pristan s tremi

Slika 29: Okraj Škedenj s podenotami in naselitvenimi predeli.

pomoli), je Škedenj nastal v srednjem veku (prvič se omenja leta 1256) na južni in zahodni strani griča pod cerkvijo. Prva škedenjska cerkev, že tedaj posvečena sv. Lovrencu, se omenja leta 1338. Kot kaže, so leta 1632 na njenem mestu zgradili novo, to pa je nadomestila sedanja, ki je bila dokončana leta 1839 in leta 1851 postala župnija. Tedaj je obsegala zelo veliko območje, saj je zajemala celoten južni predel tržaške občine. Ob cerkvi sta bila staro pokopališče (do leta 1834) in škofijska pristava, imenovana kar Škofija.¹⁴⁵ Tik pod njima je nastala skupina hiš, kjer je že tedaj prevladoval priimek Sancin, prek ceste pa so se naselili Flegi in Šumani. Od Sred vasi do Bele strani so bili Godine in severno od teh Merlaki. Okrog teh poselitvenih jeder so nastali bolj razloženi domovi brez izrazitejših priimkov. S približno 350 prebivalcev in 107 hiš, kolikor so jih našli leta 1776, se je do leta 1808 kraj razširil na 135 hiš in 480 prebivalcev, do leta 1825 na okrog 700 prebivalcev, do leta 1834 pa na več kot 900 prebivalcev. Med avtohtonim prebivalstvom oziroma hišnimi gospodarji je zapis iz leta 1775 navedel 22 Sancinov, 17 Godin, 12 Flegov, 7 Merlakov, 4 Šumane in 3 Sreberniče ali Srebernike. Vsi so morali takrat še izplačevati dajatve tržaški škofiji.¹⁴⁶ Med priseljenci so prevladovali Kraševci, ob njih pa so v Škedenj prišli še Istrani, Brkinci in Vipavci. Leta 1869 je štel kraj že 1883 prebivalcev in 229 hiš, leta 1890 pa več kot 2600 prebivalcev (od tega 76 % Slovencev). Škedenj je tako postal največja okoliška vas na Tržaškem, saj tedaj še ni bil vključen v predmestni pas. Vanj je prešel leta 1900, ko so tu našli 520 hiš in kar 3634 prebivalcev, med katerimi pa je uradni popis navedel le 1564 Slovencev (43 %). Večina Škedenjcev je tedaj še vedno živela v strnjenem vaškem jedru, kjer je v 405 hišah živelo skoraj 2700 ljudi. Na južnem pobočju sta bila predela (imena navajamo, kot so uradno zapisana v popisu) Giardini in Ferriera, kjer je v 17 hišah živelo okrog 225 ljudi, v vzhodnem delu hriba do Istrske ceste je v predelih Monte di Servola, Ronco in Ponte di S. Anna v 85 hišah živelo skoraj 640 ljudi, okrog 80 oseb pa je živelo v 13 hišah v Valcah na severu. Skupaj je bilo v zunanjem škedenjskem obroču okrog 22 % bivališč in 26 % prebivalcev, kar pomeni, da je bila tu zaradi novogradenj in relativno večje zastopanosti sodobnih večstanovanjskih bivališč bivalna gostota (8,2 osebe na bivališče) višja kot v vaškem jedru (6,7).

Podrobnejši pregled socialne in narodnostne strukture kraja ob koncu avstrijske dobe bomo opravili v nadaljevanju. Na tem mestu bi glede splošne

145 Škedenj nekdanj in danes.

146 Sancin, *Servola*.

demografske in urbane rasti omenili le to, da se je v obdobju 1900–1910 število bivališč še naprej povečevalo zlasti v zunanjem obroču: v južnem predelu je bilo v samo desetih letih postavljenih 20 novih hiš, v katere se je naselilo skoraj 200 novih prebivalcev, v severnem predelu Valc se je število hiš povečalo na 40 z več kot 310 prebivalci, medtem ko je na pobočju do Sv. Ane zraslo še 85 novih bivališč, v katere se je naselilo dodatnih skoraj 770 prebivalcev. Skupaj se je število prebivalcev v tem desetletju v ožjem Škednju povečalo na 3244 ali za točno petino, medtem ko se je v zunanjem obroču to število povečalo za več kot dvakrat na skupaj 2128. Tu je bilo zdaj skoraj 35 % bivališč in skoraj 40 % škedenjskega prebivalstva, čeprav se je bivalna gostota v obeh enotah le malo povečala (na 6,9 v središčnem območju in na 8,5 v zunanjem obroču).

K urbanizaciji in družbeni transformaciji te nekdanje slovenske vasi sta na področju infrastrukture najprej prispevala ureditev mestnega sprehajališča pri Sv. Andreju, ki so ga speljali do Škednja v letih 1817–1824, in širjenje obalne ravnice leta 1857, na katero so namestili industrijske obrate. Kraj je dobil boljšo prometno povezanost z mestom, ko so do njega leta 1901 speljali tramvajsko progo. Škedenj je postal tako priljubljena izletniška točka za mestno prebivalstvo, kar je pripomoglo k razvoju domačega gostinstva. V Škednju je delovalo več kot 20 gostiln in krčem ter več osmic. Posebej obiskana je bila društvena gostilna z vrtom in pergolo, ki je navdihnila znano tržaško pesem *Andemo a Servola soto la pergola*. Vodovod so do kraja speljali leta 1896; ta je nadomestil leta 1830 sredi vasi zgrajeno »komunsko štirno«, kjer so vodo v skoraj 30 metrov globokem vodnjaku zajemali s pomočjo 4 metre visokega stolpa s črpalko, ki ga zdaj hrani Lapidarij pri Sv. Justu. Pozidane površine so se še zlasti povečale po prvi svetovni vojni, ko je kraj dobil električno napeljavo (leta 1924) ter so na območju med klavnico in mestnim pokopališčem pri Sv. Ani zgradili nov mestni stadion (1932), medtem ko so na obali pred Škednjem uredili novo mestno čistilnico odplak. Do leta 1931 se je število prebivalcev povzpelo na več kot 6800, do druge svetovne vojne pa na okrog 7500. Med obema vojnoma je namreč nova italijanska oblast tu zgradila številne večstanovanjske zgradbe za delavce bližnjih industrijskih obratov, najprej na območju med ulicama Roncheto in Vigneti na vzhodnem pobočju škedenjskega hriba, pozneje pa v predelu do ulic Baiamonti in Valmaura.

V vseh teh zunanjih predelih se je po drugi svetovni vojni gradnja še pospešila. Najprej so za istrske optante v letih 1959–1961 na območju Škednja (t.i. Borgo San Giorgio) in vzdolž Ulice Baiamonti zgradili okrog 320 ljudskih

stanovanj oziroma 20 hiš,¹⁴⁷ v 70. letih pa so celotno območje preplavile predmestne stanovanjske stolpnice, ki so nekdanjo slovensko vas spremenile v anonimno predmestno spalno naselje. Število škedenjskih prebivalcev je še naprej stalno in hitro naraščalo: na več kot 9600 leta 1951 in skoraj 16 tisoč leta 1986. Šele po tem letu se je začelo število prebivalcev postopoma zmanjševati, tako da jih je bilo leta 1992 okrog 14.400 in leta 2012 okrog 12.500. V nasprotju s splošnim trendom urbane ekspanzije in demografske rasti pa se je absolutno in relativno število slovenskega prebivalstva izrazito zmanjšalo, saj po prvi svetovni vojni ni moglo več računati na priliv iz slovenskega zaledja. Čeprav naj bi leta 1945 tu po jugoslovanski evidenci živelo nekaj več kot 3200 Slovencev (43 % skupnega prebivalstva), prav toliko kot leta 1910, je bilo po naši oceni število v Škednju živečega slovenskega prebivalstva že tedaj precej nižje (za približno tretjino), saj je bil večji del slovenskih izobražencev tudi tu, tako kot drugod na Tržaškem, med fašizmom prisiljen v emigracijo, slovensko delavsko prebivalstvo pa je zdesetkala asimilacija, ki se je zaradi kominforma nadaljevala še vsaj dve desetletji po drugi svetovni vojni. Popisa v letih 1961 in 1971 sta v Škednju ugotovila 850–900 oseb slovenske narodnosti (6–8 % skupnega prebivalstva), medtem ko je v tistem času po naši oceni v okraju živelo nekaj več kot 1600 Slovencev, ki so predstavljali okrog 12 % skupnega prebivalstva. Šele do referenčnega leta 2015 naj bi se po naši oceni število slovenskega prebivalstva v Škednju zmanjšalo na manj kot tisoč oziroma na okrog 6 % skupnega prebivalstva. Največ Slovencev je v starem naselitvenem jedru, kjer imajo tudi svoja društva in kjer se lahko v škedenjski župnijski cerkvi dvakrat tedensko udeležujejo slovenskih verskih obredov.

Ta škedenjski najstarejši in najznačilnejši del, ki so mu Škedenjci pravili Buža, je s svojimi strnjenimi nizkimi zgradbami delno še ohranil nekdanjo vaško podobo. Vse manj pa je na robu starega vaškega jedra tradicionalnih, napol kmečkih hiš z vrtovi, okrog katerih so se v preteklosti na izkrčenih gozdnih površinah širile kmečke posesti. Hrbet Farjetovca je bil še v začetku 20. stoletja večinoma gol, saj so bili tu vaški pašniki z mlakama, medtem ko so na prisojnih pobočjih vaščani gojili trto (kraj je bil znan po svojem refošku) in oljke. V prvi polovici 19. stoletja so imeli domačini ob obali manjši kamnolom, na južni strani, na območju sedanje Ulice Giardini, pa je bilo Polje ali Mandrija, kakor so pravili najverjetneje ograjenemu kmetijskemu kompleksu, ki je bil v lasti tržaškega škofa. Škofiji so nekoč pripadale tudi soline v zatoku med Škednjem in Sabotnjakom, ki so jih tu uredili

.....
147 Volk, *Istra v Trstu*.

konec 15. stoletja. Domačini so poleg škofovskega kolonata skrbeli za lastne površine, ki so jih imeli še na sosednjem Sabotnjaku in tedaj redko poseljenem vzhodnem pobočju onkraj Istrske ceste. Po podatkih za leto 1823 je bilo v Škednju kmetijsko izrabljenih nekaj več kot 50 hektarjev zemljišč, od tega so 23 ha zasedali čisti vinogradi, 12 ha vinogradi z oljčniki, skoraj 15 ha pa vinogradi s sadnim drevjem. Preostalih skoraj 4 tisoč kvadratnih metrov površin je odpadlo na vrtove. V tem času so v kraju našeli 3 konje, 79 oslov, 46 volov, 8 krav in 61 ovc. Leta 1900 je popis v okraju zabeležil skoraj sto hektarjev kmetijskih zemljišč, ki so bila porazdeljena tako: 12 % je odpadlo na njive, 23 % na travnike, 2 % na vrtove, kar 54 % na vinograde in oljčnike, preostalih 9 % pa so zasedali pašniki. Sredi 19. stoletja je bilo v kraju 62 krav, 31 volov, 100 oslov, 2 konja, 12 ovc in 39 prašičev. Tedaj so imeli za pašo skupnega pastirja in so vsako leto prirejali živinski semenj. Živinoreja se je ohranila še vse do konca avstrijske dobe: leta 1910 smo v Škednju na podlagi popisnih pol našeli 73 krav, 14 volov, 48 konjev, 16 koz in 163 prašičev. Očitno se je v tem času bolj kot tradicionalna mlečna živinoreja, s katero so se ukvarjali predvsem v okoliških krajih, poleg vinogradništva in vrtnarstva razvila še prašičereja.

Predvsem pa je Škedenj v avstrijski dobi slovel kot »prestolnica« tržaških krušaric.¹⁴⁸ Doma pečeni beli kruh, pripravljen torej na »italijanski način«, so Škedenjke večinoma prodajale stalnim odjemalcem, gostilnam in meščanskim družinam. Sprva so ga v mesto nosile peš ali z osli v posebnih bisagah, po napeljavi tramvajske proge pa so lahko uporabile novo prevozno sredstvo (zato tolikšen upad števila oslov) in kruh nosile v plenirjih oziroma »prenierjih«. Za krušarice, ki so se na tržaškem trgu pojavljale že vsaj od 16. stoletja, se je v tržaščini prijelo ime pancogole ali Breschize (v slovenščini: Brščice), kar potrjuje, da se je dejavnost domače peke kruha uveljavila le v tako imenovanem Bregu, na območju, ki je tedaj zavzemalo v bistvu celotni istrski del sedanje Tržaške pokrajine. Da pa je bilo med temi vsaj uradno največ Škedenjk, pričajo različni sezname krušaric iz 18. stoletja: seznam, ki so ga izdelali decembra 1758, navaja 32 imen izključno škedenjskih krušaric. Med temi jih je imelo kar 15 priimek Sancin, 6 pa Godina. Zaradi konkurence s tržaškimi peki, združenimi v zadrugo, in tudi zaradi zahteve, da si morajo krušarice za pripravo kruha nabaviti moko v mestnih skladiščih, so namreč mestne oblasti močno ovirale dotok kruha z območij zunaj tržaške jurisdikcije. Za škedenjske krušarice so leta 1866 uredili prodajni prostor na

148 Podrobneje o tem v: Jakomin, *Škedenjska krušarica*.

Slika 30: Veduta Škednja in še vedno obdelane ravnice na nekdanjih solinah. Na levi železnica za Koper in Poreč.

Slika 31: Živahen vaški utrip v škedenjskem jedru. Na hiši na levi je videti frasko, ki vabi odjemalce v osmico.

Lesnem trgu (sedanji Goldonijev trg), medtem ko je italijanska uprava leta 1921 zanje uvedla posebno izkaznico, s katero so bile upravičene do prodaje kruha v mestu. Kvas in kurivo so pripravile za peko že zvečer, zgodaj zjutraj pa so zamesile testo in spekle kruh, s katerim so se ob svitu podale v mesto. Najbolj razširjene vrste kruha so bile »pariče«, »ročice« ali »bišče« oziroma »bige«, sama dejavnost pa je sprožila več sekundarnih: »nečice« (podolgovata korita, v katerih so gnetle testo) in »gramole« (nizke obrobljene mizice z leseno ročico v sredini, na kateri so dalje mesile in tolkle testo, dokler ni dobilo zaželenih oblik) so v glavnem izdelovali domači mizarji, medtem ko so »fašice« in »fašine« ter večja drva (predvsem bukova in brezova) sem prihajali enkrat mesečno prodajat večinoma Čiči z volovsko vprego. Ta tržna dejavnost je potekala v Zgornjem kraju, se pravi na vzhodnem robu vasi, vrh Farjetovca. Sredi 18. stoletja, ko naj bi bile domače krušarice celo povabljenе na dunajski dvor, da bi tam pokazale svoje veščine, jih je bilo v Škednju okrog 30, leta 1910 pa smo jih našli kar 224. Po prvi svetovni vojni je ta obrt opešala skupaj z deagrarizacijo, širjenjem pozidanih površin in izrinjanjem avtohtonega slovenskega prebivalstva. V zelo omejenem obsegu se je domača peka kruha ohranila celo po drugi svetovni vojni, dokler ni bila konec leta 1954 zaradi novih higienskih norm prepovedana. Tedaj je svojo dejavnost opustilo še zadnjih 8 škedenjskih krušaric.

Ženske so si še nekaj let po drugi svetovni vojni tradicionalno služile kruh kot perice, medtem ko so se moški ukvarjali še z ribištvom in imeli na obali svoje čupe – deblake, čeprav ta dejavnost zaradi zgodnjega širjenja industrializacije ni dosegla takega obsega kot na severni obali od Barkovelj do Nabrežine. Leta 1860 je bilo tu 28 ribičev, sami pa smo jih leta 1910 pri pregledu popisnih pol našli 12, med temi jih je bila polovica Slovencev. V bližini kraja je sredi 19. stoletja obratovalo 5 mlinov in 2 torklji, ob obali pa so uredili školjčiče, na katerem so gojili ostrige. Pod Škednjem je bil v prvi polovici 19. stoletja tudi obrat za rejo oslov, ki so ga, kakor je razvidno iz tedaj objavljenih javnih razglasov,¹⁴⁹ leta 1833 napadli volkovi. Sploh je bilo celotno, še vedno pretežno zamočvirjeno in neposeljeno območje južno od Škednja tedaj priljubljeno lovišče na ptice. Po drugi strani pa so se tukaj začeli pojavljati že prvi industrijski obrati: sprva je bila to ladjedelnica Panfilli, ki pa je po letu 1851 prenesla proizvodnjo v novo ladjedelnico sv. Marka na obali Sv. Andreja, tako da so se pri Škednju do izgradnje železarne ohranile le manjše ladjedelnice (škveri). Sredi 19. stoletja so na obširnejši južni ravnici

149 Škedenj v besedi in sliki.

ob potoku Strane zgradili novo mestno klavnico, tovarno vrvi in tovarno ladijskih barvil Moravia (poznejša Veneziani).

Toda izrazito industrijsko podobo je dala območju šele izgradnja enega največjih tržaških industrijskih kompleksov, železarne ali »ferjere«, ki je začela obratovati leta 1897 z nemško-slovenskim kapitalom kot podružnica jeseniške železarne Kranjske industrijske družbe. Ob koncu 19. stoletja so tu postavili še tovarno asfaltnih baz Panfilli in tako imenovano »vamperijo« ali »triperijo«. Kar precej delavcev sta zaposlovali tudi rafinerija pri Sv. Soboti (od leta 1873 so tu letno predelovali okrog 30 tisoč ton nafte, ki so jo črpali v Galiciji), tovarna jute in tovarna elektromehanskih strojev grškega priseljenca Galattija pri Sv. Mariji Magdaleni Spodnji, medtem ko so čistilnico riža z mestnega Terezijanskega pomola v bližino Škednja prenesli nekoliko pozneje (leta 1913). Največ lokalnih delavcev je ob železarni našlo zaposlitev v bližnjih ladjedelnicah v Spodnji Čarboli, ob katerih so postavili še plinarno in največjo tržaško tovarno olja, in seveda v pristanišču, ki je svojo dejavnost širilo tudi na južni obalni predel do Škednja. Tako so leta 1904 pod Škednjem, severno od železarne, z zasutjem skoraj 200 tisoč kvadratnih metrov obale pridobili prostor za novo lesno skladišče potem, ko so na njegovem prvotnem mestu pri Sv. Andreju uredili novo železniško postajo Bohinjske železnice.¹⁵⁰ Poleg tega so na lesnem skladišču uredili še pomol, od koder so v Ameriko potovale ladje z migranti iz tega dela Evrope. Ti so se zbirali v tako imenovanem Pension Austro-Americana, veliki petnadstropni zgradbi na današnji Ulici Italo Svevo, ki je pred tem služila kot otroški sanatorij in so jo leta 1913 za nove potrebe bistveno povečali.

Prav bližina naštetih industrijskih obratov z železarno na čelu je, kakor bomo videli v nadaljevanju, v kraj privabila veliko število novih priseljencev in spremenila prvotno, še vedno pretežno ruralno podobo tega kraja. Toda tudi nova industrijska usmerjenost škedenjskega prebivalstva se je začela v drugi polovici 20. stoletja izgubljati zaradi povečanja števila priseljenega mestnega prebivalstva. Škedenj je odslej prevzel skoraj izključno bivalno funkcijo, lokalne dejavnosti s tradicionalno obrtjo in nekdaj cvetočim gostinstvom so zamrle, večino preživelih gospodarskih obratov pa so odtlej upravljali skoraj izključno Italijani. Že leta 1981 je bilo v slovenskih rokah le okrog 10 % malih obratov, največ v trgovini (22 %), vendar se je njihovo število do danes vidno zmanjšalo. Morda najbolj zvesto podobo transformacije tega okraja daje prav škedenjska železarna. Ta je leta 1924 prešla v italijanske roke

.....
150 Sancin, *Servola*.

in imela višek zaposlenih (1670 oseb) leta 1939. Leta 1988 so jo privatizirali in odtlej je zamenjala več lastnikov, dokler ni samo lokalno prebivalstvo zaradi onesnaževanja zahtevalo njeno zaprtje, do katerega je prišlo leta 2020. Medtem se je na območju povečala pristaniška dejavnost, saj so v začetku leta 2021 severno od Škednja dogradili novo logistično ploščad za pretovor blaga, načrtujejo pa tudi gradnjo novega pomola za kontejnerski promet.

Zanimivo je, da so v Škednju prvo podeželsko šolo na Tržaškem odprli prav zato, ker je bil ta mestu »najbližja, največja in najbolj delavna vas«. Prvi učitelj je bil nameščen leta 1780, pouk pa se je začel v začetku naslednjega leta. Verjetno so v njej pričeli poučevati v slovenščini po letu 1810 na pobudo francoskih oblasti. Leta 1868 je šolo prevzela v oskrbo občina in postala je dvorazrednica, leta 1878, ko so v kraju odprli še italijansko šolo, pa trirazrednica. Leta 1898 je bil v kraju na pobudo družine Gregorič ustanovljen zasebni otroški vrtec, ki ga je leta 1905 pod svoje okrilje prevzela Ciril-Metodova družba. Največ otrok (258) je vrtec obiskovalo v šolskem letu 1914–15, šolo (894 učencev) pa leta 1922–23.¹⁵¹ Pred koncem avstrijskega obdobja so v Škednju v prostorih železarne odprli svojo šolo (1907) in vrtec (1909) tudi Nemci. Prav tako relativno zgodaj se je v kraju začela slovenska prosvetna dejavnost: leta 1868 je bila ustanovljena Kmečka čitalnica, ki so jo leta 1897 obnovili kot Slovensko čitalnica, v njenem okviru pa je deloval tudi tamburaški zbor. Zanimivo je, da je od leta 1900 čitalnica s sosednim društvom Slava razpisovala odmevne natečaje za izvirno slovensko ljudsko popevko. Pevsko društvo Slovanska vila je v Škednju nastalo leta 1884, Velesila pa leta 1889. Podružnica Družbe sv. Cirila in Metoda in Slovensko katoliško izobraževalno društvo sta nastala leta 1908, podružnica tržaškega Sokola pa leta 1910. Tega leta je tu začela delovati tudi knjižnica Akademskega ferialnega društva Balkan. Leta 1913 sta bili ustanovljeni mladinska godba na pihala in podružnica NDO, tik pred prvo svetovno vojno pa tudi amatersko gledališče. Na gospodarskem področju je bilo najaktivnejše Gospodarsko društvo, prva slovenska denarna zadruga na Tržaškem. Društvo je nastalo, ko so domačini leta 1880 novi rafineriji prodali del posesti pod Sabotnjakom. Še tik pred razpustom (leta 1936) je štel več kot 400 članov. Ob njem so Škedenjci leta 1898 ustanovili tudi Obrtniško in konsumno društvo v Ščedni (to je delovalo do leta 1934) ter Obrtniško, konsumno in posojilno društvo v Škednju, ki pa je delovalo le od leta 1900 do leta 1919. Krajši čas je delovalo tudi Vzajemno društvo za zavarovanje goveje živine v Škednju (1906–1918).

151 Škedenj nekdaj in danes.

Med prvo svetovno vojno (leta 1915), ko je zaradi italijanskih bombardiranj umrlo 9 domačinov, so organizirali Marijino družbo, ki je prirejala tudi razne dramske predstave, sicer pa je dovršen del lokalnih društev zaradi vojnih in povojnih dogajanj prenehal delovati. Sprva je bila reorganizirana čitalnica, deloma pevski zbor Velesila, na novo pa je tudi v sodelovanju s tržaškim Ljudskim odrom začelo delovati Izobraževalno društvo. To je prirejalo razne izobraževalne večere, na katerih sta med drugimi govorila Ivan Regent in Ferdo Kleinmayr. Kar precej slovenskih kulturnikov, med temi tudi Marij Kogoj, se je v tem času zbiralo na domu Ivana Grbca, kjer je nastalo več pobud, kakršna je bila otroška igra s petjem *V kraljestvu palčkov*, ki sta jo leta 1919 pripravila Ivan Grbec in Josip Ribičič, leta 1921 pa je bil ustanovljen Začetni zbor Zveze učiteljskih društev, ki ga je vodil Srečko Kumar.¹⁵² Leta 1920 je na pobudo bratov Širok nastal Dramatični krožek, saj je bila dvorana Gospodarskega društva, v kateri so nastopali, največja in najprimernejša v tržaški okolici. Sem se je zato delno preselila tista gledališka dejavnost, ki jo je tako brutalno onemogočil požig Narodnega doma v Trstu. Toda že konec leta 1922 so tudi v to dvorano vdrli fašisti in z njeno zasedbo preprečili nadaljnje nastope.

Žensko dobrodelno društvo je nastalo leta 1920, leta 1922 pa podružnica Šolskega društva (to je nasledilo nekdanji Ciril-Methodovi družbi). Lokalna mladina je leta 1924 oblikovala društvo Plamen, ki se je kmalu preimenovalo v Šparto ter razvijalo športno in prosvetno dejavnost, leta 1925 pa je postalo športni krožek Concordia. Tudi spremembe imen niso pomagale, saj so fašistične oblasti leta 1927 ukinile vsa slovenska društva in šole. Zaradi fašističnega preganjanja se je iz Škednja izselilo več kot 20 prosvetnih delavcev, kar je močno zmanjšalo slovenski lokalni kulturni potencial, saj se je v avstrijskem obdobju in kmalu po njem tu rodilo nekaj širše uveljavljenih osebnosti, predvsem glasbenih ustvarjalcev in poustvarjalcev. Med temi so bili publicist in politik Drago Godina (1876–1965), skladatelj in zborovodja Ivan Grbec (1889–1966), pisateljica in publicistka Marica Gregorič Stepančič (1874–1954), pesnik in fotograf Karlo Kocjančič (1901–1970) operni pevec Danilo Merlak (1921–1979), operna pevka Ondina Otta Klasinc (1924–2016), protifašistična aktivistka Zora Perello (1922–1945), ki je umrla v nemških koncentracijskih taboriščih, pevec in igralec Belizar Sancin (1904–1962), violinist, dirigent in glasbeni pedagog Dušan Sancin (1902–1973), violinist, skladatelj

152 Merku, Lik in delo Ivana Grbca.

in glasbeni pedagog Ivan Karlo Sancin (1898–1974), igralec Modest Sancin (1902–1964) in operna pevka Ksenija Vidali Žebre (1913–2004).

V Škednju so tako kot drugod na Tržaškem jeseni leta 1941 po prihodu Oskarja Kovačiča oblikovali prvo celico slovenske Osvobodilne fronte. Pravi odbor OF je nastal v začetku naslednjega leta in se je zbiral v gostilni Pri belem konjiču ali na domu Zorka Werka. V Ulici Carpineto 18 je od pomladi 1943 nekaj mesecev delovala ilegalna tehnika, istega leta pa je nastal tudi prvi mestni odbor Delavske enotnosti – Unità operaia, ki je povezoval v Škednju živeče slovenske in italijanske levičarsko usmerjene delavce. Proti koncu vojne je tukaj delovalo že 10 protifašističnih odborov, ob teh pa so bili še krajevno skladišče živeža in blaga za oskrbo partizanov in 8 javk. V letih 1944–1945 so v kraju organizirali več ilegalnih jezikovnih krožkov. Nabrano orožje v pričakovanju osvoboditve so hranili v 4 bunkerjih. Aprila 1945 je prišlo do prve oborožene akcije in tudi do številnih aretacij. Poleg že omenjene Zore Perello so v nemških taboriščih ali Rižarni umrli še Zorko Werk, Franc Plečnik, Pepi Kravos in Josip Mezgec. Škedenjski bataljon, ki je štel okrog 700 borcev, je 1. maja ob prihodu jugoslovanske vojske v Trst preprečil, da bi se zadnje sile Nemcev in fašistov rešile iz obročja potem, ko so 29. aprila razstrelile krematorijsko peč v zloglasni Rižarni. Objekt te nekdanje predelovalnice riža so Nemci leta 1943 spremenili v policijski zapor, preko katerega so Jude pošiljali v nemška taborišča, slovenske in hrvaške politične jetnike pa so večinoma kar tu pobili, posebej potem, ko so aprila 1944 na pobudo v Trstu rojenega SS-ovskega oficirja slovenskega porekla Odila Globočnika, ki je pred tem vodil uničevalna taborišča na Poljskem, v Rižarni usposobili krematorijsko peč. Skupaj naj bi bilo v tem edinem nemškem uničevalnem zaporu na južni strani Alp, za katerega je delalo več italijanskih lokalnih kolaborantov, usmrčenih do 5 tisoč oseb. Spomenik padlim protifašistom so krajani iz Škednja in Sv. Ane oziroma Sv. Marije Magdalene Spodnje po večletnih prizadevanjih na Istrski ulici uspeli postaviti šele v začetku leta 2001. Dodatnih 36 žrtev je med domačini terjalo še zavezniško bombardiranje okraja junija 1944 in februarja 1945. Zanimivo je, da je imela do svojega odhoda iz Trsta junija 1945 prav v vili Banelli v Škednju svoj sedež komanda IX. korpusa.

Pričevanja, ki sta jih zbrali Marija Makarovič in Marta Košuta,¹⁵³ nam ponujajo nekaj zanimivih osvetlitev dogajanj iz burne prve polovice 20. stoletja. Skoraj vsa prinašajo poročanja staršev in drugih bližnjih iz fašistič-

153 Makarovič in Košuta, *Ena duša in ena pamet*.

nega obdobja, ko so škedenjski člani fašistične organizacije, ki je imela sedež v zaseženi društveni gostilni, terorizirali domače slovensko prebivalstvo. Intervjuvanka Marija Godina Sancin med drugim navaja, da so tedaj redno delo v bližnjih tovarnah ponujali le priseljenim Italijanom in tistim, ki so sprejeli fašistično izkaznico. Fausto Sancin se spominja, da je leta 1945 po osvoboditvi pri procesiji rešnjega telesa sodelovala tudi godba IX. Korpusa. Po tedanjem običaju so ob koncu procesije zaigrali državno himno: nekdanj je bila to avstrijska, nato italijanska, tokrat pa je godba v Škednju prvič in zadnjič zaigrala jugoslovansko himno *Hej Slovani*. Italijanski župnik Rovis je ob zvokih te himne poskusil zbežati, monsinjor Ukmar pa ga je zgrabil za paramente in pridržal v procesiji do konca proslave. Alma Godina Ghirardi in oba navedena pa se spominjajo, da so se politični nemiri v Škednju nadaljevali tudi pozneje: med manifestacijo za priključitev k Jugoslaviji marca 1946 so Škedenjci na zvonik obesili jugoslovansko zastavo, ki so jo angloameriški policaji (tem so zaradi oblike njihovih čelad pravili »cerini«) na zahtevo tržaškega škofa Santina poskusili s silo odstraniti, tako da so na uporniške domačine celo začeli streljati, pri čemer so ubili 2 osebi, kakšnih 20 pa ranili. Up na boljše čase je med škedenjskimi Slovenci po vnovičnem prihodu Italije hitro zamrl. Tako se tega obdobja spominja Fausto Sancin: »Začela so se težka leta tako za nas kot za Trst sam. Za nas domačine ni bilo nobene bodočnosti več, posebno ne za mlade, ki so bili politično kompromitirani in ožigosani kot komunisti. Manjkalo je dela in zaslužka, mlade družine niso imele perspektiv. Začeli so se odhodi v Avstralijo, upanje, da bo Škedenj še kdaj zaživel, je popolnoma propadlo. Pod Škednjem so se ponovno začele zbirati trume odhajajočih, in ni bilo tedna, da ne bi bilo med njimi družine naših vaščanov.«¹⁵⁴

Takoj po osvoboditvi so pod okriljem jugoslovanske oblasti sicer obnovili Prosvetno društvo v Škednju, ustanovili italijanski krožek ljudske kulture in Pionirsko organizacijo z otroškim pevskim zborom in okrepili stike s podobnimi društvi v okraju Sv. Marija Magdalena Spodnja. Pevski zbor Velesila je ponovno začel nastopati leta 1946, vendar je zaradi kominforma že leta 1949 prenehal delovati. Iz istih razlogov je zamrla tudi dejavnost Dramskega odseka. V okviru Glasbene matice je tu deloval tako imenovani Škedenjski godalni ansambel, saj so ga z dirigentom na čelu sestavljali skoraj sami Škedenjci. Leta 1951 so v okraju sestavili Izvidniško skavtsko četo, zarodek Slovenskih tržaških skavtov, le krajši čas pa je v istem desetletju tu delovala tudi taborniška družina Žarečega slapa. Škedenjsko kulturno

154 Makarovič in Košuta, op.cit, str. 167.

društvo je nastalo leta 1961 na osnovi cerkvenih pevskih zborov, ki so se prav tako oblikovali že v prejšnjem desetletju. Društvo je svoj Dom Jakoba Ukmarja odprlo v poslopju nekdanjega vrtca v Ulici Soncini leta 1964, ki ga je v njem živeča prva učiteljica Draga Gregorič pred smrtjo podarila škedenjski skupnosti. Ob njem je laično Kulturno društvo s sedežem v Škedenjski ulici (tu je bilo nekdanj Gospodarsko društvo), ki so ga leta 1968 kot dediča nekdanje čitalnice ob njeni stoletnici poimenovali po Ivanu Grbcu, svoje delovanje bistveno povečalo, ko je bil v njegovem okviru leta 1980 ustanovljen uspešni istoimenski ženski pevski zbor.

Leta 1975 so v okviru prizadevanj Škedenjskega kulturnega društva in v Škednju dolgo let delujočega kaplana Dušana Jakomina na Ulici Pane Bianco postavili dragoceni Škedenjski etnografski muzej, ki je zbiral prvine materialne kulture nekdanjega Škednja in tako ohranil dediščino škedenjskih krušaric. V splošnem pa je bil okraj še v drugi polovici 20. stoletja znan po svojem doživetem praznovanju pusta, ki so mu poseben »ton« dajali še zlasti v nič kaj nežne ženske preoblečeni pristaniški delavci. Pred tem, še med obema vojnama in do prvega povojnega obdobja, pa je bilo glavno vaško praznovanje vezano na proslavljanje vaškega patrona sv. Lovrenca, ko je v noše oblečena mladina po slovensko-istrski tradiciji prirejala parterski ples na Valah. Šestnajstletniki, ki so ob tej priložnosti uradno stopili v svet odraslih, so v spremstvu godbe hodili od hiše do hiše in nabirali prispevke za ples, medtem ko so se starejše vaščanke v svojih narodnih nošah udeleževale verske procesije.¹⁵⁵

Po vojni so ob obnovi slovenskega šolskega pouka in predšolskega varstva organizirali tudi tečaj slovenščine za Italijane. Ker je bilo šolsko poslopje iz leta 1850 v Škednju med bombardiranjem poškodovano, je pouk nekaj časa potekal pri Sv. Ani, ki je do medvojnega obdobja sodila v škedenjski šolski okraj. Takoj po vojni je pouk na valu osvoboditve obiskovalo kar 200 učencev, vendar je že kmalu po tem zaradi ekonomskih emigracij po odpravi angloameriške uprave in globokih sporov, ki jih je še zlasti med delavskim razredom sprožil kominform, to število močno upadlo, tako da je postala škedenjska osnovna šola leta 1962 dvorazrednica s samo 13 učenci.¹⁵⁶ Po »pomiritvi duhov« se je vpis spet nekoliko povečal, tako da je osnovno šolo s slovenskim učnim jezikom v Škednju v obdobju 1975–1980 obiskovalo 20–25 učencev, po letu 1980, ko so domačo šolo poimenovali po Ivanu Grbcu, celo okrog 30,

155 Škedenj v besedi in sliki.

156 Škedenj nekdanj in danes.

nato pa se je število vpisanih zaradi posledic že omenjenega procesa povojne asimilacije slovenskega prebivalstva začelo hitro zmanjševati, tako da je to šolo ob koncu 80. let prejšnjega stoletja obiskovalo letno le po okrog 10 učencev. Z rastjo vpisov otrok iz etnično mešanih ali celo neslovenskih družin se je to število ob koncu prejšnjega stoletja ponovno začelo povečevati (na okrog 20). Nekoliko drugačen trend je pokazalo gibanje vpisov v škedenjski slovenski otroški vrtec: ta je beležil skupaj okrog 20 vpisanih otrok v 70. letih in 10–15 do konca prejšnjega stoletja oziroma v začetku novega. Leta 2007 se je slovenska škedenjska osnovna šola združila s šolo pri Sv. Ani in se zaradi popravil preselila v tamkajšnje poslopje, leta 2017 pa se je ta združena šola vrnila v prenovljeno poslopje v Škedenj, kjer deluje tudi italijanska osnovna šola. Podobno se je leta 2011 škedenjski vrtec združil z magdalenskim in se leta 2017 vselil v prenovljeno škedenjsko šolsko poslopje. V škedenjski enoti tega vrtca se je skupno število vpisanih v letih 2012–2014 nekoliko povečalo (na okrog 20 otrok), medtem ko se je v zadnjih letih spet vidneje zmanjšalo (na okrog 10 otrok). Rahlo povečanje števila učencev je sprva imela tudi združena osnovna šola (okrog 25 učencev v letih 2012–2014), ki pa jo v zadnjih letih obiskuje le 15–20 učencev.¹⁵⁷ Lahko bi rekli, da nam že samo negotovo delovanje vrtca in osnovne šole s slovenskim učnim jezikom v Škednju in gibanje števila vpisov vanje ponazarjata zgodovinsko parabolo rasti in zamiranja slovenskega prebivalstva v tej nekdanji največji slovenski okoliški vasi in zdaj z mestom povsem zlitim predmestnem okraju.

Sicer pa nam širjenje urbanizacije in spreminjanje družbene strukture v Škednju lepo predstavljajo že podatki popisa iz leta 1910. Za svojo analizo smo v tem pretežno kompaktno poseljenem tržaškem predmestju ločili le dve podenoti: osrednji del oziroma staro vaško jedro na eni strani in vse ostale v avstrijski statistiki navedene škedenjske predele (zanje so uporabljali le ital. imena: Ferriera, Giardini, Monte di Servola, Ponte di S. Anna, Ronco in Valle) kot škedenjsko zunanje območje na drugi. Prva središčna podenota je, kakor smo že omenili, obsegala okrog 65 % hiš in 60 % vseh škedenjskih prebivalcev in je torej še vedno predstavljala glavnino tega predmestnega naselja. Popis iz leta 1900 je v tem okraju naštel skupaj 1564 Slovencev od skupnih 3634 prebivalcev (43 %), revidirani popis desetletje pozneje pa 3211 Slovencev od skupnih 5372 prebivalcev (60 %). To pomeni, da se je skupno število prebivalstva v samo desetih letih v Škednju povečalo za skoraj 48 %, število oseb slovenske narodnosti pa se je v istem času več kot podvojilo. Očitno tako

.....
157 Podatki.

velike razlike v gibanju obeh skupin prebivalstva ne moremo pripisati zgolj priselitvenim tokovom, saj bi to pomenilo, da bi morali prav vsem v Škedenj priseljenim osebam pripisati slovensko pripadnost, kar pa, kakor bomo videli, ne ustreza dejanskemu stanju. Glavni razlog za to asimetrijo je namreč treba iskati drugje, in sicer v tem, da je popis iz leta 1900 (kakor drugi pred njim) močno podcenil dejansko število slovenskega prebivalstva oziroma temu prebivalstvu dosodil italijansko jezikovno prakso in prek nje, skladno z integracijsko-asimilacijsko mestno politiko in uporabljeno statistično metodologijo, tudi večinsko narodnostno pripadnost.

To potrjuje tudi podrobnejši pregled rezultatov popisa iz leta 1910, ki smo ga opravili na podlagi popisnih pol za posamezna gospodinjstva. Pred revizijo je popis na osnovi »običajno uporabljenega jezika« ugotovil to narodnostno strukturo: Slovenci so predstavljali 44,4 %, Italijani 47,9 %, Nemci 5,4 %, osebe drugih narodnosti pa 2,3 % lokalnega prebivalstva. Italijansko prebivalstvo naj bi izraziteje prevladovalo (točno 52 %) v zunanjem delu, kjer je bilo več priseljencev in kjer sta bili zato močnejše zastopani tudi skupini nemškega (6,8 %) in ostalega prebivalstva (3,2 %), medtem ko naj bilo Slovencev še vedno, čeprav le za nekaj odstotnih točk, več kot Italijanov v osrednjem delu (48,6 proti 45,3 %). Dejansko pa je opravljena revizija ugotovila, da je neustrezno narodnostno opredeljevanje popisnega postopka zadevalo kar 187 oziroma v povprečju slabih 17 % vseh škedenjskih gospodinjstev (nekaj več v osrednjem delu, nekaj manj v zunanjem območju). Kar 93 % teh primerov je zadevalo »italijanizacijo« Slovencev, v 3–4 % primerov pa je bila italijanska narodnost pripisana nemškemu prebivalstvu oziroma nemška narodnost slovenskemu prebivalstvu. Ob upoštevanju revizijskih popravkov smo pri pregledu popisnih pol ugotovili, da je bilo leta 1910 v Škedenju od skupnih 5453 prebivalcev, kolikor smo jih sami našeli, 3453 Slovencev ali 63,3 % (skoraj 69 % v osrednjem delu in okrog 55 % v zunanjem območju) in 1570 Italijanov ali 28,8 % (nekaj več kot 25 % v osrednjem delu in dobrih 34 % v zunanjem območju). Število oziroma delež ostalih skupin se ni veliko spremenil: pri nemškem prebivalstvu (skupaj 298 oseb) se je povečal na 5,5 % (dobro 4 % v osrednjem delu in več kot 7 % v zunanjem območju), pri ostalih prebivalcih pa na 2,4 % (1,9 % v osrednjem delu in 3,2 % v zunanjem območju). Od skupaj 132 oseb drugih narodnosti je bilo po popisnih navedbah največ Hrvatov (92) in Madžarov (23). Število Italijanov se je torej po reviziji zmanjšalo za točno 40 %, medtem ko se je število Slovencev zrcalno povečalo za 43 %. Najopazneje se je število Italijanov zmanjšalo v osrednjem delu (za 44 %), manj pa v bolj multikulturnem zunanjem območju (za 34 %). Tu je

namreč prebivalo skupaj 39 % vseh prebivalcev, vendar približno polovica neslovenskega prebivalstva. Temu nasprotno sta dve tretjini škedenjskih Slovencev živeli v starem vaškem jedru.

Pregled popisnih pol nam je omogočil, da smo na podlagi priimkov in kraja rojstva tudi sami opravili »revizijo revizije« popisnih podatkov, saj smo tudi po uradni reviziji ugotovili še nekaj očitno napačnih narodnostnih opredelitev, ki so zadevale še okrog 16 % škedenjskih gospodinjstev (slabih 15 % v osrednjem delu in okrog 18 % v zunanjem območju). Tudi tokrat je največ primerov (88 %) zadevalo dodelitev italijanske narodnosti objektivno slovenskemu prebivalstvu, pri 2–3 % napačnih navedbah pa je bila slovenskim ali češkim prebivalcem pripisana nemška narodnost in hrvaškemu prebivalcu slovenska ali italijanska narodnost. Po naši oceni je bilo slovenskih prebivalcev vsaj še kakšnih 700 oziroma petino več od predhodno ugotovljenih, tako da bi po objektivnih merilih lahko delež slovenskega prebivalstva v Šklednju leta 1910 znašal kar 76,3 % (več kot 81 % v osrednjem delu in skoraj 69 % v zunanjem območju). Posledično bi se število Italijanov zmanjšalo za skoraj polovico in dejansko obsegalo le slabih 16 % skupnega prebivalstva (okrog 13 % v osrednjem in dobrih 20 % v zunanjem predelu), medtem ko bi se število Nemcev zmanjšalo za slabo tretjino in obsegalo 3,9 % vseh prebivalcev (3,2 % v osrednjem delu in točno 5 % v zunanjem območju). Po naši oceni bi se značilneje povečal tudi delež prebivalcev drugih narodnosti, in sicer na točno 4 % (2,7 % v osrednjem delu in skoraj 6 % v zunanjem območju). Iz naše analize izhaja, da je dovršen del škedenjskega slovenskega prebivalstva (skoraj 65 % od skupnih 4161 oseb) živel v starem vaškem jedru, kot so pokazali že popisni podatki, medtem ko se je razporeditev ostalih skupin lokalnega prebivalstva po naši oceni nekoliko spremenila. Tako »pravi« Italijani kot Nemci (skupaj 863 oziroma 213 oseb) so bili povsem enakomerno porazdeljeni med škedenjski podenoti, prebivalci drugih narodnosti (skupaj 216), med katerimi smo našli 150 Hrvatov in 55 Čehov ali Poljakov (Hrvati so se pretežno vključevali v slovensko skupino, ostali v nemško), pa so večinoma (več kot 58 %) živeli v zunanjem območju, ki se je povečevalo prav zaradi priliva priseljencev.

V primeru objektivno slovenskega prebivalstva je znašal razpon med predrevizijskim (44 %) in porevizijskim (76 %) deležem kar 32 odstotnih točk, kar se skoraj povsem ujema s tem, kar smo ugotovili v dokaj podobnem Rojanu. Pred revizijo je popis »prikazal« le dobrih 2400 oseb slovenske narodnosti, »revizija revizije« pa jih je ugotovila skoraj 4200. To pomeni, da je prvotni popis v Šklednju iz takih ali drugačnih razlogov »spregledal« kar

42 % objektivno ugotovljenih Slovencev, ki so večinoma sami navedli (najverjetneje tudi po »sugestiji« popisovalcev), da je njihov »običajno uporabljeni jezik« (po tem merilu je bilo opravljeno narodnostno opredeljevanje) italijanščina. Koliko je ta sicer v Trstu prevladujoča jezikovna praksa vplivala na dejansko etnično samoopredeljevanje, je seveda drugo vprašanje, čeprav je tedanji in poznejši asimilacijski in integracijski trend pokazal, da se prav v tem razponu giblje tudi možna kvantifikacija slovenskega tržaškega prebivalstva: spodnjo mejo izraža subjektivno opredeljevanje, zgornjo pa objektivno. Kljub splošni podobnosti z Rojanom smo v Škednju glede narodnostno-jezikovne samoopredelitve prebivalstva vendarle ugotovili neke nove vidike. Predvsem je bilo tu veliko več hrvaških priseljencev iz Istre in drugih hrvaških predelov, pri čemer je zanimivo, da so se Istrani po lastni izbiri v dobršni meri opredeljevali za njim bližnjo in na lokalni ravni prevladujočo slovensko etnično-jezikovno skupino, medtem ko so priseljenci iz notranjih hrvaških predelov večinoma poudarjali svojo izvirno hrvaško pripadnost ali jim je bila (če so bili rojeni na ozemlju ogrske kraljevine) »uradno« dodeljena madžarska pripadnost.

Med primeri, ki smo jih poskusili razrešiti v postopku »revizije revizije«, so seveda najlažji tisti, pri katerih so raznim v Škednju rojenim Sanzinom ali Sancinom in Godinam pripisovali italijansko narodnost (med temi je bil tudi sam *capo distretto comunale*). Ob teh so podobno usodo doživeli med drugimi prav tako v Škednju rojeni kurjač v ladjedelnici Stoca ali njegov soimenjak Stoka, v klavnici zaposleni delavec, v kraju rojstva živeči kmet Srebernik, vdova in krušarica Flego, ribič Purič, trgovec Oblak, mesar v javni klavnici Jenko, občinski sluga Cehovin, težak Jamnik, delavec v rafineriji Vites ali mehanik v tovarni vrvi Vouch, na Notranjskem rojena zidar Vesel in železarski delavec Stovar, v Tolminu rojeni krčmar Hrovatic, v Dolini rojeni kurjač v železarni Prassel ali na Kontovelu rojeni ladjedelniški delavec Reghent. Še celo domačemu župniku Miclaucichu in njegovemu cerkovniku Otti sta bili pripisani (nerevidirana) italijanska jezikovna praksa in narodnost. Na zunanjem območju srečamo primer v Škednju rojenega kurjača v ladjedelnici Merlacha, zidarja Laurencicha in kmeta Scherbitza, na Kranjskem rojenega delavca v skladišču lesa Januša, v Sežani rojenega kmeta Meola (v priloženem rojstnem listu navedenega kot Mevla), na Katinari rojenega delavca v tovarni mila Marza, v Borštu rojenega krčmarja Petarosa, v Trstu rojenega občinskega grobarja Lukesicha, v Kopru rojenega delavca v plinarni Babica (v priloženem rojstnem listu navedenega kot Babič), prav tako v Kopru rojenega redarja Medveda, na Goriškem rojenega ladjedelniškega kurjača Baucerja ali

v Trstu rojenega kurjača v rafineriji Pregarza, ki jim je bila vsem dodeljena (nerevidirana) italijanska narodnost.

Naleteli pa smo tudi na nekatere zanimive primere zunaj slovenskega ozemlja rojenih priseljenih delavcev: v Dalmaciji rojenega Žuljeviča, ki je imel v notranji Hrvaški rojeno ženo, vendar se je kljub temu sam opredelil za slovensko narodnost, medtem ko je bila v Kvarnerju rojenemu Renku, ki je imel za ženo Škedenjko, pripisana italijanska narodnost, tako kot v istrskem Slumu rojenemu delavcu v plinarni Zlaticu ali v Pazinu rojenemu paru Zovich. Tudi po opravljeni »reviziji revizije« je ostalo več »odprtih« primerov: katera naj bo dejanska narodnost v Trstu rojenega in v Škedenj priženjenega Peritza, v Sežani rojenega in s Koprčanko poročenega delavca v tovarni jute Franceschina, v Škednju rojenega in s Tržačanko poročenega mesarja Colobiga, v Trstu rojenega mesarja Vosacha, zidarja Schilana ali krojača Jersettiga, v Hrvatinih rojenega kurjača v rafineriji Benesa, v Kopru rojenega ladjedelniškega mehanika Liposicha ali v Pazinu rojenega posestnika Kienreicha in v Gorici rojenega uradnika Strainza, ki so se vsi uradno opredelili za Italijane?

Za razliko od tega, kar smo ugotovili za severna tržaška predmestna območja, se izvirna »vaška« struktura Škednja izkazuje tudi s tem, da je bilo leta 1910 tu relativno malo novih »urbanih« večstanovanjskih zgradb in prav tako malo mestnih investitorjev. Skupaj smo našli 25 bivališč, v katerih je živelo vsaj po 5 gospodinjstev (od tega v osrednjem območju 11), med temi pa so bila le 3 poslopja taka, da je lahko v njih stanovalo najmanj 10 gospodinjstev. Edino tako poslopje v osrednjem območju je bilo v lasti v Dekanih rojenega kmeta Franze, ki je bil lastnik še 2 bližnjih hiš s po 4 stanovanji, ostali 4 pa sta bili v lasti Tržačana Schuke oziroma škedenjske železarne. Med lastniki vsaj 3 večstanovanjskih bivališč srečamo na območju starega vaškega jedra le Pivovarno Senožeče, medtem ko so drugi lastniki vsaj 3 hiš ob lastnem domovanju oddajali v najem manjša bivališča, v katerih niso bila več kot 4 najemniška gospodinjstva. Taki so bili na številki 272 živeči krčmar Godina, njegov na številki 226 živeči soimenjak, najemnik društvene gostilne, na številki 1030 živeča krušarica Godina, na številki 281 živeča vdova in lastnica trgovine jestvin Sancin, njeni soimenjaki, na številkah 187, 215 oziroma 578 živeči kmetje, na številki 964 živeči lastnik kamnoseške obrti Silvestri, na številki 735 živeči lastnik vamperije Opeka, na številki 216 živeči trgovec Merlak, na številki 177 živeča na Dunaju rojena vodja škedenjskega poštnega urada Mazlu ter še zlasti v kraju Vittorio Veneto rojeni in na številki 450 živeči gradbeni podjetnik Piccin. Od zunanjih investitorjev smo ugotovili le v Trstu rojenega in živečega Riccija, ki je imel na območju železarne poleg

4 družinskih hiš še svojo poletno rezidenco. Lastnica največjega števila hiš oziroma stanovanj (12 oziroma 42) pa je bila v zunanjem predelu sama ške-denjska železarna. Med temi je bilo tudi škedenjsko največje bivalno poslopje s kar 18 stanovanji, v katerih so živele družine tovarniških delavcev, medtem ko so v drugih manjših hišah živele družine raznih tovarniških uradnikov, vodij delavcev ter tovarniški inženir in poddirektor, vendar tudi gostilničar v tovarniški menzi, natakarike v njej, postaje načelnik na bližnji železniški postaji in učiteljice škedenjske nemške zasebne šole. Najnižje letne najemnine niso presegale sto kron, najvišjo najemnino, ki smo jo zasledili v Škednju, pa je plačeval v Zadru rojeni lekarnar Lana (skoraj 1 500 kron).

Glede na visok delež avtohtonega slovenskega prebivalstva v kraju in podobno visok delež vanj priseljenega slovenskega prebivalstva ni čudno, da je tudi tukaj tako kot v drugih doslej obravnavanih pretežno slovenskih predmestnih okrajih zastopanost narodnostno mešanih gospodinjstev dokaj nizka. Skupaj smo jih našli 51 (4,6 % vseh gospodinjstev), od tega jih je bilo kar 38 (75 %) s slovenskim partnerjem. Podrobnejši pregled spolne strukture partnerjev nam pokaže, da je bila v daleč največ primerih (19) slovenske narodnosti žena, mož pa italijanske. Slovenske ženske partnerice smo zasledili še v 10 drugih primerih mešanih zakonov. Vsekakor pa širjenje urbanizacije v tem tržaškem predmestju označuje rastoč delež gospodinjstev, ki so živela v najemu ali podnajemu. V takih pogojih je živela v povprečju skoraj polovica gospodinjstev, in sicer slabih 44 % v osrednjem, dobrih 56 % pa v škedenjskem zunanjem predelu. Tudi to nesorazmerje nam pove, da ohranja staro vaško jedro tradicionalnejšo družbeno strukturo, medtem ko se urbanizacija vidneje uveljavlja v zunanjem, s priseljenci značilneje poseljenem predelu. Temu nasprotno je bilo v Škednju nekaj več gospodinjstev s služkinjami, kuharicami in podobnim osebjem kot v podobnih predmestnih okrajih Rojana in Sv. Ivana. Takih je bilo skupaj 67 (6 % vseh gosp.), od tega 49 (več kot 7 % vseh gospodinjstev) v osrednjem in 18 (4 %) v zunanjem predelu. Skoraj vsa škedenjska gospodinjstva s takim osebjem so imela le po eno služkinjo, več kot 90 % teh (skupaj z deklami, zaposlenimi v kmečkih gospodarstvih, smo jih našli 77) pa je bilo Slovenk oziroma so izhajale iz slovenskega zaledja. Večina je bila rojena v Istri (39 %) ali bližnji okolici Trsta s Krasom (dobrih 36 %). Med preostalimi služkinjami jih je 13 % izhajalo iz notranje Slovenije, skoraj 7 % iz Avstrije, medtem ko je bilo v Furlaniji ali Italiji rojenih manj kot 3 % v škedenjskih gospodinjstvih zaposlenih in živčih služkinj. Gospodinjstev oziroma gospodarstev s hlapci in drugimi podobnimi delavci (skupaj smo jih našli 19) je bilo precej manj, skupaj le 14 (1,3 %), od tega 10 v

osrednjem predelu, kjer je bilo tudi največ avtohtonih kmetov. V povprečju so zaposlovala po enega delavca ali dva (1,4).

Značilna posledica velike zgoščenosti industrijskih obratov na območju je dejstvo, da je imel Škedenj leta 1910 med vsemi doslej obravnavanimi predmestnimi okraji najvišji delež gospodinjestev s podnajemniki. Takih je bilo kar 154 oziroma slabih 14 % vseh gospodinjestev, brez vidnejših razlik med podenotama. Veliko je bilo zlasti priseljenih individualnih podnajemnikov, in sicer 290 ali 5,3 % skupnega prebivalstva, kar je mnogo višji delež od tistega, ki smo ga ugotovili v drugih tržaških predmestnih okrajih. Večina individualnih priseljenih delavcev (54 %) je prihajala iz notranje Slovenije, točno 10 % z območja Istre in Kvarnerja, po 5–8 % pa še z Avstriji pripadajočih ozemelj Dalmacije in notranje Hrvaške, iz Avstrije oziroma Nemčije in z goriškega območja. Skupaj sta iz slovenskega zaledja izhajali dve tretjini v Škedenju živečih individualnih priseljenih delavcev, iz današnje Hrvaške in drugih območij nekdanje Jugoslavije okrog 20 %, z območij današnje Avstrije, Češke in Poljske (Galicija) 9 % ter samo 4 % iz Furlanije in z drugih italijanskih območij.

Pri »navadnih«¹ gospodinjestvih smo krajevni izvor prebivalcev preverjali le pri njihovih nosilcih (skoraj v vseh primerih so to bili moški) in njihovih partnerjih. Največ (48 %) se jih je rodilo v Trstu, vendar delež »domačinov«² ni bil povsod enak: kakor smo že omenili, je bil značilno višji (58 %) v osrednjem delu, nižji pa (manj kot 34 %) v zunanjem predelu, kjer je izrazito prevladovalo priseljeno prebivalstvo. Priseljenci so najpogosteje prišli iz slovenskega zaledja, saj je bila na tem območju rojena v povprečju tretjina vseh škedenjskih prebivalcev oziroma 62 % vseh priseljencev. Podrobnejši pregled krajevnega izvora priseljencev nam pove, da je bilo dobrih 13 % rojenih v Istri in Kvarnerju, skoraj 8 % v tržaški okolici ali na Krasu, po 4–5 % na Goriškem in Notranjskem in več kot 10 % v ostalih slovenskih deželah. Priseljencev od drugod je bilo slabih 13 % škedenjskega prebivalstva, od tega jih je nekaj več kot 3,5 % izhajalo iz ožje Avstrije ali Nemčije, po približno 2,5 % iz drugih predelov Hrvaške oziroma Italije, po 1,5–2 % pa še iz ožje Madžarske in Češke ali Poljske. Od »severnih«³ tržaških predmestnih okrajev se po geografskem izvoru priseljenega prebivalstva škedenjski loči torej predvsem po tem, da so bili tu dvakrat bolj zastopani priseljenci iz Istre in Kvarnerja, za polovico slabše pa tisti z goriškega območja.

Skupaj smo v Škedenju našli 1118 gospodinjestev: 667 (60 %) v osrednjem in 451 v zunanjem predelu. V povprečju so gospodinjestva (brez služkinj, poslov in individualnih podnajemnikov) obsegala 4,5 člana (le za spoznanje

manj – 4,4 – v zunanjem predelu). Glede na navedeno povprečje so tudi tu prevladovala gospodinjstva s po 4–5 člani (33 %), kar razširjena pa so bila tudi gospodinjstva s po 6–7 člani (skoraj 21 %) in 2 (slabih 15 %) ali 3 člani (okrog 18 % gospodinjstev). Razlike med škedenjskima podenotama niso bile posebej značilne: delež gospodinjstev z 1–3 člani je znašal v osrednjem predelu skoraj 37 %, v zunanjem pa dobrih 38 %, medtem ko je obsegal delež gospodinjstev s 6 člani ali več v prvi podenoti točno 31 %, v drugi pa manj kot 28 %. Slovenskih gospodinjstev smo našli 843. Največ (63 %) jih je bilo v osrednjem delu, sicer pa so obsegala 75 % vseh gospodinjstev (79 % v osrednjem in 70 % v zunanjem predelu). V njih je živelo 3787 prebivalcev (od tega 64 % v osrednjem predelu), kar predstavlja dobrih 69 % vseh škedenjskih prebivalcev in 91 % ocenjenega skupnega števila slovenskega prebivalstva, kar pomeni, da je bila preostala slaba desetina v Škednju živečega slovenskega prebivalstva individualnih priseljencev. Sicer pa pri tej skupini gospodinjstev nismo zaznali večjih odstopanj od zgoraj prikazane splošne strukture. Povprečen obseg gospodinjstev je prav tako znašal 4,5 člana, vendar je bil ta nekoliko višji (4,6 člana) v osrednjem predelu in značilno nižji (4,3 člana) v zunanjem območju, kjer so očitno prevladovale mlajše priseljene družine. Med posameznimi tipologijami je bil med slovenskim prebivalstvom rahlo višji (za komaj 0,6 odstotne točke) delež gospodinjstev s po 8–9 člani, rahlo nižji (prav tako za komaj 0,5 %) pa delež gospodinjstev s 6–7 člani.

Glede na izvor je bilo med slovenskimi gospodinjstvi oziroma gospodinjstvi s slovenskim prebivalstvom največ takih, v katerih sta bila tako »družinski poglavar« in njegov partner oziroma partnerica rojena v Trstu (skoraj 50 %), čeprav so bila neenakomerno zastopana med podenotama: v osrednjem predelu, se pravi na območju nekdanje vasi, je ta »avtohtona« tipologija obsegala skoraj 62 %, v zunanjem območju pa komaj 29 % gospodinjstev. Temu ustrezno je bila tipologija slovenskih gospodinjstev s samo drugje rojenimi nosilci značilno višja (skoraj 55 %) v zunanjem predelu, mnogo nižja (slabih 22 % gospodinjstev) pa v starem vaškem jedru. V povprečju je ta »neavtohtona« tipologija obsegala slabih 34 % vseh slovenskih gospodinjstev. Gospodinjstev, v katerih je bil eden izmed partnerjev priseljen, drugi pa domačin ali rojen v Trstu, je bilo v povprečju slabih 12 %, brez odstopanj med podenotama. Mešanih gospodinjstev, v katerih je bil eden izmed nosilcev slovenske narodnosti, drugi pa katere druge narodnosti, pa je bilo v povprečju točno 5 %, prav tako brez vidnejših odstopanj med podenotama. Med slovenskim prebivalstvom je leta 1910 v Škednju daleč prevladoval domači priimek Sancin (našli smo jih 141, od tega 120 v osrednjem območju), značilno

zastopan pa je bil tudi priimek Godina (65, od tega 55 v osrednjem območju). Tema so sledili priimki Flego (24), Šuman(15) in Merlak (11), katerih nosilci so prav tako živeli v starem vaškem jedru.

Pregled v popisnih polah navedenih področij zaposlitve članov gospodinjstev (pri tej analizi nismo upoštevali pri gospodinjstvih oziroma gospodarstvih živečih služkinj in poslov, vključili pa smo podnajemnike) je pokazal, da je bilo leta 1910 v primarnih dejavnostih aktivnih točno 9 %, v sekundarnih več kot 54 % in v terciarnih preostalih nekaj manj kot 37 % Škedenjcev. Z delitvijo sicer maloštevilnih »vmesnih« poklicnih profilov, kot so bile tedaj mlekarice, branjevke in rožnarice (skupaj smo jih našli 17, od tega 11 v osrednjem predelu), med primarni in terciarni sektor, se prvi poveča na 9,4 %, drugi pa rahlo zmanjša na 36,3 %. V primerjavi z doslej obravnavanimi predmestnimi okraji sta bila v Škedenju torej izraziteje zastopana primarni in sekundarni sektor na račun terciarnih poklicev. Prvi je temeljil na še vedno dobro razvitem kmetijstvu, predvsem vrtnarstvu, ki je sicer tradicionalno opredeljevalo celotno južno tržaško območje, drugi pa seveda izraža značilno industrializacijo, ki je zajela bližnjo škedenjsko okolico in v kraj privabila rastoče število delavcev. V razmerju do števila aktivnih (skupaj 2250 oseb ali 41 % vseh preb.) so gospodinjstva, ki so jih sestavljali izključno samostojne rentnice, upokojenci ali vdove brez aktivnih članov (skupaj smo v njih našli 36 oseb, od tega 24 v osrednjem predelu), predstavljala le 1,6 % vseh zaposlitvenih navedb oziroma 3,2 % vseh gospodinjstev. Struktura aktivnih pa v obeh škedenjskih podenotah ni bila enaka. V starem vaškem jedru je bil primarni sektor nekoliko značilneje zastopan (več kot 10 % aktivnih) kot na zunanjem območju (točno 8 %), predvsem pa sta bila neenako zastopana ostala aktivnostna sektorja. Sekundarni je daleč prevladoval (skoraj 64 % aktivnih) pred terciarnim (manj kot 29 %) v zunanjem, »industrijskem« škedenjskem predelu, medtem ko je na osrednjem naselitvenem območju sekundarni sektor obsegal skoraj 49 %, terciarni pa okrog 41 % aktivnih. To pomeni, da so bili industrijski poklici za kar 30 % bolj zastopani v zunanjem predelu, storitveni pa v enakem obsegu na osrednjem škedenjskem območju.

Na kmetijskem področju smo v Škedenju zasledili le dva primera kolonata: na območju škedenjskega hriba je na posestvu v starem vaškem jedru živečega vodje delavcev v občinski klavnici Demarchija živel družina piranskega kolona Benedettija, na območju Ronca pa je na posestvu Tržačana Paganija živel družina v Vipavi rojenega kolona Licena. Skupaj je bilo v kraju 187 kmetov in večina (130) jih je živel na osrednjem območju. V okvir primarnega sektorja sodi tudi ribištvo, čeprav se je s tem poklicem v

Škedenju ukvarjalo le 12 oseb (med temi jih je 7 živel v starem vaškem jedru). Številčno je bilo v okraju daleč največ zaposlenih v železarni, kar 506 (skoraj 23 % vseh aktivnih), delavcev v ladjedelnici je bilo 157 (7 % aktivnih), manj specializiranih dninarjev in težakov, med katerimi je bila večina zaposlena v pristanišču, pa je bilo 119 ali okrog 11 %. Poleg teh smo našli še 87 delavcev v rafineriji, 35 delavcev v plinarni, 30 delavcev v klavnici, po 15–25 delavcev v tovarni olja in tovarni vrvi in okrog 90 drugih delavcev, ki so bili zaposleni v skladišču lesa, rižarni, tovarni linoleja in drugih obratih. Če so bili zaposleni v železarni in rafineriji enakomerno razporejeni med obe škedenjski podenoti, je večina ostalih delavcev, z izjemo delavcev v skladišču lesa, živel na osrednjem območju. Da je v Škedenju izrazito prevladovala težka industrija, govori tudi dejstvo, da je bilo višjih delavcev le 22 (1 % vseh delavcev), delavk pa zgolj 27 (3 % vseh industrijskih delavcev). Med moškimi poklici je bilo kar precej zidarjev (95 ali nekaj več kot 4 % navedb), še zlasti na osrednjem območju, manj zastopani pa so bili drugi poklici: uradnikov in trgovcev je bilo po okrog 55, prevoznikov in kočijažev 46, po 25–35 pa vratarjev in slug, gostilničarjev, kamnosekov, čevljarjev, trgovskih pomočnikov in vajencev, mizarjev ter redarjev in finančnih stražnikov. Tudi ti zaposlitveni profili so bili večinoma (z izjemo kamnosekov, ki so svoj poklic opravljali v bližini mestnega pokopališča pri Sv. Ani) zastopani v starem vaškem jedru. Med ženskimi poklici so seveda daleč prevladovale krušarice: teh smo našli kar 224 (10 % vseh aktivnih), od tega več kot 190 v starem vaškem jedru. Šivilj je bilo 96 (nad 4 % aktivnih), manj kot v drugih predmestnih predelih pa je bilo tu peric (samo 19). Tudi ti poklici so bili pretežno zastopani v osrednjem predelu. Skupaj so ženski poklici obsegali skoraj 18 % vseh poklicnih profilov, »višji« poklici so obsegali natanko 9 %, intelektualni poklici (taki, ki zahtevajo višjo izobrazbo) pa 1,2 % aktivnih, kar se še najbolj ujema s strukturo, ki smo jo ugotovili pri Sv. Ivanu.

Skoraj 77 % vseh škedenjskih poklicnih profilov je odpadlo na slovenske prebivalce. Ta delež je zelo blizu ocenjenemu deležu slovenskega prebivalstva na območju (dobrih 76 %). Nismo zaznali izrazitejših odstopov med splošnima aktivnostnima merama skupnega in slovenskega prebivalstva (pri obeh skupinah je ta obsegala 41 % prebivalcev oziroma 2,0 aktivnih članov na gospodinjstvo) ali med deležema gospodinjstev, ki jih sestavljajo le neaktivni člani (3 % pri slovenskem prebivalstvu). Se je pa razlikovala aktivnostna struktura med skupinama: med Slovenci je bil namreč nekoliko višje zastopan primarni sektor (okrog 11 % aktivnih oziroma 11,6 % po delitvi »vmesnih« zaposlitvenih profilov, v osrednjem delu celo več kot 12 %), ob

njem pa še terciarni sektor (skoraj 39 % aktivnih oziroma nekaj več kot 38 % po delitvi, v osrednjem delu skoraj 44 %, kolikor je tam obsegal sekundarni sektor). Oba aktivnostna sektorja sta namreč značilnejša za »avtohtono« prebivalstvo, kakršno je bilo v Škednju nedvomno slovensko. Glede na povedano nas ne preseneča, da je bilo slovensko prebivalstvo izrazito nadpovprečno zastopano (98–99 % vseh zaposlenih) med kmeti in krušaricami, toda tudi med sicer ne tako številnimi mlekaricami, branjevkami, služkinjami ter železničarji in redarji (100 %). Ob teh poklicih so bili Slovenci nadpovprečno zastopani še med nespecializiranimi težaki in dninarji (89 %) ter v nekoliko manjši meri med čevljarji, zidarji in pericami (ok. 85 %). Izrazito podpovprečno pa je bila ta skupina aktivnih zastopana med višjimi delavci (samo 14 %), ribiči, pomorščaki, sodarji, inštalaterji in pleskarji (50 %), uradniki, učitelji, krojači, vratarji in slugami, kamnoseki, delavci v železarni, v občinski klavnici in drugih manjših industrijskih obratih (55–65 %). Skupno so bili med slovenskim prebivalstvom značilneje zastopani ženski poklici (ok. 21 % vseh aktivnih), medtem ko so bili višji poklici (6,4 % aktivnih) in še zlasti intelektualni (komaj 0,7 % aktivnih) slabše zastopani kot med neslovenskim prebivalstvom, saj smo med Slovenci našli le 12 učiteljev.

Nazadnje še nekaj podatkov o značilno slovenskih kmečkih gospodarstvih in številu živine. Te je bilo sicer v Škednju manj kot v drugih doslej obravnavanih predelih, saj so se kmetje, kakor je bilo že povedano, tu ukvarjali pretežno s kar donosnim vrtnarstvom za mestni trg. Bistveno manj je bilo zato v kraju gospodinjstev oziroma gospodarstev s perutnino (le 7,5 %), prašiči (6,5 %) in kravami (2,4 %), nekaj več pa gospodarstev s konji (3,2 %), saj so kmetje te skupaj z voli in osli uporabljali za prevoz pridelka v mesto. Sicer pa nismo ugotovili večjih razlik v povprečnem številu živine na gospodarstvo, saj so tudi tu, podobno kot pri Sv. Ivanu, redili po 2,2 prašiča ali 2,7 krave. Skupaj smo v Škednju našli 163 prašičev v 73 gospodarstvih, 73 krav v 27 gospodarstvih in 48 konjev v 36 gospodarstvih. Poleg navedenih je bilo na območju še 14 volov, 18 glav drobnice, 6 oslov in 14 panjev. V Škednju sta delovala dva večja kokošnjaka (Drašič in Schmitz) s skupaj 140 kokoši.

Iz popisnih pol lahko razberemo, da so tedaj v osrednjem delu Škednja poleg že omenjenih kokošnjakov, industrijskih obratov in množice krušarskih peči delovali ti gospodarski obrati: mesnice Colobig, Godina (2), Laiter in Suman, trgovina zelenjave Vodopivec, trgovina jestvin Konsumnega društva, trgovine jestvin Bric, Brimsek, Fonda, Flego, Godina, Kanobel, Kariž, Oblak, Sager, Sancin (3) in Šuman (2), trgovina jestvin in tobaka Sancin, splošne trgovine Artstein, Peskar in Sancin, trgovina z alkoholom in

tobakom Compara, tobakarna Fonda, trgovini manufaktur Flego in Guardiancich, drogeriji Giaschi in Merlak, lekarna Lana, zdravniška ambulanta Freiburger, starinarna Giunchi, žganjarna Piccoli, krčme Hrovatic, Kociancich, Mihel, Oblak, Sancin in Šimun, gostilni Gospodarskega društva in Obrtnijskega društva, gostilna Sancin, krčma s hotelom Ruggero, čevljar-ske delavnice Borzi, Cehovin, Kociancich, Pulgher, Sancin (2), Srebernik in Živic, krojaški delavnici Čujec in Jersettig, brivnici Flego in Suman, ključavničarski delavnici Godina in Mihelič, kleparska delavnica Koll, mizarske delavnice Bosich, Lovriha in Sancin, gradbeno podjetje Piccin in kinematograf Suban. Tu sta živela tudi lastnik tovarne olja, na Češkem rojeni Dolejsi, in solastnika tovarne vrvi, Tržačana Comuzzi in Zaccariotto. Na zunanjem območju so bile mesnica Demarchi, trgovine jestvin Bubulič, Godina, Lazzar in Medeot, splošna trgovina Žagar, trgovina manufaktur Flego, slaščičarna Petronio, žganjarna Langer, krčma in trgovina z vinom Kozlovič, krčme Konjedic, Peritz, Petaros in Valle, gostilni Sancin (2), vamperiji Hornschak in Opeka, brivnica Sancin, čevljar-ske delavnice Globlek, Gullich, Presen, Rebez in Sterhaus, mizarska delavnica Nadrak, mehanska delavnica Scabar, kovaška delavnica Jancovig ter kamnoseške delavnice Marcovig, Silvestri in Zanette.

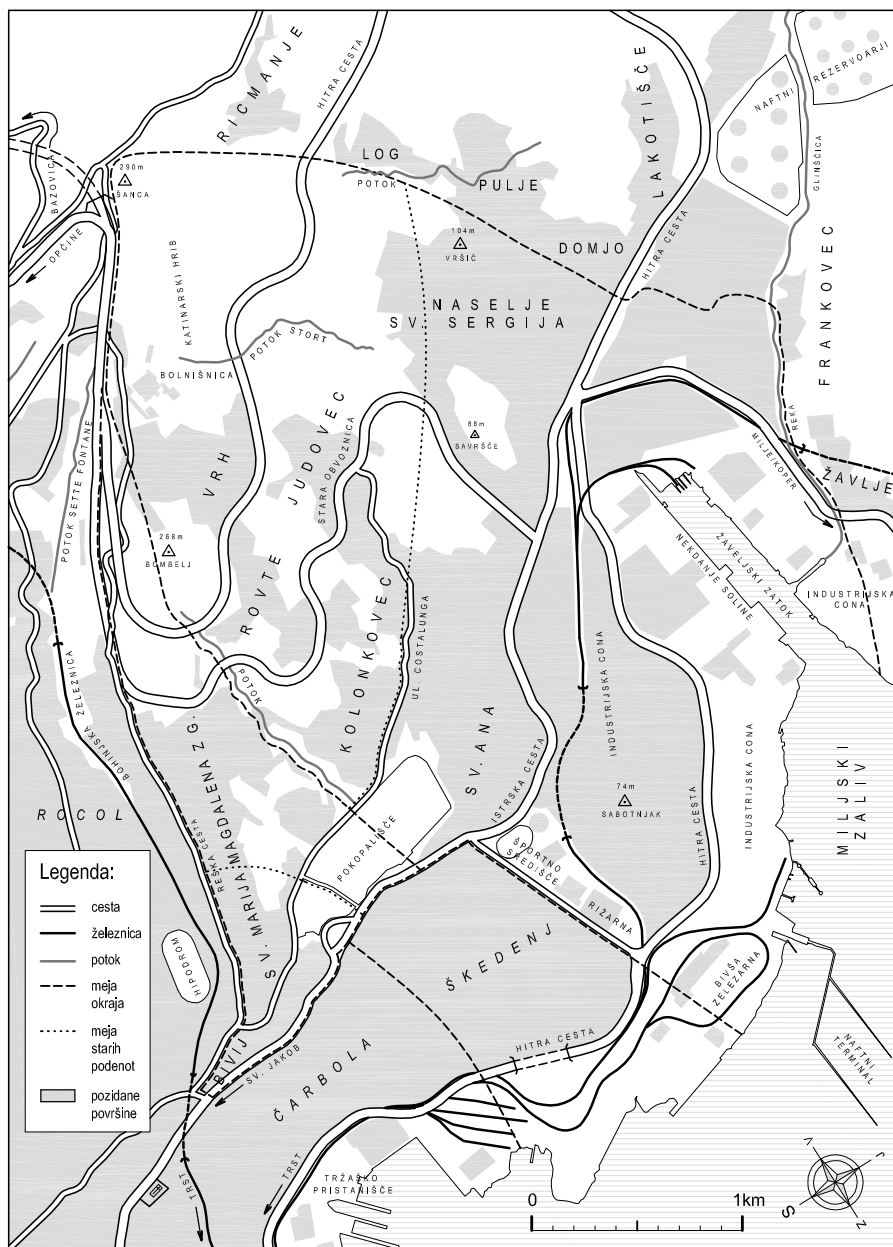
Sv. Marija Magdalena Spodnja

Z obsegom okrog 9 km² je to največji, obenem pa vse do konca druge svetovne vojne najredkeje poseljen tržaški predmestni okraj, bolj ruralno obmestje kot urbano ali urbanizirano območje. Obsega v bistvu ves južni del tržaške občine do meja s sosednjima istrskima občinama Milje in Dolina, ki sta tradicionalno sodili pod beneško upravo. Ime je dobil po nekdanji cerkvi, ki je stala na pobočju poznejšega okraja Sv. Marija Magdalena Zgornja. Po njej so vsi prebivalci tržaškega južnega obmestja južno in vzhodno od Škednja dobili ime Magdalenčani; to poimenovanje pa se je s širjenjem urbanizacije v drugi polovici 20. stoletja izgubilo. Sv. Marijo Magdaleno Spodnjo omejujeta na severu mestno pokopališče oziroma Potok ali Kornič (v it. Rio Corgnoleto) ter črta, ki poteka od 268 m visokega flišnega griča Bombelja (tudi Bombo ali Buben) čez ledino Fravarjevo do Katinarskega hriba in Muzarja do Šance (290 m) pri Ključu oziroma do izvira ricmanjskega Potoka. Vzhodno mejo, ki je obenem meja med tržaško in dolinsko občino, tvorita Potok in cesta Domjo–Ricmanje do križišča s cesto, ki vodi v Dolino. Od tod se mejna črta nadaljuje v smeri jugozahod do Reke (nadaljevanje Glinščice) pri Frankovcu

in nato vzdolž tega vodotoka, ki razmejuje tržaško od miljske občine do izliva v Miljski zaliv. Prav zaradi svoje obmejne lege so bile žaveljske soline, ki so bile tu že vsaj od 14. stoletja, predmet nenehnih sporov med Tržaçani in Beneški republiki priključenimi Istrani. Na zahodu omejuje okraj okrog 2 km dolga, nekoč zamočvirjena morska obala do škedenjskega potoka Strane.

Okraj obsega flišno pobočje med morsko obalo do strmih Sten, ki se od okrog 280 metrov n.v. dvignejo do še skoraj sto metrov višjega Kraškega roba. Poleg flišnih hrbtov, kakršna sta Katinarski hrib (ta dosega 258 m n.v.) in Uščavec pod njim, je tukaj tudi nekaj gričev: najvišji je že omenjeni Bombelj (it. Montebello), ob morju pa se do 70–75 m dvigujeta manjša grička Sabotnjak (it. Monte San Pantaleone, v slov. tudi Fantaluon) in Savaršče ali Šavarski hrib (it. Monte Castiglione) in 104 m visok Vršič nad naseljem Sv. Sergij. Pobočje so razrezali številni potoki: prvi med temi je že omenjeni Potok ali Kornič, ki izvira zahodno od Bombelja in razmejuje Sv. Marijo Magdaleno Zgornjo od Spodnje in je od pokopališča naprej pokrit. Vanj se je pri današnjem trgu Valmaura stekal vodnat Cokov potok, ki izvira v Rovtah pri Rožcih. Združeni potok Strane je nadaljeval svojo pot pod današnjo Ulico Valmaura in se izlival v morje pri nekdanjih škedenjskih solinah. Naslednji večji Potok (v it. Rio Spinoletto) izvira vzhodno od Vrha in se pri Savarščem združi s potokom s Pasjeka (it. Rio Marcese), ki izvira pri istoimenskem zaselku nad nekdanjo železniško progo. Ta potok se je izlival v Žaveljski zatok s severne strani. Južno od Savarščega se v isti zatok izliva še potok Štort (v it. Rio Storto ali Torrente Zaule), ki izvira pod Katinaro. Pod kamnolomom nad Ricmanji (Muzar) pa izvira že omenjeni mejni Potok, ki se v občini Dolina združi še z drugimi manjšimi potoki in se kot Teranovec izliva v Žaveljski zatok, tako kot pod njim Reka, ki sem priteka iz Boljunca.

Preko tega mejnega območja med Trstom in Istro je že v rimskem obdobju skozi oba magdalenska okraja potekala cesta proti Istri, ki so jo ob koncu avstrijskega obdobja modernizirali in razširili z izgradnjo predora pod Sv. Marijo Magdaleno Zgornjo in od tega potekajočo novo Ulico Flavia. V času angloameriške uprave so začeli graditi še hitro cesto oziroma tržaško obvoznico, ki se kot Ulica Brigata Casale od Istrske ceste severno od Savarščega in mimo Bombelja dvigne do prometnega križišča na Ključu pri Katinari. Kot glavna cesta za tovorni promet se je nato povzpela do Kraške planote in nadaljevala pot do Italije. Konec prejšnjega stoletja jo je nadomestila avtocesta, ki se začne pri kontejnerskem sedmem pomolu in od tu po podobni trasi, le nekoliko vzhodneje, preko občine Dolina, omogoča sodobno povezavo med Trstom in ostalo Italijo. Od te prometnice se pri

Slika 32: Skrajno južno tržaško predmestje z okrajema Sv. Marija Magdalena Spodnja in Zgornja.

Žavljah odcepi krak do mejnega prehoda v Škofijah, na Krasu pa krak do mejnega prehoda pri Fernetičih. V smeri zahod–vzhod je okraj prečkala leta 1887 dograjena in leta 1958 opuščena železniška proga Trst–Hrpelje, ki je imela postajo pri Sv. Ani, severno od pokopališča, medtem ko je vzdolž obale v letih 1902–1935 potekala še ozkotirna železnica proti Miljam, Kopru in Poreču. Leta 1954 jo je nadomestila modernizirana tovorna proga do Žavelj, ki omogoča notranji pretovor v tržaškem industrijskem obalnem pasu.

Ostanke rimske vile so v okraju odkrili leta 1893 ob razširitvi pokopališča pri Sv. Ani, druge ostanke rimske dobe pa so odkrili pri gradnji stanovanjskih blokov pri Sv. Sergiju. Preko Sv. Marije Magdalene Spodnje je potekala tudi trasa rimskega vodovoda, ki je za tedanji Trst zajemal vodo v okolici Boljunca. Sicer pa je ostalo celotno območje dolgo redko poseljeno oziroma se je v njem razvilo le nekaj manjših razloženih zaselkov, kakor nam pričajo razna še v 20. stoletju ohranjena slovenska ledinska imena: Požar, Guzarji, Pri Tomažinovih, Pri Čečeratih, Pri Rožcih, Pri Šklavsovih, Pri Kovačevih, Cokovi, Flegovi, Vekjeti, Ženjan, Vrh, Črtešnarji, Franklovec, Lejavec (po rodbini posestnikov Leo), Škularji, Repenci, Krataršče, Kobci, Režminovec, Pri kravarju, Pri kovaču, Bečani, Pečki, Fejačkovo, Brgaminišče, Marčež, Sirkovci, Bako, Basilovec idr.¹⁵⁸ Največje naselitveno območje je Kolonkovec (v it. Poggi S. Anna), ki ima najstarejše jedro pri Morelih in sega od nadmorske višine okrog 40 do 100 metrov jugovzhodno od pokopališča. Večina tukajšnjih zemljišč je bila last grofa Trauchensberga, ki jih je sredi 18. stoletja začel prodajati svojim hlapcem, kolonom in drugim priseljencem. Po nekem zapisu so se po letu 1736 sem priselile prve družine, in sicer Jurjevič in Vouk iz Istre, Lovrenčič iz Vipave, Kariš in Švab s Krasa, Vecchiet iz Milj, Gombač in Cerkvenci iz Brkinov, Kobec iz Gorice, pozneje pa še Bjeker, Prašel, Cok, Višnjevec, Čač, Komar, Hrvatič, Parovel, Kuret, Kocjančič in Miklavec.¹⁵⁹ Z imenom Kolonkovec (zaradi »akanja« se ime v dialektu navadno glasi Kalonkavec) se prvič omenja šele leta 1885, ime pa verjetno izhaja iz beneškega »calonigo«, saj je tu tedaj na posesti starejšega kanonika stala gostilna Al canonico.

Manj pozidan pas pri Jepljenci, kjer se začenja večja strmina, ločuje Kolonkovec od bolj strnjeno pozidanih Rovt (v it. Raute), ki segajo od nadmorske višine okrog 85 do okrog 200 metrov, kjer se nad Bakotom oziroma tik pod vrhom Bombelja začenja rovtarski zaselek Vrh. Vzdolž stare Istrske ceste na

158 Trst: karta krajev.

159 Zubini, *Santa Maria Maddalena Superiore e Inferiore*.

nadmorski višini okrog 25 metrov se je širilo razloženo naselitveno območje Sv. Ana, ki se je značilneje zgostilo le v skrajnem zahodnem kotu med Škednjem in Sv. Marijo Magdaleno Zgornjo. Mnogo redkejša je bila poselitev obalnega predela pod Istrsko cesto, kjer so v 19. stoletju namesto solin uredili školjčišča za gojenje ostrig in kjer so živele nekatere ribiške družine, ki so se sem priselile iz Žavelj oziroma miljske občine. V ta zamočvirjeni obalni pas so premožnejši Tržaçani najraje hodili na lov na race. Redko poseljenost območja je mogoče pripisati tudi dejstvu, da je bila prva cerkev Žalostne Matere božje tu zgrajena na trgu Valmaura šele leta 1948 (župnija je postala leta 1955), za njo sta leta 1956 oziroma 1959 nastali župnija Jezusa božjega delavca v Ulici Flavia in župnija sv. Sergija; kot zadnja je bila leta 1965 oblikovana še župnija sv. Marije Magdalene na Ulici Costalunga, ki ima ob nedeljah tudi slovensko mašo (to je nekako do konca prejšnjega stoletja imela tudi cerkev Žalostne Matere božje). Pred tem so na celotnem območju obstajali le trije manjši verski objekti: kot prva je bila že leta 1271 postavljena kapelica sv. Save (San Sabba) na griču, za katerega se je po kalku iz italijanskega svetniškega imena v slovenščini uveljavilo ime Sabotnjak ali Sv. Sobota. Ta kapelica je bila odpravljena leta 1873, ko so tam zgradili rafinerijo. V bližini manjšega kamnoloma pod gričem je leta 1710 nastala druga kapelica, posvečena sv. Pantalejmunu, zaradi česar ima grič še danes po njima dve imeni. Tretja kapelica sv. Ane je stala ob Istrski cesti, nedaleč od poznejšega stadiona, in dala ime predelu ob njej, h kateremu pa so, tako kot k območju Sabotnjaka, večinoma gravitirali številčnejši sosednji Škedenjci, ki so ta območja tudi obdelovali. Ti so na dan sv. Ane h kapeli prihajali v procesiji in tam nato prirejali vaško šagro.

Leta 1804 je v celotnem okraju Sv. Marija Magdalena Spodnja, ki je v avstrijskem obdobju vključeval tudi zahodni del Katinare, živelo le 323 oseb, leta 1817 pa 512 v samo 85 bivališčih, kar pomeni, da se je naseljevanje tega predela tedaj komaj začenjalo. Do leta 1869 se je število prebivalcev v okraju povečalo na 1460, leta 1884 pa je tu v 304 bivališčih živelo 1840 oseb in leta 1890 okrog 2 tisoč (od tega 61 % Slovencev). Leta 1900 so v okraju našeli 426 bivališč in 2613 prebivalcev, med katerimi naj bi bilo 51 % Slovencev, leta 1910 pa 553 bivališč in 3550 prebivalcev, od tega 76 % Slovencev. Podrobnejši pregled socialne in narodnostne strukture kraja ob koncu avstrijske dobe bomo opravili v nadaljevanju. Na tem mestu bomo glede urbanega razvoja območja najprej pogledali, kakšna je bila tedanja razporeditev prebivalstva v kar obsežnem skrajnem jugovzhodnem naselitvenem predelu tržaške občine. V obdobju 1900–1910 se je, skladno s popisnimi navedbami posameznih

podenot v okraju, na območju Katinare število bivališč povečalo s 7 na 8, število prebivalcev pa s 45 na 47. Na območju Ključa (v it. Chiusa di San Giuseppe), kjer je bila tedaj le vojaška stražarnica, je po podatkih popisa v 3 bivališčih živel 16 oziroma 8 oseb, na območju, ki je v popisu navedeno kot Montebello Superiore (Rovte), se je število bivališč povečalo s 63 na 90, prebivalcev pa s 326 na 423. Na območju Monte Castiglione (Savarščega) se je število bivališč povečalo s 13 na 22 in prebivalcev z 72 na 146, na območju Piano di S. Anna (Sv. Ana) pa s 112 bivališč na 146 in z 802 prebivalcev na 1149, na območju Poggi di S. Anna (Kolonkovec) s 169 bivališč na 215 in z 931 prebivalcev na 1204, na območju Sabotnjaka (to je imelo v avstrijski statistiki dvojezično ime San Sabba – Sveti Sava) z 32 bivališč na 40 in z 265 prebivalcev na 345, na območju severnih Žavelj (uradno: Zauale/Žavle), kjer so prav leta 1910 zasuli nekdanje soline, pa je število bivališč povečalo s 27 na 29, prebivalcev pa s 156 na 228.

Vsa ta raznorodna naselitvena območja smo za preglednejšo analizo združili v dve večji podenoti: južno, ki vključuje Sv. Ano, Sabotnjak, Savaršče in severne Žavlje, ter severno s Kolonkovcem, Rovtami, Ključem in zahodno Katinaro. V prvi, priobalni podenoti je leta 1900 v 184 bivališčih živel 1295 oseb (bivalna gostota je torej znašala točno 7 oseb na bivališče), v drugi podenoti pa je v 242 bivališčih živel 1318 oseb (z bivalno gostoto 5,4). Leta 1910 je v prvi podenoti v 237 bivališčih živel 1868 oseb (gostota: 7,9), v drugi pa je v 316 bivališčih živel 1682 oseb (gostota: 5,3). Razlike v bivalni gostoti med podenotama kažejo, da se je v spodnjem predelu v začetku 20. stoletja že širila značilnejša predmestna struktura z večnadstropnimi in večstanovanjskimi zgradbami, medtem ko so v zgornjem predelu v obeh popisnih letih prevladovala tradicionalna podeželska družinska bivališča. Ugotovimo lahko tudi, da je v tem desetletnem obdobju v obeh podenotah število bivališč poraslo za okrog 30 %, medtem ko se je število prebivalcev v prvi podenoti povečalo za 44 %, v drugi pa za slabih 28 %, kar prav tako potrjuje večjo urbanizacijo ravninskega priobalnega območja.

K temu procesu je pripomogla industrializacija obalnega predela med Trstom in Škedenjem in tudi večja bližina do mesta preko Sv. Marije Magdalene Zgornje in Sv. Jakoba ter sosednjega Škedenja, kamor so prebivalci Sv. Ane pretežno gravitirali, saj so bili tam šola, župnija in pokopališče. Zaradi boljših naravnih pogojev so Kolonkovčani dalj časa ohranili tradicionalno ruralno strukturo, še zlasti zato, ker je bližina mesta omogočila specializacijo v donosno tržno vrtnarstvo, medtem ko so se prebivalci oddaljenih Rovt, ki so težili pretežno h Katinari, večinoma proletarizirali in se ob

kmetijstvu usmerili še v zidarske dejavnosti, kakor je bilo značilno za širše tržaško podeželje. V tem najvišjem pasu zemljišč, ki so ležala nekako nad sedanjo Ulico Brigata Casale, sta se bolj kot vrtnarstvo uveljavila vinogradništvo s sadjarstvom in mlečna živinoreja, ki je uporabljala pašne površine na območju Bombelja. Pridelovanje povrtnine v spodnjem predelu območja se je v tem času okrepilo tudi zato, ker se je ta dejavnost zaradi širjenja mesta pred prvo svetovno vojno in po njej močno zmanjšala na območja Čarbole, Škorklje, Rocola in Sv. Ivana, ki so nekdaj veljala za glavne dobavitelje tržaškega zelenjavnega trga. Naprednejši kmetje so tedaj uvedli namakalne naprave, črpalke na veter in podobno, sicer pa so za zalivanje uporabljali vodnjake. Za prevoz pridelkov v Trst so sprva uporabljali volovsko vprego, od začetka 20. stoletja pa pretežno konjsko. Glavne prodajne točke so bile Plac od drvi (današnji trg Goldoni), Ponterošo in drugi manjši trgi. Omeniti gre, da so najverjetneje prav tukajšnji vrtnarji razvili še danes cenjeni vrsti tržaškega radiča in solate rezivke.¹⁶⁰

Precej razširjene dejavnosti so bile tudi vinogradništvo, oljkarstvo, sadjarstvo in živinoreja. Vino so tako na Kolonkovcu kot v Rovtah večinoma prodajali po osmicah, ki so bile priljubljene in dobro obiskane že v avstrijskem obdobju. Poglavitne sorte so bile med belimi vrstami stara malvazija, raztrešenec, dalmatinka in glera, med rdečimi pa refošk in plavina. Sicer pa količina pridelanega vina tu ni bila posebej visoka, saj je ob koncu 20. stoletja znašala le okrog 450 hl. Oljke so gojili do velike pozebe leta 1929, največ sorto belica. Pri Kovačevih v današnji Ulici Pagano je obratovala velika torklja na konjski pogon, ki je bila med najbolj znanimi v tržaški okolici. Vanjo so nosili stiskati tudi pridelovalci iz bližnje tržaške okolice od Škednja do Barkovelj. Med sadjem so prevladovala fige, breskve, hruške, slive, češnje, marelice ipd., ki so jih največkrat gojili na robu vinogradov. Posesti so se širile po pobočju do Šavarskega hriba, ki je bil tedaj poraščen s hrastovim gozdom. Kar precej je bilo tu večjih posesti tržaških meščanov, ki so jih obdelovali priseljeni koloni, medtem ko so Škedenjci obdelovali posesti na Sabotnjaku. Glede živinoreje so leta 1818 v okraju našeli 24 volov in 59 krav, pri pregledu popisnih pol za leto 1910 pa smo evidentirali 181 krav, 431 prašičev, 77 konj, 27 volov, 16 oslov ali mul in 29 glav drobnice. To pomeni, da se je pri Sv. Mariji Magdaleni Spodnji v 19. stoletju močno okrepila tudi živinoreja, predvsem vzreja prašičev za mestni trg. Leta 1900 je imelo območje med vsemi tržaškimi predmestnimi predeli daleč najobsežnejše kmetijske površine, in sicer malo manj kot 800

160 Glej pričevanje Alojza Debelisa v delu: Makarovič in Košuta, *Ena duša in ena pamet*.

ha. Od tega je po približno tretjina odpadla na vinograde in travnike, 13 % na njive, po okrog 10 % pa na pašnike in gozd.

Poleg kmetovanja sta bila dokaj razvita prevoznništvo in gostinstvo: največ so vozili kamenje in opeko iz Milj, Krmenke in Sv. Sobote v mesto, nekateri pa so se podajali tudi v Istro, od koder so mestnim gostilničarjem dovažali vino. Furmane so potrebovali tovarna olja in drugi industrijski obrati, ki so nastali v bližini Škednja. Gostilne in trgovine ob prometni Istrski ulici in nadnjo vzporedno potekajoči Ulici Costalunga so prav tako uspevale, saj so se tu radi ustavljali delavci, branjevke in mlekarice z Brega oziroma občine Dolina in severne Istre, ko so se vračali oziroma vračale z dela domov. Na Kolonkovcu je bila najbolj znana gostilna Kačun, pri Sv. Ani gostilna oziroma pekarna Širca, v Rovtah pa gostilna Bako, kjer so prirejali vsakoletne »semnje« oziroma šagre.

Sicer pa so tu tako kot drugje v nekraških okoliških predelih Trsta domačo bilanco v dobršni meri dopolnjevale perice (leta 1910 smo jih pri Sv. Mariji Magdaleni Spodnji našteali 174), ki so sprva prale kar ob potokih, pozneje pa so jim v ta namen uredili več pralnih korit, med katerimi je bilo posebno znano tisto ob sedanjem muslimanskem pokopališču. V ta korita so do napeljave vodovoda v zgornji del Sv. Marije Magdalene Spodnje leta 1943 črpali vodo iz potokov ali vodnjakov. Posebej značilen je bil ta poklic za Rovte, saj si tu gospodinjstva niso mogla služiti kruha z donosnim vrtnarstvom, tako da so se moški večinoma ukvarjali z zidarstvom, ženske pa s pranjem za mestno prebivalstvo. Kot so tedaj pravili, je bilo v Rovtah toliko peric, da je bilo »gor po hribu vse belo od perila«. ¹⁶¹ Tega poklica so se učile že deklice, ki so matere spremljale na njihovi poti v Trst ter jim tako pomagale pri nabiranju in vračanju perila (fagotov). Perice so tedaj v mestu perilo zbiralale navadno ob ponedeljkih, ko so največkrat opravile še prvo mrzlo »žajfanje«, medtem ko so ob torkih delale pravo »žehto« v vreli vodi, ob sredah pa spirale in tolkle perilo ob potokih v posebej pripravljenih koritih (kalužah) ali pozneje v pravih koritih in ga nato dajale sušiti, preden so ga do konca tedna vrnile strankam (običajno je vsaka perica imela po 20–25 rednih strank). Tedenski zaslužek ni bil posebej visok, a je po pripovedovanju nekaterih peric iz obdobja med obema vojnama vendarle znašal približno toliko, kolikor so morale ženske v istem času porabiti za nakup prehrane oziroma preživljanje družine.

161 Repinc, Delo peric med obema vojnama.

Urbanizacijo območja je leta 1825 uvedla gradnja novega mestnega pokopališča pri Sv. Ani med Istrsko ulico in Ulico Costalunga. Sprva je pokopališče obsegalo 70 tisoč m², proti koncu 19. stoletja pa so njegov obseg povečali na več kot 150 tisoč m².¹⁶² Že od leta 1829 je obsegalo ob katoliškem še srbsko in grško pravoslavno pokopališče, od leta 1842 tudi helvetsko, anglikansko in judovsko, celo turška muslimanska skupnost je tu za svoje potrebe dobila v uporabo tisoč m² površin. Sredi 19. stoletja so pod Sabotnjakom tik Škednja zgradili mestno klavnico, leta 1873 pa na obali pod gričem še obsežnejšo rafinerijo z okrog 15 rezervoarji, ki je letno predelovala okrog 30 tisoč ton galicijske nafte. V začetku 20. stoletja so pri Sv. Ani severno od Sabotnjaka odprli livarno Spangher in tovarno mila, rižarno pa leta 1913. V tem času so tudi za priseljene delavce na začetku Istrske ulice pod Škednjem začeli graditi prva večnadstropna in večstanovanjska bivališča mestnega tipa. V italijanskem obdobju so v 30. letih prejšnjega stoletja do Sv. Marije Magdalene Spodnje napeljali vodovod, elektriko in plin, pri trgu Valmaura zgradili mestni stadion in na Ulici Costalunga veliko zavetišče za brezdomce. Tedaj so v Ulici Fianona odprli tudi prvo šolo v okraju. V tem času je nasproti stadiona nastalo nekaj večjih ljudskih stanovanjskih blokov, zaradi katerih so pričeli razlaščati slovenske posestnike. Z njimi se je začela tudi nagla demografska rast, saj je leta 1921 okraj štel okrog 4 tisoč prebivalcev, leta 1931 okrog 5500 prebivalcev in leta 1945 okrog 7700 teh.

Po drugi svetovni vojni se je urbanizacija še okrepila z odprtjem predora pod Sv. Marijo Magdaleno Zgornjo, nadaljnjim širjenjem industrijske cone in pristaniških dejavnosti na nekdanjem zamočvirjenem predelu pod Savarščem, do katerega so speljali Ulico Caboto, in z gradnjo novih ljudskih stanovanjskih zgradb za istrske optante. V ta namen so pri Šavarskem hribu leta 1958 začeli graditi povsem nov samostojni zaselek (Borgo San Sergio) z okrog 300 stanovanji, šolo, vrtcem, cerkvijo, postajo orožnikov, knjižnico, trgovinami, igriščem in raznimi družbenimi poslopji (Ljudski dom ipd.).¹⁶³ Ljudski bloki pa so se množili v prvem povojnem obdobju vzdolž celotne Ulice Flavia: nad njo so okrog Ulice Puccini zgradili obsežno četrt ljudskih stanovanjskih blokov z imenom Piani S. Anna, medtem ko so se ob tej prometnici oziroma mednjo in industrijskim obalnim območjem namestili različni avtosaloni in večji trgovski objekti. Med industrijskimi obrati, ki so tu nastali v drugi polovici 20. stoletja, gre omeniti radioelektrično tovarno IRET

162 Zubini, op. cit.

163 Volk, *Istra v Trstu*.

Slika 33: Območje Sv. Ane je dolgo označevala vrtnarska dejavnost.

Slika 34: Povojna gradnja ljudskih stanovanjskih blokov za istrske optante pri Savarškem hribu.

s prevladujočim slovenskim kapitalom, ki je prvotno zaposlovala okrog 500 ljudi in zašla v krizo ob koncu 80. let prejšnjega stoletja, tovarno Veneziani, tovarno zdravil Don Baxter, tobačno tovarno, tovarno Stock, pražarno Illy, tovarno prehrabnih izdelkov Dukcevič, tovarno plutovine Colombin, cementarno Italcementi in druge. Pri Sv. Soboti so leta 1972 namestili občinski upepeljevalnik z odlagališčem odpadnega materiala, ki je bil posodobljen leta 1999, da bi zadostil ekološkim zahtevam in sam prispeval k produkciji električne energije. Po pozidavi vzhodnega pobočja Savarščega, kjer je nastal zaselek Sv. Sergij s stanovanjskimi bloki, se je po letu 1970 pozidava razširila do zahodnega pobočja Uščavca in Ulice Mascagni, pozidani pa so bili tudi celotni Sabotnjak, Judovec in Ražminovec, kjer je pod Katinaro pri Ulici Brigata Casale prav tako nastal zaselek stanovanjskih stolpnic, imenovan Altura. Ob koncu prejšnjega stoletja se je tako le še okrog dvajset oseb bavilo s tradicionalnim vrtnarstvom. V zadnjih desetletjih prejšnjega stoletja so se sredi stanovanjskih stolpnic ob Ulici Flavia in Brigata Casale pomnožila zlasti sodobna družinska bivališča, ki so na območju Kolonkovca postopoma nadomestila večji del nekdanjih kmetijskih površin in podeželskih razloženih bivališč posestnikov. Ta tipologija poselitve in kmečka izraba tal sta se do danes ohranili le na skrajnem vzhodnem robu okraja, pod zavojem Ulice Brigata Casale in za glavnim logističnim poštnim centrom, in v manjšem predelu južno od Ulice Patrizio, kjer še deluje kmetija Debelis. Na območju nekdanjih industrijskih obratov ob Ulici Valmaura pa zdaj stojijo trgovski centri in glavni tržaški športni objekti (nov nogometni stadion Nereo Rocco iz leta 1992, nova košarkarska dvorana Allianz Dome iz leta 1999 in nov objekt s pokritimi teniškimi igrišči).

O tem obdobju intenzivnega spreminjanja prostorske in družbene podobe tega nekdanj skoraj docela slovenskega in ruralnega okraja nimamo veliko pričevanj. Alojz Debelis (rojen leta 1937), nekdanji predsednik slovenske tržaške Kmečke zveze, v nekem zapisu¹⁶⁴ pripoveduje o tem, da se je njegova pri Sv. Mariji Magdaleni Zgornji na Simoničevi kmetiji rojena mati med obema vojnama primožila v bližnji Kolonkovec, na posest v vzhodnem delu Ulice Costalunga, ki so jo v prvi polovici 19. stoletja prevzeli priseljenci iz Beneške Slovenije oziroma Tipane. Njegov nono, rojen leta 1873, je imel velika vola, s katerima je prevažal raznovrstno blago, predvsem opeko iz opekarne pri Krmenki v Trst. Njegov oče, rojen leta 1904, se je spominjal, da so kot otroci hodili na kopanje v takrat že opuščene soline na žaveljski obali

164 Makarovič in Košuta, *Ena duša in ena pamet*.

ali se podili za edinim takratnim avtomobilom v okraju, ki je bil last direktorja tovarne olja Gaslinija. Blizu njihove kmetije je živila ribiška družina Frausin, ki ji je Debelisov oče nosil povrtnino, v zameno pa prejel kakšno ribo. Ko je oče prevzel kmetijo, so pridelek vozili naprodaj stalnim branjevkam na tržaških trgih, poleg glavnega vrtnarskega pridelka pa so gojili še trte, razne vrste sadja in žito ter redili ob konjih za vprego še dve kravi in prašiče. Vsako leto so imeli tradicionalno osmico, ki jo je uvedel Debelisov ded in se je v sodobnejši obliki ohranila do danes na prevzeti Stoparjevi posesti pri Sv. Mariji Magdaleni Zgornji. Sam se spominja razlastitev, ki so po drugi svetovni vojni načrtno ali stihijsko močno prizadele avtohtono slovensko kmečko prebivalstvo: leta 1955 so izgubili zemljišče na Valah pri Domju, kjer so uredili industrijsko cono, leta 1963 vinograd v Žavljah, leta 1980 pa veliko parcelo, kjer je nastal nov poštni center. Sicer je treba reči, da so bile odkupne cene za zemljišča dokaj visoke (za hektar odvzetih zemljišč so kmetje po Debelisovih navedbah dobili ekvivalent skoraj stotih povprečnih mesečnih plač), kar je marsikateri kmečki družini prineslo relativno blagostanje.

Zaradi vseh teh gradbenih posegov v dotlej relativno še »nedotaknjemem« tržaškem območju je število prebivalcev v drugi polovici 20. stoletja stalno in hitro naraščalo: na več kot 12.300 leta 1951, na skoraj 17 tisoč leta 1961, na več kot 23 tisoč leta 1971 in na skoraj 29 tisoč leta 1992. Šele po tem letu se je začelo število prebivalcev v okraju postopoma zmanjševati, tako da je leta 2012 pri Sv. Mariji Magdaleni Spodnji živelo okrog 23.450 oseb. Če je bil okraj v avstrijskem obdobju med najmanj obljudenimi, se je od leta 1961 uveljavil kot drugo po številu prebivalcev največje predmestno območje za Kjadinom-Rocolom. In morda je prav zato Sv. Marija Magdalena Spodnja v zadnjem obdobju (1992–2012) območje, ki je zabeležilo tudi enega izmed relativno največjih demografskih upadov (prebivalstvo se je zmanjšalo za skoraj petino), saj je kakovost življenja v tem »East-Endu« oziroma območju pretežno ljudskih gradenj, stanovanjskih stolpnic in industrijskih obratov slabša kot v drugih privlačnejših tržaških mestnih in predmestnih območjih.

V tem kontekstu splošne demografske ekspanzije se je v prvi polovici 20. stoletja za razliko od drugih tržaških okrajev povečalo tudi absolutno število slovenskega prebivalstva, ki se je sem naseljevalo deloma iz mesta, deloma pa iz sosednje občine Dolina. Popis iz leta 1910 je tu namreč zabeležil 2690 Slovencev (skoraj 77 % vseh prebivalcev), jugoslovanski popis iz leta 1945 pa okrog 4 tisoč teh (52 %). Če je prvo število, kot bomo videli, celo manjše od tedanjega dejanskega stanja, je drugo število temu nasprotno višje, saj naj bi po naši oceni tistega leta pri Sv. Mariji Magdaleni Spodnji živelo manj kot

3400 oseb slovenske narodnosti (ok. 44 % vsega preb.). Kakorkoli že, pa je do opaznega absolutnega in relativnega upada slovenskega prebivalstva tu prišlo šele v drugi polovici 20. stoletja, ko se je z rahlo zamudo tudi v tem okraju začela širiti urbanizacija in z njo značilneje uveljavljati asimilacijski proces. Popisa v letih 1961 in 1971 sta tukaj ugotovila okrog 1300 oziroma 1450 oseb slovenske narodnosti (8 oziroma 6 % skupnega prebivalstva), medtem ko je v tistem času po naši oceni v okraju živelo skoraj 2900 Slovencev, ki so predstavljali okrog 12 % skupnega prebivalstva. V razponu teh deležev se nenazadnje giblje tudi gospodarska »teža« slovenskega prebivalstva v okraju, saj je bilo okrog leta 1981 približno 6 % vseh manjših gospodarskih obratov v rokah slovenskih podjetnikov, največ na področju trgovine na drobno (18 %) in gostinstva (10 %). Do referenčnega leta 2015 naj bi se po naši oceni število objektivno slovenskega prebivalstva v okraju zmanjšalo na okrog 2440 oziroma na okrog 10 % skupnega prebivalstva. Slovenci večinoma živijo v tradicionalnih naselitvenih jedrih, kjer imajo oziroma so imeli tudi svoja društva.

Pred prvo svetovno vojno so se namreč pri Sv. Mariji Magdaleni Spodnji osnovala ta društva: Pogrebno društvo za Sv. Marijo Magdaleno Zgornjo in Spodnjo (leta 1876), ki se je leta 1887 osamosvojilo kot Pogrebno društvo pri Sv. Mariji Magdaleni Spodnji, Obrtnijsko društvo pri Sv. Mariji Magdaleni Spodnji (leta 1897), Konsumno društvo pri Sv. Mariji Magdaleni Spodnji (leta 1902), Bralno in pevsko društvo Slovanska lira (leta 1904), ki pa je že kmalu prenehalo delovati, ter podružnica Družbe sv. Cirila in Metoda za Sv. Marijo Magdaleno Zgornjo in Spodnjo (leta 1910). Ob teh društvih je že nekako od leta 1870 v okraju delovala godbena skupina, najpomembnejše pa je bilo na pobudo Antona Miklavca leta 1892 osnovano pevsko društvo Slava. To je večkrat nastopalo v tržaški dvorani Fenice, razvilo pa je tudi dramski odsek in za krajši čas tamburaški zbor. Slava se je uveljavila kot eden izmed številčnejših in najkakovostnejših okoliških pevskih zborov, delovala pa je, po zapisu Edinosti, »na točki naše okolice, v katero butajo najsilneje neprijateljski valovi«. Leta 1899 je društvo razvilo lastno zastavo in v sodelovanju s škedenjskim društvom Velesila naslednje leto razpisalo natečaj za domačo popevko. Odtlej sta društvi natečaj letno obnavljali do leta 1911. Za društvo je njegov predsednik Miklavec-Kačun v svoji gostilni leta 1904 odprl novo dvorano z odrom, pevsko društvo pa je s svojimi nastopi po tržaški okolici v tem obdobju pomembno prispevalo h krepitvi narodne zavesti med tržaškim slovenskim prebivalstvom.

Tudi po prvi svetovni vojni je društvo Slava kljub spremenjenim političnim razmeram nadaljevalo nastope in uredilo lastno knjižnico. Njegova

dejavnost seveda ni bila pogodu fašistom, ki so leta 1922 ob proslavi 30. letnice društva polili po dvorani nekaj steklenic bencina, tega zažgali in zbežali. V tem času so v okraju (leta 1918–1919) odprli podružnico Ljudskega odra, ustanovili krožek Omladina in podružnico Šolskega društva (1922) in razširili delovanje športnega kluba Magdalena po združitvi z mladinskim društvom Adrija za Rovte, Vrh in Katinaro leta 1925. Večino društev je fašistični režim leta 1927 ukinil, kot zadnje je bilo leta 1931 razpuščeno Konsumno društvo. Odtlej so bili Slovenci prisiljeni v ilegalo: člani društva Slava so se srečevali pri pevovodji Fabrisu, tako da so lahko po osvoboditvi leta 1945 hitro obnovili prvotno stanje, posebej potem, ko je društvo spet pridobilo svoje prostore in se mu je pridružil mladinski pevski zbor Zmaga. Tedaj so ustanovili še novo prosvetno društvo France Prešeren z amaterskim odrom in godbo, medtem ko so v Rovtah pri Bakotu ustanovili oziroma poimenovali v G. Rota pevski zbor, ki se je tu sestajal že pred vojno.

Ob razkolu zaradi kominforma leta 1948 je bilo tudi tu društveno življenje močno prizadeto: Zmaga in Rota sta prenehala delovati, čeprav se je prav v Rovtah sočasno razvilo Ljudsko prosvetno društvo, ki se je pozneje preimenovalo v kulturno društvo Rovte-Kolonkovec. V letih 1953–1954 so v tem zaselku začeli graditi Ljudski dom, ki pa je bil leta 1958 razlaščen in podrt, saj so preko naselja speljali novo tržaško obvoznico. Šele leta 1979 je društvu uspelo pridobiti nov sedež v prenovljeni stavbi v Ulici Monte Sernio. V naslednjih letih je društvo do leta 2011 prirejalo letni dogodek pokušnje domačih vin ter tečaje slovenskega jezika in krojenja. Po tem letu je društveno življenje zamiralo, tako da so se domačini leta 2019 odločili, da bodo društvene prostore dokončno zaprli in stavbo prodali. Po drugi strani so Kolonkovčani po kominformu večinoma pristopili k škedenjskim društvom. Komaj leta 1979 se je okrog cerkvenega pevskega zbora izoblikovalo novo kulturno društvo Kolonkovec-Ženjan, ki ima oziroma je imelo svoje prostore v Ulici Zugnano. Prirejalo je tradicionalni praznik solate in razstavo domačih vin, vendar je tudi delovanje tega društva v novem stoletju pričelo zamirati. Prav tako se ni uresničila zamisel, da bi z denarno protivrednostjo za razlastitve, ki jih je tedanja Kraška gorska skupnost namenila obema društvoma v 80. letih prejšnjega stoletja, ob Ulici Campanelle zgradili novo družbeno središče in gospodarsko zadrugo.

Slovensko šolo so v okraju nameravali ustanoviti že leta 1894, vendar so se resnejše priprave nanjo začele šele leta 1914, ko je izbruh vojne te načrte preprečil. Prvo šolo, seveda le v italijanskem jeziku, so za otroke z območja Sv. Ane in Kolonkovca, ki so dotlej obiskovali šolo v Škednju, odprli leta 1935 na

Ulici Fianona. Nastanek slovenske šole pa sega v dobo nemške okupacije: ker otroci iz Katinare in Rovt že poldrugo leto niso obiskovali šol zaradi alarmov in bombardiranja, je katinarski župnijski upravitelj posredoval, da so prišli učitelji v stik s terenskim odborom OF. Krajevni odbor je tako namestil dva učitelja in poskrbel za knjige in ostale potrebščine. Pouk se je začel konec leta 1944 v gostilni pri Bakotu v Rovtah, vpisanih pa je bilo kar 122 otrok. Razen krajše prekinitve ob osvoboditvi je pouk tu potekal do odhoda jugoslovanske vojske 15. junija 1945. Zavezniška vojaška uprava je ponovno uvedla le tiste šole s slovenskim poukom, ki so obstajale leta 1914, med temi pa seveda ni bilo šole pri Sv. Ani, čeprav so imeli v njej do konca leta 1945 pouk tako slovenski škedenjski otroci kot tisti iz Kolonkovca in Sv. Ane. Ko so v istem času ponovno odprli slovensko šolo v Škednju in je slovenska dolinska občinska uprava na novo ustanovila osnovno šolo pri bližnjem Domju, so se razmere za slovenske učence iz spodnjega dela Sv. Marije Magdalene Spodnje izboljšale, medtem ko so otroci iz Rovt tradicionalno obiskovali vrtec in šolo na Katinari.

Kmalu zatem je zaživela tudi lokalna slovenska osnovna šola pri Sv. Ani, ki je dobila drugo nadstropje italijanske šole. To šolo so leta 1978 poimenovali po Marici Gregorič Stepančič. Sprva (v obdobju 1948–1952) sta na Kolonkovcu in pri Sv. Ani delovala zasebna otroška vrtca, od leta 1955 pa je oskrbo svetoanskega vrtca, ki so ga poimenovali po Jakobu Ukmarju, prevzela občina. V obdobju 1970–1995 je slovensko osnovno šolo v tem okraju letno obiskovalo okrog 30 otrok, vrtec pa do leta 1980 20–25 otrok. Pozneje se je število otrok in učencev začelo zmanjševati, tako da je bilo v šolo vpisanih okrog 15–25, v vrtec pa 10–15 otrok. Leta 2001 je šolsko poslopje zgorelo, leta 2007 pa se je zaradi obnove matičnega poslopja slovenska škedenjska osnovna šola združila s šolo pri Sv. Ani in se preselila tja. Tako združena šola se je v prenovljeno poslopje v Škedenj preselila leta 2017. Na podoben način se je tukajšnji vrtec združil s škedenjskim in se istega leta preselil v prenovljeno šolsko poslopje v sosednjem okraju. Sicer se je v »magdalenski« enoti tega vrtca skupno število vpisanih od leta 2010 do leta 2015 nekoliko povečalo (na okrog 20 otrok), medtem ko se je v zadnjih letih spet vidneje zmanjšalo (na okrog 10 otrok). Podoben rahel porast je imela sprva združena osnovna šola (okrog 25 učencev v letih 2012–2014), ki pa jo v zadnjih letih obiskuje le 15–20 učencev.¹⁶⁵ Lahko bi rekli, da nam tudi tu tako kot v Škednju že samo negotovo delovanje vrtca in osnovne šole s slovenskim učnim jezikom ponazarja zgodovinsko parabolo rasti in zamiranja slovenskega prebivalstva

.....
165 Podatki.

v tem nekdanjem podeželskem okolišu in sedanjem tržaškem spalnem predmestju, v katerem se je ohranilo le malo znakov njegovega nekdanj prevladujočega slovenskega značaja.

Ta se je zadnjič vidneje pokazal v času protifašističnega odpora, najprej na Kolonkovcu, kjer so leta 1941 na domu Josipa Cerkveniča-Dušana razmnoževali letake za propagandne akcije, in pri Sv. Ani, kjer sta pri Kodričevih dobila zatočišče brata Oskar in Lev Kovačič, ki sta prišla v Trst širit mrežo Osvobodilne fronte. Ustanovni sestanek okrajnega odbora OF je potekal julija 1942 na domu Fabrisovih na Kolonkovcu. Ob razpadu Italije septembra 1943 so si domači aktivisti priskrbeli orožje in strelivo iz vojašnice pri Sv. Ani, povečalo pa se je tudi število domačinov, ki so se pridružili partizanom. Pri Sv. Ani so organizirali zbirališče za Jugoslovane, ki so se vračali iz internacije, od koder so jih domačini spremljali do naslednjih javk. Krajani so tudi zbirali denar za pogorelce istrskih vasi, ki so bile požgane ob prvi nemški ofenzivi. Poleg terenskih odborov OF so pri Sv. Mariji Magdaleni Spodnji delovale postojanke drugih organov jugoslovanske vojske in tudi pomembna javka pri čevljarju Macarolu, preko katere je šlo veliko gradiva iz mesta in vanj. Tu je na številki 522 dalj časa delovala partizanska ciklostilna tehnika Morje 0-44-1, ki je tiskala ponatise raznih slovenskih listov in posebno dvojezično propagandno gradivo za Tržacane. Na Kolonkovcu je bil v hiši Milana Nardina-Skale sedež komande mesta, ki je od tod vodila vstajo po 27. aprilu 1945 do prihoda dela IV. Armade NOV, ki je 1. maja premagala zadnji okupatorjev odpor v tovarni žarnic pri Sv. Ani. Na vojna dogajanja še vedno opozarjajo spomeniki na tukajšnjem pokopališču: spomenik žrtvam vojne, ki ga je postavila tržaška občina, in spomenika na vojaškem pokopališču, prvi posvečen vsem borcem JLA, ki so padli za osvoboditev Trsta, drugi pa 29 sovjetskim partizanom, ki so izgubili življenje med boji za osvoboditev Trsta. Pri vhodu glavnega pokopališča je stal tudi začasni spomenik približno 140 padlim v NOB iz Škednja, Kolonkovca in Sv. Ane, ki je šele v začetku leta 2001 dobil svoj primernejši prostor na Istrski ulici. O tragičnih dogajanjih v Rižarni, ki sicer sodi v okrožje Sv. Marije Magdalene Spodnje, pa smo že spregovorili v razdelku za škedenjski okraj.

Na koncu si oglejmo še, kako se je širjenje urbanizacije in spreminjanje družbene strukture pri Sv. Mariji Magdaleni Spodnji izražalo v podatkih popisa iz leta 1910. Kot je bilo že omenjeno, smo za analizo stanja v tem kar velikem okraju, kjer prevladuje razložena poselitev, evidentirali le dve podenoti: spodnji del vzdolž Istrske ulice s Sv. Ano, priobalnim pasom in Savarščem na eni strani ter zgornji del vzdolž Ulice Costalunga s Kolonkov-

cem in Rovtami na drugi. Vsaka izmed teh podenot je obsegala približno polovico prebivalcev v okraju. Če analizo začnemo z narodnostno strukturo, moramo najprej ugotoviti, da je avstrijski popis iz leta 1900 v tem okraju naštel skupaj 1335 Slovencev od skupnih 2613 prebivalcev (51 %), revidirani popis desetletje pozneje pa 2690 Slovencev od skupnih 3550 prebivalcev (76 %). To pomeni, da se je skupno število prebivalstva v samo desetih letih povečalo za skoraj 36 %, število oseb slovenske narodnosti pa se je v istem času kar podvojilo. Očitno tako velike razlike v gibanju obeh skupin prebivalstva ne moremo pripisati zgolj priselitvenim tokovom, saj bi se, tudi če bi prav vsem v ta okraj priseljenim osebam pripisali slovensko pripadnost – kar, kot bomo videli, ne ustreza dejanskemu stanju – število Slovencev pri Sv. Mariji Magdaleni povečalo »le« za 70 %. Glavni razlog za ta statistično ugotovljeni preskok gre namreč iskati drugje, in sicer v dejstvu, da je popis iz leta 1900 (kakor drugi pred njim) močno podcenil dejansko število slovenskega prebivalstva oziroma temu prebivalstvu dosodil italijansko jezikovno prakso in prek nje, skladno z integracijsko-asimilacijsko mestno politiko in uporabljeno statistično metodologijo, tudi večinsko narodnostno pripadnost.

To potrjuje podrobnejši pregled rezultatov popisa iz leta 1910, ki smo ga opravili na podlagi popisnih pol za posamezna gospodinjstva. Pred revizijo je popis na osnovi »običajno uporabljenega jezika« ugotovil to narodnostno strukturo: Slovenci so predstavljali 59,7 %, Italijani 38,9 %, Nemci 0,9 %, osebe drugih narodnosti pa preostalih 0,5 % lokalnega prebivalstva. Italijansko prebivalstvo naj bi rahlo prevladovalo (skoraj 54 %) v spodnjem delu, kjer je bilo priseljencev več in sta bili zato nekoliko močnejše zastopani tudi skupini nemškega (1,7 %) in ostalega prebivalstva (0,9 %), medtem ko naj bi Slovenci še vedno izrazito prevladovali nad Italijani v zgornjem, še vedno pretežno podeželskem predelu (78 proti 22 %), v katerem je živelo 47 % skupnega prebivalstva Sv. Marije Magdalene Spodnje. Dejansko pa je opravljena revizija ugotovila, da je neustrezno narodnostno opredeljevanje popisnega postopka zadevalo 104 oziroma v povprečju slabih 15 % vseh v okraju živečih gospodinjstev (od tega skoraj 58 % v spodnjem delu), več kot 95 % teh primerov je zadevalo »italijanizacijo« Slovencev. Ob upoštevanju revizijskih popravkov smo pri pregledu popisnih pol ugotovili, da je bilo leta 1910 v okraju od skupnih 3569 prebivalcev, kolikor smo jih našeli, 2741 Slovencev ali 76,8 % (skoraj 63 % v spodnjem delu in malo manj kot 93 % v zgornjem), Italijanov pa samo 762 ali 21,4 % (točno 34 % v spodnjem in okrog 7 % v zgornjem delu). Število oziroma delež ostalih skupin se ni veliko spremenil: povečal se je pri nemškem prebivalstvu (skupaj zgolj 48 oseb) na 1,3 % (dobra 2 %

v spodnjem in le 0,1 % v zgornjem delu), pri ostalih prebivalcih pa je že skromen delež ostal nespremenjen (1% v spodnjem in 0 % v zgornjem delu). Od samo 18 oseb drugih narodnosti je bilo po popisnih navedbah 16 Hrvatov. Število Italijanov se je torej po reviziji zmanjšalo za točno 45 %, medtem ko se je število Slovencev povečalo za 29 %. Najopazneje se je število Italijanov zmanjšalo v zgornjem delu (za 68 %), ki se je po reviziji izkazalo kot skoraj povsem homogeno slovensko območje, v manjši meri pa v bolj multikulturnem spodnjem delu (za 37 %). Tu je namreč prebivalo 43 % vseh Slovencev, vendar kar 85 % vseh Italijanov Sv. Marije Magdalene Spodnje.

Pregled popisnih pol nam je omogočil, da na podlagi priimkov in kraja rojstva ter drugih v popisnih polah navedenih informacij še sami opravimo »revizijo revizije«. Tudi po uradni reviziji smo namreč ugotovili še nekaj očitno napačnih narodnostnih opredelitev. Te so tokrat obsegale le 38 oziroma dobrih 5 % gospodinjstev v okraju (od tega 31 v spodnjem delu), vendar kar nekaj individualnih priseljenih podnajemnikov. Tudi tokrat je največ primerov (84 %) zajemala dodelitev italijanske narodnosti objektivno slovenskemu prebivalstvu, medtem ko je večina ostalih primerov zadevala italijanizacijo hrvaškega prebivalstva ali germanizacijo češkega. Po naši oceni je bilo slovenskih prebivalcev skupaj okrog 2900, se pravi vsaj še kakšnih 160 oziroma okrog 6 % več od predhodno ugotovljenih, tako da bi po objektivnih merilih lahko delež slovenskega prebivalstva pri Sv. Mariji Magdaleni Spodnji leta 1910 znašal kar 81,3 % (nad 94 % v zgornjem in skoraj 70 % v spodnjem delu). Posledično bi se število Italijanov (skupaj 556) zmanjšalo na slabih 16 % prebivalstva (nekaj manj kot 25 % v spodnjem delu in slabih 6 % v zgornjem). Delež nemškega prebivalstva (skupaj le 32 oseb) bi se po naši oceni povrnil na predrevizijski obseg (0,9 %), značilno pa bi se povečal delež prebivalcev drugih narodnosti, in sicer na 2,3 % (4,1 % v spodnjem delu in le 0,2 % v zgornjem), saj smo pri pregledu popisnih pol našli 81 oseb drugih narodnosti, od tega 70 Hrvatov in Srbov ter 11 Čehov in drugih pripadnikov vzhodnoslovanskih narodov. Iz naše analize izhaja, da je bilo slovensko prebivalstvo dokaj enakomerno porazdeljeno med obe podenoti (v spodnji je prebivalo okrog 45 % v zgornji pa 55 % Slovencev v okraju), medtem ko je večina prebivalcev drugih narodnosti živela v spodnjem, bolj urbaniziranem predelu Sv. Marije Magdalene Spodnje (skoraj 84 % Italijanov ter okrog 95 % Hrvatov in Nemcev ter oseb drugih narodnosti).

V primeru objektivno slovenskega prebivalstva je znašal torej razpon med predrevizijskim deležem (60 %) in porevizijskim (81 %) okrog 20 odstotnih točk, kar je nekoliko manj od tega, kar smo ugotovili v drugih tržaskih pred-

mestnih okrajih, z izjemo Barkovelj, ki so leta 1910 s Sv. Marijo Magdaleno Spodnjo še ohranile pretežno podeželski značaj in s tem bolj poudarjeno izvorno slovensko narodnostno strukturo. Vsekakor je tudi tu prvotni popis iz takih ali drugačnih razlogov »spregledal« kar 36 % objektivno ugotovljenih Slovencev, ki so večinoma sami navedli (najverjetneje tudi po »sugestiji« popisovalcev), da je njihov »običajno uporabljeni jezik« (po tem merilu je bilo opravljeno narodnostno opredeljevanje) italijanščina. Koliko je ta, sicer v Trstu prevladujoča jezikovna praksa vplivala na dejansko subjektivno etnično identiteto, še posebej tam, kjer je proces urbanizacije hitreje napredoval, je seveda drugo vprašanje. Med primeri, ki smo jih poskusili razrešiti v postopku »revizije revizije«, srečamo v Ljubljani rojenega mehanika v rafineriji Adamicha, v Sežani rojenega sodarja Jablanska, v Sočergi rojenega delavca v tovarni olja Palcicha, v Škednju rojenega kmeta Sanzina, v Trstu oziroma v okraju rojenega težaka Berdona (v poli podpisanega z imenom Ivan), delavca v rafineriji Baica (Bajca), nižjega uradnika v klavnici Zagarja, občinskega slugo in krčmarja Coscancicha, redarja Cociancicha, vdove Flego, Jurjevich in Pecenco ali družine zidarjev Vekieta, Jurieviča in Nadliska, ki nam ne nazadnje pričajo tudi o tem, kako so občinski popisovalci tedaj zapisovali slovenske priimke. Italijanizacija pa je zadevala tudi na Moravskem rojenega prevoznika Prema ali železničarja Grüna, v Pragi rojenega tovarniškega mehanika Peterko ali v Dubrovniku rojenega delavca v rafineriji Haulicha.

Tako kot v bližnjem Škednju je bilo tudi pri Sv. Mariji Magdaleni Spodnji leta 1910 še vedno relativno malo novih »urbanih« večstanovanjskih zgradb in prav tako malo mestnih investitorjev. Skupaj smo našli 15 bivališč, v katerih je živelo vsaj 5 gospodinjstev (od tega 13 v spodnjem delu, in sicer v začetku Istrske ulice, do koder se je nekako »razlila« urbanizacija, ki je tedaj zajela sosednjo Sv. Marijo Magdaleno Zgornjo), med temi pa so bila le 3 poslopja taka, da je lahko v njih stanovalo najmanj 10 gospodinjstev. Med lastniki vsaj 3 večstanovanjskih bivališč navaja popis v mestu živeča Economa in Depaceja. Prvi je na območju severnih Žavelj dajal v najem 8 »ljudskih« družinskih bivališč, drugi pa je imel pri Sv. Ani največje poslopje v okraju s 13 stanovanji. Ob njiju srečamo trgovca Sossicha, krčmarja Safreta in na Kolonkovcu živečega kmeta Vekjeta, vendar tudi rafinerijo, ki je imela poleg obrata pri Sv. Soboti v lasti še 6 drugih poslopij, v katerih so brezplačno živeli njeni uslužbenci in delavci. Običajno je višina letne najemnine znašala 145–300 kron. Najnižje najemnine niso presegale 100 kron in so v nekaterih primerih (pri bivališčih v lasti Economa) znašale zgolj 40 kron, medtem ko so relativno visoke najemnine (600–700 kron) za najem bivališč in zemljišč plačevali

najemni kmetje. Najvišje najemnine, ki smo jih zasledili v okraju, so znašale 1250–1500 kron. Tako vsoto je na območju Rovt plačeval v Benetkah rojeni kmet Ballarin Tržačanu Vianellu za najem njegovih zemljišč in bivališča, že omenjeni krčmar, zapisan pod imenom Cosciancich, pri Severščem živčemu kmetu Marsiču, ter vdova (in očitno rentnica) Podobnik, ki je svojo več kot spodobno najemnino plačevala zgoraj navedenemu kmetu Vekjetu.

Glede na še vedno pretežno podeželski značaj okraja, ki ga opredelujeta tudi visok delež avtohtonega slovenskega prebivalstva in relativno skromen priliv prebivalcev drugih narodnosti, ne preseneča, da je pri Sv. Mariji Magdaleni Spodnji zastopanost narodnostno mešanih gospodinjstev najnižja med vsemi doslej obravnavanimi tržaškimi predmestnimi predeli. Skupaj smo jih našli le 16 (2,3 % vseh gospodinjstev), od tega jih je bilo 10 (slabih 63 %) s slovenskim partnerjem. Podrobnejši pregled spolne strukture partnerjev nam pokaže, da je bilo največ primerov (5) takih, da je bila slovenske narodnosti žena, mož pa italijanske. Vsekakor pa širjenje urbanizacije v spodnjem delu tega okraja označuje rastoči delež gospodinjstev, ki so živela v najemu ali podnajemu. V takih pogojih je živelo v povprečju sicer le okrog 30 % gospodinjstev, vendar se je ta delež dvignil na 43 % v spodnjem delu, medtem ko je v zgornjem, izraziteje ruralnem predelu znašal le skromnih 14 %. Podoben kot v večini drugih predmestnih okrajev je bil pri Sv. Mariji Magdaleni Spodnji delež gospodinjstev s služkinjami in deklami: takih je bilo skupaj 36 (okrog 5 % vseh gosp.), od tega kar 27 (več kot 7 % vseh gospodinjstev) v spodnjem predelu in le 9 (slabe 3 %) v zgornjem. Skoraj vsa gospodinjstva so imela le po eno služkinjo, saj smo skupaj našli 38 služkinj in dekel. Večina teh delavk je bila slovenske narodnosti (skoraj 73 %) in je po kraju rojstva izhajala iz slovenskega zaledja (55 %). Sicer pa prevladujoč ruralni značaj tega okraja označuje tudi dejstvo, da je bilo tu proporcionalno več gospodinjstev s hlapci in posli kot v drugih doslej obravnavanih okrajih: skupaj smo jih našli 17 ali 2,4 % vseh gospodinjstev oziroma gospodarstev. V povprečju so ta zaposlovala po enega delavca (v spodnjem delu) ali dva (v zgornjem delu).

Vsekakor je bližina glavnih tržaških industrijskih obratov, med katerimi jih je bilo nekaj tudi na ozemlju okraja, spodbudila določen pritok delavske sile, še zlasti na območju Sv. Ane in tu nastalih novogradenj. Njihovo število je bilo leta 1910 mnogo nižje kot v sosednjem Škednju: skupaj smo zabeležili le 42 individualnih podnajemnikov – priseljenih delavcev, ki so vsi živeli v spodnjem predelu. Približno četrtnina jih je prišla iz slovenskega zaledja, po okrog 20 % pa iz Italije, Hrvaške, Bosne in drugih nekdanjih jugoslovan-

skih območij. Skupaj smo pri Sv. Mariji Magdaleni Spodnji našeli 26 gospodinjstev (od tega 20 v spodnjem delu), ki so sprejemala podnajemnike, vendar so ta predstavljala zgolj 3,7 % vseh gospodinjstev, kar je najnižji delež med vsemi doslej obravnavanimi predmestnimi okraji in potrjuje, da je bil ta značilni pojav tedanjih urbanih območij tu še vedno slabo zastopan. Sicer smo krajevni izvor prebivalcev preverjali le pri nosilcih gospodinjstev (skoraj v vseh primerih so bili to moški) in njihovih partnerjih. Največ (okrog 54 %) se jih je rodilo v Trstu, vendar delež »domačinov« ni bil povsod enak. Kakor smo že omenili, je bil ta značilno višji (skoraj 71 %) v pretežno ruralnem in družbeno stabilnejšem zgornjem delu, nižji pa (okrog 40 %) v spodnjem, kjer je bilo več priseljenega prebivalstva. Priseljenci so najpogosteje prišli iz slovenskega zaledja, saj je bila na tem območju rojena v povprečju dobra četrtina (skoraj 27 %) vseh prebivalcev Sv. Marije Magdalene Spodnje oziroma 58 % vseh priseljencev. Okrog 13 % prebivalcev tega okrožja je bilo rojenih v okolici Trsta in na Krasu, malo manj kot 11 % v današnji Slovenski Istri, okrog 6,5 % v hrvaškem delu Istre s Kvarnerjem in Dalmacijo, po 4–4,5 % pa na Goriškem, v notranji Sloveniji in Italiji. Marginalnejšo podobo tega okraja poudarja zlasti dejstvo, da tu priseljencev iz drugih predelov monarhije skoraj ni bilo oziroma so ti predstavljali zgolj 2,5 % celotnega prebivalstva (okrog 30 oseb); med temi se je polovica rodila v ožji Avstriji.

Skupaj smo pri Sv. Mariji Magdaleni Spodnji našeli 701 gospodinjstvo: 381 (dobrih 54 %) v spodnjem delu in 320 v zgornjem. V povprečju so gospodinjstva (brez služkinj, poslov in individualnih podnajemnikov) obsegala 4,9 člana (v zgornjem delu celo 5,2), kar je značilno več kot v drugih obravnavanih tržaških predmestjih. Glede na navedeno povprečje so tudi tu prevladovala gospodinjstva s po 4–5 člani (dobrih 31 %), kar razširjena pa so bila še gospodinjstva s po 6–7 člani (več kot 22 %) ter 2 članoma (okrog 15 %) ali 3 (skoraj 13 % gospodinjstev). Razlike med tukajšnjima podenotama so bile kar opazne: delež gospodinjstev z 1–3 člani je znašal na spodnjem območju, ki je bilo deloma urbanizirano, točno 37 %, v zgornjem pa okrog 26 %, medtem ko je obsegal delež gospodinjstev s 6 ali več člani v prvi podenoti okrog 34 %, v drugi pa točno 40 %. Slovenskih gospodinjstev smo našeli 566 (od tega skoraj 54 % v zgornjem delu) oziroma slabih 81 % vseh: ta so obsegala skoraj 69 % vseh gospodinjstev v spodnjem delu in 95 % v zgornjem. V njih je živelo 2830 prebivalcev (od tega več kot 55 % v zgornjem delu), kar predstavlja dobrih 82 % vseh prebivalcev Sv. Marije Magdalene Spodnje in skoraj 98 % ocenjenega števila slovenskega prebivalstva, kar pomeni, da je le zelo malo Slovencev v tem območju živelo v okviru mešanih gospodinjstev. Sicer smo

pri tej skupini gospodinjstev zaznali le manjša odstopanja od zgoraj prikazane splošne strukture. Povprečen obseg slovenskih gospodinjstev je bil še malo večji (točno 5 članov), tako da so gospodinjstva v spodnjem delu imela po 4,8 člana in gospodinjstva v zgornjem po 5,2 člana. Med posameznimi tipologijami je bil med slovenskim prebivalstvom nekoliko višji (za približno eno odstotno točko) delež gospodinjstev s po 4–5 in 6–7 člani, nekoliko nižji (za 1,4 %) pa delež gospodinjstev s 3 člani.

Glede na izvor je bilo med slovenskimi gospodinjstvi oziroma gospodinjstvi s slovenskim prebivalstvom v povprečju največ »družinskih poglavarjev« in njegovih partnerjev oziroma partneric rojenih v Trstu (skoraj 53 %), čeprav so bili ti med podenotama zelo neenakomerno zastopani: v zgornjem delu je ta »avtohtona« tipologija obsegala skoraj 65 %, v spodnjem delu pa slabih 40 % gospodinjstev. Temu ustrezno je bila tipologija slovenskih gospodinjstev s samo drugje rojenimi nosilci značilno višja (skoraj 39 %) v spodnjem delu, mnogo nižja (19 % gospodinjstev) pa v zgornjem. V povprečju je ta »neavtohtona« tipologija obsegala dobrih 28 % vseh slovenskih gospodinjstev. Gospodinjstev, v katerih je bil eden izmed partnerjev priseljen, drugi pa domačin ali rojen v Trstu, je bilo v povprečju okrog 16 %, brez večjih odstopanj med podenotama. Mešanih gospodinjstev, v katerih je bil eden izmed nosilcev slovenske narodnosti, drugi pa katere druge, pa je bilo v povprečju, kakor smo videli, le 2,7 % (skoraj 5 % v spodnjem delu in točno en odstotek v zgornjem). Med slovenskimi gospodinjstvi pri Sv. Mariji Magdaleni Spodnji leta 1910 ni bilo tako značilno izstopajočih priimkov kot v sosednjem Škednju. Vsekakor so bili nekoliko pogostejši priimki Vekjet (teh smo našli 24), Jurjevič in Kariš (po 17–18), Škilan (13), Furlan (11) in Komar, Cerkvenci, Čiač ali Zack, Čok ali Zoch, Kobec, Vouk in Žerjal (po 8–9), ki so bili vsi skoraj izključno zastopani v zgornjem, »avtohtonem« delu.

Pregled v popisnih polah navedenih področij zaposlitve vseh članov gospodinjstev (pri tej analizi nismo upoštevali pri gospodinjstvih oziroma gospodarstvih živečih služkinj in poslov, vključili pa smo podnajemnike) je pokazal, da so leta 1910 primarne dejavnosti zajemale okrog 25 % aktivnih, kar je mnogo več kot v drugih tržaških predmestnih okrajih. Sekundarne dejavnosti so obsegale okrog 40 %, terciarne pa preostalih nekaj več kot 35 % aktivnih, kar je manj kot drugje oziroma primerljivo z deležem, ki so ga imele terciarne dejavnosti v sicer industrijsko izrazito usmerjenem Škednju. Delež aktivnih v primarnem sektorju je bil v obeh podenotah skoraj enak, medtem ko je bil sekundarni sektor nekoliko bolj zastopan v spodnjem delu (dobrih 41 %), terciarni pa v zgornjem delu (dobrih 36 %), kjer je skoraj dosegel obseg

aktivnih v sekundarnih dejavnostih. V razmerju do števila aktivnih (skupaj 1407 oseb ali dobrih 39 % vseh preb.) so gospodinjstva, ki so jih sestavljali izključno samostojne rentnice, upokojenci ali vdove brez aktivnih članov (takih je bilo sicer le 13, od tega 10 v spodnjem delu), predstavljala le 0,9 % vseh zaposlitvenih navedb oziroma 1,9 % vseh gospodinjstev, kar je mnogo nižji delež od tistega, ki smo ga ugotovili v drugih okrajih.

Pri Sv. Mariji Magdaleni Spodnji nismo opravili delitve tako imenovanih »vmesnih«¹ profilov, kot so mlekarice in branjevke, saj se je tu vrtnarstvo razvilo v pravo tržno dejavnost in ne le v občasno. Podobno smo v okraju zasledili druge nezastopane profesionalne profile moških preprodajalcev mleka, ki so očitno svoj poklic prav tako opravljali kot izrazito trgovsko dejavnost in ne le kot pomožno kmetijsko. Skupaj smo našli 6 branjevk oziroma trgovk s sadjem in zelenjavo in 8 mlekaric oziroma preprodajalcev mleka. Popis je pokazal, da se je tu leta 1910 še ohranilo nekaj oblik kolonata. Pri Sv. Ani smo zasledili primera v Kopru rojenega kolona in obenem čuvaja s priimkom Scoria, ki je živel v poletni rezidenci Tržačana Oberyja, in v kraju Gradisca na Goriškem rojenega kolona s priimkom Delisek, ki je obdeloval posest Tržačana Vortmanna. Pri Sv. Soboti sta v Trstu rojena kolona s priimkom Sudic v dveh ločenih gospodinjstvih obdelovala zemljišča v lasti rafinerije, druga kolona, tokrat zapisana s priimkom Sudić (prvi je bil rojen v Kopru, drugi pa v Piranu), pa sta pri Savarščem v dveh ločenih gospodinjstvih obdelovala zemljišča Tržačana Depaceja. Na istem območju je živel še v Ricmanjih rojeni kolon Pregarc, ki je obdeloval zemljišča Šentjakobčana Coste. V zgornjem delu smo pri pregledu popisnih pol na Kolonkovcu ugotovili primer v Krminu rojenega kolona Mužiča, ki je delal na posestvu barona Revoltelle, na območju Rovt pa primer zemljišč Tržačana Sakraiska, ki je zase ohranil eno nadstropje v eni izmed dveh hiš, ki ju je imel tu v lasti, sicer pa bivališča in kmetijske površine oddajal v uporabo samskima kolonoma iz Furlanije in Videmčanu Fabbru, ki je s svojo družino kot tretji kolon živel v drugem poslopju.

Med aktivnimi je bilo pri Sv. Mariji Magdaleni Spodnji največ kmetov: skupaj jih je bilo 327, od tega 179 (skoraj 55 %) v zgornjem delu, vseh 23 ribičev (vsi so bili italijanske narodnosti), kolikor smo jih našli, pa je seveda živelo v obalnem pasu. Za kmeti sta bila najbolj zastopana še dva poklica: med moškimi je bilo največ zidarjev, med ženskami pa peric. Prvih je bilo skupaj 233 (skoraj 17 % vseh aktivnih), od tega 77 % v zgornjem delu, drugih skupaj 176 (skoraj 13 % vseh aktivnih), od tega 82 % prav tako v zgornjem delu. Temu nasprotno je v spodnjem delu živelo 73 % industrijskih delavcev

(skupaj 303), med katerimi je bilo 67 dninarjev in težakov v pristanišču (skoraj 24 % moških delavcev), 54 delavcev v rafineriji in 36 delavcev v ladjedelnici. Mnogo manj kot v Škednju je bilo tu zaposlenih v železarni (skupaj 21), v klavnici in plinarni je delalo po okrog 15 delavcev, ostali pa so bili zaposleni v tovarni olja, tovarni Galatti, vrvarni, rižarni in drugih obratih. Skupaj so tovarniški delavci predstavljali slabih 22 % zaposlitvenih profilov. Višjih delavcev je bilo le 13 (2,3 % zaposlenih v sekundarju), delavk pa 19 (dobrih 6 % vseh delavcev). Med drugimi poklici smo našli 48 šivilj, 35 prevoznikov in kočijažev, 28 redarjev in stražarjev ter po okrog 20 nesamostojnih obrtnikov, krčmarjev, trgovcev, lastnikov mesnic, slug, čuvajev in pometačev. Tudi ti zaposlitveni profili (razen šivilj) so bili večinoma zastopani v spodnjem delu okraja. Skupaj so ženski poklici obsegali skoraj 19 % vseh poklicnih profilov, »višji« poklici so obsegali dobrih 6 %, intelektualni (učitelji, zdravniki, inženirji ipd.) pa 1,1 % aktivnih. Če se prvi delež bolj ali manj ujema s tem, kar smo ugotovili v ostalih obravnavanih okrajih, sta druga dva nižja kot v severnih tržaških predmestjih, pri čemer je delež višjih poklicev še celo nižji od tistega, ki smo ga izračunali v Škednju.

Skoraj 82 % vseh poklicnih profilov je odpadlo na slovenske prebivalce Sv. Marije Magdalene Spodnje. Ta delež je zelo blizu ocenjenemu deležu slovenskega prebivalstva na območju, prav tako nismo zaznali izrazitejših odstopov med splošnima aktivnostnima merama skupnega in slovenskega prebivalstva (pri obeh skupinah je ta obsegala okrog 39,5 % prebivalcev oziroma 2,0 aktivnih članov na gospodinjstvo) ali med deležema gospodinjstev, ki jih sestavljajo le neaktivni člani. Se je pa zato razlikovala aktivnostna struktura obeh skupin: med Slovenci je bil namreč še nekoliko višje zastopan primarni sektor (nad 26 % aktivnih, v spodnjem delu celo okrog 28 %) in nekoliko slabše sekundarni (dobrih 37 % aktivnih), s katerim se je terciarni sektor v povprečju skoraj izenačil oziroma ga je z 38 % aktivnih v zgornjem delu celo rahlo prehitel. Slovensko prebivalstvo je bilo izrazito nadpovprečno zastopano (99–100 % vseh zaposlenih) med pericami in tudi med sicer maloštevilnimi učitelji (v celem okraju je živel le eden), babicami, kovači, mizarji in sodarji, krojači, čevljarji, tramvajskimi in poštnimi uslužbenci. Tudi 96 % zidarjev in po 91–92 % kmetov, šivilj, ladjedelniških in občinskih delavcev oziroma grobarjev pri svetoanskem pokopališču je bilo Slovencev. Izrazito podpovprečno pa je bila ta skupina aktivnih zastopana, kakor smo omenili, med ribiči, med redkimi višjimi delavci (31 %) ter tudi med železničarji in uradniki (53 %), kamnoseki, delavci v rafineriji, železarni in drugih manjših obratih (okrog 60 %), v manjši meri pa še med delavkami, slugami in čuvaji,

redarji, delavci v obrti, dninarji in težaki v pristanišču (okrog 70 %). Skupno so bili med slovenskim prebivalstvom značilneje višje zastopani ženski poklici (več kot 21 % vseh aktivnih), medtem ko so bili višji (4,4 % aktivnih) in še zlasti intelektualni poklici (komaj 0,2 % aktivnih), mnogo slabše zastopani kot med neslovenskim prebivalstvom.

Nazadnje še nekaj podatkov o značilno slovenskih kmečkih gospodarstvih in številu živine. Gospodinjstev oziroma gospodarstev s perutnino je bilo pri Sv. Mariji Magdaleni Spodnji skoraj 27 %, kar je precej višji delež od tistega, ki smo ga ugotovili v drugih okrajih. Podobno izrazito številčnejša kot drugje so bila tu gospodinjstva oziroma gospodarstva s prašiči (181 ali skoraj 26 % vseh), kravami (73 ali več kot 10 %) in konji (59 ali dobrih 8 %), ki so jih kmetje z voli in osli uporabljali za prevoz pridelka v mesto. Večina gospodarstev z živino se je nahajala v zgornjem delu, razen gospodarstev s konji, teh je bilo več v spodnjem delu, kjer je bilo tudi največ prevoznikov. Po drugi strani pa nismo ugotovili večjih razlik v povprečnem številu živine na gospodarstvo, saj so tudi tu, podobno kot v drugih predmestnih okrajih, redili po 2,4 prašiča ali 2,5 krave. Največ perutnine (52 kokoši, 12 rac in 5 gosi) smo našli pri svetoanskem trgovcu Miklavcu, največ prašičev (29) pri svetoanskem kmetu Cosichu, največ krav (26) pa na posestvu oziroma pri kolonatu Vianello v Rovtah. Skupaj smo v okraju našli 431 prašičev, 181 krav, 77 konjev, 27 volov, 29 glav drobnice, 16 oslov in 17 panjev.

Iz popisnih pol lahko razberemo, da so bili tedaj v spodnjem delu okraja poleg rafinerije, mestne klavnice, rižarne, tovarne olja in tovarne asfalta Panfili ti gospodarski obrati: trgovine jestvin Miklavec, Safret, Sirca, Vekiet, Vouk in Zoch, mesnica Colautti, vamperija Demarchi, trgovina manufaktur Iovanich, trgovina gradbenega materiala Sossich, krčme Brazzatti, Cosciani, Puntar, Safret in Senica, krčma in prodajalna žganja Domen, žganjarni Piščjanc in Vekjet, gostilne Furlan, Kosmač, Miklavec in Pillepich, menza rafinerije Concordia, menza tovarne olja, gostilna Konsumnega društva, pripravljalnica jedi za prevzem Vodnik, čevljarski delavnici Macarol in Mosestich, krojaška delavnica Stančič, mizarska delavnica Fiegel, kovaška delavnica Svetina, kamnoseški delavnici Lutman in Sanzin ter podjetje za proizvodnjo in preprodajo volne Covach. Tu so živeli vodja ekspoziture Pomorskega urada, v Padovi rojeni Müller; direktorja rafinerije, na Češkem rojeni Stampe, v Trstu rojeni Drasch in v Italiji rojeni direktor tovarne olja Michelini. Tu sta bili še manjša vojaška smodnišnica pri Sabotnjaku in finančna stražarnica pri Savarščem. V zgornjem delu smo ugotovili trgovino jestvin Vekjet, mesnici Jurievic in Vodopivec, krčme Kariš, Mazzalors, Nardin, Spetič in

Visnovetz, čevljske delavnice Jurjevič, Kobec, Laurenčič, Petaros in Zorn, krojaški delavnici Družina in Kariš, mizarsko delavnico Ščuka in kamnoseško delavnico Vilis. Na Ključu pri Katinari sta bila državno skladišče smodnika in večja carinska stražarnica.

Sv. Marija Magdalena Zgornja

Okraj je dobil ime po cerkvi, posvečeni sv. Mariji Magdaleni, ki je vse do leta 1785 stala ob vili Mon Bijou. Tod mimo se je po pobočju flišnega hrbta mimo Katinare vzpenjala sedanja cesta za Reko, tedaj najpomembnejša mestna prometnica, ki je še večji del 18. stoletja, do odprtja komercialne ceste mimo Opčin, vodila ne le proti Reki, ampak preko Bazovice in Divače tudi proti Kranjski in Dunaju. To poimenovanje za obsežen in tedaj malo obljuden predel vzdolž te ceste ter ceste za Istro, ki se prav v zahodnem delu tega predmestja odcepi od Ulice Molino a Vento oziroma Reške ceste, se je uveljavilo najverjetneje že pred 18. stoletjem, ko so začeli ločevati med njegovim zgornjim in spodnjim delom. Na severu omejujejo okraj trg Pestalozzi, Ulica Molino a Vento, Reška cesta in od predora naprej v drugi polovici 20. stoletja speljana državna cesta 202, ki vodi na Ključ ter je do izgradnje avtoceste omogočala tovorni promet med mestom in Italijo. Na vzhodu se mejna črta spušča mimo Bombelja pod Ulico Brigata Casale po Potoku (pravili so mu tudi Kornič, v it. Rio Corgnoletto) do pokopališča pri Sv. Ani. Na zahodu omejuje okraj Istrska cesta do trga Pestalozzi. Skupaj meri ta predmestni predel le okrog poldrugi km² in je od mestnega središča oddaljen okrog 2,5 kilometra proti jugovzhodu.

Danes je prometna funkcija Sv. Marije Magdalene Zgornje bistveno manjša, saj glavni prometnici, Istrska cesta in državna cesta, prečkata okraj v predorih, ki se na dveh različnih ravneh križata pod Ulico Costalunga, v preteklosti pa so se prav zaradi živahne prometne povezave tu ob širjenju poselitve razvile različne s prometom povezane dejavnosti, saj je vse do medvojnega obdobja preko tega območja potekala tudi glavnina povezav z Bregom oziroma istrskim delom Tržaške pokrajine. To povezavo sta ob že v rimskem obdobju speljani Istrski cesti omogočali še ulici Costalunga in Campanelle. Poleg tega je okraj v obdobju 1887–1958 prečkala železniška proga Trst–Hrpolje, ki je imela tu tudi postajo (Sv. Ana). Strnjena poselitev sega do nadmorske višine okrog 150 m po flišnem bregu, ki se od Bombelja (268 m n.v.) do pokopališča spusti na okrog 40 m nadmorske višine, medtem

ko se na severozahodnem robu po ozkem flišnem hrbtu, visokem do okrog 85 m, nadaljuje do Čarbole oziroma Sv. Jakoba. Po tem vzpetem svetu tečeta dva potoka: prvi (v it. Rio Primario) izvira pod vilo Sartorio in je od mestnega pokopališča naprej pokrit, saj so ta obsežni objekt zgradili prav na položnejšem predelu, kjer se je ta potok stekal v Potok ali Kornič.

Razgledna lega je očitno že od nekdaj privabljala premožnejše meščane, saj so leta 1894 med gradnjo magdalenske bolnišnice našli ostanke z mozaikom okrašenih tal rimske vile. V modernem času je bila kot prva pri Sv. Mariji Magdaleni Zgornji postavljena vila Mon Bijou, ki so jo pozneje imenovali vila Brigido. To so z odločbo cesarice Marije Terezije zgradili leta 1771, saj naj bi služila kot poletna rezidenca od Dunaja imenovanih tržaških guvernerjev. Za prvega guvernerja je bil leta 1776 za šest let imenovan Karl von Zinzendorf, ki je iz tega obdobja zapustil tudi zanimive, v francoščini napisane dnevniške zapise. Isti Zinzendorf je sicer Trst obiskal že takoj, ko je bila ta rezidenca dograjena in bil v njej gost grofa Aursperga, ki jo je do imenovanja guvernerja začasno zasedal kot predsednik trgovske cesarske intendantice in vojaški poveljnik za Trst, Reko in Sinj. Čeprav je bila Zinzendorfu, ko je prevzel mesto guvernerja, ta ljubka vila (od tod njeno ime) zelo všeč, pa se ji je odrekel, saj se ni hotel sprijazniti z omejeno vodno oskrbo iz hišnega vodnjaka, ampak si je nekaj časa zaman prizadeval, da bi do nje speljal tekočo vodo iz bližnjega izvira v očitno obdelanem predelu, ki je bil znan pod svojim slovenskim imenom »Seskana mandrija«.¹⁶⁶

V vilo pa se je leta 1785 brez zadržkov vselil grof De Brigido, ki je kot guverner v obdobju 1782–1803 nasledil Zinzendorfa. Novi guverner je izhajal iz napolitanske rodbine, ki se je v Trst priselila že v 16. stoletju, in je v tej vili priredil več znamenitih sprejemov, na katerih je gostil ugledne goste, od Jožefa II. do Franca I., neapeljskega kralja Ferdinanda IV. in admirala Nelsona. Vilo je najverjetneje sam odkupil, saj jo je njegov sin nato prodal grškemu trgovcu Paxinadi, ta pa naprej številnim drugim lastnikom, dokler ni po letu 1940 začela propadati, čeprav je v njej še delovala gostilna »Da Urbano«. Šele pred nekaj leti so vilo obnovili zasebni investitorji. Drugačno usodo je doživela druga tu zgrajena znamenita vila, in sicer vila Sartorio.¹⁶⁷ Tudi ta je bila zgrajena že v 18. stoletju in je bila znana predvsem kot poznejša poletna rezidenca trgovca iz Genove, ki se je v Trst priselil leta 1775, da bi odprl podružnico očetovega podjetja, ki se je ukvarjalo s prodajo ruskega žita.

¹⁶⁶ Zubini, *Santa Maria Maddalena Superiore e Inferiore*.

¹⁶⁷ Zubini, op. cit.

Vilo Sartorio z obsežnim parkom je leta 1911 odkupila tržaška občina, ki ji je zadnja potomka te rodbine ob svoji smrti leta 1946 podarila tudi družinsko mestno palačo. V njej so uredili muzej, medtem ko je ob tukajšnji vili občina zgradila objekt za preventivno zdravljenje tuberkuloze. Po odpravi te bolezni je ostala vila s parkom dalj časa zapuščena; šele pred kratkim so park preuredili v javno zelenico, vilo pa so zasebniki prenovili v manjši hotel.

Sicer pa je bila tako kot Sv. Marija Magdalena Spodnja tudi njena zgornja sosesda vse do začetka 20. stoletja le redko poseljena. Leta 1804 je v v okrog 70 hišah prebivalo le okrog 300 ljudi. Večinoma so bili to kmetje, ki so se že zgodaj začeli ukvarjati z vrtnarstvom, bližina prometnic pa je omogočila tudi razvoj prevoznitva in gostinstva. Leta 1817, ko je v okraju živel 375 prebivalcev, so v njem našli 50 krav, 22 volov in le 3 konje ali osle. Grof Agapito je leta 1826 zgornji predel ob Reški cesti opisal tako: »Ta lepa cesta poteka proti vzhodnemu delu Trsta preko okraja Sv. Marije Magdalene Zgornje in, sprva z udobnim vzponom in nato po skoraj povsem uravnani poti, dolgi skoraj miljo, vodi do vznožja Katinarskega hriba. Popotnik lahko po njej na desni strani opazuje pod sabo lepo obdelane vinograde in vrtove bogatih posestnikov, ki jih krasijo njihova elegantna podeželska bivališča, na levi strani pa sega pogled na vedno drugačno podobo travniških pobočij in rodovitne, s trtami porasle ravnine, kjer se prav tako pogosto belijo počitniške vile premožnih meščanov. Te se razvrščajo tudi po hrbtišču gozdnatega hriba, ki omejuje to ravnico, onkraj katere se popotniku pogled spusti na zgornji del Novega mesta, kjer se zaustavi v občudovanju slikovitosti tržaškega zaliva ...«¹⁶⁸

Zemljevid območja iz leta 1822 kaže, da je bilo tedaj največ kmečkih bivališč v njegovem zahodnem kotu med Reško in Istrsko cesto, čeprav za ta naselitveni predel ni navedeno nobeno posebno ime. Kot edini bolj strnjen, čeprav zelo majhen zaselek, se ob Reški cesti omenjajo Campanelle, sicer pa so ostale posesti razpršene po zahodnem pobočju vse do srede 20. stoletja z bresti in hrasti poraščenega Bombelja med cestnima krakoma. Te so na zemljevidu navedene z imeni Baronsche (verjetno Baronišče), Biecher, Lorenzich, Marchesetti (na tem območju so nato uredili zahodni del pokopališča pri Sv. Ani), Rusconi, Sossich in Vechietti. Nad sedanjo Ulico Campanelle se omenja še Villa Porcia. Naslednje stanje prikazuje zemljevid iz leta 1860, s katerega lahko razberemo, da je bil skrajni zahodni kot Sv. Marije Magdalene Zgornje na Biviju med glavnima cestama že kar na gosto in skoraj strnjeno poseljen, poselitev pa se je povečala tudi vzdolž Reške ceste

168 Agapito, *Compiuta e distesa descrizione* (prevod opravil M. B.).

do zaselka Campanelle in delno okrog drugih že omenjenih posesti. Tega leta se prvič omenja predel Sartorio okrog istoimenske vile.¹⁶⁹ Ob veleposestih Koljutovih, Sartoriovih in Kronezovih, kot so jih imenovali tam živeči koloni, je bilo na prehodu iz 19. v 20. stoletje več manjših mandrij na ledinah Štekar, Manelovec, Jelerčič, Brezigov oreh, Furlan, Bonazza, Prelc, Kukovec, Kurlovec, Bajdovec, Klumpešter, Pelice, Mežinec, Kuča, Pri Boci, Pri Batih, Bognar, Strujbar, Pri Kristani in drugih.¹⁷⁰ V 19. stoletju je z razvojem industrializacije večina mestnih posestnikov začela zemljo prodajati priseljenim kmetom: med temi je bilo sprva največ Vipavcev in Kraševcev, ki so se ukvarjali z vrtnarstvom, medtem ko so se Brkinci in poznejši priseljenci iz slovenskega zaledja večinoma proletarizirali.

Med prvimi velikimi vrtnarji je bil v okraju znan Klumpešter iz Vipave. Ta je tako kot drugi vrtnarji za zalivanje pridelka uporabljal vodnjake, ki so jih kmetje skopali sredi svojih zemljišč. Z vozovi, najprej na volovsko, nato pa na konjsko vprego, so nato povrtnino vozili na zelenjavne tržnice v mestu. Večina vrtnarskih posesti se je razvila v spodnjem predelu okrog Ulice Costalunga, zgornji predeli pa so bili že manj obdelani, tako da so ta zemljišča prekrivali travniki, predvsem vzdolž bolj osojne Reške ceste, ali gozdovi. Poleg vrtnarstva je bilo zastopano še vinogradništvo, ki je omogočalo prodajo pridelka po osmicah. Med temi je bila znana zlasti osmica Pri Kristani, kjer so se v začetku 20. stoletja zbirali člani šentjakobskega pevskega zbora. O tem obdobju nimamo veliko slovenskih pričevanj. Alojz Debelis (rojen leta 1937), nekdanji predsednik slovenske tržaške Kmečke zveze, v nekem zapisu¹⁷¹ pripoveduje o tem, da se je njegov nono, Vipavec Kristjan Simonič (poznejši lastnik že omenjene osmice), proti koncu 19. stoletja priselil v Trst, kjer je na Škorklji vzel v najem manjšo kmetijo. Čez nekaj let je kot splovinar začel delati na posestvu benediktinskih sester, ki je na območju Sv. Marije Magdalene Zgornje in Čarbole segalo od sedanje otroške bolnišnice do morja. Sem je na delo privabil tudi druge sovaščane, s katerimi so skrbeli predvsem za trte, iz katerih so nune pripravljale samostansko vino. Z zaslužkom si je nato okrog leta 1900 kupil lastno kmetijo nad mestnim pokopališčem, nedaleč od meje s Sv. Marijo Magdaleno Spodnjo. Zemljišče je bilo del posesti barona Kroneza, ki je vključevala tudi zasebno lovišče. V okviru oddanega zemljišča je še vedno stala baronova poletna vila, ki jo je občasno uporabljal. Okrog posesti, ki je vključevala velike nasade vsakovrstnih dreves, so se pojavljale

169 Zubini, op. cit.

170 Trst: karta krajev.

171 Makarovič in Košuta, *Ena duša in ena pamet*.

različne revne hišice malih kmetov in dninarjev, rokodelcev in peric. To je bil čas, ko so se veleposesti tržaških plemičev prodajale po manjših parcelah, saj so se dotedanji zemljiški posestniki zdaj ukvarjali s trgovskimi in finančnimi dejavnostmi, na mnoga nekdanja kmečka zemljišča pa se je začelo širiti mesto. Simonič je nekdanji baronov park preuredil v zelenjavni vrt, kmetijsko zemljišče pa v vinograde in terase. Na posestvu je s pomočjo za to izurjenih delavcev iz Istre skopal več vodnjakov, da bi imeli dovolj vode za namakanje pridelka, ki se je prodajalo po tržaških in tudi drugih trgih v cesarstvu. Po prvi svetovni vojni je kmetijo prevzela ena izmed Simoničevih hčera oziroma njen mož Jože Stopar, ki je živel v sosesčini in se prav tako ukvarjal s kmetijstvom. Posest so nato prevzeli Debelisi in tam v začetku 21. stoletja uredili dobro obiskani kmečki turizem.

Ob potokih so perice zaokrožale družinski dohodek s pranjem perila, predvsem na sotočju obeh potokov, kjer so bile do širjenja pokopališča urejene pralnice s koriti. Magdalenčanke so si z razvojem industrije v bližnjem obalnem predelu med Trstom in Škedenjem omislile še nov poklic: za plačilo so nosile v jerbasih kosilo delavcem v ladjedelnicah in drugih večjih obratih. Tam so našli zaposlitev tudi številni moški iz okraja, predvsem novi priseljenci iz slovenskega zaledja, medtem ko so se prebivalci višjih predelov tradicionalno ukvarjali z zidarstvom, tisti ob Reški cesti pa s prevoznijstvom. Najbolj znano je bilo prevozniško podjetje Žnidaršič, ki je razpolagalo z več vozovi, med katerimi so »škalone« uporabljali za vino, »zaje« za gradbeni material, običajne »tavolace« pa za ostalo blago. V preteklosti so se morali prevozniki izogibati tako imenovanim »malafucom«, roparjem, ki so radi napadali tovore ob Reški cesti. Sicer pa so glavne prometnice uporabljali tudi vsi tisti, ki so v Trst prinašali svoje pridelke ali drugo blago: ponudniki iz bolj oddaljenih krajev z vozovi, Istrani in Brkinci na svojih značilnih osličkih, okoličanke pa večinoma peš z jerbasi ali »fašinami« na glavi. Številni kmetje so s seboj vodili koze in ovce ali priganjali cele jate puranov in gosi, skoraj vsi pa so se na poti v Trst ali iz njega ustavili v kakšni bližnji krčmi, ki so popotnikom iz bolj oddaljenih krajev nudile tudi prenočišče. Taka je bila gostilna pri Gregoriotu, druge gostilne v okraju pa so bile pri Tapi, Tirolcu, Kukoviču, Baldonu, Šocjih, Kronezu in Furlanu. Večino gostiln pri Sv. Mariji Magdaleni Zgornji so upravljali Slovenci, tako kot obrtne in trgovske obrate. Med domačimi trgovci je bila še v drugi polovici 20. stoletja znana Marjanca, lastnica trgovine s sadjem in zelenjavo, nasproti današnje otroške bolnišnice na Istrski ulici, po njej so celo poimenovali tedanje bližnje tramvajsko postajališče. Sicer pa nam tedanjo, še vedno pretežno podeželsko, a z mestom že

tesno povezano lokalno ekonomijo prikaže tudi popis iz leta 1900. Takrat so vinogradi, vrtovi in njive skupaj zavzemali skoraj 90 % obdelanih zemljišč (ta so obsegala 110 ha).

Urbanizacija zahodnega kota okraja med glavnima cestama se je začela že v prvi polovici 19. stoletja, tako da se je število prebivalcev Sv. Marije Magdalene Zgornje do leta 1869 povečalo na skoraj 1700, do leta 1880 pa na več kot dva tisoč. Tedaj so mestne oblasti tu načrtovale izgradnjo nove bolnišnice za nalezljive bolezni, ki pa so jo zaradi epidemije kolere prestavili na poznejši čas. Bolnišnico Sv. Marije Magdalene (v njej je zdaj center za umsko zdravje) so tako dogradili komaj leta 1897, sočasno s sirotišnico, z obema pa se je v okraj razširil tudi urbani tip poselitve z večnadstropnimi stanovanjskimi zgradbami. Če so leta 1890 našteali več kot 2200 oseb (od tega 48 % Slovencev), je leta 1900 popis ugotovil 343 bivališč in 3253 prebivalcev, med katerimi pa naj bi bilo le 800 ali slabih 25 % Slovencev. Ta trend rasti se je nadaljeval še v naslednjem desetletju, saj je bilo leta 1910 pri Sv. Mariji Magdaleni Zgornji popisanih 445 bivališč in 4650 prebivalcev, od tega malo manj kot polovica Slovencev. Podrobnejši pregled socialne in narodnostne strukture kraja ob koncu avstrijske dobe bomo opravili v nadaljevanju, na tem mestu bomo glede urbanega razvoja območja najprej pogledali, kakšna je bila razporeditev prebivalstva v tedanjih popisnih podenotah tega okraja. V obdobju 1900–1910 se je, skladno s popisnimi navedbami, na območju Bivija (skrajnega zahodnega predela med glavnima cestama) število hiš povečalo le z 62 na 65, število prebivalcev pa s 1018 na 1358. V predelu Campanelle se je število hiš povečalo s 105 na 139, število prebivalcev pa z 946 na 1557. Na območju, ki je v popisu navedeno kot Montebello Inferiore, se je število bivališč povečalo s 45 na 56, prebivalcev pa z 237 na 259. Na območju Sv. Ane (to je edini predel, za katerega popis uradno uporablja tudi slovensko ime) se je število bivališč dvignilo z 59 na 69, prebivalcev pa s 592 na 671. Na območju Valle della Maddalena pa se je število bivališč povečalo z 72 na 116 in prebivalcev s 460 na 806.

Zaradi boljšega pregleda popisnih podatkov smo za zgoraj navedene statistične podenote združili v dve večji: bolj urbanizirani zahodni predel, ki vključuje Bivij in Campanelle, in preostalo območje. V prvi podenoti je leta 1900 v 167 bivališčih živel 1964 oseb (bivalna gostota je torej znašala kar 11,8 osebe na bivališče), v drugi pa je v 176 bivališčih živel 1289 oseb (tudi tu je bila bivalna gostota kar visoka, saj je znašala 7,3). Leta 1910 je v prvi podenoti v 204 bivališčih živel 2915 oseb (gostota se je še dodatno povečala na 14,3), v drugi pa je v 241 bivališčih živel 1736 oseb (gostota 7,2). Razlike v

bivalni gostoti med podenotama lepo pokažejo, da se je v zahodnem predelu v začetku 20. stoletja že uveljavila in krepila urbana struktura z večnadstropnimi in večstanovanjskimi zgradbami, medtem ko je na ostalem območju v obeh popisnih letih prevladovala tradicionalnejša podeželska struktura samostojnih bivališč z manjšim številom večstanovanjskih zgradb. Ugotovimo lahko tudi, da se je v tem desetletnem obdobju ob enakem porastu števila prebivalstva (v obeh podenotah je ta znašal 35–37 %) v bolj urbanizirani zahodni podenoti število bivališč povečalo za nekaj več kot petino, na preostalem območju Sv. Marije Magdalene Zgornje pa za skoraj polovico. Nekako v tem času se uveljavi tudi gravitacijska delitev tega sicer prostorsko omejenega okraja: prebivalci zahodne podenote so se tesneje navezali na sosednji mestni predel Sv. Jakob in tudi sami prevzeli mestni način življenja, prebivalci pobočja nad Sv. Ano pa so ohranjali tradicionalne vezi s Sv. Marijo Magdaleno Spodnjo, še zlasti s Kolonkvcem in preko tega s Škednjem.

Po prvi svetovni vojni je število prebivalcev naraščalo veliko počasneje: leta 1921 je okraj štel le sto prebivalcev več kot v prejšnjem desetletju; do leta 1931 se je to število povečalo na dobrih 5100 in le na okrog 5500 do leta 1951. V vsem tem času je bilo torej v tem predmestju prav malo novih gradbenih posegov, število prebivalcev pa je ostalo nespremenjeno vse do leta 1961. Šele po tem letu se je prebivalstvo Sv. Marije Magdalene Zgornje začelo ponovno povečevati, tako da je okraj v letih 1971 in 1981 doživel demografski višek z okrog 6200 prebivalci. V tem času (1977) so tu zgradili večino šolskih objektov (italijanske jasli, italijanska otroška vrtca, 3 italijanske osnovne šole in italijanski nižji srednji šoli) in tudi prvo župnijsko cerkev sv. Marka Evangelista, saj je okraj dotlej spadal v šentjakobsko župnijo. Do leta 1991 se je število prebivalcev ponovno spustilo na okrog 5500, kolikor jih v okraju živi še danes, kar pomeni, da naravni demografski upad tu kompenzira tudi stalno pozitivna selitvena bilanca. Priselitve zadevajo zlasti mestno prebivalstvo, ki se odloča za bivanje v tem bližnjem in že bolj »zelenem« primestnem predelu, kjer ni toliko stanovanjskih stolpnic kot v sosednji Sv. Mariji Magdaleni Spodnji. Vse več je novejših vrstnih hiš in manjših večstanovanjskih zgradb, namenjenih pripadnikom srednjega razreda. Novogradnje so zapolnile večino nekdanjih kmetijskih površin v spodnjem delu okraja, predvsem predel med nekdanjo železniško progo in pokopališčem, vendar tudi predel med avtocesto in Ulico Corgnoletto, pas vzdolž Ulice Brigata Casale in pas med potokoma od pokopališča navzgor. Bolj podeželski tip vrtnih družinskih bivališč na strmih klancih se je ohranil zlasti od Ulice Campanelle navzdol, proti Sv. Mariji Magdaleni Spodnji na nekdanjih Kronezovih posestih pa se je še do pred

kratkim obdržala sicer skromna kmetijska izraba tal, deloma z manjšimi vinogradi in deloma z zelenjavnimi vrtovi oziroma cvetličarskimi nasadi za bližnje pokopališče. Do konca 20. stoletja je tu živelo še kakšnih 15 vrtnarskih družin, zdaj pa se s to dejavnostjo ukvarja le še Debelisova družina.

V tem kontekstu splošne in zgodnje urbanizacije ter posledičnega spreminjanja nekdanjega podeželskega območja v deloma že mestno okolje se je še očitneje kot drugje spremenila tudi narodnostna struktura Sv. Marije Magdalene Zgornje. Stanje ob koncu avstrijskega obdobja bomo podrobneje prikazali v nadaljevanju, vsekakor pa je bil glede zastopanosti slovenskega prebivalstva v tem okraju še posebej usoden čas po drugi svetovni vojni. Neformalni jugoslovanski popis iz leta 1945 je tu zabeležil več kot dva tisoč Slovencev (le malo manj kot popis iz leta 1910), ki naj bi tedaj obsegali dobrih 40 % skupnega prebivalstva. Če ta delež najverjetneje precenjuje realno zastopanost te skupine prebivalcev v okraju, pa kmalu zatem izvedena popisa iz let 1961 in 1971 slovensko prisotnost v njem po vsem videzu izrazito podcenjujeta, saj naj bi po njunih podatkih delež Slovencev (teh sta naštel okrog 380 leta 1961 in okrog 500 leta 1971) pri Sv. Mariji Magdaleni Zgornji znašal le okrog 7–8 %. Po naši oceni naj bi leta 1945 Slovenci tu obsegali nekaj več kot 30 % skupnega prebivalstva (okrog 1700 oseb), leta 1971 pa dobrih 15 % skupnega prebivalstva (okrog tisoč oseb). V razponu teh deležev se nenazadnje giblje tudi gospodarska »teža« slovenskega prebivalstva v okraju, saj je bilo okrog leta 1981 približno 13 % vseh manjših gospodarskih obratov v rokah slovenskih podjetnikov, največ (29 %) pri trgovini na drobno, medtem ko ni bila tedaj od nekdanjih številnih gostiln nobena več v slovenskih rokah. Tudi v referenčnem letu 2015 naj bi Slovenci po naši oceni obsegali slabih 15 % skupnega prebivalstva (okrog 750 oseb): območje namreč ne izkazuje trenda po splošnem demografskem upadu, nenazadnje zato, ker se je v zadnjih desetletjih ob priselitvah mestnega prebivalstva nadaljevalo tudi priseljevanje slovenskega prebivalstva, predvsem iz bližnjih mestnih predelov in Sv. Jakoba.

Čeprav tvorijo po naši oceni Slovenci v tem predmestnem okraju še vedno relativno visok delež skupnega prebivalstva, bi pri Sv. Mariji Magdaleni Zgornji, tako kot sicer v ožjem mestnem območju, težko našli kakšen vidnejši znak prisotnosti te narodne skupnosti. Nekoliko drugače je bilo v preteklosti, saj je tu leta 1903 kot prvo organizirano slovensko društvo nastalo Gospodarsko društvo s sedežem v gostilni pri Tirolcu. To je poslovalo do fašistične prisilne ukinitve vsega slovenskega društvenega življenja leta 1927. Sicer pa so bili »zgornji« Magdalenčani v večji meri vključeni v društva sosednjih okrajev. Za obe »Magdaleni« je tu že od leta 1876 delovalo Pogrebno društvo,

Slika 35: V preteklosti se je cesta preko Sv. Marije Magdalene Zgornje vzpela do redko poseljenega Katinarskega hriba.

Slika 36: Gradnja nove bolnišnice na Katinari in stanovanjske stolpnice pod njo, ki zakrivajo pogled na pobočje Sv. Marije Magdalene Zgornje.

od leta 1910 pa podružnica Ciril-Metodove družbe in nato Šolskega društva. Družba je v okraju, na vogalu med sedanjima ulicama Caldana in D'Alessio, leta 1912 odprla slovenski vrtec, ki ga je obiskovalo okrog 100 otrok, po prvi svetovni vojni pa ni več odprl svojil vrat. Leta 1922 so mladi iz Sv. Marije Magdalene Zgornje osnovali lastno Mladinsko društvo Prosveta, ki je kmalu zatem prevzelo ime Športno izobraževalni krožek Magdalena Zgornja, leta 1924 pa Mladinsko društvo Obzor s pevskim zborom, dramskim odsekom, mandolinističnim odsekom in športnim odsekom. Tudi člani Obzora so si uredili lastno dvorano pri Tirolcu, kjer so se sestajali do razpusta društva. Po prvi svetovni vojni je nekaj časa v okraju delovalo še Delavsko izobraževalno društvo. Po letu 1927 so se tu živeči Slovenci v dobršni meri vključili v šentjakobske ilegalne skupine, saj so oblasti prepovedale celo praznovanje praznika sv. Magdalene, ko so na šagri po okoliški navadi parterji in parterice zaplesali v narodnih nošah.

Med vojno so tukajšnji simpatizerji Osvobodilne fronte iz bolnišnice pri Magdaleni pošiljali v partizanske vrste velike količine sanitetnega materiala, številne partizanske ranjence pa so tu ilegalno zdravili. Ko so mladinci na visok dimnik bolnišnice izobesili rdečo zastavo, so Nemci pobrali vse ljudi, ki so takrat tam delali. Od teh so jih 7 poslali v Nemčijo, od koder sta se vrnila le 2. S to akcijo povezana represijska čistka je tudi sicer dokaj oslabila lokalno organizacijo OF, čeprav so kmalu reaktivirali nove zveze, javke in zavetišča za aktiviste, kakršni sta bili tisti na številkah 4 in 5 Ulice Costalunga. Na isti ulici, na številki 55, so pri Ani Manfredi leta 1944 zgradili bunker, kjer se je nastanila radijska postaja za zvezo med Komando mesta Trst in IX. korpusom, ki je delovala do osvoboditve mesta. Popoldne 28. aprila 1945 je sem prišlo radijsko povelje za začetek vstaje v mestu. Na valu osvoboditve je v gostilni pri Šocjih nastalo kulturno društvo A. Čebulec z več odseki, med katerimi se je športni razvil v samostojno dvojezično Športno društvo Magdalena/Maddalena. Leta 1948 so v gostilni pri Gregoriotu osnovali še društvo Oton Župančič, v okraju pa je od leta 1951 deloval tudi pevski zbor Magdalenski slavčki. Kominformovski razkol pa je že po nekaj letih prizadel smrtni udarec vsem lokalnim slovenskim društvom, ki se tu niso več obnovila.

Podrobneje nam proces širjenja urbanizacije in spreminjanja družbene strukture pri Sv. Mariji Magdaleni Zgornji prikazujejo podatki popisa iz leta 1910. Kot je bilo že omenjeno, smo okraj razdelili v dve podenoti: zahodni del, v katerem je živelo okrog 60 % prebivalcev okraja ter v katerega se je od Bivija med Reško in Istrsko cesto širila mestna tipologija gradnje, in vzhodni del, v katerem se je tradicionalna obmestna ruralna struktura povezovala z

rastočo proletarizacijo sem priseljenih prebivalcev iz slovenskega zaledja. Avstrijski popis iz leta 1900 je v okraju naštel točno 800 Slovencev od skupno 3253 prebivalcev (25 %), revidirani popis desetletje pozneje pa 2301 Slovence od skupno 4651 prebivalcev (49 %). To pomeni, da se je skupno število prebivalstva v samo desetih letih povečalo za okrog 43 %, število oseb slovenske narodnosti pa se je v istem času skoraj potrojilo. Očitno je popis iz leta 1900 (kakor drugi pred njim) močno podcenil dejansko število slovenskega prebivalstva oziroma temu prebivalstvu dosodil italijansko jezikovno prakso in prek nje, skladno z asimilacijsko mestno politiko in uporabljeno statistično metodologijo, tudi večinsko narodnostno pripadnost.

To potrjuje tudi podrobnejši pregled rezultatov popisa iz leta 1910, ki smo ga opravili na podlagi popisnih pol za posamezna gospodinjstva. Pred revizijo je popis na osnovi »običajno uporabljenega jezika« ugotovil to narodnostno strukturo: Slovenci so predstavljali zgolj 31,8 %, Italijani 65,1 %, Nemci 0,8 %, osebe drugih narodnosti pa 2,3 % lokalnega prebivalstva. Italijansko prebivalstvo naj bi obsegalo več kot 68 % v zahodnem delu in dobrih 60 % v vzhodnem, medtem ko naj bi bil delež Slovencev temu nasprotno relativno višji (skoraj 36 %) v tem obrobnejšem predelu, nižji pa v mestu bližnjem zahodnem predelu (okrog 29 %). Opravljena revizija je ugotovila, da je neustrezno narodnostno opredeljevanje popisnega postopka zadevalo kar 207 oziroma skoraj 22 % vseh tukajšnjih gospodinjstev: kar 99 % teh primerov je zadevalo »italijanizacijo« Slovencev. Ob upoštevanju revizijskih popravkov smo pri pregledu popisnih pol ugotovili, da je bilo leta 1910 v okraju od skupnih 4470 prebivalcev, kolikor smo jih našeli, 2427 Slovencev ali 54,4 % (več kot 59 % v vzhodnem delu in malo manj kot 51 % v zahodnem), Italijanov pa 1895 ali 42,2 % (dobrih 46 % v zahodnem delu in skoraj 37 % v vzhodnem). Število oziroma delež ostalih skupin se ni veliko spremenil/o: pri nemškem prebivalstvu (skupaj samo 38 oseb) se je povečalo le na 0,9 %, pri prebivalcih drugih narodnosti (skupaj 110) pa na 2,5 % (približno 2 % v zahodnem delu in 3 % v vzhodnem), med temi je bilo največ Hrvatov (okrog 80). Število Italijanov se je torej po reviziji zmanjšalo za točno 35 % (za okrog 40 % v vzhodnem delu in za okrog 30 % v zahodnem), medtem ko se je število Slovencev povečalo za več kot 70 %, brez večjih razlik med podenotama.

Toda pregled popisnih pol nam je omogočil, da na podlagi priimkov in kraja rojstva ter drugih v popisnih polah navedenih informacij še sami opravimo dodatno »revizijo revizije«, saj smo tudi po uradni reviziji ugotovili še veliko očitno napačnih narodnostnih opredelitev. Te so obsegale ponovno

več kot 200 oziroma dobrih 20 % gospodinjestev v okraju in številne individualne priseljene podnajemnike. Tudi tokrat je daleč največ primerov (90 %) vključevala dodelitev italijanske narodnosti objektivno slovenskemu prebivalstvu, polovica ostalih primerov pa je zadevala »slovenizacijo« objektivno hrvaškega prebivalstva. Po naši oceni je bilo slovenskih prebivalcev v okraju skupaj okrog 3240, se pravi vsaj še kakšnih 800 oziroma okrog tretjino več od predhodno ugotovljenih. Po objektivnih merilih lahko torej delež slovenskega prebivalstva pri Sv. Mariji Magdaleni Zgornji leta 1910 ocenimo na 72,4 % (okrog 69 % v zahodnem delu in skoraj 77 % v vzhodnem). Posledično bi se število Italijanov (skupaj nekaj čez 1000 oseb) zmanjšalo na okrog 23 % prebivalstva (dobrih 26 % v zahodnem delu in slabih 18 % v vzhodnem). Delež nemškega prebivalstva (skupaj le 30 oseb) po naši oceni ne bi presegalo 7 %, značilno pa bi se povečal delež prebivalcev drugih narodnosti, in sicer na okrogle 4 %, saj smo pri pregledu popisnih pol sami našli 180 oseb drugih narodnosti, od tega 157 Hrvatov.

V primeru objektivno slovenskega prebivalstva je znašal torej razpon med predrevizijskim deležem (32 %) in porevizijskim (72 %) kar 40 odstotnih točk. To je največja razlika med vsemi, kar smo jih ugotovili v obravnavanih tržaških predmestnih okrajih. Zdi se, da je prevladujoča tržaška italijanska jezikovna praksa na delovnem mestu še najbolj vplivala prav na skupino tovarniških in drugih delavcev v tistih predelih, kjer je proces urbanizacije najhitreje napredoval, in tako dejansko etnično identiteto prilagajala socialno prevladujoči. Med primeri, ki smo jih poskusili razrešiti v našem postopku »revizije revizije«, srečamo tako v Trstu rojene osebe, kakršna sta delavca v ladjedelnici Gulich in Scamperle (imena navajamo, kot so zapisana v popisnih polah), dninarja oziroma težaka v pristanišču Sedmak in Klamenik (verjetneje Klemenik), delavca v plinarni Bisiak in Lukač, zidarja Turk in Rebetz (v rojstnem listu zapisan kot Rebec), kočijaža Pregarla, čuvaja Gulicha, trgovca Pegana, kmeta Stopperja, perico Kovacich, vdovi Laurenčič in Negodi (v rojstnem listu navedena kot Negode) ali branjevko Vecchiet, kakor tudi v istrski Brezovici oziroma v Kopru rojena delavca v ladjedelnici Mesgetza in Cociancica, v Sežani rojenega tovarniškega delavca Hrovata, v Števerjanu rojenega zlatarja Marinicha, v Tolminu rojenega peka Covacicha, v Postojni rojeno perico v bolnišnici Bugarichevo, v Sežani rojeno šiviljo Mahorcic ali v Samatorci rojeno vdovo Skillan.

Širjenje urbanih površin, še posebej na območju Bivija, potrjuje število tukajšnjih poslopij z vsaj petimi stanovanji. Takih je bilo v zahodnem delu Sv. Marije Magdalene Zgornje več kot 20, med temi 2 z vsaj 10 stanovanji

in 3 z vsaj 20 stanovanji. Mestni tip pozidave pa se je širil tudi v vzhodnem delu okraja vzdolž Reške ceste, saj je bilo tu zgrajenih več kot 15 večstanovanjskih poslopij, med katerimi so imela 3 po vsaj 10 stanovanj. Med večjimi lastniki popis navaja v mestu živečega Bartolomea, ki je v vzhodnem predelu posedoval 8 poslopij, na istem območju je na številki 508 živel kmet Stopper (s pripisano italijansko narodnostjo), ki je imel 5 poslopij, v Vidmu rojeni upokojenec Cescutti (stanujoč na št. 622) pa 3 poslopja. Precej večjih lastnikov srečamo v zahodnem delu: po 5 poslopij sta imela na številki 8 živeča vdova Trobitz (v popisu opredeljena kot italijanske narodnosti, čeprav je imela sina, ki se je šolal v Ljubljani) in na številki 42 živeči Ortolani, izdelovalec keramike; po 4 poslopja sta imela na številki 33 živeči kamnosek Skerl in na številki 138 živeči trgovec Mahne (rojen v Tatrah), medtem ko so bili lastniki 3 poslopij tu živeči kmetje Flandia, Klempešter in Paulica ter v mestu živeči posestniki Tolić, Maurich in Battich. Običajno je višina letne najemnine znašala okrog 150 kron, najnižje najemnine niso presegale sto kron, medtem ko so bile nadpovprečno visoke najemnine v tem pretežno delavskem okraju dokaj redke. Med 400 in 470 kron so plačevali le 3 najemniki: v zahodnem delu v Trstu rojena vdova Bresar, v vzhodnem pa v Italiji rojena trgovec z mlekom Buzzacarini in direktor mestne kavarne Mazzotti. Zanimivo je, da so imeli v takem družbenem okolju največje plačilne zmožnosti kmetje: od 1000 do 1500 kron najemnina sta v zahodnem delu plačevala na Vipavskem rojeni kmet Jazbar tu živečemu kmetu Flandii in v Sežani rojeni kmet Barič tu živečemu kmetu Klempeštru, v vzhodnem delu pa so si tako visoko najemnino lahko privoščili v Londonu rojeni ladijski agent Chaplin istoimenskemu v Trstu živečemu lastniku, v Trstu rojeni kmet in trgovec z mlekom Pippolo v Trstu živečemu posestniku Vianellu, v Gorici rojeni lastnik trgovine jestvin Zavertenik ter v Kopru rojeni kmet Marsich tu živečemu trgovcu z nafto Notarangelu.

V času popisa iz leta 1910 se je očitno šele začel priselitveni val v ta nekdanj izrazito podeželski in redko poseljeni okraj, je pa zato potekal kar intenzivno. Na to dejstvo nas opozarjata dva podatka: delež avtohtonega prebivalstva in delež etnično mešanih gospodinjstev. Oba ta kazalnika sta običajno obratno sorazmerna z migracijskimi tokovi, saj se značilno povečata v bolj ustaljenih demografskih razmerah. Pri Sv. Mariji Magdaleni Zgornji je zastopanost narodnostno mešanih gospodinjstev nižja od tiste, ki smo jo zabeležili v drugih obravnavanih predmestnih predelih, tudi zato, ker so se v ta okraj še izraziteje kot drugod stekali priseljenci iz bližnjega slovenskega zaledja, predvsem z območja sedanje Slovenske Istre. Skupaj smo mešanih gospodinjstev našli 27 (2,8 % vseh gosp.), od tega jih je bilo več kot 96 % s slovenskim partner-

jem. Podrobnejši pregled spolne strukture partnerjev nam pokaže, da je bila tudi tu v daleč največ primerih (67 %) slovenske narodnosti žena, mož pa italijanske ali druge. V tem kontekstu je daleč prevladovala za Trst najobičajnejša kombinacija (mož Italijan, žena Slovenka), kar v nekaj primerih pa je Slovenec imel za ženo Hrvatico. Širjenje urbanizacije pri Sv. Mariji Magdaleni Zgornji označuje tudi rastoči delež gospodinjev, ki so živela v najemu ali podnajemu. V takih pogojih je živelo v povprečju 68 % gospodinjev, kar je najvišji delež med vsemi doslej obravnavanimi predmestnimi okraji, ne da bi pri tem prihajalo do razlik med tukajšnjima podenotama. »Proletarski« značaj okraja izraža podatek, da je bil tu delež gospodinjev s služkinjami (komaj 1,8 %) najnižji med vsemi predmestnimi okraji. Večina teh sicer maloštevilnih delavk (19) je izhajala iz slovenskega zaledja (84 %). Nekoliko večji kot drugje oziroma primerljiv s tistim, ki smo ga ugotovili pri bližnji in kmetijsko enako pomembni Sveti Mariji Magdaleni Spodnji, je bil tukaj delež gospodinjev s hlapci, posli in deklami (2,5 %). V povprečju so ta zaposlovala po enega delavca (v zahodnem delu) ali do dva (v vzhodnem delu).

Urbanizacijo in priseljevanje je spodbujala bližina glavnih tržaških industrijskih obratov. Delovne priložnosti so značilno povečevale pritok individualnih iskalcev zaposlitev: takih smo leta 1910 v okraju zabeležili okrog sto in so kot podnajemniki živeli pretežno v zahodnem predelu (62 %). Približno polovica jih je prišla iz slovenskega zaledja, po 15–20 % pa iz Hrvaške oziroma s Hrvati večinoma poseljenega območja tedanje ogrske monarhije. Skupaj smo pri Sv. Mariji Magdaleni Zgornji našli 72 gospodinjev (od tega 49 v zahodnem delu), ki so sprejemala podnajemnike. Ta so predstavljala 7,4 % vseh gospodinjev, kar je sicer za skoraj polovico nižji delež od tistega, ki smo ga zabeležili v bolj industrijskem Škednju. Po drugi strani so tukaj individualni priseljenci delavci predstavljali nekoliko višji delež skupnega prebivalstva (2,2 %) kot v drugih predelih, če izvzamemo spet izstopajoči škedenjski primer.

Pri ostalem prebivalstvu smo krajevni izvor prebivalcev ugotavljali prek nosilcev gospodinjev (skoraj v vseh primerih so bili to moški) in njihovih partnerjev. Čeprav se jih je največ (okrog 37 %) rodilo v Trstu, je pri Sv. Mariji Magdaleni Zgornji delež avtohtonega prebivalstva najnižji med vsemi doslej obravnavanimi okraji. Dobra petina prebivalcev se je rodila na območju sedanje Slovenske Istre, po okrog 10 % v okolici Trsta in na Krasu, na Goriškem in v notranjosti Slovenije, po okrog 5 % pa v Furlaniji oziroma Italiji in na Hrvaškem. Iz slovenskega zaledja izhaja skupaj več kot 80 % priseljencev oziroma približno polovica vseh prebivalcev, kar je najvišji delež med

vsemi s Slovenci tradicionalno pretežno poseljenimi tržaškimi predmestnimi okraji. Priseljencev iz drugih predelov monarhije tu skoraj ni bilo oziroma so ti predstavljali manj kot 2 % celotnega prebivalstva (okrog 30 oseb), med temi se jih je skoraj polovica rodila na Madžarskem. Med podenotama ni večjih razlik glede geografskega izvora prebivalcev: v zahodnem predelu so v nekoliko večji meri zastopani priseljenci iz Slovenske Istre, tržaške okolice in Krasa ter Hrvaške, v vzhodnem predelu pa priseljenci iz notranje Slovenije, z Goriške in bolj oddaljenih območij monarhije.

Skupaj smo pri Sv. Mariji Magdaleni Zgornji našeli 970 gospodinjestev: 569 (skoraj 59 %) v zahodnem delu in 401 v vzhodnem. V povprečju so gospodinjestva (brez služkinj, poslov in individualnih podnajemnikov) obsegala 4,4 člana, približno toliko kot v drugih obravnavanih tržaških predmestjih. Glede na navedeno povprečje so tudi tu prevladovala gospodinjestva s po 4–5 člani (dobrih 33 %), kar razširjena pa so bila še gospodinjestva s po 6–7 člani (nad 19 %) in 2 (skoraj 18 %) ali 3 člani (dobrih 16 % gospodinjestev). Razlike med tukajšnjima podenotama so bile opaznejše le pri deležu gospodinjestev z 1–3 člani: ta je znašal na zahodnem, bolj urbaniziranem območju skoraj 41 %, na vzhodnem pa okrog 35 %, medtem ko je obsegal delež gospodinjestev s 6 člani ali več v prvi podenoti okrog 27 %, v drugi pa 29 %. Slovenskih gospodinjestev smo našeli 685 (od tega 56 % v zahodnem delu) oziroma slabih 71 % vseh (okrog 67 % v zahodnem in skoraj 76 % v vzhodnem). V njih je živelo 3080 prebivalcev (od tega prav tako okrog 56 % v zahodnem delu), kar predstavlja dobrih 72 % vseh prebivalcev Sv. Marije Magdalene Zgornje in okrog 95 % ocenjenega števila slovenskega prebivalstva, kar pomeni, da je v tem okraju le zelo malo Slovencev živelo v okviru mešanih gospodinjestev. Sicer pa smo pri tej skupini gospodinjestev zaznali le manjša odstopanja od zgoraj prikazane splošne strukture. Povprečni obseg slovenskih gospodinjestev je bil nekoliko večji (točno 4,5 člana), med posameznimi tipologijami pa je bil med slovenskim prebivalstvom nekoliko višji (za približno poldrugo odstotno točko) delež gospodinjestev s po 6–7 in 4–5 člani, nekoliko nižji (za skoraj eno odstotno točko) pa delež gospodinjestev s samo enim članom. Zaradi tega je bil delež večjih družinskih enot (s 6 člani ali več) med slovenskim prebivalstvom med podenotama bolj izenačen in je dosegal skoraj 30 % vseh gospodinjestev.

Glede na zgoraj opisano priselitveno strukturo ne preseneča, da je med slovenskimi gospodinjestvi oziroma gospodinjestvi s slovenskim prebivalstvom v obeh podenotah bilo največ takih, v katerih sta bila tako »družinski poglavar« kot njegov partner oziroma partnerica rojena zunaj Trsta (dobrih 52 %). »Avtohtona« tipologija je obsegala samo okrog 32 % gospodinjestev,

»mešana« tipologija gospodinjstev, v katerih je bil eden izmed partnerjev priseljen, drugi pa domačin ali rojen v Trstu, pa je obsegala okrog 10 % družinskih enot. Med gospodinjstvi s slovenskim prebivalstvom so tista, v katerih je bil eden izmed nosilcev slovenske narodnosti, drugi pa katere druge narodnosti, obsegala v povprečju slabih 6 % družinskih enot. Zaradi velikega števila priseljencev je bilo med gospodinjstvi pri Sv. Mariji Magdaleni Zgornji leta 1910 le malo značilnejših priimkov. Tako kot v istoimenskem bližnjem okraju je tudi tu izstopal priimek Vekjet ali Vecchiet (teh smo našli 41, od tega 30 v vzhodnem delu). Kar pogosta sta bila še priimka Laurencich (15) in Biecher (13, zlasti v zahodnem delu), po 7–8 gospodinjstev pa je imelo priimke Bisiach, Kociancich, Taučer, Bembič, Furlan, Gustinčič in Mesgec (vsi, razen Bembičev in Gustinčičev, so bili značilneje zastopani v zahodnem delu).

Pregled v popisnih polah navedenih področij zaposlitve članov gospodinjstev (pri tej analizi nismo upoštevali pri gospodinjstvih oziroma gospodarstvih živečih služkinj in poslov, vključili pa smo podnajemnike) je pokazal, da so leta 1910 primarne dejavnosti zajemale okrog 8 % aktivnih, sekundarne dobrih 56 % in terciarne preostalih 36 %. Posebej izstopa podatek o aktivnih v industrijsko-proizvodnem sektorju, saj ta presega celo delež, ki smo ga zabeležili v Škednju. Sekundarni sektor je bil značilneje zastopan v vzhodnem delu (dobrih 59 % aktivnih), terciarni pa v zahodnem (skoraj 38 %). V razmerju do števila aktivnih (skupaj 1705 oseb ali slabih 39 % vseh prebivalcev) so gospodinjstva, ki so jih sestavljali izključno samostojne rentnice, upokojenci ali vdove brez aktivnih članov (takih je bilo 39, od tega 26 v zahodnem delu), predstavljala 2,2 % vseh zaposlitvenih navedb oziroma 4 % vseh gospodinjstev.

Tudi v tem okraju nismo opravili delitve tako imenovanih »vmesnih« profilov, kot so mlekarice in branjevke, saj se je tu kmetijstvo razvilo v pravo tržno dejavnost. Tako kot v istoimenskem spodnjem okraju smo tudi v »zgornji« Magdaleni zasledili drugje nezastopane profesionalne profile moških mlečnih živinorejcev in preprodajalcev mleka, ki so očitno svoj poklic prav tako opravljali kot izrazito trgovsko dejavnost. Skupaj smo našli skoraj 30 branjevk oziroma prodajalk s sadjem in zelenjavo oziroma »šenšalov« in 9 mlekaric oziroma preprodajalcev mleka. Kmetov smo skupaj našli 134, od tega 85 (več kot 63 %) v zahodnem delu. Mnogo bolj zastopani so bili pri Sv. Mariji Magdaleni Zgornji delavci: teh je bilo skoraj 900. Med temi jih je v ladjedelnici delalo okrog 240, dninarjev oziroma pristaniških težakov je bilo okrog 145, delavcev v raznih drugih obratih (železarni, tovarni olja, tovarni

strojev, vrvarni ipd.) pa okrog 330, od tega jih je okrog 60 delalo v plinarni in okrog 50 na železnici, 80 pa je bilo delavk (9 % vseh delavcev). Večina delavcev in delavk, razen železničarjev, je živela v zahodnem predelu. Kar precej je bilo tudi prevoznikov in kočijažev (85), med ženskami pa so prevladovalle šivilje (okrog 65) in perice (okrog 60). Med drugimi poklici smo predvsem v zahodnem predelu našli okrog 55 bolničarjev in bolničark, po okrog 35 redarjev in podobnih poklicev oziroma čuvajev, vratarjev, vrtnarjev in grobarjev ter po 25–30 čevljarjev, mizarjev in podobnih poklicev, trgovcev, trgovskih pomočnikov ter kovačev in podobnih poklicev. Zaradi bližine mesta so se v tem delu okraja pojavili tudi nekateri za predmestje bolj »nenavadni« poklici, kakršni so »petlarji« (prosilci miloščine) ali poulični goslarji. Skupaj so ženski poklici obsegali skoraj 15%, »višji« poklici okrog 5 %, intelektualni poklici pa manj kot odstotek aktivnih. Zadnja kazalnika sta tudi najnižja med vsemi obravnavanimi okraji in potrjujeta splošno neugodno socialno strukturo tukajšnjega prebivalstva.

Dobrih 73 % vseh poklicnih profilov je odpadlo na slovenske prebivalce Sv. Marije Magdalene Zgornje. Ta delež je zelo blizu ocenjenemu deležu slovenskega prebivalstva v okraju, tudi nismo zaznali izrazitejših odstopov med splošnima aktivnostnima merama skupnega in slovenskega prebivalstva, če izvzamemo nekoliko višji delež aktivnih v primarnem sektorju (okrog 11 %) in nekoliko nižji delež aktivnih v terciarnem (slabih 33 %). Pri obeh skupinah smo zabeležili podobno srednje število (1,8) aktivnih med člani gospodinjstev, čeprav so obsegala gospodinjstva s samo neaktivnimi člani med slovenskim prebivalstvom nekoliko nižji delež (okrog 3 %) kot med vsem prebivalstvom. Se je pa zato razlikovala podrobnejša aktivnostna struktura obeh skupin. Slovensko prebivalstvo je bilo izrazito nadpovprečno zastopano (95–100 % vseh zaposlenih) med kmeti, pericami, likaricami, kovači in tudi med sicer maloštevilnimi učitelji (v celem okraju smo našli le 3). Nadpovprečno zastopani (80–90 %) so bili Slovenci tudi med delavci v plinarni, branjevkami, čevljarji, redarji, delavci na železnici, delavci v ladjedelnici, služkinjami in mornarji. Izrazito podpovprečno (60 % ali manj) pa je bila ta skupina aktivnih zastopana med bolničarji, uradniki, krčmarji, natakariji, delavci v drugih industrijskih obratih in trgovci. Med slovenskim prebivalstvom so bili višji (2,7 % aktivnih) in še zlasti intelektualni poklici (komaj 0,2 % aktivnih) mnogo slabše zastopani kot med splošnim prebivalstvom.

Nazadnje še nekaj podatkov o pretežno slovenskih kmečkih gospodarstvih in številu živine. Kmetijske dejavnosti so bile sicer pri Sv. Mariji Magdaleni Zgornji relativno slabo zastopane: perutnino je imelo okrog 10 %

gospodinjstev, prašiče je gojilo okrog 8 %, konje (predvsem za prevoz) je imelo slabih 6 %, krave pa dobre 3 % gospodinjstev. Večina gospodarstev z živino je bila enakomerno razporejena med podenotama, razen tistih s prašiči, ki so bila značilno številčnejša v vzhodnem delu. Opazili pa smo večje razlike v povprečnem številu živine na gospodarstvo: v zahodnem predelu je znašalo srednje število krav 1,2, prašičev 2,2 in konjev 1,4, medtem ko je v vzhodnem delu to znašalo pri kravah 2,1, pri prašičih 3,5 in pri konjih 2,6. To pomeni, da je bila v tem predelu kmetijsko-gospodarska intenzivnost precej večja kot v zahodnem. V vzhodnem predelu so živeli tudi vsi večji kmetje: največ živine je imel v Trstu rojeni kmet in trgovec z mlekom Pippolo (12 krav in 25 prašičev), ki je z najemniškim kmetom Jazbarjem redil tudi največ perutnine (25 glav). Največ konjev sta imela v Italiji rojeni zidar Blandini (12) in domači prevoznik Bembig (10). Skupaj smo v okraju našli 217 prašičev, 100 konjev, 52 krav, 11 volov, 11 glav drobnice in 6 oslov.

Iz popisnih pol lahko razberemo, da so tedaj v zahodnem delu okraja obstajali ti gospodarski obrati (priimke navajamo tako, kot so zapisani v popisnih polah): trgovini sadja in zelenjave Cernigoi in Chinese, trgovine jestvin Biecher, Mahne in Merhar, pekarna Pezman, mesnica Zolotti, drogeriji Ferlin in Zorzenon, tobakarna Vecchiet, trgovina manufakture Saindirli, trgovini premoga Frank in Nardon, starinarni Bradach in Kuljat, čevlarske delavnice Fabjan, Grassi, Gregorich, Hlača, Paulica, Paulizza, Perosa, Širca in Tomasič, krojaška delavnica Baitz, tapetništvo Masiero, žimničarstvo Maziero, mizarske delavnice Pecchiar, Pečar in Pettarin, sodarska delavnica Cerquenig, kleparske delavnice Giacomich, Pobega in Stancich, delavnica bakra Vigini, delavnica keramike Ortolani, žganjarne Batič, Miloch in Sudich ter krčme oziroma gostilne Battaglia, Bradač (upravnik društvene gostilne), Bucher, Glavina, Kresevič, Pinter in Sarazin. Ob bolnišnici in sirotišnici je stalo tudi redarsko poslopje. V vzhodnem delu smo zasledili trgovino sadja in zelenjave Verc, trgovini jestvin Millionig in Zaverternik, trgovino manufaktur Pegan, zlatarno Marinich, čevlarski delavnici Furlan in Gustincich, mizarsko delavnico Stöcker, inštalatersko delavnico Schiozzi, prevozniški podjetji Basso in Bembig ter krčme oziroma gostilne Daris, Kukovic, Tercelj in Vecchiet.

Podoba »slovenskih« tržaških predmestnih okrajev leta 1910

V zaključku tega poglavja bomo poskusili podati še sintetični pregled glavnih ugotovitev zgoraj prikazane analize izvirnih podatkov popisa iz leta 1910, ki zadevajo tiste tržaške predmestne okraje, v katerih je slovensko prebivalstvo tradicionalno obsegalo večji del tam živečih oseb. Začeli bomo seveda z narodnostno strukturo tega nekdanjega podeželskega obmestnega pasu, ki se je prav tedaj začel urbanizirati. Vanj se je, sicer v še vedno zelo omejeni meri, naseljevalo mestno prebivalstvo, predvsem pa so se sem stekali številni priseljenci, večinoma iz slovenskega zaledja, ki so v tukajšnjih novih industrijskih obratih in drugih bližnjih delovnih okoljih (kakršna je bila za živeče v Rojanu železnica) iskali svojo življenjsko »priložnost«.

Pred opravljeno revizijo so popisovalci kot slovensko govoreče osebe opredelili le slabih 32 % prebivalcev Sv. Marije Magdalene Zgornje, okrog 43–44 % prebivalcev Rojana in Škednja, 49 % prebivalcev Sv. Ivana ter okrog 60–62 % prebivalcev Sv. Marije Magdalene Spodnje in Barkovljah. Z revizijo se je ugotovljeno število Slovencev povečalo za približno petino v Barkovljah, za skoraj tretjino pri Sv. Ivanu in Sv. Mariji Magdaleni Spodnji, za okrog 45–50 % v Škednju in Rojanu ter celo za več kot 70 % pri Sv. Mariji Magdaleni Zgornji. Na tem mestu moramo bralce opozoriti, da podatki revidiranega popisa, ki jih z drugimi navajamo v tabeli 3, niso tisti, ki so jih avstrijske oblasti objavile leta 1918, saj so slednji upoštevali le v avstrijskem delu monarhije rojene osebe, medtem ko smo lahko v naši analizi ob pregledu popisnih pol preverili tudi postopek etnično-jezikovnega opredeljevanja »tujerodnega« prebivalstva. Vpogled v izvirne popisne pole in v njih zapisanih podatkov nam je poleg tega omogočil, da smo še sami opravili »revizijo revizije« in tako na podlagi objektivnih kazalnikov, kakršni so kraj rojstva, priimek, v poli uporabljeni jezik ali poli dodan rojstni list, pridobili oceno na območju dejansko živečega slovenskega prebivalstva. Razlika med našo oceno in revidiranim popisom ni povsod enaka: ta znaša manj kot 5 odstotnih točk v Barkovljah in Sv. Mariji Magdaleni Spodnji, okrog 10 odstotnih točk v Rojanu in Sv. Ivanu ter 13–18 odstotnih točk v Škednju in Sv. Mariji Magdaleni Zgornji.

To pomeni, da je bila statistična natančnost pri navajanju narodnostne strukture pri revidiranem popisu največja v najbolj perifernih, še vedno dokaj ruralnih tržaških okrajih (na severu so bile to Barkovlje, na jugu pa Sv. Marija Magdalena Spodnja), vse bolj pa se je zmanjševala v predelih z večjim deležem priseljenega ter v industriji in drugih panogah zaposlenega prebival-

stva. Podoben pojav, čeprav v precej manjšem obsegu, saj je bilo tam veliko manj oseb, ki so redno delale v Trstu (predvsem v pristanišču, na železnici ali v občinski cestarski službi), smo zasledili na tržaškem podeželju.¹⁷² Kdor je delal v pretežno italijanskem okolju, je namreč kot »običajno uporabljeni jezik« večinoma navajal italijanščino, dokaj pogosto pa so popisovalci v korist večinskega jezika kar sami »popravili« sicer ustrežnejše samoopredelitvene narodnostne navedbe ali navedene večjezične jezikovne prakse, ki jih popisna metodologija v Avstriji in drugje ni predvidevala. In prav na tem območju bolj problematičnega narodnostnega opredeljevanja se je v Trstu najhitreje odvijal tisti asimilacijski proces, ki je v mesto priseljeno in po izvoru neitalijansko govoreče prebivalstvo sproti »preoblikoval« v dominantno družbeno in kulturno okolje integrirane Tržačane.

Obseg te »sive cone« nam razkriva razpon med deležem neitalijanskega prebivalstva pred opravljeno revizijo in deležem prebivalstva, ki ga je ugotovila naša »revizija revizije«. To območje »negotovosti« in potencialne asimilacije je obsegalo 17–25 % prebivalcev Barkovelj, Sv. Marije Magdalene Spodnje in Sv. Ivana ter 32–42 % prebivalcev Škednja, Rojana in Sv. Marije Magdalene Zgornje, okrajev, v katerih je živela večina slovenskih delavcev in tudi dobršen del priseljencev iz slovenskega zaledja. Revizija je zajela v večini okrajev okrog 15 % gospodinjstev, pri Sv. Mariji Magdaleni Zgornji in Rojanu celo 20–25 %. Sami smo v postopku »revizije revizije« narodnostno opredeljevanje popravili še pri 2–5 % gospodinjstev v Barkovljah in Sv. Mariji Magdaleni Spodnji in pri 13–21 % gospodinjstev v drugih okrajih. Skupaj je neustrezno etnično-jezikovno opredeljevanje zadevalo po naši oceni 15–20 % gospodinjstev v Barkovljah in Sv. Mariji Magdaleni Spodnji, 26–32 % pri Sv. Ivanu in v Škednju ter celo okrog 40 % gospodinjstev v Rojanu in Sv. Mariji Magdaleni Zgornji. Pri reviziji je vsaj 90 % napačnih navedb zadevalo italijanizacijo slovenskega prebivalstva, pri naši »reviziji revizije« pa so se taki popravki prav tako nanašali na večino, in sicer od 85 do več kot 90 % primerov.

Iz tabele 3 lahko razberemo, da je tudi po reviziji delež slovenskega prebivalstva ostal dokaj neenakomerno razporejen po okrajih. Razpon med ekstremoma je pred revizijo znašal okrog 30 odstotnih točk, po njej pa dobrih 22. Temu nasprotno po naši oceni delež slovenskega prebivalstva ni bil povsod samo višji od »uradnega«, ampak tudi mnogo bolj uravnotežen med območji. Razlika med Magdalenama (ruralnejšo »spodnjo« in bolj delavsko »zgornjo«) je na primer pred revizijo znašala skoraj 30 odstotnih točk, po reviziji nekaj

172 Bufon, *Ethnos in topos*.

več kot 20, z uporabo objektivnih opredelitvenih meril pri naši »reviziji revizije« pa je padla na manj kot 10 odstotnih točk. Po naši oceni so Slovenci povsod obsegali od najmanj 72 do največ okrog 81 % celotnega prebivalstva, kar pomeni, da je bil leta 1910 ta mestnemu središču najbližji naselitveni pas po etnično-jezikovni strukturi še vedno zelo podoben tržaškemu podeželju.¹⁷³ Tako v večini tržaških predmestnih okrajev kot v okoliških vaseh je namreč slovensko prebivalstvo izrazito prevladovalo: v predmestju z okrog tričetrtinsko večino, v širšem obmestju pa s skoraj stoodstotno.

Še enega vidika doslej nismo posebej načeli, in sicer razmerja med uradnim številom oziroma deležem slovenskega prebivalstva, ki je bil objavljen po opravljeni reviziji, in deležem, ki smo ga ugotovili sami, ko smo prek popisnih pol sledili revizijskemu postopku. V Barkovljah je na primer uradni popis (po reviziji) ugotovil 2081 Slovencev, medtem ko iz popisnih pol izhaja, da jih je bilo dejansko 2131 (naša »revizija revizije« pa je to število dvignila na 2250). Če ta števila »prevedemo« v odstotke, se zadeve še bolj zapletejo, saj znaša uradni »revidirani« delež Slovencev v Barkovljah po pregledu prvotnih popisnih podatkov (kakor to prikazuje tabela 3) 74,1 %, iz uradno objavljenih podatkov¹⁷⁴ pa lahko izračunamo kar dva enako verodostojna deleža: če vsem »tujcem« pripišemo italijansko narodnost, bo ta znašal 73,7 %, če pa to skupino prebivalcev »odmislimo«, bo delež Slovencev znašal 78,8 %. V Barkovljah se torej rezultati naše analize najbolj približujejo prvi možnosti, podobno pa lahko ugotovimo za Rojan in Sv. Marijo Magdaleno Spodnjo. V primeru Sv. Ivana, Škednja in Sv. Marije Magdalene Zgornje se naš, iz pregleda popisnih pol izveden delež, še najbolj približuje izračunu po drugi možnosti. Skratka, »uradno« statistiko je treba vedno jemati z določeno rezervo, je pa tudi res, da znašajo ti razponi maksimalno okrog 5 odstotnih točk ter nam vendarle nakazujejo zelo verjetni okvir in trend, znotraj katerega se gibljeje dejanski pojavi in družbene strukture. Te pa lahko še vedno najzanesljiveje ugotovimo, če sledimo izvirnim podatkom, kakor smo to naredili s pregledom popisnih pol.

Pri objektivno neslovenskem prebivalstvu so Italijani po naši oceni predstavljali v vseh predmestnih okrajih s prevladujočo slovensko poselitvijo med 15 in 23 % prebivalcev, kar je med 5 in 15 odstotnih točk, pri Sv. Mariji Magdaleni Zgornji celo okrog 20 odstotnih točk manjši delež od tistega, ki ga je ugotovil revidirani popis. Med prebivalci drugih etnično-jezikovnih skupin

¹⁷³ Spreminjanje etnično-jezikovne strukture tržaškega podeželja obširneje obravnava delo: Bufon, *Ethnos in topos*.

¹⁷⁴ *Spezialortsrepertorium*.

so po naši oceni v severnih okrajih prevladovali Nemci, medtem ko so bili ti v Škednju enako zastopani kot pripadniki drugih narodnostnih skupin. Z njimi so tvorili tudi najvišji skupni delež prebivalstva neslovenske in neitalijanske narodnosti (okrog 8 %) med vsemi obravnavanimi okraji. Tudi ta podatek ponazarja obseg novih zaposlitvenih možnosti, ki so se tu povečevale z odpiranjem številnih industrijskih obratov v bližini nekdanje mestu najbližje in največje slovenske vasi. Te so v južnem, industrijskem predelu mesta pritegnile zlasti priseljence iz bližnje Istre, ki so značilneje prevladovali v obeh Magdalenah. Poleg te skupine priseljencev so se v južne predmestne okraje značilneje naseljevali še Hrvati iz panonskih območij, ki so tedaj sodila pod kraljevino Ogrsko, tako da jim je bila po njihovem državnem izvoru uradno največkrat dodeljena madžarska narodnost. Zanimivo je tudi, da so se, kakor smo opazili pri pregledu popisnih pol, priseljenci iz notranjih predelov današnje Slovenije (predvsem z ljubljanskega območja in s Štajerske), tako kot sicer manj številni Čehi in Poljaki, velikokrat odločali za nemško jezikovno prakso oziroma narodnost, priseljenci iz bližnjega hrvaškega zaledja pa za slovensko, saj so se ti pogosto vključevali v slovenske organizacije in se prek njih integrirali v slovensko tržaško narodno in jezikovno okolje.

Obseg in strukturo priselitenih tokov smo analizirali na podlagi krajevnega izvora nosilcev gospodinjstev in njihovih partnerjev. Skupaj so priseljenci v večini obravnavanih predmestnih okrajev obsegali približno polovico prebivalcev, kar kaže na tedanji visok demografski porast tržaškega ožjega obmestja ter na proces urbanizacije in industrializacije, ki se je v tem primestnem pasu začel prav na prehodu iz 19. v 20. stoletje. Samo dva okraja izkazujeta nekoliko drugačno podobo: bolj »podeželske« Barkovlje, kjer je leta 1910 priseljeno prebivalstvo predstavljalo »le« okrog 40 %, in bolj »urbana« Sv. Marija Magdalena Zgornja, kjer je to prebivalstvo obsegalo več kot 60 % tam živečih oseb. Med glavnimi izvornimi območji priseljencev je bila povsod še najbolj enakomerno zastopana bližnja tržaška okolica s Krasom. Od tod je izhajalo 11–13 % nosilcev gospodinjstev, samo v Škednju je bilo priseljencev s tega območja manj (dobrih 7 %). Priseljenci iz tega najbližjega zaledja so sicer izraziteje prevladovali samo v Barkovljah, pri Sv. Ivanu pa že v manjši meri, saj je v tem predelu kar precej prebivalcev prihajalo tudi z Goriške in notranjih območij sedanje Slovenije (po okrog 9,5 %). Iz obeh teh območij je, poleg rojenih v bližnji tržaški okolici, izhajal dobršen del prebivalcev »železničarskega« Rojana (dobrih 15 % iz notranje Slovenije in skoraj 12 % z Goriške), medtem ko so v »železarskem« Škednju ob priseljenih iz notranje Slovenije (14 % prebivalstva) značilneje prevladovali še priseljenci iz Istre in Kvarnerja

Tabela 3: Narodnostna struktura prebivalcev izbranih predmestnih okrajev pred in po opravljeni reviziji popisa iz leta 1910 ter naša ocena stanja na podlagi analize podatkov iz popisnih pol (v %)

	Pred revizijo			Po reviziji			Naša ocena			% Rev. gospod.	
	SLO	ITA	Ostali	SLO	ITA	Ostali	SLO	ITA	Ostali	Revizija	Naša ocena
Barkovlje	62,1	32,2	5,7	74,1	19,7	6,2	78,5	15,0	6,5	12,8	2,1
Rojan	43,3	52,2	4,5	65,5	29,3	5,2	76,1	18,3	5,6	23,4	14,6
Sv. Ivan	49,0	47,5	3,5	62,4	34,0	3,6	73,1	22,6	4,3	13,7	12,8
Škeđenj	44,4	47,9	7,7	63,3	28,8	7,9	76,3	15,8	7,9	16,7	15,9
Sv. M.Mag.Sp.	59,7	38,9	1,4	76,8	21,4	1,8	81,3	15,5	3,2	14,8	5,4
Sv. M.Mag.Zg.	31,8	65,1	3,1	54,4	42,2	3,4	72,4	22,9	4,7	21,5	21,1

Tabela 4: Krajevni izvor nosilcev gospodinjstev in njihovih partnerjev v izbranih predmestnih okrajih leta 1910 na podlagi analize podatkov iz popisnih pol (v %)

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	SLO
Barkovlje	60,7	11,4	3,4	6,9	5,3	4,3	3,5	1,9	1,5	1,1	23,6 (60)
Rojan	46,4	13,2	5,0	11,6	15,3	2,3	3,0	1,9	1,1	0,2	40,1 (75)
Sv. Ivan	53,8	11,2	5,7	9,3	9,8	5,2	2,4	1,4	0,6	0,6	33,2 (72)
Škeđenj	48,0	7,5	13,2	4,6	14,0	2,6	3,7	2,8	1,7	1,9	32,6 (62)
Sv.M.M.S.	54,1	12,9	17,4	4,8	4,3	4,0	1,2	0,4	0,8	0,1	26,6 (58)
Sv.M.M.Z.	37,3	11,4	22,2	9,0	9,5	5,5	0,5	3,5	0,4	0,7	50,3 (80)

Op.: 1 – Trst; 2 – trž. okolica/Kras; 3 – Istra/Kvarner; 4 – Goriška; 5 – notranja Slovenija; 6–Furlanija/Italija; 7 – Avstrija/Nemčija; 8 – ostala nekdanja Jugoslavija; 9 – Češka/Poljska; 10 – drugo; SLO – skupaj rojeni v slovenskem zaledju (% vseh priseljencev).

(dobrih 13 % prebivalcev). Ta skupina priseljencev, še posebej rojeni v današnji Slovenski Istri, je značilno prevladovala v obeh Magdalenah, kjer je obsegala kar 17–22 % vseh nosilcev gospodinjstev in njihovih partnerjev.

Kakor je razvidno iz tabele 4, se je med nosilci gospodinjstev iz italijansko govorečih območij (predvsem iz Furlanije) v večini obravnavanih predmestnih okrajev priselilo samo 4–5,5 % (celo le okrog 2,5 % v Rojanu in Škednju. Iz nemško govorečih območij današnje Avstrije in Nemčije je prišlo 2,5–3,5 % (toda le 0,5–1 % v obeh Magdalenah). Rojeni na drugih hrvaških in nekdanjih jugoslovanskih območjih so obsegali 3–3,5 % prebivalcev pri Sv. Mariji Magdaleni Zgornji in v Škednju, drugje pa do 2 % nosilcev gospodinjstev. Rojeni na območjih današnje Češke in Poljske so bili nekoliko vidneje zastopani v Barkovljah in Škednju (okrog 1,5 % prebivalcev), rojeni na drugih območjih (predvsem na ozemlju današnje Madžarske) pa še zlasti v Škednju (okrog 2 % prebivalcev). Sicer pa je iz slovensko govorečega zaledja izhajalo skupaj okrog 60 % priseljencev v Barkovljah, Škednju in Sv. Mariji Magdaleni Spodnji, okrog 70–75 % priseljencev pri Sv. Ivanu in v Rojanu ter celo 80 % priseljencev pri Sv. Mariji Magdaleni Zgornji. V povprečju je torej slovensko prebivalstvo obsegalo kar 68 % vseh priseljencev v tržaškem predmestju. Ta skupina priseljencev je pri Sv. Mariji Magdaleni Zgornji predstavljala celo večino v okraju živečega prebivalstva, v drugih predmestnih okrajih z višjo stopnjo urbanizacije in industrializacije je obsegala 33–40 % prebivalcev, v Barkovljah in Sv. Mariji Magdaleni Spodnji pa so priseljenci iz slovenskega zaledja tvorili okrog 25 % lokalnih prebivalcev: v severnem perifernejšem okraju je namreč značilneje prevladovalo avtohtono prebivalstvo, v južnem pa so bili v večjem obsegu kot drugje zastopani priseljenci iz bližnjega hrvaškega zaledja.

Ker je slovensko prebivalstvo v tržaškem predmestju prevladovalo tako med avtohtonim kot priseljenim prebivalstvom in ker je bil tu proces urbanizacije šele v povojih, ne preseneča podatek, da je bilo v tem tržaškem naseljenem območju še vedno zelo malo narodnostno mešanih gospodinjstev. Po naši oceni so ta obsegala večinoma samo 4–5,5 %, v obeh Magdalenah pa celo komaj okrog 2,5 % vseh gospodinjstev. V večini primerov je šlo za zvezo med slovenskim partnerjem ali (še pogosteje) partnerico in osebo katere druge narodnosti (največkrat italijanske). Tovrstna kombinacija je opredeljevala pri Sv. Mariji Magdaleni Zgornji skoraj vsa mešana gospodinjstva (96 %), drugje pa 62–75 %. Slovenska gospodinjstva so po naši oceni obsegala okrog 70 % vseh gospodinjstev v Barkovljah, pri Sv. Ivanu in Sv. Mariji Magdaleni Zgornji ter okrog 75–80 % v ostalih treh okrajih. Gospodinjstva so v povprečju

povsod štela okrog 4,5 člana, samo pri Sv. Mariji Magdaleni Spodnji okrog 5. Pri slovenskih gospodinjstvih se srednje število članov ni veliko razlikovalo od navedenih: samo v Barkovljah je bilo značilno višje in se približalo 5 članom.

V okviru slovenskih gospodinjstev so po naši oceni tista z avtohtonimi nosilci izrazito prevladovala v Barkovljah (65 %), v nekoliko manjši meri (49–53 %) pa še v okrajih Sv. Ivan, Škedenj in Sv. Marija Magdalena Spodnja. V razmerju z avtohtonimi gospodinjstvi so gospodinjstva z neavtohtonimi nosilci rahlo (42 : 40 %) prevladovala v Rojanu, močno (52 : 32 %) pa pri Sv. Mariji Magdaleni Zgornji. Slovenska gospodinjstva mešanega izvora, se pravi tista, ki so jih tvorili avtohtoni in priseljeni nosilci, so v večini okrajev obsegala med 10 in 16 %: najmanjši je bil ta delež pri Sv. Mariji Magdaleni Zgornji, najvišji pa v sosednji Sv. Mariji Magdaleni Spodnji. Najmanj je bilo narodnostno mešanih gospodinjstev, pri katerih je slovenski nosilec živel z neslovenskim partnerjem: takih je bilo namreč po naši oceni le 3–6 % gospodinjstev s slovenskimi člani; nadpovprečno so bila zastopana pri Sv. Ivanu in Sv. Mariji Magdaleni Zgornji.

Večjo ali manjšo stopnjo urbanizacije obravnavanih okrajev izkazuje med drugimi kazalniki delež gospodinjstev, ki so živela v najemniškem stanovanju, saj je v takih razmerah leta 1910 živela večina mestnega prebivalstva in le zelo majhen del podeželskega, v dobršni meri še vedno kmečkega prebivalstva. Tudi v tem pogledu predstavljajo predmestni okraji nekakšno območje »prehoda« iz ruralne v urbano strukturo. V najemu je namreč živelo samo 30 % gospodinjstev pri Sv. Mariji Magdaleni Spodnji, 40 % gospodinjstev v Barkovljah, 50–55 % gospodinjstev v Škednju, Rojanu in Sv. Ivanu, vendar že skoraj 70 % gospodinjstev pri Sv. Mariji Magdaleni Zgornji, kjer smo zabeležili tudi največ stanovanjskih poslopij mestnega tipa. Značilnost tistega časa in tedanje urbane, hitro rastoče populacije je bila velika dinamičnost najemniškega trga, saj so se priseljeni najemniki stalno selili iz enega v drugo stanovanje. Poleg tega so v mnogih primerih še sami, da bi nekaj prislužili, oddajali »odvečne« sobe podnajemnikom, povečini prav tako priseljenim posameznikom in mladim družinam. Registrirane oziroma v popisu navedene podnajemnike je leta 1910 imelo okrog 14 % gospodinjstev v delavskem Škednju, okrog 10 % gospodinjstev v Rojanu, 6–8 % gospodinjstev v Barkovljah, Sv. Ivanu in Sv. Mariji Magdaleni Zgornji in manj kot 4 % gospodinjstev pri Sv. Mariji Magdaleni Spodnji. Individualni podnajemniki-priseljenci so bili skoraj vsi delavci, ki so se v Trst priselili iz slovenskega zaledja. Iz tega okolja je prihajalo okrog 80 % individualnih priseljencev v Rojanu in Sv. Ivanu ter

50–65 % v ostalih okrajih, razen pri Sv. Mariji Magdaleni Spodnji, kjer je ta skupina obsegala le četrtno individualnih priseljencev; večina individualnih podnajemnikov v tem okraju je prihajala iz hrvaškega zaledja.

Bolj ali manj poudarjeno »mestno« socialno strukturo predmestnih okrajev nam prikaže tudi delež tistih gospodinjestev, pri katerih so živele in delale služkinje, saj so te predstavljale nekakšen »standard« za skoraj vse kolikor toliko premožne mestne družine. Hišne pomočnice je tako imelo več kot 10 % gospodinjestev v Barkovljah, obmorskem kraju, v katerega se je naseljevalo več premožnih mestnih družin, in 4,5–6 % gospodinjestev v ostalih obravnavanih okrajih, z izjemo Sv. Marije Magdalene Zgornje, kjer je služkinje zaposlovalo in gostilo manj kot 2 % gospodinjestev. Čeprav so bile služkinje tedaj posebna kategorija individualnih priseljenk, so bile tudi te večinoma (med 65 in 75 %, v Škednju celo okrog 90 %) slovenske narodnosti. Manj številni so bili tedaj v Trstu hlapci, posli ali dekle, saj so tovrstno delovno pomoč nekoč najemala in prenočevala zlasti večja podeželska kmečka gospodarstva, v mestnem okolju pa predvsem trgovci in gostilničarji. Gospodinjestev oziroma gospodarstev s tovrstno delovno silo je bilo v obravnavanih predmestnih okrajih leta 1910 le okrog 1,5 %. Samo v obeh Magdalenah jih je bilo nekaj več, in sicer okrog 2,5 %: v Spodnji zaradi kmečkih, v Zgornji pa tudi zaradi nekmečkih dejavnosti.

Analiza strukture aktivnih po sektorjih dejavnosti (glej tabelo 5) kaže, da je kmetijstvo v obravnavanih, večinoma s slovenskim prebivalstvom naseljenih predmestnih okrajih zajemalo komaj 5,5–9 % zaposlenih. Samo pri Sv. Mariji Magdaleni Spodnji je ta sektor obsegal približno četrtno aktivnih. Ta delež se bistveno ne poveča, tudi če v primarni sektor deloma vključimo nekatere »vmesne« profile, kakršne smo v večjem obsegu zasledili na tržaškem podeželju, in sicer mlekarice, rožnarice in branjevke. Takih zaposlitvenih profilov smo nekaj zabeležili le v Barkovljah, Rojanu in Škednju, vendar se je z njimi vred začetni delež aktivnih v primarnem sektorju okrepil le za slab odstotek. V tem mestu bližnjem pasu so namreč ženske družinski dohodek večinoma povečevale kot perice, saj je bilo tu v nasprotju s kraškim zaledjem veliko vodnih virov, bližina mesta pa je to dejavnost še dodatno spodbujala, kot je omogočila razvoj krušarske dejavnosti v Škednju. To je verjetno tudi eden izmed razlogov, zaradi katerih so v predmestnih okrajih terciarne dejavnosti nekoliko bolj zastopane kot bi bilo mogoče pričakovati. Te obsegajo v severnih treh okrajih (Barkovlje, Rojan in Sv. Ivan) 51–54 % aktivnih, v južnih (Škedenj in obe Magdaleni) pa 35–36 %. Delavski, sekundarni sektor je zaposloval večino aktivnih v Škednju in Sv. Mariji Magdaleni Zgornji (okrog

55 %) ter tudi pri Sv. Mariji Magdaleni Spodnji (40 %), kjer je bila zaposlitvena struktura še najbolj enakomerno porazdeljena med vsemi tremi področji. V ostalih treh okrajih je ta sektor dejavnosti prav tako obsegal okrog 40 % aktivnih, vendar je za 10–15 odstotnih točk zaostajal za terciarnim.

Pri slovenskem prebivalstvu se aktivnostna struktura ni bistveno razlikovala od zgoraj opisane. Za 2–3 odstotne točke višji je bil delež aktivnih v primarnem sektorju v Rojanu, Škednju in Sv. Mariji Magdaleni Zgornji, kjer je dosegel vrednost 9–12 %. Sekundarni sektor je bil med Slovenci nekoliko nadpovprečno zastopan le v Barkovljah, podpovprečno pa v Škednju in Sv. Mariji Magdaleni Spodnji. Terciarni sektor je bil med slovenskim prebivalstvom slabše zastopan v vseh treh severnih okrajih in pri Sv. Mariji Magdaleni Zgornji, nekoliko nadpovprečno pa le v Škednju. Ženski poklici so bili med vsemi zaposlitvenimi profili najslabše zastopani v Rojanu (dobrih 11 %), sicer pa so v povprečju obsegali med 15 in 20 % aktivnih. Pri slovenskem prebivalstvu so bili ženski poklici značilno višje (za 7 odstotnih točk) zastopani v Barkovljah, v manjši meri (za 2–3 odstotne točke) pa še v okrajih Sv. Ivan, Škedenj in Sv. Marija Magdalena Spodnja. Med industrijskimi delavci so na splošno ženske predstavljale le okrog 3 % zaposlenih v Rojanu in Škednju, 6–9 % zaposlenih pa v ostalih okrajih, z izjemo Barkovelj, kjer je zaradi tam značilneje zastopane lahke industrije delež žensk med delavci celo presegel 15 %. Pri slovenskem prebivalstvu smo opaznejši odstop od pravkar navedene strukture opazili le pri Sv. Ivanu, kjer je bil delež žensk med industrijskimi delavci za dve odstotni točki višji od povprečja.

Na splošno so bili »višji« poklici (kot so uradniki, trgovci, gostilničarji ipd.) značilneje zastopani le v severnih okrajih (12–16 % aktivnih), slabše pa v južnih okrajih, saj je ta skupina aktivnih obsegala v Škednju 9 %, pri Sv. Mariji Magdaleni Zgornji pa komaj 5 % zaposlenih. Podoben padajoči trend od severa proti jugu je izkazovala še slabše zastopana skupina intelektualnih poklicev (učitelji, zdravniki, inženirji ipd.), ki je v Barkovljah obsegala dobra 2 %, pri Sv. Mariji Magdaleni Zgornji pa manj kot odstotek aktivnih. Med slovenskim prebivalstvom so bili »višji« poklici značilneje slabše (za okrog 5 odstotnih točk) zastopani v vseh treh severnih okrajih, v manjši meri (za 2 ali 3 odstotne točke) pa še v Škednju in obeh Magdalenah. Značilneje slabše kot sicer so bili intelektualni poklici med slovenskim prebivalstvom zastopani v Rojanu in spet v obeh Magdalenah.

Kakor je razvidno iz tabele 5, so leta 1910 aktivnostne mere, se pravi delež aktivnega prebivalstva na skupno prebivalstvo, nekoliko višje med slovensko kakor pa med celotno populacijo posameznih okrajev. Še največja

je ta razlika v primeru Barkovelj, kjer je bila očitno tudi družbena razdalja med avtohtonim in priseljenim, nadpovprečno premožnim mestnim prebivalstvom največja. Kot lahko razumemo iz teh podatkov, je bila socialna diferenciacija obeh skupin prebivalstva najmanjša v izrazito »delavskih« okrajih, kakršni so bili Sv. Ivan, Škedenj in Sv. Marija Magdalena Zgornja. Do podobnih opažanj pridemo, če primerjamo delež Slovencev med aktivnim prebivalstvom ter našo oceno deleža Slovencev med vsem prebivalstvom (glej tabelo 3). Deleža se ujemata pri večini obravnavanih območij, do značilnega odstopanja spet prihaja v Barkovljah, kjer je aktivnostna mera za okrog 5 odstotnih točk višja od narodnostne, v manjši meri (za 2 odstotni točki) pa še v bližnjem Rojanu, kjer smo prav tako ugotovili, da je bila družbeno-ekonomska struktura italijanskega prebivalstva nekoliko ugodnejša od slovenske.

V Barkovljah smo nenazadnje zabeležili tudi največjo razliko pri srednjem številu aktivnih članov na gospodinjstvo: to je znašalo 1,8 pri celotni populaciji in 2,1 pri slovenski. Podobno, se pravi med 1,8 in 2,0, se je ta mera gibala tudi v ostalih obravnavanih okrajih, vendar brez bistvenih odstopanj med narodnostnimi skupinami. Tako med celotnim kot med slovenskim prebivalstvom je bilo srednje število aktivnih članov na gospodinjstvo značilno najnižje v Rojanu (1,6), kar se povsem ujema s prav tako najnižjo zabeleženo aktivnostno mero (35–36 %). Prikazano stanje je najverjetneje povezano z dejstvom, da je bil tu dobršen del aktivnih zaposlen pri državni železnici (kot železničarski delavci ali nižji uradniki), kar je gospodinjstvom dajalo višjo socialno varnost in delovno stabilnost kot na tistih območjih, kjer smo zabeležili večje število tovarniških in pristaniških delavcev in kjer je bil zato večji tako delež »prekarnih« delavcev oziroma dninarjev kakor tudi delež aktivnih med ženskami. Nazadnje je treba omeniti še en socialni kazalnik, in sicer delež gospodinjstev s samo neaktivnimi člani. To posebno in tedaj malo zastopano skupino gospodinjstev so največkrat sestavljale (po izvoru večinoma slovenske) vdove, v manjši meri še upokojenci in rentniki ali rentnice z otroki ali brez njih. V mestnem okolju so bila tovrstna gospodinjstva značilna predvsem za višje socialne kroge, kakor nam to spet dokazuje podatek za Barkovlje, kjer je znašal delež takih gospodinjstev pri celotnem prebivalstvu dobrih 7 %, pri slovenskem pa kar 5 odstotnih točk manj. Isti delež smo zabeležili med slovenskimi in italijanskimi prebivalci v podobno »ruralni«, a etnično-socialno bolj uravnoteženi Sv. Mariji Magdaleni Spodnji. V drugih okrajih je delež gospodinjstev s samo neaktivnimi člani obsegal pri slovenskem prebivalstvu 3–3,5 %, pri celotnem prebivalstvu pa le malo več, in sicer 3,2–4,2 %.

Tabela 5: Struktura aktivnih med celotnim in slovenskim prebivalstvom v izbranih predmestnih okrajih leta 1910 na podlagi analize podatkov iz popisnih pol (v %)

	Prim.	Sek.	Terc.	1	2	3	4	5	6
Barkovlje vsi	8,3	38,2	53,5	20,3	15,2	16,1	2,2	37	
Slav. preb.	9,3	40,2	50,5	27,7	15,6	9,6	1,7	40	84
Rojan vsi	6,8	42,7	50,5	11,4	2,6	14,9	1,8	35	
Slav. preb.	8,7	44,0	47,3	11,8	1,4	10,9	0,8	36	78
Sv. Ivan vsi	5,3	40,7	54,0	18,0	7,6	11,9	1,6	39	
Slav. preb.	6,8	41,6	51,6	19,7	9,6	8,2	1,0	39	74
Škeđenj vsi	9,4	54,3	36,3	17,8	3,2	9,0	1,2	41	
Slav. preb.	11,6	50,2	38,2	20,9	3,6	6,4	0,7	41	77
Sv. M. M. Sp. vsi	24,9	39,9	35,2	18,7	6,2	6,3	1,1	39	
Slav. preb.	26,6	37,2	36,2	21,4	6,7	4,4	0,2	40	82
Sv. M. M. Zg. vsi	7,9	56,2	35,9	14,5	9,2	4,9	0,8	39	
Slav. preb.	10,9	56,6	32,5	14,8	10,1	2,7	0,2	39	74

Op.: 1 – ženski pokl.; 2 – ženske med ind. delavci; 3 – »višji« pokl.; 4 – intel. pokl.; 5 – aktivni med vsem preb.; 6 – slov. akt. preb. med vsemi akt. preb.

Zadnji vidik, ki ga bomo tu obravnavali, zadeva kmečka gospodarstva, s pomočjo katerih lahko neposredno »izmerimo« večjo ali manjšo stopnjo ruralnosti tega nekdanjega tržaškega bližnjega podeželja. Omenili smo že aktivnostno strukturo in delež aktivnih v primarnih, kmetijskih dejavnostih, na tem mestu pa bomo podali še nekaj podatkov v zvezi z gospodinjstvi, pri katerih je popis zabeležil perutnino ali živino (glej tabelo 6). Najštevilnejša so bila seveda gospodinjstva s perutnino, na katero je ostalo najdalj časa »navezano« s slovenskega podeželja priseljeno prebivalstvo. Tudi avtor teh vrstic se spominja, da je njegova v Trnovem pri Ilirski Bistrici rojena nona še v prvih desetletjih po drugi svetovni vojni v »zadnjem« delu vrta svoje vile, le deset minut hoda od ožjega mestnega središča, gojila in lastnoročno klala perutnino. Leta 1910 je perutnino imelo 27 % gospodinjstev pri Sv. Mariji Magdaleni Spodnji, 13–18 % gospodinjstev v Barkovljah, Rojanu in Sv. Ivanu ter samo 8–10 % gospodinjstev v Škednju in Sv. Mariji Magdaleni Zgornji. Prašiče je redila prav tako nekaj več kot četrtnina gospodinjstev pri Sv. Mariji Magdaleni Spodnji, sicer pa 12–15 % gospodinjstev v Barkovljah in Rojanu ter 7–9 % gospodinjstev v ostalih okrajih. V povprečju je vsako gospodarstvo imelo 2 prašiča, nekoliko intenzivnejša je bila le reja pri Sv. Mariji Magdaleni Zgornji (ok. 3 praš./gospod.). Bistveno nižji je bil povsod delež gospodinjstev s kravami: ta je znašal okrog 10 % v najbolj ruralni Sv. Mariji Magdaleni Spodnji, sicer pa le od 2 % (v Škednju) do 5 % (v Rojanu). Intenzivnejšo rejo smo zabeležili v okrajih Sv. Ivan, Škedenj in Sv. Marija Magdalena Spodnja, kjer je vsak hlev v povprečju premogel 2–3 krave.

Tabela 6: Delež gospodinjstev oziroma gospodarstev s perutnino in živino v izbranih predmestnih okrajih leta 1910 na podlagi analize podatkov iz popisnih pol

	Perutnina	Prašiči (št./gosp.)	Krave (št./gosp.)	Konji (št./gosp.)
Barkovlje	18,3	14,7 (1,8)	3,6 (1,9)	2,3 (3,5)
Rojan	14,7	12,2 (1,5)	4,7 (1,7)	1,0 (3,1)
Sv. Ivan	12,9	8,7 (2,4)	3,4 (2,5)	2,2 (1,6)
Škedenj	7,5	6,5 (2,2)	2,4 (2,7)	3,2 (1,3)
Sv. M. M. Sp.	26,8	25,8 (2,4)	10,4 (2,5)	8,4 (1,3)
Sv. M. M. Zg.	10,2	7,9 (2,8)	3,4 (1,6)	5,7 (1,8)

Nekoliko manj primeren za »merjenje« stopnje ruralnosti je podatek o gospodinjstvih s konji, saj so te tedaj uporabljali tako kmetje za prevoz svojih pridelkov na mestni trg kakor s kmetijstvom nepovezani prevozniki in kočijaži ali lastniki večjih proizvodnih obratov. To so potrdili tudi popisni podatki, saj smo najvišji delež takih gospodinjstev ponovno ugotovili pri Sv. Mariji Magdaleni Spodnji (več kot 8 %), kjer so konje uporabljali številni tam živeči pridelovalci povrtnin za mestni trg, kar visok (skoraj 6 %) pa je bil ta delež tudi v sosednji Sv. Mariji Magdaleni Zgornji, kjer smo vzdolž Reške ceste zabeležili kar precej prevoznikov. V drugih okrajih se je delež gospodinjstev s konji gibal med 1 % v Rojanu in 3 % v Škednju, kjer so konje zelo verjetno uporabljali tudi za prevoz kruha v mesto. Skoraj povsod je na gospodarstvo prišlo v povprečju okrog 1,5 konja, razen v Barkovljah in Rojanu, kjer je imelo vsako gospodarstvo v povprečju 3–3,5 konja, saj je tam prisotna lahka industrija za prevoz blaga v mesto očitno uporabljala predvsem konjsko vprego.

Narodnostna in družbena podoba mestnih četrti z vidnejšim deležem slovenskega prebivalstva leta 1910

Slovensko prebivalstvo je po uradnih podatkih revidiranega popisa na ožjem mestnem območju obsegalo slabih 16 % meščanov z avstrijskim državljanstvom.¹⁷⁵ Med mestnimi okraji je imel za Slovence poseben pomen še zlasti Sv. Jakob, kjer je popis iz leta 1910 pokazal, da predstavljajo Slovenci skoraj četrtino prebivalcev z avstrijskim državljanstvom, enako, kar prese- netljivo močno zastopanost slovenskega prebivalstva, je imela tedaj še četrt Novo mesto oziroma tako imenovana Terezijanska četrt. Slovensko prebival- stvo je bilo skladno s splošnim povprečjem v mestu zastopano v okrajih Sv. Vid (t.i. Jožefinska četrt) in Nova mitnica (t.i. Franciscejska četrt), podpov- prečno (5,5–10,5 % avstrijskih državljanov) pa v Starem mestu in pri Stari mitnici. Zadnjo smo nazadnje tudi vključili v naš pregled, saj se je izkazalo, da je bil tu dejanski delež slovenskega prebivalstva precej višji od tistega, ki ga je ugotovil revidirani popis. V nadaljevanju bomo pregledali torej družbeno in narodnostno stanje v petih od šestih mestnih četrti, od katerih imajo Novo mesto, Sv. Vid in Nova mitnica bolj buržoazni značaj, Stara Mitnica in Sv. Jakob pa bolj delavsko-malomeščansko družbeno strukturo.

¹⁷⁵ Za priseljene tujce, ki so predstavljali točno petino Tržčanov, objavljeni popisni podatki niso navajali narodnosti.

Zaradi velikega števila v mestu živečega prebivalstva smo se odločili, da bomo za zgoraj navedene mestne četrti z nadpovprečno ali vsaj dovolj razpoznavno zastopanostjo slovenskega prebivalstva opravili le sondne, vendar dovolj reprezentativne (v vsakem okraju smo v analizo vključili po 1500–2000 prebivalcev) preglede njihovih osrednjih predelov, nenazadnje tudi zato, da bi ugotovili, na kakšen način se je slovensko prebivalstvo vključevalo v mestno družbeno strukturo. Pri pregledu spreminjanja socialne in narodnostne podobe izbranih tržaških četrti bomo tako tudi za mestno središče prvič doslej opravili podrobnejšo in celovitejšo analizo popisnih podatkov za leto 1910, se pravi stanja v času, ko je »slovenski Trst« dosegel svoj višek. Pregled izvirnih popisnih pol, ki jih hrani arhiv tržaške občine, nam je omogočil verifikacijo podatkov narodnostne pripadnosti posameznih članov tržaških gospodinjstev pred izvedbo revizije in po njej, poleg tega pa smo lahko tako še sami opravili oceno narodne pripadnosti vseh v popis zajetih prebivalcev (torej tudi oseb z neavstrijskim državljanstvom) in s tem ugotovili ustreznost opravljene revizije. Ta naj bi po mnenju italijanskih proučevalcev predstavljala »maksimalno možen«, če ne že »umeten« obseg slovenskega prebivalstva v mestu,¹⁷⁶ naša analiza tržaških predmestnih okrajev pa je pokazala, da je bilo dejansko število Slovencev v Trstu tedaj še precej večje, če upoštevamo objektivna opredelitelna merila, kot je predvsem kombinacija priimka in kraja rojstva v popisu zajetega prebivalstva. V popisnih polah navedeni podatki nam obenem povedo marsikaj o tem, kako se je v kontekstu splošnega demografskega razvoja mestnih okrajev formiralo slovensko tržaško prebivalstvo in kakšna je bila njegova socialna struktura, omogočajo pa tudi primerjavo s socialno strukturo ostalih v mestu zastopanih narodnostnih skupin, predvsem seveda z italijansko, ter delni vpogled v tedanjo stopnjo medetnične integracije, ki jo izražata zlasti število in tipologija mešanih gospodinjstev.

Pregled bomo začeli pri osrednjih severnih mestnih okrajih Sv. Vid, Novo mesto in Nova Mitnica, kjer je bilo osredotočeno tržaško staro meščanstvo in kjer so živeli tudi vsi tisti, ki so medtem v svojem poklicu že »uspehi«, nato pa bomo obravnavali že nekoliko perifernejši, »ljudski« četrti Stara Mitnica in Sv. Jakob, v kateri se je tedaj stekala glavnina revnejših priseljencev, ki so v Trstu iskali bolj ali manj redno zaposlitev v tovarnah, trgovskih, gostinskih in obrtnih obratih ali kot nižji uradniki v javnih in zasebnih pisarnah.

176 Schiffner, *Sguardo storico*.

Sv. Vid

S tem imenom so v popisih za leti 1900 in 1910 označevali tako imenovano Jožefinsko četrto, ki se je vzdolž obalnega pasu jugozahodno od Starega mesta pričela širiti v prvi polovici 19. stoletja z lepimi neoklasicističnimi palačami na obalnih »rivah« (tedaj sta se obrežni cesti imenovali Riva dei Pescatori in Riva Grumula) in po notranji vzporedni Ulici Lazzaretto Vecchio. Ker so na tedanjem Trgu Leipzig (danes Hortis) ob sedežu tržaške škofije stali tudi naravoslovni muzej ter trgovska in pomorska akademija (muzej umetnosti pa je tudi stal nedaleč stran), je ta četrto postala pomembno tržaško kulturno središče. Za ta mestni predel je bilo značilno tudi to, da so v njem poleg nekaterih starih tržaških plemiških rodbin prebivali še številni izvorno hrvaški priseljenci z vzhodne jadranske obale, ki so se v Trstu uveljavili na področju pomorstva in pomorske trgovine. Četrto sta od Starega mesta razmejevali ulici Fontanone (danes Venezian) in San Michele, na zahodu pa je segala do Terezijanskega pomola (danes Fratelli Bandiera), nekdanjega Arzenala in rižarne. Šele v drugi polovici 19. stoletja se je poselitev urbanega tipa razširila tudi južneje od zahodnega dela tedanje Ulice Santissimi Martiri (danes Università), saj je bilo pobočje griča Sv. Vid tedaj pretežno poseljeno z vilami premožnejših meščanov, deloma pa so ga zasedala vojaška zemljišča na območju nekdanje utrdbe oziroma Šance (Campo San Vito). Po izgradnji postaje Bohinjske železnice pri Sv. Andreju se je s postavitvijo tovarne Stabilimento Tecnico Triestino, Arzenala avstrijskega Lloydja, ladjedelnice sv. Marka, tovarne linoleja in občinske plinarne začela intenzivna industrializacija tega nekdanjega »mondenega« obalnega predela, ki je na vzhodu segal do Škednja, na severu pa mejil s tedaj prav tako razvijajočim se delavskim okrajem Sv. Jakob onkraj Ulice Navali.

Popis iz leta 1900¹⁷⁷ je v tem mestnem okraju zabeležil 565 hiš in skoraj 16 tisoč prebivalcev (od tega manj kot 800 Slovencev), popis iz leta 1910 pa okrog 640 hiš in skupaj okrog 21.500 prebivalcev (od tega okrog 3 tisoč Slovencev in 2600 priseljencev brez avstrijskega državljanstva). Skladno z uradnimi popisnimi podatki se je v navedenem desetletju število hiš povečalo za 13 %, število prebivalcev za 35 %, število Slovencev pa kar za štirikrat. Srednje število stanovalcev na poslopje se je povečalo z okrog 28 na skoraj 34. Toda poglejmo podrobneje, kaj nam za izbrani osrednji del okraja povedo izvirni popisni podatki za leto 1910, ki smo jih pregledali v občinskem arhivu.

177 Glej: *Gemeindelexicon*; ta je prvič podajal podatke po mestnih okrajih.

Slika 37: Pogled s še obdelanega griča Sv. Vid na Novo mesto in novo pristanišče.

Slika 38: Središče četrti Sv. Vid, Jožefinski trg (zdaj Venezia).

Večina hiš je imela vsaj 5 stanovanj, po 10 ali več stanovanj je imelo 6 poslopij, v eni zgradbi pa je bilo celo več kot 20 stanovanj. Prav tukajšnja bivališča morda še bolj kot druge označuje za tisti čas zelo značilna vertikalna socialna »hierarhizacija«: v spodnjem delu palač so se nahajala ob obveznih vratarnicah, ki so pogosto služile tudi kot čevljarske delavnice, velika stanovanja z več kot 10 sobami, medtem ko so se v zgornjih, podstrešnih nadstropjih stiskala mala, tudi eno- ali dvosobna bivališča (v tem primeru je eno sobo zavzemala kuhinja, drugo pa spalnica), v katerih so živeli v pristanišču zaposleni delavci ali prevozniki, nižji uradniki, sluge, pomorščaki, težaki ali dninarji. Čeprav je treba poudariti, da so tedaj le redka in največja stanovanja razpolagala s kopalnico in straniščem, so se višine letnih najemnin stanovanj razlikovale glede na njihovo velikost in dohodek najemnika. Najpremožnejši so v tem okraju plačevali do 2 tisoč kron (avstrijska krona bi danes veljala okrog pet evrov) ali več, najrevnejši pa od 60 do 250 kron. V našem pregledu smo v skupini prvih zasledili trgovca na debelo Escherja in solastnika špediterskega podjetja De Parisija, ki sta za svoji vsaj 15 sobni stanovanji plačevala po okrog 5 tisoč kron, a tudi angleškega trgovskega agenta Lengerkeja, evangeličanskega švicarskega upokojenca Gauzonija, na Malem Lošinju rojenega direktorja ladijskega podjetja Premudo, sodnika slovenskega rodu (mati se je pisala Jug) Polakovicsa, v Pazinu rojenega notarja Depiera, v Rovinju rojenega notarja Quarantottoja, v Dalmaciji rojeno vdovo Badonicich, kemika Timeusa, v Veroni rojenega rentnika Schioppo, na Madžarskem rojenega direktorja banke Gregerja in prav tam rojenega podadmirala Berghoferja, v Piranu rojenega direktorja banke Bartoleja in trgovca s pomorskimi artikli Grega, v Poreču rojenega občinskega kemika Fortuno in v Kanalu rojenega predsednika pritožbenega sodišča Jacopiga, ki so za svoja vsaj 8-sobna stanovanja plačevali po 2500–3000 kron. Enako visoko letno najemnino za 8-sobno stanovanje je na Ulici Annunziata 1 plačevala Cerkev za svoj sedež za misijone v Afriki. Okrog 2 tisoč kron pa so plačevali: vdovi Usiglio-Levy in Jellersitz, direktor tovarne Stabilimento Tecnico, Dunajčan Hochapfel, dalmatinski ladijski kapitan Breguglian, francoski upokojenec Bernheim, lastnik izvoznega podjetja, baron Currò, vdova Spadon, v Brixnu rojeni inšpektor Lloyda Schiesst, na Malem Lošinju rojeni zdravnik Zadro, tovarniški visoki uradnik Hermann, rentnica Luzzatto, na Krku rojeni visoki državni uradnik Milovčić, v Parizu rojeni finančni posrednik Menscheller, upokojenca Mittison Defacis in Mistrovachi, državni uradnik Pfeiffer, v Kopru rojeni državni uradnik Marcolini, vdovi Venezian in Ascoli, rentnik Carmelich, na Cresu rojeni državni uradnik Zadro, upokojenec Tiani, v

Miljah rojeni ladijski načrtovalec v ladjedelnici Carlini, v Kopru rojeni zdravnik Loser, v Dubrovniku rojena vdova De Conti-Caboga, na Reki rojeni državni uradnik Burgstaller ter državni uradniki Rutter, De Zandonati in Condorelli.

Zgornji seznam nam pomaga razumeti socialno, narodnostno in izvorno sestavo tega mestnega predela, zanimiv pa je tudi pregled lastnikov tukajšnjih palač, med katerimi zasledimo dediče že omenjene družine Jellersitz (ti so živeli v vili na Ulici Romanin), v tržaškem Novem mestu živče dediče barona Curròja, v Benetkah živčega Pigazzija, ki je bil lastnik dveh tukajšnjih palač, tako kot na Ulici Ponterosso živči Luzzatto. Poleg teh so bili lastniki vsaj ene palače pri Sv. Vidu tudi v Nici živči Costantinovich ter pri Sv. Vidu živča in v Dalmaciji rojena trgovca Covacevich in Anicich, kar kaže, da so se v ta okraj med prvimi priselili prav trgovci in pomorščaki iz vzhodne jadranske obale. V okraju je ostalo nekaj palač starejših tržaških rodbin, kakršna je bila rodbina Sartorio, ki je dajala v najem stanovanja v palači v Ulici Lazzaretto Vecchio 17, sama baronica Sartorio pa je živela s svojimi služabniki in pri Sežani rojeno vratarico v palači na Ulici SS. Martiri 3. Občasno so v svoji palači na Ulici Lazzaretto Vecchio, ki so jo delno dajali v najem, živeli tudi potomci rodbine De Basevi. Nekatere palače so bile tudi v lasti fundacij, kot je bila fundacija Revoltella, ki je svojo palačo na tedanji Ulici Sanità namenila muzeju umetnosti, in drugih investitorjev. Med temi je bila tržaška srbska pravoslavna skupnost, ki je bila lastnica palače v Ulici Lazzaretto Vecchio 13, a tudi znano slovensko gradbeno podjetje Martelanc (to je zgradilo med drugimi objekti tudi Narodni dom), ki je imelo svoj sedež v Ulici Donizetti 5 in je na Ulici Sanità (danes Diaz) 14 zgradilo po številu stanovanj največjo palačo v četrti Sv. Vid. Ob njej, na številki 16, je stala palača, katere lastnik je bila slovenska Jadranska banka s sedežem v Ulici Zonta 7.

Naš pregled je v tem okraju zajel nekaj manj kot 1600 prebivalcev. Njihova narodnostna sestava pred revizijo je bila taka: okrog 83 % je bilo Italijanov, 4 % Slovencev, 9 % Nemcev, 3 % Hrvatov, 1 % pa pripadnikov drugih narodnosti, med katerimi je bilo največ Angležev in Grkov. Po opravljeni reviziji se je delež Italijanov zmanjšal na slabih 78 %, delež Slovencev povečal na skoraj 9 %, Nemcev na slabih 10 %, medtem ko je ostal delež Hrvatov in drugih nespremenjen. Kakor lahko vidimo, uradni »popravki« niso bili posebej relevantni, saj so zajeli le okrog 4 % lokalnih gospodinjstev, so pa v večini primerov (64 %) zadevali »vračanje« slovenske narodnosti tistim, ki jim je prvotni popis pripisal »običajno uporabo« italijanskega jezika in s tem ustrezno narodnostno pripadnost. Ker so uradni objavljeni podatki

pokazali, da je slovensko prebivalstvo pri Sv. Vidu obsegalo okrog 15 % tu živečih meščanov,¹⁷⁸ bi lahko sklepali, da je večina tukajšnjega slovenskega prebivalstva živela v obrobnejšem, ne pa v osrednjem delu te mestne četrti, ki je bil predmet naše analize. Vendar je treba upoštevati tudi dejstvo, da so uradni popisni podatki pri narodnostnem razvrščanju zajemali tudi vojaško osebje, ki je službovalo v Trstu, in med tem so Slovenci predstavljali največjo skupino (28 % od skupaj nekaj več kot 3 tisoč vojakov). Po drugi strani je »revizija revizije«, ki smo jo opravili na podlagi objektivnejših kazalnikov narodnostnega opredeljevanja, pokazala popolnoma drugačno podobo od tiste, ki jo izkazuje revidirani popis, saj bi po naših merilih v izbranem območju Sv. Vida italijansko prebivalstvo v okraju obsegalo 56,3 %, slovensko 19,8 %, nemško 9,3 %, hrvaško 12,4 %, prebivalstvo drugih narodnosti pa 2,2 %.

Naša revizija je zaobjela skoraj četrtino gospodinjstev, večina opravljenih popravkov pa je zadevala »deitalijanizacijo« slovenskega (46 %) in hrvaškega (37 %) prebivalstva. Ta postopek je bil v mestnem središču veliko zahtevnejši kakor v predmestju, saj smo se v tem okolju srečevali ne le s priseljenci, ampak tudi ali predvsem z že integriranimi in družbeno »uspelimi« posamezniki, pri katerih se njihov objektivni etnično-jezikovni izvor po vsej verjetnosti ni več »ujemal« s subjektivnim. Če sta bila na primer v Tomaju rojeni čevljar in vratar poslopja v Ulici Lazzaretto Vecchio 11 Cerne ter tam živeči v Kanalu rojeni predsednik porotnega sodišča Jacopig ne glede na drugačno opredelitev v objektivnem pogledu nedvomno Slovence, pa je vprašanje, ali bi lahko slovensko objektivno pripadnost še lahko pripisali v Trstu rojeni vdovi Jellersitz ali v isti stavbi živečemu drugemu Jellersitzu, ki se je prav tako že rodil v Trstu in tam služboval kot vodja urada družbe Adriatica di Spedizione (navedena sta kar visoko najemnino plačevala tretjemu Jellersitzu, ki je živel v Ulici Romanin 10). V našem postopku smo zaradi tega za Slovence opredelili na primer v Sežani rojeno vdovo in cvetličarko Fondo ali prav tako v Sežani rojenega uradniškega slugo Potrato, ne pa njihovih, že v Trstu rojenih otrok ali v Trstu rojene nosilce gospodinjstev, kot so bili lastnik trgovine z lesom Sablich, lastnik sodarske obrti Repich ali lastnik pekarnе Habse.

Tudi z navedenimi omejitvami se je po naši oceni število Slovencev v okraju povečalo za več kot dvakrat, število Hrvatov kar za štirikrat, število pripadnikov ostalih narodnosti pa prav tako za več kot dvakrat. Med zadnjimi smo ugotovili največ Turkov, Grkov in drugih, na Balkanu rojenih prebivalcev, ki jih je uradni popis pred revizijo in po njej povsem prezrl, saj

178 Brez upoštevanja »tujcev«, za katere popis ni navajal narodnosti, bi ta delež znašal 16,1 %. Če pa bi vsem »tujcem« pripisali italijansko narodnost, bi delež slovenskega prebivalstva znašal 14,1 %.

so vsi navedli, da je njihov »običajno uporabljeni« jeziki italijanščina. S svojo narodnostno strukturo se Sv. Vid izkaže za najbolj »vzhodno-sredozemsko« tržaško mestno četrt, saj so se v ta okraj naselili ne le trgovci in visoki uradniki, ampak tudi številni pomorščaki iz te regije, med katerimi so vidneje prevladovali Hrvati oziroma Dalmatinci. Prav tu in v Starem mestu je bila ta tržaška skupnost tudi najštevilčnejša. Glede zastopanosti slovenskega prebivalstva v tem mestnem okraju pa je treba omeniti, da imajo v tej skupini zelo veliko težo po meščanskih domovih živeče služkinje, ki so predstavljale kar tretjino vsega lokalnega slovenskega prebivalstva. Brez te skupine bi dejanski delež pri Sv. Vidu »avtohtono« prisotnega slovenskega prebivalstva znašal dobrih 13 %, se pravi približno toliko, kolikor jih je naštel uradni popis po reviziji.

Po kraju rojstva nosilcev gospodinjstev in njihovih partnerjev oziroma partneric izhaja, da se je med prebivalci izbranega območja Sv. Vida v Trstu rodilo le slabih 36 %, kar pomeni, da so veliko večino tukajšnjih meščanov leta 1910 predstavljali priseljenci. Med temi jih je največ prišlo iz hrvaške Istre in Dalmacije (več kot 22 %), okrog 8 % prebivalcev se je rodilo na območju današnje slovenske Istre, po 4–5 % pa na drugih območjih (tržaška okolica, Goriška, notranja Slovenija, Furlanija, druga območja Italije, današnja Avstrija in Nemčija, druge evropske dežele). Skupaj se je v pretežno slovensko govorečem zaledju rodilo 23 % tukajšnjih prebivalcev oziroma 36 % priseljenec, na Hrvaškem se je rodila dobra tretjina, v Italiji 16 %, v nemško govorečih deželah pa 7 % priseljencev. Gospodinjstva, v katerih je živelo slovensko prebivalstvo (brez služkinj in individualnih podnajemnikov), so po naši oceni obsegala 17,5 % vseh pregledanih družinskih enot. Od teh so gospodinjstva, ki so jih tvorili v Trstu rojeni nosilci, obsegala slabih 13 %, priseljeni nosilci pa okrog 60 % družinskih enot. Po krajevnem izvoru mešana gospodinjstva, se pravi taka, v katerih se je en partner rodil v Trstu, drugi pa se je v mesto priselil, so obsegala nekaj več kot 9 %, narodnostno mešana gospodinjstva pa več kot 20 % družinskih enot s slovenskim prebivalstvom. Sicer so tovrstna gospodinjstva na splošno v okraju obsegala okrog 7 % vseh gospodinjstev. Med raznovrstnimi kombinacijami je nekoliko prevladovala tista, pri kateri je italijanski partner živel s slovensko partnerico, sicer pa sta bili najznačilnejši tipologiji, ki sta vključevali po enega hrvaškega partnerja ali partnerico (skoraj polovica primerov) ali po enega slovenskega partnerja ali partnerico (40 % primerov) – v 90 % teh primerov je bila partnerica Slovenka.

V povprečju so gospodinjstva (brez služkinj in individualnih podnajemnikov) štela po 3,5 člana. Najpogostejši tipologiji so predstavljala dvočlanska in od štiri- do petčlanska gospodinjstva (po 28 % primerov). Njihov »mestni«

značaj izraža zlasti razmerje med deležem gospodinjstev, ki jih sestavlja/ta samo en član ali dva člana (skupaj 39,4 %), in gospodinjstev, ki jih sestavlja po 6 članov ali več (skupaj 14,8 %). Glede na prikazane povprečne vrednosti morda preseneča podatek, da so bila slovenska gospodinjstva v tem okraju po številu članov nekoliko manjša (obsegala so v povprečju 3,3 člana), vendar lahko to razložimo prav z zgoraj prikazano izvirno in spolno sestavo gospodinjstev te mestne četrti. Po eni strani je slovensko prebivalstvo izstopalo med vdovami, po drugi pa med priseljenci, ki so si v Trstu šele ustvarjali družino. To stanje je razvidno tudi iz strukture slovenskih gospodinjstev, saj so pri teh v primerjavi s povprečjem za okrog 3 odstotne točke bolj zastopana tista, ki jih sestavlja/ta samo en član ali dva člana, za 3–5 odstotnih točk pa so slabše zastopana gospodinjstva s 4 člani ali več.

V stanovanju živeče služkinje, kuharice in podobno osebje je imelo 40 % gospodinjstev v okraju. V povprečju je vsako zaposlovalo in prenočevalo 1,4 osebe, največ tovrstnih delavk (51 %) pa je bilo, kakor smo omenili, slovenske narodnosti. Večina služkinj je prihajala iz notranje Slovenije, Goriške in ožje Avstrije (po 18–22 %) ter iz Furlanije, hrvaške Istre in tržaške okolice (po 8–12 %). Največ (po 4–6) služkinj so imeli solastnik špediterskega podjetja de Parisi, baronica Sartorio in veletrgovec Escher. Podnajemnike je imelo več kot 16 % gospodinjstev (v povprečju prav tako vsako po 1,4 podnajemnika). Med individualnimi podnajemniki se jih je največ rodilo v Trstu ali hrvaški Istri in Dalmaciji (po 21–22 %) ter v ožji Avstriji, na Goriškem in v današnji Slovenski Istri (po 9–13 %). Iz pretežno slovenskega zaledja je skupaj prihajalo 36 % priseljenih individualnih podnajemnikov, iz Italije pa le 6 %. Nekateri najemniki so razvili poseben poklic in si kruh služili kot najemodajalci: na primer v Vipavi rojena vdova Gabrielcic, ki je v svojem osemsobnem stanovanju dajala streho nad glavo šestim moškim podnajemnikom. Po štiri podnajemnike sta imela v svojih dovolj velikih stanovanjih vdova in lastnica trgovine jestvin Sbisà (sicer v Celju rojena kot Debelak) in v Dalmaciji rojeni Lloydov »magazziniere« Badimiri. Bili pa so tudi primeri oddajanja sob med »revnimi«, kot pri v Dalmaciji rojenem ladjedelniškem delavcu Smerchenicu: ta je živel z v Sežani rojeno ženo v majhnem stanovanju, ki sta ga sestavljali le spalnica in kuhinja, a je kljub temu prenočeval še podnajemnika, v Kanalu rojenega natararja Lasciaka. Veliko manj (samo 1,6 %) je bilo gospodinjstev oziroma gospodarstev s posli. Ta so zaposlovala v povprečju po 2,2 osebe. Polovica vseh poslov je bila rojena v Furlaniji oziroma Italiji. Največ takih delavcev sta gostila v Bellunu rojeni lastnik trgovine jestvin Manico, ki je v svojem štirisobnem stanovanju poleg petčlanske družine prenočeval še štiri trgovske

pomočnike – sokrajane, in v Milanu rojeni lastnik restavracije Vanoli, ki je v svojem petsobnem stanovanju poleg tričlanske družine (njegova žena se je rodila na Kranjskem) prenočeval še v Lipici rojeno služkinjo in štiri kuharice (tri iz Italije in eno iz Trnovega).

Struktura aktivnih (v pregled nismo vključili po gospodinjstvih zaposlenih služkinj) je bila izrazito mestna: v osrednjem delu Sv. Vida, za katerega smo pregledali popisne pole, je bila v primarnem sektorju pogojno zaposlena le ena oseba (vrtnar), sekundarni sektor je zaposloval le okrog 9 % aktivnih, terciarni pa preostalih 91 %. Med delavci je bilo največ dninarjev oziroma težakov v pristanišču ter kovačev in mehanikov, sicer pa je bilo med zaposlenimi daleč največ uradnikov (več kot 20 %). Vratarji, čuvaji in sluge so predstavljali skoraj 12 % aktivnih, medtem ko so šivilje, trgovci, pomorščaki, trgovski prodajalci in pomočniki ter učitelji in profesorji obsegali po 5–6 % aktivnih. Zaposlene osebe so predstavljale 38 % vseh prebivalcev. Toda če nabor aktivnih razširimo še na služkinje, ugotovimo, da so te predstavljale kar 28 % vseh aktivnih v okraju. V tem primeru se skupni delež aktivnih med v okraju živečim prebivalstvom dvigne na 46 %. Ženski poklici (brez služkinj) so obsegali le slabih 8 %, višji nad 45 %, intelektualni pa dobrih 12 % zaposlitvenih profilov. V povprečju je vsako gospodinjstvo imelo po 1,4 aktivnega člana. Gospodinjstva, sestavljena iz samo neaktivnih članov (vdov, upokojenec in rentnikov ali rentnic), so obsegala več kot 17 % vseh družinskih enot.

Zaposlitvena struktura slovenskega prebivalstva se v osnovi ni veliko razlikovala od zgoraj opisane, saj je terciarni sektor obsegal 88 %, sekundarni pa 12 % aktivnih. Po drugi strani je bilo med tu živečimi Slovenci značilno manj gospodinjstev brez aktivnih članov (slabih 12 %), nekoliko večja pa sta bila pri tej skupini število aktivnih na gospodinjstvo in delež aktivnih med vsem prebivalstvom (44 %), tako da so brez služkinj Slovenci predstavljali skoraj 18 %, z njimi pa skoraj 27 % vseh aktivnih, saj so te obsegale več kot polovico vsega slovenskega aktivnega prebivalstva v okraju. Sicer je bilo med aktivnimi člani slovenskih gospodinjstev daleč največ vratarjev, čuvajev in slug (skoraj 32 % aktivnih) ter pristaniških in drugih delavcev ter uradnikov (po 11–12 % aktivnih). Slovensko aktivno prebivalstvo je bilo zato značilno nadpovprečno zastopano med vratarji (skoraj polovica vseh), delavci in čevljarji (okrog 25 % vseh), med manj razširjenimi poklici pa še med peki. Skratka, zaposlitvena struktura slovenskega prebivalstva je bila izrazito slabša od splošne: višji poklici so obsegali manj kot 21 %, intelektualni pa le dobrih 5 % zaposlitvenih profilov. Ženski poklici, če ne upoštevamo pri gospodinjstvih živečih služkinj, so obsegali skromnih 5 % aktivnih.

Novo mesto

S tem imenom so v popisih za leti 1900 in 1910 označevali tako imenovano Terezijansko četrto, zameetek »moderne« in trgovini posvečenega Trsta, ki ga je cesarica, skoraj tako kot Peter Veliki »svoj« Petersburg, v razsvetljenskem obdobju dala zgraditi na podobno zamočvirjenem območju, na katerem so pred tem stale soline in kamor so se stekali glavni mestni vodotoki. Kakor smo že omenili v začetnem poglavju, so se v to novo mestno četrto stekali vsi tisti priseljenci iz širšega alpsko-jadranskega tržaškega zaledja, ki so prispevali k temu, da se je Trst iz majhnega obalnega mesteca razvil v pravo evropsko kozmopolitsko in večkulturno metropolo. Na to obdobje danes spominjajo tu zgrajeni verski objekti: od štirih cerkva v četrti je le ena katoliška (z njo so se tradicionalno istovetili slovenski mestni verniki), sicer pa imamo tu še srbsko pravoslavno, grško pravoslavno in evangeličansko cerkev, ki simbolizirajo in povezujejo večino etnično-jezikovnih in verskih skupin, ki so v Trstu našle svojo domovino.

Okraj sta od Starega mesta razmejevali ulici Canalpiccolo in Korzo do Lesnega trga (danes Goldoni), ki so mu Slovenci pravili Plac od drvi in kjer je bila v avstrijskem obdobju ena izmed največjih mestnih tržnic. Na severu je Novo mesto segalo do železniške postaje oziroma Trga Scorcola, od četrti Nova mitnica pa ga je delila osrednja Ulica Torrente (danes Carducci). V okraju je okrog kanala in obalnega pristanišča potekal živahen trgovski promet, tu so bili sedeži tržaških bank in špediterskih oziroma uvozno-izvoznih podjetij, pomembnejše odvetniške pisarne, državni finančni in pomorski uradi ter glavna železniška postaja in mestna poštna palača. Popis iz leta 1900 je v tej mestni četrti zabeležil 550 hiš in skoraj 20 tisoč prebivalcev (od tega nekaj več kot 1400 Slovencev), popis iz leta 1910 pa okrog 600 hiš in skupaj okrog 23.800 prebivalcev (od tega okrog 4500 Slovencev in 4200 priseljencev brez avstrijskega državljanstva). Skladno z uradnimi popisnimi podatki se je v tem desetletnem obdobju število hiš povečalo za 10 %, število prebivalcev za 20 %, število Slovencev pa za več kot trikrat. Srednje število stanovalcev na poslopje se je dvignilo s 36 na 40. Toda poglejmo podrobneje, kaj nam za izbrani osrednji del okraja povedo izvirni popisni podatki za leto 1910, ki smo jih pregledali v občinskem arhivu.

Večina zgradb je imela vsaj 5 stanovanj, 10–15 stanovanj pa je imelo kakšnih 10 poslopij. Med večjimi lastniki tukajšnjih palač zasledimo v Gradcu živečo grofico Bardeau, ki je bila lastnica dveh palač v Ulici Squero Nuovo (danes Milano), na Dunaju živečega Goldsmitha, ki je oddajal sta-

Sliki 39 in 40: Dva ekstrema četrti Novo mesto: zgoraj buržujski Borzni trg, spodaj ljudski »plac od drvi«.

novanja v dveh zgradbah v Ulici Spiridione, Pollaka, ki je bil lastnik palače v Ulici Squero Nuovo in Poštni ulici (danes Roma), Galattija, lastnika palač v ulici Machiavelli in Carradori (danes Trento), v Novi ulici (danes Mazzini) živeče dediče Brunner, ki so bili lastniki palač v Novi ulici, Ulici Campanile (danes Genova) in Cassa di Risparmio ter v Ulici Canalicchio stanujočega Economa, ki je bil lastnik palač v Poštni ulici, Ulici Torrebiana in Ulici Valdirivo. Več palač v osrednjem delu Novega mesta je imela v lasti tudi Banca Commerciale Triestina.

V tej mestni četrti ni prišlo do vertikalne socialne »hierarhizacije«, ki smo jo opazili pri Sv. Vidu, saj je v Novem mestu v splošnem prevladoval višji srednji razred, stanovanja pa večinoma tudi niso bila tako velika kot tam. Zdi se, da so bili v Novem mestu »revni« nekoliko manj revni kot pri Sv. Vidu, bogatejši pa tudi nekoliko »bogatejši«, saj so najnižje letne najemnine za uradniške sluge, ulične preprodajalce, potapljače, delavce na železnici, frizerke, dninarje in njim podobne tu znašale od 200 do 400 kron, srednji uradniški in trgovski razred je plačeval večinoma od 750 do 1500 kron, kar precej pa je bilo v tej četrti premožnejših najemnikov, ki so za svoja stanovanja letno plačevali po 2–3 tisoč kron (avstrijska krona bi danes veljala okrog pet evrov). Med temi smo zasledili v Trstu rojene osebe, kakršni sta bili vdovi Miklaučič in Sterle, solastnik nepremičninske družbe Pototschnig, lastnik trgovine z agrumi Costi, zdravnik Sturli, poddirektor banke Rimini, vodja pralnice Nordio, pobiralec plačil Martellanz ali bančni poslovalec Almeda, in priseljence, kot so bili v Turinu rojeni direktor zavarovalnice Generali Luzzati, v Poreču rojeni višji uradnik zasebnega podjetja Vascotto, v Zadru rojeni odvetnik Wondrich, v Nemčiji rojeni direktor cementarne Ringo, v Pragi rojeni višji uradnik Lloyd Zahorsky ali v Rovinju rojeni odvetnik Battistella. Med še bogatejšimi najemniki smo zasledili v Trstu rojena podjetnika Schotta in upokojenca Ganzonija, na Češkem rojenega lastnika trgovine s premogom Weissa in na Madžarskem rojenega generalnega direktorja zavarovalnice Riunione Adriatica De Maeza, ki so za stanovanja plačevali od 3500–do 5000 kron. Izredno visoko, več kot 10 tisoč kron »težko« letno najemnino, sta si lahko privoščili le dve osebi: v Trstu rojena vdova Hochweid, lastnica hotela, ki je živel v pritličju petstanovanjskega poslopja na Borznem trgu, in posestnik Haberleicher, ki je s svojo štiričlansko družino živel v samo njemu oddani hiši v Ulici San Nicolò. Prvi so stregle štiri služkinje, za družino drugega pa je skrbelo nič manj kot šest pri njem živelih služkinj.

Naš pregled je v tem okraju zajel okrog dva tisoč prebivalcev. Njihova narodnostna sestava pred revizijo je bila taka: okrog 89 % je bilo Italijanov,

2 % Slovencev, 7 % Nemcev, 2 % pa pripadnikov drugih narodnosti, med katerimi je bilo največ Grkov, Hrvatov in Čehov. Po opravljeni reviziji se je delež Italijanov zmanjšal na točno 76 %, delež Slovencev povečal na skoraj 11 %, Nemcev na okrog 10 %, delež pripadnikov drugih narodnosti pa na dobre 3 %. V Novem mestu so bili torej uradni »popravki« številnejši kot v okraju Sv. Vid in so zajeli nekaj več kot 10 % gospodinjstev. Tudi tu pa so večinoma (v 63 % primerov) zadevali »vračanje« slovenske narodnosti tistim, ki jim je prvotni popis pripisal »običajno uporabo« italijanskega jezika in posledično italijansko narodnostno pripadnost. Ker so uradni objavljeni podatki pokazali, da je slovensko prebivalstvo v Novem mestu obsegalo okrog 20 % tu živčih meščanov,¹⁷⁹ bi lahko sklepali, da je večina tukajšnjega slovenskega prebivalstva živela v obrobnejšem, ne pa v osrednjem delu te mestne četrti, ki je bil predmet naše analize. Poleg tega v našem pregledu nismo zajeli v Trstu nastanjenega vojaškega osebja, med katerim so Slovenci predstavljali največjo skupino. Se je pa z navedenim deležem slovenskega prebivalstva povsem ujemala ocena, ki smo jo v postopku »revizije revizije« opravili na podlagi objektivnejših kazalnikov narodnostnega opredeljevanja. Po teh merilih je na izbranem območju Novega mesta italijansko prebivalstvo obsegalo točno 57 %, slovensko 20,6 %, nemško natančno 12 %, prebivalstvo drugih narodnosti pa 10,4 %.

Naša revizija je zajela kar četrtino gospodinjstev, večina opravljenih popravkov pa je spet zadevala »deitalijanizacijo« slovenskega prebivalstva (skoraj 57 % primerov). Za razliko od Sv. Vida smo v Novem mestu v polovici primerov popravke objektivne narodnostne pripadnosti izvedli v okviru mešanih gospodinjstev, kar tudi jasno kaže, da je bila ta mestna četrt že od nekdaj večkulturna. Lahko bi rekli, da je okraj nastal in do konca avstrijskega obdobja ostal multietnični »konglomerat«, ki je prav v tržaščini in tržaški pripadnosti našel svoj skupni jezik in identiteto. Pri pregledu popisnih pol smo naleteli na številne primere srečanja in sobivanja kultur in jezikov »pod isto streho«: v Egiptu rojeni Fischer je imel na Kranjskem rojeno ženo, v Pazinu rojeni Pallay na Dunaju rojeno ženo, v Labinu rojeni Brencich v Vidmu rojeno ženo, v Trentu rojeni Malocchio v hrvaški Istri rojeno ženo, na Češkem rojeni Cermak na Kranjskem rojeno ženo, v Frankfurtu rojeni Franz v Pragi rojeno ženo, prav tako v Nemčiji rojeni Strasser v Milanu rojeno ženo, v Gorici rojeni Medeat v Zgoniku rojeno ženo, v Dalmaciji rojeni Beros na Kranjskem rojeno ženo, v Benetkah rojeni Maistrello na slovenskem Štajer-

179 Brez upoštevanja »tujcev«, za katere popis ni navajal narodnosti, bi ta delež znašal točno 23 %. Če pa bi vsem »tujcem« pripisali italijansko narodnost, bi delež slovenskega prebivalstva znašal 18,9 %.

skem rojeno ženo, v Novigradu rojeni Saina v notranji Avstriji rojeno ženo, v Italiji rojeni Cortina v Dalmaciji rojeno ženo, v Ljubljani rojeni Majakowitsch v Bukovini rojeno ženo, na Reki rojeni Branchetta v Ljubljani rojeno ženo, v Beogradu rojeni Pejić na Češkem rojeno ženo, v Gorici rojeni Podbersig na avstrijskem Štajerskem rojeno ženo, v Šleziji rojeni Neth v Trstu rojeno ženo, v Bratislavi rojeni Weiss v Gradcu rojeno ženo in v Berlinu rojeni Melorad v Brnu rojeno ženo.

Poleg omenjenih je bilo tu veliko že integriranih, v Trstu rojenih posameznikov, pri katerih se zelo verjetno njihova objektivna etnično-jezikovna izvirnost ni več »ujemala« s subjektivno. Zanesljivo sta bila v objektivnem pogledu Slovence na primer na Kranjskem rojena zakonca Berzin, on kurjač na ladji, ona delavka v skladišču sladkorja, čeprav sta tudi po reviziji ostala »Italijana«. Taki so bili tudi v Sežani rojeni lastnik slaščičarne Taucer, v Gorici rojena šivilja Cossovel, na Kranjskem rojeni direktor podjetja Krivic ali v Tolminu rojeni sodar Scocier, v Prvačini rojeni zavarovalniški uradnik Cerne, na Proseku rojeni lastnik pekarnice Pertot, v Tomaju rojeni vratar poslopja Rauber, na Kranjskem rojeni vratar poslopja in čevljar Zuzik, v Trenti rojeni mizar v pristanišču Stenica, v Bovcu rojena vdova Meuley, v Šempetru rojena vdova Crasna (rojena Cotich) in na Planini rojena vdova Steinberger. Prav tako so bili nedvomno Hrvati v Splitu rojeni ladijski kuhar Marić, v Zadru rojeni mornar Dunich, v Splitu rojeni bančni uradnik Mattievich, v Kotarju rojena vdova Morovich, v Splitu rojeni vdovi Medanich in Osretich ter na Korčuli rojeni finančni stražnik Bacich. Skoraj zanesljivo so bili Nemci v Berlinu rojeni posestnik Voigt, v Pragi rojeni zdravnik König, v Galiciji rojeni trgovec Issmann, v Avstriji rojeni ladijski mehanik Rupp in na Dunaju rojena vdova Silbermann, ki so vsi navedli, da je njihov »običajno uporabljeni jezik« italijanščina, in so bili v skladu s to navedbo v popisu tudi po narodnosti opredeljeni kot Italijani. Vprašanje pa je, ali bi slovensko objektivno pripadnost še lahko pripisali v Trstu rojenim osebam, kot so bili vratar Battich, neporočena mati brez zaposlitve Sgauz, trgovec z vinom Krall, natakhar Oblach, čuvaj Merschnig, vdova Gullich, vratar poslopja in čevljar Cobau, trgovec Scamperle, šivilja Jakopich, vdova in branjevka Hussu, vodja kamnosekov na občini Bucavez ali krojač Comel. Vsi ti so imeli seveda dovolj razpoznavni slovenski priimek in torej slovenski izvor, kakor v povprečju več kot 40 % prebivalcev mestnega središča (če ta podatek povežemo z deležem priseljencev iz pretežno slovenskega zaledja), dejstvo pa je, da so se ti priseljenci tako kot ostali hitro integrirali v tržaško (italijansko) družbo in je od njihove izvirne identitete ostalo le v fonetično italijansko obliko »udomačeno« družinsko ime.

Kakorkoli že, se je po naši oceni število Slovencev v okraju glede na število, ki ga je ugotovil revidirani popis, povečalo za skoraj dvakrat, število Hrvatov pa za približno trikrat: če so ti po reviziji obsegali le 1,5 % prebivalcev Novega mesta, je po naši oceni njihov delež znašal skoraj 5 %. Po naši oceni je bilo Nemcev in pripadnikov ostalih narodnosti za približno petino več, kot je pokazal popis, čeprav je večino popravkov opravila že revizija. Med pripadniki manjših skupnosti smo ugotovili največ Judov, Grkov, Srbov in Čehov. Glede zastopanosti slovenskega prebivalstva v tem mestnem okraju pa je treba omeniti, da so imele v tej skupini zelo veliko težo po meščanskih domovih živeče služkinje, ki so predstavljale skoraj 30 % vsega slovenskega prebivalstva v Novem mestu. Brez te skupine bi dejanski delež v tej mestni četrti »avtohtono« prisotnega slovenskega prebivalstva znašal okrog 15 %, kar je vseeno več od deleža, ki smo ga na izbranem območju ugotovili na podlagi uradno revidiranih navedb v popisu.

V Trstu se je v okviru izbranega območja Novega mesta rodila tretjina nosilcev gospodinjstev in njihovih partnerjev oziroma partneric, kar pomeni, da so tudi tu veliko večino tukajšnjih meščanov leta 1910 predstavljali priseljenci. Med temi jih je največ prišlo iz hrvaške Istre in Dalmacije (skoraj 13 %), okrog 10 % prebivalcev se je rodilo na Goriškem, po 6–8 % v notranji Italiji, Furlaniji, notranji Sloveniji, nemških deželah Avstrije in Nemčije ter v drugih državah, po 3–4 % prebivalcev pa se je rodilo v bližnji tržaški okolici oziroma na območju sedanje Slovenske Istre. Skupaj se je v pretežno slovensko govorečem zaledju rodilo 24 % tukajšnjih prebivalcev oziroma 36 % priseljencev, v Italiji se je rodila točno četrtina, na Hrvaškem slaba petina (19 %), v nemško govorečih deželah 9 %, v drugih območjih oziroma državah (predvsem na Češkem in Madžarskem) pa preostalih 11 % priseljencev. Gospodinjstva, v katerih je živelo slovensko prebivalstvo, so po naši oceni obsegala skoraj 17 % vseh pregledanih družinskih enot. Med temi so gospodinjstva, ki so jih tvorili v Trstu rojeni nosilci, obsegala nekaj več kot 19 %, priseljeni nosilci pa slabih 38 % družinskih enot. Po krajevnem izvoru mešana gospodinjstva, se pravi taka, v katerih se je en partner rodil v Trstu, drugi pa se je v mesto priselil, so obsegala nekaj več kot 17 %, narodnostno mešana gospodinjstva pa točno 26 % družinskih enot s slovenskim prebivalstvom. Sicer so tovrstna gospodinjstva na splošno v okraju obsegala okrog 10 % vseh gospodinjstev. Med raznovrstnimi kombinacijami je vidno prevladovala tista, v kateri je italijanski partner živel s slovensko partnerico (36 % primerov), sicer pa je večino mešanih gospodinjstev (57 %) sestavljal po en partner slovenske narodnosti: v 76 % so bile to ženske. Med ostalimi primeri

mešanih gospodinjstev je bilo največ italijansko-nemških (20 %), slovensko-hrvaških (14 %) in italijansko-hrvaških (11 %) zvez.

V povprečju so gospodinjstva (brez služkinj in individualnih podnajemnikov) štela po 3,3 člana. Največ je bilo dvo- in tričlanskih gospodinjstev (po 30 oziroma 22 % primerov). Njihov »mestni« značaj izraža tudi razmerje med deležem gospodinjstev, ki jih sestavlja/-ta po en sam ali dva člana (skupaj več kot 40 %), in gospodinjstev, ki jih sestavlja po šest članov ali več (skupaj dobrih 13 %). Tudi v Novem mestu, tako kot smo to ugotovili pri Sv. Vidu, so bila slovenska gospodinjstva po številu članov nekoliko manjša (obsegala so v povprečju 3,1 člana). V dobršni meri so jih namreč po eni strani sestavljali priseljenci, ki so si v Trstu šele ustvarjali družino, po drugi strani pa vdove z otroki ali brez njih. To je razvidno tudi iz strukture slovenskih gospodinjstev: v primerjavi s splošno sliko so bila kar za 8 odstotnih točk bolj zastopana tista, ki sta jih sestavljala le po dva člana, medtem ko so bila gospodinjstva s 3 ali 4 člani slabše zastopana za 3–5 odstotnih točk.

Služkinje, kuharice in podobno osebje je imela v okraju točno tretjina gospodinjstev. V povprečju je vsako zaposlovalo po 1,4 osebe. Največ jih je prišlo iz notranje Slovenije (skoraj 21 %), slovenskega dela Goriške oziroma Furlanije in italijanskega dela Goriške (po 15–16 %) ter iz nemško govorečih avstrijskih dežel oziroma tržaške okolice (po 11–12 %). Skupaj je iz pretežno slovenskega zaledja prihajala skoraj polovica (49 %) v Novem mestu zaposlenih služkinj, 53 % vseh pa je bilo slovenske narodnosti. Največ služkinj (po 5–6) so zaposlovali in prenočevali v Trstu rojena posestnik Haberleicher in trgovec z agrumi Costi ter v Pragi rojeni višji uradnik Lloyd Zahorsky. Podnajemnike je imelo skoraj 26 % gospodinjstev (v povprečju vsako po 1,6 podnajemnika). Med individualnimi podnajemniki se jih je največ rodilo v hrvaški Istri in Dalmaciji, v Trstu in v ožji Avstriji ali Nemčiji (po 14–16%), tem so sledili še individualni podnajemniki iz Italije, Češke in Furlanije (po 7–9 %). Izvor priseljenih je bil v tem okraju zelo uravnotežen: tako iz pretežno slovenskega kot italijanskega in hrvaškega zaledja je skupaj prihajalo po 16–17 % individualnih podnajemnikov. Največ, po 4–5 podnajemnikov, so imeli na Reki rojena vdova Ofacio, v Trstu rojena samska najemodajalka Sgauz, v Beljaku rojeni upokojenec Katzenberger, v Postojni rojena brezposelna mati Stramar, v Splitu rojena vdova Medanich in na Kranjskem rojeni direktor podjetja Krivic (to so bili večinoma v istem podjetju zaposleni partnerji). Veliko manj (samo 0,6 %) je bilo gospodinjstev oziroma gospodarstev s posli. Ta so zaposlovala v povprečju po 2,3 osebe. Večina poslov je bila rojena na Hrvaškem, v

Furlaniji ali notranji Sloveniji. Največ zaposlenih (4) je v svojem stanovanju prenočeval v Benetkah rojeni najemnik krčme Maistrello.

Struktura aktivnih članov gospodinjstev (v povprečju je vsako gospodinjstvo imelo po 1,6 aktivnega člana) je bila izrazito mestna: v osrednjem delu Novega mesta, za katerega smo pregledali popisne pole, je bila v primarnem sektorju zaposlena le ena oseba (ribič), sekundarni sektor je zaposloval okrog 11 % aktivnih, terciarni pa preostalih 89 %. Med delavci je bilo največ dninarjev oziroma težakov v pristanišču, kar precej pa je bilo med aktivnimi v sekundarnem sektorju tudi delavk (10 %). Tudi tu je bilo med zaposlenimi, če ne upoštevamo v gospodinjstvih zaposlenih služkinj in kuharic, daleč največ uradnikov in bančnih uslužbencev (več kot 19 %). Tem sta sledili skupini vratarjev, čuvajev in slug oziroma trgovcev in lastnikov trgovin, ki sta obsegali po 7–8 % aktivnih. Skupaj so zaposlene osebe predstavljale 44 % prebivalcev okraja (brez služkinj). Toda če nabor aktivnih in stanujočih razširimo še na služkinje, ugotovimo, da so te predstavljale več kot 22 % vseh aktivnih v okraju, in v tem primeru se skupni delež aktivnih med v okraju živečim prebivalstvom dvigne na več kot 50 %. Ženski poklici (med temi je bilo največ šivilj) so obsegali le slabih 7 %, višji 51 %, intelektualni pa slabih 11 % zaposlitvenih profilov.¹⁸⁰ Gospodinjstva, sestavljena iz samo neaktivnih članov (vdov, upokoјencev in rentnikov ali rentnic), so obsegala skoraj 14 % vseh družinskih enot.

Zaposlitvena struktura slovenskega prebivalstva se v osnovi ni razlikovala od zgoraj opisane, saj je tudi v tem primeru terciarni sektor obsegal 87 %, sekundarni pa skoraj 13 % aktivnih. Sicer pa je bilo med tu živečimi Slovenci zaradi večje zastopanosti slovenskih vdov po eni strani več gospodinjstev brez aktivnih članov (slabih 16 %), po drugi pa sta to skupino opredeljevala tudi večje število aktivnih na gospodinjstvo (2,0) in višji delež aktivnih med vsem prebivalstvom (skoraj 54 %). Brez služkinj so Slovenci predstavljali skoraj 20 %, z njimi pa več kot 27 % vseh aktivnih, saj so te obsegale skoraj 44 % vsega slovenskega aktivnega prebivalstva v okraju. Sicer je med aktivnimi člani slovenskih gospodinjstev daleč prevladoval zaposlitveni profil vratarjev, čuvajev in slug (nad 20 % aktivnih), trgovcev oziroma uradnikov pa je bilo po okrog 10 %. Zanimivo je, da je bil slovenske narodnosti tudi edini v okraju živeči ribič, prav tako so bili samo slovenske narodnosti tu delujoči mizarji, likarice in frizerke. Slovenci in Slovenke so bili značilno nadpovprečno zastopani med čevljarji in vratarji ter tudi med babicami in delavkami, peki

¹⁸⁰ Pri tem izračunu nismo upoštevali pri gospodinjstvih zaposlenih služkinj, vključili pa smo individualne podnajemnike.

in slaščičarji ter mesarji in fotografi (40–50 % vseh), v manjši meri še med šiviljami (30 % vseh). V splošnem je bila zaposlitvena struktura slovenskega prebivalstva izrazito slabša od splošne: višji poklici so obsegali med aktivnim slovenskim prebivalstvom okrog 31 %, intelektualni pa skromna 2 % zaposlitvenih profilov. Vidneje zastopani so bili ženski poklici (brez služkinj), saj so obsegali skoraj 17 % vseh aktivnih te skupine.

Nova mitnica

S tem imenom so v popisih za leti 1900 in 1910 označevali četrt onkraj Potoka, kamor se je mesto začelo širiti v času svoje največje ekspanzije v 19. stoletju. Sicer pa je ime okraju dala »nova« mitnica, ki so jo tu postavili že v 18. stoletju, ko so do Opčin speljali novo cesto, ki je vodila proti Kranjski oziroma Dunaju in na katero še danes spominja Ulica Commerciale. To prometnico je v prvi polovici 19. stoletja nadomestila sodobnejša in položnejša cesta, ki se je preko istega okraja po Ulici Coroneo dvigovala proti Krasu s krakoma za Opčine (in preko njih do Ljubljane) in Bazovico (in preko te do Reke). Okraj je na severu omejevala Ulica Severo do vojaške bolnišnice na Škorklji, od koder se je mejna črta spustila do Ulice Giulia vzhodno od mestnega vrta vzdolž Ulice Galilei. Tu se je meja med Novo in Staro mitnico usmerila proti zahodu po Ulici Chiozza (zdaj Crispi) do Ulice Rossetti in nato do Ulice Torrente (zdaj Carducci) po Ulici Farneto (zdaj Ginnastica). Ob vojaški bolnišnici in ljudskem vrtu je okraj označevala zlasti velika vojašnica, ki je zavzemala celotno območje med ulicami Torrente, Severo in Coroneo do višine sedanje sodne palače. Po pokritem svetoivanskem potoku so v obdobju 1845–1870 speljali Ulico Stadion (danes Battisti), po kateri je nato vodila prva mestna tramvajska proga od železniške postaje proti Sv. Ivanu. Že pred tem so na pobudo predsednika mestnega sveta Rossettija pokrili stari mestni vodovod in uredili priljubljeno mestno sprehajališče Akvedot, ki je sprehajalce usmerjal do gozdnega parka na Farnedu. Slovenci so si tu postavili svoj prestižni Narodni dom, judovska skupnost pa je v četrti zgradila svojo novo, monumentalno sinagogo. Tu so svoje mesto našla tudi številna mestna gledališča, vključno z največjim mestnim gledališčem Rossetti, zato se je v to četrt poleg nižjih uradnikov in sploh predstavnikov nižjega srednjega razreda naselila večina mestnih igralcev ter kabaretnih pevk in plesalk.

Popis iz leta 1900 je v tem mestnem okraju zabeležil 520 hiš in več kot 21 tisoč prebivalcev (od tega nekaj več kot 900 Slovencev), popis iz leta 1910 pa

Sliki 41 in 42: Novo mitnico opredeljujeta dve glavni mestni prometnici: Ulica Torrente (zdaj Carducci), pod katero teče mestni potok, in Ulica Stadion (zdaj Battisti), ki vodi do Ljudskega vrta in Sv. Ivana.

skoraj 600 hiš in okrog 25.800 prebivalcev (od tega okrog 3100 Slovencev in skoraj 5300 priseljencev brez avstrijskega državljanstva). Skladno z uradnimi podatki popisa se je v tem desetletnem obdobju število hiš povečalo za 15 %, število prebivalcev za dobrih 20 %, število Slovencev pa za več kot trikrat. Srednje število stanovalcev na poslopje se je povečalo z okrog 41 na skoraj 44. V nadaljevanju bomo podrobneje pogledali, kaj nam za izbrani osrednji del okraja povedo prvotni popisni podatki za leto 1910, ki smo jih pregledali v občinskem arhivu.

Večina zgradb je imela vsaj 5 stanovanj, 10–15 stanovanj pa je imelo skoraj 20 poslopij. Med lastniki vsaj dveh palač smo zasledili v Ulici Zonta živečega Puricha, v Ulici Rossetti živečega Angeleta, v Ulici Istituto živečega Giannopula, v Ulici Zonta živečega Girardellija, v Ulici Campanile živečega Schwacha in v Ulici Stadion živeče dediče Hermanstorfer. Ti so bili gospodarji zgradbe na Ulici sv. Frančiška 5 in 7, kjer je imel sedež teater Fenice, medtem ko je bil v Turčiji rojeni učitelj arabskega jezika Cassab lastnik poslopja v Ulici sv. Frančiška 4, kjer sta mu najemnini plačevala tako Circolo artistico di Trieste kot Conservatorio musicale di Trieste, ki sta imela tu svoj sedež. Po eno stanovanjsko zgradbo v ulicah Stadion in Palestrina je imela Società Adriatica di Sicurtà. Tudi slovenska Trgovsko obrtna zadruga v Trstu je bila lastnica dveh poslopij: v Ulici Stadion 21 je najemnikom oddajala šest stanovanj (v enem izmed teh je živel tajnik Zadruga, v Rihenberku rojeni Kravos), medtem ko je na Akvedotu številka 20 gostila trgovsko in ljudsko šolo, ob kateri je imela še restavracijo z varietejem (najemnik oziroma upravitelj je bil neki Smolensky) in kavarno (najemnik se je pisal Krajnc). V štirih ločenih stanovanjih so bila v isti zgradbi še gospodinjstva v Sežani rojenega vratarja poslopja Požarja (ta po tedanji navadi ni plačeval najemnine), v Trstu rojenega čuvaja poslopja Pupa, na Kranjskem rojenega učitelja Arharja in v Trstu rojenega krojača Polana.

Zanimivo je tudi, da so bili v zgradbi na Akvedotu številka 6 kar tri najemniki, ki so se poklicno bavili z oddajo sob podnajemnikom: po 4–5 podnajemnikov so tu imeli v Trstu rojeni Croce, v Ljubljani rojeni Stilljer in v Piranu rojena vdova Ciurio. O kakovosti teh namestitvev govori podatek, da so imeli najemniki in podnajemniki v vsakem stanovanju na voljo le tri sobe in kuhinjo. Croce je na primer v takem stanovanju poleg treh članov lastnega gospodinjstva gostil še pet moških podnajemnikov. Podobno je bilo v zgradbi v Ulici Stadion 5, kjer je sicer v šestsobnem stanovanju v Trstu rojena vdova Brandenburg gostila štiri »umetniške« pevke (dve sta bili iz Italije, ena iz Splita in ena iz Bratislave) ter v Furlaniji rojeno delavko v tovarni papirja. V

istem poslopju so v stanovanjcu z eno samo sobo (brez kuhinje ali kopalnice) živeli ne le v Postojni rojeni vratar zgradbe in obdelovalec kartona Marinscheg z bratom, mizarjem, ampak tudi njun podnajemnik Snidersich, v Trstu rojeni ulični glasbenik. Glede tega je treba omeniti, da so v tem »novejšem« okraju imela kopalnico s straniščem praviloma le največja stanovanja – tista, ki so imela vsaj 6-7 sob, medtem ko so v »starejših« mestnih okrajih Sv. Vid in Novo mesto tovrstni »luksuz« poznala le stanovanja z vsaj desetimi sobami.

Zaradi nekoliko bolj »ljudske« socialne strukture v tej mestni četrti so najnižje letne najemnine stanovanj znašale 150–300 kron, nekoliko premožnejši so plačevali 750–1500 kron, najemnine, ki so bile višje od 2 tisoč kron, pa so bile tu že redkejše. Med tovrstnimi najemniki smo zasledili v Trstu rojene osebe, kot so bili trgovec s kavo Luzzatto, vdovi Morach in Stocker, upokojenca Hausenbircher in Savorgnan, solastnik trgovskega podjetja z lesom Mann, trgovski agent Schiavon, zdravnika Castiglioni in Luzzatto, najemodajalki Brandenburg in Fischer, ter priseljence, kakršni so bili v Splitu rojeni profesor Mitrović, na Tirolskem rojeni zdravnik Grandi in v Bukovini rojeni zdravnik Rode. Najvišje najemnine (3500–4500 kron) so plačevali v Italiji rojeni učitelj plesa D'Aquino, v Grčiji rojeni trgovec Iypaldo, v Trstu rojeni zdravnik Welponer, v Vidmu rojeni posestnik Bosma in na Češkem rojeni upokojenec Schüssler.

Naš pregled je v tem okraju zajel okrog 1900 prebivalcev. Njihova narodnostna sestava pred revizijo je bila taka: okrog 89 % je bilo Italijanov, slabih 5 % Slovencev, slabih 6 % Nemcev, 1 % pa pripadnikov drugih narodnosti, med katerimi je bilo največ Francozov, Hrvatov in Grkov. Po opravljeni reviziji se je delež Italijanov zmanjšal na dobrih 81 %, delež Slovencev povečal na okrog 10 %, Nemcev na dobrih 7 %, delež pripadnikov drugih narodnosti pa na dober odstotek. Uradna revizija je zajela le nekaj več kot 4 % lokalnih gospodinjstev, popravki pa so v kar 84 % primerov zadevali »vračanje« slovenske narodnosti tistim, ki jim je prvotni popis pripisal »običajno uporabo« italijanskega jezika in s tem italijansko narodnost. Ker so uradni objavljeni podatki pokazali, da je slovensko prebivalstvo v Novi mitnici obsegalo 12–15 % tu živčih meščanov,¹⁸¹ bi lahko sklepali, da je tudi tu večina slovenskega prebivalstva živela v obrobnejšem, ne pa v osrednjem delu te mestne četrti, ki je bil predmet naše analize. Omeniti gre sicer, da v naš pregled nismo zajeli v Trstu nastanjenega vojaškega osebja, med katerim so Slovenci predstavljali največjo skupino; to je bilo zaradi vojašnice v tem okraju še posebej

181 Brez upoštevanja »tujcev«, za katere popis ni navajal narodnosti, bi ta delež znašal 15,1 %. Če bi vsem »tujcem« pripisali italijansko narodnost, bi delež slovenskega prebivalstva znašal točno 12 %.

številno. Po drugi strani pa je naša »revizija revizije« pokazala, da je bil delež slovenskega prebivalstva značilno višji od tistega, ki ga je izkazal revidirani popis. Na podlagi objektivnejših kazalnikov narodnostnega opredeljevanja je na izbranem območju Nove mitnice po naši oceni italijansko prebivalstvo obsegalo slabih 63 %, slovensko 23,2 %, nemško 8,4 %, prebivalstvo drugih narodnosti pa 5,8 % tu živečih meščanov.

Naša revizija je zadevala dobro petino gospodinjestev, večina opravljenih popravkov pa se je spet nanašala na »deitalijanizacijo« slovenskega prebivalstva (točno dve tretjini primerov). Uradna revizija je namreč »spregledala« kar nekaj objektivno slovenskih prebivalcev: med temi bomo poleg številnih služkinj omenili v Postojni rojenega trgovskega pomočnika Gostischa, v Vipavi rojenega parketarja Machnicha, v Kopru rojenega sodarja Sklembo (v rojstnem listu je bil zapisan kot Šklembo), na Opčinah rojenega upokojenca Sossicha, na Kranjskem rojenega lastnika špecerije Steguja, v Komnu rojenega lastnika pekarnice Covacicha, v Ajdovščini rojenega lastnika mehanske obrti Kozmanna, v Kanalu rojenega uglaševalca klavirjev Caffola, na Kranjskem rojenega tramvajskega uslužbenca Lonsina, v Postojni rojenega lastnika sodarske obrti Bovana, v Skopem rojenega dninarja Potrato, v Tolminu rojeno višjo bolničarko Covacich in druge. Kar zanesljivo slovenske narodnosti so bili v Trstu rojeni težak Pecenco, vratarja poslopja Cozian in Castellitz, vdova Klun, šivilja Jasbitz (njena mati se je rodila v Tolminu), na Kranjskem rojeni težak Zura (v popisni poli naveden tudi kot Žura) in bančni uslužbenec Bresavsek (v popisni poli naveden tudi z imenom Bresavšek), tako kot so bile na Kranjskem in v tržaški okolici rojene soproge v okviru mešanih gospodinjestev. Vprašanje pa je, ali bi slovensko objektivno pripadnost še lahko pripisali v Trstu rojenim osebam, kot so bili plinski inštalater Cosiancich, bolničarka Leban, lastnik drogerije Zernitz, vdova Werk, trgovec Cumar, upokojenec Rogel, lastnik sodarske obrti Gregorich, dninar Scherlitz ter tudi v Gorici rojeni čevljar Gregorat, čeprav je bila njegova žena rojena v Postojni in se je njegova mati pisala Mihevc.

Vsekakor se je po naši oceni število Slovencev v okraju glede na število, ki ga je ugotovil revidirani popis, povečalo za več kot dvakrat, število Hrvatov pa za skoraj šestkrat: če so zadnji po reviziji obsegali le 0,5 % prebivalcev Nove mitnice, je po naši oceni njihov delež znašal skoraj 3 %. Revizija je namreč večjo pozornost namenila osebam slovenske in nemške narodnosti, ni pa posebej preverjala pripadnosti ostalih tržaških prebivalcev. Po naši oceni se je zato število Nemcev povečalo le za dobrih 15 %, število pripadnikov ostalih narodnosti (brez že omenjenih Hrvatov) pa za skoraj štirikrat.

Med pripadniki manjših skupnosti smo s pomočjo navedbe o verski pripadnosti ugotovili največ Judov in Grkov. Tudi v tem okraju je bilo veliko po meščanskih domovih nastanjenih slovenskih služkinj, ki so predstavljale več kot četrtino v Novi mitnici živečih Slovencev. Brez te skupine bi dejanski delež v tej mestni četrti »avtohtono« prisotnega slovenskega prebivalstva znašal okrog 17 %, kar je vseeno več od deleža, ki smo ga za izbrano območje ugotovili na podlagi uradno revidiranih popisnih navedb.

Po kraju rojstva nosilcev gospodinjestev in njihovih partnerjev oziroma partneric izhaja, da se je v Trstu med prebivalci izbranega območja Nove mitnice rodilo skoraj 47 % prebivalcev, kar je precej več kot v obeh že obravnavanih »starejših« mestnih okrajih. To pomeni, da se v to novejšo mestno četrt niso naseljevali le priseljenci, ampak očitno tudi že »ustaljeni« Tržačani, ki so se sem preselili iz drugih mestnih in predmestnih okrajev. Med »novimi«, v tej četrti živečimi meščani je bilo, kakor smo lahko ugotovili iz pregleda popisnih pol, največ takih, ki so se rodili na Goriškem, v Furlaniji, hrvaški Istri ali Dalmaciji in drugih italijanskih deželah (po 7–9 % vseh prebivalcev), po okrog 5 % prebivalcev pa se je rodilo v notranji Sloveniji in tržaški okolici. Skupaj se je v pretežno slovensko govorečem zaledju rodilo okrog 20 % prebivalcev oziroma 38 % priseljencev, v Italiji se je rodilo točno 30 %, na Hrvaškem 17 %, v nemško govorečih deželah 8 %, iz drugih območij oziroma držav (predvsem na Češkem in Poljskem ter v Grčiji in Turčiji) pa je izhajalo preostalih 5 % priseljencev.

Gospodinjstva, v katerih je živel slovensko prebivalstvo, so po naši oceni obsegala približno petino vseh pregledanih družinskih enot. Med temi so gospodinjstva, ki so jih tvorili v Trstu rojeni nosilci obsegala okrog 16 %, priseljeni nosilci pa dobrih 46 % družinskih enot. Po krajevnem izvoru mešana gospodinjstva, se pravi taka, v katerih se je en partner rodil v Trstu, drugi pa se je v mesto priselil, so obsegala okrog 15 %, narodnostno mešana gospodinjstva pa dobrih 23 % družinskih enot s slovenskim prebivalstvom. Sicer so tovrstna gospodinjstva na splošno v okraju obsegala okrog 8 % vseh gospodinjestev. Med raznovrstnimi kombinacijami je prevladovala tista, kjer je italijanski partner živel s slovensko partnerico (26 % primerov). Sploh je v Novi mitnici leta 1910 največ mešanih gospodinjestev (62 %) sestavljal po en slovenski partner, povečini ženskega spola. Med ostalimi primeri mešanih gospodinjestev je bilo največ takih, v katerih je italijanski partner živel z nemško partnerico, slovenski partner z italijansko ali hrvaško partnerico (po okrog 10 %). V povprečju so gospodinjstva (brez služkinj in individualnih podnajemnikov) štela po 3,4 člana. Najpogostejši tipologiji so predstavljala

dvo- in tričlanska gospodinjstva (po okrog 25 % primerov). Njihov »mestni« značaj izraža tudi razmerje med deležem gospodinjstev, ki jih sestavlja en sam član ali dva člana (skupaj 34 %), in gospodinjstev, ki jih sestavlja po šest članov ali več (skupaj 12 %).

V tem okraju je bila povprečna velikost slovenskih gospodinjstev povsem enaka splošni. Različna pa je bila njihova struktura: značilno višja sta bila med slovenskim prebivalstvom deleža enočlanskih gospodinjstev in gospodinjstev z 6–9 člani (za okrog 5 odstotnih točk), značilno nižji pa je bil delež gospodinjstev s po 4–5 člani (prav tako za dobrih 5 odstotnih točk). Prvo odstopanje gre pripisati nadpovprečnemu številu slovenskih vdov, kar je očitna posledica že opisane spolne strukture tržaških gospodinjstev, drugega pa nadpovprečni zastopanosti »velikih« družin med slovenskim prebivalstvom, kar je bilo vezano na pretežno delavsko socialno strukturo te skupine prebivalstva v okraju. V samostojnih gospodinjstvih je živelo 63 % v Novi mitnici prisotnega slovenskega prebivalstva, 27 % je bilo služkinj po družinah, 10 % Slovencev pa je bilo individualnih podnajemnikov.

Služkinje, kuharice in podobno osebje je imelo nekaj več kot 36 % gospodinjstev okraja; v povprečju je vsako zaposlovalo po 1,2 osebe. Največ jih je prišlo iz notranje Slovenije (več kot 25 %), Goriške (več kot 18 %) ter Furlanije in tržaške okolice (po okrog 14 %). Po okrog 10 % služkinj je izhajalo iz Avstrije in hrvaške Istre ali Dalmacije. Skupaj je bilo slovenske narodnosti oziroma je iz pretežno slovenskega zaledja prihajala večina (točno 60 %) v Novi mitnici zaposlenih služkinj. Podnajemnike je imelo skoraj 25 % gospodinjstev (v povprečju vsako po 1,5 podnajemnika). Med individualnimi podnajemniki se jih je največ rodilo v Trstu (točno petina), po 11–12 % podnajemnikov je prišlo iz notranje Slovenije, Istre ali Dalmacije, Avstrije in Furlanije, po okrog 8 % pa iz Italije, Goriške in Češke ali Poljske. Iz pretežno slovenskega zaledja je skupaj prihajala točno četrtina individualnih podnajemnikov, iz Italije slaba petina, iz hrvaškega zaledja pa 13 %. Gospodinjstev oziroma gospodarstev s posli v okraju nismo zasledili.

Struktura aktivnih članov gospodinjstev (v povprečju je vsako gospodinjstvo imelo po 1,7 aktivnega člana) je bila izrazito mestna: v osrednjem delu Nove mitnice, za katerega smo pregledali popisne pole, ni bil v primarnem sektorju zaposlen nihče, sekundarni sektor je zaposloval 13,7 % aktivnih, terciarni pa preostalih 86,3 %. Med delavci nismo opazili prevladujočih zaposlitvenih področij, delavke pa so v tem okraju predstavljale 8 % vseh aktivnih v sekundarnih dejavnostih. Tudi tu je bilo med zaposlenimi, če ne upoštevamo v gospodinjstvih zaposlenih služkinj in kuharic, daleč največ

uradnikov (skoraj 18 %). Tem so sledile skupine trgovcev oziroma trgovskih prodajalcev ter vratarjev, čuvajev in slug, ki so obsegale po 7–8,5 % aktivnih. Po 4–5 % aktivnih so predstavljale skupine učiteljev in profesorjev, podjetnikov in trgovskih ali pomorskih agentov in šivilj. Skupaj so zaposlene osebe predstavljale dobrih 44 % prebivalcev okraja (brez služkinj). Toda če nabor aktivnih in stanujočih razširimo še na služkinje, ugotovimo, da so te predstavljale okrog 21 % vseh aktivnih v okraju. V tem primeru se skupni delež aktivnih med v okraju živečim prebivalstvom dvigne na več kot 50 %. Ženski poklici so obsegali le 7 %, višji manj kot 41 %, intelektualni pa slabih 9 % zaposlitvenih profilov.¹⁸² Gospodinjstva, sestavljena iz samo neaktivnih članov (vdov, upokojencev in rentnikov ali rentnic), so obsegala skoraj 14 % vseh družinskih enot.

Zaposlitvena struktura slovenskega prebivalstva se je v tem okraju nekoliko razlikovala od zgoraj opisane, saj je pri tej skupini prebivalcev terciarni sektor obsegal nekaj več kot 83 %, sekundarni pa skoraj 17 % aktivnih (med delavci je bilo 10 % žensk). Med tu živečimi Slovenci je bilo nekaj manj gospodinjstev brez aktivnih članov (11%), značilno večja pa sta bila delež aktivnih med vsem prebivalstvom (več kot 56%, s služkinjami celo 68 %) in povprečno število aktivnih na gospodinjstvo (2,2). Slovenci so tako brez služkinj obsegali okrog 24 %, z njimi pa več kot 31 % vseh aktivnih, saj so te delavke zajemale skoraj 41 % vsega slovenskega aktivnega prebivalstva v okraju. Sicer sta med aktivnimi člani slovenskih gospodinjstev daleč prevladovala zaposlitvena profila delavcev in težakov ter vratarjev, čuvajev in slug (po 12–14 % aktivnih). Po 6,5–8,5 % aktivnih so predstavljale skupine šivilj, uradnikov, čevljarjev in trgovcev. Slovenci in Slovenke so bili značilno nadpovprečno zastopani med redarji, kuharicami, bolničarkami, čevljarji, šiviljami, poštnimi in tramvajskimi uslužbenci. V splošnem je bila zaposlitvena struktura slovenskega prebivalstva tudi v tem okraju izrazito slabša od splošne: višji poklici so med aktivnim slovenskim prebivalstvom obsegali komaj 20 %, intelektualni pa manj kot 3 % zaposlitvenih profilov. Značilno nadpovprečno so bili zastopani ženski poklici, saj so obsegali (brez upoštevanja po domovih živečih služkinj) skoraj 18 % vseh aktivnih te skupine.

182 Pri tem izračunu nismo upoštevali pri gospodinjstvih zaposlenih služkinj, vključili pa smo individualne podnajemnike.

Stara mitnica

S tem imenom so v popisih za leti 1900 in 1910 označevali četrt vzdolž pokritega jugovzhodnega dela mestnega Potoka, ki se je v glavnem napajal z vodotokom, ki je bil med Tržačani znan kot »potok sedmih izvirov« in izvira kot Potok ali Ribnik v ozki dolinici med Lonjerjem in Katinaro na ledini Bridgavec ali Brizgavec.¹⁸³ Potok so že v 19. stoletju pokrili do višine sedanjega Trga Mioni in tako podaljšali Ulico della Tesa. To so v fašističnem obdobju do križišča z Ulico Settefontane razširili v sedanjo Ulico D'Annunzio, s katero so dobili novo mestno razvojno os do hipodroma, stara cesta pa se je z istim imenom ohranila v odseku do današnjega Trga Foraggi. Vsekakor je bil vzhodnejši predel tega mestnega okraja vse do konca avstrijske dobe še zelo redko poseljen, saj se je urbanizacija širila pretežno vzdolž nekdanje glavne tržaške prometnice, ki se je po Ulici Molino a Vento dvignila do Sv. Marije Magdalene in se tam razcepila: en krak je vodil v Istro, drugi pa na Kras v Bazovico, od tam pa do Kranjske oziroma Reke. Prav zato so na območju Stare mitnice uredili prvo mestno carinsko postajo, ki se ji je pridružila še »nova« na severu, ko so tam v 18. stoletju odprli komercialno cesto proti Kranjski oziroma notranjosti monarhije. Okraj je tedaj obsegal obsežno »zunanje« mestno območje, na zahodu ga je od Starega mesta delila Ulica Fornace, ki se je pred izgradnjo predora pod gričem Sv. Justa, do katere je prišlo ob koncu avstrijske dobe, spuščala od gradu sv. Justa do Lesnega trga. Od okraja Sv. Vid je Staro mitnico delila Ulica Maddalena (zdaj Bramante), od okraja Sv. Jakob pa Ulica del Bosco do tedanjega Trga Stare mitnice (danes Garibaldi), vendar tako, da so vse hiše vzdolž te ulice in okrog trga sodile k Stari mitnici. Od tod naprej se je meja dvignila do okraja Kjadin in Sv. Alojzij vzdolž Ulice Settefontane nekako do cerkve sv. Vincencija, od koder je meja s tem predmestnim okrajem potekala preko Ulice Rossetti in nato v bistvu vzporedno z njo oziroma Ulico Petrarca do Ulice Chiozza (danes Crispi) oziroma Farneto (danes Ginnastica), ki sta razmejevali obe Mitnici. Vzhodno od okraja se je že začel pas primestnih vil premožnejših meščanov, ki je postopoma prehajal v ruralno območje zgornjega Kjadina in Rocola.

Tu sta na severnem oziroma južnem robu okraja v 19. stoletju našla mesto obsežen objekt mestne bolnišnice (Ospitale Civico) in skoraj enako velika ubožnica (Istituto dei Poveri). Oba sta ločevala bolj mestni način pozidave, ki je prevladoval v njegovem spodnjem delu med današnjima trgoma

.....
183 Trst: karta krajev.

Slika 43: V četrti Stara mitnica je bilo najbolj »živo« na istoimenskem trgu (zdaj Garibaldi).

Slika 44: K urbanizaciji Stare mitnice je najprej pripomogla izgradnja mestne bolnišnice.

Goldoni in Garibaldi ter v predelu med Starim mestom in Sv. Jakobom, od že bolj predmestne urbane strukture zgornjega dela okraja do Ulice Rossetti. Vsekakor je bila to že mnogo bolj »ljudska« mestna četrt od doslej obravnavanih. Vanjo so se množično stekali večinoma nižji uradniki, tovarniški delavci in težaki, obrtniki in obrtni delavci ter mali trgovci, ob teh pa še bolničarji in bolničarke, natakariji, razni vajenci in njim podobno osebje. Med temi je bilo veliko individualnih moških priseljencev. Popis iz leta 1900 je v tem mestnem okraju zabeležil 790 hiš in okrog 34.400 prebivalcev (od tega okrog 550 Slovencev), popis iz leta 1910 pa okrog 920 hiš in skoraj 43 tisoč prebivalcev, od tega okrog 3500 Slovencev in več kot 9 tisoč priseljencev brez avstrijskega državljanstva, kar predstavlja daleč največje število priseljenih »tujcev« med vsemi mestnimi okraji. Sploh je bila Stara mitnica v obeh popisnih letih po številu prebivalcev največji in skupaj s Sv. Jakobom najhitreje rastoči mestni okraj. Skladno z uradnimi popisnimi podatki se je v tem desetletnem obdobju število hiš povečalo za okrog 15 %, število prebivalcev za približno četrtno, število Slovencev pa za več kot šestkrat. Srednje število stanovalcev na poslopje se je dvignilo z okrog 44 na skoraj 47 in bilo najvišje med vsemi mestnimi okraji. Toda poglejmo podrobneje, kaj nam za izbrani osrednji del te mestne četrti povedo izvirni popisni podatki za leto 1910, ki smo jih pregledali v občinskem arhivu.

Naš pregled je zajel predvsem zahodni, delavski del okraja okrog Ulice Madonnina in Trga Stare mitnice, kjer smo pričakovali, da bo tudi koncentracija slovenskega prebivalstva večja. Tu (na Ulici Pondares 5) je stala tudi zgradba direkcije za »javno dobrodelnost« (Direzione di Pubblica Beneficenza), ki je za 30 centov oziroma vinarjev¹⁸⁴ dajala prenočišče več kot 270 samskim težakom, zidarjem in kamnosekom, obrtnim delavcem, natakarijem in podobnim osebam. Veliko več kot v doslej obravnavanih okrajih je bilo v tem mestnem predelu poslopij z vsaj 10 stanovanji, številna so jih imela po vsaj 15, tri pa več kot 20 ali celo 25. Naselitvena gostota je bila v Stari mitnici, kakor smo ugotovili, značilno večja kot drugod, zato pa so bila stanovanja v povprečju mnogo manjša. Največ stanovanj je namreč štel samo od ene do tri sobe, redkejša 4–5, in le izjemoma 7 do 9 sob.¹⁸⁵ Med lastniki vsaj dveh zgradb smo zasledili v Rojanu živečega Levija, v Ulici Chiozza živečega Morettija, v Ulici Tintore živečega Picottija in v Gradcu živečega Prescherna. Treba je

184 Glede na to, da je tedaj krona veljala okrog 5 evrov, bi navedeni znesek danes znašal komaj 1,5 evra. Upoštevati pa je treba, da so tedaj dninarji, težaki in vajenci za svoj 11-urni delavnik le stežka zaslužili več kot 10 evrov v današnji vrednosti.

185 Navedeno število sob vključuje tudi morebitno kuhinjo. Te niso imela najmanjša, eno- ali dvosobna stanovanja. Z izjemo redkih in največjih stanovanj ni imelo nobeno stranišča ali kopalnice.

tudi omeniti, da je bilo poslopje v Ulici Madonnina 15 last Delavske zadruga (Cooperative operaie) s sedežem v Ulici sv. Frančiška 21. Tudi v tem okraju je bilo nekaj najemodajalcev oziroma najemodajalk, saj so bile to večinoma samske vdove. Več kot 5 individualnih podnajemnikov sta imeli v Vidmu rojena vdova Crosel v svojem trisobnem stanovanju in v Sežani rojena vdova Persich v svojem štirisobnem stanovanju, kar 8 podnajemnikov je imela na Reki rojena vdova Gianni v svojem trisobnem stanovanju; najbolj na tesnem pa je bilo nedvomno v enosobnem stanovanju, kjer so poleg v Tolminu rojene najemnice, vdove Retz, prenočevale še štiri ženske podnajemnice.

Zaradi izrazito »ljudske« socialne strukture te mestne četrti so bile tu letne najemnine stanovanj v povprečju mnogo nižje kot v doslej obravnavanih okrajih, v katerih je prevladoval srednji do višji razred najemnikov.¹⁸⁶ Največ najemnikov je plačevalo manj kot 500 ali celo 250 kron. Manj kot 100 kron najemnine so za svoja enosobna stanovanja dajali na primer samski najemniki, kakršni so bili v Trstu rojena šivilja Leon, v Trstu rojeni upokojenec Dipinto, v Sinju rojena delavka v tovarni cigaret Cremencich, v Poreču rojena vdova in branjevka Proft, v Kranju rojena mati samohranilka in služkinja Tomazin ali v Vižinadi rojeni težak Lecović, vendar tudi dvočlanska družina v hrvaški Istri rojene vdove Skergat ali štiričlanska družina v Vidmu rojenega bolničarja Oliva. Mnogo manj je bilo v okraju takih, ki so letno plačevali od 700 do 1000 kron: to so bili na primer v Trstu rojeni fotograf Culiot, v Poreču rojeni trgovec z vinom Pusileggi, v Trstu rojeni uradnik Milella, na Češkem rojeni pomorščak Wltawsky, v Trstu rojeni direktor tiskarne Bratos, v Trstu rojeni lastnik trgovine gramofonov Czas, na avstrijskem Štajerskem rojeni uradnik Hausenbichl, v Trstu rojeni lastnik podjetja za čiščenje greznic Bernardon ali v Tržiču rojeni lastnik trgovine s premogom Marcorin. Zelo redki so plačevali do dva tisoč kron: v Sežani rojeni lastnik trgovine jestvin Godnig, v Splitu rojeni gostilničar Ivanišević, prav tako v Splitu rojeni lastnik kavarne Ardulj, v Trstu rojeni lastnik zlatarne (žena je bila vzgojiteljica v judovskem vrtcu) Fano, v Trstu rojeni odvetnik Cominotti, na Češkem rojeni oficir Rosum, v Benetkah rojeni trgovski agent Trauner ali v notranji Avstriji rojeni uradnik Wehrenfennig.

Naš pregled je v tem okraju zajel okrog 2100 prebivalcev. Njihova narodnostna sestava pred revizijo je bila taka: skoraj 97 % je bilo Italijanov, 1,3 % Slovencev, 1,6 % Nemcev, 0,5 % pa pripadnikov drugih narodnosti, med katerimi so bili skoraj vsi Hrvati. Po opravljeni reviziji se je delež Italijanov

¹⁸⁶ Spomnimo naj, da so tedaj letne najemnine, ki jih navajajo popisne pole, najemniki stanovanj plačevali skladno z lastnimi dohodki in velikostjo stanovanj.

zmanjšal na dobrih 87 %, delež Slovencev povečal na okrog 9 %, Nemcev na okrog 3 %, delež pripadnikov drugih narodnosti pa samo na 0,7 %. Uradna revizija je zajela slabih 9 % tukajšnjih gospodinjstev, popravki pa so v 78 % primerov zadevali »vračanje« slovenske narodnosti tistim, ki jim je prvotni popis pripisal »običajno uporabo« italijanskega jezika in s tem italijansko narodnost. Ker so tudi uradni objavljeni podatki pokazali, da je slovensko prebivalstvo v Stari mitnici obsegalo okrog 9 % tu živčih meščanov,¹⁸⁷ bi lahko rekli, da naš vzorec ustrezno podaja v popisu ugotovljeno narodnostno strukturo.

Čeprav je opravljena revizija delež slovenskega prebivalstva v okraju opazno »popravila« oziroma povečala, je naš pregled popisnih pol ugotovil, da je še vedno spregledala številne po objektivnih merilih tej skupnosti pripadajoče osebe. Po naši oceni je na izbranem območju Stare mitnice italijansko prebivalstvo obsegalo dobrih 64 %, slovensko 26,3 %, nemško točno 4 %, prebivalstvo drugih narodnosti pa 5,4 %. Med temi je bilo 3,8 % Hrvatov in po okrog 0,5 % Bolgarov ali Rusov, Čehov ali Poljakov in Madžarov (ti so bili večinoma nastanjeni v delavskem samskem domu). Prav v primeru slovenskega prebivalstva so bile v tem okraju razlike med različnimi interpretacijami popisnih podatkov res velike: prvotni popis je v našem vzorčnem predelu zabeležil komaj 27 Slovencev, revizija je to število dvignila na 191, naša »revizija revizije« pa je ugotovila nič manj kot 554 objektivnih pripadnikov te skupnosti, se pravi kar dvajsetkrat več kot je to pokazal prvotni popis! Ta izjemni razkorak jasno dokazuje, da so bili v Trstu predmet popisne manipulacije oziroma »uradne« italijanizacije slovenskega prebivalstva predvsem socialno šibkejši priseljenci, čeprav je treba spomniti, da so bili prav pripadniki ljudskih, delavskih in manj izobraženih slojev tisti, ki so se dejansko najhitreje asimilirali v mestno večinsko jezikovno in narodnostno okolje.

Naša revizija je zadevala okrog 28 % gospodinjstev: večina opravljenih popravkov se je spet (v več kot 71 % primerov) nanašala na »deitalijanizacijo« slovenskega prebivalstva, v 17 % primerov pa smo uradno pripisano italijansko narodnost »popravili« v objektivno hrvaško. Glede na družbeno-ekonomsko strukturo okraja je bilo tu pri premožnejših družinah živčih slovenskih služkinj mnogo manj kot v doslej obravnavanih mestnih četrtih, tako da te niso bistveno vplivale na sestavo tu živčega slovenskega prebivalstva (predstavljale so le 4,5 % v pregledanem vzorčnem predelu Stare mitnice prisotnih Slovencev). Poglejmo nekaj primerov »spregledanih«

187 Brez upoštevanja »tujcev«, za katere popis ni navajal narodnosti, bi ta delež znašal dobrih 10 %. Če bi vsem »tujcem« pripisali italijansko narodnost, bi delež slovenskega prebivalstva znašal nekaj več kot 8 %.

objektivno slovenskih prebivalcev: to so bili nedvomno v Celju rojena likarica Peschitz, na Vipavskem rojeni solastnik sodarske obrti Tercic, pekarniški delavec Mermoglia, trgovski pomočnik Trost in težak v pristanišču Zorn, v Ljubljani rojena vdova Pusnig, vdova in lastnica pekarnice Hren ter vdova in gostilničarka Dussich (zapisana tudi kot Dusic), v Biljani rojeni čevljar Velicogna (zapisan tudi kot Velikonja), v Postojni rojeni sodar Bolle, v Sežani rojeni stražar Kocian, v Kostanjevici rojeni sodar Spazzal, v Kopru rojeni kovaški delavec Udovich, na Proseku rojeni mizar Zibitz, na Kranjskem rojeni uradnik Narodne delavske organizacije Edinosti Ekar, v Komnu rojena težak Pirz in krojač Cuccagna, v Senožečah rojena vdova Tutta, na Kranjskem rojeni poštni uslužbenec Cerer (zapisan tudi kot Cerar), v Svetem rojeni sodarski delavec Buffon¹⁸⁸ in številni njim podobni. Zelo verjetno pa so bili objektivno slovenske narodnosti tudi v Trstu rojeni težaki Bisiach, Gombac, Lacovich, Palcich, Presetnich, Gustincich, Cociancich, Pangherz in Samez, vdova Pegan, delavec v tiskarni Bolle, delavci v ladjedelnici Dvorsak, Rosanz in Schein (starši so se rodili v Postojni), uradnik Kamenschek, delavec v fotografskem biroju Sossich, kuhar na ladji Taucer, pristaniški delavec Curet, vdova in služkinja Gorup, kamnosek Urbancig, čevljarški delavec Saitz, elektrotehnik Krall, branjevka Prelz, likarici Bisiak in Krussiz, učitelj glasbe Oraschem in ulični prodajalec Bencina.

Po kraju rojstva nosilcev gospodinjstev in njihovih partnerjev oziroma partneric izhaja, da se je v Trstu med prebivalci pregledanega območja Stare mitnice rodilo okrog 45 % prebivalcev, kar je zelo blizu deležu, ki smo ga ugotovili za Novo mitnico. Med priseljenim prebivalstvom tega okraja je bilo največ takih, ki so se rodili na Goriškem, v hrvaški Istri ali Dalmaciji ter v notranjih italijanskih deželah (po 9–11 % vseh prebivalcev), po okrog 6,5 % prebivalcev pa se je rodilo v Furlaniji in notranji Sloveniji. Skupaj se je v pretežno slovensko govorečem zaledju rodilo okrog 25 % prebivalcev oziroma več kot 45 % priseljencev, v Italiji se je rodilo slabih 30 %, na Hrvaškem pa okrog 20 % priseljencev. Gospodinjstva, v katerih je živelo slovensko prebivalstvo, so po naši oceni obsegala dobrih 23 % vseh pregledanih družinskih enot. Med temi so taka, ki so jih tvorili v Trstu rojeni nosilci, obsegala skoraj 29 %, priseljeni nosilci pa dobrih 41 % družinskih enot. Po krajevnem izvoru mešana gospodinjstva, se pravi taka, v katerih se je en partner rodil v Trstu,

.....
188 Ta je bil stric mojega nonota, ki je nekaj let tudi živel v tem okraju. Omenjeni je svoj sodarski poklic opravljal, čeprav je bil star že več kot 70 let. V trisobnem stanovanju (dve spalnici in kuhinja) je živel z v Pregarjah rojeno ženo (njen deklški priimek je bil Fabiancich), v podnajemu pa je imel štiričlansko družino v Trstu rojenega težaka Stoka.

drugi pa se je v mesto priselil, so obsegala okrog 10 %, narodnostno mešana gospodinjstva pa dobrih 20 % družinskih enot s slovenskim prebivalstvom. Sicer so tovrstna gospodinjstva na splošno tudi v tem okraju obsegala okrog 8 % vseh družinskih enot. Med raznovrstnimi kombinacijami so prevladovala taka, v katerih je italijanski partner živel s slovensko partnerico (skoraj polovica primerov). Ob navedeni tipologiji je bilo še največ takih, kjer je slovenski partner živel z italijansko partnerico ali hrvaški partner s slovensko partnerico (po okrog 9 % primerov). Skupaj je bilo kar 74 % mešanih gospodinjstev takih, ki jih je tvoril po en partner slovenske narodnosti. V največ primerih je bila partnerica Slovenka (84 %).

V povprečju so gospodinjstva (brez služkinj in individualnih podnajemnikov) štela po 3,7 člana. Največ je bilo dvočlanskih gospodinjstev (skoraj 26 % primerov) in tri- ali štiričlanskih (po 17–19 % primerov). Njihov »mestni« značaj izraža tudi razmerje med deležem gospodinjstev, ki jih sestavlja/ta samo 1 član ali 2 (skupaj več kot 34 %), in gospodinjstev, ki jih sestavlja po 6 članov ali več (skupaj okrog 17 %). Povprečna velikost slovenskih gospodinjstev je bila v Stari mitnici nekoliko manjša od splošne (ta so štela po 3,5 člana). Različna pa je bila tudi struktura teh gospodinjstev: značilno višji od splošnega je bil med Slovenci delež tričlanskih gospodinjstev (za kar 12 odstotnih točk), značilno nižji pa delež gospodinjstev z 4–5 člani ali dvema članoma (za 5–7 odstotnih točk). Iz povedanega bi lahko sklepali, da so slovenska gospodinjstva v večji meri obsegala mlajše, priseljene družine. V samostojnih gospodinjstvih je živelo 63 % v okraju prisotnih slovenskih prebivalcev, tretjino pa so obsegali individualni podnajemniki, se pravi večinoma novejši priseljenci, ki so se v Trst odpravili »s trebuhom za kruhom«.

Služkinje, kuharice in podobno osebje je imelo v Stari mitnici komaj dobrih 8 % gospodinjstev, kar je bistveno nižji delež od tistega, ki smo ga zabeležili v bolj »meščanskih« tržaških četrtih. Nekoliko nižje je tudi srednje število tovrstnega osebja po gospodinjstvih, saj je v povprečju vsako zaposlovalo le eno osebo. Edini, ki je imel v pregledanem območju dve služkinji je bil v Švici rojeni samski protestantski trgovec z železnino Dolfi. Največ služkinj je prišlo iz notranje Slovenije, tržaške okolice in Goriške (po 19–24 %), skupaj iz pretežno slovenskega zaledja točno dve tretjini. Le dober odstotek tukajšnjih gospodinjstev oziroma gospodarstev je imelo posle, v povprečju pa je vsako zaposlovalo 2,2 osebe. Največ, pet hrvaških poslov, je v svojem sedem-sobnem stanovanju ob svoji štiričlanski družini prenočeval že omenjeni v

Splitu rojeni gostilničar Ivanišević, ki se je v popisni poli tudi brez zadržka opredelil za hrvaški jezik in narodnost.

Podnajemnike je imelo veliko, skoraj 30 % gospodinjstev (v povprečju vsako po 1,5 podnajemnika). Med individualnimi podnajemniki po gospodinjstvih se jih je največ rodilo v Trstu (točno tretjina), po okrog 15 % je prišlo iz notranje Italije in Goriške, 8–9 % pa iz hrvaške Istre in Dalmacije ter Furlanije. Skupaj je okrog 40 % priseljenih podnajemnikov izhajalo iz pretežno slovenskega zaledja, dobrih 35 % iz Italije, okrog 15 % pa iz Hrvaške. Nekoliko drugačna je bila izvorna sestava v delavskem domu živčih individualnih delavcev: med temi je bilo Tržičanov 29 %, po 10–12 % jih je prišlo iz notranje Italije, Furlanije in Goriške ter po okrog 5–7 % iz notranje Slovenije, Avstrije ali Madžarske, današnje Slovenske Istre, hrvaške Istre in Dalmacije ter tržaške okolice. V tem primeru je iz pretežno slovenskega zaledja prišlo skoraj 40 %, iz Italije tretjina, iz Hrvaške pa le dobrih 5 % v delavskem samskem domu zabeleženih priseljenih delavcev. Obe skupini individualnih priseljencev sta skupaj obsegali dobrih 15 % vseh na obravnavanem območju Stare mitnice prisotnih prebivalcev, med slovenskim prebivalstvom pa je bil ta delež, kakor smo omenili, še dvakrat večji.

Če ne upoštevamo v podnajemu ali v delavskem domu živčih individualnih priseljencev, je vsako gospodinjstvo imelo točno po dva aktivna člana. Ob upoštevanju celotnega aktivnega prebivalstva¹⁸⁹ pa je bila zaposlitvena struktura taka: v primarnem sektorju ni bil zaposlen nihče, sekundarni sektor je zaposloval 37,4 % aktivnih, terciarni pa preostalih 62,6 %. Očitno je bil v tem mestnem okraju delavski razred značilneje zastopan kot v prejšnjih, kar se kaže tudi v tem, da so med aktivnimi v Stari mitnici vidno prevladovali dninarji in težaki (več kot 18 % vseh zaposlitvenih profilov). Delavci v ladjedelnici so obsegali okrog 4 %, delavci v drugih tovarnah ali obratih pa skoraj 8 % zaposlitvenih profilov, medtem ko so delavke predstavljale dobrih 7 % vseh delavcev. V okviru terciarnega sektorja je bilo največ uradnikov, šivilj, trgovskih pomočnikov, kuharjev in natakarjev, branjev, uličnih prodajalcev in goslarjev ter trgovcev in trgovskih potnikov (po 4–6 % zaposlitvenih profilov). Skupaj so tako ali drugače zaposlene osebe predstavljale 53 % prebivalcev okraja (s služkinjami in posli po gospodinjstvih pa 55 %). »Ljudski« značaj tega okraja potrjujejo tudi ti podatki: ženski poklici so obsegali 12 %, višji okrog 13 %, intelektualni pa zgolj dobra 2 % zaposlitvenih profilov.¹⁹⁰

189 Brez sicer ne posebno številnih po gospodinjstvih nastanjenih služkinj.

190 Pri tem izračunu nismo upoštevali pri gospodinjstvih zaposlenih služkinj, vključili pa smo individualne podnajemnike.

Gospodinjstva, sestavljena iz samo neaktivnih članov (vdov, upokojencev in rentnikov ali rentnic), so obsegala manj kot 10 % vseh družinskih enot, kar je tudi značilno nižji delež od tistega, ki smo ga zasledili v doslej obravnavanih mestnih okrajih.

Glede na zgoraj prikazano družbeno sestavo je jasno, da se zaposlitvena struktura slovenskega prebivalstva v Stari mitnici ni bistveno razlikovala od zgoraj opisane, saj je pri tej skupini prebivalcev sekundarni sektor obsegal skoraj 40 %, terciarni pa dobrih 60 % aktivnih (tudi v tem primeru je bilo med delavci slabih 8 % žensk). Med tu živečimi Slovenci je bilo gospodinjstev brez aktivnih članov (9 %) nekoliko manj, še večja pa sta bila pri tej skupini delež aktivnih med vsem prebivalstvom (točno 60 %) in povprečno število aktivnih na gospodinjstvo (3,3). Slovenci so tako obsegali natančno 30 % vseh aktivnih. Glede posameznih zaposlitvenih profilov nismo opazili posebnih odmikov od zgoraj prikazane splošne podobe: Slovenci in Slovenke so bili značilno nadpovprečno zastopani le med sicer manj številnimi železničarji, poštnimi in tramvajskimi uslužbenci, prevozniki, zasebnimi služkinjami, peki in slaščičarji ter likaricami. Očitno podpovprečno so bili zastopani med uradniki, gostilničarji ter kuharji in kuharicami. Zaposlitvena struktura slovenskega prebivalstva je bila torej še nekoliko slabša od splošne: višji poklici so obsegali med aktivnim slovenskim prebivalstvom manj kot 9 %, intelektualni pa komaj 3 % zaposlitvenih profilov; nadpovprečno so bili zastopani le ženski poklici, saj so obsegali skoraj 15 % vseh aktivnih.

Sv. Jakob

Ta najznačilnejši delavski mestni okraj se je razvil na zahodnem delu flišnega hrbta, znanega z imenom Čarbola, ki se razteza med Sv. Justom in Sv. Marijo Magdaleno. Urbanizacija se je tu razširila vzporedno z razvojem industrializacije v Trstu, se pravi v zadnjem obdobju 19. stoletja in še zlasti v začetku 20. stoletja. Do leta 1900 se je mestni tip pozidave razširil na območju med Ulico Molino a Vento in šentjakobsko cerkvijo med ulicama San Servolo in Pozzo, medtem ko so za delavske družine zahodno od cerkve med ulicama San Marco in Industria do višine Ulice Marco Polo zgradili blok manjših ljudskih bivališč. Do popisnega leta 1910 se je grajeno območje še nekoliko povečalo in razširilo v vzhodnem »mestnem« delu nekako do Ulice del Bosco in Rivalto, v zahodnem »obalnem« delu pa nekako do sedanje Ulice Veronese, medtem ko je bil vmesni predel do okraja Sv. Vid še vedno

Slika 45: Glavni dostop do griča in delavske četrti Sv. Jakob je vodil po Ulici Molino a vento.

Slika 46: Utrinek vsakdanjega vrveža na šentjakovski tržnici (danes: Trg Puecher).

posut s številnimi vilami premožnejših meščanov. Zgoraj navedene so ostale tudi pozneje zahodne meje šentjakobskega, po nastanku zadnjega mestnega okraja, ki ga je od redkeje poseljenega, tedaj še predmestnega okraja Spodnje Čarbole delila črta, ki poteka od Ulice Broletto po Ulici Industria proti cerkvi in nato na vzhod po Istrski ulici. Tradicionalna meja z okrajem Stara mitnica poteka od Trga Garibaldi po Ulici Settefontane, vzhodna meja s predmestnim okrajem Rocol pa je bila črta, ki teče od Bivija med Istrsko in Reško cesto proti severu do Ulice Settefontane. V naš pregled smo zajeli tedanji osrednji del šentjakobskega okraja okrog Ulice del Rivo.

Popis iz leta 1900 je v tem mestnem okraju zabeležil 632 hiš in okrog 19.500 prebivalcev (od tega več kot 1100 Slovencev), popis iz leta 1910 pa 685 hiš in več kot 25 tisoč prebivalcev, med katerimi je bilo 4750 Slovencev, skoraj toliko pa tudi priseljencev brez avstrijskega državljanstva. Skladno z uradnimi popisnimi podatki se je v tem desetletnem obdobju število hiš povečalo le za okrog 8 %, število prebivalcev za skoraj 30 %, število Slovencev pa za več kot štirikrat. Srednje število stanovalcev na poslopje se je povečalo z okrog 31 na skoraj 37. Toda pogledimo podrobneje, kaj nam za izbrani osrednji del okraja povedo izvirni popisni podatki za leto 1910, ki smo jih pregledali v občinskem arhivu. Večina poslopij je imela od najmanj 4-5 do največ 10 stanovanj, izjemoma celo 33. Toliko stanovanj smo našli v zgradbi na križišču med ulicama Caprin in Rivo, ki je bila v tem pogledu na sploh najbolj »obljudeno« poslopje, na katerega smo naleteli med pregledom popisnih podatkov za tržaške mestne predele. Glede na socialno strukturo okraja je treba poudariti, da so tu prav vse zgradbe imele le manjša stanovanja z 1–3 sobami.¹⁹¹ Med lastniki vsaj 2–3 zgradb smo zasledili v Ulici Donadoni živečega Crismancicha, na Kjadinu živečega Basilia, v Ulici Rapiccio živečega Rosanza, v Ulici S. Spiridione živečega De Paleseja, v Ulici Molino a Vento živečega Perialtija, v Ulici del Rivo živečega Ferlugo, v Ulici S. Maria Maggiore živečega Babuderja in v Ulici Olmo živečega Marchija.

V okraju nismo zasledili najemodajalcev, tudi zato, ker so bile na splošno letne najemnine nižje, stanovanja pa manjša kot v drugih mestnih predelih. Enočlanska ali revnejša dvočlanska gospodinjstva so za enosobna stanovanja plačevala do okrog 125 kron, večina delavskih družin pa do 250 kron. Precej manj je bilo najemnikov, ki so za letno najemnino odšteli 350–450 kron: to so bili na primer v Piranu rojeni starinar Collarich (žena je bila prodajalka zelja), v Godoviču rojeni trgovec z lesom Nemelli, v Postojni rojena

191 Navedeno število sob vključuje tudi morebitno kuhinjo. Te niso imela najmanjša, eno- ali dvosobna stanovanja.

vdova Mosettig, v Versi rojeni poštni uslužbenec Macor, v Vidmu rojena čevljar v »Deposito pellami« Tognetto in mizar Pantoni, v Kopru rojeni zidar Jakomin, v Trstu rojeni lastnik trgovine pohištva Pegan, pomorščak Pollack (v popisni poli naveden tudi kot Polak), redar Asquini, lastnik kovaške obrti Bregant, vdova in lastnica tobakarne Coss ter višja delavca v »Magazzini Generali« oziroma železarni Nordio in Bartolini, v Komnu rojeni poštni uslužbenec Sibelia, v Italiji rojena redar Riolfatti in kočijaž Ariotti, v Vipavi rojeni lastnik pekarnice Trošt, v Krminu rojeni mizar Manzano, na Tirolskem rojeni lastnik trgovine jestvin Masè, v Vodnjanu rojena čevljarja Brunelli in Giordani in v Bujah rojeni gostilničar Fiorentin. Zelo redki so plačevali med 500 in 850 kron: v Splitu rojeni starinar Bitesnik, v Postojni rojeni krčmar Tomažič, v Kopru rojeni višji delavec v ladjedelnici Nemarnich (podpisan kot Nemarnik), v Trstu rojeni lastnik trgovine z mešanim blagom (chincaglie) De Bernardi, uradnik Giordani ter vdova in branjevka Anslovar, v Pazinu rojeni lastnik trgovine jestvin Petech, v Postojni rojeni pleskar Bastiancich ter v Vidmu rojena vdova in lastnica trgovine jestvin Snidersich (njen sin iz prvega zakona se je pisal Stoka).

Naš pregled je v tem okraju zajel okrog 1600 prebivalcev. Njihova narodnostna sestava pred revizijo je bila taka: nekaj več kot 92 % je bilo Italijanov, 6,9 % Slovencev, 0,3 % Nemcev, 0,6 % pa pripadnikov drugih narodnosti, med katerimi je bilo Hrvatov toliko kot Grkov. Po opravljeni reviziji se je delež Italijanov zmanjšal na slabih 83 %, delež Slovencev povečal na skoraj 16 %, Nemcev na 0,8 %, delež pripadnikov drugih narodnosti pa je ostal nespremenjen. Uradna revizija je – tudi v samo delni obliki, se pravi, da je narodno pripadnost spremenila le nekaterim članom gospodinjstva – zajela nekaj več kot 11 % tukajšnjih gospodinjstev, popravki pa so v 96 % primerov zadevali »vračanje« slovenske narodnosti tistim, ki jim je prvotni popis pripisal »običajno uporabo« italijanskega jezika in s tem italijansko narodnost. Ker so uradni objavljeni podatki za celoten okraj pokazali, da so Slovenci predstavljali okrog 20 % tu živčih prebivalcev,¹⁹² bi lahko sklepali, da je bila ta skupina prebivalstva nekoliko bolj zastopana v tistem širšem pasu Sv. Jakoba, ki ga naš pregled ni zajel.

Vsekakor smo ob pregledu izvirnih popisnih pol ugotovili, da je v obravnavanem predelu revidirani popis še vedno »spregledal« številne po objektivnih merilih slovenski skupnosti pripadajoče osebe. Po naši oceni je na izbranem območju Sv. Jakoba bilo Italijanov 56,4 %, Slovencev 40,7 %, Nemcev 1,4 %,

192 Brez upoštevanja »tujcev«, za katere popis ni navajal narodnosti, bi ta delež znašal dobrih 23 %. Če bi vsem »tujcem« pripisali italijansko narodnost, bi delež slovenskega prebivalstva znašal okrog 19 %.

prebivalcev drugih narodnosti pa 1,5 %, med katerimi so bili skoraj vsi Hrvati. Tako kot pri Stari mitnici je tudi v tem okraju prišlo do izredno velikih razlik med različnimi interpretacijami popisnih podatkov: prvotni popis je v našem vzorčnem predelu zabeležil okrog 110 Slovencev, revizija je to število dvignila na 250, naša »revizija revizije« pa je ugotovila nič manj kot 645 objektivnih pripadnikov te skupnosti, se pravi skoraj šestkrat več, kot jih je naštel prvotni popis. Naša revizija je zadevala okrog 32 % gospodinjstev, večina opravljenih popravkov pa se je spet (v 89 % primerov) nanašala na »deitalijanizacijo« slovenskega prebivalstva. V nekaj več kot 7 % primerov smo uradno pripisano italijansko narodnost »popravili« v objektivno hrvaško, pri slabih 4 % primerov pa smo opravili popravek v korist nemške narodne pripadnosti. V primerjavi z drugimi mestnimi okraji je bil torej šentjakobski najmanj »svetovljanski« in se je po svoji narodnostni strukturi v določeni meri približeval stanju, ki smo ga ugotovili pri predmestnih okrajih. Nedvomno pa je bil Sv. Jakob med vsemi najbolj »slovenski« mestni predel.

Poglejmo nekaj primerov »spregledanih« objektivno slovenskih prebivalcev: to so bili v Vipavi rojeni mizar Simonig, v Brdih rojeni upokojenec Simsig, v Prvačini rojeni lastnik trgovine jestvin in poslopja na Ulici Guardia 24 Semolje, v Tatrah rojeni težak v pristanišču Machne, na Kranjskem rojeni vzdrževanka Stroj ter vdova in branjevka Jersich, v Tolminu rojena vdova in služkinja Godnig, v Komnu rojeni kočijaž Taucer, v Nabrežini rojena delavec v tovarni linoleja Zuzek in dninar Silla, v Brestovici rojeni čevljar Micolich, v Ajdovščini rojena težaka v pristanišču Petraucich in Zaller, v Mirnu rojeni tovarniški čuvaj Boschini (tudi naveden kot Boskin), v Sežani rojeni vdovi Cerkvenik in Jenovič, v Gorici rojena dninarka Urbancich, v Devinu rojeni delavec v ladjedelnici Leghissa, v Križu rojena delavca v ladjedelnici Schwab in Ukmar, v Trstu rojeni dimnikar Perč, težak v pristanišču Kersovani (v rojstnem listu naveden kot Keršovan), mehanski delavec Batig (tudi naveden kot Batič) ter delavca v ladjedelnici Supancich (tudi naveden kot Supančič) in Scoria (tudi naveden kot Skorja).

Zelo verjetno so bili objektivno slovenske narodnosti tudi v Trstu rojeni čuvaj državnega urada Vattovaz, vdovi in služkinji Bernetich in Dobrilla, dninar Vlach, delavec v obrti Vouk, delavca v plinarni Roiz (tudi naveden kot Roitz) in Sardotsch, trgovec z moko Bamboschek, lastnik kleparske obrti Perhauz, delavec v tovarni testenin Gams, delavka v pražarni kave Mickelitsch, pomorščak Ukmar, delavec v ladjedelnici Umek, delavec v tovarni strojev Bresigher, tiskarski delavec Premru, cestarski delavec Purich, ulični prodajalec Planinz, šivilji Tislovitz in Senizza, vratarka poslopja Sirzel,

dninar Ferluga, mehanik v delavnici Klun, težak v pristanišču Pegan (mati se je rodila v Sežani in se je pisala Štrukelj), v Prvačini rojena vdova Bauzon in v Križu rojeni lastnik trgovine s čevlji Bisin. Že težje pa je določevanje objektivne pripadnosti v Trstu rojenih oseb, kakršne so bile vdove Baloch, Catterincich, Sturm in Obersnel (tudi zato, ker so vdove večinoma ohranjale priimek moža), delavec v mehanični delavnici Susek, delavec v ladjedelnici Stancich, pomorščak Huastia ali Guastia (v popisni poli sta bili navedeni obe različici), delavka v »Deposito lana« Nagodi ali Negodi (tudi pri njej sta bili navedeni obe obliki izpisa), težak v trgovini premoga Fonda, krčmar Callin, invalid Pecchiar, trgovski pomočnik Schick in številni njim podobni.¹⁹³

Po kraju rojstva nosilcev gospodinjestev in njihovih partnerjev oziroma partneric izhaja, da se je v Trstu med prebivalci pregledanega območja Sv. Jakoba rodila skoraj polovica prebivalcev, kar je tudi najvišji delež med vsemi tu obravnavanimi mestnimi območji. Sicer pa je bila izvorna struktura priseljencev dokaj enakomerno razporejena med vsemi glavnimi »bazeni«, ki smo jih spoznali doslej. Nekaj več je bilo le priseljencev iz Furlanije, notranje Slovenije in z ozemlja današnje Slovenske Istre, kjer se je rodilo po 8–9,5 % prebivalcev tega mestnega okraja. Skupaj se je v pretežno slovensko govorečem zaledju rodilo okrog 28 % stanujočih oziroma 55 % priseljencev, v Italiji slabih 30 %, na Hrvaškem pa okrog 15 % priseljencev. Gospodinjestva, v katerih je živelo slovensko prebivalstvo, so po naši oceni obsegala dobrih 45 % vseh pregledanih družinskih enot. Med temi so tista, ki so jih tvorili v Trstu rojeni nosilci, obsegala skoraj 33 %, priseljeni nosilci pa slabih 47 % družinskih enot. Po krajevnem izvoru mešanih gospodinjestev, se pravi takih, v katerih se je en partner rodil v Trstu, drugi pa se je v mesto priselil, je bilo le okrog 4 %, narodnostno mešanih gospodinjestev pa nekaj manj kot 17 % družinskih enot s slovenskim prebivalstvom. Sicer so tovrstna gospodinjestva na splošno tudi v tem okraju obsegala okrog 8 % vseh družinskih enot. Med raznovrstnimi kombinacijami je bilo največ italijanskih partnerjev, ki so živeli s slovensko partnerico (51 % primerov). Sploh je bilo tudi pri Sv. Jakobu leta 1910 največ takih mešanih gospodinjestev, ki jih je tvoril po en partner slovenske narodnosti (74 % primerov); v 70 % primerih so bile to ženske. V okviru te prevladujoče skupine mešanih gospodinjestev je bilo ob navedeni tipologiji še največ slovenskih partnerjev, ki so živeli s hrvaško partnerico

193 Po analogiji s podobnimi primeri, pri katerih je prišlo do uradne revizije, smo večjemu delu zgoraj navedenih pripisali objektivno slovensko pripadnost. Te pripadnosti pa nismo »razširili« tudi na druge družinske člane. V primeru predvidenih narodnostno mešanih zakonov (te smo, kjer je bilo to mogoče, ugotovili iz priimkov zakoncev, sicer pa smo o njih sklepali glede na krajevni izvor) smo slovensko narodno pripadnost pripisali le partnerju/partnerici, ne pa tudi njegovim/njenim otrokom.

(14 % vseh primerov), ali slovenskih partnerjev z italijansko partnerico (9 % vseh primerov).

V povprečju so gospodinjstva (brez morebitnih služkinj in individualnih podnajemnikov) štela po 3,6 člana. Najpogostejšo tipologijo so predstavljala dvo- in štiričlanska gospodinjstva (po okrog 20 % primerov). Njihov »mestni« značaj izraža tudi razmerje med deležem gospodinjstev, ki jih sestavlja/-ta po en član ali dva (skupaj točno 35 %), in gospodinjstev, ki jih sestavlja po šest članov ali več (skupaj okrog 16 %). Povprečna velikost slovenskih gospodinjstev (ta so štela po 3,4 člana) je bila pri Sv. Jakobu nekoliko manjša od splošne. Različna pa je bila tudi struktura teh gospodinjstev: značilno višji od splošnega je bil med Slovenci delež enočlanskih gospodinjstev (za šest odstotnih točk), nižji pa delež gospodinjstev s po štirimi-petimi ali dvema članoma (za 3–4 odstotne točke). Iz povedanega bi lahko sklepali, da so slovenska gospodinjstva tudi v tem mestnem okraju v večji meri obsegala po eni strani mlajše, priseljene družine, po drugi pa starejša, enocelična gospodinjstva, ki so jih večinoma sestavljale vdove. V samostojnih gospodinjstvih je živelo kar 94 % v okraju prisotnih slovenskih prebivalcev, saj je bilo tu zelo malo po gospodinjstvih živečih slovenskih služkinj, malo pa je bilo tudi individualnih podnajemnikov.

Glede družbeno-ekonomske strukture je bil namreč Sv. Jakob leta 1910 bolj podoben predmestnim kot preostalim mestnim okrajem. Služkinje, kuharice in podobno osebje (skoraj vse iz slovenskega zaledja) je imel v tem okraju komaj 1 % gospodinjstev, kar je še nižji delež kot v enako »ljudski« Stari mitnici. Le za odtenek višji je bil tu odstotek gospodinjstev oziroma gospodarstev s posli; v povprečju je vsako zaposlovalo le po eno osebo. Samo lastnik trgovine jestvin Petech je zaposloval in v svojem bivališču poleg lastne šestčlanske družine prenočeval še v Kopru rojeno služkinjo in dva posla oziroma trgovska pomočnika (eden je bil rojen v Pazinu, drugi v Tolminu). Podnajemnike je imelo nekaj več gospodinjstev (skoraj 14 %), vendar je bil ta delež pri Sv. Jakobu značilno nižji kot v drugih mestnih okrajih. Pri teh gospodinjstvih je bilo nižje tudi povprečno število individualnih podnajemnikov (1,2). Med temi se jih je največ rodilo v Trstu (44 %), ostali pa so bili dokaj enakomerno porazdeljeni med posameznimi izvornimi območji. Med priseljenimi individualnimi podnajemniki jih je okrog 30 % izhajalo iz pretežno slovenskega zaledja in 20 % iz Italije, medtem ko jih je bilo iz hrvaškega zaledja manj kot v drugih mestnih okrajih. Individualni priseljenci so vsekakor obsegali le 4 % vseh na obravnavanem območju prisotnih prebivalcev.

V povprečju je vsako gospodinjstvo imelo po 1,7 aktivnega člana, ti pa so bili enako porazdeljeni med sekundarnim in terciarnim sektorjem, saj je bil v primarnem sektorju zaposlen en sam ribič. Delavski razred je bil torej pri Sv. Jakobu še značilneje zastopan kot v Stari mitnici, sekundarni sektor pa je v tej mestni četrti obsegal celo višji delež zaposlenih kot v večini predmestnih okrajev. Med aktivnimi je bilo največ ladjedelniških delavcev (skoraj 13 % vseh zaposlitvenih profilov), težakov v pristanišču ter v drugih obratih in tovarnah zaposlenih delavcev (po okrog 10 % aktivnih). Delavke in dninarke so prav tako predstavljale dobrih 10 % vseh aktivnih in več kot 20 % vseh delavcev. Zgovoren je tudi podatek, da je bilo v okviru terciarnega sektorja največ branjevč, uličnih prodajalcev in podobnih »prekarnih« profilov ter šivilj (po okrog 6,5 % vseh aktivnih), ki so jim po pomenu sledile služkinje, mizarji, trgovci, kleparji ali kovači, uradniki, trgovski pomočniki ter vratarji, čuvaji in sluge po uradih. Skupaj so zaposlene osebe predstavljale 45 % prebivalcev okraja. Ženski poklici so obsegali značilno višji delež kot v drugih mestnih okrajih (skoraj 22 %), značilno skromneje pa je bila tu zastopana skupina višjih poklicev (slabih 11 %) in intelektualnih poklicev (zgolj 0,4 % zaposlitvenih profilov). Gospodinjstva, sestavljena iz samo neaktivnih članov (vdov, upokoјencev in rentnikov ali rentnic), so prav tako obsegala značilno nižji delež vseh družinskih enot (6 %) od tistega, ki smo ga ugotovili v ostalih mestnih okrajih.

Tako kot v okraju Stara mitnica se tudi pri Sv. Jakobu zaposlitvena struktura slovenskega prebivalstva ni bistveno razlikovala od zgoraj opisane. Primarni sektor je v tem primeru obsegal 0,4 %, saj je bil zgoraj omenjeni ribič slovenske narodnosti (sin v Sežani rojene vdove Jenovič), sekundarni sektor okrog 46 %, terciarni pa skoraj 54 % aktivnih. Med tu živečimi Slovenci je bil delež žensk med delavci nižji od zgoraj prikazanega (slabih 15 %), višji pa delež gospodinjstev brez aktivnih članov (skoraj 8 %), saj so med vdovami – kot je bilo sicer glede na orisano spolno strukturo mešanih gospodinjstev značilno za Trst – prevladovalе Slovenke. Nista pa bila zaradi tega med slovenskim prebivalstvom nižja ne delež aktivnih med vsem prebivalstvom ne povprečno število aktivnih na gospodinjstvo. Slovenci so na ta način obsegali natančno 40 % vseh aktivnih. Glede posameznih zaposlitvenih profilov nismo opazili posebnih odmikov od zgoraj prikazane splošne podobe: Slovenci in Slovenke so bili značilno nadpovprečno zastopani le med sicer manj številnimi poštnimi uslužbenci, starinarji in trgovci, očitno manj pa je bilo delavk slovenske narodnosti. Sicer pa je bil Sv. Jakob edini mestni okraj, kjer se pri slovenskem prebivalstvu deleži ženskih, višjih in intelektualnih poklicev niso

v ničemer razlikovali od splošnih. Tu so si bili vsi prebivalci v socialnem pogledu enaki in pretežno enako revni ne glede na narodnostno pripadnost.

Podoba tržaških mestnih okrajev z vidnejšo prisotnostjo slovenskega prebivalstva leta 1910

Tako kot pri predmestnih okrajih bomo v zaključku tega poglavja poskusili podati sintetični pregled glavnih ugotovitev naše analize izvirnih podatkov popisa iz leta 1910 še za tiste tržaške mestne četrti,¹⁹⁴ v katerih je slovensko prebivalstvo tradicionalno obsegalo nezanemarljiv del tam živečih oseb, čeprav uradni popisi prebivalstva tega niso prikazovali. Pred opravljeno revizijo so namreč popisovalci na izbranih območjih posameznih okrajev, za katere smo pregledali podatke,¹⁹⁵ kot slovensko govoreče osebe opredelili komaj 1,5–2 % prebivalcev Stare mitnice in Novega mesta, okrog 4–4,5 % prebivalcev Sv. Vida in Nove mitnice in 7 % prebivalcev Sv. Jakoba. Z revizijo se je ugotovljeno število Slovencev povečalo v okrajih ožjega mestnega središča na okrog 8,5–11 %, pri Sv. Jakobu pa na nekaj manj kot 16 %. Pregled izvirnih popisnih pol in v teh zabeleženih podatkov nam je omogočil, da smo še sami opravili »revizijo revizije« in tako na podlagi objektivnih kazalnikov, kakršen je kraj rojstva, priimek, v poli uporabljen jezik ali poli dodan rojstni list, pridobili oceno dejanskega števila v mestnih okrajih živečega slovenskega prebivalstva. Ta postopek je bil sicer v mestnem središču nekoliko težavnejši kot v predmestju, kjer smo se pri opredeljevanju domačega prebivalstva lahko oprli na tam prisotne tradicionalne slovenske priimke in kjer je glavnina priseljencev izhajala iz slovenskega zaledja.

Tovrstne »pomoči« v mestnih okrajih nismo imeli, zato smo se v primerih v Trstu rojenih oseb, ki so imele izvirno slovenske priimke (zapisane seveda v različnih italijanskih fonetičnih različicah) ravnali tako, da smo objektivno slovensko narodnost po analogiji pripisali večini oseb, ki so imele isti priimek kot tiste, ki jim je revizija napačno »dodeljeno« narodnost že popravila, ter večjemu delu tistih, ki so pripadali nižjemu socialnemu sloju in predvidoma še niso opravili svojega socialno-narodnostnega »preskoka« v večinsko, se pravi italijansko mestno družbeno okolje. Naša »revizija revizije« v Trstu

194 To so bile z izjemo Starega mesta v bistvu vse ostale četrti: Sv. Vid, Novo mesto, Nova mitnica, Stara mitnica in še zlasti Sv. Jakob.

195 Pregledali smo popisne pole, ki so zadevale osrednje, najrepzentativnejše predele obravnavanih mestnih okrajev. V vsakem od teh je naša analiza zajela 1600–2100 prebivalcev oziroma po okrog 500 gospodinjev.

rojenih nosilcev gospodinjstev torej ni potekala po ključu izvirne družinske identitete, saj bi v tem primeru ugotovili še veliko višje deleže »slovenskega« prebivalstva, temveč je poskusila identificirati dejansko (objektivno) narodnostno pripadnost oseb v času izvedbe popisa. Morebitno popravljeno identiteto nosilca gospodinjstva nismo razširili na njegovo partnerico, če je bila tudi ta rojena v Trstu in zanjo nismo imeli drugih identifikacijskih podatkov (pri ženah ni bil naveden dekliški priimek) niti na njegove otroke. Ta postopek ni zadeval le slovenskega prebivalstva, ampak tudi vse tiste osebe, ki jim po zgoraj opisanih objektivnih merilih in kazalnikih ni bilo mogoče pripisati italijanske narodnosti. Med temi je bilo v mestnem središču še največ Hrvatov in pripadnikov drugih obrobnihi skupnosti, ki jim uradna revizija ni posvetila večje pozornosti; niso bili redki tisti, ki so se sami opredelili za Slovence (predvsem so bili to istrski Hrvati) ali Nemce (priseljenci iz notranje Slovenije, Češke in Poljske).

Po naši oceni je bil dejanski delež slovenskega prebivalstva v mestnih okrajih leta 1910 še za več kot dvakrat višji od tistega, ki ga je ugotovila uradna revizija, saj naj bi ta znašal okrog 20 % pri Sv. Vidu in v Novem mestu, okrog 25 % v obeh Mitnicah in več kot 40 % pri Sv. Jakobu. Upoštevati pa je treba, da je bilo v bolj »buržoaznih« mestnih predelih, kakršne so bile četrti Sv. Vid, Novo mesto in Nova mitnica, tudi veliko po gospodinjstvih živečih slovenskih služkinj, ki so same predstavljale okrog 30 % v teh okrajih prisotnih Slovencev. Brez te skupine »gostujočih delavk« bi se delež slovenskega prebivalstva v okrajih ožjega mestnega središča ne razlikoval bistveno od tistega, ki ga je navedel uradni objavljeni popis. Vsekakor je treba poudariti izredno velik razpon med ugotovljenim »predrevizijskim« in našim »porevizijskim« deležem slovenskega mestnega prebivalstva. Ta je znašal okrog 15 odstotnih točk pri Sv. Vidu, okrog 20 odstotnih točk v Novem mestu in Novi mitnici, okrog 25 odstotnih točk v Stari mitnici in celo okrog 35 odstotnih točk pri Sv. Jakobu. To nam po eni strani potrjuje, da je bilo bolj ali manj hitri in intenzivni asimilaciji še najbolj podvrženo socialno šibkejšo prebivalstvo, po drugi strani pa kaže, kako obsežna je bila pri slovenski skupini meščanov tista »siva cona« ali cona »identitetnega kolebanja«, v okviru katere je v Trstu nenehno potekal integracijski proces, ki je priseljeno, pretežno slovensko prebivalstvo in njihove potomce sproti preoblikoval v (italijansko govoreče) Tržačane. V tem »pasu negotovosti« in potencialne asimilacije se je »znašlo« namreč, če primerjamo najnižji in najvišji zgoraj navedeni delež slovenskega prebivalstva, nič manj kot okrog 80 % objektivno ugotovljenih tržaških Slovencev v bolj »meščanskem« delu Trsta in celo okrog 90 % v bolj »ljudskih« okrajih Sv. Jakob in Stara mitnica.

Če so uradni popisi, ki so jih izvajali pretežno italijanski občinski popisovalci, poskusili uveljaviti dokaj »črno-belo« podobo tržaške stvarnosti, po kateri naj bi bilo mestno središče povsem italijansko (Slovenci: 1–7 %), predmestje vse bolj narodnostno mešano (Slovenci: 30–60 %) in tendenčno vse bolj družbeno-jezikovno integrirano z mestnim središčem, podeželska okolica pa slovenska, potisnjena v nekakšen od mesta odvisen etnično-jezikovni rezervat, je analiza popisnih podatkov pokazala precej drugačno in bolj razčlenjeno podobo. Mestno središče je bilo leta 1910 po naši oceni še vedno značilno multietnično (Slovenci: 20–40 %), tako kot v celotnem avstrijskem obdobju, predmestje pa še vedno izrazito »slovensko«, toliko, da je bil tu delež objektivno slovenskega prebivalstva (70–80 %) le malo manjši od tistega, ki je označeval »etnično čisto« tržaško podeželje. Treba pa je poudariti, da ta struktura ni bila rezultat nekega statičnega, temveč značilno dinamičnega stanja, saj je v celotnem avstrijskem obdobju tradicionalno narodnostno sestavo mesta in njegovega predmestja ohranjalo in vzdrževalo predvsem sprotno priseljevanje iz slovenskega zaledja, ki je »kompenziralo« sprotno asimilacijo. Šele ko se je to prenehalo, se je dejansko začel uresničevati tisti etnično-jezikovni integracijsko-asimilacijski »scenarij«, ki ga je pred revizijo nakazal popis iz leta 1910 (in popis iz leta 1900 pred njim).

Uradna revizija je zajela le okrog 4 % gospodinjstev v mestnih četrth Sv. Vid in Nova mitnica ter okrog 10 % gospodinjstev v ostalih mestnih okrajih. To so precej nižji deleži od tistih, ki smo jih zabeležili v tržaških predmestnih okrajih, saj je bilo tam revidiranih 15–25 % gospodinjstev. Razlog za to razliko izhaja verjetno iz že omenjene večje težavnosti objektivnega narodnostnega opredeljevanja v mestnem središču, zelo verjetno pa tudi iz dejstva, da so se revizorji iz politične oportuniteti osredotočili na tisto mestno območje, ki je bilo za tržaško večinsko prebivalstvo in mestno oblast manj »pomembno« oziroma »občutljivo« in že tako ali drugače priznано kot bolj »slovensko«. Sami smo v postopku »revizije revizije« zajeli še približno 20–25 % gospodinjstev v ožjem mestnem središču ter okrog 30 % gospodinjstev v »ljudskih« okrajih Stare mitnice in Sv. Jakoba. Skupaj je neustrezno etnično-jezikovno opredeljevanje po naši oceni zadevalo okrog 25–30 % gospodinjstev pri Sv. Vidu in v Novi mitnici, okrog 35 % gospodinjstev v Novem mestu in Stari mitnici ter celo okrog 45 % gospodinjstev pri Sv. Jakobu. Pri uradni reviziji so napačne navedbe, ki so zadevale italijanizacijo slovenskega prebivalstva, obsegale nekaj manj kot dve tretjini popravkov pri Sv. Vidu in Novem mestu, okrog 80–85 % popravkov v obeh Mitnicah in okrog 95 % popravkov pri Sv. Jakobu, medtem ko smo pri naši »reviziji revizije« ocenili, da so napačne

navedbe v škodo slovenskega prebivalstva obsegale okrog 45 % primerov pri Sv. Vidu, okrog 55 % primerov v Novem mestu, okrog 65–70 % primerov v obeh Mitnicah in okrog 90 % primerov pri Sv. Jakobu. Pri obeh postopkih je jasno razvidna rastoča vrednost revidiranih »slovenskih« primerov od ožjega mestnega središča navzven, kar tudi ponazarja dejansko razporeditev slovenskega prebivalstva po tržaških mestnih okrajih.

Med objektivno neslovenskim prebivalstvom so Italijani na vseh pregledanih mestnih območjih po naši oceni predstavljali med 55 in 65 % prebivalcev, kar je med 20 in 25 odstotnih točk manjši delež od tistega, ki ga je ugotovil revidirani popis. Med osebami drugih etnično-jezikovnih skupin so po naši oceni Nemci v ožjem mestnem središču predstavljali okrog 10 %, v Stari mitnici in pri Sv. Jakobu pa manj kot 5 % prebivalcev. Druga vidneje zastopana skupnost so bili Hrvati: ti so po naši oceni pri Sv. Vidu predstavljali več kot 10 %, drugje pa do 5 % prebivalstva. Pripadniki ostalih narodnosti so obsegali večinoma po 2–3 % vsega prebivalstva, v Novem mestu do 6 %, medtem ko so bili pri Sv. Jakobu komaj zastopani. Med temi je bilo pri Sv. Vidu največ Turkov in Grkov, v Novem mestu Judov, Grkov in Čehov, v Novi Mitnici Judov in Grkov, v Stari Mitnici pa priseljenih delavcev iz Madžarske, Češke in Poljske ter Bolgarije in Rusije.

Obseg in strukturo priselitenih tokov smo analizirali prek krajevnega izvora nosilcev gospodinjstev in njihovih partnerjev. Skupaj so priseljenci v Novem mestu in pri Sv. Vidu obsegali približno dve tretjini, v ostalih obravnavanih mestnih predelih pa od 50 do 55 % tam živečih prebivalcev, kar kaže na tedanji visok demografski porast mesta in dinamičen priliv njegovih prebivalcev. Glavna izvorna območja priseljencev niso bila enako zastopana v vseh mestnih okrajih. Pri Sv. Vidu so daleč prevladovali priseljenci iz hrvaške Istre in Dalmacije (več kot 20 % preb.). »Primorski« hrvaški priseljenci so še vedno prevladovali v Novem mestu (več kot 10 % preb.), čeprav so bili v tem okraju že izraziteje zastopani tudi priseljenci z Goriške ter Furlanije in notranje Italije (vsaka od navedenih skupin je predstavljala do 10 % preb.). V Novi mitnici so bili dokaj enakomerno zastopani priseljenci z Goriške, Furlanije, hrvaške Istre in Dalmacije ter notranje Italije (po 7–9 % preb.), v Stari mitnici priseljenci z Goriške, hrvaške Istre in Dalmacije ter notranje Italije (po okrog 10 %), pri Sv. Jakobu pa priseljenci iz Furlanije, notranje Slovenije, sedanje Slovenske Istre, hrvaške Istre in z Goriške (po 7–9 % preb.).

V pretežno slovenskem zaledju se je v vseh mestnih okrajih rodila približno četrtnina prebivalcev (v Novi mitnici nekoliko manj, pri Sv. Jakobu pa nekaj več), v Italiji se je rodilo okrog 15 % prebivalcev (le pri Sv. Vidu

Tabela 7: Narodnostna struktura prebivalcev izbranih območij mestnih okrajev pred in po opravljeni reviziji popisa iz leta 1910 ter naša ocena stanja na podlagi analize podatkov iz popisnih pol (v %)

	Pred revizijo			Po reviziji			Naša ocena (NO)			% Rev. gospod.	
	SLO	ITA	Ost.	SLO	ITA	Ost.	SLO	ITA	Ost.	Rev.	NO
Sv. Vid	4,2	83,1	12,7	8,7	77,7	13,6	19,8	56,3	23,9	3,8	23,8
Novo mesto	2,1	88,9	9,0	10,8	76,0	13,2	20,6	57,0	22,4	10,3	24,7
Nova mitnica	4,6	88,7	6,7	10,1	81,4	8,5	23,2	62,6	14,2	4,3	20,8
Stara mitnica	1,3	96,6	2,1	9,1	87,3	3,6	26,3	64,3	9,4	8,6	28,1
Sv. Jakob	6,9	92,2	0,9	15,8	82,8	1,4	40,7	56,4	2,9	11,4	31,7

Tabela 8: Krajevni izvor nosilcev gospodinjstev in njihovih partnerjev v izbranih območjih mestnih okrajev leta 1910 na podlagi analize podatkov iz popisnih pol (v %)

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Sv. Vid	35,7	4,3	8,2	22,4	4,7	5,7	4,5	5,5	4,7	0,7	3,6
Novo mesto	33,4	4,3	3,2	12,5	9,9	6,8	8,2	8,3	6,1	2,9	4,5
Nova mitnica	46,6	4,6	1,6	8,3	9,1	4,8	8,7	7,2	4,3	1,8	3,2
Stara mitnica	45,1	3,6	4,3	10,3	11,0	6,4	6,5	9,0	1,8	0,8	1,2
Sv. Jakob	49,6	5,4	7,8	7,2	6,5	7,9	9,4	5,3	0,6	0,0	0,3

Op.: 1 – Trst; 2 – trž. okolica/Kras; 3 – Slov. Istra; 4 – hrv. Istra/Dalmacija; 5 – Goriška; 6 – notranja Slovenija; 7 – Furlanija; 8 – notranja Italija; 9 – Avstrija/Nemčija; 10 – Češka/Poljska; 11 – drugo.

10 %), medtem ko je bil delež rojenih na Hrvaškem bolj variabilen: kot smo omenili, je bil ta najvišji pri Sv. Vidu (skoraj četrтина), sicer pa obsegal 7–13 odstotkov. Vsekakor je treba poudariti, da je slovensko prebivalstvo tudi v mestnih okrajih predstavljalo največjo skupino priseljencev (skupaj več kot 40 %). Iz pretežno slovenskega zaledja je namreč prišlo dobrih 35 % priseljencev v ožjem mestnem središču ter približno polovica priseljencev v zunanjih, bolj »ljudskih« okrajih Stara mitnica in Sv. Jakob. Iz pretežno hrvaškega zaledja je izhajala dobra tretjina priseljencev pri Sv. Vidu, sicer pa je ta skupina obsegala po 14–19 % tržaških priseljencev. Iz italijanskega zaledja je v skoraj vseh mestnih okrajih izhajalo 25–30 % priseljencev, le pri Sv. Vidu je ta delež znašal dobrih 15 %. Iz nemškega zaledja je v tržaške okraje ožjega mestnega središča prišlo okrog 8 % priseljencev, medtem ko je bila ta skupina značilno slabše zastopana v obeh zunanjih mestnih predelih (komaj 1–3 % priseljencev). V podobni meri je od ožjega mestnega središča navzven upadala stopnja tržaškega »svetovljanstva«, ki jo lahko izpeljemo iz deleža v drugih jezikovnih oziroma narodnostnih okoljih rojenih priseljencev: ta je pri Sv. Vidu in Novi mitnici znašal okrog 8 %, v Novem mestu kar 11 %, v Stari mitnici manj kot 4 %, pri Sv. Jakobu pa celo manj kot odstotek. V kolikšni meri je k demografski rasti mesta prispevalo bližnje slovensko-hrvaško zaledje, dovolj nazorno govori dejstvo, da je po podatkih iz leta 1910 s tega območja izhajalo okrog 55 % novih prebivalcev Novega mesta in Nove mitnice ter nič manj kot 65–70 % novih prebivalcev okrajev Sv. Vid, Stara mitnica in Sv. Jakob.

Kolikor smo lahko ugotovili iz pregleda popisnih pol za izbrana območja tržaških mestnih okrajev, so bila mešana gospodinjstva tu sicer nekoliko pogostejša kot v predmestnih okrajih, vseeno pa niso nikjer obsegala več kot 10 % vseh gospodinjstev. Razlog za to je nedvomno še vedno zelo visok

Tabela 9: Narodnostni izvor priseljencev v izbranih območjih mestnih okrajev leta 1910 na podlagi analize podatkov iz popisnih pol (v %)

	Slov. zaledje	Hrv. zaledje	Ital. zaledje	Nemško zaledje	Drugo
Sv. Vid	35,6	34,8	15,6	7,3	6,7
Novo mesto	36,3	18,8	24,8	9,2	10,9
Nova mitnica	37,6	15,5	29,8	8,1	9,0
Stara mitnica	46,1	18,8	28,2	3,3	3,6
Sv. Jakob	54,8	14,3	29,2	1,2	0,5

demografski priliv, ki smo ga pravkar opisali in nam daje razumeti, da je proces družbene integracije in asimilacije v večinsko mestno okolje potekal na pretežno individualni, funkcionalni ravni in ne toliko prek medosebnega »spajanja« v okviru družinskih skupnosti. Navsezadnje je ta situacija značilna za vsa tista mestna okolja, v katera se stekajo priseljenci z drugih etnično-jezikovnih območij. Je pa tudi res, da smo lahko stopnjo narodnostne heterogenosti gospodinjestev v Trstu preverili večinoma le na podlagi priimka in krajevnega izvora nosilcev gospodinjestev in njihovih partnerjev oziroma partneric. To pomeni, da smo obseg mešanih gospodinjestev lažje preverjali v okviru skupine zunaj Trsta rojenih oseb, mnogo težje pa med tistimi, ki so se že rodili v Trstu kot potomci nekdanjih priseljencev, razen če nismo za to dobili v popisnih polah potrebnih podatkov (morebitni rojstni listi v gospodinjstvu živečih staršev ali soproj z navedbami rojstnega kraja ali dekliškega imena).

Po naši oceni so mešana gospodinjstva obsegala večinoma 7–8,5 %, le v Novem mestu do skoraj 10 % vseh gospodinjestev. V večini primerov je šlo za zvezo med Slovencem ali (v večini primerov) Slovenko in osebo katere druge (največkrat italijanske) narodnosti. Gospodinjstva s tako kombinacijo so predstavljala okrog 60 % primerov mešanih gospodinjestev v Novem mestu in Novi mitnici ter celo okrog tri četrt primerov v Stari mitnici in pri Sv. Jakobu. Samo pri Sv. Vidu je bil ta delež značilno nižji (okrog 40 %), saj so tu prevladovali mešani zakoni, pri katerih je bil eden izmed partnerjev hrvaške narodnosti. Gospodinjstva s slovenskimi člani so obsegala v večini mestnih okrajev 17–23 %, pri Sv. Jakobu celo več kot 40 % družinskih enot. Na splošno so mestna gospodinjstva štela povsod okrog 3,5 osebe, pri čemer je značilno, da so bila tista s slovenskimi člani nekoliko manjša, saj so v povprečju štela le 3,1 osebe v Novem mestu, sicer pa okrog 3,4 osebe. Razloga za ta odmik sta po našem mnenju dva: po eni strani so glede na zgoraj prikazano sestavo mešanih družin »stara« enocelična gospodinjstva v dobršni meri sestavljale slovenske vdove, po drugi strani pa so bila med slovenskim prebivalstvom značilneje zastopana mlajša gospodinjstva oziroma gospodinjstva, sestavljena iz komaj priseljenih parov, ki so si v Trstu šele ustvarjali družino.

V okviru slovenskih gospodinjestev namreč tista, sestavljena iz avtohtonih, v Trstu rojenih nosilcev, niso nikjer prevladovala. V ožjem mestnem središču je v to skupino sodilo le 13–19 % slovenskih gospodinjestev. Ta delež je bil nekoliko višji le v obrobni, bolj »ljudskih« okrajih Stare mitnice in Sv. Jakoba, kjer je znašal okrog 30 %. Gospodinjstva, sestavljena iz priseljenih nosilcev, so bila zato povsod prevladujoča: ta skupina je obsegala 38–47 %,

pri Sv. Vidu skoraj 60 % slovenskih gospodinjstev. Slovenska gospodinjstva mešanega izvora, se pravi tista, ki so jih tvorili avtohtoni in priseljeni nosilci, so v večini okrajev obsegala med 9 in 17 %, pri Sv. Vidu le okrog 4 %. Več je bilo narodnostno mešanih gospodinjstev, v katerih je slovenski partner oziroma (pogosteje) partnerica živela z neslovenskim partnerjem: takih je bilo 23–26 % slovenskih ali deloma slovenskih gospodinjstev v Novem mestu in Novi mitnici, drugje pa 17–20 %. To je bistveno višji delež od tistega, ki smo ga zabeležili v tržaških predmestnih okrajih in vidno presega tudi ugotovljeni delež mešanih gospodinjstev med celotnim mestnim prebivalstvom. Ker se je slovenski »element« v okviru mešanih gospodinjstev le izjemoma ohranjal in še redkeje prenašal na naslednjo generacijo, je tovrstno družinsko okolje predstavljalo tudi pomemben, dodaten »instrument« asimilacije slovenskih priseljencev v večinsko družbo.

Vsa mestna gospodinjstva, z izjemo gospodinjstev sicer redkih lastnikov mestnih palač, so po tedanji navadi živela v najemu in se zelo pogosto selila iz enega stanovanja v drugo. Ta so bila zelo skromno opremljena: tekočo vodo, kopalnico ali stranišče so imela le največja stanovanja, ki so si jih v ožjem mestnem središču lahko privoščili samo najbogatejši najemniki. Sicer pa so prevladovala manjša, do petsobna stanovanja (k sobam smo prišteli tudi kuhinjo), enocelična ali najrevnejša gospodinjstva pa so največkrat stanovala v enosobnem stanovanju, primernem zgolj za prenočevanje. V ožjem mestnem središču, še posebej pri Sv. Vidu, je struktura stanovanj sledila določenemu socialnemu hierarhičnemu zaporedju. Večje palače so imele v pritličju eno- ali največ dvosobno vratarnico, kjer je običajno s svojo družino živel in deloval vratar-čevljar, ki je bil oproščen plačevanja najemnine in največkrat slovenske narodnosti. V spodnjih nadstropjih so se nahajala kar razkošna stanovanja bogatejših najemnikov, ki so imela do deset sob ali več, nad njimi pa so se vrstila vse manjša stanovanja pripadnikov srednjega in nižjega razreda. Najmanjša, enosobna stanovanja so zasedala podstrešje, kjer so včasih prenočevale tudi služkinje premožnejših stanovalcev. Proti robu mesta se je število stanovanj višjega in srednjega razreda vse bolj manjšalo, tako da so v Stari mitnici in še zlasti pri Sv. Jakobu izrazito prevladovala skromnejša bivališča manj premožnih najemnikov. Ti so si v ožjem mestnem središču, z izjemo Sv. Jakoba, velikokrat pomagali tako, da so sobe oddajali podnajemnikom. Posebej so se s tem »poslom« (tudi zato, da so se lahko preživljale) ukvarjale vdove, ki jim je ostalo nekoliko večje stanovanje in so bile zaradi te dejavnosti, posebej v Novi mitnici, marsikdaj uradno opredeljene kot poklicne »najemodajalke«.

Skupino podnajemnikov so v glavnem sestavljali priseljeni posamezniki, redkeje mlade družine, saj je bilo za najemodajalce ugodneje, če so lahko v posamezno sobo stlačili po več istospolnih individualnih priseljencev, ki niso imeli večjih zahtev in so po dolgem delovnem dnevu prihajali v sobo le prenočevat. Večinoma so bili to moški delavci ali nižji uradniki, saj so po tedanji navadi skoraj vse služkinje živele pri premožnejših meščanskih gospodinjestvih, kjer so delale. Podnajemnike je imelo leta 1910 v mestnih okrajih 25–30 % gospodinjestev. Ta delež je bil značilno nižji pri Sv. Vidu in Sv. Jakobu, kjer je znašal okrog 15 %. Razlog je bil seveda različen: pri Sv. Vidu so vidneje prevladovala premožnejša gospodinjstva, ki niso potrebovala podnajemnikov, pri Sv. Jakobu pa je bila tako socialna kot bivalna struktura že toliko skromnejša, da ni bilo razlik med »redno« in podnajemniško namestitvijo. Iz slovenskega zaledja je izhajalo okrog 15 % individualnih podnajemnikov-priseljencev v Novem mestu in pri Sv. Vidu, drugje pa 25–30 %. Če tem prištejemo še po domovih živeče služkinje, se delež rojenih v pretežno slovenskem zaledju pri skupini individualnih priseljenih delavcev povsod dvigne na 30–35 %, v Novi mitnici celo na skoraj 45 %. Sluškinje, kuharice in podobno osebje je imelo v ožjem mestnem središču 33–40 % gospodinjestev, medtem ko se je ta delež v bolj »ljudski« Stari mitnici spustil na manj kot 10 %, v šentjakobskem delavskem okraju pa je znašal komaj odstotek. Večina služkinj je bila slovenske narodnosti, in sicer med 50 in 60 % v okrajih Sv. Vid, Novo mesto in Nova mitnica ter med 70 in 75 % v obrobnejših okrajih Stare mitnice in Sv. Jakoba. Zelo malo je bilo v mestu gospodinjestev s hlapci in posli (poldrugi odstotek ali manj), saj je bilo zaradi omejene velikosti stanovanj lastnikov gostinskih ali obrtnih obratov in trgovin, ki so svojim uslužbencem nudili prenočišče, v mestu mnogo manj kot v predmestju ali na podeželju, kjer so prevladovala družinska bivališča ruralnega tipa.

Analiza strukture aktivnih po sektorjih dejavnosti (glej tabelo 10) nam pokaže, da sta v mestnem središču prišla v poštev le dva: sekundarni in terciarni. V primarnem sektorju je bil aktiven le kakšen ribič, ti pa so bili skoraj vsi slovenske narodnosti. Razmerje med prevladujočima sektorjema izraža tudi prevladujočo socialno podobo posameznih mestnih okrajev: v »buržoaznem« mestnem središču (Sv. Vid, Novo mesto in Nova mitnica) so daleč prevladovale terciarne dejavnosti (85–90 % aktivnih), medtem ko so bile v bolj »ljudskih« robnih okrajih vidneje zastopane sekundarne dejavnosti, ki so obsegale dobro tretjino aktivnih v Stari mitnici in polovico aktivnih pri Sv. Jakobu. V zadnjih dveh mestnih okrajih je bila torej zaposlitvena struktura že bolj podobna tisti, ki smo jo zabeležili v tržaškem predmestju. V

okrajih ožjega mestnega središča so med zaposlenimi prevladovali uradniki, v okrajih južnega robnega mestnega pasu pa delavci. Pri slovenskem prebivalstvu se aktivnostna struktura ni bistveno razlikovala od zgoraj opisane. Za približno 2–3 odstotne točke višji je bil v večini okrajev delež aktivnih v sekundarnem sektorju, kar kaže, da je bil med Slovenci delavski razred značilneje zastopan kot med večinskim prebivalstvom. Izjemo je predstavljale Sv. Jakob, kjer je bil med slovenskim prebivalstvom za skoraj 4 odstotne točke višje zastopan terciarni sektor. Podoben odmik smo opazili v enako »delavskem« Škednju, kar bi lahko potrjevalo, da so Slovenci v tem mestnem okraju predstavljali že bolj »avtohtono« skupnost in ne le skupnost »prise-ljencev« v iskanju kakršne koli zaposlitve.

Ženski poklici so v okrajih ožjega mestnega središča obsegali 7–8 %, v Stari mitnici 12 % in pri Sv. Jakobu skoraj 22 % vseh zaposlitvenih profilov. Ta delež se le v zadnjih dveh, obrobnejših mestnih okrajih približuje vrednosti, ki smo jo ugotovili v tržaškem predmestju, sicer pa značilno opredeljuje tedanji meščanski spolni aktivnostni »standard«: moški so družini prinašali dohodek, ženske pa so poskrbele za hišno ekonomijo in vzgojo otrok. Samo med revnejšim prebivalstvom so se morale tudi ženske zaposlovati: v mestu so bile najpogostejše šivilje, služkinje, branjevke, a tudi industrijske delavke, saj so predstavljale do okrog 10 %, pri Sv. Jakobu pa celo petino vseh industrijskih delavcev. V teh okvirih so se gibal tudi deleži ženskih poklicev med slovenskim aktivnim prebivalstvom, razen v Novem mestu in Novi mitnici, kjer so bili kar za deset odstotnih točk višji od splošnega povprečja: v teh dveh mestnih okrajih so bile Slovenke nadpovprečno zastopane med bolničarkami, kuharicami, služkinjami, vratarkami, industrijskimi delavkami (predvsem v Novem mestu) in šiviljami.

»Višji« poklici (kot so uradniki, trgovci, gostilničarji, učitelji ipd.) so v ožjem mestnem središču obsegali 40–50 %, v obeh južnih »ljudskih« okrajih pa samo 10–15 % vseh zaposlitvenih profilov, podobno kot v severnih predmestnih okrajih. Med slovenskim prebivalstvom so bili »višji« poklici značilneje slabše (za kar 20–25 odstotnih točk) zastopani v vseh treh okrajih ožjega mestnega središča, v manjši meri (za skoraj 5 odstotnih točk) pa še v Stari mitnici. Intelktualni poklici (tisti, ki so zahtevali višjo izobrazbo) so na splošno v ožjem mestnem središču obsegali okrog 10 % zaposlitvenih profilov, v Stari mitnici in pri Sv. Jakobu pa še manj, in bili zastopani v tolikšnem ali še skromnejšem obsegu, kot smo ugotovili v tržaškem predmestju. Ta poklicna skupina je bila med slovenskim prebivalstvom v ožjem mestnem središču za 6–8 odstotnih točk slabše zastopana od zgoraj navede-

nega povprečja, čeprav je treba podariti, da so bili tako »višji« kot intelektualni poklici v okrajih ožjega mestnega središča med Slovenci vseeno mnogo bolje zastopani kot v predmestju. Če za »merilo« obsega srednjega in višjega razreda, se pravi dejanskega »meščanskega« prebivalstva, med živčimi v tržaških mestnih okrajih vzamemo srednjo vrednost aktivnih v tako imenovanih »višjih« zaposlitvenih profilih, bi lahko rekli, da je na splošno ta status dosegala tretjina vseh Tržičanov in slaba petina v mestu živčih Slovencev. Ta delež se med slovenskim prebivalstvom še zmanjša, če med aktivne prištejemo po domovih živče služkinje. Skratka, socialna struktura slovenskega mestnega prebivalstva je bila leta 1910 še vedno opazno slabša od splošne.

Kakor je razvidno iz tabele 10, so aktivnostne mere, se pravi delež aktivnega prebivalstva na skupno prebivalstvo, značilno višje med slovensko kakor pa med celotno populacijo posameznih okrajev, z izjemo socialno in narodnostno »enakopravnega« Sv. Jakoba. Poudariti je treba, da med slovensko aktivno prebivalstvo nismo prišteli po domovih živčih služkinj, sicer bi se »slovenska« aktivnostna mera, ki je v povprečju znašala 45–55 %, v okrajih ožjega mestnega središča dvignila tudi na več kot 65 %. V povprečju je na vsako gospodinjstvo prišlo od 1,4 (Sv. Vid) do 2,0 (Stara mitnica) aktivnih; med slovenskim prebivalstvom je bilo to srednje število nekoliko višje, še najbolj v mestnih okrajih Novo mesto in Nova mitnica, kjer je znašalo 2,0–2,2. Če primerjamo delež Slovencev med aktivnim prebivalstvom in našo oceno deleža Slovencev med vsem prebivalstvom (glej tabelo 7), ugotovimo, da se ta deleža kar dobro ujemata, čeprav nista neposredno povezana: v tem primeru višjo aktivnostno mero uravnoteži večje število upoštevanega prebivalstva, saj smo pri izračunu deleža slovenskega prebivalstva upoštevali tudi po domovih živče služkinje, ki jih nismo prišteli »rednemu« aktivnemu prebivalstvu. Nazadnje je treba omeniti še en socialni kazalnik, in sicer delež gospodinjstev s samo neaktivnimi člani. Ta večinoma sestavljajo vdove, upokojenci in rentniki z otroki ali brez njih, in v mestnem okolju večinoma označujejo višje socialne kroge, kar spet potrjuje podatek za okraje ožjega mestnega središča, kjer je delež tovrstnih gospodinjstev obsegal med 14 in 17 %, medtem ko je v obrobnejših, »ljudskih« okrajih Stara mitnica in Sv. Jakob znašal 6–10 %. Pri slovenskem prebivalstvu je bil ta delež značilno nižji pri Sv. Vidu (slabih 12 %), rahlo višji (skoraj 16 %) pa v Novem mestu, očitno predvsem zaradi večje zastopanosti slovenskih vdov v okviru enoceličnih gospodinjstev.

Zadnji vidik, ki ga želimo tukaj obravnavati, zadeva individualne priseljene delavce in delavke, ki so »s trehuhom za kruhom« prihajali v vse mestne okraje. Prvo skupino so sestavljali moški, ki so v mestu živeli kot podnajemni-

Tabela 10: Struktura aktivnih med celotnim in slovenskim prebivalstvom v izbranih območjih mestnih okrajev leta 1910 na podlagi analize podatkov iz popisnih pol (v %)

	Prim.	Sek.	Terc.	1	2	3	4	5	6
Sv. Vid vsi	0,2	8,9	90,9	7,6	2,0	45,4	12,4	38	
Slovensko prebivalstvo	0,0	12,0	88,0	5,4	0,0	20,7	5,4	44	18
Novo mesto vsi	0,1	10,6	89,3	6,8	13,6	51,0	10,5	44	
Slovensko prebivalstvo	0,7	12,6	86,7	16,6	31,6	31,1	2,0	54	20
Nova mitnica vsi	0,0	13,7	86,3	7,0	9,2	40,8	8,6	44	
Slovensko prebivalstvo	0,0	16,7	83,3	17,8	10,7	20,0	2,8	56	24
Stara mitnica vsi	0,0	37,4	62,6	12,0	7,4	13,1	2,2	53	
Slovensko prebivalstvo	0,0	39,7	60,3	14,6	7,6	8,7	0,3	60	30
Sv. Jakob vsi	0,1	49,9	50,0	21,5	20,7	10,7	0,4	45	
Slovensko prebivalstvo	0,4	46,1	53,5	20,8	14,5	10,6	0,4	44	40

Op.: 1 – ženski pokl.; 2 – ženske med industr. delavci; 3 – »višji« pokl.; 4 – intel. pokl.; 5 – aktivni med vsem preb.; 6 – Slov. akt. preb. med vsemi akt. preb. (brez po domovih živečih služkinj).

ki oziroma bili nastanjeni v delavskem domu v Stari mitnici. Ti so v mestnih okrajih obsegali od 5 do 9 % skupnega prebivalstva, v Stari mitnici celo več kot petino prebivalcev okraja. Po domovih živeče služkinje pa so bile značilne le za ožje mestno središče, kjer so obsegale 10–13 % skupnega prebivalstva. Skupaj so torej individualni priseljenci tvorili v okrajih od Sv. Vida do Stare mitnice 18–24 % prebivalcev, le pri Sv. Jakobu je bil ta delež bistveno manjši (slabih 5 %) in podoben tistemu, ki smo ga zabeležili v Škednju. V marsikaterem pogledu je na tem prebivalstvu temeljila hitra rast mesta ob koncu avstrijske dobe, toda to je bilo tudi prebivalstvo, ki je bilo najbolj odvisno od svojih delodajalcev in zato najbolj izpostavljeno asimilacijskim pritiskom. Ker je bilo med njim veliko Slovenk in Slovencev, ni naključje, da je bilo, kakor smo že omenili, prav slovensko prebivalstvo mestnega središča tisto, ki je izkazovalo najvišjo identitetno »ranljivost« oziroma najvišji razpon »identitetnega kolebanja«. Tega lahko še najpreprosteje ugotovimo, če primerjamo najnižji (predrevizijski) in najvišji (naša ocena) ugotovljeni delež pripadnikov slovenske mestne skupine. Iz njunega razmerja lahko ugotovimo, da je bilo v povprečju večji ali manjši asimilacijski nevarnosti izpostavljeno nič manj kot 85 % v mestnem središču živečih Slovencev. Splošno »integracijsko mero« pa nam verjetno še najustrezneje prikazuje razlika med najnižjim (naša ocena) in najvišjim (predrevizijskim) deležem italijanskega prebivalstva v mestnih okrajih. Ta je znašala povsod 25–35 odstotnih točk: tolikšen je torej približno delež mestnega prebivalstva (kar odgovarja dobrim dvem tretjinam vseh ne-italijanskih priseljencev), ki se je okrog leta 1910 sproti integriral v večinsko mestno okolje in svojo izvirno identiteto po klasičnem *melting pot* principu zamenjal za novo.

II. DEL CITTÀ ITALIANISSIMA

Trst in tržaški Slovenci pod Italijo: med etnično »bonifikacijo« in težavno povojno družbeno rekonstrukcijo

Razpad monarhije, uveljavljanje fašizma in protifašistični odpor

Dogajanja okrog leta 1910 s pristankom na revizijo popisa so pokazala, da je avstrijska politika, sledeč svojemu vodilu *divide et impera*, zaradi vse bolj nacionalistične in iredentistične države italijanskega tržaškega meščanstva (ki se mu se pridružila še večina italijaniziranih priseljencev) začela kazati nekoliko večjo naklonjenost slovenskim, monarhiji »zvestejšim« liberalnim krogom, ki so upali, da bodo ob podpori dunajskih oblasti v Trstu končno prišli na »svoje« ter se družbeno in politično uveljavili. V istem času pa se je ne le med slovenskim delavstvom začela širiti tudi projugoslovanska stranka, ki je pravzaprav temeljila na predhodni vseslovanski vzajemni solidarnosti v Avstriji živečih zapostavljenih narodnosti. Ta je bila že prej zelo blizu slovenskemu liberalnemu meščanstvu, zdaj pa se je v južnoslovanski različici razširila predvsem med delavstvom. Podobna pričakovanja, tokrat v odnosu do »mlade«, Garibaldijevim in Mazzinijevim idealom naklonjene Italije, je imela italijanska tržaška socialistična stranka. Zaradi tega je narodnostno in socialno razdeljeni Trst izbruh prve svetovne vojne doživel zelo različno. Najprej v bistvu proavstrijska slovenska liberalna struja okrog Edinosti se

je proti koncu vojne, ko je postal razpad monarhije vse bolj realen, odkrito postavila na stran takrat oblikovanemu jugoslovanskemu *Narodnemu veču* in s tem sledila programski izjavi Majniške deklaracije, ki jo je maja 1917 v dunajskem parlamentu prebral predsednik jugoslovanskega kluba Anton Korošec, ter julija istega leta razširjeni t. i. Krekovi oporoki, na podlagi katere so Slovenci združeno pristopili k oblikovanju Države SHS, ki je bila oktobra 1918 ustanovljena v Zagrebu.

Tega obdobja se avstrijski oficir Alojz Goriup, sin proseškega posestnika in deželnega poslanca Edinosti Alojzija Garjupa (1860–1912), v dnevniku spominja tako: »18. 10. 1918 (Bocen) – ... Politiziral sem na vse načine, kajti vedno glasneje in glasneje je odmevala v mojem srcu Krekova oporoka in vedno močnejšega sem se čutil v svoji brezmejni ljubezni do naroda ... Narodnostno smo menda kmalu na višku. Bulgarija je odpovedala Nemcem službo ... Nemci se umikajo in prosjačijo za mir. Jugoslovani so se v monarhiji vendar enkrat združili v narodno veče, kakor piše Slovenec, ki je že kakih 6 mesecev prepovedan ... Avstrija se maje. Cesar je včeraj izdal proglas za narode in ustvarja 4 narodnostne države (brez Bosne, Hrvatske in ogrsko-jugoslovanskih pokrajin). A še celo Nemci, ki so skrajno poparjeni in resignirani, ne verujejo, da bi to moglo ustaviti likvidacijo ...«¹⁹⁶ Tržaški delavci in mestno prebivalstvo sploh so večinoma nasprotovali vojni, njihovi socialistični voditelji, predvsem italijanski, pa so bili vojni, ki je napovedovala konec avstrijske oblasti, sprva naklonjeni. Dobršen del za vojskovanje primernih moških obeh narodnosti je bil kmalu mobiliziran in poslan na vzhodno fronto v Galicijo, del italijanskih iredentistov je zbežal v Italijo, da bi s somišljeniki podprli tiste, ki so želeli italijanski prestop na stran antante, več domnevno proitalijansko usmerjenih ljudi je bilo odvedenih v konfinacijo v notranje predele monarhije, del jugoslovansko razporejenih Slovencev in Hrvatov pa je odšel v Srbijo ali druge antantske države.

Kakor se spominja Ivan Regent, se je ob izbruhu vojne znašel v manjšini, saj je tudi dobršen del slovenskih socialnodemokratskih voditeljev v Trstu podpiral idejo, da bi Italija prešla k antanti, ker naj bi se tako vojna končala prej, čeprav bi tedaj Trst gotovo dobila zmagovita stran: »Samo da bi Avstrijo hudič vzeli!«¹⁹⁷ Temu nasprotno so se italijanski socialisti, ko je Italija maja 1915 napovedala vojno Avstro-Ogrski, povsod izrekli proti vojni in to držo obdržali do konca vojne. V Trstu so se v drugi polovici leta 1918 pripravljali

¹⁹⁶ Goriup, *Od Galicije do Južne Tirolske*, str. 213.

¹⁹⁷ Regent, *Spomini*.

na konec vojne: čeprav so tedaj ruski boljševiki že objavili tajno besedilo londonskega pakta, ki je Italiji v zameno za prestop na stran antante obljubljal Južno Tirolsko ter Trst in Istro, je del tržaških italijanskih socialistov pod vodstvom Valentina Pittonija še vedno upal, da bi lahko nekdanja avstrijska Primorska ohranila lastno avtonomijo in multietnični značaj v avstrijskem kontekstu. Druga skupina, ki ji je načeloval Edmondo Puecher, je z italijanskim meščanstvom prepričano podpirala teritorialno ureditev londonskega pakta, medtem ko so bili Slovenci dokaj enotno na strani nove jugoslovanske države, tako da so se tudi socialdemokrati opredelili za vstop v narodne svete (samo Regent je dokaj osamljeno podpiral Pittonijev predlog).

Slovenski narodni svet se je oblikoval v Ljubljani avgusta leta 1918, v njem pa je v zastopstvu Edinosti sodeloval tudi njen novi predsednik Josip Wilfan. Še istega meseca so v Trstu oblikovali Krajevni narodni svet za Tržaško in slovensko Istro. V tem telesu, ki mu je predsedoval Otokar Rybař, sta sodelovala tudi socialdemokrata Josip Ferfolja in Rudolf Golouh. Oktobra je avstrijska vlada zaprosila ameriško za premirje, trenutek pa so izkoristili za razglasitev Države SHS, v okviru katere je slovenski Narodni svet prevzel vlado za Slovenijo, ki je vključevala še Primorsko. V praksi je bila ta oblast zelo omejena, posebej na Tržaškem, kjer Krajevni odbor ni mogel računati na lastno vojsko, saj je večina tu nameščenih slovenskih vojakov nekdanje monarhije odšla domov. Ostali so samo nekateri slovenski ali hrvaški mornariški oficirji ter srbski in ruski ujetniki, s pomočjo katerih so prevzeli nadzor v tržaškem pristanišču zasidranih ladij avstro-ogrske mornarice. Uspešneje so svoje naloge opravljali krajevni narodni sveti v tržaškem predmestju in okoliških vaseh, čeprav je tudi tam prihajalo do določenih sporov. Čermelj se tako spominja¹⁹⁸ farse okrog Miramarskega gradu, ki ga je v brezvladju s svojo kuharico zasedel v Grljanu živeči že omenjeni ravnatelj tržaške posojilnice Ulčakar, ki pa je zaradi tega prišel v spor s Prosečani, pod katere bi po njihovem mnenju moral soditi grad.

Seveda so v Trstu po razpadu Avstro-Ogrske bili še veliko aktivnejši italijanski nacionalisti, ki so se združili v organizacijo *Fascio nazionale degli Italiani di Trieste* pod vodstvom nekdanjega župana Alfonsa Valeria. Fascio je z italijanskimi socialisti oblikoval skupni *Comitato di salute pubblica* (Odbor za blaginjo ljudstva), ki naj bi poskrbel za izhod iz hude stiske in kaosa, v katerega je zaradi pomanjkanja živil zabredlo mesto. Reveži so po mestu praznili skladišča nekdanje avstro-ogrske vojske in zasebna skladišča, tatvine, ropi in uboji so se

.....
198 Čermelj, *Spomini*.

množili, na mestni palači sta izmenično plapolala italijanska zastava in socialistični rdeči prapor, središče mesta se je odelo v italijanske zastave, le tu in tam je bilo videti kakšno slovensko zastavo. Comitato je sestavljalo po dvanajst predstavnikov Fascia in socialistov in konec oktobra 1918 je od dotedanjega avstrijskega namestnika Friesca-Skeneta prevzel mestno oblast. K temu odboru, ki mu je predsedoval Valerio, je tedaj pristopil tudi slovenski Krajevni narodni svet s štirimi predstavniki: dva sta bila iz vrst narodnjakov (Josip Wilfan in Edvard Slavik), dva pa iz vrst socialistov (že omenjena Ferfolja in Golouh). Tako razširjeni odbor je nekoliko naivno sprejel rahlo spremenjeni predlog Fascia, ki je želel čim prej stopiti v stik z italijansko vojsko in zahtevati njeno izkrcanje v mestu. Sprejeta je bila namreč zaveza, da tržaško odposlanstvo za pomoč uradno zaprosi zavezniško poveljstvo v Benetkah, odposlanstvo pa so sestavljali po en zastopnik italijanskih nacionalistov, socialistov in Krajevnega narodnega sveta (Ferfolja), poleg zastopnika lastništva ladje, se pravi predstavnika Narodnega sveta SHS, saj je torpedovki poveljeval kapitan Vučetič. V Benetkah je odposlanstvo 1. novembra popoldne sprejel italijanski admiral Marzolo: pred njim je predstavnik Fascia zaprosil za čimprejšnjo italijansko zasedbo Trsta, preostala predstavnika pa sta zaprosila za pomoč antante ali Italije v sporazumu z antanto, saj naj bi Trst nujno potreboval pomoč v oskrbi s hrano in zdravili. Odgovor so odposlanci dobili naslednji dan. Glasil se je: »Poslali bomo Trstu hitro pomoč. Diaz.« Tretjega novembra se je torpedovka vrnila v Trst, takoj za njo pa so priplule še italijanske ladje s četami pod poveljstvom generala Petittija di Roreto. Tega je v namestniški palači v imenu Narodnega sveta Države SHS v francoščini pozdravil Otokar Rybač ter pri tem izrazil željo, da bi njegov prihod v imenu antante prinesel mir in red v Trst in bil začetek nove dobe srečnega sožitja obeh tu živčih narodov. Petitti se je v odgovoru povsem izognil običajnim diplomatskim besedam in je jasno povedal, da mesto zaseda izključno v imenu Italije s pravico osvajalca (»per diritto di conquista«).¹⁹⁹ Poznejši protesti Narodnega sveta SHS so bili povsem zaman: Italija je prošnjo za pomoč odbora izkoristila za to, da je Trst in Primorsko s pogodbo premirja zasedla, še preden ji je mirovni sporazum v skladu z londonskim paktom tudi uradno prisodil to, sicer še vedno teritorialno nedefinirano ozemlje. Verjetno je le poseg srbskega majorja Švabića pri Vrhniki preprečil, da ne bi italijanski vdor segel do Ljubljane.

Takoj po prihodu v Trst je general Petitti di Roreto kot vojaški guverner zasedenega ozemlja razpustil Odbor za javno blaginjo in obnovil stari

.....
199 Čermelj, op. cit.

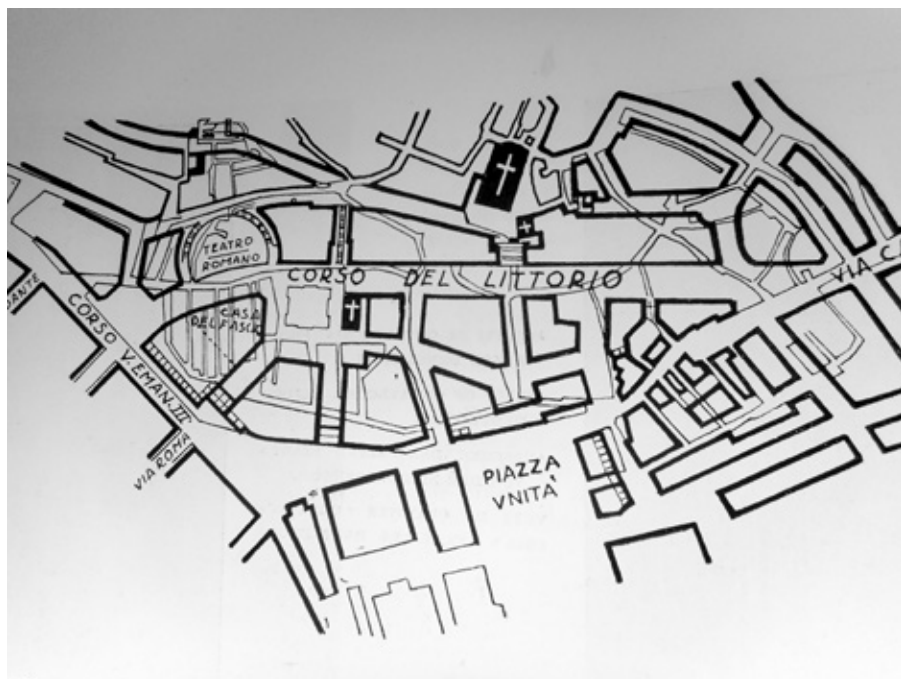
Slika 47: Z ladjo Audace je v Trst prišla italijanska oblast.

občinski svet Trsta, ki ga je pred tremi leti razrešila avstrijska vlada. Razglašeno je bilo obsedeno stanje, uvedena preventivna cenzura za tisk in pretrgane so bile vse zveze s sicer mednarodno nepriznano Državo SHS. V resnici je v mestu v Narodnem domu še nekaj časa deloval slovenski Krajevni narodni svet, saj je do 22. novembra 1918 odobral prepustnice za prestop demarkacijske črte. Tedaj je njegov predsednik Otokar Rybač skrivaj zapustil Trst in prevzel mesto člana delegacije Kraljevine SHS (ta je bila ustanovljena decembra istega leta) na mirovni konferenci v Parizu, kjer so se Slovenci nadejali predvsem pomoči ameriškega predsednika Wilsona, saj se je ta upiral pretiranim italijanskim ozemeljskim zahtevam (Srbom naklonjena Francija je že ob koncu balkanskih vojn omogočila, da je bila kraljevini Jugoslaviji dodeljena severna Makedonija). Tja je odšel tudi Rudolf Golouh, ki je še pred tem za pravičnejšo razmejitev poskušal v Rimu pridobiti podporo italijanskih socialistov. Vendar je bila nova Kraljevina SHS – posebej po Wilsonovem volilnem porazu leta 1920, ko je bilo določanje italijansko-jugoslovanske meje prepuščeno njunim bilateralnim pogajanjem – kljub slovenskim prizadevanjem v njenem zastopstvu prešibka, da bi dosegla revizijo londonskega pakta. Tega je naposled uradno udejanjila že novembra istega leta sprejeta Rapalska pogodba, ki je Italiji poleg Trsta in Istre dodelila celotno zahodno Slovenijo ter enklavo Zadar z otoki Cres, Lošinj, Srakane, Unšje,

Lastovo in Palagruža. Pogodba je sprva predvidevala ustanovitev neodvisne mestne države Reke, vendar je bilo z rimskim dogovorom januarja 1924 tudi to območje, ki je bilo sicer že septembra 1919 predmet D'Annunzieve znane »ekspedicije« in zasedbe mesta na čelu vojaškega oddelka, uradno prepuščeno Italiji. Pod novo oblastjo je Trst leta 1923 postal sedež province, ki je vključevala celoten obalni pas Tržaškega zaliva od Gradeža do Milj, v notranjosti pa še kraške občine od Dutovelj do Divače ter pas od Senožeč do vključno Postojne oziroma nove meje s Kraljevino SHS (v Kraljevino Jugoslavijo se je preimenovala leta 1929).

Nova razmejitev je nedvomno prizadela dotedanjo naglo gospodarsko rast Trsta in tržaškega pristanišča in še podaljšala gospodarsko krizo, ki jo je povzročila prva svetovna vojna. Pomorski promet se je med letoma 1913 in 1922 zmanjšal z okrog 5,5 milijona ton na samo 2,7 milijona ton in se šele leta 1930 spet povzpел na predvojni obseg. Zmanjšala se je s pristaniškimi dejavnostmi povezana mednarodna trgovina, čeprav so nove oblasti poskusile povečati mestno industrijsko zmogljivost. To je bilo mogoče predvsem po letu 1927, ko so ustanovili prosto industrijsko cono s carinskimi, davčnimi in drugimi ugodnostmi, s katerimi so spodbudili ponovni zagon železarskih, ladjedelniških in drugih dejavnosti v jugovzhodnem obalnem predelu mesta. Po dolgoletnih zahtevah italijanskega dela prebivalstva je Trst leta 1924 dobil svojo univerzo. V poslopju nekdanjega trgovskega zavoda Revoltella je bila ustanovljena ekonomska fakulteta, tej pa je leta 1938 sledila pravna fakulteta z novim sedežem na Kolonji, ki je bil grajen v tedanjem fašističnem neoklasičnem »imperialnem« slogu.

Sploh je bil proces urbanistične transformacije in fašistične »modernizacije« mesta med obema vojnama posebej intenziven. Nova oblast si je z njim zlasti prizadevala, da bi v čim večji meri poudarila »romanskost« Trsta, in zato so na Sv. Justu obnovili kapitolsko ploščad, ob kateri so postavili spomenik med prvo svetovno vojno padlim italijanskim vojakom. Še večji poseg so opravili na stiku Starega in Novega mesta, kjer so porušili dobršen del prvega z obnovo nekdanjega rimskega amfiteatra, odprtjem ulic Capitolina in Teatro Romano, širjenjem Korza in gradnjo novih modernističnih upravnih palač (med temi Casa del fascio) v predelu med Ulico Teatro Romano in Korzom, ki ostajajo v izrazitem slogovnem neskladju z ostalimi mestnimi zgradbami. Kot nadaljevanje te nove razvojne smeri so popolnoma preuredili območje med trgoma Goldoni in Impero (danes Trg Stare mitnice), kjer so zgradili pokrito tržnico ter podaljšali cestno os na relaciji Ulica Carducci-Trg Impero z ureditvijo novega drevoreda Sonnino (danes D'Annunzio) do Senenega trga ter

Slika 48: Urbanistični posegi fašistične oblasti so želeli modernizirati in »romanizirati« tržaško mestno podobo.

Slika 49: Delavske protifašistične barikade so postavili pri Sv. Jakobu leta 1920 po požigu Delavskega doma in sedežev komunističnih glasil.

območja hipodroma in velesejma, čeprav je bilo načrtovano širjenje predora pod Čarbolo za boljšo povezavo z Istro dokončano šele leta 1949. Vzdolž te prometnice so zgradili številne nove ljudske zgradbe v obliki zajetnega kvadratnega bloka z dvoriščem v sredi. Nova tipologija arhitekture je zajela tudi nekdanje območje mestne kasarne, kjer so leta 1935 dogradili novo sodno palačo (to so sicer začeli graditi že v avstrijskem obdobju), ter ob aleji mednjo in novim Trgom Oberdan²⁰⁰ postavili še monumentalni palači nove gimnazije in Casa Balilla (na tem mestu sta danes sedeža deželne skupščine in deželne radiotelevizije). Treba je tudi omeniti gradnjo novega razstavišča blizu hipodroma leta 1920 in zasutje zgornjega dela Kanala, kjer je bil pred cerkvijo odprt »rimski« Trg sv. Antona. V tem času so zgradili še Dom pristaniških delavcev (danes je to edina palača v ožjem mestnem središču, ki nosi vidni dvojezični napis iz časa po drugi svetovni vojni), glavno pomorsko in avtobusno palačo (to so porušili v začetku leta 2023) in večino ljudskih zgradb v tržaškem predmestju, posebej v predelu med Ulico Fabio Severo in univerzo.

Skupaj so v Trstu med vojnama porušili okrog 500 tisoč kvadratnih metrov bivalnega fonda, tako da je postal peti najbolj preurejeni kraj v fašističnem obdobju med italijanskimi mesti. Tudi ta podatek potrjuje, da je nova italijanska oblast želela temeljito preobraziti to nekdanje avstrijsko multikulturno mesto, za katero so nenazadnje namesto dotedanjega naziva *città fedelissima*²⁰¹ začeli uporabljati enako retorični novi izraz *città italianissima*. Vsekakor je prvotno gradbeno harmonijo zamenjalo kar kaotično slogovno prekrivanje, ki je oškodovalo mestno podobo. Širši modernizacijski pomen so imeli tudi drugi posegi: sicer že v času Avstrije načrtovana gradnja nove ceste, ki se je vzdolž obale mimo Miramarskega gradu dvignila do Kraške planote in omogočila hitrejšo povezavo Trsta z Italijo; gradnja ceste med

200 Spomenik temu po rodu slovenskemu svetlolasemu »mučeniku« za italijanstvo Trsta so vgradili v novo *Casa del combattente*. Njegova življenjska zgodba dobro ponazarja tedanjo tržaško narodno-politično kompleksnost: Wilhelm Oberdank se je rodil leta 1858 kot nezakonski sin v Šempasu rojene služkinje Marije Oberdank, ki se je nato poročila z višjim pristaniškim delavcem Ferencichem. Družina je nadarjenemu sinu omogočila študij na dunajski politehniko, kjer je še dalje gojil stike s tržaškimi italijanskimi iredentisti Ucekarjeve socialistične struje (tudi Carlo Ucekar je bil slovenskega rodu, vendar je postal pristaš italijanskega nacionalizma, glej: Regent, *Spomini*, str. 143). Prav Ucekar mu je pomagal, da se je z Dunaja preselil v Rim potem, ko je dezertiral iz avstrijske vojske po vpoklicu med zasedbo Bosne in Hercegovine, ki ji je Guglielmo Oberdan, kot se je sam poimenoval, nasprotoval zaradi svojega Mazzinijevega in Garibaldijevega prepričanja. Na »zatiralca narodov« Franca Jožefa je leta 1882 ob njegovem obisku Trsta načrtoval atentat, vendar so ga, opremljenega z bombama, prijeli že v Ronkah in decembra istega leta so ga, potem ko je priznal svoj načrt, obesili na dvorišču tedanje tržaške glavne kasarne, ki so ga v fašističnem obdobju preuredili v trg prav njemu na čast.

201 To ime je Trstu leta 1818 uradno dodelil cesar Franc I. skupaj z novim mestnim grbom, belo helebardo na rdečem polju in cesarsko krono nad njo.

Opčinami in Štanjelom; obnova in asfaltiranje ceste med Bazovico in Divačo s priključkom do Škocjanskih jam; ureditev novega mestnega kanalizacijskega sistema z depuracijskim bazenom pod Škednjem; povečevanje zmogljivosti leta 1857 speljanega nabrežinskega vodovoda z novimi zajetji izvirov Timave pri Štivanu; preureditev pomolov V in VI v Novem pristanišču pri Sv. Andreju ter gradnja novega monumentalnega svetilnika na Greti, ki naj bi bil tedaj po višini (70 m) in svetlobni moči drugi največji na svetu po svetilniku v New Yorku.

Glede položaja tržaških Slovencev je treba poudariti, da je dobršen del vlaganj po prvi svetovni vojni potekal prek italijanskih bank, med katerimi je imela vidnejšo vlogo milanska Banca commerciale. Italijanski kapital je po izredno ugodnih pogojih prevzemal obrate in podjetja tistih lastnikov, ki niso imeli domicila v Julijski krajini, kakor v primeru škedenjske železarne, Jadranske banke in tržaške podružnice Ljubljanske banke, dveh glavnih oporišč slovenskega tržaškega meščanstva in njegovih gospodarskih potencialov. Slovensko gospodarstvo ni bilo prizadeto le v mestnem okolju, ampak tudi v okolici, saj je tukajšnje slovensko »sredozemsko« kmetijstvo izgubilo avstrijski trg ter postalo v novi državi mnogo manj zanimivo in konkurenčno, poleg tega so bile odpravljene prejšnje pravice, na primer za jusarska zemljišča, ki jih je oblast leta 1927 izročila v upravo občinam. Tudi to je ob gospodarski in zaposlitveni krizi spodbudilo kar množično izseljevanje slovenskega prebivalstva iz mesta in okolice, ki se je začelo že leta 1919 ob železničarski stavki. Takrat so začasne vojaške oblasti odpustile vse tiste železničarje, ki niso bili pripravljeni prekiniti stavke. Ta drastična odločitev je sicer za nekaj časa ohromila celotno železniško povezavo, vendar je s prihodom novih zaposlenih iz notranjosti Italije povzročila pravo preobrazbo železničarskega osebja, ki so ga v avstrijskem obdobju sestavljali zlasti Slovenci. Ocenjujejo, da se je takrat več kot 900 slovenskih železničarjev iz Trsta izselilo v Jugoslavijo, podobno usodo pa so doživeli še ostali neitalijanski državni in javni uslužbenci v upravi in šolstvu. Po podatkih za leto 1910 naj bi od skupnih 4600 v Trstu zaposlenih državnih uslužbencev bilo 3600 Slovanov in 700 Nemcev; med železničarji pa naj bi od skupnih dobrih 1900 uslužbencev bilo okrog 1700 Slovanov (skoraj vsi so bili Slovenci).²⁰²

Primerjava med popisnimi podatki za leti 1910 in 1921 za območje sedanje Tržaške pokrajine nam pove, da se je v tem času skupno število prebivalstva celo rahlo povečalo, in sicer za okoli 5 tisoč oseb na skupaj nekaj

202 Purini, *Metamorfosi etniche*.

čez 255 tisoč prebivalcev, čeprav je Trst od vojnega obdobja naprej zapustila ne le večina neitalijanskih javnih uslužbencev, ampak tudi sicer precejšen del tistih, ki so se v mesto priselili ob koncu avstrijskega obdobja. Po naši oceni naj bi se v tem času izselilo okrog 10 tisoč Nemcev in okrog 30 tisoč Slovencev.²⁰³ Med Slovenci, ki so se bili prisiljeni umakniti iz Trsta, je bil tudi zadnji slovenski tržaški škof (1910–1919) Andrej Karlin. Ta proces izseljevanja slovenskega prebivalstva, ki je zaradi fašističnega preganjanja dobival vse bolj politične razsežnosti, je trajal nekako do sredine 30. let, ko je bil izveden naslednji italijanski popis. Tedaj je na sedanjem ozemlju Tržaške pokrajine živelo že več kot 270 tisoč ljudi, kar pomeni, da je v tem prvem povojnem obdobju zaradi sočasnih izselitev in priselitev domovanje zamenjalo okrog sto tisoč oseb oziroma 40 % skupnega prebivalstva: 40 tisoč Slovencev in Nemcev se je izselilo (večina Slovencev je odšla v Slovenijo oziroma Jugoslavijo, nekaj pa tudi v Južno Ameriko, posebej v Argentino), na njihovo mesto pa je prišlo okrog 60 tisoč Italijanov iz notranjosti države.²⁰⁴ Tržaško ozemlje oziroma njegovo mestno središče je zajela globoka transformacija njegove tradicionalne demografske in etnično-jezikovne strukture.

Popis iz leta 1921²⁰⁵ je v tržaški občini na skupaj slabih 239 tisoč prebivalcev naštel dobrih 18 tisoč Slovencev (7,6 % preb.), h katerim pa je najverjetneje treba prišteti še večji del tako imenovanih »tujcev« (skupaj prav tako nekaj čez 18 tisoč oseb), kar pomeni, da bi lahko skupno število popisanih Slovencev v občini Trst ocenili na nekaj čez 30 tisoč (ok. 13 %). Od tega je bilo v mestnem območju (s predmestji) na skupaj slabih 230 tisoč oseb uradno popisanih skoraj 12 tisoč Slovencev (ok. 5 %) in verjetno še prav toliko »tujcev« oziroma skupaj okrog 24 tisoč oseb (ok. 10 %). Če upoštevamo le izrecno slovensko opredeljeno prebivalstvo, se je v okviru tržaške občine število slovenskega prebivalstva v samo enem desetletju zmanjšalo za skoraj 40 tisoč oseb oziroma za kar 68 %, na mestnem območju pa za skoraj 9 tisoč oseb oziroma za skoraj 45 %. Že to nesorazmerje v zmanjšanju števila slovenskega prebivalstva v mestnem in okoliškem, izrazito podeželskem okolju, kaže na očitne napake pri statističnem beleženju neitalijanskega prebivalstva, saj ni mogoče pričakovati, da bi lahko slovensko mestno prebivalstvo uspešneje kljubovalo asimilaciji ali emigraciji kot prebivalstvo v še vedno izrazito slovenskih okoliških vaseh. Italijanski proučevalec etnične strukture Julijske krajine Carlo Schiffrer je menil, da je treba realno število Slovencev

203 Bufon, *Meje in obmejne skupnosti na Slovenskem*.

204 Bufon, op. cit.

205 Perselli, *I censimenti*.

za to leto za celotno območje tržaške občine dvigniti na okrog 45 tisoč (skoraj 19 % vsega preb.),²⁰⁶ kar pomeni, da se je v obdobju 1910–1921 z območja že izselilo več kot 10 tisoč Slovencev.

Neverodostojnost popisnih podatkov za leto 1921 potrjuje tudi tajni popis po narodnosti, ki so ga italijanske oblasti opravile vzporedno z »uradnim« deset let pozneje (ta narodnostne strukture prebivalstva ni več ugotavljal): po njem naj bi bilo v tržaški občini v času, ko je fašistična narodnostna represija že dosegla vrhunec, okrog 28 tisoč Slovencev (dobrih 10 % vsega prebivalstva),²⁰⁷ se pravi točno pol manj kot leta 1910. Prikazani podatki in ocene so torej dokaj variabilni, vendar pa jasno kažejo na povsem drugačen odnos, ki so ga italijanske oblasti v 20. stoletju izkazovale tako imenovanim »aloglotom« v primerjavi z avstrijskimi: v najboljšem primeru je šlo za težnjo, povzeto po francoskem nacionalnem modelu, da se jezikovna in lokalna kulturna pripadnost podredi državni in s tem zagotovi državljanska »enakost«, v ekstremnem primeru, kakršnega je kmalu po zasedbi novih ozemelj uveljavil fašistični režim, pa so skušali kulturno homogenost doseči s postopki, ki so nosili uradno ime »etnične bonifikacije« ter so zahtevali hitro in nasilno izkoreninjenje vsega »drugačnega« in nezaželenega.

Fašistično gibanje se je v Trstu začelo uveljavljati že leta 1919, takoj po nastanku osrednje organizacije v Milanu, in je bilo na tem narodnostno mešanem ozemlju posebej aktivno že v času italijanske vojaške zasedbe mesta pred dokončno odločitvijo o razmejitvi, saj je poskušalo po eni strani, kakor v primeru Reke, Italiji na vzhodu zagotoviti dodatno ozemlje, celo preko koncesij londonskega pakta, po drugi strani pa z nasiljem onesposobiti vse potencialne protiitalijanske »elemente« na zasedenih ozemljih, med katerimi so bile slovenske in hrvaške narodne organizacije posebej moteče. Že Rapalska pogodba je bila glede položaja manjšin zelo neenakopravna, saj ni jamčila nobenih pravic Slovincem in Hrvatom, ki so prišli pod Italijo, hkrati pa dajala vsem Italijanom, ki bi ostali v Jugoslaviji, pravico da prevzamejo italijansko državljanstvo ter s tem pridobijo pokroviteljstvo Italije pri vzdrževanju njihovega jezika v javnosti in šolstvu. Šele po prevzemu Reke so Italijani podobne pravice dodelili »Jugoslovanom« v tem mestu in Zadru.²⁰⁸ Čeprav je uradna politika v Rimu sprva manjšinam na pridobljenih ozemljih zagotavljala pravico do ohranjanja njihove kulture in vere, je bila praksa »na terenu« povsem drugačna, posebej pa se je krepil fašistični teror.

206 Schiffner, *Sguardo storico*.

207 Stranj, *Slovensko prebivalstvo*.

208 Čermelj, *Slovenci in Hrvatje pod Italijo*.

V Trstu je do prve večje akcije mestnega »fascia« prišlo avgusta 1919 z napadom na tiskarno Edinosti, čitalnico Narodnega doma, prostore Ciril-Methodove šole v Akvedotu, trgovske šole v Ulici Battisti in Delavski dom, kjer so poškodovali tako italijansko kot slovensko knjižnico Ljudskega odra in zajeli nekaj tam prisotnih ljudi, med temi Ferfoljo in Čermelja, ki so eno noč preživeli v zaporu. Največja in najodmevnejša akcija tržaških fašistov je bil nedvomno požig Narodnega doma julija 1920, malo pred podpisom Rapalske pogodbe, ko so bile napetosti oziroma provokacije med italijanskimi nacionalisti in neitalijanskim prebivalstvom na zasedenih ozemljih največje. Požig je bil očitno vnaprej domišljen, saj so fašisti najprej razdejali urade tržaške jugoslovanske delegacije, nato pa s pomočjo vojaškega osebja, ki naj bi tudi samo streljalo proti poslopju, nemoteno pripeljali sode bencina, podrli vhodna vrata in vse polili z gorivom, da so v kratkem času vse poslopje zajeli plameni.²⁰⁹ Ni znano, koliko je bilo žrtev med požigom (dva gosta, lekarnar Roblek z Bleda in njegova žena, sta se vrgla iz drugega nadstropja hotela, da bi se rešila pred ognjem), saj policija ni opravila nobene prave preiskave niti ni bil nihče od požigalcev, ki so pred poslopjem ovirali delo gasilcev, zajet ali sodno preiskovan.

Divjanje fašistov po mestu se je nemoteno nadaljevalo tudi pozneje, saj so še isti večer (ki so ga fašisti ponosno poimenovali *Vespri triestini*) uničili prostore Jadranske banke, podružnice Ljubljanske kreditne banke, Hrvatske štedionice in Splošne hranilnice. Napadli so tiskarno Edinosti in srbsko šolo, oropali slovenske kavarne in trgovine ter razdejali pisarne petih znanih slovenskih odvetnikov.²¹⁰ Načrtnost dejanja dodatno poudarja dejstvo, da so fašisti podobno početje ponovili v Puli in na Reki, vodja požiga tržaškega Narodnega doma Francesco Giunta pa je nekaj let zatem postal podpredsednik poslanske zbornice in je bil za svoja zločinska dejanja, ki jih je fašistični režim opeval kot »mojstrovine«, celo nagrajen s spominsko medaljo. Leta 1932 se je glavni urednik tržaškega dnevnika *Il Piccolo* Rino Alessi v knjigi *Il fascismo della Venezia Giulia dalle sue origini alla marcia su Roma* tega dogodka spominjal tako: »Plameni Balkana so končno očistili Trst. S silo svojih patriotičnih tradicij se je Trst postavil na čelo fašizma ...«, požig pa definiral kot »un capolavoro di azione fascista«. Septembra istega leta (1920) so fašisti požgali še Delavski dom, oktobra pa prostore tržaških listov *Il Lavoratore* in *Delo*. Socialistične in sindikalne organizacije so oklicale protestno

209 Čermelj, op. cit.

210 Čermelj, op. cit.

Slika 50: Požig Narodnega doma je zadal smrtni udarec slovenski mestni skupnosti.

stavko, med katero je bil ubit eden izmed stavkajočih. Med pogrebom je prišlo do novih incidentov in spopadov med delavci in fašisti ter policijo. Policiste so delavci pregnali in napadli sedež Lege nazionale. Komisariat je določil policijsko uro, delavske zbornice pa so ponovno razglasile 24-urno splošno stavko, zasedle Sv. Jakob in postavile barikade, ki jih je vojaštvo obstreljevalo s topovoma. Po policijskih virih je tedaj padlo 9 delavcev, socialistično Delo pa je navedlo 12 mrtvih.²¹¹

Nasilje se je znova okrepilo ob volitvah v poslansko zbornico maja 1921 in naslednje leto, ko so bile občinske volitve. Tedaj so fašisti predvsem na podeželju preprečevali slovenskim volivcem, da bi oddali svoj glas, tiskarna *Edinosti*, kjer so poleg dnevnika tiskali še tednik *Novice*, je bila napadena že petič, prav tako je bila s pomočjo policijskih agentov, ki so prisotne protifašiste odvedli v ječo, ponovno požgana tiskarna komunističnih listov *Il Lavoratore* in *Delo*. Požgana sta bila tudi Narodni dom pri Sv. Ivanu, konsumno društvo v Rojanu in dvorana pevskega društva Adria v Barkovljah. Napadena in uničena sta bila srbska čitalnica in znova Delavski dom z Ljudskim odrom in knjižnico v Trstu. Društvo Edinost je tedaj posredovalo pri ministrskem

211 Milica Kacin-Wohinz, *Primorski Slovenci*.

predsedniku Giolittiju, ki je izdal odredbo, da se morajo nasilja prenehati. Seveda odredba ni ustavila fašistov, ki so na Tržaškem nemoteno nadaljevali svoje napade, pretepe in uboje. Najhuje je bilo v Mačkoljah, kjer so domačini napadalce sprva pregnali, sredi noči pa so se ti vrnili v spremstvu vojske in zanetili ogenj na več koncih vasi.

Kljub temu so Slovenci in Hrvatje iz Julijske krajine leta 1921 uspeli izvoliti pet poslancev, med katerimi sta bila Tržačan Josip Wilfan (ali Vilfan), do leta 1928 predsednik Edinosti,²¹² in v goriškem krogu Edinosti delujoči Engelbert Besednjak. Podobno fašistično nasilje se je dogajalo pred in med občinskimi volitvami januarja naslednje leto ter med novimi volitvami v rimski parlament aprila 1924, ko je vladi že načeloval Mussolini. Tega leta so bili v državno zbornico izvoljeni trije tržaško-slovenski kandidati: ponovno liberalni Wilfan in katoliški Besednjak na narodni ter Josip Srebrenič na komunistični listi. Glede politične organiziranosti tržaških Slovencev je treba omeniti, da se je avgusta 1919 stranka Edinost obnovila ter imela ob glavnem sedežu v Trstu še pododbora v Gorici in Istri. Že leta 1922 pa so se od stranke odcepili goriški in istrski krščanski socialisti. Odtlej so te stranke sicer ostale volilno povezane, so pa delovale ločeno, in sicer tako, da je tržaška liberalna Edinost zbiral glasove med somišljeniki tudi na Goriškem in v Istri, goriški krščanski socialisti pa v Trstu. V tem krogu so v Trstu poleg dnevnika *Edinost* tiskali še dva tednika: liberalne *Novice* in katoliški *Mali list*. Septembra 1928 je fašistična oblast tržaško Edinost ukinila, dopustila pa katoliško strujo Edinosti na Goriškem, ki je lahko tam v letih 1929–1931 izdajala svoje glasilo *Novi list*, nenazadnje tudi zato, ker so se slovenski narodnjaki na Goriškem leta 1922 povezali z italijanskimi v okviru skupne liste proti komunistom.²¹³

Sicer je bila po italijanski zasedbi Trsta na družbeno-kulturnem področju posebej dejavna slovenska socialistična stranka, ki je s tem nekako zadovoljila Cankarjeva pričakovanja glede socialističnega narodnostnega angažmaja. Marca 1919 so oblikovali tako imenovani Višji kulturni svet, ki mu je predsedoval Ivan Regent, ta pa je k sebi pritegnil tudi liberalne razumnike in slovenske kulturnike v Trstu.²¹⁴ Tajnik sveta je bil Lavo Čermelj, pri novoustanovljeni reviji *Njiva* pa so sodelovali še Ferdo Kleinmayr, Josip Agneletto, Pavla Hočevar, Ivo Šorli, Karel in Albert Širok, Josip Ribičič, Igo Gruden, Jože Pahor, France Bevk, Srečko Kosovel, Henrik Tuma in drugi. Regent je prevedel

212 Wilfan se je leta 1928 preselil na Dunaj in bil nato dejaven v Društvu narodov pri zagovarjanju pravic narodnih manjšin.

213 Čermelj, *Slovenci in Hrvatje pod Italijo*.

214 Regent, *Spomini*.

v italijanščino Cankarjevega *Hlapca Jerneja*, delo pa je leta 1925 izšlo v Trstu z ilustracijami Milka Bambiča. Sploh je imela že leta 1918 nastala Socialistična stranka Slovencev in Hrvatov v Julijski krajini²¹⁵ s sedežem v Trstu najširše razpredeno mrežo kulturnih ustanov v regiji, in sicer okrog 60 podružnic Ljudskega odra (oziroma njene knjižnice, največje na zasedenem ozemlju) in okrog 40 s stranko povezanih izobraževalnih društev. Pod okriljem stranke je izhajal tudi list *Delo*, ki ga je urejeval Jože Pertot, na novo pa je nastala kmečko-vrtnarska zadruga, saj so se zdaj tudi kmetje in polkmetje v večji meri naslanjali na slovensko socialistično stranko, ki se je leta 1919 odločila, da se bo razpustila in povezala z italijanskimi socialisti. Še istega leta so na vsedržavnem kongresu italijanske socialistične stranke v novo vodstvo kot slovenskega zastopnika izvolili Ivana Regenta, ob njem pa je bil kot zastopnik italijanskih socialistov Julijske krajine izvoljen še Istran Josip (Giuseppe) Tuntar. Po razkolu med socialisti in komunisti leta 1921 se je tako kot drugod v Italiji tudi na Tržaškem fašistično nasilje usmerilo predvsem proti komunistični struji, h kateri je pristopila večina slovenskega in hrvaškega delavstva v Julijski krajini, kot so Slovenci podomačili ime *Venezia Giulia*, s katerim so v Italiji poimenovali z Rapalsko pogodbo novo pridobljena ozemlja. Že kmalu po ustanovitvi komunistične partije so v Trstu, kakor je bilo omenjeno, požgali tiskarno listov *Il Lavoratore* in *Delo*, vsi znani pripadniki stranke pa so postali predmet stalnih policijskih preiskav.

Kljub temu je tržaškim komunistom na občinskih volitvah leta 1922 uspelo pridobiti manjšinsko kvoto, se pravi tretjino izvoljenih svetnikov, medtem ko so si dvotretjinsko večino zagotovili s fašisti povezani italijanski liberalci. Na komunistični listi izvoljeni Regent se spominja,²¹⁶ da so na otvoritveni seji večinski svetniki začeli vzklikati »Živela Italija!«, med tem ko so vsi komunistični predstavniki z rdečimi nageljni v gumbnicah med polurnim aplavzom mirno obsedeli na mestu. Prav zato so jih ostali prisotni začeli zmerjati z izdajalci domovine in »ščavi«. Nato so v dvorani prisotni predstavniki komunistične mladine začeli peti neko komunistično bojevito pesem in z njo pregnali nacionalistične predstavnike, ki so se zbal, da bodo komunisti nanje zmetali bombe. To se ni zgodilo, so pa fašisti v naslednjih mesecih ustrelili dva komunistična svetnika. Protikomunistična represija se je še okrepila po fašističnemu prevzemu oblasti oziroma izključitvi vseh ne-fašističnih parlamentarnih poslancev leta 1926, ko se je tudi uradno začela

215 Tudi tej je predsedoval Ivan Regent.

216 Regent, op. cit.

diktatura. Tedaj so v Rimu aretirali komunističnega poslanca Srebreniča, ki je ostal zaprt do zloma fašizma. V Trstu sta bila ukinjena lista *Il Lavoratore* in *Delo*, komunistični voditelji pa so morali kmalu zatem v ilegalo, da bi se izognili aretacijam. Tržaški slovenski komunisti so se večinoma zatekli v Ljubljano, kjer so še naprej tiskali glasilo *Delo* in druge tiskovine, ki so jih ilegalno prenašali v Julijsko krajino.²¹⁷ Tu je prihajalo tudi do stika med slovenskimi komunisti iz Trsta in člani gibanja TIGR, ki so ga v Julijski krajini organizirali mladi narodnjaki, med katerimi je bil posebej aktiven Albert Rejec.

V slovenskem liberalnem krogu Edinosti so bile po prvi svetovni vojni dejavne organizacije Prosveta, ki je uživala pomoč Jugoslovanske matice v Ljubljani ter vključevala Zvezo telovadnih društev in Glasbeno matico ter tudi Šolsko društvo, Udruženje srednješolcev v Italiji in Akademsko društvo Balkan. Leta 1922 je bila ustanovljena še Zveza mladinskih društev, ki je v Trstu in okolici združevala 14 društev. V Trstu so na strokovnem področju delovale Zadružna zveza s Trgovsko posojilnico in hranilnico, Trgovsko obrtna zadruga in Zveza slovenskih učiteljskih društev. Jože Pahor je urejal *Učiteljski list*, ki je kmalu postal glasilo mladih, deloma marksistično usmerjenih primorskih Slovencev. Med sodelavci so bili Pavla Hočevar, Karel Širok, France Bevk, Vladimir Martelanc, Srečko Kosovel in Avgust Černigoj. Slednji je med Slovence vnesel konstruktivizem kot avantgardno umetnostno gibanje, na katero se je navezal tudi Kosovel. Pisatelj Josip Ribičič je vodil mladinski list *Novi rod*, Pavla Hočevar, članica leta 1922 ustanovljene- ga Ženskega dobrodelnega udruženja, je leta 1923 začela urejati list *Ženski svet*, Lavo Čermelj, tajnik Prosvete, pa je bil do svojega odhoda v Ljubljano novembra 1929 med ustanovitelji revije *Luč*. Po italijanski okupaciji in koncu španske bolezni, ki je tedaj razsajala v mestu, so lahko ponovno odprle vrata le občinske in italijanske državne šole, redke slovenske profesorje na italijanskih šolah pa so kmalu odstranili iz služb. Sicer je zakon iz leta 1923 (t.i. Gentilijeva reforma) predvideval, da se bo do šolskega leta 1928–1929 v vseh šolah kot edini učni jezik uvedla italijanščina, kar je leta 1930 privedlo celo do odprave zasebne Ciril-Metodove šole pri Sv. Jakobu. To je po vojni upravljal Šolsko društvo in je imela okrog tisoč učencev. Delovanje slovenskih društev in organizacij ter šol in raznih glasil pa je bilo po letu 1926 vse težje,

217 V Ljubljano se je tedaj zatekel tudi Ivan Regent. Leta 1929 so ga jugoslovanske oblasti izgnale iz države, tako da je svojo dejavnost nadaljeval v Parizu kot komunistični zastopnik Julijske krajine v izgnanstvu, od leta 1931 pa v Moskvi kot član Mednarodne rdeče pomoči. V Trst se je za krajši čas vrnil šele z glavnino jugoslovanske vojske 3. maja 1945.

saj je že naslednje leto konferenca fašističnih voditeljev pri pregledu stanja v Julijski krajini ugotovila, da so »slovenski učitelji, duhovniki, društva in drugo anahronizem in anomalija v deželi, ki je bila anektirana«.

Sicer pa se je v Julijski krajini že pred tem začelo intenzivno in vsestransko poitalijančevanje. Ta proces je že leta 1936 podrobneje opisal Čermelj v delu *Life and Death Struggle of a National Minority: The Yugoslavs in Italy*, ki ga je izdalo Društvo za Ligo narodov v Ljubljani.²¹⁸ Za poitalijančevanje slovenske mladine so skrbale posebne ustanove in organizacije, kot so bile Lega Nazionale, Opera Nazionale di Assistenza all'Italia Redenta, ki je po letu 1929 prevzela skrb za otroške vrtce in rekreacijske zavode ter za tečaje italijanščine za odrasle. Predšolske otroke je od leta 1936 povezovala organizacija Figli della Lupa, šolske pa od leta 1926 Balilla za dečke in Piccole Italiane za deklice. S sodišč so slovenščino dejansko odpravili že leta 1922, uradno pa leta 1925. Po letu 1923 je italijanščina postala edini dovoljeni jezik v uradih, odstranjeni so bili vsi slovenski napisi z javnih mest, od leta 1930 je postala italijanščina obvezna celo za nagrobnike. Krajevna imena so poitalijančili že ob okupaciji, v tej obliki pa so bila uzakonjena leta 1923. Poitalijančenje priimkov je bilo uzakonjeno leta 1927, tako da so do leta 1930 na Tržaškem spremenili obliko okrog 15 tisoč priimkom in 50 tisoč ljudem. Temu je sledilo še uradno poitalijančenje osebnih imen.²¹⁹ Do leta 1927 so bila razpuščena vsa slovenska društva, njihovo premoženje pa izročeno fašističnim organizacijam. *Edinost* je prenehala izhajati leta 1928, postopoma pa je bila odpravljena tudi slovenska gospodarska podlaga: po Jadranski banki, ukinjeni leta 1924, je bila leta 1929 razpuščena Zadružna zveza (tedaj je imela na Tržaškem več kot 130 članic), leta 1941 pa sta bili ukinjeni še Tržaška posojilnica in hranilnica in Trgovska obrtna zadruga. Prvo je prevzela Cassa di Risparmio di Trieste, drugo pa Banca Cooperativa Giuliana. Leta 1931 je državni tožilec v Trstu poslal tedanjemu škofu Fogarju seznam slovenskih duhovnikov, ki naj bodo odstranjeni, ter zahteval odpravo slovenščine v cerkvah, pri verouku v šolah in pri razgovorih med verniki zunaj cerkva. Ker je škof tej zahtevi ugovarjal, je moral leta 1936 tudi sam zapustiti svoje mesto. Tega leta je prefekt prepovedal rabo slovenskega jezika v cerkvah pri Sv. Jakobu, v Barkovljah, Rojanu, pri Sv. Ivanu in v Škednju. Trst je vse bolj izgubljal tradicionalno, pretežno italijansko-slovensko etnično-jezikovno

218 To delo je avtor v dopolnjeni izdaji objavil v slovenskem jeziku leta 1965.

219 Kakor smo lahko videli v našem pregledu popisnih podatkov za leto 1910, je bil zapis osebnih imen v italijanski obliki v Trstu splošno razširjen že v avstrijskem obdobju. Tedaj so »tuje« priimke običajno zapisovali v italijanski fonetični obliki.

podobo in v njem se je uveljavilo idealiziranje narodnostno »čistega« mesta, ki ga je udejanjil fašizem in ni bilo povsem odpravljeno vse do današnjih dni: Slovenci, ki niso emigrirali, so morali postati nevidni in neslišni.

Tržaški Slovenci so bili po letu 1927 dejansko »ilegalci« in se poskušali kot taki ohraniti na različne načine. Dijaška matica je podtalno še naprej podpirala slovenske dijake, mladina pa je slovensko besedo in pesem izpričevala predvsem na shodih »v naravi«, zato so se tedaj množili »narodni« izleti in pohodi. Študenti in mladinska skupina, imenovana »štempiharji«, so leta 1938 v Ulici sv. Frančiška 10 najeli večje stanovanje, kjer so imeli pevske vaje, predavanja, pevske in dramske nastope za širšo publiko ter knjižnico. Istega leta so imeli v njem razstavo slik Jožeta Cesarja in Avrelija Lukežiča, na kateri je govoril Avgust Černigoj. Večjo knjižnico so na podlagi tistih knjig, ki so jih uspeli rešiti pred požigi in ob razpustu društev, nameravali organizirati v pisarni odvetnika Slavika v Ulici Filzi 10, kjer je uradno imela svoje prostore tudi Prosveta. Nekaj slovenskih učencev se je vpisalo na srbsko osnovno šolo v okviru pravoslavne cerkve v Trstu, ki je pod okriljem jugoslovanske vlade neprekinjeno delovala še vso drugo svetovno vojno. Sicer je pouk v slovenskem jeziku potekal že od prvih poveljnih let v zasebni obliki po raznih društvi in organizacijah. Čermelj se spominja,²²⁰ da je sam uradno poučeval na državni obrtni šoli, neuradno pa še v treh razredih ilegalnih slovenskih šol: peti razred gimnazije je deloval v prostorih Trgovske obrtne zadruge, šesti na Glasbeni matici, sedmi pa v tedaj zaprti Slovenski trgovski šoli. Ob koncu šolskega leta je bila sprva na teh »šolah« celo matura pod vodstvom nekdanjega šolskega nadzornika Matejčiča. Uradni tečaj v Trgovskem izobraževalnem društvu so odprli s šolskim letom 1922/23 in je z naslednjim letom postal dvoleten. Oblasti tečaja sicer niso priznavale, vendar so ga le tolerirale. Vodil ga je Čermelj, pouk pa je potekal najprej v Ciril-Methodovi šoli pri Sv. Jakobu, ki je še edina smela delovati v slovenskem jeziku, nato pa pod okriljem italijanske zasebne šole v Ulici Battisti 10 do postopne ukinitve z Gentilijevo reformo. Zanimivo je, da je o pouku imel največ pripomb Virgil Šček v katoliškem tedniku *Mali list* (tega je sam ustanovil leta 1923), češ da se na njem uči, da človek izvira iz opice. Čermelj mu ni ostal dolžen in je v liberalnih *Novicah* ironično pripomnil, da avtor kritike očitno ne izvira iz opice, temveč iz druge živali, ki se odlikuje »po dolgih ušesih«.²²¹ Ta dogodek

220 Čermelj, *Spomini*.

221 Čermelj, op. cit.

kaže, da se slovenske politične grupacije kljub nadvse neugodnim okoliščinam niso bile pripravljene odreči svojim starim ideološkim sporom.

Ker so se morali skoraj vsi razumniki in nosilci slovenskih organizacij srednje in starejše generacije zaradi nevarnosti aretacije izseliti iz Trsta, so se začeli aktivirati predvsem mladi protifašisti. Kot se spominja Dorče Sardoč,²²² so po prvi svetovni vojni začeli mladinska društva v mestu ustanovljati Roman Pahor, Vojko Ferluga in Vladimir Goljevšček, vodenje Zveze mladinskih društev pa so poverili Jožetu Deklevi in samemu Sardoču. Skoraj celotna skupina je bila že leta 1928 za pet let konfinirana na otoka Lipari in Ponza. Leta 1927 so bila tudi ta društva razpuščena, del mladih aktivistov pa se je odločil, da bo začel radikalnejšo obliko odpora in jeseni istega leta na Nanosu pristopil k soorganizaciji TIGR-a. Ta organizacija je v Trstu še pred koncem leta začela tiskati list *Borba*, ki so ga aktivisti raznašali po Primorski. Pod tem imenom se je ločeno organizirala še ena izključno tržaška odporniška skupina, pri kateri so bili sprva najbolj aktivni Vekoslav Španger, Drago Žerjal, Franjo Marušič in Zvonimir Miloš, pozneje pa je svoje delovanje razširila na bližnji Kras in Istro. Med dejanji članov Borbe je bil posebej odmeven večerni bombni atentat na sedež fašističnega dnevnika *Il Popolo di Trieste* februarja 1930, ki je povzročil eno smrtno žrtev in več ranjenecv.

Proti osumljencem so septembra istega leta v Trstu sprožili proces pred posebnim fašističnim sodiščem za zaščito države, ki je pozneje postal znan kot Prvi tržaški proces. Sodišče je štiri obtožence, Ferda Bidovca, Franjo Marušiča, Zvonimirja Miloša in Alojza Valenčiča, obsodilo na smrt, dva (eden izmed njiju je bil poznejši pisatelj Ciril Kosmač) oprostilo, 12 drugih obtožencev pa je prejelo skupno 147 let zapornih kazni. Med vsemi obravnavanimi je bilo 12 Tržčanov. Obsojence na smrt so ustrelili že prvo jutro po obsodbi na bazovski gmajni, njihova trupla pa zakopali na neznanem kraju. Manj radikalna tržaška slovenska mladina se je družila na izletih, ki sta jih prirejali zlasti skupini »magnamonti« pod vodstvom slikarja Jožeta Cesarja in že omenjeni »štempiharji«, slovensko besedo pa so gojili tudi tako imenovani »šentjakobski pevci«, ki so jih vodili šentjakobski duhovniki in zborovodja Vlado Švara. Tudi ta nedolžna srečanja so bila zadosten razlog za to, da so bili mnogi člani teh skupin večkrat aretirani ali obsojeni na večletno konfinacijo. Leta 1934, po procesu, so v Trstu ponovno poskušali organizirati slovenski ilegalni Odbor, ki mu je predsedoval Frane Tončič, povojni urednik *Edinosti*, ki si je prizadeval, da bi se tržaški narodni svet tesneje povezal z goriškimi kr-

222 Sardoč, *Tigrova sled*.

ščanskimi socialci. Glavne smernice so člani Odbora prejeli iz Ljubljane. Treba je omeniti, da so na slovenske narodnjaške aktiviste v Italiji postale pozorne jugoslovanske in britanske oblasti, ki so jih vse do pakta Ciano-Stojadinović leta 1937 financirale in uporabljale tudi za vohunske namene.

Po tem letu so radikalnejši protifašistični odpor začeli vidneje razvijati zlasti mladi tržaški komunisti, med katerimi je treba omeniti Josipa (Pinota ali Pinka) Tomažiča, ki je leta 1931 postal član Zveze komunistične mladine Italije in leta 1934 KPI. Čeprav je leta 1935 pobegnil v Jugoslavijo, ga je naslednjega leta policija izgnala iz države, avstrijska oblast pa predala italijanskim. Tu je postal že leta 1938 član pokrajinskega vodstva KPI za Julijsko krajino, organiziral komunistično gibanje med primorskimi Slovenci in z Alojzom Budinom ilegalno izdajal glasilo *Delo*. Leta 1939 se je v Ljubljani z voditeljem TIGR-a Danilom Zelenom dogovoril o sodelovanju in prevzel orožje, ki naj bi bilo namenjeno vstaji Primorcev ob pričakovanem italijanskem napadu na Jugoslavijo. Tomažič je naslednje leto izdelal program boja za združitev Trsta, Primorske in drugih ozemelj v prihodnjo sovjetsko republiko Slovenijo, toda junija 1940 ga je policija aretirala in naslednjega leta, ko so Italijani po nacifašistični okupaciji Jugoslavije zajeli večje število tržaških političnih beguncev, še z okrog 60 drugimi obtoženci protiitalijanskega delovanja postavila pred posebno sodišče za zaščito države. Sodišče ga je na tako imenovanem Drugem tržaškem procesu, ko se je na Primorskem že razširilo gibanje Osobodilne fronte, z 8 drugimi obtoženimi obsodilo na smrt (štirje so bili nato pomiloščeni na dosmrtno ječo: Lavo Čermelj, Franc Kavs – ta naj bi se leta 1938 ob obisku Mussolinija v Kobaridu pred njim razstrelil, Dorče Sardoč in Anton Zorko Ščuka). Decembra 1941 so bili tako na Opčinah ob Tomažiču ustreljeni še tigrovci Viktor Bobek, Ivan Vadnal, Simon Kos in Ivan Ivančič. Usmrtitev je dala dodaten zagon protifašističnemu gibanju na Primorskem, ki se je razmahnilo prav leta 1941, ko je v Trst prispel Oskar Kovačič.²²³

Prva ilegalna tiskarna je bila organizirana pri Sv. Alojziju. Tu so že ob drugem tržaškem procesu natisnili in razdelili več tisoč letakov s pozivom k boju proti fašizmu. Kljub aretaciji Kovačiča in drugih tovarišev se je naslednje leto delo nadaljevalo, ko sta prišla Darko Marušič in Albin Čotar. Organizirani so bili odbori OF pri Sv. Jakobu, v Škednju, pri Sv. Ivanu, v Rojanu, na Kolonkovcu, v Barkovljah in središču mesta. Sočasno z njimi so se ustana-

.....
223 Oskar Kovačič se je rodil leta 1908 v Sv. Luciji (zdaj Most na Soči) in postal član KPJ leta 1931. Na predlog Toneta Tomšiča je postal organizator vstaje na Primorskem. Fašistična policija ga je v Trstu aretirala decembra 1941 in obsodila na 30 let zapora. Še pred kapitulacijo Italije je bil po posredovanju Rdečega križa zaradi tuberkuloze premeščen v Ljubljano, kjer je umrl leta 1944.

vljale tudi sekcije KPS. Odbori so skrbeli za propagando in širjenje literature ter za zbiranje denarnih in materialnih sredstev za partizane, ki so delovali na Primorskem. V drugi polovici 1942 so delovanje še razširili z ustanavljanjem organizacij žena (SPZŽ) in mladine (ZSM), ki so v središču mesta vključevale tudi italijanske protifašiste. Konec tega leta sta bila v Trstu ustanovljena mestni komite KPS in odbor OF, ki sta navezala stike s tržaškim vodstvom KPI. Obe komunistični stranki sta v mestu skupaj ustanavljali mešane delavske odbore po tovarnah in na terenu: tako so nastali odbori Delavske enotnosti v ladjedelnici sv. Marka, v Lloydovem arzenalu, škedenjski železarni, tovarni strojev in drugod. V začetku leta 1943 se je njihova dejavnost že vidno uveljavila, saj so bile napisne akcije na dnevnem redu, mesto pa je bilo preplavljeno z dvojezničnimi letaki. Več voditeljev je policija aretirala ali so padli v boju s fašistično policijo (Jožko Udovič, Jaka Platiša, Alma Vivoda in drugi).²²⁴

Ob kapitulaciji Italije je množica delavcev in protifašistov napolnila ulice in slavila zmago, tudi zato, ker je v mestu odmevala splošna vstaja na Primorskem in osvoboditev skoraj celotnega ozemlja. Toda bližale so se nemške čete, zato so predstavniki osvobodilnega gibanja od lokalnih oblasti zahtevali, da skupaj organizirajo odpor. Mestne oblasti pa so raje počakale na prihod Nemcev, prav tako niso pristale na izpustitev političnih jetnikov, ki jih je množica sama osvobodila z naskokom na zapore. Sploh je bil Trst zbirališče slovenskih zapornikov in internirancev iz Italije, ki so se nato večinoma pridružili partizanskim enotam. Zbirni centri so bili pri Sv. Ivanu, v Lonjerju, na Kolonkovcu, v Škednju in Barkovljah. Tedaj je v partizane odšlo okrog tri tisoč Tržčanov, med katerimi je bilo precej italijanskih delavcev. Oktobra 1943 je postal Trst sedež okrožnega odbora OF, ki je vključeval še območji Milj in Tržiča, samo mesto pa je bilo razdeljeno na osem okrajev, od katerih je imel vsak od pet do deset krajevnih odborov in okrajni odbor. Podobno sta bili strukturirani ženska in mladinska protifašistična organizacija. Prav zaradi potrebe po množični represiji protifašističnih organizacij so Nemci že konec leta 1943 nekdanjo rižarno preuredili v zapor, tajno sodišče, mučilnico in zbirno središče za izgone v nemška koncentracijska taborišča. Krematorij, edini delujoči južno od Alp, je obratoval že pred junijem 1944 in vse do vstaje konec aprila 1945, ko so ga razstrelili. V njem je verjetno našlo smrt vsaj štiri tisoč oseb.

Tik pred osvoboditvijo je bilo v Trstu že kakšnih 20 tisoč organiziranih Italijanov in Slovencev, ki so se vsi pretežno prepoznavali v komunistični

224 Tu orisana dogajanja podrobneje obravnava prispevek: Babič, Pred tridesetimi leti.

stranki, sama OF pa je štela v mestu 24 okrajnih odborov in kakšnih 1400 aktivistov. Tehnika Morje je poleg letakov tiskala *Tedenski pregled*, list *Il Lavoratore* in dvojezično *Delavsko enotnost – Unità operaia*. Protifašistični odbori so razpisali ljudsko posojilo in zbirali blago za vojsko, ki so ga mimo nemških straž tovorili na partizansko ozemlje, opremljeni s ponarejenimi dokumenti in v spremstvu z oboroženo posadko v nemških uniformah. Nemci so v začetku leta 1944 izvedli več aretacij in številne aktiviste ubili ali poslali v koncentracijska taborišča (med njimi so bili Anton Velušček, Franc Segulin, Zorko Verk, Vincenzo Gigante, Giorgio in Luigi Frausin). Aprila tega leta so Nemci v današnjem konservatoriju v Ulici Ghega obesili 52 talcev, 71 pa so jih postrelili na openskem strelišču. Toda to je bila v bistvu represija nemoči, saj je bilo protifašistično gibanje že preveč razširjeno, da bi ga bilo mogoče ustaviti. Začele so se prve civilne organizirane pobude, kot so bile partizanske šole in ilegalni jezikovni tečaji: takih je bilo aprila 1944 v Trstu že več kot 30.

Poleti 1944 sta obe komunistični partiji oblikovali skupni koordinacijski odbor, decembra istega leta pa sta se združili v enoten slovensko-italijanski mestni komite KP. Prav tako so že avgusta 1944 ustanovili Komando mesta Trst pod poveljstvom 9. korpusa narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije. Nastajale so prve oborožene mestne skupine, nato čete in bataljoni Delavske enotnosti, razdeljeni v štiri sektorska poveljstva. V tem pogledu je treba omeniti, da sta se leta 1944 lokalni (italijansko in slovensko) partizanski poveljstvi dogovorili za vključitev združene tržaške brigade Garibaldi v 9. korpus.²²⁵ Komanda mesta je zbirala orožje, napadala vojaške patrole Nemcev in fašistov, vdiral v vojaška skladišča in se pripravljala na vstajo. Zanje je lahko računala na okrog 2500 borcev, pripravljala pa se je tudi skupni organ, ki naj bi po osvoboditvi prevzel oblast. Na tej točki so se začela razhajanja, saj so bili italijanski protifašisti, med katerimi je bilo veliko članov KPI, povezani z vsedrjavno organizacijo CLN (Comitato di Liberazione Nazionale). Slovenski protifašisti so poskusili s tržaškim CLN doseči sporazum o skupnem nastopu, ta pa se je bal slovenske oziroma jugoslovanske premoči, zato se ni želel podrediti mnogo bolje organiziranemu »Titovemu«²²⁵ odporništvu. Lokalni predstavniki KPI so zato oktobra 1944 izstopili iz CLN, ki je menil, da »imajo pripadnost Julijske krajine Italiji za dokončno rešeno«, ter v strahu pred jugoslovansko

225 Podrobnejši oris odnosov med italijanskimi in jugoslovanskimi odporniškimi silami v Julijski krajini in njihove različne teritorialne vizije glede poveljne razmejitev podaja Pacor v *Confine orientale*. V tem delu navaja, daje KPI oktobra 1944 svojim privržencem sporočala, da je treba Titove vojake sprejeti kot osvoboditelje v enaki meri, kot so to storili v odnosu do Angloameričanov v osvobojeni Italiji. V tem bratskem odnosu do jugoslovanskih zaveznikov so partijski voditelji videli tudi možnost tesnejše povezanosti z »veliko Sovjetsko zvezo«.

aneksijo začel celo sodelovati s tedanjim fašističnim in kolaboracionističnim tržaškim županom Pagninijem in prefektom Coceanijem.

Medtem je 4. armada NOV konec aprila 1945 že napadala zunanje obrambne črte nemških sil na jugovzhodu, s severovzhoda pa so se mestu naglo bližale še enote 9. korpusa, ki so aktivirale enote Komande mesta Trst. Te so že 28. aprila v Škednju napadle in osvojile sovražnikova bunkerja in razorožile 17 italijanskih civilnih gardistov. Istega dne popoldne je štab korpusa komandi mesta Trst poslal sporočilo: »Enote 4. armade in enote 9. korpusa so v neposredni bližini mesta. V najkrajšem času je pričakovati napad na mesto. Začnite vstajo.« Takoj so mestni borci osvobodili del Barkovelj, Sv. Alojzija in Lonjerja, razorožili pripadnike »Guardie civiche« pri Sv. Jakobu in na Kolonkovcu.²²⁶ Naslednjega dne so Nemci poskušali prebiti obroč in si utreti pot čez Barkovlje proti Tržiču, vendar so jih tržaški borci zajeli in razorožili. V središču mesta so se začeli napadi na ladjedelnico, pri Sv. Mariji Magdaleni Spodnji pa je tamkajšnji bataljon zavzel griča Sv. Sobota in Savaršče in od tam obstreljeval Nemce in ustaše, ki so se umikali proti Žavljam. Večina sovražnikovih sil na tem območju (kakšnih 700 mož) se je zatekla v tovarno žarnic. Kar močen varovalni položaj (okrog 3 tisoč vojakov) so Nemci postavili na Opčinah, s katerim se je zadnji dan aprila spopadla udarna četa 30. divizije, ki sta se ji kmalu pridružili še Kosovelova in Bazoviška brigada. Pripadniki CLN, ki so se jim pridružili nekdanji policisti, orožniki in finančni stražniki, so 30. aprila prav tako začeli zasedati mesto, da bi ga obdržali v italijanskih rokah oziroma predali zahodnim zaveznikom. Medtem so delavski bataljoni zasedli že skoraj celotno mesto: do noči na 1. maj, ko so se v mesto spustile prve enote 30. divizije in deli 4. armade, se je sovražnik branil le še v gradu sv. Justa, sodni palači, kvesturi, v vojašnicah na Rocolu in Montebelu ter v tovarni žarnic pri Sv. Ani. Naslednjega dne so v mesto prodrle številne druge jugoslovanske sile, Nemci pa se jim nikakor niso hoteli predati, vse dokler se niso 2. maja Titovim enotam pridružile britanske. Podobno so hoteli ravnati Nemci na Opčinah, ki so zdržali napade jugoslovanskih sil do 3. maja, ko so se tem pridružili novozelandski vojaki, vendar je komandant 20. divizije od njihovega poveljnika zahteval, da se morajo umakniti. V okviru pripadnikov Delavske enotnosti je za osvoboditev Trsta padlo več kot sto borcev, italijanski CLN pa je sporočil, da je imel sam okrog 30 padlih.

Vprašanje, kateri zavezniški vojski naj pripada mesto, je zaradi sočasne prisotnosti britanskih in jugoslovanskih sil ostalo za nekaj časa odprto, čeprav

²²⁶ Te je oblikoval Pagnini, da bi mestu zagotovile varnost. Za podrobnejši opis dogajanj v času osvoboditve Trsta glej: Petelin, *Osvoboditev Slovenskega primorja*.

so zavezniški vrhovi že pred tem sklenili, da mora ostati Trst s prometnim koridorjem preko Trbiža zaradi geopolitičnih motivov na območju zahodnih sil.²²⁷ Tako kot po prvi svetovni vojni je bila usoda mesta tudi tokrat že vnaprej določena, vendar so slovenske in jugoslovanske sile verjele, da jim bosta osvoboditev in nato upravljanje mesta z italijanskimi komunisti omogočili boljši pogajalski položaj pri priključitvi čim večjega deleža slovenskega in hrvaškega etničnega ozemlja k Jugoslaviji. V tem smislu je bil 7. maja uradno aktiviran italijansko-slovenski protifašistični odbor, ki je kot Osvobodilni svet Trsta izvolil 15-članski izvršni odbor, ta pa je uradno prevzel civilno upravo nad mestom. Dejansko je Odbor v vojaškem pogledu »varovala« Komanda mesta jugoslovanske NOV, ki sta jo vodila politkomisar Franc Štoka, rojen na Kontovelu, in vojaški poveljnik (najprej je bil to polkovnik Vodopivec, nato general Črni, naposled pa generalmajor Dušan Kveder). Osvobodilni svet je že takoj razpisal volitve, na katerih je bilo izvoljenih 1348 »preverjenih« delegatov. Nova skupščina se je sestala 17. maja in sprejela začasni statut, izvolila 120-člansko konzulto ali svet, ki je s svoje strani izvolil mestni izvršni odbor. V svet je bilo imenovanih 82 Italijanov in 38 Slovencev, v odbor pa 18 Italijanov in 9 Slovencev.

Tržaški italijanski komunisti so sicer podpirali novo oblast, res pa je, kakor se spominja Regent, ki je 3. maja prišel v Trst z glavnino slovenskih komunistov, ko so na Velikem trgu priredili množično praznovanje osvoboditve, da bi veliko raje kot osvoboditelje pozdravili sovjetsko Rdečo armado.²²⁸ Jugoslovanski okupaciji mesta je glasno nasprotoval tržaški CLN, ki je 5. maja organiziral shod za priključitev k Italiji, med katerim je napadena jugoslovanska patrulja odprla ogenj in ubila pet manifestantov. Tudi to dejanje in napad, ki je bil 20. maja izveden na kasarno, v katero so se namestili tedaj prispeli italijanski partizani nadiške divizije in dveh drugih brigad, ter povzročil štiri žrtve, je jugoslovanskim silam dalo povod za to, da so sprožile večjo represijo na potencialne nasprotnike. V ta kontekst so se umeščala še politična in osebna obračunavanja z domnevnimi kolaboranti, do katerih je tedaj prišlo na vseh osvobojenih ozemljih po Evropi, ter so se v tržaškem primeru združevala z željo po utrjevanju revolucionarne oblasti in onemogočanju protijugoslovanske opozicije. Dokaj natančna analiza iz prvega poveljnega obdobja²²⁹ navaja, da so Jugoslovani iz Trsta odvedli okrog tisoč oseb, od katerih je bilo v neznanih

227 Bufon, *Meje in obmejne skupnosti*. V tem smislu je bil zastavljen tudi okvirni dogovor med Titom in Alexandrom po pogovorih avgusta 1944 in februarja 1945.

228 Regent, *Spomini*.

229 Maserati, *L'occupazione jugoslava di Trieste*.

okoliščinah usmrčenih kakšnih 600, medtem ko so zavezniške oblasti ocenile, da je bilo na Tržaškem likvidiranih 724 civilistov in 768 vojakov.²³⁰

Povojni konflikti in obnova slovenskih mestnih organizacij

Dejansko novi, na hitro sklicani organi oblasti niso nikoli zares zaživel, saj so zahodni zavezniki zahtevali spoštovanje februarja 1945 v Beogradu sprejetega okvirnega sporazuma med Titom in Alexandrom, poveljnikom angloameriških zavezniških sil v Sredozemlju, o delitvi okupacijskih ozemelj. Tedaj sta se voditelja dogovorila o tem, da se angloameriški vojski zagotovi povezava med Trstom in Trbižem in uporaba pristanišča v Puli. V ta namen je general Morgan na srečanju s Titom, do katerega je prišlo 9. maja v Beogradu, predlagal vojaško razmejitveno linijo med zavezniškimi okupacijskimi silami, ki je postala znana kot »Morganova linija«. Pod pritiskom zahodnih sil in najverjetneje tudi po Stalinovem »nasvetu«²³¹ je Jugoslavija 21. maja pristala na angloameriško zahtevo in 12. junija 1945 svojo vojsko umaknila za dogovorjeno Morganovo linijo, ki je odtelej do konca mirovnih dogovorov na območju Julijske krajine delila angloameriško okupacijsko cono od jugoslovanske. In ker »teritorialna kontrola predstavlja devet desetih končne lastninske pravice«, kakor je Churchill pisal Trumanu 27. aprila 1945²³² in kar je dobro vedel tudi Tito, ko je sprožil svoj »tek proti Trstu«, so po tej črti leta 1947 v grobem določili tudi novo razmejitev med Svobodnim tržaškim ozemljem (STO) in Jugoslavijo.

Medtem so v Trstu uvedli angloameriško vojno upravo, ki je bila mnogo bolj naklonjena italijanskim nacionalističnim ali celo neofašističnim skupinam kot italijansko-slovenski komunistični navezi. Čeprav so zavezniki Jugoslovanom obljubili, da bodo ohranili po osvoboditvi vzpostavljene organe ljudske oblasti, so te kljub neštetim protestom tedaj v okviru STO ustanovljene Slovensko-italijanske antifašistične unije (SIAU) onemogočili ali odpravili. Res pa je tudi, da se komunisti avgusta 1945 niso odzvali na vabilo Zavezniške vojaške uprave (ZVU) k sodelovanju pri oblikovanju novih civilnih mestnih oblasti, ki so jih tako prevzele italijanske meščanske stranke s Krščansko demokracijo (KD) na čelu in socialistično podporo. Na tej podlagi

²³⁰ Pupo in Spazzali, *Foibe*.

²³¹ Maserati, op. cit.

²³² O tržaških dogajanjih je v spominih pisal tudi poznejši ameriški predsednik Truman.

so Angloameričani že leta 1952, dve leti pred delitvijo STO, sklenili sporazum z Italijo in italijansko državno upravo dejansko razširili tudi na Tržaško. ZVU je na Tržaškem razglasila upravne volitve leta 1949 in 1952: v obeh primerih se je kot vodilna stranka uveljavila KD, ki je zbrala približno dvakrat toliko glasov kot Komunistična partija (ta jih je imela ok. 30 tisoč), vse več glasov (po ok. 20 tisoč) pa sta zbrali independentistična stranka in neofašistična stranka MSI, ki so jima sledili socialisti z ok. 10 tisoč glasovi.

Na drugi strani se je SIAU zavzemala za ohranitev šolskega sistema, ki ga je po padcu fašističnega režima na novo vzpostavila ljudska oblast, branila dvojezično toponomastiko, *Primorski dnevnik*, ki po posegu ZVU ni smel izhajati 16 dni, organizirala proslave za 1. maj in počastitev bazoviških žrtev. V mestu je politična napetost v pričakovanju dokončne razmejitve stalno naraščala, vse hujše pa so postajale neofašistične provokacije, ki so leta 1946 privedle do več smrtnih žrtev ter napadov na razne društvene, sindikalne in partijske sedeže, na katere so delavci odgovorili z 12-dnevno splošno stavko,²³³ med katero so omejili angloameriško oblast le na Trg Goldoni in nekaj ulic v središču mesta. Toda resolucija informbiroja junija 1948 je v Trstu bolj kot drugje dramatično strla enotno levičarsko fronto in italijansko-slovensko sodelovanje. Tisti del slovenskega in italijanskega tržaškega delavskega gibanja, ki je bil protijugoslovansko usmerjen, se je tako v marsikaterem pogledu približal stališčem italijanskega nacionalističnega meščanstva, slovenska narodnostna skupnost v celoti pa je bila dejansko vse bolj odrinjena v ponovno emarginacijo.

Kominform, kot je bil v teh krajih znan razdor med SZ in Jugoslavijo, je globoko zarezal še posebej med slovensko delavstvo oziroma slovenske levičarske kroge v mestu, ki so bili že od avstrijskega obdobja tesneje povezani z italijanskimi večinskimi tovariši. Zaradi tega se je večji del slovenskega tržaškega delavstva pridružil svojim italijanskim somišljenikom in podprl sovjetska stališča oziroma obsodbo Titovega »nacionalizma«. Čeprav je bilo med »pravovernimi« tudi precej izobraženih Slovencev, ki so še naprej poskušali razvijati slovensko kulturno, prosvetno in športno dejavnost v mestu, pa je treba reči, da je ta sčasoma zamrla, saj je kominform s svojim »internacionalizmom« odvrnil slovensko delavstvo od večine slovenskih »titovskih« institucij. Prišlo je tudi do vidnega upada vpisanih v šole s slovenskim učnim jezikom, k čemur pa ni pripomogel le razdor med Titovimi in Stalinovimi privrženci, ki so v njih videli izraz nacionalističnega separatizma oziroma tako imenovanega »titofašizma«, ampak tudi odločitev angloameri-

.....
233 Pacor, op. cit.

ških oblasti, da te v vzgojnem pogledu prepustijo protikomunistično naravnanim slovenskim izobražencem, ki so se po vojni umaknili iz Jugoslavije. Posledica vsega tega dogajanja je bila kar množična »prostovoljna« asimilacija dobršnega dela tržaških Slovencev, ki je v imenu komunističnega »internacionalizma« paradoksalno nadaljevala in razširila prav tisti proces, ki ga je pred tem že prisilno udejanjil italijanski nacionalizem oziroma fašizem. Tržaški Slovenci, ki bi lahko oziroma morali skupaj proslaviti padec nacifašizma in poskrbeti za reorganizacijo svojih ustanov, so se tako že kmalu po osvoboditvi znašli na zelo različnih političnih bregovih.

Na eni strani je bila »pravoverna« kominformistična KP STO, v okviru katere je še naprej delovala SIAU, na drugi strani manjšinska projugoslovanska Neodvisna socialistična zveza, ob obeh pa sta bila leta 1947 ustanovljena še Slovenska demokratska zveza, ki je združevala del slovenskega nelevičarskega in notranji ureditvi Jugoslavije nenaklonjenega meščanstva, ter Udruženje slovenskih in hrvaških krščanskih socialcev, poznejša Slovenska krščanska socialna zveza. Poleg tega je krajši čas (1948–1949) v Trstu delovala Skupina neodvisnih Slovencev. Večja enotnost med tržaškimi Slovenci je bila sicer dosežena pri zahtevah za lastni Kulturni dom in kasneje pri zahtevah za normativno ureditev slovenskih šol v Italiji. Vsekakor pa je delitev najbolj množičnega, »projugoslovanskega« dela tržaških Slovencev te v mestu potisnila na rob politične reprezentativnosti, tako da v času ZVU niso dobili vstopa v tržaški občinski svet, ki je ostal trdno v rokah italijanskih nacionalistov, niti niso prejeli nadomestila za požgani Narodni dom in drugo po prvi svetovni vojni uničeno ali odvzeto premoženje. ZVU je sicer leta 1949 namenila zemljišče za gradnjo novega slovenskega doma pri Sv. Jakobu in sredstva za začetna dela, vendar je pozneje gradnjo pod pritiskom italijanskih mestnih oblasti preklicala. Čeprav je statut STO določal, da sta uradna jezika na njegovem ozemlju italijanski in slovenski, je bilo stanje v praksi glede tega popolnoma nasprotno. Že leta 1949 je bila za edini uradni jezik v Coni A STO določena italijanščina, medtem ko je bila slovenščina v okoliških občinah s tradicionalno slovensko večino na uradni ravni le deloma tolerirana (vsi upravni akti so morali biti v italijanščini, toponomastika pa je lahko bila dvojezična).

Nekoliko bolje je bilo na šolskem področju: ZVU je namreč prevzela in dopolnila šolsko strukturo, ki jo je na osvobojenem ozemlju z javnimi tečaji slovenščine ponovno uvedla ljudska oblast (se pravi šole s slovenskim učnim jezikom).²³⁴ Poleg šentjakobske osnovne šole so konec leta 1945 odprli šolo

.....
234 Slovensko šolstvo.

v Ulici sv. Frančiška, konec leta 1946 pa še osnovno šolo v Ulici Donadoni. Leta 1946 sta v mestnem središču v Ulici Lazzaretto Vecchio, kjer je od leta 1945 delovala edina slovenska tržaška nižja gimnazija, začeli pouk slovenska višja realna gimnazija in trgovska akademija, ki sta bili sicer z dekretom ZVU ustanovljeni že oktobra 1945. Realna gimnazija je leta 1948 dobila še klasični oddelek, leto prej pa se je tema srednjima šolama pridružilo učiteljsiše. Slovenske organizacije so leta 1946 poskrbele za ustanovitev Dijaške matice in Dijaškega doma, ki je najprej imel prostore v Ulici Buonarroti. Treba pa je poudariti, da so vse navedene šole delovale v neprimernih (stanovanjskih) prostorih, poleg tega pa je dala ZVU vsem tem šolam povsem drugo vsebino od tiste, ki si jo je zamislila ljudska oblast, saj je morala večina slovenskih učiteljev in profesorjev, ki jih je postavila kratkotrajna jugoslovanska oblast, zapustiti svoja službena mesta. Tako je bil večji del tržaških izobražencev, ki so se z jugoslovansko vojsko vrnili v Trst, ponovno prisiljen v emigracijo, na njihovo mesto pa so sprejeli mnoge slovenske politične emigrante, ki so se po vojni umaknili iz Jugoslavije oziroma Slovenije in tako okrepili sicer v Trstu tradicionalno slabo zastopane slovenske klerikalne vrste. Prozahodno oziroma protijugoslovansko naravnanim priseljenim Slovencem so zavezniške sile oziroma italijanske oblasti zaupale tudi vodenje slovenskih radijskih programov na leta 1945 ustanovljeni tržaški radijski postaji Radio Svobodni Trst – Radio Trieste Libera, ki je v času ZVU dobila ime Radio Trst II, po priključitvi italijanski radioteleviziji RAI leta 1955 pa Radio Trst A.²³⁵

Projugoslovanska stran je sicer uživala podporo večine narodnostno bolj ozaveščenih tržaških Slovencev ter združevala skoraj vsa slovenska društva in organizacije, vključno s časopisom *Primorski dnevnik*, ki so ga v Trstu začeli tiskati že 13. maja 1945 in je nasledil *Partizanski dnevnik*, edini partizanski časopis v Evropi. V okviru Neodvisne socialistične zveze sta bili dve najbolj množični organizaciji, in sicer takoj po osvoboditvi ustanovljeni Slovenska prosvetna zveza in Zveza društev za telesno vzgojo, ki pa je zaradi kominforma zamrla že leta 1952. Prva je leta 1947 na Tržaškem združevala okrog 80 društev in se je leta 1947 preimenovala v Slovensko-hrvatsko prosvetno zvezo. Po razkolu, ki ga je povzročil kominform, je del društev ostalo povezanih v to zvezo pod okriljem stalinistične frakcije, večji del pa je stopil v projugoslovansko povezavo, ki je leta 1955 spet prevzela prvotno ime. Do ponovne združitve v enotno SPZ je prišlo šele leta 1967, posledica razkola pa je bil občuten zastoj celotnega društvenega delovanja in v mnogih

235 Deželni slovenski televizijski program v okviru mreže RAI 3 je zaživel šele leta 1995.

primerih propad številnih društev, saj je zveza tedaj štela le 27 članic. Sedež je imela sprva v Ulici Manna, nato pa v Ulici Geppa. V Zvezo slovenskih kulturnih društev (na Tržaškem deluje glavnina njenih več kot 80 članic) se je preimenovala leta 1980, od leta 1977 pa deluje v Ulici sv. Frančiška 20. Tam domuje tudi naslednica NSZ Slovenska kulturno gospodarska zveza (SKGZ), ki se je oblikovala leta 1954 po ponovni priključitvi Trsta k Italiji. Tedaj se je vanjo združilo 13 večjih slovenskih organizacij in ustanov in vse do razpada Jugoslavije je bila glavna povezovalka interesov Slovencev v Italiji, po svoji strukturi v bistvu nadaljevalka predvojne Edinosti.

NSZ je bila kot politična grupacija razpuščena leta 1962 ob priporočilu, naj se njeni pripadniki vključijo v napredne italijanske stranke. To sta bili tedaj italijanska komunistična partija (KPI) in socialistična stranka (PSI, v obdobju 1964–1972 tudi PSIUP), ki so ju tržaški Slovenci tradicionalno najbolj podpirali. KPI si je na svojo stran spet pridobila tudi projugoslovansko naravnane slovenske volivce, predvsem po sprejetju resolucije leta 1961, ki je izrecno obravnavala pravice slovenske manjšine in s tem nekako revidirala kominformistična stališča, ki jih je v Trstu poosebljal zlasti partijski vodja Vittorio Vidali (prav zato so stalinistično usmerjenim komunistom, ki so nasprotovali »titovcem«, dali ime »vidalijevci«). Na drugi strani se je leta 1962 politično organiziral tudi tisti del tržaških Slovencev, ki ni podpiral ne Vidalija ne Tita: Slovenska demokratska zveza in njej podobne organizacije so se združile v skupno stranko, ki se je imenovala Slovenska skupnost in je bila idejno blizu vladajoči italijanski stranki Krščanski demokraciji. Širšo deželno raven je dobila leta 1975, predvsem v povezavi z leta 1976 ustanovljeno katoliško krovno organizacijo SSO (Svet slovenskih organizacij, sedež ima trenutno v Ulici Donizetti), vendar ji ni nikoli uspelo doseči cilja, da bi postala glavna zbirna stranka Slovencev v Italiji, niti po osamosvojitvi Slovenije, ko so nove slovenske oblasti začele vidneje podpirati katoliške oziroma nekdanje »opozicijske« organizacije Slovencev v zamejstvu in zdomstvu.

Z delitvijo STO leta 1954 je bil sprejet tudi poseben statut, ki je predvideval določena jamstva za slovensko manjšino na Tržaškem, čeprav je italijanska stran ta sprejela bolj *de facto* kot *de iure*. V bistvu je italijanska oblast po ponovnem polnopravnem prevzemu Tržaškega ozemlja ohranila stanje, ki ga je uvedla angloameriška uprava, na novo pa se je v prilogah k statutu obvezala, da bo v Trstu zgradila nov Kulturni dom v nadomestilo za požgani Narodni dom in omogočila ustanovitev slovenskega denarnega zavoda v nadomestilo za fašistično odpravo nekdanjih slovenskih bank v Trstu. Zaradi nasprotovanja mestnih oblasti, da bi Kulturni dom dobil sedež v mestnem središču, so ga

na pobudo odbora za zgraditev Kulturnega doma leta 1964 uspeli dograditi le v dokaj zakotni Ulici Petronio po sicer sijajnem načrtu arhitekta Mihevca. Novi Kulturni dom pa ni obnovil poslanstva nekdanjega Narodnega doma, saj je s svojimi 525 sedeži v dvorani s parterjem in balkonom nastal predvsem kot prestižni sedež po vojni ustanovljenega Slovenskega narodnega gledališča za STO, ki je dotlej gostoval po raznih mestnih oziroma predmestnih dvoranih. Leta 1977 je gledališče dobilo status stalnega gledališča in s tem pravico do javnega financiranja.

Tudi novi slovenski banki tržaška občina sprva ni dovolila, da bi svoj sedež odprla v mestnem središču. Tržaška kreditna banka (TKB), kot se je poimenovala ob ustanovitvi leta 1957, je tako lahko v praksi začela poslovati na sedežu v Ulici Filzi šele leta 1959, polno pa je začela leta 1977, ko je dobila pravico do poslovanja s tujino, saj je odtlej dovršen del finančnih transakcij med Jugoslavijo in Italijo oziroma Zahodno Evropo potekal tudi ali predvsem prek te banke. Nenazadnje je slovenska tržaška banka na podlagi Osimskih sporazumov izplačevala italijanske starostne pokojnine tistim v Jugoslaviji živečim osebam, ki so si v času italijanske okupacije pridobile pogoje zanj. TKB je lahko po letu 1982 odprla nove poslovalnice in bila s finančno družbo SAFTI, ki je povezovala tedaj razvijajoča se uvozno-izvozna in druga podjetja, ki so s pomočjo jugoslovanskega kapitala nastala v Trstu, temeljni nosilni steber ne le gospodarske, ampak tudi kulturne, športne in druge organiziranosti Slovencev na Tržaškem in širše, saj ta od italijanske države ni prejela skoraj nobene finančne podpore.

Ironija usode je hotela, da je slovenska tržaška banka za svoj novi osrednji sedež kupila prav tisto zgradbo (palačo Arrigoni), ki so jo italijanske fašistične oblasti zgradile pred Narodnim domom, da bi tega skrile pred očmi javnosti ob prenovi območja med novim Trgom Oberdan in sodiščem. Žal pa je ironija usode obenem poskrbela, da do odprtja tega prestižnega sedeža, ki bi Slovence ponovno postavil na vidno mesto v osrčju Trsta, ni nikoli prišlo, saj je medtem TKB in z njo celotna struktura tako imenovanega »družbenega gospodarstva« propadla zaradi spremenjenih političnih razmer po osamosvojitvi Slovenije. Nova slovenska oblast je v tem gospodarskem sistemu namreč videla le »leglo komunistične udbomafije« in ni storila ničesar, da bi preprečila bankrot slovenske tržaške banke, do katerega je prišlo leta 1996. Tedaj so ta denarni zavod in s tem gospodarske potenciale tržaških Slovencev znova absorbirale, tako kot se je zgodilo po prvi svetovni vojni, italijanske banke. Treba pa je priznati, da so te tokrat v prevzetih bančnih podružnicah ohranile slovenske uslužbenke in s tem del prvotnih

slovenskih strank. Slovensko bančno poslovanje v mestu je deloma prevzela openska Zadrúžna kraška banka, ki je v novem stoletju svoje podružnice začela odpirati tudi v mestnem središču (trenutno so tu tri) in se po sili razmer uveljavila kot nova referenčna banka tržaških Slovencev.

Zaradi gospodarske in politične krize v Jugoslaviji je postalo financiranje negospodarskih dejavnosti Slovencev v Italiji – z izjemo šol s slovenskim učnim jezikom, ki so bile z zakonom iz leta 1961 vključene v italijanski sistem državnih šol, ter že omenjenega Stalnega slovenskega gledališča in *Primorskega dnevnika*, ki sta večinoma financirana iz drugih državnih virov – težavno že v drugi polovici 80. let prejšnjega stoletja. Tedaj je italijanski ministrski predsednik Gorla na pobudo italijanske socialistične stranke, ki je v tem času želela razširiti italijanski vpliv na območju Slovenije in Hrvaške, s tako imenovanim »zakonom za obmejna območja« uveljal italijanske denarne dotacije za dejavnosti najpomembnejših kulturnih in raziskovalnih organizacij slovenske manjšine. V ta okvir pobud rimske politike oziroma italijanske socialistične stranke, ki je po letu 1991 želela slovensko manjšino v Italiji še sama »uporabiti«, tokrat v obratni smeri, in sicer za prodor na slovenski in nekdanji jugoslovanski trg, sodijo tudi razni poskusi za prevzem Tržaške kreditne banke, nenazadnje pa podpora pri nastanku in razvijanju novega dnevnika *Republika*, ki je v obdobju 1992–1996 izhajal v Sloveniji in je predstavljal razširjeno različico tržaškega časopisa *Primorski dnevnik* (glavni urednik obeh časopisov je postal Bojan Brezigar).

Po tem dokaj negotovem in dolgem prehodnem obdobju, ki je nedvomno razrahljalo prejšnje tesne funkcionalne vezi med slovensko manjšino v Italiji in Slovenijo, saj je zadnja svojo državnost utrjevala na povsem novih podlagah, je nekoliko bolj sistemsko financiranje slovenskih neprofitnih organizacij in ustanov omogočil šele državni zakon za zaščito slovenske jezikovne skupnosti v Italiji, ki ga je rimski parlament odobril leta 2001. Do njegove polne implementacije pa ni prišlo niti v naslednjih dveh desetletjih, saj se je Italija v zakonu med drugim obvezala, da bo slovenski manjšini v Trstu v taki ali drugačni obliki vrnila osrednji Narodni dom v mestnem središču in Narodni dom pri Sv. Ivanu. Do uradnega, vendar zgolj simbolnega prenosa lastništva prvega je prišlo ob stoletnici njegovega požiga (v njem pa do nadaljnjega še deluje fakulteta za sodobne jezike tržaške univerze), prenova drugega pa naj bi se končala leta 2023. Lahko bi rekli, da se je »normalizacija« odnosa italijanskih državnih oblasti do slovenske narodne skupnosti začela šele s tem zakonom, ki je tako priznal in legaliziral tudi različne ustanove, ki jih je ta v povojnem obdobju razvijala in so v prejšnjem stoletju, posebej

v obdobju 1975–1985, ko se je po podpisu Osimskih sporazumov v meddržavnem povezovanju zelo okrepila gospodarska funkcija Slovencev v Italiji, lahko računale zgolj na finančno pomoč Jugoslavije.

Med pomembnejšimi ali tako imenovanimi »primarnimi« organizacijami (se pravi takimi, ki imajo tudi lastno profesionalno osebje), ki so v povojnem obdobju nastale ali bile po fašistični ukinitvi obnovljene v okviru SKGZ, imajo v Trstu poleg že omenjenih ustanov svoj glavni sedež še: Narodna in študijska knjižnica (ustanovljena je bila leta 1947, od leta 1977 pa ima glavni sedež v Ulici sv. Frančiška 20), v okviru katere delujeta Odsek za zgodovino oziroma arhiv (trenutno v Ulici Montecchi) ter Oddelek za mlade bralce v pritličju Narodnega doma v Ulici Filzi (te prostore je tržaška univerza dala v uporabo slovenski skupnosti v Trstu že ob koncu prejšnjega stoletja); Glasbena matica (obnovljena že leta 1945, trenutno v Ulici Montorsino, njeno glasbeno šolo obiskuje okrog 350 gojencev); Zveza slovenskih športnih društev (od leta 1970, trenutno v Ulici Cicerone, na Tržaškem povezuje več kot 30 društev), v okviru katere deluje tudi leta 1946 obnovljeno Slovensko planinsko društvo Trst, in Slovenski raziskovalni inštitut (od leta 1974, trenutno v Ulici Beccaria). Vse te ustanove so v okviru nekdanjega skupnega slovenskega kulturnega prostora gojile mnogo bolj tesne vezi z matičnim slovenskim okoljem kot z italijansko večinsko družbo. V takem kontekstu so se v povojnem obdobju uveljavili tudi nekateri vidnejši tržaški slovenski umetniki in pisatelji: to so Avgust Černigoj, Lojze Spacal, Klavdij Palčič in Franco Vecchiet ter Boris Pahor, Alojz Rebula, Miroslav Košuta in Marko Kravos. Na gospodarskem področju se v zadnjem obdobju krepí leta 1946 ustanovljeno Slovensko gospodarsko združenje (trenutno v Ulici Cicerone), ki s svojimi sekcijami za trgovino na drobno, gostinstvo in turizem, mednarodno trgovino in storitve, obrtništvo in samostojne poklice ter storitvenim podjetjem Servis – to sodi med pomembnejše na deželni ravni – združuje okrog tisoč podjetij in opravlja storitve zanje. Med temi je zdaj vse več tudi italijanskih, saj je združenje zelo aktivno pri spodbujanju čezmejnih gospodarskih izmenjav in ponuja pomoč pri pripravi evropskih projektov za čezmejno sodelovanje. Večino slovenskih kmetov na Tržaškem pa povezuje leta 1950 ustanovljena Kmečka zveza (trenutno v Ulici Ghega).

Vse te pomembnejše kulturne in gospodarske ustanove so se, skupaj z Zadrugo, ki je lastnica *Primorskega dnevnika*, ob koncu 80. let prejšnjega stoletja vključile tudi v katoliško krovno organizacijo SSO, saj so to po letu 1991 tako slovenske kot italijanske oblasti priznale za enakovredno sogovornico z dotlej prevladujočo krovno organizacijo SKGZ. To povezovanje bi lahko nedvomno

prispevalo k večjemu programskemu integriranju slovenske manjšine, še posebej na Tržaškem, kjer je tako med »rdečimi« kot med »belimi« prevladovala zmernejša, lahko bi temu rekli »meščanska« struja. Kljub temu so geopolitične spremembe s spremenjenim odnosom matične države do slovenske skupnosti na Tržaškem, izguba dobršnega dela lastnega gospodarskega potenciala in dolgoletno iskanje zadostnih finančnih sredstev za manjšinske institucije, začenši s *Primorskim dnevnikom* in Slovenskim stalnim gledališčem, močno zmanjšale razvojne zmožnosti tržaških Slovencev in to skupnost za več desetletij »obsodile« na golo preživitveno stanje. To se je zaradi večje naklonjenosti italijanskih oblasti in družbe začelo izboljševati komaj v novem tisočletju, medtem ko se je na drugi strani v splošnem precej zmanjšal interes slovenske družbe oziroma politike do svojega zahodnega »zamejstva« ali pa je bil ta v večji meri usmerjen le k politično-ideološko vodilnim slovenskim strankam najbolj sorodnim organizacijam v njem. Zmanjšanje družbene distance med večinskim in manjšinskim prebivalstvom je obenem povzročilo, da se je zadnje začelo tudi v institucionalnem pogledu v večji meri integrirati v italijansko družbeno okolje, posebej po sprejetju zaščitnega zakona, ko je bila slovenska jezikovna skupnost po dolgoletnih prizadevanjih le priznana kot sogovornik italijanskih osrednjih in deželnih oblasti.

Najtežji in še vedno nedokončan pa je ta prehod na lokalni politični ravni. Italijanska nacionalistična večina v tržaški občini je namreč tako kot v avstrijskem obdobju tudi v drugi polovici 20. stoletja ohranila svojo tradicionalno držo popolne emarginacije vsega, kar bi spominjalo na slovensko prisotnost v mestu, saj je bila ta v dobršni meri enačena z domnevno »slavo-komunistično« nevarnostjo. Ta drža se je v svojem bistvu ohranila do današnjih dni: persistentna politična podoba narodnostno »čistega« mesta se nenazadnje izraža tudi s tem, da je tržaška občina zahtevala, da se že omenjeni državni zakon za zaščito slovenske narodne skupnosti v Italiji ne sme izvajati v mestu. Posledično so javni napisi v slovenskem jeziku tu še danes neobstoje, slovenska beseda pa ni našla mesta v tržaškem občinskem svetu. In čeprav številni mednarodni turisti prihajajo v Trst predvsem zato, da bi odkrivali njegovo multikulturno dediščino, ostaja ta v mestu, z izjemo nekatoliških cerkva v Novem mestu, skoraj neopazna in očem prikrita. Da ne govorimo o imenih tržaških ulic, ki so v dobršni meri posvečene italijanskim iredentistom, kot je določil fašistični režim. Zdi se, da tudi več desetletij po osamosvojitvi Slovenije in po skupnem sobivanju v Evropski uniji ne sme ne pri imenih tržaških ulic in trgov ne pri drugih javnih napisih prav nič spominjati na tu živeče Slovence in njihovo z mestom povezano zgodovino.

Temu nasprotno je bila po vstopu Slovenije v EU glavna skrb lokalnih oblasti namenjena gojenju nekritičnega spomina na »padle za italijanskost Trsta« oziroma na »mučenike fojb«, kakor imenujejo tiste v Istri in okolici Trsta po kapitulaciji Italije in osvoboditvi Primorske izvensodno likvidirane osumljence fašističnih zločinov ali kolaborantstva, za katere zdaj uradna italijanska politika trdi, da so jih »barbarske« jugoslovanske sile po padcu fašističnega režima množično pobijale le zato, ker so bili Italijani oziroma da bi s tem izvedle etnično čiščenje zasedenih ozemelj. To stališče ki so ga v Italiji sprva zagovarjali le postfašistični nostalgiki, je postalo z državnim zakonom iz leta 2004, ki je uvedel Dan spomina na istrski eksodus in fojbe ter so ga podprli tudi nekdanji italijanski komunisti, uradno priznано zgodovinsko dejstvo in del šolskega izobraževalnega procesa v Italiji.

Lahko bi rekli, da je tedaj Rim, kot »kompenzacija« za sprejeti zaščitni zakon za slovensko manjšino, z razglasitvijo »protijugoslovanskega« Dneva spomina (v času, ko je Jugoslavija že razpadla), nekako »post festum« osvojil držo, ki so jo v Trstu imele italijanske desničarske stranke v večjem delu druge polovice prejšnjega stoletja. Te so tržaške Slovence preprosto opredeljevale kot »slavokomuniste«, »ščave« in sploh zatiranja vredne izrodke.²³⁶ V tako nenaclonjenem političnem vzdušju so Slovenci lahko v Italiji računali le na podporo levičarskih strankah, ki pa so bile tako na italijanski vsedržavni kot lokalni ravni z njimi vred obsojene na opozicijo. Komunistična partija Italije je prvič omogočila izvolitev slovenskega parlamentarca, partizanke Marije Bernetič (v spomin nanjo so leta 2015 poimenovali manjšo zelenico ob stavbi nekdanje Ciril-Methodove šole pri Sv. Jakobu) leta 1963. Odtlej je bil v vseh zakonodajnih dobah na listah te stranke (in njenih političnih naslednic) izvoljen po en predstavnik slovenske manjšine v Italiji: to so bili Albin Škerk, Jelka Gerbec, Stojan Spetič, Darko Bratina, Dimitrij Volčič, Miloš Budin (edini, ki je bil imenovan tudi v vlado kot državni sekretar za mednarodno trgovino), Tamara Blažina in Tatjana Rojc. Vsi so bili rojeni v Trstu ali so pred izvolitvijo delovali v njem. Kot koalicijski partner vodilne Krščanske demokracije se je na lokalni ravni uspela uveljaviti zlasti socialistična stranka, tako da je bil tudi prvi Slovenec, ki je bil po vojni (leta 1965) imenovan v tržaški občinski odbor (vlado), novinar *Primorskega dnevnika* Dušan Hreščak, izvoljen na socialistični listi.

V zgodovini trajno italijansko nacionalno usmerjene tržaške občine se je takrat prvič zgodilo, da je Slovenec zasedel tako mesto, in ta »nezasliša-

236 Almirante, vodja neofašistične stranke Movimento sociale italiano, je leta 1974 med govorom v Trstu, kjer je imela stranka vedno močno podporo, slovensko manjšino opredelil kot »bacillo slavo« - škodljivi element, ki ga je treba odpraviti.

ni« dogodek je seveda povzročil hudo italijansko nacionalistično oziroma protislovensko kampanjo, ki so jo sprožile v Trstu kar močne in vplivne nacionalistične in neofašistične skupine. Proteste je podpihoval italijanski tržaški dnevnik *Il Piccolo*, vendar tudi tržaški škof Santin, po rodu Istran in začasni koprski škof, pobudnik tedaj zgrajenega svetišča na Kraškem robu (na razlaščenih slovenskih zemljiščih na Vejni), ki je prav v »izgubljeno« Istro usmerjalo svojo »krščansko luč«. Do ponovnega imenovanja slovenskega odbornika, zdravnika Rafka Dolharja, tokrat na listi Slovenske skupnosti, je prišlo v času Spaccinijevega vodenja občinske vlade (1967–1978). Dolhar je to funkcijo opravljal v obdobju 1970–1976, ko so se tudi v Trstu povečale politične napetosti med italijansko skrajno levico in desnico. Slednja je na nacionalni ravni s pomočjo različnih tajnih služb močno povečala svoja teroristična dejanja, kar so občutili tudi v Trstu, kjer so neofašisti oktobra 1969 in aprila 1974 celo izvedli bombna atentata na slovenski šoli pri Sv. Ivanu, ki k sreči nista povzročila žrtev.

V obdobju levosredinske lokalne oblasti (leta 1974) je Trst gostil za uveljavljanje slovenske narodne skupnosti v Italiji pomembno mednarodno konferenco o manjšinah. Ta »demokracijski« politični presledek pri vodenju tržaške občine pod vodstvom župana Spaccinija, pripadnika leve struje Krščanske demokracije, se je končal leta 1978, ko so Trst znova preplavili protislovenski in protijugoslovanski protesti zaradi leta 1975 podpisanih Osimskih sporazumov. Proteste je vodila nova lokalna nacionalistična stranka Lista za Trst, ki je v taki ali drugačni obliki uspela povezati avtonomistično-nacionalistične tržaške interese kljub povratku levosredinske koalicije pod vodstvom Richettija. Ta je v obdobju 1983–1986 za odbornika imenoval socialista, slovenskega arhitekta Daria Jagodica, v obdobju 1988–1992 pa četrtega slovenskega odbornika, univerzitetnega profesorja Aleša Lokarja iz vrst Slovenske skupnosti. Richettija je po enoletnem presledku nasledil Riccardo Illy, član družine proizvajalcev istoimenske prazene kave, ki je leta 1993 obnovil občinsko levosredinsko vlado in poskrbel za postavitev dvojezičnih tabel v okolici tržaške občine. Ob koncu svojega županskega mandata leta 2001 je zmagal še na deželnih volitvah in leta 2003 postal za pet let predsednik deželne vlade. Kot tak je spodbujal izvajanje medtem sprejetih zaščitnih norm za slovensko manjšino v Italiji in promoviral večjezično podobo Furlanije-Juljske krajine tudi s postavitvijo edine »uradne« večjezične plošče v mestu pred vhodom v deželno skupščino.

Zadnjo levosredinsko občinsko vlado v Trstu je v obdobju 2011–2016 vodil član nekdanje komunistične stranke Cosolini, ki je leta 2013 za odbornika po daljšem premoru znova imenoval Slovenca, tokrat podjetni-

ka Edija Krausa. Tega leta je v mestnem središču na pobudo Zveze slovenskih kulturnih društev začel potekati septembrski bienalni festival slovenske kulture (Slofest), ki je v okviru bolj sproščenih medetničnih odnosov pridobil celo podporo desnosredinskih mestnih oblasti. V takih okoliščinah se tudi ustanove tržaških Slovencev začenjajo bolj odpirati svojim italijanskim someščanom. Slovensko stalno gledališče že od leta 2000 italijanskim gledalcem omogoča ogled slovenskih predstav s pomočjo italijanskega prevoda dialogov v nadnapisih. Nenazadnje pa spremenjene razmere potrjuje dejstvo, da v zadnjem obdobju tudi desnosredinske stranke pridobivajo določeno podporo med slovenskimi volivci, zato so tem nekoliko bolj naklonjene (včasih, žal, v škodo novega skupnega »zunanjega sovražnika« – priseljencev iz neevropskih držav). Vidni izraz te »normalizacije« je bila leta 2018 izvolitev tržaškega Slovenca Danila Slokarja v deželno skupščino na listi Salvinijeve lige.

Na širšem gospodarsko-demografskem področju je treba omeniti, da je tržaška industrija v vsem povojnem obdobju doživljala stagnacijo ali nazadovanje, saj je mesto izgubilo ladjedelniško in dobršen del predelovalne dejavnosti, čeprav se je po izgradnji naftovoda za Ingolstadt leta 1967 izrazito povečal tranzitni transport nafte, ki še danes obsega večino tržaškega pristaniškega pretovora. Ta dejavnost je tržaškemu pristanišču omogočila, da je v zadnjih letih pridobilo status največjega italijanskega pristanišča po skupnem pretovoru in tako prehitelo nekdanj vodilno Genovo, po širjenju EU leta 2004 tudi po zaslugi povečanega pretovora v Srednjo Evropo in rastočih izmenjav z Vzhodno Azijo, kar je severnojadranskim pristaniščem povrnilo nekdanjo potencialno vlogo. Sicer pa se je Trst v 70. in 80. letih prejšnjega stoletja razvil v pravo nakupovalno »meko« za potrošnike in prekupčevalce z območja nekdanje Jugoslavije, ki so v mestu kupovali zlatnino, avtodele, tekstilne izdelke (predvsem kavbojke), živilske izdelke (zlasti kavo) in sploh vse tisto blago, ki ga v Jugoslaviji ni bilo mogoče dobiti. Večino teh »jugoslovanških« trgovin, ki so se razmnožile v tako imenovani Terezijanski četrti med Velikim kanalom in železniško postajo, so po ekonomski in politični krizi, ki je povzročila razpad Jugoslavije, postopoma prevzeli kitajski priseljenci. Ti zdaj ob priseljencih iz Srbije ter tudi iz Albanije in Romunije, ki so večinoma zaposleni v gradbeništvu, predstavljajo tiste globalizacijske in multikulturne tokove, ki se jim bo moral tudi vase zagledani in v lastni nacional(istič)ni oklep zaprti Trst prej ali slej prilagoditi in tudi tako spet pridobiti svojo tradicionalno podobo stičišča kultur ter trgovskih in migracijskih tokov.

Spreminjanje števila in strukture tržaških Slovencev po letu 1945 v širšem demografskem in družbenem kontekstu

Vpisani v šole s slovenskim učnim jezikom v Trstu in njihova identiteta

Verjetno je najboljši pokazatelj spreminjanja medetničnih odnosov ter kvalitativnih in kvantitativnih lastnosti slovenske skupnosti v Trstu razvoj šolskega sistema ter število in struktura učencev in dijakov v šolah s slovenskim učnim jezikom, zato bomo temu področju v nadaljevanju posvetili nekaj več pozornosti. Po prevzemu nekdanje Cone A STO je italijanska uprava sistem šol s slovenskim učnim jezikom na Tržaškem, ki je bil sicer opisan tudi v prilogah k londonskemu memorandumu o soglasju, s katerim je bilo STO razdeljeno med Italijo in Jugoslavijo, sicer priznala, ni pa ga takoj integrirala v lastni sistem, saj je slovenske učitelje in profesorje uvrstila v najnižji plačni razred in celo odpustila tiste z jugoslovanskim državljanstvom. Prvi zakonski osnutki so poleg tega predvidevali, da bi morale tiste družine, ki bi želele otroke vpisati v te šole, vložiti poseben zahtevek, nato pa naj bi komisija določila, kateri je dejanski materni jezik kandidatov. Nobene možnosti za vlaganje prošenj naj ne bi imeli starši z jugoslovanskim državljanstvom, to pa

so bile večinoma osebe, ki jih je fašizem pregnal iz Trsta in so se vanj vrnile po vojni. To absurdno pogojevanje, ki so se mu seveda Slovenci prek svojih političnih in sindikalnih omrežij takoj uprli, je za dalj časa ustavilo revitalizacijo slovenskega šolstva na Tržaškem, ki je zato medtem životarilo ter tudi zaradi učinkov kominforma in izseljevanja po odpravi STO beležilo kar strm upad vpisov. Samo v osnovnih šolah je od začetnih okrog štiri tisoč vpisanih število učencev do leta 1950 padlo na okrog tri tisoč, do leta 1955 le na okrog dva tisoč in do leta 1960 pristalo na številu tisoč vpisanih učencev.²³⁷

Zakon, ki je šole s slovenskim učnim jezikom v Italiji integriral v italijanski sistem državnih šol, je bil sprejet šele oktobra 1961, ko se je »odliv« potencialne šolske populacije že končal in so v mestnem okolju v te šole svoje otroke vpisovali večinoma le še pripadniki »trdega« jedra slovenske skupnosti. Da bi še omejili vitalnost teh šol in povečali njihovo kulturno-programsko ločenost od slovenskega oziroma jugoslovanskega matičnega okolja, so oblasti onemogočale ratifikacijo v Sloveniji pridobljenih univerzitetnih diplom in uporabo v Sloveniji tiskanih učbenikov. Poleg tega so tržaške občinske oblasti šole s slovenskim učnim jezikom v mestu povsem ignorirale, tako da jih niso navajale niti v mestnih letopisih, v katerih so bili prikazani le sezname italijanskih šol. Skladno s tem načelom etničnega *apartheida* so bili, kakor se spominja pisec teh vrstic, urejeni tudi urniki slovenskih šol (te so bile običajno v istem posloppju kot njihove italijanske vzporednice), in sicer tako, da ne bi slovenski otroci s svojim jezikom na šolskih dvoriščih niti slučajno zmotili »občutljivosti« italijanske večine. Omeniti je treba tudi, da so morali vsi optanti, ki so v tistem času zapustili Jugoslavijo na podlagi določil mirovnega sporazuma in med katerimi je bilo tudi več Slovencev, ki so se umaknili pred novim komunističnim režimom, z izjemo priznanih političnih migrantov, svojo zahtevano »italijansko« pripadnost načeloma dokazati tudi tako, da so svoje otroke obvezno vpisali v italijanske šole. Isto zahtevo so oblasti postavljale tudi tistim jugoslovanskim državljanom, ki so ostali v Italiji, če so želeli pridobiti italijansko državljanstvo in s tem možnost dela tudi zunaj ožjega kroga zasebnih slovenskih ustanov in podjetij. Sploh je bil ekonomski dejavnik oziroma spoznanje, da bo imel otrok v prihodnosti veliko več možnosti dela, če se že prek šolskega sistema integrira v italijansko družbo, odločilen pri starševskem odločanju o vpisu v italijansko ali slovensko šolo, posebej v prvem povojnem obdobju, ko je bil status manjšinskih šol še vedno nedorečen.

237 Pahor, Pregled razvoja.

Proučevalec razvoja slovenskega šolstva v povojnem obdobju Drago Pahor je menil,²³⁸ da je strm padec vpisanih v slovenske osnovne šole na Tržaškem v tem času predvsem posledica součinkovanja zmanjšanja skupnega števila slovenskega prebivalstva zaradi mejnih sprememb na območju miljske občine ter emigracije dela slovenske populacije po razmejitvi in z njo povezanega demografskega upada preostale populacije. Zaradi prvega dejavnika naj bi se število šolarjev zmanjšalo za okrog 12 %, zaradi drugega pa še za okrog 53 %. Še vedno ostaja razlika približno 600 učencev (16 % šolske populacije iz leta 1948), ki naj bi glede na stanje v letu 1960 prešli na italijanske šole, od tega dobršen del zaradi posledic kominforma. Dejansko je bila krivulja upada vpisanih v prvi letnik osnovnih šol do leta 1950 zelo podobna tudi na italijanskih šolah, saj se je v takojšnjem povojnem obdobju v »ljudske« osnovne šole vpisovalo tudi precejšnje število odraslih, ki se med vojno niso mogli šolati, to pa je veljalo še posebej za tiste, ki so želeli slediti pouku oziroma tečajem dotlej »izbrisanega« slovenskega jezika. Nekoliko podrobnejšo analizo dogajanj v tem obdobju je opravil Strani,²³⁹ ki je število odraslih šolarjev ocenil na okrog 1300 leta 1945, vendar se je to hitro zmanjšalo na manj kot 200 že leta 1949. Po njegovem mnenju so slovenske osnovne šole prvi večji upad doživele v obdobju 1949–1953, ko so dejansko »izgubile« več kot tisoč učencev, drugi večji upad pa v obdobju 1956–1961, ko je razlika med »pričakovanimi« in vpisanimi učenci preseгла število 550. Prvi upad je pripisal predvsem političnim motivom, drugega pa emigracijam zaradi gospodarske krize po priključitvi Trsta k Italiji.

Obe analizi potrjujeta, da izrazitega upada vpisanih v prvem kritičnem obdobju ni mogoče pripisati toliko posledicam resolucije kominforma, ki naj bi povzročile le petino celotnega upada, kolikor nekemu splošnemu asimilacijskemu pritisku, ki naj bi prisilil slovenske starše, da so se v novem političnem vzdušju po umiku jugoslovanske vojske »preusmerili« iz slovenskih v italijanske šole. Treba pa je poudariti, da sta oba avtorja »učinek« kominforma ugotavljala le na številu prepisanih učencev, medtem ko je ta dejavnik v povezavi z drugimi zunanjimi političnimi in ekonomskimi pritiski po našem mnenju pomembno vplival – še posebej pri v mestnem delavskem socialnem sloju kar številnih etnično mešanih družinskih okoljih – tudi na samo (ne) odločitev za vpis na šole s slovenskim učnim jezikom vsaj do leta 1955. Na tak razvoj dogodkov kaže nenazadnje podatek, da se je vpis v prve razrede itali-

238 Pahor, op. cit.

239 Strani, *La scuola elementare slovena a Trieste*.

janskih osnovnih šol v Trstu drastično povečal (od nekaj čez dva tisoč na več kot tri tisoč) prav v obdobju 1950–1955, se nato v obdobju splošne emigracije po odhodu Angloameričanov spet zmanjšal na dobrih dva tisoč in se nato ponovno dvignil na več kot tri tisoč vse do leta 1970, ko se je končal masovni priliv italijanskih oziroma italijansko opredeljenih optantov iz tedanje Jugoslavije. Prvo fazo rasti vpisov v italijanske šole so ob pomanjkanju izrazitejših imigracijskih prilivov očitno prispevali zlasti potencialni obiskovalci slovenskih šol, medtem ko so drugo fazo rasti omogočili optanti in drugi priseljenci. Kakorkoli že, pa lahko iz teh analiz gibanja vpisov v šole s slovenskim učnim jezikom sklepamo, da opisani upad nujno korelira s splošnim vnovičnim zmanjševanjem števila tržaških Slovencev v tem obdobju (se pravi nekako do leta 1961), o čemer bomo več govorili v nadaljevanju.

Leta 1950 je omrežje osnovnih šol s slovenskim učnim jezikom v mestnem središču obsegalo tri šole (v Ulici sv. Frančiška, Ulici Donadoni in pri Sv. Jakobu), v predmestju pa še sedem šol (pri Sv. Ivanu, Sv. Ani, v Rojanu, Škednju, Barkovljah, Grljanu in na Katinari). Do leta 1955 so ukinili šolo v Grljanu, leta 1987 pa se je začel »križev pot« šole v Ulici sv. Frančiška, ki je bila najprej premeščena v Ulico Gatteri, naslednje leto v Ulico Giotto, leta 1989 pa je bila ukinjena. Zaradi preskromnega števila vpisov so leta 1999 ukinili šolo v Rojanu, v istem času pa iz istih razlogov tudi šolo v Ulici Donadoni. Tja se je leta 2001 zaradi podtaknjenega požara začasno preselila šola iz Sv. Ane, ki se je kmalu zatem združila s šolo v Škednju. Tako je ostala zdaj v mestnem središču le šola pri Sv. Jakobu, v predmestju pa delujejo šole pri Sv. Ivanu, v Barkovljah, Škednju in na Katinari, kar pomeni, da so tržaški Slovenci v povojnem obdobju »izgubili«, posebej ob prelomu stoletja, večino osnovnih šol v mestnem središču in skoraj polovico tovrstnih šol v predmestju. Osnovne šole v mestnem središču je v obdobju 1970–1985 na letni ravni v povprečju obiskovalo kar stalno število učencev, in sicer okrog 130, v naslednjih letih pa se je to začelo naglo zmanjševati do okrog 50 ob koncu prejšnjega stoletja oziroma na okrog 60 danes. V predmestju je bil trend nekoliko drugačen: povprečno skupno število učencev je do začetka 80. let prejšnjega stoletja znašalo okrog 250, ob koncu stoletja okrog 160, v obdobju 2015–2020 pa se je to število spet povečalo na okrog 230.²⁴⁰ To pomeni, da je bil tu upad manjši kot v mestnem središču, večje pa je bilo tudi povečanje števila vpisov v novem stoletju.

240 O razvoju šolske strukture in številu vpisanih v šole s slovenskim učnim jezikom v Trstu podrobneje v: Bogatec in Bufon, *Slovenske šole* (1996 in 1999), in v: *Podatki o številu vpisanih*.

Med mestnimi osnovnimi šolami je bila sprva s skoraj 60 učenci najbolj obiskana šola v Ulici Donadoni, nedaleč od Kulturnega doma, od leta 1980 je to mesto prevzela šola pri Sv. Jakobu z okrog 50 učenci, medtem ko je ob koncu stoletja prva štela skupaj le še okrog 15 učencev, šentjakobska pa okrog 30 učencev. Šola v Ulici sv. Frančiška je imela kar dober obisk (30–50 učencev) do sredine 80. let prejšnjega stoletja, odtlej pa je število vpisanih naglo upadlo do ukinitve. V predmestju se je v obdobju 1970–1980 skupno število učencev v šoli pri Sv. Ivanu povečalo z 55–60 na 80–85. Podobno povečanje je imela šola v Rojanu (s 35–40 na 65–70), medtem ko je ostal vpis na ostalih šolah bolj ali manj enak (25–30 učencev v šolah v Škednju in pri Sv. Ani ter 35–40 učencev v šolah v Barkovljah in na Katinari). Malo pred koncem prejšnjega stoletja je bila slika že dokaj drugačna: tedaj je največ učencev beležila šola pri Sv. Ivanu (45–50), sledile so šole na Katinari (35–40 učencev), v Rojanu (25–30 učencev) in ostale šole s po 15–20 učenci. Kar preseneča, je zlasti hiter upad števila vpisanih v Rojanu (ta šola je sicer prvo večjo krizo imela že okrog leta 1990 s samo 10–15 skupno vpisanimi učenci), ki je naposled privedel do ukinitve šole. Po drugi strani je šola pri Sv. Ivanu tudi v začetku novega stoletja ohranila kar visoko skupno število učencev (ok. 40), medtem ko je očitno šola v Barkovljah z 50–55 vpisanimi pridobila dobršen del rojanskih učencev. Tedaj se je povečal tudi obisk na šoli na Katinari (na ok. 55 učencev), združena šola za Škedenj in Sv. Ano pa v povprečju na letni ravni ni imela več kot 20 učencev.

Iz zgoraj navedenih podatkov lahko povzamemo nekaj splošnih ugotovitev. Prvič to, da se je do 80. let prejšnjega stoletja na splošno izčrpala povojna demografska »vitalnost« tržaških Slovencev oziroma tiste medvojne generacije, ki je nekako preživela fašizem ali se v prvem povojnem obdobju priselila oziroma vrnila v mesto. Očitno je poznejši upad števila vpisanih v mestne in predmestne osnovne šole posledica dveh ključnih dejavnikov: ekonomskih in političnih izselitev mestnih Slovencev po povratku Italije ter že omenjene politično in socialno pogojene integracije (oziroma asimilacije) rojenih v povojnem obdobju, še posebej v okviru delavskega razreda in mešanih gospodinjstev. Tako izseljeni kot integrirani/asimilirani Slovenci zdaj niso več dobili ustreznega demografskega nadomestila z novimi priseljenci iz širšega slovenskega zaledja. Druga ugotovitev velja za prostorsko razporeditev tržaških Slovencev oziroma vpisanih v osnovne šole s slovenskim učnim jezikom. Glede skupnega razmerja med številom učencev v mestnih in predmestnih šolah je značilno, da je to v obdobju 1970–1975 znašalo približno 1 : 2, v obdobju 2015–2020 pa že skoraj 1 : 4. Iz tega lahko sklepamo, da

se je število Slovencev veliko hitreje zmanjševalo v mestnem središču kot v predmestju. Toda tudi v tem zunanjem mestnem pasu je prišlo do nekaterih vidnejših sprememb: zdi se, da so Slovenci izkazali večjo »odpornost« pri Sv. Ivanu, v Barkovljah in na Katinari, precej manjšo pa v Rojanu ter v južnem predmestju Škednja in Sv. Ane, se pravi v tistih predelih, ki jih je zaznamovala značilnejša delavska struktura.

Širše vzeto je vse osnovne šole v Trstu v obdobju 1970–1975 na letni ravni obiskovalo okrog 400 učencev, šole v okoliških naseljih tržaške občine pa okrog 350. Do konca stoletja sta se ti števili zmanjšali na okrog 225 oziroma 200, do leta 2020 pa spet povzpeli na okrog 280 oziroma 230. To pomeni, da se je v prvem obdobju število vpisanih v obeh enotah zmanjšalo za okrog 40 %, v drugem pa se je to v mestu povečalo za približno 25 %, v okoliških, še vedno pretežno slovenskih naseljih pa le za 15 %. Glede na to, da je ostalo razmerje števila vpisanih med mestnimi in okoliškimi slovenskimi šolami skoraj nespremenjeno (šole v mestnem okolju so sprejemale do okrog 55 % vseh vpisanih v šole s slovenskim učnim jezikom v občini Trst), čeprav se je v tem obdobju v mestnih šolah zelo povečal obisk neslovenskih otrok, je očitno, da lahko tudi prek tega kazalnika spremljamo določen demografski upad slovenskega prebivalstva v mestu. Razlogov za to ni mogoče iskati le v manjšem naravnem prirastku tega prebivalstva in njegovem izseljevanju, ampak tudi v še vedno potekajočem procesu integracije in asimilacije v večinsko okolje. Na ta proces opozarja tudi razmerje med številom vpisanih v slovenske osnovne šole in »pričakovanim« številom slovenskega prebivalstva:²⁴¹ ta kazalnik je znašal tako okrog leta 1970 kot okrog leta 2020 komaj 2 % v mestnem okolju, toda 5,5–6 % na podeželju (ob približno enakem povprečnem številu otrok na gospodinjstvo). To pomeni, da je »pripravljenost« slovenskega mestnega prebivalstva, da svoje otroke vpisuje v šole s slovenskim učnim jezikom od dva- do trikrat manjša kot na podeželju. Ali z drugimi besedami: »slovenstvo« se v mestnem, pretežno italijanskem okolju, pojavlja v pasivnejši obliki, v tradicionalno slovenskem okoliškem območju pa v aktivnejši.

Preden opravimo analizo sedanjega stanja oziroma strukture vpisanih na šole s slovenskim učnim jezikom na Tržaškem, ki nakazuje že povsem drugačno družbeno podobo in s tem preslikava tudi spremenjene medetnične odnose v mestnem okolju, pogledjmo na kratko še razvoj ostalih slovenskih šol v mestu. Kot rečeno, so sprva srednje šole s slovenskim učnim jezikom v mestu delovale v povsem neprimernih prostorih: višje srednje šole so imele

241 O tem več v nadaljevanju.

pouk v zasebni zgradbi v Ulici Lazzaretto Vecchio 9–11, nižja srednja šola pa v podobnih prostorih v isti ulici na številki 24. Ženski del nižje srednje šole se je leta 1947 preselil k Sv. Jakobu v Ulico Scuole Nuove, čez leto dni pa so tja preselili tudi moški del. Po vojni so (ponovno) podaljšali obvezno obdobje šolanja do 14. leta, tako da so za vse tiste, ki niso nameravali nadaljevati izobraževanja na višjih srednjih šolah, ustanovili posebne triletno strokovne šole oziroma poklicne tečaje. Na ta način so ob koncu 40. let prejšnjega stoletja za slovenske dijake ustanovili trgovsko in industrijsko strokovno šolo. Prva je delovala pri Sv. Ivanu, druga pa v Rojanu (tudi ta rojanska šola je zamrla v začetku novega stoletja). K Sv. Ivanu so leta 1954 preselili še slovensko učiteljsko in trgovsko akademijo, tako da se je to tržaško predmestje, kakor je že bilo omenjeno, začelo uveljavljati kot srednješolsko in širše mladinsko središče mestnih Slovencev sploh, saj so tu leta 1949, po sporu, ki ga je vnesel kominform, jugoslovansko naravnani Slovenci zgradili novi Stadion 1. maj, ob katerem se je pozneje razvilo tedaj najpomembnejše športno društvo na Tržaškem – Bor.

V začetku 60. let so z reformo uvedli enotne nižje srednje šole, poklicno izobraževanje pa prenesli na naslednjo stopnjo. Tedaj so poleg obstoječih odprli še nižjo srednjo šolo s slovenskim učnim jezikom na Katinari kot podružnico svetoivanskega ravnateljstva. Na področju višjih srednjih šol pa je treba omeniti, da sta leta 1965 tako znanstveni licej s klasičnim oddelkom kot trgovski tehnični zavod dobila nove sodobne prostore pri Sv. Ivanu, medtem ko je triletna slovenska strokovna srednja šola začela delovati leta 1970 v okviru italijanskega zavoda za industrijo Galvani. Z razvojem novih oddelkov in povečevanjem števila vpisanih je ta šola po enem desetletju dobila možnost, da se preoblikuje v petletno višjo srednjo šolo, dobila pa je tudi nove prostore v paviljonu B nekdanje umobolnice pri Sv. Ivanu. Znanstveni licej s klasičnim oddelkom se je leta 1969 poimenoval po Francetu Prešernu, učiteljsko je istega leta dobilo ime po Antonu Martinu Slomšku, trgovski tehnični zavod, ki je leta 1980 pridobil še oddelek za geometre, po Žigi Zoisu leta 1966 ter poklicni zavod za industrijo in obrt leta 1978 po Jožefu Stefanu.

Skupaj je tržaške nižje srednje šole s slovenskim učnim jezikom leta 1970 na letni ravni obiskovalo okrog 230 dijakov, leta 1995 okrog 155 dijakov, leta 2020 pa okrog 170 dijakov. V razmerju do vseh vpisanih na slovenske nižje srednje šole v občini Trst so mestne šole v vseh navedenih letih prevzemale okrog 35 % dijakov, z mnogo manjšimi variacijami od tistih, ki smo jih ugotovili pri osnovnih šolah. Je pa to v primerjavi z deležem učencev, ki obi-

skujejo slovenske tržaške osnovne šole, tudi za kakšnih 20 točk nižji odstotek. Razliko si lahko obrazložimo s tema glavnima dejavnikoma: deloma je do nje prišlo, ker so nekateri starši otroke vpisovali v osnovne šole, ki so bližje njihovemu delovnemu mestu, oziroma tiste, ki ponujajo celodnevni pouk ali popoldansko varstvo, večinoma pa zato, ker so se v primeru mešanih zakonov starši raje odločali za »kompromisno« šolsko pot svojih otrok, tako da so jih najprej usmerjali v manj zasedene slovenske otroške vrtce in osnovne šole, nato pa v italijanske srednje šole.

Na koncu naj navedemo še število dijakov, ki so obiskovali slovenske višje srednje šole v Trstu: teh je bilo leta 1970 okrog 440, leta 1995 okrog 775 in leta 2020 okrog 610. Zanimivo je spreminjanje strukture vpisov po vrsti šol: znanstveni licej s klasičnim oddelkom je ves čas sprejemal večino dijakov, in sicer okrog 45 % leta 1970 ter okrog 41 % leta 1995 in 2020; trgovska tehnična šola je zabeležila višek vpisov v času mednarodne gospodarsko-posredovalne funkcije tržaških Slovencev, in sicer 36 %, nato pa naglo izgubila interes dijakov (25 % leta 1995 in komaj 10 % leta 2020); pedagoški licej je ves čas ohranjal isto kvoto vpisov, to je okrog 15 %, medtem ko se je najbolj povečal vpis v poklicni izobraževalni zavod, in sicer s samo 6 % leta 1970 na 21 % leta 1995 in več kot 30 % leta 2020. Leta 1980 je več kot 15 % dijakov višjih srednjih šol živelo v mestnem središču, isti delež pa so obsegali dijaki iz predmestja, medtem ko se je do konca stoletja delež dijakov iz mestnega središča zmanjšal na manj kot 10 % ob nespremenjenem deležu dijakov iz predmestja. Skupaj je iz mestnega okolja leta 1980 izhajala tretjina dijakov, ob koncu stoletja pa četrtnina dijakov slovenskih višjih srednjih šol.²⁴²

Tudi ta podatek potrjuje zmanjšano demografsko težo Slovencev v ožjem mestnem območju. Tržaške osnovne šole so imele višek vpisov okrog leta 1975 (255 učencev), nižje srednje šole okrog leta 1983 (310 dijakov), višje srednje šole pa okrog leta 1988 (925 dijakov), kar nakazuje, da so si slovenske šole najbolj opomogle z generacijo rojenih v obdobju 1963–1968, ko je bil v občini Trst nasploh dosežen višek rojstev (nad tri tisoč rojenih letno). Treba pa je poudariti, da se je delež vpisanih na šole s slovenskim učnim jezikom v primerjavi z vsemi učenci in dijaki v Tržaški pokrajini v obdobju 1970–2020 tendenčno povečeval, čeprav ne enako na vseh šolskih stopnjah. V slovenskih osnovnih šolah se je ta delež stalno krepil (z okrog 7 na 11 %), na nižjih srednjih šolah se je povečal z okrog 7 na okrog 9 % (leta 1995 celo na skoraj 10 %), na višjih srednjih šolah pa z okrog 5 na 9 % do konca prejšnjega

242 Bogatec in Bufon, *Slovenske šole*, 1999.

stoletja, medtem ko je do leta 2020 padel na okrog 7 %. Razlog za splošno povečanje relativne »teže« slovenskih šol na Tržaškem je, kakor bomo lahko videli, mogoče pripisati predvsem povečanemu vpisu otrok iz neslovenskih družin, medtem ko je nihanje tega deleža, še zlasti na višjih srednjih šolah, prav tako povezano s tem pojavom, saj kaže težnje po prestopanju dijakov z nižjih srednjih šol s slovenskim učnim jezikom na italijanske višje srednje šole, ki so seveda pričakovano pogostejše med tistimi dijaki, ki izhajajo iz mešanih ali neslovenskih družin.

Razpoložljivi podatki glede narodnostnega izvora vpisanih v šole s slovenskim učnim jezikom na Tržaškem, ki smo jih črpali iz opravljenih analiz Slovenskega raziskovalnega inštituta (SLORI),²⁴³ kažejo, da so se na tem področju v zadnjem obdobju zgodile kar velike spremembe, ki ponazarjajo tudi spremenjene medetnične odnose v tem mešanem okolju in spremembe znotraj same slovenske skupnosti. Sprva so vsi učenci in dijaki teh šol izhajali skoraj izključno iz zavednih slovenskih družin, kakor se spominja tudi pisec teh vrstic, ki je ob koncu 60. let prejšnjega stoletja osnovno šolo obiskoval v Ulici Donadoni, nižjo srednjo šolo pri Sv. Jakobu pa v začetku 70. let. Vpis v slovenske šole je predstavljal neke vrste »plebiscit« pripadnosti, zato so ga tradicionalno uporabljali tudi razni proučevalci pri ocenjevanju števila in deleža slovenskega prebivalstva na Tržaškem. To »prvotno« stanje beleži prva znana analiza narodnostne strukture vpisanih v slovenske tržaške višje srednje šole: tedaj je iz slovenskih družin izhajalo 92 %, iz mešanih 7 %, iz neslovenskih pa 1 % dijakov.²⁴⁴ Do sredine 80. let prejšnjega stoletja se je stanje v mestnih šolah že začelo spreminjati, saj se je delež učencev oziroma dijakov nižjih srednjih šol iz povsem slovenskih družin zmanjšal na okrog 65 %, delež tistih iz mešanih družin pa povzpел na okrog 35 %. Povečanje kaže že bolj »demokratsko« razmerje v družinskih okoljih, ki se izraža z izboljšanim medetničnim odnosom in večjo spolno enakopravnostjo. V mešanih družinah, ki so jih tradicionalno sestavljali italijanski očetje in slovenske matere, je namreč italijanska »moška« komponenta nekoč izrazito prevladovala, tako da so bili prav mešani zakoni, kakor smo že ugotovili v naši analizi podatkov za leto 1910, pomemben člen asimilacijskega procesa slovenskega mestnega prebivalstva. Je pa povečanje števila učencev in dijakov iz mešanih zakonov v slovenskih šolah v tem času verjetno tudi določen kazalnik »vračanja« v

243 Gre predvsem za serijo na spletu objavljenih analiz, ki jih navajamo med viri (Bogatec, 2011, 2012 in 2020). Za stanje do sredine 90. let prejšnjega stoletja glej: Bogatec in Bufon, op. cit. (1996 in 1999).

244 Gre za neobjavljene podatke, ki jih je v 70. in 80. letih prejšnjega stoletja zbiral Slorijev raziskovalec Pavel Stranj. Glej: Bogatec in Bufon, op. cit. (1996 in 1999).

slovensko okolje tistih, ki mu jih je kominform nekoč odvzel, kaže pa tudi bolj sproščeno politično razmerje, tokrat znotraj izvirnega slovenskega družbenega okolja.

Celoviteje je bila analiza narodnostne strukture vpisanih v slovenske šole opravljena v 90. letih prejšnjega stoletja.²⁴⁵ Tedaj je v Tržaški pokrajini med vpisanimi v osnovne in nižje srednje šole izhajalo iz slovenskih družin 55–60 % učencev in dijakov, iz mešanih družin 30–35 % in iz neslovenskih družin 8 %. Drugačna je bila struktura višjih srednjih šol, kjer so dijaki iz slovenskih družin še vedno vidneje prevladovali (več kot 70 %), manj pa je bilo dijakov iz mešanih družin (26 %) in še zlasti iz neslovenskih družin (samo 2 %). V povprečju je v tem obdobju med vpisanimi v šole s slovenskim učnim jezikom na Tržaškem iz slovenskih družin izhajalo 62 % učencev in dijakov, iz mešanih družin 31 %, iz italijanskih družin 6 % in iz družin drugih narodnosti 1 %. Spremembe glede na stanje v prejšnjem desetletju niso posebej velike in zadevajo v glavnem le povečanje vpisanih iz italijanskih družin, ki je sicer še vedno dokaj skromno. Prav v naslednjih letih, na prelomu stoletja in v prvem desetletju novega tisočletja, pa pride do najradikalnejše transformacije narodnostne strukture populacije slovenskih šol in vrtcev na Tržaškem:²⁴⁶ delež tistih, ki imajo slovenske starše, se do leta 2003 v povprečju zmanjša na 49 %, do leta 2010 pa že na samo 35–40 %; delež tistih, ki izhajajo iz mešanih zakonov, se povzpne na odslej kar stabilnih 40–45 %; delež tistih, ki imajo italijanske starše, pa se poveča najprej na okrog 10 % in nato na 15–20 %. Obenem se poveča tudi delež tistih otrok, ki izhajajo iz družin drugih narodnosti: najprej na 2 %, nato pa na okrog 5 %.

Spreminjanje je bilo posebej izrazito v mestnem okolju, kjer je že leta 1995 iz slovenskih družin izhajalo le 38 % vpisanih v šole s slovenskim učnim jezikom. Njihov delež se je do leta 2010 še zmanjšal na samo 16 %, medtem ko se je delež vpisanih iz italijanskih družin povečal z nekaj več kot 10 na več kot 35 %, delež vpisanih iz mešanih zakonov in družin drugih narodnosti pa je ostal bolj ali manj konstanten na ravni 40–50 % oziroma okrog 5 %. Za primerjavo naj navedemo še spreminjanje narodnostnega izvora vpisanih v slovenske vrtce in osnovne šole v še vedno pretežno slovenskih okoliških krajih tržaške pokrajine: tu je delež vpisanih iz slovenskih družin padel z začetnih 65 % leta 1995 na okrog 35 % leta 2010, delež otrok iz mešanih družin se je povečal s slabih 30 na okrog 45 %, delež vpisanih iz italijanskih

245 Bogatec in Bufon, op. cit. (1996 in 1999).

246 Bogatec, 2011 in 2012.

družin pa s samo okrog 5 na skoraj 20 %. Podatki kažejo na tendenčno vse večjo družbeno integracijo slovenskega in italijanskega prebivalstva ne le v mestnem okolju, ampak tudi v nekdanj povsem slovenskih krajih tržaškega podeželja, v katerih se je v novem stoletju močno povečalo število priseljenih, italijansko govorečih meščanov.²⁴⁷

Podatki za leto 2020²⁴⁸ potrjujejo ta splošni trend, ponujajo pa tudi podrobnejšo primerjavo med različnimi območji. Najbolj »mestno«, šentjakobsko ravnateljstvo, ki vključuje tudi združeno slovensko šolo v Škednju, ima med svojimi vpisanimi otroki v vrtcih in osnovnih šolah celo manj kot 10 % takih, ki izhajajo iz slovenskih družin, okrog 30 % otrok izhaja iz mešanih družin, kar 60 % pa iz neslovenskih. Svetoivansko ravnateljstvo, ki vključuje tudi vrtec in šolo v Barkovljah in Lonjerju, beleži med vpisanimi skoraj 20 % otrok, ki izhajajo iz slovenskih družin, in po okrog 40 % otrok iz mešanih ali neslovenskih družin. Razlike lahko opazimo tudi v okolici: v »kraških« ravnateljstvih (Nabrežina, Opčine) prihaja iz slovenskih družin okrog 40 % otrok, iz mešanih družin do 40 % in iz neslovenskih družin okrog 20 %, medtem ko v z mestom skoraj vraščenem dolinskem, »istrskem« ravnateljstvu prihaja iz slovenskih družin 25 % otrok, iz mešanih okrog 30 % in iz neslovenskih okrog 45 %. Skratka, v okolici se tendenčno bližamo ravnotežju med vsemi tremi skupinami družinskega narodnostnega izvora, v mestu pa se ob rahlem manjšanju pred četrto stoletja prevladujoče skupine otrok iz mešanih zakonov (45–50 % leta 1995 na 35–40 % leta 2020) in visokem povečanju zdaj prevladujoče skupine otrok iz neslovenskih (v večini primerov italijanskih) družin (z okrog 15 na okrog 50 %) izrazito zmanjšuje delež otrok iz slovenskih družin (s skoraj 40 na okrog 15 %), se pravi tistih, ki so jim bile šole s slovenskim učnim jezikom pravzaprav namenjene. Večina otrok zdaj v te šole vstopa s slabšim ali celo nobenim znanjem slovenskega jezika, kar pomeni, da se otroci v njih ob materni slovenščini ne učijo še drugih jezikov oziroma italijanščine, kot se je dogajalo v prvem povojnem obdobju, ampak tam zdaj usvajajo slovenščino večinoma kot drugi jezik. To, z drugimi besedami povedano, niso več izolirane »trdnjave« slovenske identitete, ampak vse bolj okolja medkulturne, večjezične in širše medetnične integracije, nenazadnje pa tudi okolja »potencialne deasimilacije« (v primeru otrok iz mešanih družin) ali »nove asimilacije« (v primeru otrok iz neslovenskih družin oziroma neslovenskih

247 O tem več v: Bufon, *Ethnos in topos*.

248 Bogatec, 2020.

staršev, ki pa imajo večinoma asimilirane slovenske starše ali stare starše), tokrat v slovensko ali »tudi slovensko« identiteto oziroma jezikovno prakso.

To težnjo oziroma ta novi potencial šol s slovenskim učnim jezikom nekako ponazarja podatek o subjektivni identiteti dijakov slovenskih višjih srednjih šol:²⁴⁹ če po eni strani slabih 10 % dijakov iz slovenskih družin izraža svojo »mešano« (hkrati slovensko in italijansko) identiteto, po drugi strani tako identiteto občuti skoraj 15 % dijakov iz neslovenskih družin, isti delež dijakov iz mešanih družin pa izraža samo slovensko identiteto. Rezultat trajnejših oblik izobraževanja v šolah s slovenskim učnim jezikom je torej pozitiven za pridobivanje slovenske identitete, posebej med otroki iz mešanih družin. Če je izvorna narodnostna struktura višješolcev (podatek velja za vse tovrstne šole v Trstu in Gorici) taka, da jih iz slovenskih družin izhaja okrog 35 %, iz mešanih skoraj 55 % in skoraj 15 % iz neslovenskih, pa je njihova subjektivna identiteta taka: slovensko je izbralo okrog 55 %, »dvojno« (tako slovensko kot italijansko) 30 %, italijansko 10 %, drugo pa 5 % dijakov. Očitno je torej pri dijakih slovenskih višjih srednjih šol subjektivna slovenska identiteta proporcionalno višja od objektivne, izvirne slovenske narodnostne pripadnosti.

Neraziskano ostaja vprašanje, kakšna je izvorna narodnostna struktura tržaških šol z italijanskim učnim jezikom, saj je bila tovrstna raziskava²⁵⁰ delno opravljena le na nižji srednji šoli Rismondo na območju Rocola, ki je leta 2009 kot edina italijanska tržaška šola uvedla izbirni pouk slovenščine kot drugega tujega jezika. Med dijaki, ki so se prijavili k temu pouku, naj bi jih 5–15 % izhajalo iz družin z vsaj enim slovenskim staršem, kar 30 % dijakov pa je izjavilo, da ima slovenske stare starše ali druge sorodnike. Ta pregled nam je vsekakor pokazal, da je etnična identifikacija v mešanih okoljih, kakršno je še zlasti tržaško mestno okolje, postala zaradi širjenja »mešanih« identitet med slovenskim prebivalstvom ter ponovnim »odkrivanjem« ali večjim uveljavljanjem slovenščine v okviru mešanih in italijanskih družin vse težja in bolj problematična. V takem okolju se širi pas tako imenovanega jezikovnega in etničnega kontinuuma med v mestu tradicionalno prevladujočima kulturama, to pa otežuje tudi določanje natančnejšega števila in deleža slovenskega prebivalstva v njem, saj nam bolj poglobljena analiza narodnostne strukture tržaškega prebivalstva pokaže, da imamo vedno bolj opraviti z dvojno ali multiplo identiteto: Italijani postajajo (spet) v marsika-

249 Bogatec, 2012.

250 Bogatec in Lokar (ur.), *Pouk slovenščine*.

terem pogledu »tudi Slovenci«, med Slovenci pa se povečuje število tistih, ki se opredeljujejo kot »tudi Italijani«. V nadaljevanju bomo poskusili navesti nekaj več informacij in ocen o strukturi in konsistenci slovenskega prebivalstva v Trstu od konca druge svetovne vojne do danes.

Slovenci v Trstu po drugi svetovni vojni: poskus demografske ocene njihove številčnosti in razporeditve

Najprej je treba poudariti, da so emigracije slovenskega prebivalstva in močen asimilacijski pritisk fašističnega režima v obdobju 1920–1940 nedvomno povzročili izrazit upad števila in deleža Slovencev v tržaški občini, še posebej v mestnem okolju. Po drugi strani je na Tržaško ozemlje prišlo oziroma bilo tu naseljeno precejšnje število italijansko opredeljenih priseljencev in optantov, ki so večinoma v obdobju 1943–1956 zapustili Istro. Opravljene analize so pokazale,²⁵¹ da se je v tem času iz Cone B v Cono A izselilo okrog 40 tisoč oseb, od tega okrog 28 tisoč oseb z območja, ki je bilo nato priključeno republiki Sloveniji. Tem je treba dodati še več kot 20 tisoč drugih izseljencev iz Slovenije ter okrog 180 tisoč izseljencev iz preostale hrvaške Istre, Kvarnerja in Dalmacije. Skupaj se je po vojni iz Jugoslavije v Italijo izselilo okrog 250 tisoč oseb, od tega so italijanske oblasti 60–70 tisoč oseb naselile na Tržaškem ozemlju v najmanj 1800 novih bivališčih: 55 % teh bivališč je bilo zgrajenih na odkupljenih kmetijskih zemljiščih (dobršen del teh je bil v rokah slovenskih kmetov) na južnem predmestnem območju, okrog 30 % jih je nastalo na območju slovenskih vasi Prosek in Kontovel (tu se je v obdobju 1951–1961 zato skupno število prebivalcev povečalo z okrog 2 tisoč na 3 tisoč), Opčine (tu se je v istem času število prebivalcev povečalo z okrog 4 tisoč na 8 tisoč) in Križ (kjer je približno 300 priseljencev skupno število prebivalcev povečalo na okrog 2 tisoč) v občini Trst, večino preostalih bivališč pa so zgradili v občini Devin-Nabrežina pri Sesljanu.

Glede na to, da se skupno število prebivalcev v občini Trst od leta 1951 do leta 1961 ni spremenilo (znašalo je okrog 273 tisoč oseb) in da se je na to območje priselilo okrog 55 tisoč oseb na podlagi v mirovnem sporazumu predvidenih meddržavnih možnosti, je očitno, da se je prav toliko prebivalcev s tega območja tudi izselilo. Najprej je do izselitev prišlo zaradi po-

.....
251 Volk, *Istra v Trstu*.

litičnih motivov, saj so italijanske civilne oblasti po odhodu jugoslovanske vojske iz Trsta jugoslovanskim državljanom, ki so se v mesto na novo priselili ali se vanj vrnili po begunstvu zaradi fašističnega preganjanja, onemogočile zaposlitev. Politični motivi so povzročili tudi drugi val izselitev ob kominformu, ko so mesto zapustili številni slovenski in tudi nekateri italijanski podporniki Titove Jugoslavije. Do tretjega, največjega izselitvenega vala pa je prišlo zaradi ekonomske krize, ki je nastala po odhodu angloameriške uprave, in zaradi izgube javnih služb, ki so bile zdaj prioriteto namenjene optantom, deloma pa še vedno zaradi nadaljevanja oziroma povečevanja zgoraj omenjenih političnih konfliktov in pritiskov, ki so jih lahko po ponovni pridobitvi Trsta nemoteno izvajale italijanske oblasti. Med ekonomskimi, še zlasti pa med političnimi emigranti iz tržaške občine, so Slovenci predstavljali kar precejšen delež: v absolutnem pogledu bi število izseljenih Slovencev s precejšnjo zanesljivostjo lahko ocenili na 5–10 tisoč. Ekonomska emigracija slovenskega prebivalstva je bila usmerjena v Argentino, Avstralijo in Novo Zelandijo, politična pa seveda v Slovenijo oziroma Jugoslavijo. Skratka, podobno kakor se je to zgodilo po prvi svetovni vojni, je tudi tokrat število prebivalcev v občini Trst ostalo skoraj nespremenjeno, zelo pa se je spremenila njegova struktura, saj se je približno 40 % tega prebivalstva zamenjalo. Na te spremembe kaže tudi kraj rojstva tržaškega prebivalstva: če primerjamo stanje v letu 1910 in v letu 1991, opazimo, da se je delež rojenih v Istri povečal z 8 na 14 % in delež rojenih v Italiji z 11 na 17 %, medtem ko je delež rojenih v zahodni Sloveniji padel z 12 na samo 1 %, delež rojenih v drugih delih nekdanje Jugoslavije (brez Reke in Dalmacije) z 10 na le 1 %, delež rojenih v Avstriji pa s 5 na 0 %.²⁵²

Zanesljivejših statističnih podatkov o številu Slovencev na Tržaškem v povojnem obdobju ni na voljo.²⁵³ Prvi poskus preštevanja so opravili v času jugoslovanske oblasti v mestu (in ga nato nadaljevali v bolj zasebni obliki še v začetku naslednjega leta), ko so v tržaški občini ugotovili skoraj 47 tisoč Slovencev (okrog 18 % skupnega prebivalstva), od tega okrog 11 tisoč v mestu, skoraj 28 tisoč v predmestju in okrog 8 tisoč v okolici. Zanesljivost tega popisa slovenskega prebivalstva v Trstu je manjša v mestnem središču, večja pa v predmestju, posebej na tistih območjih, kjer so slovenski popisovalci imeli več lokalne podpore oziroma boljši vpogled v lokalno družbeno strukturo. Angloameriška uprava je leta 1948 ocenila, da živi v občini okrog

252 Bufon, *Meje in obmejne skupnosti*.

253 Stranj, *Slovensko prebivalstvo*.

22 tisoč Slovencev ali 8 % skupnega prebivalstva, čez leto dni pa je to oceno na podlagi izidov lokalnih volitev bistveno popravila in število slovenskega prebivalstva v občini Trst povečala na okroglih 50 tisoč (18 %) ter tako potrdila jugoslovansko oceno izpred nekaj let. Italijanska vlada je svojo oceno podala leta 1953 na podlagi vpisa v slovenske šole: s pomočjo tega merila je v občini Trst naštel slabih 28 tisoč Slovencev, kar je v deležih pomenilo okrog 10 % skupnega prebivalstva. V letih 1961 in 1971 so samo za območje Tržaške pokrajine v popis vključili tudi vprašanje narodnostne pripadnosti. Ta podatek so sicer poskušali ugotoviti na dva različna načina: leta 1961 se je vprašanje nanašalo na »običajno uporabljeni jezik«, leta 1971 pa na »jezikovno pripadnost«. Kljub temu se rezultati niso veliko razlikovali, saj so v obeh primerih v občini Trst evidentirali le okrog 16 tisoč Slovencev (oziroma 6 % prebivalcev). Od teh naj bi v mestnem središču živel le dobrih tri tisoč oseb (slabe 3 % vsega preb. na območju), v predmestju pa okrog 7500 oseb (ok. 6 % skupnega preb. na območju). Poznejših podrobnejših uradnih ocen ni, vendar bi se lahko strinjali s tistimi proučevalci, ki menijo, da v popisih ugotovljeni delež slovenskega prebivalstva predstavlja v bistvu »trdo jedro« te skupnosti, okrog katerega je še nekaj variabilnih »plasti« pripadnosti, kakor so to pokazale nekatere pozneje opravljene ankete.

Po podatkih, ki jih je okrog leta 1985 po naročilu SKGZ oziroma Slovenskega raziskovalnega inštituta zbrala specializirana tržaška ustanova za javnomnenjske raziskave SWG,²⁵⁴ naj bi bilo tedaj slovensko narodnost po merilu samoopredelitve mogoče pripisati približno 10 % prebivalstva Tržaške pokrajine, po merilu jezikovnega znanja in njegovega medgeneracijskega prenosa pa okrog 20 % tega prebivalstva. Podrobneje se je v mestnem okolju dobrih 80 % vprašanih opredelilo za Italijane, 7 % za Istrane ali Dalmatince, po 4 % za Furlane in Slovence, dober odstotek se je opredelil za druge narodnosti, mešano identiteto pa je izkazalo skoraj 3 % vprašanih. V tem primeru se je večina (več kot 60 %) opredelila za slovensko-italijansko identiteto. Če tudi to skupino priključimo tržaški slovenski populaciji, lahko sklepamo, da je znašal okvirni delež subjektivno opredeljenega slovenskega prebivalstva 5 % tedaj približno 230 tisoč meščanov, kar bi v absolutnih številih pomenilo kakšnih 12 tisoč oseb. Doma je v slovenskem jeziku govoril le dober odstotek vprašanih meščanov, prav toliko jih je slovenščino uporabljalo v pogovorih s prijatelji. Po drugi strani je več kot 10 % vprašanih odgovorilo, da slovenski jezik dobro razume, še enkrat toliko pa, da ta jezik deloma razume. Sloven-

254 Za analizo teh podatkov glej: Bufon, *Prostorska opredeljenost in narodna pripadnost*.

skega očeta je imelo več kot 6 % vprašanih, slovensko mater pa več kot 11 %. V povprečju je več kot 8 % vprašanih imelo slovensko govoreče starše, 7 % samo enega slovenskega starša, še 10 % vprašanih pa je odgovorilo, da je vsaj eden od staršev slovenščino razumel. Skupaj je okrog 25 % vprašanih imelo povsem ali delno slovenske prednike, skoraj 17 % pa partnerja, ki je govoril ali razumel slovenski jezik. Kljub temu je med vprašanimi, ki so imeli otroke, le dobrih 7 % odgovorilo, da ti slovenščino govorijo ali razumejo, točno 5 % pa jih je navedlo, da so njihovi otroci v celoti ali deloma obiskovali slovenske šole, kar se povsem ujema z zgoraj navedenim deležem subjektivno opredeljenih Slovencev.

Iz navedenih podatkov oziroma razmerja med tistimi, ki so navedli, da doma govorijo slovensko, in tistimi, ki so se subjektivno opredelili za Slovence, bi lahko sklepali, da je v Trstu le 20–25 % pripadnikov slovenske skupnosti živelo v povsem slovenskem družinskem okolju. Iz razmerja med subjektivno opredeljenimi Slovenci in tistimi, ki so navedli, da slovenščino razumejo, pa lahko sklepamo, da se je le polovica »objektivnih« v mestu živečih Slovencev za take tudi opredeljevala, kar število tržaških Slovencev za obdobje okrog leta 1985 poveča na okrog 24 tisoč oseb. Če upoštevamo, da je imelo kar 25 % vprašanih Tržčanov povsem ali deloma slovenske starše, lahko ugotovimo, da se je znanje slovenskega jezika v medgeneracijskem prenosu do tega obdobja nekako razpolovilo oziroma ohranilo le pri 40 % potencialnih govorcev. Tolikšno je tudi razmerje med tistimi, ki so navedli, da slovenščino razumejo, in tistimi, ki ta jezik le deloma razumejo. Nekoliko ugodnejši so bili glede tega upi za novejša obdobja, saj je večina »objektivnih« tržaških Slovencev v anketi navedla, da tudi njihovi otroci govorijo ali razumejo slovenski jezik, čeprav nam razmerje med deleži prvih (10 %) in drugih (7 %) vseeno kaže, da se je tedaj v medgeneracijskem prenosu še naprej »izgubljala« slaba tretjina potencialnih govorcev.

To po eni strani potrjuje »naravni« proces asimilacije oziroma integracije slovenskega prebivalstva v večinsko družbeno okolje po klasičnem *melting pot* principu, po drugi strani pa pomeni tudi, da se »identitetne škarje« med tržaškimi Slovenci vse bolj odpirajo oziroma da imamo v urbanem okolju vse večje razpone med tremi identifikacijskimi ravnmi: 1. tistimi, ki se sami opredeljujejo kot Slovenci, 2. tistimi, ki slovenski jezik govorijo ali vsaj razumejo, in 3. tistimi, ki izhajajo iz družinskih okolij, v katerih se je slovenski jezik vsaj deloma potencialno govorilo ali razumelo. Kot smo videli, je okrog leta 1985 prva skupina zajemala 5 % mestne populacije (oziroma 12 tisoč oseb), druga 10 % (24 tisoč), tretja pa 25 % (60 tisoč). Nenazadnje nam leta 1985 zbrani

podatki povedo, da so tedaj etnično mešana slovensko-italijanska gospodinjstva v Trstu obsegala okrog 20 % vseh družinskih okolij (25 % vprašanih je imelo vsaj enega slovenskega starša, 17 % pa slovenskega partnerja), to pa je tudi primarni bazen »potencialnih« Slovencev ali tista četrta identifikacijska raven, s katere bi lahko slovenska mestna skupnost v večji meri črpala svoje bodoče pripadnike.

Če upoštevamo zgornje podatke, bi lahko na ravni tržaške občine razpon slovenskega prebivalstva z določeno zanesljivostjo postavili med 5 in 15 %, kar je v tistem času ustrezalo 12 oziroma 36 tisoč osebam, danes pa 10 oziroma 30 tisoč osebam. Če je resnica nekje vmes, lahko sedanje število Slovencev v kombinaciji subjektivne in objektivne opredelitve v tržaški občini ocenimo na skupaj 15–20 tisoč. Bolj ali manj te ocene potrjuje tudi pred kratkim opravljena terenska raziskava za referenčno leto 2015,²⁵⁵ po kateri bi lahko s posploševanjem zbranih podatkov skupno število Slovencev na Tržaškem ocenili na okrog 25 tisoč (dobrih 10 % celotnega prebivalstva), od tega okrog 15 tisoč (slabih 10 % prebivalcev na območju) v občini Trst. Analize, ki smo jih opravili za celotno slovensko narodno skupnost v Italiji,²⁵⁶ kljub vsemu kažejo, da je skupno število Slovencev v občini Trst še vedno daleč najvišje med vsemi območji slovenske naselitve in obsega približno tretjino vseh v Italiji živečih Slovencev. Tu so nenazadnje vse osrednje ustanove Slovencev v Italiji in dobršen del šol s slovenskim učnim jezikom. Vsekakor pa je lokalna relativna »teža« Slovencev v tržaški občini danes bistveno manjša, kot je bila nekoč, saj je zdaj v Trstu živečih Slovencev že manj kot tujih priseljencev, italijansko prebivalstvo pa obsega okrog 80 % skupnega prebivalstva v občini. Zelo različna je v njej tudi notranja razporeditev slovenskega prebivalstva: leta 1910 je skoraj 50 tisoč tržaških Slovencev živelo v mestu in le 7 tisoč (12 %) na podeželju, za leto 2020 pa lahko ocenjujemo, da v mestu živi nekaj več kot 10 tisoč, na podeželju pa nekaj več kot 5 tisoč (oziroma več kot 30 %) oseb slovenske narodnosti, se pravi, da je slovensko prebivalstvo na Tržaškem zdaj mnogo manj »mestno«, kot je bilo nekoč. »Ruralizacija« slovenskega prebivalstva je še toliko očitnejša, če razmerje med mestom in podeželjem preverimo na ravni celotne tržaške pokrajine. Leta 1910 je mestno prebivalstvo obsegalo kar 80 % vseh v okviru tega ozemlja živečih Slovencev, leta 2020 pa predvidoma le še okrog 55 %.

255 Bufon, *Ethnos in topos*.

256 Bufon, *Meje in obmejne skupnosti*.

Na podlagi rezultatov naše terenske raziskave lahko delež Slovencev v mestnem okolju s precejšnjo zanesljivostjo ocenimo na dobrih 5 %, medtem ko obsega ugotovljeni delež slovenskega prebivalstva v okoliških krajih tržaške občine 55–65 %, na Opčinah in Kontovelu (če mu pripišemo celotno prebivalstvo bližnjega naselja sv. Nazarija, zgrajenega za istrske naseljence) pa okrog 20 %. Skupno oceno deleža Slovencev v tržaški občini na neki način potrjuje podatek, da so leta 2011 učenci osnovnih šol s slovenskim učnim jezikom na tem območju predstavljali dobrih 7 % vseh tu živčih otrok, starih 6–10 let. Upoštevati pa je treba, da je, kakor so pokazale že omenjene analize Slovenskega raziskovalnega inštituta, v istem času le dobrih 15 % učencev šol s slovenskim učnim jezikom v mestnem okolju izhajalo iz slovenskih družin, 40 % iz mešanih družin in skoraj 45 % iz neslovenskih družin, medtem ko je na okoliškem območju imelo slovenske starše dobrih 35 % otrok, iz mešanih družin je izhajalo skoraj 45 % učencev, neslovenske starše pa je imela petina učencev tamkajšnjih slovenskih šol. Na podlagi te strukture šolske populacije bi morali delež slovenskega prebivalstva v mestnem okolju omejiti le na okrog 3 %, v okolici tržaške občine pa oceniti na 60–65 %, kar je sicer precej blizu srednjemu deležu, ki smo ga ugotovili s terensko raziskavo obravnavanih krajev.²⁵⁷ Seveda je treba upoštevati dejstvo, da živi več kot polovica vsega okoliškega prebivalstva v povsem urbaniziranih Opčinah, kjer je slovensko prebivalstvo skromneje zastopano, tako da lahko skupni delež slovenskega prebivalstva v tržaški okolici s precejšnjo zanesljivostjo ocenimo na dobro tretjino (ok. 35 %) tu živčega prebivalstva. »Presežek« slovenskega prebivalstva v okolici oziroma »primanjkljaj« tega prebivalstva v mestu, do katerih prihaja ob uporabi zgoraj navedene metode ugotavljanja etnično-jezikovne strukture avtohtonega prebivalstva, deloma izhajata iz dejstva, da del v okolici živčega italijanskega prebivalstva svoje otroke vpisuje v mestne šole, sočasno pa del v mestu živčih slovenskih in mešanih družin svoje otroke vpisuje v šole z italijanskim učnim jezikom.

Zgoraj opisane spremembe v narodnostni sestavi tržaškega prebivalstva so nedvomno v prvi vrsti rezultat močnega asimilacijskega pritiska (predvsem pri delavskem sloju) in emigracije (predvsem med izobraženci) slovenskega prebivalstva, do katerih je prišlo v tržaškem mestnem okolju, kakor smo opisali, v dokaj intenzivni obliki že po prvi svetovni vojni, nato pa spet v prvem desetletju po koncu druge svetovne vojne oziroma po odpravi Svobodnega tržaškega ozemlja. V prvem »kritičnem« obdobju se je zaradi

.....
257 Bufon, op. cit.

enega ali drugega motiva po naši oceni število slovenskega prebivalstva v mestu zmanjšalo za okrog 20 tisoč oseb ali za okrog 40 %, v drugem pa še za nadaljnjih skoraj 18 tisoč oseb ali za kar 65 %. To pomeni, da je bil, v nasprotju s splošnim prepričanjem za obstoj slovenske manjšine v Trstu mnogo usodnejši čas po drugi svetovni vojni, ko so se očitno zaradi že zmanjšane števila Slovencev ob koncu fašističnega obdobja še toliko bolj občutile posledice kominforma ter političnih in ekonomskih migracij. Močno se je zmanjšala tudi stopnja »upornosti«, ki je med fašizmom mnogim omogočila, da se niso podredili prisilni asimilaciji, ki se je pozneje nadaljevala v »tišji«, zato pa morda še učinkovitejši preobleki.²⁵⁸ Odprto ostaja vprašanje, ali bi povečanje »mediatorske« gospodarske funkcije med Jugoslavijo in Italijo, ki jo je v obdobju 1975–1985 pridobila slovenska manjšina v Trstu, lahko vplivalo na njen ponovni preporod oziroma demografsko povečanje. Žal je bilo to obdobje prekratko, da bi lahko globlje spremenilo zgoraj nakazane trende, tako kot je še preblizu (posebej zaradi počasne implementacije zakona, ki se je zavlekla vse do današnjih dni) čas, ko je manjšina z zaščitnim zakonom dobila tudi večjo enakopravnost in vidnost, da bi lahko ocenili učinke tega dosežka na demografsko vitalnost Slovencev v Italiji nasploh in tržaških Slovencev posebej, še zlasti ob upoštevanju sedanjega bolj »sproščenega« medetničnega odnosa v širšem kontekstu izboljšanih slovensko-italijanskih odnosov po vstopu Slovenije v EU.

Glede družbeno-ekonomske strukture tržaških Slovencev nimamo veliko podatkov, s katerimi bi lahko preverili, ali obstajajo kakšne bistvene razlike med to populacijo in večinskim mestnim prebivalstvom. Kot je bilo značilno že v avstrijskem obdobju, lahko predvidevamo, da so Slovenci kot pripadniki nedominantne družbene skupine bili tudi v prvem obdobju po drugi svetovni vojni značilno manj zastopani na področju višjih javnih služb, značilno bolj zastopani pa med delavstvom, v trgovini na drobno, med obrtniki in med redkimi še preostalimi kmeti. Seveda je fašistično obdobje to izvirno nesorazmerje še poostriilo in ekstremiziralo, saj je skoraj povsem odpravilo kar široko zastopanost Slovencev med železničarskim osebjem in nasploh na področju državnih služb (zlasti med nižjim uradništvom, redarji in finančnimi stražniki). Prav zaposleni v teh dejavnostih so poleg izobražencev in voditeljev slovenskih organizacij predstavljali glavnino tistih, ki so bili v fašističnem obdobju prisiljeni v emigracijo. V mnogih primerih so bili to (še) neasimilirani priseljenci iz slovenskega zaledja, ki so prišli v Trst ob

258 Susič in Sedmak, *Tiha asimilacija*.

koncu avstrijskega obdobja. Obdobje kominforma in izselitvenega vala po povratku Italije leta 1954 je slovenskim jugoslovanskim organizacijam odvzelo dobršen del slovenskega delavstva, hkrati pa so povojne priselitve protikomunistično naravnanih izobraženih Slovencev iz notranjosti Slovenije nekoliko okrepile dokaj zdesetkano intelektualno plast slovenske manjšine v Trstu, še posebej po tem, ko so se morali iz mesta ponovno umakniti tisti jugoslovanski državljani, ki so se po osvoboditvi iz begunstva vrnili v rodno mesto. Posledično se je odslej socialna struktura zavednih tržaških Slovencev oziroma pripadnikov slovenske manjšine na Tržaškem spremenila tako, da so v njej poleg kmetov značilneje zastopani zlasti trgovci, gostinci in obrtniki, se pravi zaposleni v tako imenovanih samostojnih poklicih, strukturo »aktivnih« manjšinskih članov oziroma manjšinsko vodstvo pa še zlasti predstavljajo odvetniki ter zaposleni v tistih zasebnih in javnih ustanovah, ki so izraz same manjšine ali so tej skupnosti namenjene, se pravi šolniki, novinarji in drugi zaposleni v okviru slovenskih ustanov in organizacij.

Iz popisnih podatkov po narodnosti za Tržaško pokrajino v letih 1961 in 1971 lahko ugotovimo, da je bil v obeh letih v splošnem med zaposlenimi slovenske narodnosti delež odvisnih delavcev in samostojnih poklicev za 20 oziroma 55–60 % večji, delež uradnikov in vodilnih kadrov pa za približno polovico manjši kot med prebivalstvom italijanske narodnosti. Med posameznimi panogami je bil med Slovenci delež zaposlenih v kmetijstvu (skoraj 8 % leta 1961 in več kot 4 % leta 1971) za od šestkrat do osemkrat večji, v gradbeništvu (več kot 17 oziroma 11 %) pa dvakrat večji kot med italijanskim prebivalstvom. Po drugi strani je bilo med zaposlenimi v bančništvu in zavarovalništvu (manj kot 1 %), javni administraciji (slabih 6 % v obeh letih) in prometu (8 oziroma 11 %) Slovencev značilno (40–75 %) manj kot Italijanov. Leta 1981 je SKGZ v svojem gospodarskem načrtu ocenila, da se je to nesorazmerje ohranilo. Tedaj naj bi na Tržaškem delovalo do 4 tisoč slovenskih kmetov in polkmetov, okrog 700 slovenskih obrtniških podjetij z okrog 1400 zaposlenimi in okrog 400 slovenskih trgovin, ki so obsegale približno 20 % vseh trgovskih obratov v predmestju in kakšnih 10 % v mestnem središču. Skupaj naj bi tedaj v trgovskem sektorju delalo okrog 800 Slovencev, okrog 250 obratov in 700 zaposlenih Slovencev pa je beležilo gostinstvo.²⁵⁹

Do sredine 80. let prejšnjega stoletja se je med tržaškimi Slovenci bistveno okrepila zunanja trgovina, kjer je tedaj delovalo okrog 90 podjetij s 350 zaposlenimi, pri čemer so slovenska podjetja predstavljala skoraj polovico

259 Bufon, *Prostorska opredeljenost in narodna pripadnost*.

tovrstnih enot na Tržaškem. Podobno se je okrepil bančni sektor s Tržaško kreditno banko in opensko Zadružno kraško banko (kot se je leta 1993 preimenovala Hranilnica in posojilnica na Opčinah), ki sta skupaj zaposlovali okrog 200 uslužbencev, njihove vloge pa so obsegale kakšnih 7 % vseh bančnih vlog na Tržaškem. Skupaj je v pretežno slovenskem gospodarskem okolju tedaj delalo okrog 7500 oseb, še skoraj tisoč pa jih je delalo v okviru šol s slovenskim učnim jezikom, uprav v pretežno slovenskih občinah ter v slovenskih ustanovah in medijskih hišah, kar pomeni, da je po takratni oceni dobra tretjina slovenskega aktivnega prebivalstva na delovnem mestu lahko uporabljala slovenski jezik.²⁶⁰ Določeno nesorazmerje v socialni strukturi slovenskega in italijanskega prebivalstva Tržaške pokrajine razkrivajo tudi rezultati že obravnavane javnomnenjske raziskave SWG iz leta 1985: med vprašanimi, ki so se opredelili za italijansko narodnost, je bil delež uradnikov značilno večji kot med tistimi, ki so se opredelili za slovensko (23 : 14), medtem ko so bili med Slovenci značilno večji deleži kmetov (4 : 0), samostojnih poklicev (7 : 4) in gospodinj (30 : 22), kar naj bi potrjevalo že nekajkrat omenjeni pojav, da v mešanih gospodinjstvih v Trstu tipično prevladuje »kombinacija« slovenske partnerice in italijanskega partnerja.

Glede sedanje družbeno-ekonomske strukture slovenskega prebivalstva na Tržaškem bi iz rezultatov terenske raziskave, ki smo jo opravili v tradicionalno slovenskih krajih tržaškega podeželja,²⁶¹ lahko sklepali, da bistvenih razlik med slovensko in italijansko populacijo ni več, razen na področju kmetijstva, saj ostaja večina kmetijskih zemljišč v rokah slovenskih posestnikov, tako da je tržaško kmetijstvo še vedno v skoraj »ekskluzivni« domeni slovenskih obdelovalcev. Terciarne dejavnosti pri obeh narodnostnih skupnostih daleč prevladujejo nad proizvodnimi, s tem, da so na podeželju lokalni trgovski, obrtni in storitveni obrati prav tako še vedno izraziteje v domeni slovenskega avtohtonega prebivalstva. Spreminjanje družbeno-ekonomske strukture pretežno slovenskega predmestja in okolice je potekalo po tipičnem difuzijskem vzorcu. Urbanizacija je najprej, še v avstrijskem obdobju, kakor smo to videli pri pregledu nekaterih izbranih primerov v prejšnjih poglavjih, deloma zajela mestu najbližja območja, kamor so se začele širiti industrijske dejavnosti ter naseljevati italijanski meščani, trgovci, obrtniki in delavci. Ta proces se je v tem zdaj z mestom vse tesneje integriranjem pasu nadaljeval in okrepil v celotnem 20. stoletju, ko so tržaška predmestja celo postala demo-

260 Bufon, op. cit.

261 Bufon, *Ethnos in topos*.

grafsko pomembnejša od mestnega središča. Vpliv mesta na širše slovensko podeželje je bil počasnejši, saj se je tu sicer delna »proletarizacija« kmečkega prebivalstva na Proseku in Kontovelu začela prav tako že ob koncu avstrijskega obdobja,²⁶² drugje pa večinoma šele po drugi svetovni vojni, posebej na južnem oziroma jugovzhodnem podeželju, ki je bilo bližje tržaški industrijski coni. Industrializacija je zato v mnogo večji meri zajela tudi predmestne predele Sv. Jakob, Škedenj in Sv. Marijo Magdaleno Spodnjo. Z njo povezana proletarizacija slovenskega prebivalstva na območju je seveda vplivala tudi na njegovo višjo stopnjo asimilacije in integracije v večinsko družbo. Le v najbolj oddaljenem okraju Sv. Marija Magdalena Spodnja se je ob koncu prejšnjega stoletja, ob koncu tega »modernizacijskega« družbeno-ekonomskega procesa, deloma še ohranilo slovensko kmetijstvo.

Sicer pa v večinsko slovenskem okolju samo spreminjanje družbeno-ekonomske strukture ni privedlo tudi do spreminjanja narodnostne strukture, kot dokazuje primer mestu najbližje, le kakšnih 7 kilometrov oddaljene nekdanje slovenske vasi Lonjer,²⁶³ kjer je bilo še ob koncu 70. let prejšnjega stoletja, čeprav je v Trst dnevno hodilo na delo več kot 80 % aktivnih in so bili ti v 65 % primerov kvalificirani ali nekvalificirani delavci, slovenske narodnosti kar okrog 90 % lokalnih prebivalcev, toliko kot v večini preostalih tradicionalno slovenskih krajih tržaškega podeželja v tistem obdobju.²⁶⁴ Glavni dejavnik narodnostnega »preskoka« iz slovenskega kulturnega in jezikovnega okolja v italijansko torej ni toliko družbeno-ekonomska transformacija oziroma družbena urbanizacija lokalnega prebivalstva, ampak urbana ekspanzija, se pravi urbano širjenje mesta in demografsko »razlivanje« mestnega prebivalstva v nekdanje pretežno slovensko zaledje. Na ta način prihaja do širjenja dominantnega italijanskega mestnega prebivalstva v primestje ter sočasnega gradbenega in demografskega »preplavljanja« prvotne lokalne narodnostne in poselitvene strukture. Ta urbanizacijski proces je do konca 70. let prejšnjega stoletja zajel vsa tržaška predmestja, se do konca stoletja razširil še na nekdanj večinoma slovenska kraja Katinara (v večji meri)²⁶⁵ in Lonjer (v manjši meri) ter se po letu 2000 začel vidneje uveljavljati tudi v okoliških krajih tržaške in bližnjih občin, ko se je posledično tudi tam zmanjševal delež

262 Bufon, *Prosek in Kontovel*.

263 Levak in Budal, *Lonjer*.

264 Bufon, *Ethnos in topos*.

265 Pisec teh vrstic se spominja, da je še ob koncu 60. let prejšnjega stoletja z očetom obiskoval slovenske živinorejske kmetije na Katinari.

slovenskega prebivalstva. Ta je leta 2015 znašal 55–65 % v mestu dostopnejših območjih in še vedno visokih 70–90 % v obrobnejših podeželskih krajih.²⁶⁶

Poglejmo še na kratko, kako je potekala notranja prerazporeditev prebivalstva v tržaški občini, saj je ta očitno vplivala tudi na prerazporeditev slovenskega prebivalstva v njej in spreminjanja »specifične teže« tega prebivalstva v posameznih tržaških predelih. Leta 1910 je namreč 73 % vseh prebivalcev živelo v mestnem središču (s Sv. Jakobom), 23 % v predmestju in samo 4 % v okolici. Leta 1961 je v mestnem središču živelo 55 % prebivalcev, 38 % v predmestju in 7 % v okolici, leta 2012 pa 36 % v mestnem središču, 57 % v predmestju in 7 % v okolici. V absolutnem pogledu se je od leta 1910 do leta 2012 število prebivalcev v mestnem središču zmanjšalo s 167 tisoč na samo 74 tisoč, v predmestju pa povečalo z 52 tisoč na 119 tisoč (največ prebivalcev, 136 tisoč, je na tem območju živelo leta 1991), medtem ko se je v okolici to število povečalo z 10 tisoč na 14 tisoč (največ, 18 tisoč prebivalcev, je to območje imelo leta 1961, očitno zaradi naselitve italijanskih optantov). Iz statističnih podatkov izhaja, da je praznjenje mestnega središča najintenzivneje potekalo v obdobju 1961–1991, ko je začelo vse več Tržačanov živeti v predmestju. To naselitveno območje se je s številnimi novogradnjami najopazneje širilo na južnem, bolj odprtem območju, kjer se je znatno razširila tudi tržaška obrtno-industrijska cona, tako da se tu tržaško gospodarsko in bivalno grajeno okolje že stikata s podobnim okoljem v občinah Dolina in Milje.

Dejansko se je med povojno modernizacijo grajeno območje Trsta tudi najbolj povečalo, kot priča podatek, da je v obdobju 1961–1980 nastala večina, to je tretjina vseh zgradb v tržaški občini (pred letom 1919 je bila zgrajena četrtnina vseh bivališč, po letu 1980 pa le desetina). Urbana ekspanzija z gradnjo ljudskih stanovanj in stolpnic v tržaškem predmestju je bila v prvem povojnem obdobju tudi posledica nameščanja več deset tisoč novih priseljencev iz Istre, tistih pretežno italijansko opredeljenih oseb, ki so na podlagi mirovnega sporazuma »optirale« za Italijo. Nekako v obdobju 1955–1970 so zanje v celotni Tržaški pokrajini zgradili več kot štiri tisoč bivališč, od tega okrog 90 % v občini Trst. V mestnem okolju so skoraj tisoč bivališč zgradili v Čarboli, več kot 600 v Škednju, več kot 350 v Rocolu, okrog 400 v Sv. Mariji Magdaleni Spodnji in skoraj 150 na Škorklji.²⁶⁷ Vsekakor je bil pas predmestnih modernističnih blokov in stanovanjskih stolpnic tudi tisti, ki se je pričel

266 Bufon, op. cit.

267 Volk, *Istra v Trstu*.

po letu 1991 najhitreje prazniti (leta 2019 je tu živelo le še slabih 106 tisoč oseb oziroma 52 % prebivalcev v občini), medtem ko je ostalo število prebivalcev v mestnem središču in na podeželju vse do leta 2012 v bistvu nespremenjeno, kar pomeni, da so tu naravni demografski upad kompenzirali stalni dotoki priseljencev: tujcev v mesto in meščanov na podeželje. Tuji priseljenci so se očitno v zadnjem času še izraziteje usmerili v mestno središče, kjer se je do leta 2019 število prebivalcev povečalo na skoraj 84 tisoč (41 % prebivalcev tržaške občine) ob stagnaciji števila in deleža prebivalcev v okolici. Revitalizacija mestnega jedra je sicer značilen pojav tudi za druga mestna okolja v terciarni družbi, kjer se predmestja marginalizirajo, mestna središča in podeželski predeli pa »gentrificirajo«.

Tabela 11 nam kaže, da se je število mestnega prebivalstva povečevalo do leta 1951, nato pa začelo upadati: do leta 1981 za 7 %, do leta 2011 pa še za celih 20 %. Nekoliko drugačno je bilo gibanje števila prebivalcev v mestnem središču: tu je med letoma 1910 in 1931 prišlo do rahlega upada (za 4 %), nato pa je do leta 1951 ostalo število prebivalcev v bistvu nespremenjeno. Do kar dramatičnega praznjenja tega območja je prišlo do leta 1981, ko je mestno središče v treh desetletjih izgubilo kar 50 tisoč (40 %) prebivalcev, upad pa se je nadaljeval še v naslednjem tridesetletju, ko se je prebivalstvo v mestnem jedru zmanjšalo še za slabo četrtno. Med ostalimi mestnimi predeli so imeli med letoma 1910 in 1931 nadpovprečno rast zlasti okraji Kjadin/Rocol, Sv. Marija Magdalena Spodnja in Sv. Ivan, kjer se je število prebivalcev povečalo za 55–75 %, medtem ko je Greta v nasprotju s splošnim trendom rasti izgubila okrog 10 % začetnega prebivalstva. Do leta 1951 se je močno povečalo število prebivalcev v južnem predmestju Sv. Marija Magdalena Spodnja (za več kot dvakrat), izraziteje pa še v Škednju, Rojanu, Greti, Škorklji/Kolonji in Sv. Ivanu (za 30–40 %).

Najbolj razčlenjena in neenakomerna je bila dinamika gibanja števila prebivalcev v obdobju 1951–1981: na eni strani so poleg mestnega središča v tem času zabeležili vidnejši upad števila prebivalcev še v bližnjih okrajih Sv. Jakob in Čarbola, po drugi strani pa se je nadaljevalo skokovito povečevanje predmestnih okrajev Sv. Marija Magdalena Spodnja, Greta, Kjadin/Rocol in Škedenj, kjer se je število prebivalcev povečalo za kar 55–125 %. Brez večjih odstopanj pa se giblje število prebivalcev v zadnjem tridesetletju (1981–2011), saj se je v bistvu povsod linearno zmanjšalo za okrog 20 %; malo več na Greti (za 28 %), malo manj pa v Sv. Mariji Magdaleni Zgornji (za samo 11 %). Glede na stanje v letu 1910 je bilo poleg mestnega središča število prebivalcev leta 2011 manjše samo še v okraju Sv. Jakob/Čarbola, kar tudi

Tabela 11: Gibanje skupnega števila prebivalcev v Trstu po mestnih predelih in nekaterih ključnih letih (v 000; v oklepaju so navedeni verižni indeksi)

	1910	1931	1951	1981	2011
Mestno središče	135,9	130,7 (96)	131,9 (101)	81,0 (61)	62,2 (77)
Sv. Jakob/Čarbola	31,4	33,8 (108)	36,2 (107)	29,9 (83)	23,2 (78)
Barkovlje	2,8	3,1 (111)	3,6 (116)	3,3 (92)	2,7 (82)
Greta	3,3	3,0 (91)	3,9 (130)	7,5 (192)	5,4 (72)
Rojan	3,8	4,4 (116)	6,0 (136)	5,3 (88)	4,2 (79)
Škorklja/Kolonja	8,0	9,4 (118)	12,1 (129)	13,8 (114)	11,5 (83)
Sv. Ivan	8,3	12,8 (154)	16,2 (127)	16,0 (99)	12,9 (80)
Kjadin/Rocol	12,4	21,6 (174)	20,9 (97)	34,3 (164)	28,3 (83)
Sv. M. Magd. Zg.	4,7	5,1 (109)	5,6 (110)	6,2 (111)	5,5 (89)
Škedenj	5,4	6,8 (126)	9,6 (141)	14,8 (154)	12,5 (84)
Sv. M. Magd. Sp.	3,5	5,5 (157)	12,3 (224)	27,7 (225)	23,4 (84)
Skupaj Trst	219,5	236,3 (108)	258,2 (109)	239,9 (93)	192,0 (80)

Tabela 12: Ocenjeno gibanje števila in deleža slovenskega prebivalstva po mestnih predelih od leta 1945 do leta 2015 ter primerjava s popisnimi podatki za leto 1910 (število je zaokroženo na desetine; v oklepaju so navedeni deleži)

	1910	1945	1971	2015	Ind. 10/15
Mestno središče	15610 (11,5)	6600 (5,0)	4650 (4,9)	2570 (4,1)	16
Sv. Jakob/Čarbola	6190 (19,7)	4400 (12,7)	1940 (5,6)	1100 (4,8)	18
Barkovlje	2080 (73,7)	2020 (58,1)	1230 (36,6)	480 (17,5)	23
Greta	1520 (46,3)	1140 (33,5)	850 (10,6)	490 (9,0)	32
Rojan	2370 (61,7)	1780 (32,1)	990 (17,6)	630 (14,9)	27
Škorklja/Kolonja	3450 (43,0)	2580 (21,5)	1360 (9,3)	920 (7,9)	27
Sv. Ivan	4840 (57,9)	4580 (32,4)	2220 (12,0)	1320 (10,2)	27
Kjadin/Rocol	3620 (29,2)	2720 (12,7)	2130 (6,5)	1570 (5,5)	43
Sv. M. Magd. Zg.	2300 (49,5)	1730 (32,2)	1010 (16,3)	760 (13,8)	33
Škeđenj	3210 (59,8)	2410 (32,1)	1670 (12,3)	980 (7,8)	31
Sv. M. Magd. Sp.	2690 (76,8)	3370 (43,7)	2870 (12,4)	2440 (10,4)	91
Skupaj Trst	47880 (21,8)	33330 (13,5)	20920 (8,1)	13260 (6,9)	28

potrjuje njegov izrazitejši »centralni« značaj. Skoraj nespremenjeno je ostalo to število v Barkovljah, Rojanu in Sv. Mariji Magdaleni Zgornji, medtem ko so ostali okraji izkazali kar precejšnjo rast: za več kot dvakrat se je število prebivalcev povečalo v Kjadinu/Rocolu in Škednju, v Sv. Mariji Magdaleni Spodnji pa celo za več kot sedemkrat. V zadnjem obdobju (1992–2012) je splošna mera upada znašala 10 %. Višja (15–20 %) je bila v okrajih Greta, Sv. Vid in Sv. Marija Magdalena Spodnja, stagnacijo ali celo rahlo povečanje pa so beležili okraji Novo mesto, Škorklja, Sv. Marija Magdalena Zgornja ter še zlasti Sv. Jakob in Stara Mitnica, kamor se očitno steka sodobni imigracijski priliv oziroma usmerja notranji pretok mestnega prebivalstva.

V tabeli 12 smo poskusili podati še spreminjanje števila in deleža slovenskega prebivalstva po mestnih predelih, in sicer med letom 1910 in letom 2015. Za izhodiščno leto seveda razpolagamo z uradnimi podatki revidiranega popisa, medtem ko smo jugoslovanski »popis« za leto 1945 v bolj urbaniziranih predmestnih predelih korigirali s polovično mero koeficienta ocenjenega zmanjševanja števila slovenskega prebivalstva v mestnem središču s Sv. Jakobom/Čarbolo, saj je omenjeni popis v njih ugotovil celo višje število Slovencev kot popis iz leta 1910, kar je seveda dokaj nerealno, razen v primeru Sv. Marije Magdalene Spodnje, kjer se je dejansko nadaljevalo priseljevanje slovenskega prebivalstva iz sosednje občine Dolina. Oceno za leto 1971 smo izvedli na podlagi ponderiranih popisnih podatkov (ob upoštevanju morebitnega koeficienta upada ali rasti števila samoopredeljenih Slovencev od popisnega leta 1961 do leta 1971) ter v skladu s tem, kar je pokazala naša analiza leta 1985 opravljene javnomnenjske raziskave in drugih sočasno izvedenih ocen narodnostne strukture tržaškega prebivalstva. Iz teh izhaja, kakor smo videli, da je tedaj slovenski jezik govorilo ali razumelo točno dvakrat toliko oseb, kolikor je bilo samoopredeljenih Slovencev. Ker je bilo v tistem času znanje slovenščine omejeno zgolj na »aktivne« in »potopljene« Slovence, lahko po tem merilu še najbolj zanesljivo podamo neko objektivnejšo oceno »realnega« deleža in števila slovenskega prebivalstva v mestu.

Šele v naslednjih desetletjih, kakor smo videli pri analizi vpisanih v šole s slovenskim učnim jezikom, so začeli svoje otroke k učenju tega jezika usmerjati tudi neslovenski starši, sami največkrat potomci nekdanih Slovencev. Ker torej znanje slovenščine ni več »ekskluzivna« lastnost mestnega slovenskega prebivalstva, tega merila pri sedanjem ocenjevanju števila in deleža slovenskega prebivalstva ne moremo več uporabljati. Po drugi strani lahko iz sočasnega porasta v slovenske šole vpisanih otrok iz mešanih družin sklepamo, da se pričinja zmanjševati tudi dosednji medgeneracijski upad znanja slovenske-

ga maternega jezika, ki je obseg slovenskega prebivalstva v Trstu na vsakih 30–40 let potencialno krčil za okrog 30 %. Zaradi tega smo pri sestavi ocene števila slovenskega prebivalstva po mestnih predelih za sedanje obdobje poleg odgovarjajočega splošnega trenda demografskega upada, kot je ta razviden iz tabele 11, upoštevali še polovični »učinek« medgeneracijskega asimilacijskega upada, povečan za morebitni predhodno ugotovljeni specifični koeficient upada ali rasti števila slovenskega prebivalstva po posameznih okrajih. Na območjih, kjer je prišlo do splošne rasti števila prebivalstva, te nismo pripisali tudi slovenskemu, skladno z opažanji terenske raziskave okoliških krajev na Tržaškem.²⁶⁸

Po naši oceni se je v Trstu število slovenskega prebivalstva od leta 1910 (ok. 48 tisoč oseb ali 22 % skupnega preb.) do leta 1971 zmanjšalo na okrog 20 tisoč oseb (8 % vsega preb.), do leta 2015 pa na okrog 13 tisoč oseb (7 % vsega preb.). To pomeni, da se je glede na stanje v letu 1910 število Slovencev v Trstu v zadnjih sto letih zmanjšalo za okrog 35 tisoč oseb oziroma za dobrih 70 %, medtem ko se je v istem času skupno število mestnega prebivalstva zmanjšalo le za 28 tisoč oseb ali za 13 %. Povprečna letna stopnja upada števila slovenskega tržaškega prebivalstva je v obdobju 1910–1945 znašala 0,9 %, v obdobju 1945–1971 1,4 % in v obdobju 1971–2015 spet 0,9 %. Skupno se je ocenjeno število slovenskega prebivalstva od leta 1910 do leta 2015 v središču mesta (s Sv. Jakobom/Čarbolo) zmanjšalo za več kot 80 %, v predmestnih predelih pa za 65–75 %. Nekoliko manjši naj bi bil upad v Kjadinu/Rocolu (ok. 55 %), kjer je v povojnem obdobju očitno prišlo do priseljevanja slovenskega prebivalstva (med letoma 1961 in 1971 se je po popisnih podatkih število Slovencev povečalo za kar 77 %). Podobno tendenčno povečanje števila slovenskega prebivalstva v obdobju 1961–1971 je popis ugotovil še na Greti (za skoraj 50 %), v Rojanu in pri Sv. Mariji Magdaleni Zgornji (za 25–30 %). Posebna primera sta obrobnejša okraja Sv. Marija Magdalena Spodnja in Barkovlje. V prvem se je ob italijanskem prebivalstvu zaradi priselitev povečevalo tudi slovensko, tako da je tu absolutni upad glede na leto 1910, ko je bilo to območje še redko poseljeno, minimalen (manj kot 10 %). V Barkovljah pa je do zmanjševanja števila slovenskega prebivalstva prišlo nekoliko pozneje kot v drugih predmestnih okrajih, zato pa v izrazitejši obliki (v nasprotju s težnjo v ostalih predmestnih predelih se je tukaj po popisnih podatkih samo v obdobju 1961–1971 število Slovencev zmanjšalo za 17 %), kar je povzročilo

268 Bufon, *Ethnos in topos*.

celo nadpovprečen skupni upad slovenskega prebivalstva, in sicer z nekaj več kot dva tisoč na slabih 500 oseb (za več kot 75 %).

V splošnem lahko ugotovimo, da je do največjega absolutnega upada števila slovenskega prebivalstva v obdobju 1910–1945 (v tem času je povprečni upad znašal okrog 30 %) po pričakovanju prišlo v mestnem središču (za okrog 60 %), kjer je bil tudi fašistični asimilacijski pritisk največji, v obdobju 1945–1971 (tedaj je povprečni upad znašal nekaj več kot 35 %) pa v delavskem okraju Sv. Jakob/Čarbola (za okrog 55 %), kjer se je očitno poznal učinek kominformovskega razdora in emigracij po letu 1954, pojavov, ki sta še najbolj prizadela delavski razred. V zadnjem obdobju (1971–2015) se je število v mestu živečih Slovencev v povprečju zmanjšalo za skoraj 40 %, to nazadovanje pa je bilo tokrat bolj posledica splošnega naravnega upada tržškega prebivalstva, ki se mu je še posebej v predmestnih predelih pridružilo tudi izseljevanje, kot »klasičnih« (sicer še vedno prisotnih) asimilacijskih dejavnikov. V tem času je do izrazitejšega upada slovenskega prebivalstva, kakor je bilo omenjeno, prišlo v Barkovljah (za okrog 60 %). Razloge za ta pojav je najverjetneje treba iskati v kombinaciji povečane emigracije in asimilacije tukajšnjega slovenskega prebivalstva. Ta negativni trend je potrdila tudi naša terenska raziskava, ki je v obdobju 2015–2019 ob okoliških krajih zajela tudi ta predmestni predel. Z njo smo s pomočjo lokalnih informatorjev poskusili opraviti lokalno statistiko slovenskega prebivalstva in prišli celo do manj ugodnih rezultatov, kot so prikazani v tabeli 12, saj naj bi okrog leta 1965 Slovenci v Barkovljah predstavljali okrog 30 %, leta 2015 pa le še okrog 15 % prebivalstva. Te so edini tradicionalni, s Slovenci pretežno poseljeni predmestni okraj, ki ga niso »preplavile« ljudske stolpnice in stanovanjske novogradnje, zato šele v zadnjem obdobju v nekoliko intenzivnejši obliki doživlja proces družbene urbanizacije in integracije domačega prebivalstva, do katerega je z masovnejšim dotokom italijanskih mestnih priseljencev drugje prišlo že pred letom 1971.

Prav izrazito zmanjševanje deleža slovenskega prebivalstva v predmestnih predelih je pojav, ki morda še najbolj bode v oči, če primerjamo stanje v letu 1910 z ocenjenim stanjem v letu 2015. Do upada relativnih mer je sicer prišlo tudi v mestnem središču (s skoraj 12 na 4 %) in na območju Sv. Jakob/Čarbola (z okrog 20 na 5 %), kjer kaže, da je slovensko prebivalstvo doseglo neki fiziološki minimum, pod katerega verjetno ne bo več padlo. Zato pa je toliko opaznejši upad relativne zastopanosti slovenskega prebivalstva v nekdanj izrazito slovenskih predmestnih okrajih: v že omenjenih nekdanj napol ruralnih Barkovljah so Slovenci predstavljali skoraj 75 % prebivalstva, zdaj pa

le dobrih 15 %; v leta 1910 še bolj ruralni Sv. Mariji Magdaleni Spodnji je ta delež padel z več kot 75 % na današnjih okrog 10 %; v okrajih Rojan in Sv. Ivan, kjer je slovensko prebivalstvo po popisnih podatkih obsegalo okrog 60 %, naj bi to zdaj predstavljalo le še 10–15 % lokalnega prebivalstva; še slabše pa se je zgodilo škedenjskim Slovencem, ki so nekdaj prav tako obsegali okrog 60 % vsega prebivalstva v okraju, zdaj pa jih je manj kot 10 %. Razloge za tovrstno spreminjanje je seveda najprej treba iskati v že omenjenem procesu urbanizacije tržaškega predmestja, vsekakor pa je ta povzročil nekatere zanimive spremembe v porazdelitvi slovenskega mestnega prebivalstva. Po absolutnem številu slovenskega prebivalstva je leta 1910 namreč izstopal okraj Sv. Ivan, zdaj pa Sv. Marija Magdalena Spodnja, medtem ko je bil ocenjeni delež slovenskega prebivalstva leta 2015 še vedno relativno najvišji v Barkovljah, blizu 15 % pa je znašal še v okrajih Rojan in Sv. Marija Magdalena Zgornja; slednji je tako po naši oceni »prehitel« nekdaj za Slovence pomembnejše okraje, kakršen je bil Škedenj.

Pred zaključkom tega poglavja naj navedemo še nekaj splošnih demografskih podatkov. Mesto zaseda polovico celotnega ozemlja tržaške občine (to obsega dobrih 84 km²) in skoraj celotno prebivalstvo v tržaški občini (ok. 95 %) oziroma pokrajini (ok. 90 %). Prebivalstvo v občini je v obdobju 1951–1971 stagniralo in znašalo okrog 272 tisoč oseb, odtlej pa naglo upadalo, tako da je tu leta 1981 živelo okrog 255 tisoč oseb in leta 1992 okrog 230 tisoč. Upad se je nato nadaljeval, čeprav z zmanjšanim obsegom: leta 2001 je v občini Trst živelo skupaj manj kot 215 tisoč prebivalcev, leta 2012 manj kot 208 tisoč in konec leta 2021 skoraj natančno 200 tisoč prebivalcev, od tega 52 % žensk. Med temi, ki so leta 2012 živeli v tržaški občini, se je v isti občini rodilo 60 %, v drugih občinah Tržaške pokrajine slab odstotek, v drugih pokrajinah dežele Furlanije-Julijske krajine 4 %, v drugih italijanskih deželah 13 %, v slovensko-hrvaškem zaledju (ki je v občinski statistiki opredeljeno kot »territori ceduti«) 9 %, v drugih območjih v tujini pa preostalih 13 % prebivalcev. V mestnem središču je konec leta 2021 živelo okrog 82 tisoč oseb (41 %), v predmestju skoraj 104 tisoč (52 %), v okolici pa nekaj več kot 14 tisoč (7 %). Gospodinjstva v povprečju štejejo le 1,9 člana v mestu in 2,1 v okolici, enočlanska gospodinjstva pa obsegajo povsod že okrog 40 % vseh družinskih enot. Osebe, stare od 0 do 34 let, so predstavljale manj kot 30 % prebivalcev, srednja generacija (od 35 do 64 let starosti) 42 %, starejše prebivalstvo pa več kot 28 %.

Proces zmanjševanja rodnosti in s tem povezanega staranja prebivalstva je v zadnjem obdobju nekoliko ublažilo povečano priseljevanje, saj povzroča

naravni upad zmanjšanje števila prebivalcev za 1500–1900 oseb na leto, letni migracijski saldo pa je pozitiven za 800–1800 oseb. Število tujcev je leta 2000 znašalo le nekaj več kot 8 tisoč oseb ali 4 % skupnega prebivalstva, do konca leta 2021 pa se je povečalo na več kot 23 tisoč oseb ali skoraj 12 % skupnega prebivalstva. Tujci obsegajo skoraj 18 % prebivalstva v mestnem središču in 8 % v predmestju, medtem ko je njihova zastopanost v okolici še vedno zelo skromna (4 % prebivalstva). Med njimi je največ Srbov (okrog 4 tisoč), Romunov (3200), Albancev oziroma priseljencev s Kosova (skupaj 2200, od tega 1600 s Kosova), Hrvatov (1200) in Kitajcev (1100); priseljencev iz Slovenije, ki so nekdanje predstavljali največjo skupino imigrantov, je bilo leta 2021 le 325. Če znaša splošni indeks ostarelosti v občini Trst kar 266, je ta med priseljenci komaj 60, saj je med njimi starejših od 65 let komaj 8 %. Priseljenci so torej nedvomno demografsko najbolj vitalni del tržaške populacije, kar potrjuje tudi podatek, da je delež otrok, ki so jih rodile priseljene matere, po letu 2000 stalno naraščal in se leta 2021 približal četrtini vseh novih mestnih prebivalcev. Z njimi tudi Trst ponovno pridobiva svojo, pred sto leti izgubljeno »mednarodno« podobo.

Trst in tržaški Slovenci okrog leta 2020: med družbeno integracijo in večkulturnostjo

V tem poglavju bomo več pozornosti namenili rezultatom dveh raziskav, ki smo jih opravili posebej za to knjigo. S prvo smo želeli ugotoviti sedanjo splošno narodnostno oziroma jezikovno strukturo tržaškega prebivalstva, z drugo pa strukturo bolj ozaveščenega dela slovenske skupnosti v Trstu prek analize nekaterih ključnih podatkov, ki zadevajo nekdanje dijake mestnih nižjih srednjih šol s slovenskim učnim jezikom v generacijskem razponu rojenih med letoma 1948 in 1978. Poglejmo, kakšno podobo mesta in slovenske skupnosti v njem nam ponujata raziskavi.

Družbena in narodnostno-jezikovna podoba Trsta sto let po priključitvi k Italiji

Ob pomanjkanju zanesljivih statističnih podatkov smo sedanjo družbeno in narodnostno-jezikovno strukturo mesta in »težo« slovenske jezikovne komponente v njem poskusili ugotoviti z javnomnenjsko raziskavo, ki jo je v zimskem obdobju 2021–2022 na podlagi našega vprašalnika oziroma metodologije opravila ena izmed najbolj znanih italijanskih specializiranih agencij (SWG), ki ima svoj glavni sedež prav v Trstu in v kateri so zaposleni

tudi slovenski strokovnjaki. To raziskavo je delno podprl Urad za Slovence v zamejstvu in po svetu Republike Slovenije, večinoma pa omogočil tržaški Slovenski raziskovalni inštitut, v okviru katerega je bila opravljena tudi osnovna obdelava pridobljenih podatkov.

SPLOŠNI PODATKI IN DRUŽBENO-EKONOMSKA STRUKTURA

V anketo je bilo zajeto kar veliko število polnoletnih mestnih respondentov (1309), da bi bile tako dovolj reprezentativno zaobjete vse mestne skupine in še posebej slovenska jezikovna skupnost, a tudi zato, da bi ugotovili, ali obstajajo neke strukturne razlike med mestnim središčem in nekdanjim pretežno slovenskim predmestjem ter med glavnimi starostnimi razredi, prek katerih smo želeli preveriti še generacijsko spreminjanje izbranih družbenih kazalnikov in medetničnih dinamik. V prvem, središčnem mestnem okolju je raziskava zajela 624 respondentov, v drugem pa 685. Za primerjavo smo v raziskavo vključili še respondente (teh je bilo 334), ki živijo v okoliških krajih tržaške občine in v drugih občinah Tržaške pokrajine, kjer ostaja slovensko prebivalstvo še vedno vidneje zastopano, kakor smo ugotovili v naši nedavni raziskavi o tradicionalno slovenskem tržaškem podeželju.²⁶⁹

Med splošnimi značilnostmi anketiranih bi se najprej zaustavili pri njihovi aktivnostni oziroma zaposlitveni strukturi. Delež neaktivnih je bil kar visok (46 %, toda le 38 % v okolici), med temi pa je bilo največ upokojenecv (tretjina vprašanih), medtem ko so skupine gospodinj, brezposelnih ter šolajočih se oseb obsegale po 3–5 % respondentov. Med mestom in predmestjem ni bilo bistvenih razlik glede pravkar opisanega stanja, tudi ne glede strukture aktivnih. V obeh okoliših je največ zaposlenih delalo v uradniških službah (okrog 30 %), svobodni, podjetniški, trgovski in obrtni poklici so zajemali po 10–12%, nekvalificiranih in drugih odvisnih delavcev pa po okrog 9 %. Samo učiteljev in profesorjev je bilo več v predmestju (okrog 5 %) kot v mestnem središču (nekaj več kot 2 %). Precej drugačna je bila poklicna sestava prebivalcev v tržaški okolici: tu so upokojenci obsegali le četrtno vprašanih, okrog 27 % so predstavljali podjetniki ter svobodni in trgovsko-obrtni poklici, okrog 23 % respondentov pa je opravljalo uradniške službe. V občini bivanja je delalo okrog 93 % mestnih respondentov in 75 % okoliških prebivalcev. Opisano socialno strukturo dopolnjuje še podatek o življenjskem

269 Bufon, *Ethnos in topos*.

standardu. Kakor je značilno za evropska urbana okolja, se zdi, da se tudi v Trstu družinski dohodek povečuje z oddaljenostjo od mestnega središča. Med prebivalci v predmestju in okolici smo zato zaznali značilno višji delež tistih, ki so ocenili, da jim družinski dohodek omogoča brezskrbno življenje (53–54 %), kot pa med tistimi v mestnem središču (47 %). Temu nasprotno se z velikimi ali precejšnjimi težavami pri preživljanju spopada okrog 15 % vprašanih v mestnem središču, okrog 13 % v predmestju in samo okrog 10 % v okolici.

Skladna s pričakovano je bila izobrazbena struktura vprašanih, saj je bil v mestnem središču delež oseb z doseženo univerzitetno diplomu ali doktoratom značilno visok (43 %) in za kar sedem do štirinajst odstotnih točk višji od tistega, ki so ga izkazovali prebivalci v predmestju (36 %) in tržaški okolici (29 %). Posledično je znašal delež oseb z osnovno izobrazbo (zaključeno le osnovno ali nižjo srednjo šolo) okrog 10 % v mestnem središču ter po 13–14 % v predmestju in okolici, delež oseb z doseženo samo srednješolsko izobrazbo pa 47 % v mestnem središču, 51 % v predmestju in kar 57 % v okolici. Samo osnovno ali prvostopenjsko izobrazbo je imelo okrog 23 % starejših od 64 let in le 3 % mlajših od 35 let, univerzitetno izobrazbo pa je imelo le 27 % starejših in 48 % mlajših.

Glede drugih socialnih kazalnikov je zanimivo, da je bil med prebivalci v mestnem središču nekoliko nadpovprečen delež neporočenih (23 %), med tistimi v predmestju pa razvezanih (več kot 11 %). Prav tako je bilo v mestnem središču nadpovprečno več respondentov (več kot 41 %) brez otrok, še posebej, če ta delež primerjamo s tistim na tržaškem podežlju (slabih 32 %). Med respondenti z otroki je povsod daleč prevladovala skupina tistih, ki so imeli po enega otroka ali dva, po tri ali več je imelo skoraj 6 % vprašanih v mestnem središču, dobre 4 % vprašanih v predmestju in kar 12 % v okolici. V povprečju so gospodinjstva z otroki imela v obeh mestnih območjih po 1,6–1,7 otroka, v okolici pa 1,9 otroka. Povedano po eni strani potrjuje opažanja iz naše raziskave o tržaškem podežlju, in sicer da se tja naseljuje pretežno mlajše in socialno dobro stoječe urbano prebivalstvo, po drugi strani pa izraža demografski »učinek« priseljencev v mestnem središču, čeprav se je anketa osredotočila na avtohtone mestne prebivalce. Če je bilo v preteklosti značilno, da je tržaško mestno prebivalstvo povsod živelo v najemnem razmerju, danes družine večinoma živijo v lastnem bivališču: razmerje med lastniškim in najemnim stanjem je v mestnem središču znašalo 82 : 16, v predmestju pa 85 : 13 (po 2 % vprašanih je bivališče uporabljalo brezplačno).

Predvsem pa nas je zanimalo, kako se družbeni kazalniki razlikujejo glede na narodnost v anketi zajetega mestnega prebivalstva. Že spolna struktura nam v tem pogledu pove marsikaj, saj je za vse osebe z »mešano« identiteto (to je po eni strani skupina tistih, ki se opredeljujejo za slovensko in italijansko ali drugo narodnost, po drugi pa tistih, ki se opredeljujejo za italijansko in drugo neslovensko narodnost) značilno, da med temi vidno prevladujejo ženske (61–62 %). Podatek potrjuje v tem delu že opisano tržaško značilno sestavo mešanih gospodinjstev, v okviru katerih najpogosteje srečamo italijanskega partnerja in partnerico (doslej prevladujoče) slovenske ali katere druge narodnosti. Pravkar povedano nam pomaga tudi razumeti podatek, da je med tistimi respondenti, ki se opredeljujejo izključno za slovensko narodnost, značilno več moških (60 %) kot žensk. Življenje v etnično-jezikovnem mešanem partnerstvu je pri ženskah očitno na področju narodnostne identitete razvilo sposobnost večje fleksibilnosti in kompleksnosti kot med moškimi.

Glede poklicne strukture so bili med tistimi, ki so se opredelili za izključno ali mešano slovensko identiteto (takih je bilo slabih 5 % vprašanih), nadpovprečno zastopani zlasti brezposelni (13 %), ampak tudi upokojenci (41 %), učitelji in profesorji (več kot 8 %) ter trgovci (skoraj 7 %) in obrtniki (več kot 3 %), značilneje slabše zastopani pa so bili uradniki (slabih 12 %). Če je bilo na splošno med aktivnimi respondenti največ (okrog 58 %) zaposlenih v zasebnem sektorju, je med tistimi, ki so se v taki ali drugačni obliki prepoznavali s slovensko narodnostjo, značilno prevladoval javni sektor (63 % aktivnih). Pri tej skupini mestnega prebivalstva se je od splošne razlikovala tudi izobrazbena struktura: precej višji je bil delež oseb s samo osnovno ali prvostopenjsko izobrazbo (skoraj 20 %), nekoliko nižji pa delež oseb z univerzitetno izobrazbo (dobrih 34 %). Po drugi strani je bil med tistimi, ki so se opredelili za izključno ali mešano slovensko identiteto, precej višji (skoraj 59 %) delež vprašanih, ki so ocenili, da jim družinski dohodek omogoča dovolj brezskrbno življenje. V primerjavi z ostalim prebivalstvom je bilo med pripadniki te skupine značilno manj neporočenih oseb (11 %), več pa vdov in vdovcev (nad 17 %). Pri gospodinjstvih z otroki nismo zasledili razlik pri povprečnem številu otrok.

KRAJEVNI IZVOR TRŽAŠKIH PREBIVALCEV IN OBMOČJA IZSELJEVANJA NJIHOVIH OTROK

Pri pregledu razvoja mesta in njegovih predelov v avstrijskem obdobju smo ugotovili, da se je Trst v dobršni ali pretežni meri demografsko krepil prav s priselitvami iz bližnjega slovenskega zaledja. Zanimalo nas je zato, koliko Tržčanov še ima prednike s tega območja, kakšen je njihov sedANJI geografski izvor in na katera območja je usmerjeno izseljevanje njihovih otrok. Zaradi boljše primerjave med različnimi skupinami respondentov smo navedbe kraja rojstva respondentov, njihovih staršev in starih staršev združili v te kategorije: 1. rojeni v mestu Trst; 2. rojeni v drugih krajih Tržaške pokrajine; 3. rojeni v drugih pokrajinah dežele Furlanije-Juljske krajine (Dežele); 4. rojeni v drugih italijanskih deželah; 5. rojeni na današnjem ozemlju Slovenije in Hrvaške (to povezavo smo morali opraviti predvsem zato, ker so mnogi respondenti kot izvirno območje navedli Istro) in 6. rojeni v drugih državah.

V Trstu, se pravi v kraju sedanjega bivanja, se je rodilo skoraj 68 % anketirancev, vendar z dovolj značilnimi in pričakovanimi variacijami med mestnima območjema, saj je znašal delež »avtohtonosti« med tistimi v predmestju okrog 72 %, med tistimi v mestnem središču pa le okrog 63 %. Samo okrog 2 % sedanjih meščanov se je rodilo v okoliških krajih Tržaške pokrajine, pri čemer so med prebivalci mestnega središča prevladovali rojeni v občini Milje, med tistimi iz predmestja pa rojeni na Vzhodnem Krasu.²⁷⁰ Nekaj več kot 7 % vprašanih (skoraj 10 % v mestnem središču in dobrih 5 % v predmestju) se je rodilo v drugih krajih Dežele, največ v Gorici ali Tržiču, okrog 15 % pa v drugih italijanskih deželah. Pri tej skupini med mestnima predeloma nismo zaznali večjih skupnih odstotkovnih razlik, temveč le določene geografske variacije, saj sta med živečimi v mestnem središču prevladovali deželi Veneto in Lazio, med tistimi v predmestju pa dežele Sicilija, Kampanija in Veneto, kar verjetno zaznamuje krajevni izvor višjih državnih funkcionarjev na eni strani in nižjih na drugi. Okrog 5,5 % anketirancev se je rodilo na ozemlju današnje Slovenije ali Hrvaške (skoraj 6,5 % v mestnem središču in 5 % v predmestju), pri čemer je Hrvaška z Istro izrazito prevladovala med prebivalci mestnega središča, medtem ko sta bili obe izvorni območji enako-merneje zastopani v predmestju. Okrog 2,5 % vprašanih (brez večjih variacij med mestnima deloma) se je rodilo v drugih državah, pri čemer so bile med

270 Okoliško območje tržaške občine je razdeljeno na dve podenoti: Vzhodni Kras zajema Opčine in kraje vzhodno od njih, Zahodni Kras pa kraje Prosek, Kontovel in Križ.

tistimi v mestnem središču nekoliko bolj zastopane zahodnoevropske države, med prebivalci predmestja pa izrazito Srbija z drugimi območji nekdanje Jugoslavije.

Stopnja »avtohtonosti« se pričakovano zmanjšuje, če pogledamo krajevni izvor staršev in starih staršev v Trstu živečih oseb. V Trstu rojene starše je imelo okrog 40 % vprašanih (v mestu se je rodilo skoraj 43 % njihovih mater in skoraj 40 % očetov), stare starše pa nekaj več kot 23 % vprašanih (brez variacij med babicami in dedki). Še vedno pa so kar vidni odmiki med mestnima območjema: v Trstu se je namreč rodilo 36 % očetov in okrog 40 % mater ter okrog 21 % starih staršev v središču živečih Tržičanov, medtem ko se je v mestu rodilo okrog 43 % očetov in 45 % mater ter več kot 25 % starih staršev predmestnih prebivalcev. To potrjuje, da se večina priseljencev tradicionalno usmerja v mestno središče in od tod potem »premešča« v zunanje mestne predele. Različna je tudi prevladujoča regionalna izvornost staršev oziroma starih staršev tržaških mestnih prebivalcev, ki izraža spremembe glede politične pripadnosti in prostorskih vezi mesta v prejšnjem stoletju. Med generacijo staršev intervjuvancev se je namreč okrog 22 % mater in skoraj 27 % očetov rodilo v drugih krajih Italije zunaj Furlanije-Juljske krajine, medtem ko se je na območju sedanje Slovenije in Hrvaške rodilo okrog 17 % njihovih mater in očetov. To razmerje je pri starih starših sedanjih Tržičanov že nekoliko drugačno oziroma bolj izenačeno, saj se je v Italiji rodilo 28 % babic intervjuvancev in 31 % dedkov, na območju Slovenije ali Hrvaške pa 26 % babic in 24 % dedkov. Odsev istih geopolitičnih sprememb lahko zaznamo pri gibanju deleža rojenih na ostalih območjih (pri čemer so nekateri respondenti kot kraj rojstva svojih prednikov kar pavšalno navedli »Avstro-Ogrsko«): ta je znašal pri starših intervjuvancev 4,5–5,5 % in okrog 8 % pri njihovih starih starših. Pri ostalih območjih ni vidnejših razlik: 3,5–4 % staršev in starih staršev tržaških meščanov se je rodilo v drugih krajih Tržaške pokrajine, 9–11 % pa v drugih pokrajinah Dežele.

Izvirne razlike so še očitnejše, če podatke razčlenimo po različnih generacijskih razredih tržaškega prebivalstva. Starejša generacija zajema osebe, starejše od 65 let (rojene pred letom 1955 v času izvedbe ankete), srednja tiste, ki so se rodili v obdobju 1955–1985, in mlajša osebe, mlajše od 35 let (rojene po letu 1985 v času izvedbe ankete). V tem primeru ugotovimo, da se je v Trstu rodilo okrog 63 % pripadnikov starejše generacije, okrog 71 % pripadnikov srednje in okrog 67 % pripadnikov mlajše, iz česar lahko razberemo, da se je trend priseljavanja med starejšo in srednjo generacijo značilno zmanjšal, pri mlajši pa spet nekoliko povečal. Delež rojenih v drugih krajih Tržaške

Tabela 13: Kraj rojstva intervjuvancev in njihovih prednikov po mestnem območju bivanja (v %)

	Trst	TS Ok.	FJK	ITA	SLO/HRV	Drugo
Int. skupaj	67,6	2,2	7,3	14,9	5,4	2,5
Predmestje	71,9	2,0	5,3	13,5	4,9	2,4
Središče	62,8	2,4	9,5	16,5	6,3	2,5
Mati skupaj	42,5	3,6	9,6	21,8	17,1	5,4
Predmestje	45,1	3,7	7,8	21,3	16,4	5,7
Središče	39,7	3,4	11,6	22,3	17,9	5,1
Oče skupaj	39,5	4,0	9,0	26,6	16,6	4,3
Predmestje	42,7	4,6	8,8	24,6	14,8	4,5
Središče	36,0	3,3	9,3	28,7	18,6	4,1
Babici skupaj	23,2	3,7	10,6	28,4	26,3	7,8
Predmestje	25,4	4,4	9,6	27,9	24,1	8,6
Središče	20,9	2,8	11,7	29,0	28,8	6,8
Dedka skupaj	23,4	3,9	10,0	30,9	23,8	8,0
Predmestje	25,4	4,5	9,0	30,3	22,2	8,6
Središče	21,4	3,3	11,1	31,6	25,5	7,1

pokrajine se je med meščani zmanjšal z okrog 2,5 % pri starejši in srednji generaciji na samo 1,5 % pri mlajši, medtem ko se je pri tej generaciji povečal delež rojenih v drugih krajih Dežele (na 10 %), ki je pri obeh drugih generacijah znašal 6,5–7 %. Delež rojenih v drugih italijanskih deželah je pri starejši generaciji znašal 12,5 %, se značilno povečal med pripadniki srednje generacije (na več kot 17 %) in znaša med pripadniki mlajše spet okrog 13,5 %. Značilne so spremembe deleža rojenih v slovenskem in hrvaškem zaledju: ta je znašal pri starejši generaciji več kot 12 %, ampak samo okrog 1,5 % pri ostalih dveh. Temu nasprotno se je pri mlajši generaciji z večjo zastopanostjo priseljencev vidneje povečal tudi delež rojenih v drugih evropskih državah (predvsem so to druge nekdanje jugoslovanske republike in druge vzhodno-evropske države): tam se je namreč rodilo več kot 6 % vprašanih iz te generacije.

Delež v Trstu rojenih staršev intervjuvancev je znašal le okrog 33 % pri starejši generaciji in okrog 45 % pri naslednjih dveh, pri njihovih starih starših pa je ta delež med starejšo in mlajšo generacijo enakomerno naraščal od okrog 21 % na okrog 27 %. Delež rojenih v tržaški okolici ni pokazal večjih variacij: še največje razlike smo opazili med pripadniki srednjega ge-

neracijskega razreda. Pri tej skupini se je v okoliških krajih Tržaške pokrajine namreč rodilo le 3 % mater in skoraj 4,5 % očetov, najverjetneje zato, ker je bilo v tej dobi med moškimi iz še vedno ruralne tržaške okolice več takih, ki so se preselili v mesto zaradi dela v industriji. Trend po povečanju je mogoče opaziti pri naslednjem izvornem območju, saj se je v drugih pokrajinah dežele Furlanije-Juljske krajine rodilo 8,5–10 % staršev starejše in srednje generacije, toda 10–13 % staršev mlajše generacije. Na istem območju se je rodilo 10–11 % babic in 9–11,5 % dedkov v anketo zajetih meščanov.

Mnogo večje in značilnejše, kot smo že nakazali, so razlike, ki zadevajo rojene v notranjosti Italije in slovensko-hrvaškem zaledju, dveh največjih priselivitvenih bazenov tržaškega prebivalstva. Pripadniki starejše generacije so navedli, da se je na prvem območju rodilo 19 % njihovih mater in več kot 26 % očetov, medtem ko je z območij sedanje Slovenije ali Hrvaške izhajalo kar 28 % mater in slabih 24 % očetov. Podatki kažejo na to, da ta generacija po svojem izvoru še vedno izhaja pretežno iz tistega zaledja, ki je tradicionalno »hranilo« tržaško demografsko rast v avstrijskem obdobju ter tudi v prvem povojnem obdobju zaradi emigracije italijansko govorečega prebivalstva iz Istre. Po drugi strani pa potrjuje tudi tradicionalno spolno strukturo priseljencev s tega območja, med katerimi so značilneje prevladovalе ženske, za razliko od priseljencev iz Italije, med katerimi so že v avstrijskem obdobju prevladovali moški. Ta izvorna struktura se med pripadniki srednje generacije že opazneje spremeni: v notranji Italiji se je namreč rodilo 25–27,5 % njihovih staršev in 31–34 % starih staršev, v slovensko-hrvaškem zaledju pa 12–14 % njihovih staršev in 20–24 % starih staršev, se pravi, da je bil pri tej generaciji notranje italijanski izvor za več kot deset odstotnih točk bolj zastopan kot slovensko-hrvaški. Bolj razčlenjena je izvorna struktura med pripadniki mlajše generacije: v notranji Italiji se je namreč rodilo okrog 18 % njihovih mater in 24 % očetov ter 29–31,5 % starih staršev, na območju današnje Slovenije ali Hrvaške pa samo okrog 9 % njihovih staršev in 17–21 % starih staršev (spodnjo mejo beležimo med dedki, zgornjo pa med babicami). Vidnejše spolne razlike pri »italijanski« izvorni strukturi staršev najverjetneje kažejo na to, da se zdaj s tega območja priseljujejo pretežno moški državni uslužbenci. Vsekakor je pri teh dveh glavnih izvornih območjih mogoče opaziti dva različna medgeneracijska trenda. Delež v Italiji rojenih prednikov se tako pri starših kot pri starih starših poveča na prehodu iz starejše v srednjo generacijo, nato pa ponovno upade, medtem ko delež tržaškega prebivalstva s predniki, rojenimi v slovensko-hrvaškem zaledju, stalno upada: pri starših se zmanjša z okrog 25 % na manj kot 10 %, pri starih starših pa z več kot 30

Tabela 14: Kraj rojstva intervjuvancev in njihovih prednikov po generacijski strukturi (v %)

	Trst	TS Ok.	FJK	ITA	SLO/HRV	Drugo
Int. star. gen.	63,2	2,4	7,1	12,4	12,4	2,5
Srednja gen.	71,0	2,3	6,3	17,2	1,4	1,8
Mlajša gen.	67,3	1,5	10,0	13,6	1,5	6,1
Mati star. gen.	34,1	3,7	10,4	18,9	28,0	4,9
Srednja gen.	47,2	3,0	7,9	25,0	11,8	5,1
Mlajša gen.	46,4	4,1	13,3	17,9	9,2	9,1
Oče star. gen.	33,0	3,5	9,4	26,4	23,8	3,9
Srednja gen.	43,1	4,3	8,4	27,5	13,7	3,0
Mlajša gen.	43,1	4,1	10,2	23,9	9,1	9,6
Babici star. gen.	20,9	3,5	11,0	24,6	32,3	7,7
Srednja gen.	23,7	3,7	10,3	30,9	23,9	7,5
Mlajša gen.	27,2	3,9	9,7	28,9	20,6	9,7
Dedka star. gen.	21,0	3,3	11,3	26,2	31,8	6,4
Srednja gen.	24,1	4,2	8,8	34,0	20,4	8,5
Mlajša gen.	26,8	3,4	10,5	31,4	16,7	11,2

na 20 % ali manj. Temu nasprotno se giblje delež rojenih prednikov v drugih državah, saj se ta med starejšo in mlajšo generacijo poveča pri starših z 4–5 % na več kot 9 %, pri starih starših pa z 6–8 % na 10–11 %.

V nadaljevanju smo poskusili ugotoviti, v kolikšni meri se tržaško slovensko prebivalstvo po svojem krajevnem izvoru razlikuje od zgoraj prikazanih splošnih značilnosti. V splošnem bi lahko rekli, da to skupino Tržčanov označuje višja stopnja avtohtonosti, saj je med tistimi, ki so se opredelili v izključni ali kombinirani obliki za slovensko narodnost, delež v Trstu rojenih oseb med respondenti za skoraj šest odstotnih točk višji od splošnega, pri njihovih starših in babicah za 7–8 odstotnih točk, pri dedkih pa celo za več kot deset odstotnih točk. Prav tako je med tržaškimi Slovenci mnogo višji delež tistih, ki so se rodili v tržaški okolici, in sicer za okrog deset odstotnih točk pri vseh generacijskih skupinah, za katere smo poiskali izvor. Glede rojenih v širšem slovenskem zaledju je treba pripomniti, da so slovenski respondenti v nasprotju s svojimi italijansko govorečimi someščani znali razlikovati med slovenskimi in hrvaškimi izvornimi območji, vseeno pa smo zaradi boljše primerjave ohranili doslej uporabljeno skupno slovensko-hrvaško območno opredelitev. Delež rojenih v tem »vzhodnem« tržaškem

Tabela 15: Kraj rojstva intervjuvancev in njihovih prednikov med slovenskim tržaškim prebivalstvom (skupini SLO in SLO+; v %)

	Trst	TS Ok.	FJK	ITA	SLO	Drugo
Intervjuvanci	72,1	11,5	3,3	4,9	4,9	3,3
Matere	50,0	14,5	8,1	1,6	21,0	4,8
Očetje	46,7	11,7	5,0	10,0	21,7	4,9
Babice	31,3	12,2	8,7	4,3	33,9	9,6
Dedki	36,4	14,0	5,6	5,6	32,7	5,7

zaledju (v okviru katerega obsegajo kraji v današnji Sloveniji vsaj 75 % navedb) ni med slovenskimi respondenti nič drugačen od splošnega, saj se je po drugi svetovni vojni pritok iz tega tradicionalnega priselitvenega bazena prenehal, je pa ta značilneje višji med njihovimi starši (za okrog 5 odstotnih točk) in starimi starši (za 8–9 odstotnih točk). Temu nasprotno je seveda pri tej skupini prebivalstva značilno nižji delež rojenih na drugih območjih dežele Furlanije-Julijske krajine (za 2–4 odstotne točke) in še zlasti v drugih italijanskih deželah (za 10 odstotnih točk pri respondenti in za 15–25 točk pri njihovih prednikih), pri čemer pa velja opozoriti na dejstvo, da je delež v Italiji rojenih očetov (10 %) značilno višji od deleža na istem območju rojenih mater (manj kot 2 %) in označuje poleg obsega mešanih gospodinjstev med slovensko tržaško populacijo tudi njihovo tradicionalno sestavo: matere so pretežno slovenske narodnosti, očetje pa italijanske. Pri deležu rojenih v drugih evropskih državah nismo zasledili večjih odstotkovnih razlik med slovenskimi in drugimi respondenti, vsekakor pa so bile med izvornimi območji navedene izključno nekdanje jugoslovanske republike.

Ker pa sodobno tržaško demografsko stvarnost v marsikaterem pogledu bolj označuje izseljevanje kot priseljevanje, smo s pomočjo informacije o kraju bivanja otrok v anketi zajetega prebivalstva poskusili ugotoviti, kako obsežen je ta pojav in kam je izseljevanje pretežno usmerjeno. Respondenti so navedli, da živi v Trstu okrog 80 % njihovih otrok (ta delež znaša nad 79 % med živečimi v predmestju in skoraj 82 % med tistimi v mestnem središču), kar pomeni, da se iz mesta tendenčno izseljuje približno petina Tržčanov. Ti so se skoraj enakovredno (po 4,5–6 %) odločali za odhod v druge države (predvsem v Veliko Britanijo, Belgijo, Francijo in ZDA), v druge italijanske dežele (predvsem v Lombardijo, Veneto in Lazio) in v tržaško okolico (predvsem v tradicionalno slovenske kraje v tržaški občini, v občino Milje in občino Devin-Nabrežina). Za približno polovico manjši (2,5 %) je delež otrok

Tržačanov, ki so se odločili za bivanje v drugih krajih dežele Furlanije-Juljske krajine, še manjši (manj kot en odstotek) pa delež živečih v Sloveniji.

Vsekakor so določene razlike med otroki prebivalcev mestnega središča in predmestja. Prvi se značilneje usmerjajo le v druge države in druge italijanske dežele, medtem ko drugi med svoje življenjske »destinacije« vključujejo še tržaško okolico in v večji meri tudi Slovenijo, kar je očitno posledica dejstva, da je na tem mestnem območju v večji meri zastopano slovensko prebivalstvo. Prav otroci te mestne skupine izkazujejo mnogo višjo »dispozicijo« k izseljevanju od svojih italijanskih sovrstnikov. Iz Trsta se je namreč izselilo skoraj 40 % otrok tržaških respondentov slovenske narodnosti: med temi se jih je največ (več kot 18 %) odločilo za bivanje v tržaški, še vedno pretežno slovenski okolici, okrog 9 % za bivanje v drugih pokrajinah Dežele, po okrog 4–5 % za bivanje v Sloveniji ali drugih državah, samo manjši del pa za bivanje v drugih italijanskih deželah. Ti podatki potrjujejo, da se »odliv« slovenskega mestnega prebivalstva nadaljuje oziroma krepi in da je izseljevanje ob zmanjšani stopnji asimilacije zdaj glavna nevarnost njegovega »odmiranja«. Glavni razlog za to lahko razberemo iz podatka, da se mestni Slovenci prioriteto odločajo za bivanje v bližnjem mestnem zaledju, kjer imata slovenski jezik in slovenska družba večje možnosti za svoje uveljavljanje. Ker navedeno zmanjševanje števila mestnih Slovencev zaradi izseljevanja oziroma »preseljevanja« v še vedno pretežno slovensko mestno okolico ne dobiva ustrezne nadomestitve s priselitvami, gre edino možnost za »zadrževanje« in morebitno povečevanje te mestne komponente poiskati v procesu že omenjene potencialne »deasimilacije« ali »nove asimilacije« iz mešanih in neslovenskih družinskih okolij vpisanih učencev in dijakov, do katere prihaja v šolah s slovenskim učnim jezikom.

Po drugi strani je prav izseljevanje mestnega prebivalstva v nekdanj popolnoma slovensko tržaško okolico prispevalo k radikalnemu preoblikovanju njene narodnostne podobe, kakor smo to podrobneje prikazali v nekem drugem delu.²⁷¹ Spremenjeno izvorno strukturo okoliškega prebivalstva potrjujejo tudi z anketo zbrani podatki, iz katerih lahko razberemo, da se je v Trstu rodilo skoraj 30 % živečih na tržaškem podeželju, medtem ko se je delež avtohtonega prebivalstva zmanjšal na samo okrog 37 %. Približno 17 % preostalega prebivalstva se je rodilo v drugih pokrajinah Dežele, okrog 10 % v slovensko-hrvaškem zaledju, po 3–4 % pa v drugih italijanskih deželah oziroma drugih državah. Če se dobršen del otrok v okolici živečih meščanov

271 Bufon, *Ethnos in topos*.

Tabela 16: Kraj bivanja otrok v razmerju s krajem bivanja in narodnostjo intervjuvanih oseb (v %)

	Trst	TS Ok.	FJK	ITA	SLO	Drugo
Skupaj mesto	80,4	4,4	2,5	5,8	0,8	6,1
Predmestje	79,4	5,6	2,4	5,4	1,4	5,8
Središče	81,5	3,1	2,5	6,3	0,2	6,4
SLO/SLO+	61,0	18,2	9,1	2,6	5,2	3,9
Okolica	20,7	42,6	13,3	3,5	16,5	3,4

odloča za »povratek« v Trst, pa se še vedno izrazitejši slovenski značaj tržaške okolice kaže tudi v tem, da se močno nadpovprečen delež otrok tu živečih oseb (skoraj 17 %) odloča za bivanje v Sloveniji. To nakazuje sicer pozitivno težnjo čezmejnega družbenega povezovanja med manjšinsko skupnostjo in matično državo, vendar ima za Slovence na Tržaškem tudi trajnejše negativne posledice: če se je skoraj petina otrok slovenskih mestnih družin preselila v bližnjo tržaško okolico, se je približno enak delež otrok v tržaški okolici živečih družin odločil, da svoj življenjski prostor poišče v Sloveniji.

SUBJEKTIVNA NARODNOSTNA IDENTITETA, MATERNI JEZIK IN ZNANJE SLOVENSKEGA JEZIKA MED RESPONDENTI

Toda poglejmo zdaj nekoliko podrobneje, kakšno etnično-jezikovno podobo mesta nam podaja sondaža. Začnimo s subjektivno narodno pripadnostjo, ki smo jo izpeljali iz odgovorov na vprašanje »Kateri etnično-jezikovni skupnosti čutite, da pripadate?«. V celotni Tržaški pokrajini se je od skupaj 1632 respondentov (na vprašanje ni želelo odgovoriti le 0,7 % vprašanih) pri »prvi izbiri« za italijansko skupnost opredelilo skoraj 85 %, za slovensko okrog 7 %, za furlansko ali nemško dober oziroma slab odstotek, za druge skupnosti pa preostalih dobrih 6 % vprašanih. Med slednjimi je bilo tudi več takih (skoraj 12 %), ki so se opredeljevali hkrati za več etnično-jezikovnih skupin, približno po ena petina je ob prvi izbrani dodala še italijansko ali slovensko, večina (okrog 40 %) pa neko drugo narodno pripadnost. V okviru te kar konsistentne skupine »drugače opredeljenih« sta se kar dve tretjini vprašanih odločili za »tržaško« ali njej podobno lokalno identiteto. Da bi tudi za to skupino pridobili natančnejšo etnično-jezikovno pripadnost, smo uporabili filter znanja jezika in slovenski narodni skupnosti pripisali

tiste, ki so navedli, da dobro govorijo slovensko, preostale pa italijanski. Po tem postopku in z upoštevanjem »kombiniranih« identitet smo pridobili pet glavnih narodnostnih skupin: 1. italijansko; 2. slovensko; 3. skupino, v kateri se primarni italijanski pridružuje še katera druga (neslovenska) identiteta; 4. skupino, v kateri se primarni slovenski pridružuje še katera druga identiteta ali je slovenska identiteta navedena kot dodatna, in 5. skupino tistih, ki se opredeljujejo izključno za katero drugo narodnost. Na kratko lahko zgoraj navedene skupine označimo s kraticami ITA, SLO, ITA+, SLO+ in Drugi.

V tržaškem mestnem okolju smo na ta način ugotovili, da se samo za italijansko narodnost opredeljuje skoraj 90 % vprašanih (dobrih 91 % v mestnem središču in dobrih 88 % v predmestju), za samo slovensko narodnost dobra 2 % vprašanih (točno 1 % v mestnem središču in 3,5 % v predmestju), za skupino SLO+ pa še dodatnih 2,5 % (skoraj 2 % v mestnem središču in dobre 3 % v predmestju); okrog 4 % vprašanih se opredeljuje za skupino ITA+ (skoraj 5 % v mestnem središču in 3,5 % v predmestju), samo 1,5 % pa za drugo narodnost (brez variacij med mestnima območjema). Če obe »slovenski« skupini združimo v eno samo, lahko torej povzamemo, da se v taki ali drugačni obliki za slovensko narodnost v Trstu opredeljuje slabih 5 % meščanov (2,6 % v mestnem središču in 6,7 % v predmestju). Kljub nizkim absolutnim številom lahko vendarle nakažemo nekaj tendenčnih podatkov glede razporeditve tistih, ki se v Trstu v celoti ali deloma identificirajo kot Slovenci. Kar 80 % tistih, ki se opredeljujejo samo za slovensko narodnost, živi v predmestju. Delež živečih v mestnem središču je nekoliko višji pri tistih, ki se hkrati opredeljujejo za slovensko in katero drugo narodnost (okrog 30 %), sicer pa živi v povprečju v mestnem središču le četrtnina tistih respondentov, ki se imajo za Slovence v izključni ali kombinirani obliki, večina mestnih pripadnikov slovenske skupnosti na Tržaškem pa je še vedno navezana na nekdanjo slovensko predmestje. Seveda je delež samoopredeljenega slovenskega prebivalstva precej višji v tržaški okolici, kjer je samo slovensko pripadnost navedlo skoraj 22 %, SLO+ pripadnost pa še dodatnih 7 % vprašanih.

Skladno z rezultati sonde SWG bi lahko torej zaključili, da se v Tržaški pokrajini samo za italijansko narodnost skupaj opredeljuje skoraj 83,6 %, za samo slovensko narodnost 6,3 %, za skupino SLO+ 3,4 %, za ITA+ 3,8 %, za druge narodnosti pa preostalih 2,9 % vprašanih. Podatki nam torej po eni strani potrjujejo, kar so pokazale že prejšnje ocene, in sicer da predstavlja slovensko prebivalstvo po samoopredelitvi le okrog 10 % prebivalcev Tržaške pokrajine. Hkrati nam analiza po starostnih razredih za mestno okolje pokaže, da se zgoraj prikazana narodnostna struktura tendenčno spreminja.

Med starejšo in mlajšo generacijo vprašanih opazamo namreč trend rahlega zmanjševanja deleža opredeljenih za samo italijansko identiteto (z 90 na 88,4 %). Opazno je tudi zmanjševanje deleža tako ali drugače za slovensko narodnost opredeljenih oseb (s 5,6 na 3,5 %) ob močnem povečanju deleža tistih, ki se v celoti ali deloma opredeljujejo za katero drugo narodnost (s 4,6 na polnih 8 %). Tu se očitno kaže vpliv priseljencev, ki so v zadnjem obdobju po eni strani bistveno prispevali k bolj multikulturni podobi mesta, po drugi pa slovenski skupnosti »odvzeli« vlogo največje manjšinske komponente.

Še bolj razčlenjena je slika, če za merilo identifikacije vzamemo materni jezik. V tem primeru je samo italijanski jezik navedlo slabih 83 % vprašanih (nekaj več kot 84 % v mestnem središču in dobrih 81 % v predmestju), samo slovenski jezik okrog 3 % vprašanih (le 1,6 % v mestnem središču in 4,1 % v predmestju), slovenski jezik v kombinaciji z italijanščino ali kakšnim drugim jezikom pa skupaj še okrog 4 % vprašanih (točno 3 % v mestnem središču in 5 % v predmestju), samo drug jezik ali drug jezik v kombinaciji z italijanščino pa preostalih nekaj več kot 10 % (okrog 11 % v mestnem središču in 9,5 % v predmestju). V taki ali drugačni obliki je torej slovenščino kot materni jezik navedlo skupaj točno 7 % Tržičanov: 4,7 % iz mestnega središča in 9,1 % iz predmestja. Za primerjavo naj navedemo, da se v okolici ta delež dvigne na 31,5 % (pri čemer je samo slovenščino kot materni jezik navedlo okrog 12 % vprašanih). Pri tej skupini respondentov so dokaj zanimive tudi medgeneracijske spremembe: pri starejši generaciji (sem sodijo osebe, rojene okrog leta 1945) je bila slovenščina v taki ali drugačni obliki materni jezik 9,4 % vprašanih, pri srednji in mlajši generaciji pa 5,5–6 % teh (torej s težnjo po rahlem povečanju med rojenimi okrog leta 1970 in rojenimi okrog leta 1995). Tako veliko odstopanje med starejšo in srednjo generacijo (razlika med deležema znaša kar 40 %) je treba najverjetneje pripisati že omenjenemu učinku povojnega kominformovskega razdora, ki je prvotni slovenski mestni populaciji odvzel dobršen del pripadnikov.

Križanje podatkov o narodnostni identiteti in maternem jeziku nam prav tako ponuja nekaj zanimivih informacij. To nam pokaže, da je med vprašanimi, ki so se opredelili za samo Italijane, skoraj 3 % takih, ki jim je bila slovenščina v taki ali drugačni obliki materni jezik. Podobno slovensko izvorno »kontaminacijo« je izkazalo skoraj 12 % sicer maloštevilnih respondentov, ki so navedli zgolj »drugo« (ne italijansko ne slovensko) narodnostno pripadnost. Po drugi strani je 31 % vprašanih, ki so se opredelili samo za Slovence, navedlo, da je bil njihov materni jezik tako slovenski kot italijanski, kar pomeni, da so izhajali iz mešanih družin. Tisti, ki so svojo slovensko

Tabela 17: Subjektivna narodnostna pripadnost respondentov (v %)

	TS Center	TS Predm.	Sk. TS	TS Okol.
ITA	91,3	88,3	89,6	60,0
SLO	1,0	3,5	2,3	21,8
SLO+	1,6	3,2	2,5	7,0
ITA+	4,7	3,5	4,1	2,7
Drugi	1,5	1,5	1,5	8,5

Tabela 18: Materni jezik respondentov (v %)

	TS Center	TS Predm.	Sk. TS	TS Okol.
ITA	84,3	81,4	82,8	57,4
SLO	1,6	4,1	2,9	12,1
SLO+	3,0	5,0	4,1	19,3
ITA+	8,7	7,6	8,1	2,2
Drugi	2,4	1,9	2,1	9,0

narodnostno pripadnost kombinirali z italijansko ali katero drugo, so izhajali iz še bolj kompleksnega družinskega okolja: okrog 21 % je bil materni jezik izključno italijanščina, okrog 30 % samo slovenščina, več kot 39 % tako slovenščina kot italijanščina, 9 % pripadnikov te skupine pa je celo izhajalo iz trojezičnega družinskega okolja, kjer se je ob slovenščini in italijanščini govoril še tretji jezik.

V nadaljevanju se bomo nekoliko dalj časa ustavili prav pri vprašanju poznavanja slovenskega jezika med tržaškimi meščani. Med intervjuvanci je okrog 5 % slovenščino govorilo dobro (3 % v mestnem središču in 7 % v predmestju), dodatnih 4,5 % je ta jezik govorilo na osnovni ravni (brez večjih variacij med mestnima območjema), 2,4 % vprašanih pa slovenščine ni govorilo, ampak so jo razumeli precej dobro (tudi v tem primeru brez večjih variacij med mestnima območjema). Zadnji skupini lahko združimo v kategorijo delnega obvladovanja slovenskega jezika, ki predstavlja na neki način »vstopno« okolje za tiste italijansko govoreče meščane, ki so se približali slovenskemu jeziku ali kulturi, v še večji meri pa verjetno »izstopno« okolje za delno asimilirano izvirno slovensko mestno prebivalstvo. Kakorkoli že, lahko rečemo, da se tistim 5 % Tržčanov, ki slovenski jezik govorijo dobro, pridružuje še okrog 7 % takih, ki slovenščino delno obvladujejo. Skupaj ta

Tabela 19: Znanje slovenskega jezika med respondenti (v %)

	TS Center	TS Predm.	Sk. TS	TS Okol.
Dobro	3,0	7,0	5,1	28,0
Delno	6,6	7,3	6,9	21,9
Slabo	22,8	19,6	21,2	23,1
Nič	67,6	66,1	66,8	27,0

jezik v Trstu torej dobro ali delno obvladuje točno 12 % prebivalcev (skoraj 10 % vprašanih v mestnem središču in dobrih 14 % v predmestju), pri čemer je razmerje med tistimi, ki slovenščino dobro ali delno obvladujejo v mestnem središču 1 : 2, v predmestju pa 1 : 1. Glede same distribucije slovenskih govorcev nam zbrani podatki povedo, da je v predmestju živel 62 % tistih, ki v celoti ali delno obvladajo slovenski jezik, in 71 % tistih, ki ta jezik govorijo dobro. V tržaški okolici so seveda navedeni deleži značilno višji: na tem tradicionalno slovenskem naselitvenem območju slovenščino dobro govori 28 %, delno pa še dodatnih 22 % vprašanih, kar nakazuje, če te podatke primerjamo z že prikazanim deležem oseb, ki se v taki ali drugačni obliki identificirajo za Slovence (29 %), da je treba skoraj celotno populacijo oseb z delnim znanjem slovenščine povezati s tistimi italijanskimi mestnimi priseljenci, ki se želijo bolje integrirati v tradicionalno slovensko kulturno okolje tržaškega podežlja.

Ker so med slovenskim mestnim prebivalstvom v preteklosti prevladoval predvsem ženske priseljenke iz bližnjega slovenskega zaledja, nas je zanimalo, ali je to spolno narodnostno nesorazmerje med tržaškimi meščani prisotno še danes. Ob pregledu podatkov bi to hipotezo v primeru mestnega središča lahko potrdili, saj je tu slovenščino dobro govorilo le 1,6 % moških in kar 4,1 % žensk, delno obvladovalo pa okrog 7 % moških in 6 % žensk. V predmestju je to razmerje že precej drugačno in bolj izenačeno, saj tu slovenski jezik dobro govori več kot 8 % moških in točno 6 % žensk, delno pa še okrog 6 % moških in dobrih 8 % žensk, kar bi verjetno lahko nakazovalo, da na tem mestnem območju rahlo prevladujejo mešani zakoni, v katerih ima slovenski moški partner italijansko partnerico. Mnogo bolj izenačeno je to razmerje, če upoštevamo tako tiste, ki ta jezik obvladajo dobro, kot osebe z nekoliko slabšim jezikovnim znanjem slovenščine: v to razširjeno skupino se v mestnem središču uvršča okrog 9 % moških in 10 % žensk, v predmestju 14 % moških in 14,5 % žensk, skupaj v Trstu pa 11,5 % moških in 12,5 % žensk. Za primerjavo naj navedemo, da v tržaški okolici slovenski

jezik dobro ali delno obvlada skoraj 54 % moških in dobrih 45 % žensk, kar znova nakazuje, da je tam struktura mešanih gospodinjestev obratna od tiste, ki je tradicionalno označevala mesto.

Skupaj v Trstu slovenski jezik dobro govori 5 % moških in žensk, delno pa še 6,5 % moških in 7,5 % žensk. V okolici ni opaznih razlik v spolni strukturi tistih, ki slovenščino govorijo dobro (27,5–28,5 %), je pa med osebami z delnim obvladovanjem slovenščine značilno več moških kot žensk (prvih je dobrih 26 %, drugih pa nekaj manj kot 17 %), kar bi nas lahko napeljalo k sklepu, da se tu pretežno italijansko govoreči moški v večji meri integrirajo v slovensko lokalno okolje kot njihove partnerice. Še verjetnejša pa je razlaga, da se na tem območju pogostejše srečujemo s primeri mešanih gospodinjestev, pri katerih slovenski partner živi z italijansko partnerico. Vsekakor lahko iz povedanega izluščimo še en podatek, in sicer delež oseb z dobrim znanjem slovenščine med vsemi, ki ta jezik tudi delno obvladajo. Ta znaša v mestnem središču zgolj 18 % pri moških in 41 % pri ženskah, v predmestju 59 % pri moških in 42 % pri ženskah, v okolici pa 51 % pri moških in 63 % pri ženskah.

Če pogledamo medgeneracijske variacije pri obvladovanju slovenskega jezika, ugotovimo, da se v Trstu delež tistih, ki ta jezik govorijo dobro, skoraj linearno zmanjšuje, in sicer s skoraj 7 % pri starejši generaciji na točno 3 % pri mlajši. Po drugi strani ostaja delež oseb z delnim znanjem slovenščine pri vseh treh generacijah skoraj enak (6,5–7,5 %), kar pomeni, da se skupni delež oseb z dobrim ali delnim znanjem slovenščine od starejše do mlajše generacije prav tako zmanjšuje, in sicer z več kot 13 % na točno 10 % vprašanih. Ob splošnem upadu deleža govorcev slovenskega jezika v mestu je treba opozoriti tudi na vse slabšo raven znanja tega jezika, saj je pri starejši generaciji znašalo razmerje med tistimi, ki so slovenščino govorili dobro, in tistimi, ki so ta jezik le delno obvladali, približno 1 : 1, pri mlajši generaciji pa že skoraj 1 : 2,5. Treba pa je tudi opozoriti na to, da gre pri mlajši generaciji za osebe, rojene med letoma 1987 in 2003, se pravi v času, ko se v šole s slovenskim učnim jezikom še ni vpisovalo toliko otrok iz mešanih in še zlasti povsem neslovenskih družinskih okolij, medtem ko se »učinek« povečanega obsega izobraževanja v slovenskem jezikovnem okolju že pozna v naslednji generaciji, kakor bomo videli v nadaljevanju.

Na tem mestu bomo pogledali še, kako se znanje slovenskega jezika povezuje z narodnostno pripadnostjo. V okviru skupine ITA slovenščino dobro govori en odstotek vprašanih, delno (na ravni osnovnega govornega znanja ali precej dobrega razumevanja) pa jo obvladuje dodatnih 6 % vprašanih, medtem ko 22 % respondentov italijanske narodnosti razume

le slovenske osnovne izraze. Mnogo boljše je poznavanje slovenščine med respondenti skupin ITA+ in Drugi: v tej skupini slovenščino dobro govori okrog 7 % vprašanih, delno pa še okrog 16 %. Pri tem je treba poudariti, da je bila približno tretjina pripadnikov prve mešane skupine oseb slovanskega izvora (predvsem so bili to Hrvati in Srbi), med Drugimi pa je bilo največ oseb angleškega, francoskega ali španskega porekla. V okviru samo slovensko opredeljenega mestnega prebivalstva slovenski jezik dobro govori okrog 83 % vprašanih, delno ga obvladuje okrog 7 %, približno 10 % pa razume samo osnovne pojme. To je morda kar presenetljiv podatek za tiste, ki so narodno pripadnost vajeni povezovati z jezikovno, vendar dovolj nazorno nakazuje, da se v sodobni urbani družbi narodnostna identiteta in jezikovna praksa ne ujemata vedno. To nam takoj potrjujejo še podatki o znanju slovenskega jezika pri respondenti skupine SLO+: med temi je slovenščino dobro govorilo 75 %, delno skoraj 19 %, slabo ali nič pa okrog 6 %, se pravi v manjšem obsegu kot pri »pravih« Slovincih.

KOLIKO SE SLOVENSKI JEZIK UPORABLJA V DOMAČEM OKOLJU IN KAKO SE PRENAŠA MED GENERACIJAMI

Izključno v slovenščini se doma pogovarja le 1,5 % Tržičanov (0,5 % v mestnem središču in 2,5 % v predmestju), skupaj z italijanščino pa to v domačem okolju uporablja še skoraj 3 % vprašanih (1,8 % v mestnem središču in 3,8 % v predmestju). V taki ali drugačni obliki je torej slovenski jezik zastopan v okviru nekaj več kot 4 % tržičkih gospodinjstev (2,3 % v mestnem središču in 6,3 % v predmestju). Tudi v tem pogledu opažamo določeno zmanjševanje uporabe slovenskega jezika, saj se je izključna raba slovenskega jezika v domačem okolju med starejšo in mlajšo generacijo zmanjšala z 1,5 % na samo en odstotek, skupaj z njegovo delno uporabo ob italijanščini pa s 3,4 % na točno 3 %. Razmerje med eno ali drugo rabo slovenskega jezika kaže tudi, kolikšen delež pričakovanega slovenskega prebivalstva živi v izključno slovenskem ali narodnostno mešanem družinskem okolju. V »čistem« slovenskem družinskem okolju je torej med tistimi, ki so doma v taki ali drugačni obliki uporabljali slovenski jezik, živelo 25–30 % respondentov starejše in mlajše generacije ter več kot 40 % respondentov srednje. Treba pa je opozoriti, da so absolutna števila, iz katerih smo izpeljali te deleže, dokaj nizka, zato ti bolj nakazujejo kakor dokazujejo neko konkretno stanje.

Vsekakor pa ni zanemarljiv podatek, da se pripadniki skupine SLO v polovici primerov doma pogovarjajo samo v svojem jeziku, 40 % teh oseb v družinskem okolju govori tako slovensko kot italijansko, preostala desetina pa samo italijansko. Precej drugačna je domača raba jezika v okviru skupine SLO+: med temi večina (skoraj 49 %) doma govori izključno italijansko, dobrih 15 % izključno slovensko, več kot 30 % uporablja tako slovenščino kot italijanščino, 6 % pa italijanščino in kateri drug jezik. Le okrog odstotek tistih, ki se opredeljuje samo za Italijane, doma govori tudi v slovenskem jeziku, tega jezika pa v domačem okolju ne uporablja noben pripadnik drugih narodnostnih skupin.

Ker je uporaba slovenskega jezika v družinskem okolju zelo odvisna od tega, ali ga tudi partner obvladuje, smo poskusili ugotoviti, koliko tržaških respondentov ima partnerja ali partnerico, ki govori ali razume ta jezik. Točno 9 % vprašanih v partnerski zvezi je povedalo, da njihov partner dobro govori slovensko (skoraj 7 % v mestnem središču in 11 % v predmestju), osnovno znanje tega jezika ali dobro pasivno razumevanje pa izkazuje še skoraj 6 % partnerjev (brez večjih variacij med mestnima območjema). Dobro ali delno torej obvlada slovenski jezik skupaj malo manj kot 15 % partnerjev vprašanih oseb, skoraj 12 % v mestnem središču in okrog 17 % v predmestju, brez večjih odstopov med starostnimi razredi. Če znanje slovenskega jezika partnerja

Tabela 20: Pogovorni jezik v družinskem okolju (v %)

	TS Center	TS Predm.	Sk. TS	TS Okol.
ITA	91,1	89,1	90,1	63,6
SLO	0,5	2,5	1,5	12,6
SLO+	1,8	3,8	2,8	15,0
ITA+	5,8	4,2	5,0	1,8
Drugi	0,8	0,4	0,6	7,0

Tabela 21: Znanje slovenskega jezika med partnerji respondentov (v %)

	TS Center	TS Predm.	Sk. TS	TS Okol.
Dobro	6,8	11,0	9,0	21,4
Delno	4,9	6,2	5,6	27,8
Slabo	12,7	11,9	12,3	14,9
Nič	75,6	70,9	73,1	35,9

primerjamo z narodnostno identiteto respondentov, ugotovimo, da je imelo več kot dve tretjini vprašanih, ki so se opredelili za samo slovensko narodnost, partnerja z dobrim znanjem slovenščine. Med respondenti skupine SLO+ je imela partnerja z dobrim znanjem slovenščine dobra tretjina, z delnim znanjem tega jezika pa še 27 %. Iz povedanega precej jasno izhaja, da se bolj »celovita« slovenska narodnostna identiteta veliko lažje ohranja in prenaša v jezikovno homogenih družinskih okoljih, medtem ko jezikovno mešana družinska okolja dokaj naravno »producirajo« oziroma »reproducirajo« tudi mešane ali kombinirane oblike narodnostne pripadnosti. V skupini respondentov, ki so se opredelili za izključno Italijane, je imelo partnerja z dobrim znanjem slovenščine skoraj 6 % vprašanih, z delnim znanjem pa še 5 %, kar pomeni, da so slovenske jezikovne prvine v taki ali drugačni obliki »kontaminirale« dobro desetino italijansko opredeljenih tržaških prebivalcev s partnersko zvezo. Partnerja z dobrim ali delnim znanjem slovenščine je imelo kar 16 % vprašanih, ki so se opredelili za drugo narodno pripadnost ali so to povezovali z italijansko.

Poglejmo zdaj, v kolikšni meri se znanje slovenskega jezika prenaša z intervjuvancev na njihove otroke. Tu se zadeve nekoliko zakomplicirajo, saj so navedbe pokazale veliko število različnih možnih kombinacij. Pri mnogih družinah so namreč starši znanje slovenščine svojih otrok ocenili dokaj neenotno: eden izmed njihovih otrok je morda ta jezik govoril dobro, drugi le deloma, tretji pa malo ali nič. Z združevanjem teh različnih možnosti smo pridobili nekaj osnovnih skupin: pri 5,8 % vprašanih so vsi otroci dobro govorili slovenščino; 1,4 % je imelo nekatere otroke, ki so slovenščino govorili dobro, in druge, ki so imeli le osnovno govorno znanje ali celo nobenega znanja tega jezika; otroke s samo delnim znanjem slovenščine (na ravni osnovne govorne sposobnosti ali dobrega razumevanja) je imelo 2,6 % vprašanih; otroke tako z delnim kot slabšim ali nikakršnim znanjem slovenščine je imelo 1,1 %; otroke, ki so slovenski jezik le malo obvladali, je imelo 5,3 %, medtem ko je otroke, pri katerih so nekateri ta jezik malo obvladali, drugi pa nič, imelo 2,3 % vprašanih. Navedene skupine smo združili v tri kategorije: družine z otroki, ki imajo vsi dobro znanje slovenščine (5,8 %), družine, v katerih ima del otrok dobro ali vsaj delno znanje slovenščine, drugi del pa le delno ali nobenega (5,2 %), in družine z otroki, ki imajo le skromno ali skromno do nikakršno znanje tega jezika (7,6 %). Preostalih dobrih 81 % vprašanih je navedlo, da nobeden izmed njihovih otrok nima niti skromnega znanja slovenskega jezika.

Če pa upoštevamo znanje slovenščine med posameznimi otroki, ugotovimo, da jih 7 % ta jezik dobro govori (okrog 4 % v mestnem središču in

9 % v predmestju), osnovno pogovorno znanje ali dovolj dobro razumevanje slovenščine pa je po mnenju vprašanih imelo še 3 % otrok (2,5 % v mestnem središču in 3,5 % v predmestju). Skupaj je torej desetina otrok mestnih respondentov v polni ali delni obliki obvladovala slovenski jezik, natančneje slabih 7 % v mestnem središču in skoraj 13 % v predmestju. Seveda je ta delež največji med respondenti, ki se opredeljujejo samo kot Slovenci: točno 90 % vprašanih te skupine je imelo otroke z dobrim znanjem slovenskega jezika. Bolj razčlenjeno je bilo jezikovno znanje otrok pripadnikov skupine SLO+: v tem primeru je skoraj 70 % vprašanih navedlo, da njihovi otroci slovenščino dobro govorijo, približno 11 %, da imajo ti osnovno govorno sposobnost, preostalih 20 % pa da njihovi otroci slabo ali sploh ne obvladujejo tega jezika. Med osebami, ki so se opredelile za samo italijansko identiteto, je imelo otroke z dobrim ali delnim znanjem slovenskega jezika 4,5 %, med osebami, ki so italijansko identiteto kombinirale z drugo, in tistimi, ki so se v celoti opredelili za neko drugo narodnost, pa je imelo otroke z dobrim ali delnim znanjem slovenskega jezika skoraj 9 % vprašanih.

Kakor smo že omenili, se prav pri sedanji najmlajši generaciji Tržičanov dobro zaznava »učinek« povečanega obiskovanja šol s slovenskim učnim jezikom, saj je bil delež vprašanih z otroki, ki dobro govorijo slovensko, pri starejši in srednji generaciji enak in skladen z zgoraj navedenim povprečjem (7 %), pri mlajši generaciji pa se ta skoraj podvoji in preseže 13 %. Zanimiv je tudi trend, ki ga razkrije generacijska analiza podatkov: tendenčno zmanjševanje deleža otrok s samo delnim znanjem slovenščine. Ta je znašal skoraj 5 % pri starejši generaciji, 2 % pri srednji in samo odstotek pri mlajši. Iz povedanega bi lahko sklepali, da se med tržaškim prebivalstvom zmanjšuje delež otrok, ki so svoje znanje slovenskega jezika pridobivali zgolj v neformalnem, pretežno družinskem okolju, vidno pa se povečuje delež tistih, ki so to znanje pridobivali v šoli. Če seštejemo delež otrok z dobrim in delnim znanjem slovenščine, ugotovimo še eno značilnost oziroma potrditev nekaterih splošnih opažanj. Med rojenimi v predvojnem ali prvem povojnem obdobju je dobro ali delno

Tabela 22: Znanje slovenskega jezika med otroki respondentov (v %)

	TS Center	TS Predm.	Sk. TS	TS Okol.
Dobro	4,2	9,2	6,9	22,9
Delno	2,5	3,5	3,0	28,8
Slabo	6,3	7,0	6,7	11,6
Nič	87,0	80,3	83,4	36,7

znanje slovenskega jezika imelo okrog 11 % njihovih otrok, med rojenimi v obdobju 1957–1986 samo dobrih 8 %, med rojenimi v obdobju 1987–2003 pa več kot 14 %. Pri zadnji skupini so sicer absolutna števila premajhna, da bi lahko navedene deleže upoštevali brez zadržkov, vendar vseeno dovolj jasno nakazujejo »tihi« asimilacijski trend, ki smo mu bili v mestnem okolju priča v drugi polovici prejšnjega stoletja, in znake »preporoda« oziroma širjenja znanja slovenskega jezika pri najmlajši generaciji, rojeni po letu 2000. Pri tej generaciji je namreč delež otrok z dobrim ali delnim znanjem slovenskega jezika pravič večji kakor pri njihovih starših.

Da bi dobili boljši vpogled v proces medgeneracijskega prenosa slovenskega »elementa« v tržaški stvarnosti, smo od respondentov poskusili izvedeti še, kolikšno je bilo znanje slovenskega jezika njihovih staršev in starih staršev. Na splošno je imelo v Trstu okrog 8 % vprašanih starše z dobrim znanjem slovenščine in še okrog 7 % starše z delnim znanjem tega jezika, kar pomeni, da iz povsem ali delno slovensko govorečih družinskih okolij izhaja skupaj približno 15 % meščanov. Podrobnejši pregled nam razkrije določene razlike med mestnimi območji in spoloma staršev. V mestnem središču je približno isti delež vprašanih (5,5 %) navedel, da sta tako oče kot mati slovenščino govorila dobro, delno znanje tega jezika pa naj bi po njihovih navedbah imelo še 7,5 % mater in 5,5 % očetov, kar pomeni, da naj bi na tem mestnem območju iz popolnoma ali delno slovensko govorečih družinskih okolij izhajalo 11–13 % prebivalcev. V predmestju je več kot 11 % vprašanih imelo mamo in okrog 10 % očeta z dobrim znanjem slovenščine, delno znanje tega jezika pa je imelo še približno 6 % očetov in 9 % mater. Slovenski družinski izvor je torej mogoče pripisati skupaj 17–19 % prebivalcem.

Bolj zapleten je seveda jezikovni izvor na ravni starih staršev. Po mnenju vprašanih je na splošno slovensko dobro govorilo 10,5–11,5 %, delno pa še 6–7 % materinih staršev in okrog 10 % oziroma 5 % očetovih staršev, kar pomeni, da se tudi na tej ravni poznajo tiste že omenjene spolne razlike v narodnostni strukturi, ki so bile značilne za Trst. Povedano potrjuje podatek, da je v mestnem središču po navedbah vprašanih delno ali dobro govorilo slovensko 13–15 % materinih staršev in 10–11 % očetovih staršev, v predmestju pa 19–22 % materinih staršev in 17–20 % očetovih staršev. Razmiki med vejama znašajo od tri do štiri odstotne točke v mestnem središču in samo dve odstotni točki v predmestju. Če iz teh podatkov izpeljemo neko srednje število, lahko ugotovimo, da je imelo skupaj stare starše z dobrim ali delnim znanjem slovenskega jezika več kot 16 % vprašanih, od tega več kot 12 % v mestnem središču in skoraj 20 % v predmestju.

Tabela 23: Znanje slovenskega jezika med starši respondentov (v %, srednje vrednosti navedb za očeta in mater)

	TS Center	TS Predm.	Sk. TS	TS Okol.
Dobro	5,4	10,6	8,1	26,5
Delno	6,5	7,3	7,0	24,2
Slabo	6,8	8,1	7,5	7,7
Nič/Ne ve	81,3	74,0	77,4	41,6

Tabela 24: Znanje slovenskega jezika med starimi starši respondentov (v %, srednje vrednosti navedb za vse štiri prednike)

	TS Center	TS Predm.	Sk. TS	TS Okol.
Dobro	7,2	13,2	10,4	30,3
Delno	5,2	6,4	5,8	18,4
Slabo	4,3	4,7	4,5	5,9
Nič/Ne ve	83,3	75,7	79,3	45,4

V nadaljevanju smo poskusili z generacijsko analizo bolje razčleniti časovno umestitev navedb. Izdelali smo srednje deleže respondentov, ki so navedli, da so njihovi predniki dobro ali delno obvladali slovenski jezik, in tako ugotovili, da je na ravni starih staršev ta delež od starejše do mlajše generacije padel z več kot 18 na dobrih 14 %, pri starših pa z 19 na točno 10 %. To pomeni, da se je v približno polstoletnem obdobju med tržaškimi meščani delež oseb s slovenskimi starimi starši zmanjšal za približno petino, delež oseb s slovenskimi starši pa za skoraj polovico. Vendar upad ni bil linearen. Pri starih starših se je ta delež zmanjšal predvsem na prehodu s starejše generacije na srednjo (z več kot 18 na okrog 15 %), medtem ko je do drugega vidnejšega preskoka prišlo pri mlajši generaciji respondentov, in sicer med njihovimi starimi starši in starši (z več kot 14 na 10 %). To si lahko lažje razložimo, če določimo približno obdobje rojstva posameznih generacijskih skupin: do prvega izrazitejšega upada je prišlo med generacijo tistih, ki so se rodili še v avstrijskem obdobju, in tistih, ki so se rodili v začetku 20. stoletja, kar je povezano s fašistično raznarodovalno prakso. Do drugega povečanega zmanjševanja je prišlo med generacijo rojenih okrog leta 1930 in generacijo rojenih okrog leta 1960, zato je v glavnem posledica kominformovskega razkola, ki je znova »zdesetkal« število tistih slovensko govorečih tržaških prebivalcev, ki so nekako »preživeli« fašistično obdobje. Z upoštevanjem tako

pridobljenih srednjih vrednosti lahko ocenimo tudi približni odstotek oseb, ki so v Trstu v različnih obdobjih dobro ali delno obvladovale slovenski jezik: na prehodu iz 19. stoletja v 20. jih je bilo približno 18–19 %, okrog leta 1930 približno 14 %, okrog leta 1960 pa 10 %.

Preverili smo tudi, kakšen je družinski izvor pripadnikov različnih tržaških narodnostnih skupin. Med respondenti izključno slovenske narodnosti je imelo okrog 83 % matere in 73 % očete, ki so dobro govorili slovenski jezik, ter približno 13,5 % staršev obeh spolov z delnim znanjem tega jezika. Zgoraj navedene spolne razlike jasno dokazujejo, da se narodnostna identiteta najpogosteje prenaša po materini strani. Skupaj je iz povsem ali delno slovenskega družinskega okolja torej v povprečju izhajalo okrog 92 % slovensko samoopredeljenih Tržčanov. V okviru skupine SLO+ je matere z dobrim znanjem slovenščine imelo 65 %, z delnim pa še okrog 15 % vprašanih, medtem ko je za očete tako znanje slovenskega jezika navedlo skoraj 49 oziroma 12 % vprašanih. Pri tej skupini so torej spolne razlike še izrazitejše. Skupaj je iz povsem ali delno slovenskega družinskega okolja izhajalo v povprečju 70 % pripadnikov te skupine. Med italijansko opredeljenimi meščani je imelo okrog 4,5 % vprašanih starše, ki so dobro govorili slovenski jezik, in okrog 6,5 % starše z delnim znanjem tega (v obeh primerih ni bilo značilnejših razlik med spoloma). To pomeni, da je iz povsem ali delno slovenskega družinskega okolja izhajalo v povprečju 11 % večinskega, italijansko samoopredeljenega tržaškega prebivalstva, kar lepo izraža stopnjo še vedno potekajočega asimilacijskega procesa v mestu. Slovenski »element« je bil kar dobro zastopan tudi med tistimi, ki so se identificirali z italijansko ali katero drugo narodnostjo oziroma izključno s katero drugo narodnostjo. 11–14 % vprašanih iz te skupine je navedlo, da njihovi starši slovenščino govorijo dobro, delno pa še 5,5–8,5 %. Skupaj je iz povsem ali delno slovenskega družinskega okolja izhajalo v povprečju 20 % pripadnikov te skupine.

Podobno je s starimi starši: delno ali dobro slovensko govoreče prednike je imelo v povprečju 90 % slovensko opredeljenih respondentov (več kot 91 % po materini in okrog 88 % po očetovi strani), 68 % pripadnikov skupine SLO+ (skoraj 80 % po materini in okrog 58 % po očetovi strani), dobrih 12 % italijansko opredeljenih respondentov (približno 13,5 % po materini in 11,5 % po očetovi strani) in okrog 22,5 % tistih, ki so se identificirali z italijansko ali katero drugo narodnostjo oziroma izključno s katero drugo narodnostjo (24 % po materini in 21 % po očetovi strani). Kakor je razvidno iz podatkov, so bile pri starih starših spolne razlike pri obvladovanju slovenskega jezika še veliko opaznejše kot pri starših v anketi zajetega prebivalstva. V večini obrav-

navanih skupin so znašale od dve do štiri odstotne točke, pri skupini SLO+ pa celo več kot dvajset odstotnih točk. To pomeni, da je za pripadnike te skupine značilno, da izhajajo iz ponavljajočih se narodnostno mešanih družinskih okolij, saj smo iste spolne razlike v deležih opazili tudi pri njihovih starših. Z drugimi besedami: otroci narodnostno mešanih zakonov bodo po vsej verjetnosti tudi sami oblikovali narodnostno in jezikovno mešano družinsko okolje. Primeri narodnostno in jezikovno mešanih izvornih družinskih okolij postajajo zdaj številčnejši tudi v okviru skupine SLO, kakor izhaja iz podatka, da ima več kot 40 % oseb iz te skupine neslovensko govorečega partnerja. Iz navedenih podatkov lahko končno izračunamo, da izhaja iz narodnostno oziroma jezikovno mešanih družinskih okolij približno desetina pripadnikov skupine SLO in približno tretjina pripadnikov skupine SLO+. V obeh primerih oziroma v vseh teh mešanih družinskih okoljih pa bodo v večini (60 %) primerov zastopnice slovenske jezikovne komponente matere.

S pomočjo tabel 25 in 26, kjer smo znanje slovenskega jezika križali s subjektivno narodnostno pripadnostjo in starostnimi razredi, lahko izpeljemo še nekatere dodatne ugotovitve. Pri skupini italijansko opredeljenih respondentov vidimo, da jih je kar okrog 12 % imelo slovenske stare starše in 11 % slovenske starše. Približno 7–8% teh respondentov in njihovih partnerjev dobro ali delno obvlada slovenski jezik, podobno jezikovno sposobnost pa ima le slabih 5 % njihovih otrok. Iz povedanega lahko povzamemo, da je dosedanja stopnja zmanjševanja teh deležev oziroma stopnja medgeneracijske asimilacije med ravno staršev do ravni vprašanih ter med temi in njihovimi otroki v okviru te večinske skupine dokaj konstantna in znaša približno 40 %. Ta delež je zelo blizu tistemu, do katerega smo prišli v statistični obdelavi, o kateri je bilo govora v prejšnjem poglavju. Pri mnogo manjši skupini slovensko opredeljenih respondentov ni prišlo do podobnega trenda, je pa očitno povečanje njihovega vključevanja v medetnične partnerske zveze, saj ima zdaj partnerja z zelo skromnim ali nikakršnim znanjem slovenskega jezika, kakor smo omenili, več kot 40 % v Trstu živečih Slovencev. Kot kaže, ta pojav zaenkrat ne vpliva na raven obvladovanja slovenskega jezika pri otrocih iz tovrstnih zvez, bo pa najverjetneje v prihodnje zmanjšal obseg izključno slovensko opredeljenih oseb in povečal skupino tistih, ki se ob slovenski opredeljujejo za še katero drugo, največkrat seveda italijansko narodnost.

Za to »mešano« skupino SLO+, ki je po tu zbranih podatkih enako obsežna kot skupina SLO, je značilno predvsem to, da v kar izraziti meri izhaja iz ponavljajočih se medetničnih zvez, pri katerih vidno prevladujejo slovensko govoreče partnerice. Skupno število oseb z določenim znanjem slo-

Tabela 25: Delež oseb z dobrim ali delnim znanjem slovenskega jezika med različnimi narodnostnimi skupinami respondentov ter njihovimi sorodniki

	ITA	SLO	SLO+	ITA+/Druga
Intervjuvanec	6,9	89,7	93,7	23,1
Mati	10,6	96,6	79,4	20,0
Oče	11,4	86,6	60,6	20,0
St. starši po materi	13,4	91,4	78,5	24,1
St. starši po očetu	11,4	87,7	57,6	21,0
Partner	8,0	56,7	63,7	12,9
Otroci	4,5	88,1	80,0	8,8

Tabela 26: Generacijska struktura respondentov ter njihovih sorodnikov, ki imajo dobro ali delno znanje slovenskega jezika (v %)

	Mlajša (do 35 let)	Srednja (35-64 let)	Starejša (65 let in več)
Intervjuvanec	10,0	12,1	13,2
Mati	9,0	14,6	18,6
Oče	11,0	13,0	19,1
Stari starši po materi	14,0	17,2	19,4
Stari starši po očetu	14,8	13,1	17,1
Partner	11,1	11,4	10,8
Otroci	14,4	8,4	11,3

venskega jezika pri tej skupini ni prav nič manjše od znanja »čistih« Slovencev ali ga celo presega, saj srečamo tu sicer manj takih, ki so večji slovenskega knjižnega jezika, in več takih, ki imajo osnovno govorno znanje slovenščine ali ta jezik precej dobro razumejo. To znanje se, kot kaže, celo izboljšuje, najverjetneje zaradi povečanega obiska šol s slovenskim učnim jezikom, saj je tako med respondenti kot njihovimi otroci dobro ali delno znanje slovenščine značilno višje zastopano kot med njihovimi starši ali starimi starši. Čeprav se ne izraža z neko tudi samo delno slovensko narodnostno samoopredelitvijo, je slovenska jezikovna komponenta končno kar vidno zastopana tudi v skupini tistih, ki svojo italijansko narodno pripadnost kombinirajo še s katero drugo oziroma se za to tudi v celoti opredeljujejo. Značilno za to skupino je, da je vsaj delno slovenski jezik obvladalo 20–25 % njenih pripadnikov od ravni starih staršev do ravni respondentov. Ti pa imajo le v redkih primerih

partnerja z isto jezikovno kompetenco in se v še manjši meri odločajo, da bodo to prenesli na svoje otroke, saj jih manj kot desetina vsaj delno obvlada slovenski jezik. Očitno so mnogo bolj zainteresirani za večjo integracijo v italijansko večinsko družbo ali učenje sebi in svojim ambicijam primernejšega tujega jezika.

Zanimiv je tudi vpogled v medgeneracijski prenos vsaj delnega znanja slovenskega jezika v različnih časovnih obdobjih, ki jih reprezentirajo starostni razredi, v katere smo porazdelili respondente. Delež oseb s tem jezikovnim znanjem je med generacijo rojenih nekako do konca avstrijske dobe (starši in stari starši pripadnikov starejše generacije) znašal 18–19 % in se je z generacijo rojenih nekako od leta 1945 naprej (respondenti starejše generacije in njihovi otroci) zmanjšal na 11–13 % oziroma za približno tretjino. Iz navedb respondentov srednje generacije je mogoče razbrati, da je isti delež pri njihovih starših in starih starših (se pravi oseb, rojenih nekako v prvi polovici 20. stoletja) znašal 14–15 %, se do njihove generacije (to so osebe, rojene v obdobju 1955–1985) zmanjšal na že omenjenih »povojnih« 11–12 % ali za približno petino, do generacije njihovih otrok (rojenih nekako od leta 1990 naprej) pa na 8–9 % ali še za približno četrtno. Podobne začetne deleže lahko ugotovimo iz navedb pripadnikov mlajše generacije (rojenih po letu 1985): pri njihovih starih starših (rojenih okrog leta 1925) je ta delež znašal okrog 14,5 %, upadel do generacije njihovih staršev (rojenih okrog leta 1960) na okrog 10 % ali za skoraj tretjino in ostal na isti ravni še do generacije respondentov, vendar se pri njihovih otrocih tendenčno spet povečuje na izhodiščno raven, se pravi ponovno do okrog 14,5 %. Kot lahko vidimo, so dinamike medgeneracijskega prenosa slovenskega »elementa« pri vsakem starostnem razredu nekoliko različne, čeprav lahko pri njih identificiramo nekaj ponavljajočih se zaporedij, s pomočjo katerih je mogoče, kakor smo že ugotovili, postaviti nekaj dokaj verodostojnih ocen o deležu pričakovanega slovenskega prebivalstva v posameznih obdobjih. Vsem skupen pa je tudi proces medgeneracijskega zmanjševanja tega »elementa«. Od ene generacije do druge se je namreč delež oseb, ki so v taki ali drugačni obliki obvladovale slovenski jezik, v prejšnjem stoletju zmanjšal za 20–30 %, le pri zadnji generaciji se zdaj med tržaškim prebivalstvom spet kaže trend po ponovnem povečanju tega deleža.

OBISKOVANJE ŠOL S SLOVENSKIM UČNIM JEZIKOM, UPORABA TEGA V DRUŽBI IN VEZI S SLOVENSKIM PROSTOROM

Ker je ta pozitiven trend predvidoma predvsem rezultat povečanega vpisa otrok iz mešanih ali povsem neslovenskih družin v mestne šole s slovenskim učnim jezikom, smo poskusili z vprašalnikom nekoliko podrobneje proučiti tudi to področje. Po navedbah respondentov je tovrstne šole (tudi samo delno) skupaj obiskovalo 6,4 % mestnih prebivalcev, natančneje 3,5 % v mestnem središču in 8,9 % v predmestju. Za primerjavo naj navedemo, da je v tržaški okolici ta delež znašal 40 %. Dejansko pa je med temi le dobra polovica (53 %; v predmestju 54 % in točno polovica v mestnem središču) opravila celoten izobraževalni proces oziroma vse stopnje šolanja do vključno višjih srednjih šol. Približno 30 % vprašanih (32 % v mestnem središču in 28 % v predmestju) je obiskovalo le slovenski vrtec in/ali petletno osnovno šolo, preostalih 18 % pa je v šolah s slovenskim učnim jezikom dokončalo obvezno prvostopenjsko izobraževanje. Pomemben je tudi podatek, da je 75 % tistih, ki so obiskovali tovrstne šole v celoti, in 73 % tistih, ki so jih obiskovali le določen čas, živelo v tržaškem predmestju.

Če te podatke primerjamo z zgoraj že omenjenimi navedbami v zvezi z znanjem slovenskega jezika med respondenti, lahko ugotovimo, da je delež tistih, ki so vse stopnje šolanja opravili v šolah s slovenskim učnim jezikom (skupaj 3,4 % vprašanih, 1,8 % v mestnem središču in 4,8 % v predmestju), značilno nižji od deleža tistih, ki so navedli, da dobro govorijo slovenski jezik. Po eni strani bi lahko zaključili, da si dobršen del (30–40 %) govorcev slovenskega jezika to znanje pridobi oziroma ga »ohrani« s pomočjo neformalnih oblik jezikovnega prisvajanja v družinskem in drugem družbenem okolju, po drugi strani pa tudi to, da enak delež »pričakovane« slovenskega tržaškega prebivalstva šolanja v slovenskem jeziku ne opravlja v celoti. Podobno razmerje opazamo med respondenti, ki slovenski jezik obvladajo delno (imajo osnovno pogovorno sposobnost, vendar jezik dobro razumejo), in tistimi, ki so šole s slovenskim učnim jezikom obiskovali le deloma, saj jih je med prvimi le nekaj več kot 40 % tovrstne šole v delni obliki tudi obiskovalo. Je pa pri tej skupini tržaškega prebivalstva opazno mnogo večje razhajanje med obema mestnima območjema: v predmestju je slovenske šole deloma obiskovalo okrog 55 % oseb, ki le delno obvladajo slovenski jezik, v mestnem središču pa samo dobra četrtina (27 %).

Tabela 27: Obiskovanje šol s slovenskim učnim jezikom med respondenti (v %)

	TS Center	TS Predm.	Sk. TS	TS Okol.
V celoti	1,8	4,8	3,4	12,8
Samo prva stopnja	0,6	1,6	1,1	17,9
Samo vrtec ali OŠ	0,5	1,9	1,3	8,8
Ne	97,1	91,7	94,2	60,5

Ta vidik smo poglobili tako, da smo podatke o izbiri jezika šolanja primerjali s subjektivno narodno pripadnostjo. Približno en odstotek respondentov, ki so se opredelili samo za italijansko narodnost, je v šolah s slovenskim učnim jezikom opravilo celoten izobraževalni proces do univerzitetne ravni, dodatnih 1,6 % pa je na teh šolah opravilo le nekatere stopnje izobraževanja, večinoma osnovno šolo ali vrtec. Slovenskih šol ni niti v delni obliki obiskoval noben respondent, ki je svojo italijansko pripadnost kombiniral še s katero drugo (neslovensko). Prav tako je te šole obiskoval le skromen delež (slabih 6 %) tistih, ki so se opredelili zgolj za neko »tretjo« narodnost, se pravi ne slovensko ne italijansko, čeprav so v tem primeru absolutna števila premajhna, da bi bila zares reprezentativna. Med respondenti, ki so se opredelili samo za Slovence, sta celotno šolanje v slovenskem jeziku opravili točno dve tretjini, samo prvostopenjsko izobraževanje pa okrog 13 % vprašanih. To pomeni, da šol s slovenskim učnim jezikom sploh ni obiskovala kar petina oseb te skupine. Še opaznejši je ta primanjkljaj pri tistih respondentih, ki so se opredelili za mešano, večinoma slovensko-italijansko identiteto. Pri tej skupini mestnega prebivalstva, ki po obsegu rahlo presega samo slovensko opredeljene Tržačane, je šole s slovenskim učnim jezikom v celoti obiskovala dobra tretjina (več kot 34 %) vprašanih, deloma pa še okrog 22 %, od tega skoraj 19 % celotno prvostopenjsko izobrazbo, 3 % pa zgolj osnovno šolo. Samo italijanske šole je obiskovala večina pripadnikov te skupine, in sicer slabih 38 %.

Če torej med tržaške Slovence prištevamo tako »čiste« Slovence kakor tiste, ki bi jih lahko opredelili kot »tudi« Slovence, ugotovimo, da je med temi točno polovica opravila celotno šolanje v slovenskem jeziku, 16 % do končane prvostopenjske izobrazbe, 5 % samo deloma na ravni osnovne šole ali drugih izobraževalnih programov, 29 % pa je obiskovalo izključno italijanske šole. Ta podatek nam zelo jasno pove, koliko so tržaški Slovenci integrirani v italijansko večinsko družbo in kolikšen je »izpad« te skupine prebivalstva iz tistega izobraževalnega sistema, ki mu je pravzaprav namenjen ter bi lahko

prispeval k nadaljnjemu utrjevanju slovenske jezikovne in narodnostne identitete tistih, ki jih v taki ali drugačni obliki prištevamo k slovenski mestni skupnosti. Po drugi strani pa nam zgoraj prikazani podatki povedo, da se, za razliko od preteklosti, slovenska identiteta in jezikovna praksa ohranjata tudi »mimo« formalnega izobraževalnega procesa oziroma da postajajo tržaške šole po narodnostnem ali jezikovnem izvoru ali obzorju vpisanih bolj »demokratske« ali multikulturne kot so bile nekoč. To velja, kakor smo omenili v prejšnjem poglavju, tudi ali predvsem za manjšinske šole oziroma šole s slovenskim učnim jezikom. Skladno z navedbami se je med tistimi, ki so v teh šolah dokončali vse stopnje šolanja, okrog 48 % opredelilo samo za slovensko narodnostno pripadnost, po 26 % pa samo za italijansko oziroma za mešano slovensko-italijansko.

Ker smo že ugotovili, da je v mestnem središču med govornici slovenskega jezika več žensk kot moških, ne preseneča, da je na tem mestnem območju delež tistih, ki so v slovenskem jeziku opravili vse stopnje šolanja (do univerzitetne ravni), značilno večji med partnerji kot med respondenti. Ta znaša, če upoštevamo le respondente s partnerji (okrog 75 % v sondažo zajete populacije), 3,1 %, dodatnih 1,7 % (prav tako značilno več kot med respondenti) pa je tovrstne šole obiskovalo le deloma. Največkrat gre za »konjunktorni« obisk vrtca, saj se pogosto dogaja, da je v mestu vpis v slovenske vrtce zaradi splošnega skromnega števila vpisanih lažji kot v bolj oblegane italijanske vrtce. Nekoliko višji deleži od tistih, ki smo jih ugotovili med respondenti, so tudi v predmestju, saj je tu med partnerji šole s slovenskim učnim jezikom v celoti obiskovalo 6,1 %, deloma pa še 3,7 %, pri čemer je večina predmestnih partnerjev v slovenskih šolah dokončala celotno prvostopenjsko ali vsaj osnovnošolsko izobraževanje. Skupaj je v Trstu vse stopnje šolanja v slovenskem jeziku opravilo 4,7 %, deloma pa je slovenske šole obiskovalo še 2,7 % partnerjev respondentov.

Medgeneracijske spremembe na področju šolanja je nekoliko težje interpretirati, saj moramo upoštevati, da se je v prejšnjem stoletju podaljševalo obdobje obveznega šolanja in da je zato med respondenti starejših generacij veliko takih, ki so opravili le osnovno ali nižjo srednjo šolo, in tudi takih, ki so se v fašističnem obdobju lahko šolali izključno v italijanskem jeziku. Ob združevanju navedb za respondente in njihove partnerje kažejo trendi dva različna procesa. Po eni strani trajno zmanjševanje deleža oseb, ki so dokončale samo prvostopenjsko izobraževanje v slovenskem jeziku, ter začetno povečevanje (med starejšo in srednjo generacijo) in nadaljnjo stagnacijo (na ravni 3,5–4 %) deleža oseb, ki so v slovenskem jeziku opravile celoten izobraževalni proces. Po drugi strani pa se med srednjo in mlajšo

Tabela 28: Obiskovanje šol s slovenskim učnim jezikom med partnerji respondentov (v %)

	TS Center	TS Predm.	Sk. TS	TS Okol.
V celoti	3,1	6,1	4,7	10,1
Samo prva stopnja	0,2	1,4	0,8	16,1
Samo vrtec ali OŠ	1,0	2,4	1,7	15,0
Ne	95,7	90,1	92,8	58,8

Tabela 29: Obiskovanje šol s slovenskim učnim jezikom med otroki respondentov (v %)

	TS Center	TS Predm.	Sk. TS	TS Okol.
V celoti	2,0	5,6	3,9	11,4
Samo prva stopnja	0,3	0,9	0,6	11,6
Samo vrtec ali OŠ	1,3	0,7	1,0	3,0
Ne	96,4	92,8	94,5	74,0

generacijo kaže povečevanje deleža tistih, ki so obiskovali le slovenske vrtce ali osnovne šole (od okrog 0,5 na skoraj 2 %).

Zanimivejši so podatki o obiskovanju šol s slovenskim učnim jezikom med otroki respondentov. Te je ali še vedno obiskuje 6,9 % tržaških otrok, in sicer 4,4 % v mestnem središču in 9,1 % v predmestju. Med tistimi, ki so šolanje dokončali, je vse stopnje šolanja v slovenskih šolah opravilo 71 % otrok (55 % v mestnem središču in 78 % v predmestju), prvostopenjsko izobrazbo 11 % (9 % v mestnem središču in 12 % v predmestju), samo vrtec ali osnovno šolo pa preostalih 18 % (36 % v mestnem središču in 10 % v predmestju). Iz navedenih deležev se zelo jasno kažejo razlike med mestnima območjema: v mestnem središču je obiskovanje šol s slovenskim učnim jezikom očitno bolj »konjunktorno« oziroma delno, v predmestju pa bolj kontinuirano in celovito, saj je tu živelo 70 % otrok, ki so obiskovali slovenske šole, in 76 % tistih, ki so v teh šolah dokončali vse stopnje šolanja.

Tudi v tem primeru je zaradi spremenjenega izobraževalnega sistema in trajanja šolanja težko primerjati strukturo obiskovanja šol s slovenskim učnim jezikom med respondenti in njihovimi otroki. Na splošno je prišlo do rahlega povečanja deleža tistih, ki so v teh šolah opravili celotno šolanje, in zmanjšanja deleža dokončanih nižjih, predvsem prvostopenjskih izobraževalnih ravni. Večje in značilnejše pa so razlike med mestnima območjema glede deleža tistih, ki so v slovenskem jeziku obiskovali le vrtec ali osnovno šolo. V primerjavi z generacijo respondentov je pri generaciji njihovih otrok

v predmestju prišlo do opaznega zmanjševanja tega deleža, v mestnem središču pa do enako vidnega porasta, kar potrjuje opažanja iz prejšnjega odstavka. Če pa upoštevamo skupni delež tistih, ki so slovenske šole obiskovali v celoti ali le deloma, ugotovimo, da je ta ostal med omenjenima generacijama v mestnem središču enak, v predmestju pa se je zmanjšal za skoraj dve odstotni točki. Nekaj več informacij o medgeneracijskih razlikah in trendih na področju vpisa v šole s slovenskim učnim jezikom med tržaškim prebivalstvom dobimo, če primerjamo glavne starostne razrede vprašanih.

Tu je težnja po povečanjem obisku v tovrstnih šolah zelo dobro razvidna: slovenske šole je namreč obiskovalo 5,7 % otrok pripadnikov starejše generacije (se pravi tisti, ki so se rodili okrog leta 1975), 7,5 % otrok pripadnikov srednje generacije (se pravi tisti, rojeni okrog leta 2000) in več kot 11 % otrok pripadnikov mlajše generacije. Izboljšuje se tudi splošna struktura obiska: delež otrok, ki so v šolah s slovenskim učnim jezikom opravili celotno možno ali prvostopenjsko izobraževanje, je po vidnem upadu med starejšo in srednjo generacijo (s 6,6 na 3,3 %), ki zelo jasno nakazuje asimilacijski proces, do katerega je prišlo v povojnem obdobju, pri mlajši generaciji ponovno porasel (na 7,8 %) in presegel začetni obseg. Po drugi strani se je pri zadnji generaciji močno povečal tudi delež otrok, ki so v teh šolah obiskovali le vrtec ali osnovno šolo (z začetnih 0,2 % pri starejši generaciji na 3,3 % pri mlajši). To pomeni, da se je interes za vpis v slovenske šole med tržaškim prebivalstvom v zadnjih desetletjih stalno in vidno povečeval, tako v njegovi »konjunkturi« kot »trajnejši« različici, kar bo zelo verjetno pripomoglo k prihodnjemu ponovnemu povečanju števila in deleža oseb z znanjem slovenskega jezika med tržaškim prebivalstvom in s tem k delni »deasimilaciji« potomcev nekdanjih slovenskih govorcev. Če bodo ta trend seveda spremljale tudi načrtnejše in celovitejše politike in pobude za širjenje slovenskega jezika in kulture v tržaškem mestnem okolju. Nenazadnje je treba omeniti, da je v zadnjih desetih letih znanje slovenskega jezika v različnih oblikah pridobilo ali poglobilo okrog 12 % vprašanih (brez razlik med mestnim središčem in predmestjem), od tega skoraj 6 % na jezikovnih tečajih, nekaj manj kot 5 % pa na zasebni ravni.

Glede izvirne družinske jezikovne strukture oziroma pogovornega jezika v domačem okolju nam podatki povedo, da so prav vsi otroci tistih respondentov, ki so navedli, da se doma pogovarjajo v slovenščini, obiskovali slovenske šole in v njih zaključili tudi vse stopnje šolanja. Ta delež je bistveno nižji med otroki tistih družin, v katerih se ob slovenščini uporablja tudi italijanščina. V tem primeru opažamo, da je slovenske šole obiskovalo okrog

48 % otrok, od teh je le petina v njih dokončala celotni izobraževalni proces, po 40 % pa samo prvostopenjsko ali osnovno izobraževanje. Na drugi strani je te šole obiskovalo približno 2,5 % otrok tistih respondentov, ki v domačem okolju uporabljajo zgolj italijanski pogovorni jezik. Med temi je nekaj manj kot polovica v šolah s slovenskim učnim jezikom opravila celotno ali prvostopenjsko izobraževanje, dobra polovica pa je v njih obiskovala le vrtec ali osnovno šolo. Glede na subjektivno narodnostno pripadnost vprašanih je obiskovalo ali še vedno obiskuje slovenske šole 2,3 % otrok tistih, ki so se opredelili samo za Italijane, 79 % tistih, ki so se opredelili samo za Slovence, okrog 63 % tistih, ki so se opredelili obenem za slovensko in katero drugo narodnost, večinoma italijansko, skoraj 4 % tistih, ki so se opredelili hkrati za italijansko in katero drugo narodnost, ki ni slovenska, ter dobrih 29 % otrok tistih, ki so se opredelili za neko drugo, ne slovensko ne italijansko narodnost. Med temi je bilo največ Angležev, Srbov ali Srbo-Hrvatov ter takih, ki so se opredelili za »Srednjeevropejce« ali »svetovljane«. Očitno se interes za učenje slovenskega jezika povečuje s stopnjo »multikulturalnosti«, kakor nam to dokazujejo tudi generacijske spremembe glede subjektivne narodnostne pripadnosti respondentov. Če ostaja delež tistih, ki se opredeljujejo izključno za slovensko narodnost, pri vseh treh generacijah v bistvu enak (2–2,5 %), pa se nekoliko zmanjšuje delež tistih, ki se opredeljujejo samo kot Italijani (z 90 % pri starejši generaciji na okrog 88 % pri mlajši), in še zlasti tistih, ki svojo slovensko identiteto kombinirajo z italijansko (z okrog 3,5 na samo 1,5 %). Vidno pa se med starejšo in mlajšo generacijo povečujeta deleža tistih, ki se opredeljujejo hkrati kot Italijani in pripadniki katere druge, neslovenske narodnosti (od okrog 3,5 na 5 %), in tistih, ki se opredeljujejo samo za neko drugo narodnost (z enega na tri odstotke).

Glede razširjenosti slovenskega jezika v družbi smo respondente povprašali, v kolikšni meri ta jezik uporabljajo s prijatelji ali na delovnem mestu in kolikšna je stopnja večjezičnosti v obeh teh okoljih. V pogovoru s prijatelji goji večjezično prakso več kot 9 % Tržačanov (skoraj 12 % v predmestju in 7 % v mestnem središču), in sicer tako: okrog 5 % (brez večjih razlik med mestnima območjema) uporablja italijanščino in kateri drug (neslovenski) jezik, okrog 4 % (6 % v predmestju in manj kot 2 % v mestnem središču) pa uporablja italijanščino in slovenščino. Med tistimi, ki v pogovorih s prijatelji uporabljajo en sam jezik, je seveda v izraziti prevladi italijanščina, medtem ko samo slovenščino ali furlanščino uporablja le po 0,2 % vprašanih. Zanimivo je, da je v Trstu stopnja »internacionalizacije« v službi višja kot v prijateljski družbi. V delovnem okolju uporablja več jezikov namreč skoraj 14 % vprašanih (skoraj

16 % v predmestju in dobrih 11 % v mestnem središču), pri čemer daleč prevladuje kombinacija italijanščine in katerega drugega mednarodnega jezika (okrog 11 %, brez večjih razlik med mestnima območjema), zastopana pa je tudi kombinacija italijanščine in slovenščine, ki jo uporablja 2,5 % vprašanih (skoraj 3,5 % v predmestju in 1,5 % v mestnem središču). Samo italijanščino na delovnem mestu govori okrog 85 % vprašanih, samo slovenščino ali kateri drug mednarodni jezik pa skoraj po 1 % vprašanih. Večje variacije med mestnima območjema je mogoče zaslediti samo pri službeni rabi slovenskega jezika, ki je očitno lokalno mnogo bolj zastopan v predmestju (več kot 1 %) kot v mestnem središču (tu ga uporablja manj kot 0,5 % vprašanih).

Če združimo deleže tistih respondentov, ki so navedli, da slovenščino v pogovoru s prijatelji ali na delovnem mestu uporabljajo v ekskluzivni ali kombinirani obliki z drugimi jeziki, ugotovimo, da so si ti dokaj blizu in na nek način zaznamujejo družbeni obseg slovenskega »elementa« v mestu. Skupaj namreč uporablja ta jezik v pogovoru s prijatelji 4,5 % vprašanih (skoraj 6,5 % v predmestju in okrog 2,5 % v mestnem središču), na delovnem mestu pa 3,5 % vprašanih (več kot 4,5 % v predmestju in dobra 2 % v mestnem središču). Bolj razčlenjena je ta struktura v tržaški okolici, kjer slovenščino v taki ali drugačni obliki uporablja v pogovoru s prijatelji skoraj 30 % vprašanih, na delovnem mestu pa okrog 17 %. Podatki torej kažejo, da so v mestu priložnosti za uporabo slovenskega jezika v mnogo večji meri odvisne od zaposlitvenih možnosti v pretežno slovenskem okolju kot na podeželju, kjer je slovenščina v dobršni meri še vedno »jezik okolja«.

Tudi na tem področju opažamo nekatere razlike med posameznimi starostnimi skupinami. Pri rabi slovenskega jezika s prijatelji prihaja do rahlega povečevanja deleža tistih, ki ta jezik uporabljajo v ekskluzivni obliki, in zmanjševanja deleža tistih, ki ga uporabljajo v kombinaciji z drugimi jeziki. Posledično se zmanjšuje tudi skupni delež uporabnikov slovenskega jezika, ki je znašal okrog 5,5 % pri starejši generaciji (osebe, stare 65 let in več) in samo 3 % pri mlajši generaciji (osebe, stare 18–34 let). Nekoliko drugačni so trendi pri uporabi slovenskega jezika na delovnem mestu: tu ostajajo deleži tistih, ki ta jezik uporabljajo v kombinirani obliki kar konstantni (2,5–3 %), povečuje pa se delež tistih, ki se na delovnem mestu pogovarjajo izključno v slovenščini. To pomeni, da prihaja na tem področju do rahlega skupnega povečevanja rabe slovenskega jezika (z manj kot 3 % pri starejši generaciji na 3,5 % pri mlajši). Iz nakazanih trendov bi lahko sklepali, da se slovenščina v Trstu nekoliko uveljavlja na formalni, zaposlitveni ravni, se pa nasprotno vse manj uporablja v neformalnih govornih položajih.

Tabela 30: Uporaba slovenskega jezika v pogovorih s prijatelji in na delovnem mestu (v %)

	TS Center	TS Predm.	Sk. TS	TS Okol.
S prijatelji	2,6	6,3	4,5	28,9
Samo SLO	0,3	0,1	0,2	4,3
SLO+	2,3	6,2	4,3	24,6
Na delu	2,1	4,7	3,5	17,1
Samo SLO	0,3	1,1	0,7	5,7
SLO+	1,8	3,6	2,8	11,4

Zanimivo je tudi pogledati, kako slovenski jezik uporabljajo pripadniki različnih narodnostnih skupin. Samo v slovenščini ali tudi v slovenščini se s prijatelji pogovarja 0,2 oziroma 0,8 % tistih, ki se opredeljujejo za italijansko narodnost, 3,4 oziroma skoraj 80 % tistih, ki se opredeljujejo za slovensko, in manj kot odstotek oziroma skoraj 60 % tistih, ki se čutijo pripadniki obeh narodnosti ali slovensko identiteto povezujejo še s katero drugo. Pripadniki drugih narodnostnih skupin oziroma drugih narodnostnih kombinacij slovenskega jezika v pogovorih s prijatelji ne uporabljajo. Če upoštevamo le tiste respondente, ki se v taki ali drugačni obliki opredeljujejo za slovensko narodnost, ugotovimo, da se le zelo majhen delež »pravih Slovencev« giblje v izključno slovenskem jezikovnem okolju. Večina (skoraj 80 %) ima mešano družbo, več kot 17 % pa ima samo italijansko govoreče prijatelje. Nihče od tistih, ki bi jih lahko opredelili kot »tudi Slovence«, ni vključen v samo slovensko družbo: skoraj 60 % jih ima mešano družbo, več kot 40 % pa s prijatelji govori samo italijansko.

Na delovnem mestu slovenščino v kombinaciji z drugimi jeziki uporablja le dober odstotek italijansko opredeljenih respondentov, kar se povsem ujema z zgoraj prikazano strukturo in potrjuje ugotovitev, da imamo v Trstu tudi med italijansko opredeljenimi prebivalci vsaj 1 % »aktivnih Slovencev«. Med tistimi, ki so se opredelili za Slovence, jih dela v samo slovenskem okolju okrog 27 %, v okolju, kjer se slovenščina uporablja ob drugih jezikih, pa nadaljnjih 40 %. Med pripadniki skupine SLO+ v izključno slovenskem okolju dela 10 %, 40 % pa v jezikovno mešanem okolju. Tu so torej razlike med skupinama slovenskega prebivalstva manjše od tistih, ki smo jih opisali zgoraj. Če povzamemo, lahko rečemo, da je v izključno ali delno slovenskem okolju delalo 50 % pripadnikov skupine SLO+ in 60 % pripadnikov skupine SLO, izključno ali delno slovenske prijateljske vezi pa goji približno 60 % pripadnikov skupine SLO+ in skoraj 85 % pripadnikov skupine SLO. Homoe-

tnične družbene vezi so pri obeh skupinah vidneje zastopane na formalnejšem zaposlitvenem področju, skoraj odsotne pa na neformalni ravni v družbi prijateljev in znancev.

Nazadnje smo od respondentov želeli izvedeti še, v kolikšni meri so se udeleževali kulturnih, športnih in drugih dogodkov v organizaciji Slovencev v Italiji, kako pomembne so zanje čezmejne vezi in kako so na te vezi vplivale covidne omejitve. Slovenskih dogodkov se je redno udeleževalo približno 8 % vprašanih (okrog 6 % v mestnem središču in več kot 9 % v predmestju), občasno, to je le nekajkrat letno, pa okrog 27 % vprašanih, brez večjih variacij med mestnima območjema. Za primerjavo naj navedemo, da se je takih dogodkov v tržaški okolici redno udeleževala dobra tretjina vprašanih, občasno pa še dodatnih 28 %. Seveda je na večji ali manjši interes za slovenske dogodke najbolj vplivala narodnostna pripadnost vprašanih. Med mestnim prebivalstvom, ki se je opredelilo za italijansko narodnost, je te dogodke redneje obiskovalo 6 %, občasno pa še skoraj 26 % vprašanih. Med pripadniki skupine SLO se je dogodkov v organizaciji slovenskih organizacij redno udeleževalo skoraj 60 %, občasno pa še približno 38 % vprašanih, medtem ko je bilo med pripadniki skupine SLO+ rednejših udeležencev tovrstnih dogodkov okrog 19 %, občasnih pa okrog 47 %. Med pripadniki tistih, ki so italijansko identiteto kombinirali še s katero drugo (neslovensko), ali tistih, ki so izrazili pripadnost neki drugi narodnostni skupini, se je slovenskih dogodkov dokaj redno udeleževala skoraj desetina, občasno pa tretjina vprašanih.

V Slovenijo je pred izbruhom pandemije na dnevni ali tedenski ravni zahajalo kar več kot 23 %, vsaj enkrat mesečno dobrih 26 %, nekajkrat letno pa točno 40 % vprašanih; samo okrog 10 % Tržičanov ni opravljalo čezmejnih obiskov. Vidnejše razlike med mestnima območjema smo opazili le pri najpogostejših obiskih: dnevno ali tedensko je v Slovenijo namreč zahajalo skoraj 27 % vprašanih v predmestju in manj kot 20 % vprašanih v mestnem središču. Še intenzivnejše so bile čezmejne vezi med okoliškim prebivalstvom: dnevno ali tedensko je v Slovenijo zahajalo več kot 40 % vprašanih, na mesečni ravni dobrih 35 %, nekajkrat letno pa še skoraj 20 %. Manj kot 5 % respondentov ni pred izbruhom pandemije nikoli obiskalo Slovenije. Po odpravi covidnih omejitev čezmejnega gibanja, in sicer med novembrom in decembrom 2021, je v Slovenijo redno (dnevno ali tedensko) zahajalo le še okrog 5 % vprašanih (skoraj 7 % v predmestju in 3,5 % v mestnem središču), vsaj enkrat mesečno 11 % (več kot 14 % v predmestju in slabih 8 % v mestnem središču), redkeje dobra tretjina (brez večjih variacij med mestnima območjema), nikoli pa skoraj polovica Tržičanov (okrog 45 % v predmestju in 53 % v mestnem

središču). To pomeni, da se po ponovni »liberalizaciji« čezmejnega gibanja obisk ni povrnil na predhodno raven: najpogostejši obiski so konec leta 2021 dosegali le petino nekdanjih, obiski na mesečni ravni so se več kot razpolovili, kar petkrat pa se je med tržaškim prebivalstvom povečal delež tistih, ki Slovenije ne obiskujejo več. Tudi v tem primeru je prebivalstvo tržaške okolice pokazalo višjo stopnjo čezmejne vpetosti oziroma nižjo stopnjo upada čezmejnih obiskov zaradi proticovidnih ukrepov, čeprav obsegajo tudi tu najpogostejši obiski le še dobro tretjino predhodnih in se je število tistih, ki v Slovenijo ne zahajajo več, povečalo za več kot štirikrat.

Pri čezmejni vpetosti ima narodnostna pripadnost očitno kar precejšnjo vlogo, kar se pozna tudi v razlikah pri intenzivnosti čezmejnih vezi med pripadniki obeh slovenskih mestnih skupin. Med tistimi, ki so se opredelili izključno za Slovence, ni pred pandemijo Slovenije nikoli obiskovalo le okrog 3 % vprašanih, vsaj enkrat na mesec je tja zahajala skoraj četrtnina, dnevno ali tedensko pa skoraj tričetrť vprašanih. V okviru skupine SLO+ Slovenije ni obiskovalo okrog 9 % vprašanih, tja je na letni ravni zahajalo okrog 12 %, na mesečni okrog 39 %, na dnevni ali tedenski ravni pa preostalih slabih 40 %. To pomeni, da je bila pri prvi skupini intenzivnost najpogostejših čezmejnih obiskov skoraj dvakrat višja kot pri drugi in več kot trikrat višja kot med skupino italijansko opredeljenih meščanov. So pa zato proticovidne omejitve

Tabela 31: Pogostost obiska dogodkov slovenske skupnosti v Italiji pred izbruhom pandemije in spreminjanje pogostosti zahajanja v Slovenijo zaradi proticovidnih ukrepov med različnimi narodnostnimi skupinami respondentov (v %)

	ITA	SLO	SLO+	ITA+/Druga
Obisk slovenskih dogodkov v ITA				
Dnevno/tedensko	2,1	27,6	0,0	2,8
Mesečno/letno	29,6	68,9	65,7	40,3
Nikoli	68,3	3,5	34,3	56,9
Obisk Slovenije pred pandemijo				
Dnevno/tedensko	21,1	73,3	39,4	31,0
Mesečno/letno	68,8	23,3	51,5	54,9
Nikoli	10,1	3,4	9,1	14,1
Obisk Slovenije konec 2021				
Dnevno/tedensko	4,6	17,2	12,1	2,8
Mesečno/letno	45,4	69,0	51,5	55,6
Nikoli	50,0	13,8	36,4	41,6

čezmejnega gibanja še toliko bolj prizadele prav skupino SLO, ki se po intenzivnosti čezmejnih obiskov konec leta 2021 ni več toliko razlikovala od pripadnikov skupine SLO+. Dnevno ali tedensko je v Slovenijo tedaj zahajalo okrog 12 % vprašanih skupine SLO+ in nekaj več kot 17 % vprašanih skupine SLO, mesečno ali redkeje več kot 50 % vprašanih skupine SLO+ in okrog 70 % skupine SLO, nikoli pa več kot 35 % vprašanih skupine SLO+ in slabih 15 % skupine SLO.

Dolgotrajnost covidnega obdobja in čezmejna neusklajenost proticovidnih omejitev gibanja prebivalstva in drugih ukrepov, ki v času pisanja te knjige še niso bili dokončno odpravljeni, bodo verjetno trajneje zaznamovali navade obmejnega prebivalstva in privedli do splošnega upada intenzivnosti čezmejnih vezi. Negativne posledice tega trenda se ne bodo poznale le pri slabšanju čezmejne gospodarske soodvisnosti, ampak tudi na področju družbenih vezi. Oškodovale bodo prav tisto skupino mestnega prebivalstva, ki je doslej najpogosteje obiskovala Slovenijo, torej tržaške Slovence. S temi obiski so ob izvajanju dela svojih funkcionalnih potreb po oskrbi in rekreaciji krepili še svojo jezikovno in siceršnjo kulturno povezanost z matično državo ter povečevali priložnosti za »javno« uporabo in utrjevanje slovenskega jezika, ki so v tržaškem mestnem okolju močno omejene. Nenazadnje so tudi pri večinskem mestnem prebivalstvu ti obiski prispevali k temu, da so uvideli določeno »smiselno« v poznavanju in sprejemanju slovenskega jezika v svoje družbeno okolje. Lahko pričakujemo, da bo splošen upad čezmejnih vezi povzročil tudi potencialno zmanjševanje interesa za slovenski jezik med tržaškim prebivalstvom in omejil možnosti uporabe tega jezika med pripadniki slovenske mestne skupnosti, še posebej pri najbolj »rizični« skupini SLO+, ki je bila že doslej slabše vključena v slovenski manjšinski in splošni kulturni prostor.

KOLIKO »SLOVENSKI« JE TRST IN KAKŠNE SO ZNAČILNOSTI TRŽAŠKIH SLOVENCEV

Poskusimo v zaključku tega pregleda povzeti nekaj temeljnih podatkov o zastopanosti slovenskega »elementa« v tržaškem mestnem okolju na podlagi stanja, ki ga je konec leta 2021 zabeležila po našem naročilu opravljena javnomnenjska raziskava družbe SWG. Podlaga za našo analizo bo zlasti podatek o obvladovanju slovenskega jezika in njegovem medgeneracijskem prenosu, se pravi delež respondentov, ki so navedli, da sami, njihovi starši ali otroci

dobro ali v osnovni obliki govorijo slovenski jezik. To sposobnost je na ravni intervjuvanih izkazalo slabih 10 % Tržičanov (12 % v predmestju in samo 6 % v mestnem središču). Glede na to, da je imel konec leta 2021 Trst okrog 190 tisoč prebivalcev, bi lahko na osnovi tega kazalnika število tržaških Slovencev ocenili na slabih 20 tisoč. Vendar se je subjektivno za slovensko narodnost v izključni ali kombinirani obliki opredelilo le slabih 5 % vprašanih (približno 6,5 % v predmestju in 2,5 % v mestnem središču), kar pomeni, da se za Slovence v Trstu opredeljuje manj kot 10 tisoč oseb oziroma polovica tistih, ki v taki ali drugačni obliki obvladujejo slovenski jezik. Pri tem je zanimivo, da živi v predmestnih, nekoč pretežno slovenskih okrajih 80 % tistih, ki se opredeljujejo izključno za slovensko narodnost, 69 % tistih, ki se hkrati opredeljujejo za slovensko in še katero drugo narodnost, in skupaj 74 % tistih, ki se v celoti ali deloma prepoznavajo za Slovence.

Skoraj enako visok kot delež govorcev slovenskega jezika je delež respondentov, ki so navedli, da imajo slovensko govorečega partnerja (okrog 6,5 %, 10,5 % v predmestju in okrog 8 % v središču). Ta podatek nam nakazuje obseg mešanih gospodinjstev, v katerih je v Trstu zavestneje, čeprav ne nujno tudi v aktivni obliki, zastopana slovenska jezikovna komponenta. Z njegovo pomočjo lahko po eni strani ugotovimo, da dobra desetina tržaškega italijanskega prebivalstva živi s slovenskim partnerjem, in po drugi, da približno tretjina tržaških Slovencev (okrog 30 % izključno slovensko narodnostno opredeljenih oseb in 36 % delno) živi z italijanskim partnerjem. Točno 7 % respondentov je izjavilo, da je slovenščina njihov materni jezik (okrog 9 % v predmestju in slabih 5 % v središču), več kot 4 % vprašanih pa je navedlo, da doma ali s prijatelji govori (tudi) slovensko (skoraj 6,5 % v predmestju in okrog 2,5 % v središču). Ta delež se dokaj dobro sklada z deležem subjektivno opredeljenih Slovencev in nakazuje obseg »aktivnih« tržaških Slovencev. V primerjavi z deležem tistih, ki so izjavili, da je slovenščina njihov materni jezik, lahko ugotovimo, da se od otroških do zrelih let zaradi takih ali drugačnih razlogov »izgubi« okrog pet tisoč pripadnikov slovenske mestne skupnosti ali skoraj 40 % potencialnih tržaških Slovencev. Nespodbuden je tudi podatek, ki ga pridobimo s primerjanjem deleža respondentov s slovensko govorečim partnerjem in deležem tistih, ki so navedli, da doma govorijo (tudi) slovensko, po katerem lahko ocenimo, da se slovenščina v domačem okolju uporablja le v slabi polovici jezikovno mešanih tržaških gospodinjstev.

Po drugi strani je treba opozoriti, da je delež govorcev slovenskega jezika za približno 2,5 odstotne točke (ali za okrog pet tisoč oseb v absolutnih številkah) višji od deleža tistih, ki jim je bila slovenščina materni jezik. To

pomeni, da je interes po učenju in znanju tega jezika vendarle kar prisoten med tržaškim prebivalstvom in da imamo med slovenskimi govorci zdaj približno petino takih, ki ne izhajajo iz slovenskega okolja oziroma iz družinskega okolja, v katerem je bila slovenščina prisotna v aktivni obliki. Zgoraj omenjeni podatek se navsezadnje kar dobro sklada s povečanjem obiska šol s slovenskim učnim jezikom v mestnem okolju oziroma z dejstvom, da predstavljajo otroci mešanih ali neslovenskih gospodinjstev v teh šolah že nekaj desetletij večino. Kakor smo lahko videli v razmerju med deležem oseb slovenskega maternega jezika in deležem subjektivno opredeljenih Slovencev oziroma aktivnih govorcev slovenskega jezika, pa to ne pomeni, da ni vzporedno s tem pojavom ali pred njim v mestu potekal tudi tradicionalno močan asimilacijski proces, čeprav več kazalnikov nakazuje, da se je ta v zadnjem obdobju opazno zmanjšal.

Dosedanji asimilacijski trend lahko verjetno še najbolj zanesljivo spremljamo s pomočjo podatkov o medgeneracijskem prenosu znanja slovenskega jezika. V tem pogledu lahko ugotovimo, da je slovenščino govorilo skoraj 15 % starih staršev intervjuvancev (18 % v predmestju in 11 % v mestnem središču) in dobrih 13 % staršev intervjuvancev (16 % v predmestju in 10 % v središču). Ta jezik govori tudi že omenjenih skoraj 10 % respondentov in okrog 8,5 % otrok intervjuvancev (11 % v predmestju in okrog 5,5 % v središču). Longitudinalni indeksi nam povedo, da se je število govorcev slovenskega jezika od generacije staršev intervjuvancev do generacije respondentov zmanjšalo skupaj za dobro četrtno, vendar v dokaj asimetrični obliki, saj je bil upad slovenskih govorcev v mestnem središču mnogo višji od splošnega in je znašal kar 40 %. Po drugi strani pa je indeks upada jezikovnega znanja med generacijo respondentov in njihovih otrok mnogo manjši, saj znaša le 10 %. Med generacijama so zdaj enaki tudi deleži tistih, ki so (tudi samo delno) obiskovali šole s slovenskim učnim jezikom (več kot 5 %; 6,5–7,5 % v predmestju in okrog 3 % v središču). To pomeni, da v Trstu slovenske šole obiskuje 10–20 % več oseb, kot je »aktivnih« ali samoopredeljenih Slovencev, toda 25 % manj, kot je oseb s slovenskim maternim jezikom, in 40–45 % (zgornja vrednost velja za generacijo respondentov, spodnja pa za generacijo njihovih otrok) manj, kot je oseb, ki so sposobne govoriti slovenski jezik.

Skratka, obvladovanje slovenskega jezika v Trstu ni več tako dober pokazatelj objektivne narodnostne pripadnosti, kakor je bil še pred nekaj desetletji,²⁷² ampak je še vedno neobhodno potreben »instrument« za vstop

272 Bufon, *Prostorska opredeljenost in narodna pripadnost*.

Tabela 32: Kazalci slovenske prisotnosti v Trstu po mestnih predelih (v %)

	Središče	Predmestje	Skupaj Trst
Opredeljeni za slov. narodnost	2,6	6,7	4,8
Slov. maternega jezika	4,7	9,1	7,0
Doma govori slov.	2,3	6,3	4,3
Govori slov. s prijatelji	2,6	6,3	4,5
Stari starši govorili slov.	10,9	18,1	14,7
Starši govorili slov.	10,2	15,9	13,2
Interv. govorijo slov.	6,0	12,0	9,6
Partner govori slov.	8,1	10,5	9,3
Otroci govorijo slov.	5,7	11,1	8,6
Interv. obiskovali slov. šole	2,7	7,6	5,3
Otroci obiskovali slov. šole	3,3	6,9	5,2

v slovensko kulturno in družbeno okolje. Ne smemo pa pozabiti, da je ob povečanju interesa za šolanje v slovenskem jeziku med mešanimi ali ne-slovenskimi družinami očitno še vedno dokaj prisotna obratna »praksa«, in sicer, da se »izvorni« Slovenci vključujejo v italijansko šolsko in delovno okolje in se tako postopoma integrirajo v večinsko družbo. V tabeli navedeni podatki kažejo, da se slovenska etnično-jezikovna objektivna izvornost (to lahko v grobem »izmerimo« z deležem oseb, ki je imela slovensko govoreče starše) ne »prevede« nujno v enako jezikovno sposobnost otrok oziroma da se ta »potencialni« slovenski demografski obseg (približno 10 % prebivalcev v mestnem središču in več kot 15 % v predmestju, kar bi v povprečju za mesto Trst pomenilo okrog 25 tisoč oseb) nato ne izraža v celoti s konkretnjšimi oblikami navezanosti na slovensko kulturno ali jezikovno okolje.

Naslednji, dejanski »krog« pripadnosti temu okolju po našem mnenju še najbolj verodostojno izraža kombinacija deležev: 1. trenutnih (tudi delnih) slovenskih govorcev, 2. oseb s (tudi delno) slovensko govorečimi otroki in 3. oseb, ki so pripravljene priznati, da je bila slovenščina (tudi) njihov materni jezik. Z uporabo teh meril lahko delež slovenskega prebivalstva ocenimo na 4,5–6 % v mestnem središču in 9–12 % v predmestju oziroma v splošnem za mesto Trst na 7–9,5 %. Če ta delež izrazimo v absolutnih številih, bi lahko rekli, da živi v Trstu okrog 15 tisoč Slovencev. Zanimivo je, da smo do zelo podobnih deležev in števil prišli tudi z ekstrapolacijo razpoložljivih statističnih virov in ocen, kakor je razvidno iz diskusije v prejšnjem poglavju. Toda

poleg pravkar prikazanega, bolj ali manj »objektivnega« števila slovenskega mestnega prebivalstva, obstaja še ožji krog tistih, ki bi jih lahko opredelili kot »aktivne« Slovence. To so osebe, ki: 1. se opredeljujejo (tudi) za slovensko narodnostno pripadnost; 2. govorijo (tudi delno) slovenski jezik doma; 3. govorijo (tudi delno) slovenski jezik s prijatelji; 4. so obiskovale (tudi delno) šole s slovenskim učnim jezikom in 5. so v te šole usmerile tudi svoje otroke. V to skupino sodi 2,5–3,5 % oseb v mestnem središču in 6,5–7,5 % oseb v predmestju, skupaj 4,5–5,5 % ali nekaj manj kot 10 tisoč Tržanov.

Poskusimo zdaj povzeti, kakšna je na podlagi z anketo zbranih podatkov struktura te skupine mestnih prebivalcev, izhajajoč iz selekcijskega kriterija, navedenega zgoraj pod točko 1 (osebe, ki se, tudi samo delno, opredeljujejo za slovensko narodnost). Tu je treba pripomniti, da se med tako ugotovljenimi tržaškimi Slovenci okrog 47 % opredeljuje izključno za slovensko narodnost, 53 % pa hkrati za slovensko in italijansko. Večina tržaških Slovencev živi v predmestju (skoraj 75 %) in zdi se, da razmerje med mestnim središčem in predmestjem vpliva tudi na stopnjo narodnostne pripadnosti: v predmestju se izključno za slovensko narodnost opredeljuje 52 % tu živčih Slovencev, v središču pa le okrog 38 %. Glede na kraj rojstva lahko ugotovimo, da se je v mestu rodilo 72 % sedanjih tržaških Slovencev, in sicer 28 % v mestnem središču in 44 % v predmestju, iz tržaške okolice jih izhaja 12 %, po 3–5 % pripadnikov te skupine pa se je rodilo v drugih pokrajinah Furlanije-Juljske krajine, v drugih predelih Italije, Sloveniji in drugih evropskih državah (v tem primeru v Bosni in Hercegovini). Izvorna struktura njihovih družin pa je taka: v Trstu se je rodilo 47–50 % njihovih staršev, od tega v mestnem središču okrog 20 % in v predmestju 27–29 %, nadaljnjih 12–14 % se je rodilo v tržaški okolici, 5–8 % v drugih pokrajinah Furlanije-Juljske krajine, medtem ko sta se na ostalih območjih Italije rodila le 2 % njihovih mater in 10 % očetov. Iz krajev v današnji Sloveniji izhaja 16–19 %, iz drugih evropskih držav (Hrvaške ter Bosne in Hercegovine) pa 7–10 % staršev sedanjih tržaških Slovencev. Pri generaciji njihovih otrok je mogoče zaznati kar poudarjeno težnjo po izseljevanju, saj jih v mestu živi le 61 % (od tega 23 % v središču in 38 % v predmestju), okrog 18 % jih zdaj živi v tržaški okolici, 9 % v drugih pokrajinah Furlanije-Juljske krajine, 3 % na drugih območjih Italije, 5 % v Sloveniji in 4 % v drugih evropskih državah (predvsem v Veliki Britaniji).

Med slovenskimi tržaškimi prebivalci, starimi več kot 18 let, je bilo nekaj več kot 40 % upokoјencev, skoraj 15 % brezposelnih in 5 % gospodinj. Med aktivnimi so prevladovali zaposleni v javnem sektorju (ta je zajemal skoraj dve tretjini zaposlenih), po področjih pa je bilo med njimi največ uradnikov,

učiteljev, profesorjev, trgovcev in pripadnikov svobodnih poklicev. Po izobrazbi je okrog 20 % tržaških Slovencev zaključilo nižjo srednjo šolo, okrog 45 % višjo srednjo šolo, skoraj 35 % pa je doseglo univerzitetno diplomu ali doktorat. Skoraj 60 % pripadnikov te skupine je navedlo, da so s svojim življenjskim standardom zadovoljni, socialno stisko pa občuti okrog 15 % slovenskih meščanov. Med vsemi je polovica poročena, po okrog 15 % je vdovcev in razvezanih, po okrog 10 % pa neporočenih oziroma živečih v neformalizirani partnerski zvezi. Več kot 25 % slovenskih respondentov je navedlo, da nima otrok, med tistimi z otroki pa jih je polovica imela po dva, okrog 40 % po enega, manj kot 10 % pa tri ali več. Samo okrog 15 % tržaških Slovencev živi v najemnem stanovanju, večina pa ima bivališče v svoji lasti.

V okviru zgoraj opredeljene skupine tržaških Slovencev je skoraj 80 % vprašanih navedlo, da slovenščino govori dobro, več kot 10 % jo govori na osnovni ravni, slabih 10 % pa je ne govori, ampak jo razume bolj ali manj dobro. Nekoliko drugačno znanje slovenskega jezika so respondenti pripisali svojim otrokom: dobro ga govori enak delež otrok (okrog 80 %), samo 5 % ga obvlada na osnovni ravni, okrog 4 % razume samo osnovne pojme, več kot 10 % pa slovenskega jezika ne govori niti ne razume. Med njihovimi starši je slovenski jezik govorilo dobro 73 % mater in 60 % očetov, delno ga je obvladovalo 13–14 % obeh staršev, malo ali nič pa 13 % njihovih mater in 27 % očetov. Polovica tržaških Slovencev v partnerskem razmerju je imela partnerja ali partnerico, ki je govoril/a dobro slovensko, delno znanje tega jezika je imelo okrog 15 % partnerjev, slabo ali nič pa preostala tretjina partnerjev. Več kot 55 % partnerjev slovenskih prebivalcev mesta ni niti delno obiskovalo šol s slovenskim učnim jezikom. Prav tako ni slovenske šole niti delno obiskovalo okrog 30 % oseb, ki se (tudi v delni obliki) opredeljujejo za Slovence. Podoben delež smo zabeležili med otroki tako opredeljene skupine tržaških Slovencev, čeprav se delež otrok, ki obiskuje slovenske šole, med respondenti, ki so navedli, da se doma pogovarjajo (tudi) v slovenščini, poveča na več kot 90 %.

Delež tržaških Slovencev, ki se doma pogovarjajo samo v slovenskem jeziku, znaša dobrih 30 %; približno toliko jih v domačem okolju uporablja izključno italijanščino, dobra tretjina pa doma govori v obeh jezikih. Iz povedanega izhaja, da le manjši delež slovenskega mestnega prebivalstva živi v homoetničnih gospodinjstvih, kljub temu pa je v večini teh družinskih okolij slovenščina vseeno prisotna, kar kaže, da ni več tako družbeno »zaznamovana«, kot je bila v preteklosti. S prijatelji se izključno v slovenščini pogovarja manj kot 2 % slovenskih meščanov, z italijanščino in drugimi jeziki pa jo kom-

binirata dobri dve tretjini pripadnikov te skupine. To pomeni, da pri njihovih družbenih vezeh vidno prevladuje večjezičnost. Hkrati je treba poudariti, da se samo italijansko s prijatelji pogovarja okrog 30 % slovensko opredeljenih Tržičanov. Ta delež se kar natančno ujema z deležem tistih tržaških Slovencev, ki niso obiskovali šol s slovenskim učnim jezikom, ki imajo samo italijansko govorečega partnerja in doma govorijo v italijanskem jeziku. Večina oseb s temi značilnostmi sodi v skupino tistih, ki so izrazili sočasno pripadnost slovenski in italijanski narodnosti skupnosti. Na delovnem mestu uporablja samo slovenski jezik petina tržaških Slovencev, samo italijanščino dobra tretjina, kombinacijo slovenskega in drugih jezikov pa kar okrog 40 % pripadnikov te skupnosti, kar pomeni, da je doberšen del teh zaposlen v slovenskih institucijah ali v drugih okoljih, v katerih se v notranji komunikaciji ali pri komunikaciji s strankami dokaj redno uporablja slovenski jezik.

Glede izvirnega, maternega jezika je treba omeniti, da je izključno slovenski jezik navedla slaba polovica vprašanih Tržičanov, ki se v celoti ali delno prepoznavajo za Slovence, tako slovenski kot italijanski ali kateri drug jezik je navedlo 40 % vprašanih, samo italijanskega pa preostalih nekaj več kot 10 %. Tudi na tem področju so razlike med tistimi, ki navajajo samo slovensko narodnost, in tistimi, ki se opredeljujejo hkrati za slovensko in italijansko narodnost, kar precejšnje. Pri prvi podskupini lahko ugotovimo, da glede na materni jezik izhaja iz mešanih družinskih okolij okrog 30 % vprašanih, medtem ko je izvirna struktura pripadnikov druge podskupine bolj razčlenjena: iz slovenskih družinskih okolij izhaja okrog 30 % vprašanih, iz mešanih skoraj polovica, iz samo italijanskih pa dobra petina. Raznih dogodkov v organizaciji slovenske skupnosti v Italiji se kar redno udeležuje slabih 40 % tržaških Slovencev, občasno, se pravi le nekajkrat letno, nekaj več kot 40 %, nikoli pa slaba petina. V Slovenijo je pred pandemijo kar redno (dnevno ali tedensko) zahajala dobra polovica tržaških Slovencev, občasno (mesečno ali nekajkrat letno) slabih 40 %, nikoli pa le nekaj več kot 5 % pripadnikov te skupnosti. Pogostnost obiska se je konec leta 2021, ko sicer omejitve v čezmejnem gibanju ni bilo več, močno zmanjšala. Tedaj je redne čezmejne obiske opravljalo le okrog 15 %, občasne pa 60 % vprašanih, medtem ko se je delež Tržaških Slovencev, ki Slovenije ne obiskujejo več, povečal na četrtno.

Poskusimo na koncu v zbirni tabeli prikazati zgoraj navedene značilnosti tržaških Slovencev, ob tem pa ponazoriti še stopnjo medsebojne »kontaminacije« pri glavnih skupinah mestnega prebivalstva. Pri tem postopku bomo skupino tržaških Slovencev razčlenili na obe temeljni podskupini (na tiste,

ki se v celoti opredeljujejo za slovensko narodnost, in na tiste, ki se samo deloma). O razlikah med obema slovenskima podskupinama na področju maternega jezika smo že govorili, sicer pa se te kažejo še na številnih drugih področjih. Sicer niso tako opazne pri deležu tistih, ki so navedli, da slovenski jezik govorijo dobro (skoraj 85 % pri skupini SLO in točno 75 % pri skupini SLO+), bolj so pri tistih, ki ta jezik obvladujejo slabše (7 % pri skupini SLO in 19 % pri skupini SLO+). Posledično lahko ugotovimo, da slovenščino slabo ali nič ne obvlada 5–10 % pripadnikov obeh podskupin. Tržaški Slovenci z mešano identiteto imajo tudi značilno različen družinski izvor: če je več kot 80 % pripadnikov skupine SLO imelo stare starše in matere z dobrim znanjem slovenščine (pri očetih je ta delež za kakšnih 10 odstotnih točk nižji), se ta »mera« slovenske izvornosti pri pripadnikih skupine SLO+ zmanjša na okrog 65 %, pri očetih pa kar na manj kot polovico.

Iz tega podatka lahko izpeljemo drugega, in sicer da so pripadniki prve skupine (SLO) v šestini primerov imeli matere, v četrtni primerov pa očete, ki so pretežno govorili italijansko, medtem ko so pripadniki druge skupine (SLO+) v tretjini primerov imeli italijansko govorečo mater, v kar polovici primerov pa italijansko govorečega očeta. Medetnična integracija se še poveča pri generaciji respondentov, saj ima pretežno italijansko govorečega partnerja tretjina pripadnikov skupine SLO in skoraj dve tretjini pripadnikov skupine SLO+. Doma je samo slovensko govorila polovica pripadnikov prve skupine, toda samo šestina pripadnikov druge, mešano slovensko-italijansko je govorilo 40 % pripadnikov prve skupine in 30 % pripadnikov druge, samo v italijanskem jeziku pa desetina pripadnikov prve skupine in več kot polovica pripadnikov druge. Kljub temu pa je imelo skoraj 90 % pripadnikov prve skupine in 70 % pripadnikov druge skupine otroke, ki so dobro govorili slovenski jezik, kar pomeni, da se medgeneracijski prenos znanja slovenskega jezika udejanja tudi v etnično-jezikovno mešanih družinskih okoljih, hkrati pa se med tržaškimi Slovenci tendenčno širita večjezikovna praksa v okviru družinskih okoljih in multikulturna (slovensko-italijanska) identiteta. Vsekakor pa ostajajo med obema skupinama tržaških Slovencev še vedno značilne razlike glede izbire šolskega jezika. Slovenske šole obiskuje namreč 80 % otrok pripadnikov skupine SLO, med katerimi so skoraj vsi (več kot 75 %) v njih opravili celotno izobraževalno pot, medtem ko tovrstne šole obiskuje manj kot 65 % otrok pripadnikov skupine SLO+, med temi pa jih le polovica opravi celoten izobraževalni proces. Po drugi strani je treba omeniti, da sta približno petina otrok skupine SLO in dobra tretjina otrok skupine SLO+ obiskovali samo italijanske šole.

Tudi ta podatek potrjuje, da se slovenski jezik in slovenska (čeprav samo delna) identiteta zdaj v mestnem okolju lažje ohranjata tudi »mimo« nekoč neobhodno potrebnega in za bodočo narodnostno pripadnost »usodnega« obiskovanja šol s slovenskim učnim jezikom. Seveda pa je zato nujno, da se slovenska jezikovna praksa enakopravneje uveljavlja ne le v domačem, ampak tudi v ostalih družbenih okoljih. Na tem področju je stanje med obema skupinama tržaških Slovencev nekoliko različno, vseeno pa kar pozitivno, saj uporablja v pogovoru s prijatelji (tudi) slovenski jezik tri četrt pripadnikov skupine SLO in 60 % pripadnikov skupine SLO+, v službi pa dve tretjini pripadnikov prve skupine in polovica pripadnikov druge. Večje so razlike pri udeleževanju prireditev in dogodkov v organizaciji Slovencev v Italiji: te redno obiskuje 60 % pripadnikov skupine SLO, toda samo petina pripadnikov SLO+. Značilno različna je bila nazadnje med skupinama še pogostnost obiskov Slovenije, ki izraža funkcionalno povezanost tega prebivalstva z matično državo. Na dnevni ali tedenski ravni je namreč Slovenijo obiskovalo skoraj 75 % pripadnikov skupine SLO in samo okrog 40 % pripadnikov skupine SLO+.

Če se med tržaškimi Slovenci začenja uveljavljati neko stanje, ki bi ga lahko opredelili z izrazom »ozaveščena multikulturnost«, saj predpostavlja večje integriranje v italijansko večinsko družbo ob ohranjanju svoje etnično-jezikovne identitete, pa bi težko rekli, da se v enaki zrcalni obliki slovenski »element« uveljavlja in sprejema tudi med njihovimi italijanskimi someščani. Okrog 5 % pripadnikov te skupine je sicer imelo slovenske starše, kar okrog 8 % slovenske stare starše, približno toliko (6 %) pa je tudi italijansko narodnostno opredeljenih Tržčanov, ki ima slovenskega partnerja (čeprav so se ti le v polovici primerov šolali v slovenskem jeziku) in delno govori ali razume slovenski jezik. Kljub temu pa sta komaj 2 % respondentov iz te skupine izjavila, da njihovi otroci dobro govorijo slovensko in obiskujejo slovenske šole, po zgolj 1 % pa je bilo takih, ki so navedli, da je njihov materni jezik slovenski, da doma govorijo tudi slovensko in da so sami obiskovali slovenske šole.

Še nekoliko bolj kompleksen je odnos do slovenskega »elementa« med pripadniki kombinirane skupine ITA+/Drugi. To je skupina, ki se prepoznava s katero drugo (neslovensko) identiteto ali to kombinira z italijansko. Vanjo sodijo ne le priseljenci, ampak večinoma tisti Tržčani, ki se imajo za »svetovljane« ali »Srednjeevropejce«. Če pogledamo njihov družinski izvor, ugotovimo, da jih je približno 15 % imelo slovenske starše in stare starše, kar pomeni, da je v okviru te skupine prišlo do še izrazitejše asimilacije njihovih

Tabela 33: Kazalci zastopanosti slovenskega »elementa« med različnimi skupinami tržaškega mestnega prebivalstva (v %)

	Sk. SLO	SLO	SLO+	ITA	ITA+/Dr.
SLO materni jezik	48	69	30	1	1
SLO+ materni jezik	40	31	48	2	1
Govori dobro SLO	79	83	75	1	7
Govori SLO delno/razume	13	7	19	6	16
Mati gov. dobro SLO	73	83	65	4	14
Oče gov. dobro SLO	60	73	48	4	11
Babice gov. dobro SLO	71	83	62	8	17
Dedki gov. dobro SLO	73	82	64	7	16
Partner gov. dobro SLO	50	68	36	6	13
Partner SLO gov. delno/ razume	16	0	27	5	4
Otroci gov. dobro SLO	79	88	69	2	7
Otroci SLO gov. delno/ razumejo	5	0	11	3	1
Celotno šolanje SLO	50	67	34	1	0
Delno šolanje SLO	18	13	22	2	1
Partner vse šolanje SLO	28	45	13	3	0
Partner delno šolanje SLO	10	3	16	1	1
Otroci se šolajo SLO	71	79	63	2	10
Otroci vse šolanje SLO	56	76	31	1	0
Doma govori SLO	32	50	15	0	0
Doma govori SLO+	35	40	30	1	0
S prijatelji gov. SLO/SLO+	67	76	59	1	0
Na delu gov. SLO/SLO+	60	67	50	1	0
Obiskuje SLO prireditve redno	38	59	19	6	10
Obiskuje SLO prireditve občasno	43	38	47	26	33
Dnevno/ted. v Sloveniji (pred pandemijo)	56	73	39	21	31
Mesečno/letno v Sloveniji (pred pandemijo)	38	23	52	69	55

slovenskih prednikov kot pri skupini samo italijansko opredeljenih Tržičanov, saj je tudi tu samo 1 % vprašanih, med katerimi sicer okrog 15 % delno govori slovenski jezik ali ga razume, izjavil, da je slovenščina njihov materni jezik, še manj pa je bilo takih, ki so svoje šolanje opravili v slovenščini. Vseeno pa je v tej skupini tržaškega prebivalstva 7 % takih, ki slovenski jezik dobro govorijo in v istem obsegu to jezikovno znanje prenašajo na svoje otroke, med katerimi jih 10 % delno obiskuje šole s slovenskim učnim jezikom. Skoraj 15 % pripadnikov te skupine ima po družinskem izvoru podobnega slovensko govorečega partnerja (saj tudi ti niso obiskovali šol s slovenskim učnim jezikom), nihče izmed teh »svetovljanskih« Tržičanov pa se doma ne pogovarja v slovenskem jeziku. Morda bi prav med pripadniki te skupine lahko našli največ tistih »skesanih« asimiliranih Slovencev ali potomcev asimiliranih Slovencev in tistih neslovensko opredeljenih staršev, ki svoje otroke sicer vpisujejo v šole s slovenskim učnim jezikom, niso pa (še) pripravljeni, da bi slovenski jezik vključevali v domačo jezikovno prakso in lastno identitetno obzorje. Pri obeh skupinah neslovenskih tržaških prebivalcev so spodbudnejši le podatki o obiskovanju prireditev in dogodkov v organizaciji Slovencev v Italiji. Teh se redno udeležuje 5–10 %, občasno pa še 25–35 % neslovensko opredeljenih Tržičanov. Nekako v tem razponu se giblje tudi delež tistih, ki imajo redne funkcionalne vezi s Slovenijo, saj čezmejne kraje dnevno ali tedensko obiskujeta petina samo italijansko opredeljenih meščanov in slaba tretjina tistih, ki se delno opredeljujejo za neko neslovensko ali neitalijansko narodnost oziroma to identiteto kombinirajo z italijansko.

Podrobnejši vpogled v eno generacijo tržaških Slovencev

V tem razdelku bomo nekoliko podrobneje prikazali strukturo v času nastajanja te knjige odrasle generacije tržaških Slovencev, ki se je rodila v tridesetletnem obdobju 1948–1977 in obiskovala mestne nižje srednje šole s slovenskim učnim jezikom. Seznam nekdanjih dijakov smo pridobili iz *Izvestij*, publikacij, v katerih so bili vsako leto objavljeni podatki o vpisanih v vse slovenske nižje in višje srednje šole v Italiji. Na podlagi teh seznamov smo prek osebnega kontaktiranja pripadnikov te generacije po metodi »snežne kepe« poskusili po eni strani pridobiti čim natančnejše podatke o nekdanjem in sedanjem kraju bivanja vseh v raziskavo zajetih nekdanjih dijakov, po drugi pa smo poskusili v pogovoru s tistimi, ki še vedno živijo v mestu, pridobiti še

dodatne informacije o njihovem družbeno-jezikovnem položaju in njihovo oceno o tem, koliko »slovenski« so mestni predeli, v katerih živijo.

Za nižje srednje šole smo se odločili, ker Izvestja, razen za šolska leta od 1949/50 do 1955/56, niso navajala podrobnejšega seznama vpisanih v petletne osnovne šole. Nižje srednje šole so bile tako edina lokalnemu okolju najbližja obvezna izobraževalna celica, prek katere naj bi zato »šla« večina slovensko opredeljenih prebivalcev mesta. Vseeno pa smo iz razpoložljivih podatkov ter s pomočjo primerjave med tem seznamom in seznamom vpisanih na nižje srednje šole poskusili izluščiti nekaj splošnejših trendov tudi za prvo povojno osnovnošolsko generacijo. Prvo opažanje zadeva število vpisanih v mestne osnovne šole: teh je bilo tedaj osem, od teh so bile tri v mestnem središču, in sicer v Ulici Donadoni in Ulici sv. Frančiška pri Sv. Jakobu, pet pa jih je bilo v predmestju, in sicer pri Sv. Ivanu, v Rojanu, Barbovljah, Škednju in pri Sv. Ani. V vseh se je v obravnavanem sedemletnem obdobju število vpisanih izrazito zmanjšalo, in sicer za 70–75 % v šentjakobskem, svetoanskem in svetoivanskem okrožju, za 55–65 % pa v ostalih. V absolutnih številih se je število vpisanih v slovenske osnovne šole v mestnem središču v tem obdobju na letni ravni zmanjšalo z okrog 145 na manj kot 50, v predmestju pa z okrog 265 na okrog 130, kar pomeni, da je bila stopnja upada v mestnem središču mnogo višja kot v predmestju.

Drugo opažanje zadeva prehodnost oziroma delež tistih slovenskih mestnih osnovnošolcev, ki so nadaljevali izobraževanje na nižjih srednjih šolah s slovenskim učnim jezikom. Kakor smo lahko sami ugotovili s primerjanjem imen na seznamu tistih, ki so opravili zaključni izpit na osnovni šoli, in seznamom vpisanih na tedanje poklicne šole ali edino slovensko mestno nižjo gimnazijo, je delež »nadaljevalcev« v vseh letih, za katera so na voljo podatki, znašal okrog 65–70 %. Večinoma so se vpisani v osnovne šole odločali za poklicne šole, samo učenci mestnih šol v ulicah Donadoni in sv. Frančiška so se pretežno odločali za vpis na šentjakobsko nižjo gimnazijo. Ta je še v največji meri zagotavljala, da se bo z nadaljnjim šolanjem v slovenskem okolju vpisani dijak »trajneje« zapisal slovenski etnično-jezikovni stvarnosti, medtem ko so poklicne šole dijake večinoma uvajale v italijansko govoreče delovno okolje. V tem se je verjetno »izgubila« tudi večina tistih, ki šolanja ni nadaljevala na nobeni izmed slovenskih šol. Ker je slovenska nižja gimnazija v povprečju pridobivala med petino in tretjino slovenskih osnovnošolcev, bi lahko sklepali, da je bila v prvih povojnih letih asimilaciji izpostavljena večina slovenskih otrok oziroma osnovnošolcev.

Glede vpisanih v slovenske mestne nižje srednje šole pa moramo najprej poudariti, da se je struktura teh šol sčasoma nekoliko spremenila. Zavezniške oblasti so leta 1947 s ponovnim podaljšanjem šoloobveznega obdobja do 14. leta starosti (tak sistem so sicer avstrijske oblasti v Trstu že uvedle pred prvo svetovno vojno) v mestu poleg že omenjene slovenske nižje gimnazije pri Sv. Jakobu, ki je dijakom omogočala, da so nadaljevali šolanje na višji stopnji, ustanovile še nekatere poklicne šole, in sicer triletno trgovsko in industrijsko šolo pri Sv. Ivanu in Rojanu ter dvoletni trgovski strokovni tečaj na Katinari. Nekaj let pozneje so mrežo poklicnih šol razširili tudi na tržaškem podeželju in sočasno s tem dvoletne tečaje povsod preoblikovali v triletno šole. Z državno šolsko reformo leta 1963 so tovrstne strokovne šole ukinili in jih spremenili v enotne nižje srednje šole.²⁷³ Šele takrat se je struktura vpisanih v slovenske nižje srednje šole v Trstu nekoliko »normalizirala«, saj se je pred tem letom na edino »gimnazijsko« nižjo srednjo šolo in tudi na bolj trgovsko usmerjene mestne poklicne šole vpisovalo veliko število na podeželju živčih dijakov. Ker ti niso predstavljali tistih tržaških Slovencev, za katere smo zbirali informacije, smo se do generacije rojenih leta 1952 v glavnem osredotočili le na tiste dijake, za katere smo ugotovili, da so živeli v mestnem okolju, po tem letu pa smo v analizo zajeli vse v mestne nižje srednje šole vpisane dijake.

Edino informacijo o družinskih okoljih povojnih dijakov na slovenskih mestnih srednjih šolah nam je posredoval profesor geografije Jože Velikonja, ki je na teh šolah nekaj let poučeval pred svojim odhodom v ZDA.²⁷⁴ Iz njegove analize lahko ugotovimo, da je bila v začetku 50. let prejšnjega stoletja družinska izvorna struktura »mestnih« dijakov taka: 70 % jih je izhajalo iz mestnega okolja, 14 % iz podeželskega območja tržaške občine, 16 % pa z drugih območij, večinoma iz drugih občin Tržaške pokrajine (iz krajev zunaj Cone A STO je izhajalo manj kot 5 % dijakov). S to sestavo se sklada izvorna struktura dijakov nižje gimnazije, medtem ko je bilo na poklicnih šolah značilno več dijakov iz mesta (80–85 %), manj pa s tržaškega podeželja, posebej iz okolice tržaške občine, kjer so prav tako delovale strokovne šole. Na višjih srednjih šolah je bilo značilno manj dijakov iz mesta (slabih 60 %), več pa s podeželja, posebej iz okoliških vasi tržaške občine (22 %). Po poklicni sestavi je bila na najbolj »mestnih«, strokovnih šolah družinska podoba vpisanih dijakov taka: manj kot 5 % je bilo kmetov, 35–57 % delavcev, okrog 20 % mehanikov in obrtnikov, okrog 15 % uradnikov in uslužbencev, 5–10 % trgovcev in gostincev, v nobeni družini pa ni bilo aktivnih v prostih poklicih.

273 Bogatec in Bufon, *Slovenske šole* (1999).

274 Velikonja, *Naši dijaki*.

Poklicna sestava družin vpisanih na nižjo gimnazijo se od pravkar navedene loči po tem, da je bilo med njihovimi starši nekoliko manj delavcev (okrog 30 %) ter nekaj več uradnikov in uslužbencev (več kot 20 %) ter aktivnih v prostih poklicih (2 %), predvsem pa več (10 %) zaposlenih v drugih, pretežno intelektualnih poklicih (učitelji in profesorji, novinarji ipd.) v slovenskih mestnih ustanovah.

Naša analiza v obdobju 1948–1977 rojene generacije dijakov, ki so obiskovali mestne nižje srednje šole,²⁷⁵ je imela dva glavna cilja. Po eni strani smo za vse dijake prvih letnikov od šolskega leta 1959/60 do šolskega leta 1988/89 poskusili pridobiti informacijo o tem, kje so živeli med šolanjem in kje živijo danes (za živeče v mestu po mestnih predelih oziroma okrajih), da bi tako ugotovili, koliko je bilo med dijaki meščanov in kakšna je bila njihova življenjska pot. Po drugi strani smo poskusili z intervjuvanjem dovolj reprezentativnega deleža še vedno v mestu živečih nekdanjih dijakov pridobiti nekaj podrobnejših informacij o njihovih in širših družinskih etnično-jezikovnih in drugih značilnostih ter prek teh izdelati nekoliko natančnejšo podobo sedanjih tržaških Slovencev. Analiza je bila kar obsežna, saj je v prvi fazi zajela več kot 2500 oseb, med katerimi smo podrobnejše intervjuje opravili s približno četrtino vseh v mestu živečih nekdanjih dijakov. Zbrane podatke bomo večinoma predstavili po desetletnih obdobjih, da bi tako lahko spremljali tudi morebitno spreminjanje posameznih elementov naše analize in z njimi proces spreminjanja družbene strukture slovenskega tržaškega prebivalstva.

Začnimo s spreminjanjem števila vpisanih v prve razrede obravnavanih slovenskih mestnih nižjih srednjih šol. Njihovo število se je v prvem desetletju od generacije rojenih v obdobju 1948–1952 do generacije rojenih v obdobju 1953–1957 značilno zmanjšalo, in sicer z nekaj več kot 600 na okrog 365 ali za kar 40 %. Razloge za ta hitri in velik upad smo že prediskutirali na prejšnjih straneh in jih je mogoče pripisati vplivu kominformovskega razdora in izselitvenega vala po koncu zavezniške uprave Cone A STO. Tudi v naslednjem petletnem obdobju je ostalo število vpisanih enako nizko (skupno se je v prve razrede vpisalo prav tako okrog 365 dijakov, rojenih v obdobju 1958–1962) in se je vidneje povečalo šele v naslednjem petletju, ko se je v prve razrede mestnih nižjih srednjih šol s slovenskim učnim jezikom vpisalo skupaj nekaj več kot 450 dijakov. Njihovo število se je v tem času

275 Večino podatkov smo zbrali v obdobju 2020–2022. Podatke o nekdanjem in sedanjem kraju bivanja rojenih v obdobju 1968–1977 smo dopolnili na podlagi informacij, ki jih je zbralo osebje na Slovenskem raziskovalnem inštitutu v Trstu in se nanašajo na tiste osebe, ki so se rodile med letoma 1970 in 1979.

torej povečalo za približno četrtno, razloge za to pa lahko, bolj kot demografskim dejavnikom, pripišemo zlasti »normaliziranim« splošnim političnim razmeram in še posebej boljšim notranjim odnosom v okviru levičarskega, med tržaškimi Slovenci prevladujočega strankarskega konteksta, ki so slovenskim šolam »vrnile« del v času kominforma odvzetih dijakov. Ta raven vpisanih se je ohranila tudi v začetku 70. let prejšnjega stoletja, nato pa se je začelo število vpisanih v prve razrede mestnih nižjih srednjih šol s slovenskim učnim jezikom zmanjševati in je v zadnjem obravnavanem petletju (rojeni v obdobju 1973–1977) ponovno padlo na okrog 350.

Podatek o kraju rojstva oziroma kraju bivanja obravnavanih dijakov v času obiskovanja nižjih srednjih šol nam pove, da je v prvem desetletju (med šolskima letoma 1959/60 in 1968/69) približno polovica vpisanih v prve razrede živel v mestu (od tega približno petina v mestnem središču in dobra tretjina v predmestju), dobra tretjina dijakov je živel v okoliških krajih Tržaške pokrajine, nekaj manj kot 10 % pa se jih je rodilo drugje in je v Trstu živelo v okviru priseljenih družin ali po dijaških domovih. Očitne so tudi določene razlike med prvim in drugim petletjem, in zadevajo delež živečih v predmestju, ki je znašal v prvem desetletju okrog 25 %, v drugem pa okrog 50 %. Delež živečih v okolici se je od prvega do drugega petletja zmanjšal z okrog 40 % na manj kot 25 %, delež rojenih ali živečih drugje pa se je v istem obdobju zmanjšal z okrog 12 % na okrog 3 %. Te spremembe je povzročila v glavnem že omenjena šolska reforma, zaradi katere okoliškim dijakom ni bilo več treba iskati sebi primernih šolskih smeri v mestnem okolju. Dejansko je ostala v naslednjih dveh desetletjih (med šolskima letoma 1969/70 in 1988/89) izvorna struktura dijakov mnogo stabilnejša: v mestu je živelo 75–85 % vpisanih v tržaške nižje srednje šole s slovenskim učnim jezikom (od tega okrog 25 % v mestnem središču in 50–60 % v predmestju), iz tržaške okolice je prihajalo približno 15–20 %, od drugod pa do 2 % dijakov. Na splošno se je povečal delež mestnih dijakov ter zmanjšal delež vpisanih dijakov iz tržaške okolice in drugih krajev, med katerimi je bilo sprva največ priseljenih iz Slovenije oziroma nekdanje Jugoslavije.

Delež v mestu rojenih dijakov med vsemi vpisanimi v mestne šole je namreč zaradi zgoraj navedenih razlogov od prvega do zadnjega v raziskavo zajetega desetletja v povprečju stalno naraščal, in sicer s 57 na skoraj 85 %, v absolutnih številkah pa z okrog 550 na skoraj 700. Če to število primerjamo s številom mestnega prebivalstva odgovarjajočih petletnih starostnih razredov (skoraj 26 tisoč v desetletju 1947–1957, več kot 29 tisoč v desetletju 1958–1967 in okrog 25 tisoč v desetletju 1968–1977), lahko ugotovimo, da je

bil delež vpisanih v slovenske mestne nižje srednje šole dokaj skromen in kar konstanten: v prvih dveh desetletjih je znašal natančno 2,1 %, le v zadnjem desetletju se je rahlo povečal (na 2,3 %). Vse te osebe lahko prištevamo k tržaškim Slovencem, saj se tedaj v te šole še niso vpisovali otroci neslovenskih staršev. Šele med rojenimi od obdobja 1963–1967 smo med intervjuvanimi ugotovili slab odstotek takih, ki so se opredelili za italijansko narodnost. Delež tistih, ki so se opredelili za mešano, slovensko-italijansko identiteto, je bil vse do generacije rojenih v letih 1968–1977 enako skromen, vendar se je v zadnjem obravnavanem desetletju opazno povečal in dosegel v povprečju skoraj četrtno v raziskavo zajetih nekdanjih dijakov.

Ker smo Sv. Jakob prištevali k mestnemu središču, je bil seveda na tej šoli delež »pravih meščanov« stalno višji kot drugod in je znašal v povprečju skoraj 45 %. Višji kot v drugih predmestnih šolah je bil delež dijakov iz mestnega središča tudi na nižji srednji šoli pri Sv. Ivanu (teh je bilo približno petino, slabo polovico pa so predstavljali v predmestju živeči dijaki), medtem ko so lokalni dijaki daleč prevladovali na ostalih predmestnih šolah v Rojanu in na Katinari, kjer so v povprečju obsegali 80–95 % vpisanih. V prvi dve šoli se je vpisovalo tudi največ dijakov iz tržaške okolice in od drugod (v povprečju so predstavljali dobro tretjino vpisanih), saj je šentjakobska šola tudi po reformi ohranila »sloves« elitne mestne šole, šola pri Sv. Ivanu pa je tradicionalno gostila tiste »zunanje« dijake, ki so v času šolanja živeli v slovenskem dijaškem domu ali v bližnjem dekliškem zavodu slovenskih šolskih sester. Delež okoliških dijakov je presegal 40 % vseh vpisanih nekako do generacije rojenih leta 1955 in nato padel pod 20 %. Treba je omeniti, da se je večina v okolici ali drugje rojenih ali živečih dijakov (med temi je bilo sprva

Tabela 34: Struktura vpisanih v prve razrede slovenskih mestnih nižjih srednjih šol po krajevnem izvoru pri generaciji rojenih od leta 1948 do leta 1977 (v %)

	Mestno sred.	Predmestje	Okolica	Drugo	Skup.	Št. (%) meščani
Roj. 1948-52	21,7	25,7	40,3	12,3	603	286 (47)
Roj. 1953-57	21,8	51,2	23,7	3,3	363	265 (73)
Roj. 1958-62	22,2	51,1	21,2	5,5	364	267 (73)
Roj. 1963-67	23,7	56,2	18,4	1,8	452	361 (80)
Roj. 1968-72	27,6	59,7	12,7	0,0	464	405 (87)
Roj. 1973-77	27,5	50,7	20,2	1,6	357	279 (78)
Skupaj	24,1	49,1	22,8	4,1	2603	1863 (72)

precej otrok v Trstu zaposlenega jugoslovanskega diplomatskega osebja) po končanem šolanju vrnila na svoje izvorno območje ali se preselila drugam, le nekaj več kot 15 % se jih je odločilo za bivanje v mestu. V povprečju je ta »dotok« iz tržaške okolice v obravnavanem obdobju na letni ravni okreplil slovensko mestno populacijo samo za nekaj več kot 5 %.

Poglejmo zdaj, kakšne so bile življenjske poti nekdanjih mestnih slovenskih dijakov. Teh smo v generaciji rojenih v obdobju 1948–1977 skupaj evidentirali skoraj 1900 in so predstavljali dobrih 70 % vseh vpisanih v mestne nižje srednje šole s slovenskim učnim jezikom. Pri osnovnem pregledu nekdanjega in poznejšega kraja bivanja smo upoštevali tudi medtem umrle osebe. Delež tistih, za katere nekdanji sošolci ne vedo, kje živijo ali pa so zanje navedli, da so se odtujili slovenskemu okolju oziroma asimilirali v italijansko družbo, obsega v povprečju 15 % slovenskih mestnih dijakov. Ta delež je med rojenimi v prvem obravnavanem desetletju znašal skoraj 20 %, v drugem desetletju (rojeni v obdobju 1958–1967) slabih 10 %, v tretjem pa spet nekaj manj kot 20 %. Zmanjševanje tega deleža med prvim in naslednjim obravnavanim desetletjem je v dobršni meri treba pripisati zmanjševanju števila dijakov iz okolice, s katerimi mestni dijaki, ki so bili »predmet« naše obravnave in obenem tudi naši informatorji, niso imeli veliko stikov. Razloga za poznejše ponovno povečanje deleža »izgubljenih« tržaških Slovencev pa sta najverjetneje dva: po eni strani se pri generaciji rojenih v obdobju 1968–1977 že povečujejo vplivi sodobne, v mnogih pogledih bolj »razdrobljene« ali »tekoče« družbe, v kateri se zmanjšujejo medosebne vezi, po drugi strani pa se pri njej povečuje tudi težnja po večji integraciji v večinsko mestno okolje ter po izseljevanju v druge italijanske dežele in druge države zaradi boljših delovnih pogojev. Na ta trend kažejo tudi različne navedbe med različnimi tipologijami slovenskih mestnih nižjih srednjih šol. Delež tistih nekdanjih dijakov, za katere so sošolci navedli, da so se asimilirali, ali za katere ne vedo, kje živijo, je namreč pri vpisanih na šolo pri Sv. Jakobu v povprečju znašal okrog 15 % pri generaciji rojenih do leta 1967, nato pa se je povečal na 25 %. Še večje je bilo to razhajanje pri dijakih, vpisanih na katinarsko šolo, kjer se je isti delež povečal s samo 10 na kar 30 %. Ker so tu stalno in izrazito prevladovali lokalni, predmestni dijaki, si to povečanje lahko razložimo predvsem v kontekstu procesa urbanizacije tega tržaškega predela, ki se je prav v obravnavanem obdobju iz skoraj vaškega okolja preoblikoval v tržaško »spalno« predmestje (v tem času so na Katinari zgradili tudi glavno mestno bolnišnico). Na ostalih dveh šolah na tem področju ni prišlo do vidnejših sprememb: delež oseb, za katere so

nekdanji sošolci navedli, da so se asimilirali, ali za katere ne vedo, kje živijo, je tu v vseh treh obravnavanih desetletnih obdobjih znašal okrog 10 %.

Po zbranih podatkih se je med preostalimi pripadniki obravnavane generacije tržaških Slovencev kar precejšen in rastoči del izselil iz mesta. Delež izseljenih je med rojenimi v obdobju 1948–1957 znašal okrog 27 % (21 % v prvem petletju in 33 % v drugem), se med rojenimi v naslednjem desetletju ustalil na približno tretjini vseh nekdanj v mestu živečih oseb in se pri rojenih v obdobju 1973–1977 povečal na okrog 40 %. Večina izseljenih ni odšla daleč, saj se je odločila za bivanje v tržaški okolici oziroma v drugih krajih Tržaške pokrajine. Tam živi zdaj v povprečju slaba petina nekdanjih slovenskih meščanov, čeprav se je med izseljenimi delež tistih, ki so se odločili za bivanje na bližnjem tržaškem podežlju, z začetnih 60 % zmanjšal na slabo polovico. To pomeni, da se je v obravnavanem obdobju tendenčno povečevala težnja po izseljevanju na druga območja. Največ (okrog 40 %) ostalih izseljenih tržaških Slovencev se je odločilo za bivanje v Sloveniji, skoraj 20 % jih živi v drugih krajih Furlanije-Julijske krajine, okrog 23 % v drugih italijanskih deželah (predvsem v severni Italiji), 12 % v drugih evropskih državah, nekaj več kot 5 % izseljenih pa je odšlo v Severno Ameriko. Iz povedanega lahko sklenemo, da je na splošno dobršen delež izseljenih mestnih Slovencev vendarle ostal v slovenskem okolju oziroma da so se mnogi tržaški Slovenci odločali za bivanje v pretežno slovenskem okolju Tržaške pokrajine tudi zato, da bi svojo etnično-jezikovno identiteto in »manjšinsko« družbeno vpetost lažje ohranili ali celo okrepili.

Po drugi strani pa iz opravljenega pregleda jasno izhaja, da je v povprečju izvirno slovensko mestno družbeno okolje, deloma zaradi asimilacije v italijansko večinsko družbo, večinoma pa zaradi izselitev, »zapustila« nič manj kot polovica tržaških Slovencev. Res je sicer, kakor smo videli, da se večina »pobeglih« slovenskih meščanov, tako kot številni njihovi italijansko govoreči someščani,²⁷⁶ usmerja v mestu bližnji podeželski pas, zato v bistvu ne zmanjšuje skupnega deleža slovenskega prebivalstva na Tržaškem, vsekakor pa ta proces demografske »erozije« mestnih Slovencev vidno spreminja razmerje med Slovenci, ki živijo v Trstu in v tržaški okolici, in tendenčno zmanjšuje obseg slovenske mestne komponente. Brez lokalno »relociranih« tržaških Slovencev je namreč čisti »odliv« slovenske mestne komponente v prvem obravnavanem desetletju znašal točno tretjino njenih prvotnih pripadnikov (kolikor znaša tudi skupno 30-letno povprečje) in slabo četrtno v drugem

276 Bufon, *Ethnos in topos*.

Tabela 35: Sedanji kraj bivanja nekdanjih v mestu živečih dijakov slovenskih mestnih nižjih srednjih šol (v %; rojeni v obdobju 1948-1977)

	TS Mesto	TS Okol.	FJK/I	SLO	Drugo	Nezn./Asim.
Roj. 1948-52	49	11	4	4	2	30
Roj. 1953-57	53	20	6	6	2	13
Roj. 1958-62	54	20	5	5	2	14
Roj. 1963-67	58	20	5	6	2	8
Roj. 1968-72	40	19	6	7	3	25
Roj. 1973-77	42	19	9	9	4	17
Skupaj	49	18	6	6	3	18

Op.: Nezn./asim. – Ta delež zajema tiste nekdanje dijake, za katere bivši sošolci nimajo nobenih informacij ali vedo, da so se asimilirali v italijansko okolje in izgubili vezi s slovensko manjšinsko družbo.

desetletju, pri skupini rojenih v obdobju 1968–1977 pa se je zaradi povečane emigracije in integracije v večinsko mestno okolje dvignil na polnih 40 %. Na to gibanje so vplivali seveda tudi gospodarski konjunkturni dejavniki, saj so do vključno »vmesne« skupine rojenih v obdobju 1958–1967 tržaški Slovenci uživali učinke gospodarske rasti, do katere je prišlo po letu 1975, medtem ko je skupina rojenih v naslednjem desetletju vstopila v delovno dobo že v času krize slovenskega manjšinskega gospodarstva po razpadu Jugoslavije in se je morala zato v večji meri odločati za zaposlitev v mestnem italijanskem okolju ali za odhod drugam, kar lepo potrjuje podatek, da se je skupni delež izseljenih iz Tržaške pokrajine med skupino do obdobja 1958–1967 rojenih mestnih Slovencev in naslednjo povečal z 12 na 22 %.

V nadaljevanju bomo prikazali podatke, ki smo jih pridobili z intervjuvanjem reprezentativnega vzorca tistih nekdanjih dijakov mestnih slovenskih nižjih srednjih šol, ki zdaj živijo v Trstu in se opredeljujejo v izključni (med starejšo generacijo) ali tudi »kombinirani« obliki (med najmlajšo generacijo) za slovensko narodnost, zato so tudi dovolj reprezentativni vzorec sedanjih tržaških Slovencev starejše in srednje generacije.²⁷⁷ Začnimo s krajem rojstva, kjer je prišlo do nekaterih značilnejših sprememb med rojenimi v prvem povojnem obdobju in rojenimi v naslednjih dveh desetletjih. V mestnem

²⁷⁷ Skupaj smo v anketo zajeli več kot 250 oseb oziroma nekaj več kot 30 % vseh v mestu še vedno živečih nekdanjih dijakov tržaških nižjih srednjih šol s slovenskim učnim jezikom, ki so se rodili v obdobju 1948–1977. Kakor smo omenili, se je med intervjuvanimi delež tistih, ki se hkrati opredeljujejo za slovensko in italijansko narodnost, povečal z manj kot 5 % med rojenimi v prvem obravnavanem desetletju (1948–1957) na skoraj 25 % pri skupini rojenih v desetletju 1968–1977.

središču se je namreč rodila dobra tretjina rojenih v desetletju 1948–1957, toda samo četrtnina rojenih v naslednjih dveh desetletjih. Delež rojenih v severnem predmestju je do skupine rojenih v obdobju 1968–1977 znašal okrog 40 %, nato pa se je povečal na približno polovico, medtem ko je delež rojenih v južnem predmestju sprva porasel (z dobrih 15 na 30 %) in se nato spet zmanjšal na manj kot 20 %. Značilno se je zmanjšal delež rojenih v tržaški okolici ali na drugih območjih (pretežno so to kraji v Sloveniji): ta je znašal 10 % med rojenimi v desetletju 1948–1957, vendar manj kot 5 % med rojenimi v naslednjih dveh desetletjih.

V splošnem bi lahko rekli, da so tržaški Slovenci sledili občemu trendu, do katerega je v prvih desetletjih po drugi svetovni vojni prišlo v okviru razporeditve prebivalstva v mestu: mestno središče se je praznilo, predmestja pa so se širila. Podrobnejši vpogled v razporeditev v mestu živečih nekdanjih dijakov po sedanjem območju bivanja pa nam pokaže določene odmike od splošnega trenda. Če se je večina meščanov selila v južna, »ljudska« predmestja, so se tržaški Slovenci večinoma odločali za severne predmestne okraje. Po zbranih podatkih se je namreč tako delež tistih, ki živijo v mestnem središču, kakor delež živečih v južnem predmestju zmanjšal z okrog 30 na manj kot 20 %, medtem ko se je delež živečih v severnem predmestju povečal z okrog 40 na okrog 60 %. Po drugi strani bi lahko iz zgoraj navedenih podatkov razbrali, da se je vsaj znotraj skupine v mestu živečih nekdanjih dijakov ustavil tisti priseljevalni dotok iz slovenskega zaledja, ki je tradicionalno povečeval slovensko mestno prebivalstvo. Dejansko ni povsem tako, saj se je obenem, kot bomo videli v nadaljevanju, povečeval delež partnerjev intervjuvancev, ki so se rodili v tržaški okolici ali drugje.

Tudi pri navedbah kraja rojstva partnerjev intervjuvanih oseb je namreč prišlo do značilnih sprememb med starejšima skupinama in najmlajšo. Pri skupini rojenih v obdobju 1948–1967 se je okrog 25 % njihovih partnerjev rodilo v mestnem središču, okrog 15 % v severnem in nekaj več kot 10 % v južnem predmestju, okrog 22–24 % v tržaški okolici, drugje pa kar 25–30 % partnerjev, od tega dobrih 10 % v Italiji, 5–8 % v Sloveniji, okrog 10 % pa v drugih državah, večinoma v nekdanjih jugoslovanskih republikah s Hrvaško na čelu. Pri skupini rojenih v desetletju 1968–1977 pa se je v mestnem središču rodilo le okrog 10 % njihovih partnerjev, 13 % v severnem in 23 % v južnem predmestju. Delež v tržaški okolici rojenih partnerjev se je nekoliko povečal (na 26 %), predvsem pa se je povečal delež v Italiji rojenih partnerjev (skoraj 20 %) na račun zdaj ne več reprezentiranih partnerjev iz Slovenije. Drugje (predvsem na Hrvaškem) se je rodilo slabih 10 % partnerjev. Med partnerji

intervjuvanih tržaških Slovencev se je med rojenimi v obdobju 1948–1957 in rojenimi v naslednjih dveh desetletjih delež oseb slovenske narodnosti stalno zmanjševal, in sicer s skoraj dveh tretjin na tretjino, delež oseb italijanske narodnosti pa se je temu zrcalno povečal s 30 na skoraj 55 %. Obenem se je začel povečevati delež partnerjev z »mešano«, slovensko-italijansko identiteto (z o na 4 %), delež partnerjev drugih narodnosti pa je ostal v razponu 5–10 %.

Ob predpostavki, da je večina vprašanih, ki so se rodili v desetletju 1948–1957, stopila v zakonsko oziroma partnersko zvezo v svojem 25.–35. letu starosti, lahko ugotovimo, da sta v letih 1970–1990 dve tretjini odraslih tržaških Slovencev živeli v narodnostno homogenem družinskem okolju, v letih 1990–2010 pa samo še tretjina. Ta sprememba ponazarja, da se je ob koncu prejšnjega stoletja v mestu značilno zmanjšala družbena razdalja med mestnima avtohtonima in tradicionalno konfliktnima etnično-jezikovnima skupinama, kar se je poznalo še na dveh drugih področjih: pri že omenjenem povečanem vpisu otrok iz mešanih in neslovensko govorečih družinskih okolij na šolah s slovenskim učnim jezikom in pri »razlitju« italijanskega mestnega prebivalstva na dotlej skoraj izključno slovensko podeželje.²⁷⁸

Če pa upoštevamo zgolj tiste partnerje intervjuvanih oseb, ki se opredeljujejo za slovensko narodnost (v povprečju polovica), nam podatki o njihovem kraju rojstva dopolnjujejo zgoraj prikazano strukturo geografskega »porekla« tržaških Slovencev, saj smo s skupino partnerjev pridobili tudi vpogled v tiste pripadnike sedanje slovenske mestne skupnosti, ki niso nujno obiskovali slovenskih mestnih šol. Z upoštevanjem tudi te skupine lahko ugotovimo, da se je skupaj v mestnem središču rodila približno četrtnina, v severnem predmestju dobra tretjina, v južnem predmestju petina, v tržaški okolici 15 %, druge (predvsem na ozemlju današnje Slovenije) pa slabih 5 % sedanjih tržaških Slovencev. Skratka, za razliko od preteklosti, ko so priseljenci predstavljali dobršen del slovenskega mestnega prebivalstva, je med sedanjimi tržaškimi Slovenci komaj petina takih, ki so se v mesto priselili iz neposrednega ali širšega slovenskega zaledja.

Pričakovano višji je bil delež priseljenih med starši, posebej med starejšo skupino v anketo zajetega prebivalstva. Dejansko se je med rojenimi v obdobju 1948–1957 v Trstu rodilo okrog 45 % očetov in slabih 30 % mater. Ta delež se je med rojenimi v naslednjem desetletju povečal na dobrih 60 % pri očetih in na skoraj 50 % pri materah, pri skupini rojenih v obdobju 1968–1977 pa že na 70 % oziroma 60 %. »Srednja mera« izvirne avtohtonosti

.....
278 Bufon, op. cit.

Tabela 36: Primerjava med kraji rojstva intervjuvanih tržaških Slovencev, njihovih partnerjev, staršev in starih staršev po starostnih skupinah (v %)

	Trst	TS Ok.	Slov.	Italija	Drugo
Sk. tržaški Slovenci	80,5	15,5	3,5	0,0	0,5
(intervj. in SLO partn.)					
Intervjuvanci					
Rojeni 1948-1957	89,9	8,71,4	0,0	0,0	
Rojeni 1958-1967	96,9	2,3	0,8	0,0	0,0
Rojeni 1968-1977	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Partnerji					
Rojeni 1948-1957	48,5	21,9	7,8	10,9	10,9
Rojeni 1958-1967	50,5	24,3	4,5	10,8	9,9
Rojeni 1968-1977	47,2	26,4	0,0	18,9	7,5
Očetje					
Rojeni 1948-1957	44,9	30,4	23,2	0,0	1,5
Rojeni 1958-1967	61,0	15,6	18,0	2,3	3,1
Rojeni 1968-1977	70,1	13,4	9,0	6,0	1,5
Matere					
Rojeni 1948-1957	29,0	29,0	37,7	0,0	4,3
Rojeni 1958-1967	48,4	24,2	24,2	1,6	1,6
Rojeni 1968-1977	59,7	20,9	11,9	4,5	3,0
Stari starši					
Rojeni 1948-1957	21,3	35,0	36,0	2,6	5,1
Rojeni 1958-1967	27,5	29,3	29,9	5,9	7,4
Rojeni 1968-1977	33,9	18,5	31,9	6,5	9,2

tržaških Slovencev se je torej od starejše do mlajše skupine intervjuvancev povečala za približno trideset odstotnih točk, z okrog 35 na 65 %. Razlog za ta preskok lažje razumemo, če upoštevamo časovni kontekst. Ob predpostavki, da je srednja starost staršev ob rojstvu otrok znašala okrog 35 let, se je večina staršev starejše skupine intervjuvancev rodila ob koncu avstrijskega obdobja, večina staršev v naslednjih dveh desetletjih rojenih intervjuvancev pa v fašističnem obdobju med obema vojnama. Med priseljenimi starši se je v tržaški okolici in širše na Krasu rodilo po 30 % očetov in mater intervjuvancev starejše skupine ter 10–15 % očetov in 20–25 % mater intervjuvancev obeh mlajših skupin. Še opaznejši je bil upad rojenih v drugih krajih

današnje Slovenije, kjer se je rodilo slabih 25 % očetov in skoraj 40 % mater intervjuvancev starejše skupine, nekaj manj kot 20 % očetov in skoraj 25 % mater rojenih v letih 1958–1967 ter manj kot 10 % očetov in 15 % mater intervjuvancev najmlajše skupine. Delež v Italiji rojenih staršev se je med najstarejšo in najmlajšo skupino povečal z 0 na 5 %, delež v drugih območjih oziroma državah rojenih staršev pa je ostal v bistvu nespremenjen. Stopnja »avtohtonosti« je med starimi starši intervjuvancev seveda še manjša, saj so se večinoma vsi rodili še pred prvo svetovno vojno.

Glede narodnosti staršev in starih staršev intervjuvanih tržaških Slovencev pa je bilo stanje tako: več kot 95 % očetov ter 90 % mater in starih staršev rojenih v obdobju 1948–1957 je bilo Slovencev, Italijanov okrog 5 % staršev ali starih staršev, 3 % njihovih starih staršev pa je bilo drugih narodnosti (v glavnem hrvaške). Ta struktura se pri rojenih v naslednjih dveh desetletjih že nekoliko spremeni: slovenske narodnosti je bilo v tem primeru še vedno okrog 90 % mater, toda le okrog 80 % očetov, kar pomeni, da se zdaj tudi med tržaškimi Slovenci širi »klasični« model tržaških mešanih družin, pri katerih se očetova italijanska identiteta kombinira z materino slovensko (in prek nje prenaša na otroke). Med očeti se poleg tega povečuje nekoč le pri materah zastopana skupina oseb mešane, slovensko-italijanske identitete. Lahko bi torej rekli naslednje: če so nekoč v Trstu otroke vpisovali v šole s slovenskim učnim jezikom predvsem po »volji« očetov, prihaja zdaj do tega po »zaslugi« mater. Delež staršev drugih narodnosti je ostal nespremenjen na ravni 2–3 % vprašanih iz te skupine. Podoben trend je pri skupini rojenih v obdobju 1968–1977 mogoče opaziti glede narodnosti njihovih starih staršev, pri čemer nas je posebej presenetil značilno povečan delež respondentov, ki narodnosti svojih nonotov niso znali opredeliti, kar je verjetno treba pripisati manj intenzivnim medgeneracijskim vezem v sodobni družbi. Če so nekoč zaposlenim staršem lahko priskočili na pomoč none-gospodinje in upokojeni nonoti, zdaj to družbeno funkcijo zaradi podaljšane delovne dobe in povečanega deleža zaposlenih žensk opravljajo jasli. Upoštevati je tudi treba, da se zdaj otroci rojevajo v povprečju starejšim materam kot nekoč, s tem pa se zmanjšujejo možnosti, da bi vnuki poznali svoje stare starše.

Glede splošne socialne strukture intervjuvancev se je seveda v času izvajanja raziskave med najstarejšo in naslednjo skupino tržaških Slovencev bistveno zmanjšal delež upokojencev oziroma neaktivnih, in sicer z okrog 75 na samo 7 %, medtem ko teh pri najmlajši skupini sploh ni bilo. Če pa upoštevamo pred upokojitvijo opravljeni poklic, ugotovimo, da sta bili pri vseh tržaških Slovencih vidneje zastopani predvsem dve zaposlitveni skupini:

Tabela 37: Narodnost partnerjev, staršev in starih staršev intervjuvanih tržaških Slovencev po starostnih skupinah (v %)

	SLO	ITA	SLO+	Druga/ Neznana
Partner				
Rojeni 1948-1957	64,1	29,7	0,0	6,2
Rojeni 1958-1967	50,5	43,2	0,9	5,4
Rojeni 1968-1977	33,4	52,9	3,9	9,8
Oče				
Rojeni 1948-1957	97,1	2,9	0,0	0,0
Rojeni 1958-1967	83,6	12,5	0,8	3,1
Rojeni 1968-1977	80,6	14,5	1,6	3,3
Mati				
Rojeni 1948-1957	91,4	5,7	1,5	1,4
Rojeni 1958-1967	90,6	6,2	1,6	1,6
Rojeni 1968-1977	88,7	8,1	1,6	1,6
Stari starši				
Rojeni 1948-1957	90,0	5,8	0,7	3,5
Rojeni 1958-1967	87,7	8,5	1,1	2,7
Rojeni 1968-1977	79,4	12,1	0,8	7,7

šolniki in uradniki. Na vsakem od teh zaposlitvenih področij je bila zaposlena približno četrtnina vprašanih. Delež delavcev, prodajalk, frizerk, sluginj, socialnih delavk, bolničarjev in bolničark, redarjev, gasilcev in podobnih poklicev je upadel s 15 na okrog 10 % aktivnih, sicer pa so značilno prevladovali »višji« in samostojni poklici. Po 7–10 % zaposlenih so obsegale skupina podjetnikov, samostojnih gospodarstvenikov in vodilnih kadrov, skupina odvetnikov, inženirjev, zdravnikov, komercialistov in arhitektov ter skupina trgovcev, zaposlenih v gostinstvu, in lekarnarjev. Po okrog 5 % sta obsegali skupina kulturnih delavcev in glasbenikov ter skupina novinarjev ali medijskih delavcev. Med posameznimi starostnimi razredi nismo zasledili bistvenih razlik oziroma posebnih trendov: pri vseh so značilno izstopali poklici srednjega in višjega razreda in samostojni poklici.

Bolj variabilen je bil med starostnimi razredi intervjuvanih delež tistih, ki so bili ali so še zaposleni v pretežno slovenskem okolju, saj je po naši oceni ta znašal skoraj 45 % med rojenimi v obdobju 1948–1957, okrog 30 % med

rojenimi v obdobju 1958–1967 in ponovno okrog 45 % pri najmlajši skupini. Na to variabilnost je verjetno vplivala gospodarska kriza v okviru slovenske mestne skupnosti po propadu Tržaške kreditne banke in z njo povezanih dejavnosti, do katere je prišlo ob koncu prejšnjega stoletja in ki je posebej prizadela prav generacijo tistih tržaških Slovencev, ki so tedaj vstopali v svet dela in so se zato v večji meri kot sicer usmerjali v samostojne gospodarske dejavnosti. Po sprejetju zaščitnega zakona so se ponovno povečale možnosti za uporabo slovenskega jezika na delovnem mestu, tokrat predvsem v javnem sektorju. Vsekakor je bil v povprečju delež tržaških Slovencev, ki so delali v pretežno slovenskem okolju, značilno visok (skoraj 40 %) in dokazuje, v kolikšni meri ta dejavnik vpliva na ohranjanje in utrjevanje slovenske identitete v mestnem okolju.

Zanimiv in z zgornjimi opažanji glede relativno ugodne socialne strukture tržaških Slovencev povezan je tudi podatek, da se je od skupine rojenih v prvem obravnavanem desetletju do naslednje starostne skupine povečal delež oseb z zaključeno višjo srednjo šolo (s 40 na okrog 50 %), medtem ko se je povprečni delež oseb z dokončanim univerzitetnim študijem povečal z okrog 45 % v skupinah rojenih do leta 1967 na skoraj 70 % v skupini rojenih po tem letu. To dokazuje, da se je v Trstu »slovenstvo« tudi po drugi svetovni vojni ohranjalo zlasti med bolj izobraženimi in v slovenskih okoljih delujočimi posamezniki. Vseeno pa je opazna določena sprememba: slovenska identiteta se v zadnjem obdobju lažje ohranja tudi v pogojih medkulturne integracije in neodvisno od jezikovne izbire v izobraževalnem procesu, kakor bomo videli v nadaljevanju.

Drugo vprašanje pa seveda zadeva stopnjo slovenske etnično-jezikovne »reprodukcije« in razširjenosti, ki jo lahko spremljamo prek različnih kazalnikov. Prvi zadeva partnerske zveze, pri čemer ni nezanemarljivo dejstvo, da se je delež tistih tržaških Slovencev (predvsem so bile to ženske), ki so navedli, da nimajo stalnega partnerja, povečal s samo 5 % med rojenimi v petletju 1948–1952 na skoraj 20 % med rojenimi v petletju 1968–1977. Vidno povečal se je tudi delež oseb brez otrok: ta je med rojenimi v desetletju 1948–1957 znašal okrog 15 %, med rojenimi v naslednjih dveh desetletjih pa kar okrog 30 %. V povprečju so slovenske družine z otroki imele med pripadniki starejše skupine po 1,9 otroka, med rojenimi v desetletju 1958–1967 se je to število zmanjšalo na 1,6, nato pa spet dvignilo na 1,8. Med vsemi osebami, ki so v partnerski zvezi, pa se je to število med najstarejšo in naslednjima starostnima skupinama zmanjšalo z 1,6 na 1,2 otroka, kar vodi v tendenčno zelo visok,

Tabela 38: Poklicne skupine in izobrazbena struktura tržaških Slovencev po starostnih skupinah (v %)

	1948-1957	1958-1967	1968-1977	Skupaj
Šolnik ipd.	32	20	30	27
Uradnik	22	26	27	25
Delavec, prod., soc.del., boln. ipd.	15	13	11	13
Podjetnik, obrtnik, vodilni kader ipd.	6	15	9	11
Odvetnik, inž., zdravnik, komerc. ipd.	4	10	8	7
Trгоvec, gostinec, lekarnar, urar ipd.	9	9	3	7
Kult.del., tolmač, glasb., igralec ipd.	6	5	8	6
Novinar, radijski urednik ipd.	6	2	4	4
Skupaj zaposleni v slov. okolju	43	28	44	38
Dokončana nižja srednja šola	12	9	1	7
Dokončana višja srednja šola	40	49	30	40
Dokončan univerzitetni študij	48	42	69	53

40-odstotni medgeneracijski demografski upad, ki se že pozna pri tekočih vpisih v tržaške šole s slovenskim učnim jezikom.

Med intervjuvanci je izobraževanje na šolah z italijanskim učnim jezikom nadaljeval le dober odstotek med rojenimi v letih 1948–1957, skoraj 6 % rojenih v naslednjem desetletju in malo manj kot 10 % rojenih v desetletju 1968–1977. V skladu z že omenjenim rastočim številom mešanih partnerskih zvez je celotno šolanje v slovenskem jeziku opravilo skoraj 65 % partnerjev rojenih v prvem desetletju in 40–45 % partnerjev rojenih v naslednjih dveh desetletjih, samo delno pa je slovenske šole obiskovalo po 2–3 % partnerjev v prvih dveh starostnih skupinah in skoraj 6 % v najmlajši. Samo italijanske obvezne šole je torej obiskovalo okrog 30 % partnerjev najstarejše starostne skupine intervjuvancev in 50–55 % partnerjev v naslednjih dveh starostnih skupinah. Glede na povečano število italijansko govorečih partnerjev se je povečal tudi delež otrok intervjuvancev, ki izobraževanja niso v celoti opravili na šolah s slovenskim učnim jezikom. Italijanske šole je delno obiskovalo okrog 4 % otrok starejše skupine in skoraj 9 % otrok naslednje starostne skupine, medtem ko je samo italijanske obiskovalo okrog 5 % otrok prve skupine in slabih 7 % druge, 1–2 % otrok obeh starostnih skupin pa je obiskovalo druge šole, predvsem mednarodne. Ker se obvezno šolanje otrok starostne skupine rojenih v obdobju 1968–1977 še ni zaključilo, te v našem

Tabela 39: Jezik šolanja intervjuvanih tržaških Slovencev, njihovih partnerjev in otrok po starostnih skupinah (v %)

	SLO	ITA	SLO/ITA	Drugi
Intervjuvanci				
Rojeni 1948-1957	98,6	0,0	1,4	0,0
Rojeni 1958-1967	94,5	0,0	5,5	0,0
Rojeni 1968-1977	91,0	0,0	9,0	0,0
Partnerji				
Rojeni 1948-1957	62,5	29,7	3,1	4,7
Rojeni 1958-1967	45,1	46,8	1,8	6,3
Rojeni 1968-1977	41,5	52,8	3,7	2,0
Otroci				
Rojeni 1948-1957	88,8	5,2	4,3	1,7
Rojeni 1958-1967	83,8	6,5	8,6	1,1

Op.: Podatka za rojene v obdobju 1968–1977 nismo upoštevali, ker se obvezno šolanje njihovih otrok še ni zaključilo.

pregledu nismo upoštevali, čeprav so vsi vprašani navedli, da njihovi otroci zaenkrat obiskujejo le šole s slovenskim učnim jezikom.

Naslednji kazalnik zadeva narodnostno »orientacijo« sorodnikov intervjuvanih tržaških Slovencev. V tem pogledu smo upoštevali le v Trstu živeče sorodnike do ravni stricev in tet ter prvih bratrancev in sestričen, ki niso bili del gospodinjstva intervjuvancev. Kar opazno je splošno zmanjševanje števila mestnih sorodnikov, saj so rojeni v obdobju 1948–1967 navedli, da imajo v mestu v povprečju po 3,5–4 sorodnike, rojeni v desetletju 1968–1977 pa samo 2,3. To število se še zmanjša, če povprečje izračunamo na vse v raziskavo zajete tržaške Slovence: v tem primeru je na vsakega respondenta najstarejše starostne skupine prišlo 2,8 sorodnika, na vsakega pripadnika najmlajše skupine pa komaj 1,8 sorodnika. Kar stabilen pa ostaja delež asimiliranih sorodnikov: po mnenju vprašanih vseh treh starostnih razredov se je v italijansko okolje v družbenem in jezikovnem pogledu povsem ali v večji meri integriralo okrog 30 % njihovih v Trstu živečih izvorno slovenskih sorodnikov. Zanimivo je, da se ta delež povsem ujema z našo oceno stopnje medgeneracijskega upada števila mestnih Slovencev, ki smo jo v prejšnjem poglavju izdelali na osnovi demografskih trendov. Poleg tega lahko iz razmerja med vsemi intervjuvančevimi sorodniki in tistimi, ki jih lahko uvrstimo v italijansko narodnostno skupino, pridobimo »koeficient«, s katerim lahko iz deleža

Tabela 40: Območja izseljevanja ožjih sorodnikov (bratje/sestre, otroci) tržaških Slovencev po navedbah intervjuvancev (v % po starostnih skupinah)

	TS Ok.	SLO	FJK	ITA	EU	Drugo
Rojeni 1948-1957	52,6	14,1	10,5	7,0	14,0	1,8
Rojeni 1958-1967	60,6	25,4	4,2	2,8	4,2	2,8
Rojeni 1968-1977	68,2	18,2	4,5	9,1	0,0	0,0

Op.: Glede na to, da imajo rojeni v zadnjem desetletju večinoma še ne povsem odrasle otroke, je pri tej skupini pojav izseljevanja manj zastopan in razčlenjen kot v ostalih dveh.

oseb, ki so obiskovale slovenske nižje srednje šole, izpeljemo ocenjeni delež skupnega slovenskega mestnega prebivalstva. Kakor smo videli v začetku tega razdelka, je bil prvi delež konstanten (dobra 2 % vseh v odgovarjajočem obdobju rojenih mestnih prebivalcev). Če tega pomnožimo z 2,5 (srednje število slovenskih v mestu živčih ožjih sorodnikov), dobimo skupni ocenjeni delež tržaških Slovencev med vsem mestnim prebivalstvom. Ta bi torej po tej metodi znašal 5–6 %, kar je zelo blizu deležu, ki smo ga pridobili iz že navedenih podatkov iz javnomnenjske raziskave SWG.

V svoji raziskavi smo poskusili tudi ugotoviti, v kolikšni meri je bil med tržaškimi Slovenci zastopan pojav izseljevanja in kam je bil usmerjen. Delež slovenskih mestnih družin z izseljenimi člani (večinoma so bili to bratje, sestre in otroci intervjuvancev) se je od najstarejše do najmlajše starostne skupine intervjuvanih zmanjšal s skoraj 60 na dobrih 30 %. Na upad sta vplivala dva dejavnika: prvi je nedvomno zmanjševanje števila družinskih članov, drugega pa lahko pripišemo zgodovinskim okoliščinam, saj je bilo prvo povojno obdobje, kakor smo videli, nedvomno zelo turbulentno in zato tudi v selitvenem gibanju živahnije od naslednjega. Povedano se v določeni meri zrcali v strukturi izselitvenih tokov, saj je srednje število izseljenih družinskih članov na gospodinjstvo z izseljenci znašalo pri najstarejši starostni skupini 1,4, pri najmlajši pa 1,1. Spremenila se je tudi geografska usmerjenost migracij: v značilno rastočem deležu so se tržaški Slovenci po navedbah intervjuvancev izseljevali v tržaško okolico, kamor je odšlo skoraj 55 % ožjih sorodnikov pripadnikov najstarejše skupine in skoraj 70 % družinskih članov pripadnikov najmlajše skupine. Podatek potrjuje splošen pojav »razlitja« mestnega prebivalstva na tržaško podeželje,²⁷⁹ ki je očitno še toliko bolj značilen za tržaške Slovence, saj ti v novem življenjskem okolju, kakor je že bilo omenjeno, ne iščejo le bivalno in »ekološko«, ampak tudi narodnostno in jezikovno »prijaznejšo« soseščino. V Slovenijo se je izselilo 14–25 %,

279 Bufon, *Ethnos in topos*.

na druga območja (Furlanija-Juljska krajina, ostala Italija in druge države) pa do 10–15 % ožjih sorodnikov. Največ izseljenih v Slovenijo je bilo med družinskimi člani rojenih v letih 1958–1967, največ izseljenih v druge kraje Furlanije-Juljske krajine in EU je bilo v skupini rojenih v letih 1948–1957, največ izseljenih v druge italijanske dežele pa v ožjem sorodstvu rojenih v desetletju 1968–1977.

Od intervjuvanih tržaških Slovencev smo želeli izvedeti še, kakšno je njihovo družbeno okolje in kako se je to spremenilo v različnih obdobjih. Na tem področju so bili odgovori intervjuvanih dokaj variabilni, saj je večinoma slovenske znance in prijatelje imelo skoraj 55 % rojenih v obdobju 1948–1957, dobrih 35 % rojenih v naslednjem desetletju in točno polovica pripadnikov najmlajše starostne skupine. Temu nasprotno je ostal pri vseh starostnih skupinah nespremenjen delež tistih, ki imajo večinoma italijanske znance (okrog 15 %), medtem ko se zdi, da so bile med znanci in prijatelji tako slovensko kot italijansko govoreče osebe še najbolj enakovredno zastopane pri skupini rojenih v obdobju 1958–1967. Skupaj je pretežno slovenske prijatelje imela slaba polovica, pretežno italijanske prijatelje šestina, etnično-jezikovno mešano prijateljsko družbo pa dobra tretjina intervjuvanih tržaških Slovencev.

Zbrani podatki nam omogočajo, da izdelamo približni profil sedanje zrele generacije tržaških Slovencev. Najprej je treba poudariti, da je od začetne obravnavane populacije (mestni slovenski dijaki) v Trstu ostala le polovica, slaba tretjina tržaških Slovencev se je izselila (pretežno v tržaško okolico), petina pa integrirala v neslovensko okolje. Med tistimi, ki zdaj živijo v Trstu, se jih je 15 % rodilo v tržaški okolici, sicer pa jih približno tretjina živi v mestnem središču, dve tretjini pa v predmestnih, predvsem severnih okrajih. Približno desetina tržaških Slovencev ima neslovenske starše, polovica pa neslovenske partnerje. Kljub temu je obvezno šolanje v slovenskem jeziku opravila večina (85 %) njihovih otrok. Približno polovica tržaških Slovencev

Tabela 41: Družbeno okolje tržaških Slovencev po uporabljenem jeziku v pogovoru z znanci in prijatelji (v % po starostnih skupinah)

	SLO	ITA	SLO/ITA	Drugo
Rojeni 1948-1957	53	16	30	1
Rojeni 1958-1967	37	15	48	0
Rojeni 1968-1977	51	16	33	0
Skupaj	47	16	37	0

ima univerzitetno izobrazbo, med poklicnimi profili prevladujejo šolniki in uradniki (skupaj polovica aktivnih), v pretežno slovenskem okolju pa je zaposlenih kar okrog 40 % aktivnih članov te skupnosti. Izključno slovenski jezik uporablja z znanci in prijatelji v povprečju več kot 45 %, v kombinaciji z italijanščino pa še dobrih 35 % tržaških Slovencev. Približno polovica tržaških Slovencev ima vsaj enega iz mesta izseljenega družinskega člana (brata ali sestro oziroma otroka), skoraj tretjina njihovih v mestu živečih sorodnikov pa se je asimilirala v italijansko okolje.

V nadaljevanju smo intervjuvane tržaške Slovence povprašali še, kako bi sami ocenili zastopanost slovenskega prebivalstva in možnost uporabe slovenskega jezika na svojem območju bivanja. Glede na izračunane srednje vrednosti posameznih navedb znaša po njihovem mnenju delež slovenskega prebivalstva v večini tržaških predelov 4–10 % skupnega prebivalstva. Ta ocena velja za mestno središče, Sv. Jakob, Škedenj, obe Sv. Mariji Magdaleni, Greto ter Kjadin/Rocol in Škorkljo/Kolonjo, pri čemer je zanimivo, da so vprašani zastopanost slovenskega prebivalstva v mestnem središču (skoraj 8 %) ocenili nekoliko višje kot na primer pri Sv. Jakobu (manj kot 5 %). Živeči v Rojanu (z višje ležečimi zaselki) in pri Sv. Ivanu (s Podlonjerjem) so delež slovenskega prebivalstva na teh območjih ocenili na 14–20 %, živeči v Barkovljah in na Katinari na 18–22 %, živeči v Lonjerju in Ferlugih, ki so najbolj oddaljeni od mestnega središča, pa na 36–41 %.

Obenem so vprašani ocenili, kakšne in kolikšne so na njihovem območju bivanja možnosti za rabo slovenskega jezika zunaj domačega in zaposlitvenega okolja. Morda bo presenetil podatek, da so po zbranih navedbah tržaški Slovenci še najboljše ocenili te možnosti ne le na obrobnejših območjih Ferlugov, Katinare in Lonjerja ter predmestnega okraja Barkovlje, ampak tudi v mestnem središču s Sv. Jakobom, saj je samo do okrog 15 % živečih v teh okrajih menilo, da tam ni nobenih možnosti za rabo slovenščine. Po okrog 30 % vprašanih v mestnem središču je navedlo tu prisotne slovenske ustanove ter možnost uporabe svojega jezika po raznih trgovinah in barih, okrog 20 % možnost uporabe slovenščine v bančnih poslovalnicah ali pri zdravniku, 5 % pa v cerkvi. V Lonjerju je večina (več kot 70 %) menila, da to možnost ponuja domače društvo, na Ferlugih in Katinari pa sta »slovenstvo« ohranjali zlasti gostilna (to je navedlo 50–65 % vprašanih) in cerkev (okrog 30 % navedb). Relativno ugodne, toda podobno manj razvejane so te možnosti po mnenju tam živečih respondentov v ostalih okrajih. V Barkovljah je polovica vprašanih navedla tam prisotna slovenska društva, po okrog petina pa cerkev in dokaj omejeno možnost uporabe slovenščine v trgovinah.

Večina Šentjakobčanov (okrog 70 %) je to možnost povezovala le z lokalnimi trgovinami in bari, v mnogo manjši meri pa še v komunikaciji z zdravnikom.

Že precej manj zadovoljni s slovensko lokalno »ponudbo« so bili prebivalci Sv. Ivana (s Podlonjerjem) in Škednja, kjer je 21–28 % vprašanih ocenilo, da ni nobene možnosti za uporabo slovenskega jezika. Sicer je približno tretjina živečih v obeh okrajih to možnost videla v okviru lokalnih slovenskih društev, po 15–20 % pa v komunikaciji s trgovci, zdravnikom ali obrtnikom (pri Sv. Ivanu) oziroma v cerkvi (v Škednju). Delež tistih, ki so menili, da v njihovem okraju ni nobenih možnosti za rabo slovenščine, je bil še enkrat višji (45–60 %) v Rojanu in Sv. Mariji Magdaleni Zgornji. V obeh okrajih je le 20–25 % vprašanih nekaj možnosti za to videlo v lokalnih trgovinah, barih in gostilnah, Rojančani pa tudi v cerkvi (dobrih 15 %). Zadnjo skupino predstavljajo živeči pri Sv. Mariji Magdaleni Spodnji, na Kjadinu/Rocolu, Greti in Škorklji/Kolonji: da na teh območjih ni nobene možnosti za rabo slovenskega jezika, je menilo več kot 80 % vprašanih.

Kot je razvidno iz odgovorov oziroma mnenj v raziskavo zajetih tržaških Slovencev, so bila (poleg šol s slovenskim učnim jezikom) v petih okrajih najbolj zaslužna za to, da se slovenski jezik lahko »javno« uporablja zunaj domačih sten ali poleg pogovorov s prijatelji in znanci, lokalna slovenska društva, in sicer v Barkovljah, Škednju, Lonjerju in Sv. Ivanu/Podlonjerju. V mestnem središču so to vlogo seveda prevzele osrednje manjšinske ustanove. Kar velik pomen so v tem pogledu slovenski prebivalci Ferlugov, Rojana, Barkovelj, Katinare in Škednja pripisali tudi cerkvi in slovenskim verskim organizacijam. Kjer slovenske javne »storitve« niso na voljo, lahko slovenski prebivalci mestnih okrajev svoj jezik uporabljajo, ko nakupujejo dnevne potreščine po trgovinah ali obiščejo bližnji bar oziroma gostilno. Kot se zdi, to še posebej velja za Sv. Jakob, Ferluge, Lonjer in Katinaro, medtem ko so, predvsem slovenskim prebivalcem mestnega središča, ob teh na voljo še dodatne priložnosti za rabo slovenskega jezika v bančnih poslovalnicah, pri zdravniku ali (v obrobnejših okrajih) v pogovorih z obrtnikom.

Če se zdi, da se priložnosti za »javno« rabo slovenskega jezika v mestnem središču povečujejo, pa je dobršen del naših sogovornikov opozoril na to, da so se te vidno zmanjšale v nekdaj še vedno opazneje »slovenskih« tržaških predmestnih okrajih. V teh predelih so bila namreč po mnenju vprašanih še do konca prejšnjega stoletja lokalna slovenska (ali za slovensko prebivalstvo pretežno delujoča) kulturna in druga društva mnogo bolj dejavna kot danes, pretežno slovenske pa so bile tedaj tudi trgovine in gostilne, kar velja še posebej za Sv. Jakob, Barkovlje, Sv. Ivan in Škedenj. Po mnenju sogovor-

Tabela 42: Kako so tržaški Slovenci ocenili delež slovenskega prebivalstva v lastnem okolju in kolikšne so tam možnosti za rabo slovenskega jezika (v % po območjih bivanja; pod točkami od 1 do 5 so navedeni deleži respondentov, ki so se opredelili za posamezne možnosti)

	% SLO	1	2	3	4	5
TS Center	7,9	28	31	19	5	17
Sv. Jakob	4,6	0	72	14	0	14
Barkovlje	21,7	49	19	2	19	11
Greta	9,2	0	0	0	0	100
Rojan/Piščanci	13,7	13	26	0	17	44
Ferlugi	36,3	0	66	0	34	0
Škorklja/Kolonja	3,8	0	0	0	0	100
Sv.Ivan/Podlonjer	19,5	33	21	16	9	21
Kjadin/Rocol	10,3	0	0	0	4	96
Katinara	17,5	0	52	14	29	5
Lonjer	41,0	73	27	0	0	0
Sv. Marija Magd. Zg.	7,5	7	20	13	0	60
Sv. Marija Magd.Sp.	6,7	0	8	7	0	85
Škedenj	7,5	33	22	0	17	28

1 – lokalna slov. društva/ustanove; 2 – trgovine, bari, gostilne ipd.; 3 – banke, zdravnik, obrtnik; 4 – cerkev; 5 – ni možnosti.

nikov je nenazadnje zaskrbljujoče tudi dejstvo, da se zaradi upokojitev hitro zmanjšujejo možnosti za uporabo slovenskega jezika pri zdravniku. Na sploh se v nekoč pretežno slovenskih predmestnih predelih rahljajo nekoč tesnejše lokalne družbene vezi, med mlajšo generacijo pa se širi urbani, individualni način življenja, tako da se je v zadnjih desetletjih močno zmanjšal tudi interes za lokalna slovenska društva, ki uspejo zdaj v pretežni meri povezovati le še nekatere starejše prebivalce (po mnenju respondentov zlasti v Škedenju in Sv. Ivanu), ponekod pa se celo ukinjajo (kakor na območju obeh Magdalen). Nekoliko vitalnejša in dejavnejša ostajajo samo še društva v Barkovljah.

Prihaja, skratka, do zanimivega preobrata: nekdanje pretežno slovensko tržaško predmestje ne postaja le vse bolj podobno družbeno izvotljene-mu »spalnemu mestnemu obrobju«, ampak tudi vse bolj »italijansko«, v mestnem središču, ki je bilo še do pred kratkim italijanska nacionalistična »trdnjava«, pa postaja slovenski »element« v odnosu do predmestja opaznejši in vitalnejši. To velja ne le za slovenske kulturne ustanove, ki naj bi v bodoče z Narodnim domom še okrepile svojo dejavnost, ampak tudi za razne go-

spodarske, predvsem trgovske in bančne storitve, v okviru katerih raba slovenskega jezika ne povzroča več tistega zgražanja, ki je slovenske lastnike posameznih obratov tradicionalno sililo v to, da so svoje nezaželeno »slovenstvo« skrbno prikrili očem javnosti. Med potekom te raziskave smo v mestnem središču tudi sami »odkrivali« številne trgovine, lekarne in bare, za katere nismo vedeli, da imajo slovenske lastnike ali uslužbence, ugotovili pa smo tudi, da postaja prav zaradi večje, bolj raznolike in sodobnejše ter (še posebej po zaslugi novih priseljencev) bolj »multikulturne« ponudbe mestno središče vse bolj privlačno ne le za tuje turiste, ampak tudi za mlajše pripadnike slovenske mestne skupnosti. Različnost, ki krepi privlačnost in lahko prispeva k nadaljnji revitalizaciji še do nedavnega »dekadenci« zapisanega mesta, pa zahteva tudi ustrezno in dogovorjeno družbeno načrtovanje, za katero pa se zdi, da mu tržaške mestne oblasti (zaenkrat) še niso dorasle.

Povzetek: Slovenci v Trstu nekdanj in danes

V tem delu smo poskusili opisati razvojno parabolo Slovencev v Trstu, mestu, kjer je ta skupina prebivalstva tradicionalno predstavljala med tretjino in četrtino v njem živečih ljudi in ki se je ob koncu avstrijske dobe uveljavilo celo kot domovanje največje slovenske urbane skupnosti sploh. Slovenska mestna skupnost se je krepila predvsem v času tržaškega vzpona v 18. stoletju. Tedaj se je iz pretežno slovenskega zaledja v Trst priselilo dobrih 45 % oseb, medtem ko je 24 % priseljencev prišlo iz Italije, 17 % iz pretežno nemških dežel, 7 % s hrvaških območij in prav toliko od drugod. Poudariti pa je treba, da je iz pretežno slovenskega zaledja prišlo v Trst kar 60 % vseh žensk in le 34 % moških, iz Italije 16 % žensk in 30 % moških, iz pretežno nemških dežel 12 % žensk in 22 % moških, iz pretežno hrvaškega zaledja 8 % žensk in 6 % moških, od drugod pa 4 % žensk in 9 % moških. Podatki torej kažejo trend, ki je ostal za Trst značilen tudi v poznejšem obdobju: mesto se je izkazalo kot kraj delovnih priložnosti za moško prebivalstvo iz širšega italijanskega zaledja, medtem ko je večina žensk sem prihajala iz bližnjega slovenskega zaledja. Posledice te izvirne spolne in geografske neenakomernosti priseljenih prebivalcev so bile zato za Trst enako značilne in trajne: prihajalo je do precejšnjega števila mešanih zakonov, v okviru katerih se je slovenski ženski »element« praviloma (zlasti od 19. stoletja dalje) asimiliral deloma z

nemškim, v še večji meri pa z italijanskim, na lokalni ravni dominantnim moškim »elementom« in s tem še pospeševal splošni asimilacijski proces, ki je v Trstu, kakor da bi bila to neka predhodna »mala Amerika«, potekal po izrazitem *melting pot* principu in vse priseljence, ne glede na njihov krajevni izvor, vero ali jezik, spreminjal preprosto v Tržičane.

Glede narodnostne strukture mesta je najprej treba omeniti, da so Trst uradno razdelili v mestne četrti šele leta 1900, tako da je podrobnejšo narodnostno sestavo mesta mogoče ugotoviti le za popisni leti 1900 in 1910, medtem ko je za obmestne kraje in poznejše predmestne predele ta struktura razvidna tudi v popisih za leti 1880 in 1890. Popis iz leta 1846 je pri skupnih 80.300 prebivalcih naštel 25.300 Slovencev (slabih 32 %), po Czoernigovi statistiki pa je v mestni deželi Trst živelo slabih 52 tisoč oseb italijanske in 27 tisoč oseb slovenske jezikovne skupine. Če predpostavljamo, da je takrat v mestu živelo še vsaj 8 tisoč Nemcev, 3 tisoč Judov in okrog 2 tisoč oseb drugih narodnosti, lahko ugotovimo, da je italijansko prebivalstvo tedaj obsegalo več kot 55 % tržaškega prebivalstva, slovensko pa okrog 30 %. Mestni magistrat je v letih 1868 in 1875 opravil popisa na podlagi pogovornega jezika v družinskem okolju, iz katerih izhaja, da so tedaj v tržaški občini italijansko govoreče osebe predstavljale 70–75 % skupnega prebivalstva, slovensko govoreče pa 20–23 %, pri čemer je prva skupina kazala rastoči, druga pa padajoči trend.

Trend po zmanjševanju števila in deleža slovenskega prebivalstva v Trstu, ki se je pričel sredi 19. stoletja se je nadaljeval tudi v obdobju uradnih popisov, ko so za ugotavljanje narodnostne strukture prebivalstva uporabili metodo tako imenovanega *Umgangsprache*, se pravi »običajno uporabljenega jezika«. Ta je bil seveda povsod v monarhiji predvsem jezik dominantnih skupin, tisti, ki je prevladoval v javni komunikaciji. V tržaškem primeru je bila to italijanščina, saj je italijanska skupnost trajno prevladovala v tržaškem političnem in gospodarskem življenju, tako kot v drugih obalnih mestnih okoljih na Primorskem. V to okolje se je v mestu, kakor smo videli, jezikovno integriralo tudi slovensko prebivalstvo v svojih »javnih« govornih položajih, se pravi v odnosu do oblasti in na delovnem mestu, ni pa nujno, da bi se zaradi tega odreklo svoji dejanski narodnostni pripadnosti. Uporabljena metoda je zato nujno povzročala konflikte med dominantno in manjšinsko nacionalno komponento, saj je prva z njeno pomočjo izkazovala »uspešnost« svoje asimilacijske oziroma integracijske politike, druga pa videla v njej »nevarnost« nadaljnjega zmanjševanja svoje politične teže. Politična organiziranost v monarhiji je bila namreč v marsičem odvisna prav od njene narodnostne sestave oziroma »teže« posameznih narodnih skupnosti v njej. To politično

razmerje pa ni bilo pomembno le na državni ravni, ampak se je kazalo tudi na deželni ali občinski ravni ter je v tržaškem primeru zadevalo zlasti politično razmerje med italijansko in slovensko narodno skupnostjo. Do povečevanja medetničnega konflikta je prišlo še posebej po letu 1886, ko je bilo ustanovljeno društvo Pro Patria, ki se je borilo proti Nemcem in Slovencem oziroma Slovanom in si je prizadevalo za združitev Trsta z italijansko kraljevino. Iz nje je leta 1891 izšla osrednja italijanska nacionalistična in iredentistična organizacija Lega Nazionale, ki je na občinski ravni v okviru šolstva in obšolskih dejavnosti skrbela tudi za asimiliranje »tujerodnega« prebivalstva z italijanskim jezikom in kulturo.

Dominantna skupnost je tako svojo oblast uveljavljala tudi skozi popisne rezultate po narodnosti, kar je lepo razvidno iz dinamike popisov v obdobju 1880–1900. V tem času se je skupno število prebivalcev v občini Trst povečalo s skoraj 145 tisoč na skoraj 179 tisoč, se pravi za dobrih 23 %. Število italijanskega prebivalstva se je povečalo s skoraj 89 tisoč na skoraj 117 tisoč oziroma za 31 %, število nemškega prebivalstva z dobrih 5 tisoč na slabih 9 tisoč oziroma za kar 73 %, medtem ko se je število slovenskega prebivalstva zmanjšalo z dobrih 26 tisoč na manj kot 25 tisoč oziroma za 6 %. Ker je približno polovica priseljencev prihajala v Trst iz pretežno slovenskega zaledja, je več kot očitno, da zgoraj prikazana statistika oziroma narodnostna struktura tržaškega prebivalstva ni izražala dejanskega stanja, saj ni mogoče, da bi se priseljenci tako hitro ne le jezikovno, ampak celo narodnostno asimilirali v večinsko okolje.

Kaj nam pove analiza popisnih podatkov za leto 1910

Tako proces oblikovanja slovenske urbane skupnosti kot proces sprotne asimilacije slovenskega priseljenega prebivalstva v tržaško italijansko okolje smo podrobneje analizirali s pregledom podatkov znanega revidiranega popisa iz leta 1910, zadnjega pred izbruhom prve svetovne vojne in koncem »avstrijskega« tržaškega obdobja. To je bil čas, ko je slovenska mestna narodnostna skupnost dosegla svoj vrhunec, ki ga je simbolično in funkcionalno potrdila z gradnjo Narodnega doma, svojega osrednjega reprezentativnega poslopja, toda tudi čas, v katerem so dosegli vrelišče mednacionalni konflikti. Ti so se v razmerju med italijanskim in slovenskim prebivalstvom pokazali tudi na primeru statistične interpretacije mestne narodnostne strukture,

kakor nam je lepo pokazal pregled izvirnih popisnih pol, ki jih hrani tržaški občinski arhiv in iz katerih je jasno razviden tako postopek malverzacij italijanskih občinskih uradov kakor postopek revizije. V prvem primeru so vsem tistim osebam, ki so se opredelile za slovenski »običajno uporabljeni jezik«, vendar so delale v pretežno italijanskem okolju (največkrat so bili to razni težaki in dninarji v tržaškem pristanišču, na železnici ali v občinski cestarski službi, toda tudi številne služkinje), že popisovalci ali v nadaljnjem postopku kar *ex officio* občinski uradniki slovensko navedbo »popravili« v italijansko. Podobno so slovensko navedbo prečrtali, če sta bili v polah kot običajno uporabljena jezika navedeni (sicer povsem pravilno) italijanščina in slovenščina (nekateri so poleg teh navedli še nemščino). Kar številni so bili primeri, v katerih so popisovalci tovrstne popravke dali v formalno potrditev nosilcem gospodinjne skupnosti (tako imenovanim »družinskim poglavarjem«), velikokrat pa je zaradi nepismenosti prebivalstva vse podatke v popisne pole vnesel kar popisovalec sam.

Postopek revizije je bil preprostejši: revizorji so, najverjetneje na podlagi objektivnega preverjanja popisanih po krajevnem izvoru in priimku ter osebnega poznanstva, v popisnih polah pri rubriki »običajno uporabljeni jezik« (tokrat je v primeru hkratnega navajanja slovenskega in italijanskega jezika prvi prevladal nad drugim) pritisnili žig z navedbo *Slowenisch* ali *Deutsch*, saj je revizija praviloma predvidevala le popravke za ti narodnosti, od katerih pa je bila prva varianta seveda daleč najpogostejša. Tako omejena revizijska možnost je bila verjetno razlog za to, da so v ti kategoriji prebivalstva vključili tudi nekatere pripadnike drugih slovanskih narodnosti (predvsem Hrvate, Srbe, Čehe, Poljake in na Madžarskem živeče Hrvate in Slovence), ki so jim prvotno pripisali italijansko narodnost. Takih primerov pa je bilo relativno malo, pogostejše smo med pregledom popisnih pol videli primere, v katerih so se tisti pripadniki omenjenih »manjših« narodnosti, ki se niso želeli integrirati v večinsko italijansko jezikovno skupino, že predhodno sami prijavili kot govorci slovenskega jezika (zlasti istrski Hrvati in pripadniki drugih južnoslovanskih narodov) ali nemškega (pripadniki drugih narodov v okviru monarhije in tudi Slovenci s Kranjske ali Štajerske).

Po opravljeni reviziji se je število Italijanov v tržaški občini zmanjšalo z več kot 140 tisoč na manj kot 120 tisoč oziroma za 16 %, medtem ko se je število Slovencev povečalo z okrog 37 tisoč na skoraj 57 tisoč oziroma za kar 53 %, v manjši meri se je povečalo tudi število Nemcev (z manj kot 10 tisoč na skoraj 12 tisoč) in Srbo-Hrvatov (s skoraj 1500 na skoraj 2500). Glede te zadnje skupine je treba opozoriti, da uradni popis ni ločil med hrvaško in

srbsko narodnostjo, čeprav smo lahko ob pregledu popisnih pol ugotovili, da so v njej daleč prevladovali Hrvati iz Istre in Dalmacije, ki so svojo pripadnost v mnogih primerih tudi ustrezno navajali. Vsekakor se je delež Slovencev med skupnim prebivalstvom po reviziji povečal z dobrih 19 na skoraj 30 %, medtem ko je delež Italijanov upadel z dobrih 74 na okrog 62 %. Povečanje absolutnega in relativnega števila Slovencev je bilo seveda najvišje v najbolj problematičnem delu občine, v mestu in predmestju (na prvem območju je revizija ugotovila več kot 10 tisoč »novih« Slovencev, v drugem pa skoraj 9 tisoč), mnogo manjši pa je bil na narodnostno homogenem slovenskem podežlju, kjer je bilo zaposlenih v mestu relativno malo (tu je bilo »na novo odkritih« Slovencev manj kot 500). Po reviziji se je v mestnem središču delež Slovencev povečal s slabih 8 na skoraj 16 %, v predmestju z dobrih 36 na 53 % in na podežlju s 87 na več kot 92 %.

Skratka, revizija je pokazala, da je bilo – v času, ko je Ljubljana skupaj štela slabih 42 tisoč prebivalcev, med katerimi je bilo okrog 6 tisoč Nemcev – na tržaškem mestnem območju skoraj 50 tisoč oseb slovenske narodnosti, se pravi vsaj 27 % tržaškega prebivalstva s stalnim bivališčem oziroma avstrijskim državljanstvom. Podrobnejši pregled nam pokaže, da je živelo v mestnem središču (brez upoštevanja vojaškega osebja) skoraj 20 tisoč Slovencev od skupaj okrog 127 tisoč prebivalcev (med temi je bilo okrog 95 tisoč Italijanov, okrog 9200 Nemcev, okrog 2 tisoč Srbov in Hrvatov, prebivalcev drugih narodnosti pa le okrog 500), v predmestju pa več kot 28 tisoč Slovencev od skupaj slabih 54 tisoč prebivalcev (tu je živelo še slabih 23 tisoč Italijanov, dobrih 2 tisoč Nemcev, okrog 200 Srbov in Hrvatov ter okrog 120 oseb drugih narodnosti). Ob prebivalcih z avstrijskim državljanstvom pa je v bolj ali manj začasnih oblikah v mestnem okolju živelo še okrog 38 tisoč oseb iz drugih držav, med katerimi je bilo daleč največ priseljencev iz Italije (tako imenovani »regnicoli«), posebej iz Furlanije in Veneta. S temi prebivalci (ki jih predhodni popisi niso vedno upoštevali) se skupno število mestnega prebivalstva dvigne z okrog 180 tisoč na 220 tisoč, delež slovenskega prebivalstva pa se zmanjša na okrog 22 % v Trstu in na slabih 25 % v tržaški občini.

Glede na stanje, ki ga je prikazal popis v letu 1900, se je število slovenskega prebivalstva v Trstu vidno povečalo v absolutnem in relativnem pogledu. Te spremembe moramo pripisati dvema temeljnima dejavnikoma: na eni strani revizijski »deasimilaciji«, po drugi pa prilivu priseljencev iz slovenskega zaledja. V nekaterih mestnih okrajih je prevladoval prvi, drugod pa drugi dejavnik, največkrat pa je šlo za kombinacijo obeh. Vsekakor je naša analiza izvirnih popisnih podatkov pokazala, da je bilo po objektivnih

merilih Slovencev v Trstu še precej več kot jih je ugotovil revidirani popis. Po naši oceni je bil namreč delež slovenskega prebivalstva v vseh predmestnih okrajih ne le višji od »uradnega«, ampak tudi mnogo bolj uravnotežen. Razlika med Magdalenama (bolj ruralno »spodnjo« in bolj delavsko »zgornjo«) je na primer pred revizijo znašala skoraj 30 odstotnih točk, po reviziji nekaj več kot 20, z uporabo objektivnih opredelitvenih kriterijev pri naši »reviziji revizije« pa je padla na manj kot 10 odstotnih točk. Po naši oceni so Slovenci povsod obsegali od najmanj 72 do največ 81 % celotnega prebivalstva, kar pomeni, da je bil leta 1910 ta mestnemu središču najbližji naseljeni pas po etnično-jezikovni strukturi še vedno zelo podoben tržaškemu podeželju. Tako v večini tržaških predmestnih okrajev kot v okoliških vaseh je namreč slovensko prebivalstvo izrazito prevladovalo: v predmestju z okrog tričetrtsinsko, v širšem obmestju pa s skoraj stoodstotno večino. Kakor smo ugotovili, je bila statistična natančnost pri navajanju narodnostne strukture pri revidiranem popisu največja v najbolj perifernih, še vedno dokaj ruralnih tržaških okrajih (Barkovlje na severu in Sv. Marija Magdalena Spodnja na jugu), vse bolj pa se je zmanjševala v predelih z večjim deležem priseljenega prebivalstva ter zaposlenega v industriji in drugih panogah. Razpon med deležem neitalijanskega prebivalstva pred opravljeno revizijo in deležem tega prebivalstva, ki ga je ugotovila naša »revizija revizije«, izraža obseg tedanje narodnostne »sive cone« in potencialne asimilacije.

Med večinsko in manjšinsko pripadnostjo je v predmestnem, tradicionalno s slovenskim prebivalstvom poseljenem delu kolebalo 17–25 % prebivalcev Barkovelj, Sv. Marije Magdalene Spodnje in Sv. Ivana ter 32–42 % prebivalcev Škednja, Rojana in Sv. Marije Magdalene Zgornje, okrajev, v katerih se je koncentrirala večina slovenskih delavcev, vendar tudi dobršen del priseljencev iz slovenskega zaledja. Revizija je v večini okrajev zajela okrog 15 % gospodinjstev, pri Sv. Mariji Magdaleni Zgornji in Rojanu celo 20–25 %. Sami smo v postopku »revizije revizije« narodnostno opredeljevanje popravili še pri 2–5 % gospodinjstev v Barkovljah in pri Sv. Mariji Magdaleni Spodnji ter pri okrog 13–21 % gospodinjstev v drugih okrajih. Skupaj je neustrezno etnično-jezikovno opredeljevanje zadevalo po naši oceni 15–20 % gospodinjstev v Barkovljah in pri Sv. Mariji Magdaleni Spodnji, 26–32 % pri Sv. Ivanu in v Škednju ter celo okrog 40 % gospodinjstev v Rojanu in pri Sv. Mariji Magdaleni Zgornji. Pri reviziji je vsaj 90 % napačnih navedb zadevalo italijanizacijo slovenskega prebivalstva, pri naši »reviziji revizije« pa so taki popravki prav tako zajemali veliko večino, in sicer od 85 do več kot 90 % primerov.

Obseg in strukturo priselitenih tokov smo analizirali prek krajevnega izvora nosilcev gospodinjstev in njihovih partnerjev. Skupaj so priseljenci v večini obravnavanih predmestnih okrajev obsegali približno polovico prebivalcev, kar kaže na tedanji visok demografski porast tržaškega ožjega obmestja ter na proces urbanizacije in industrializacije, ki se je v tem primestnem pasu začel prav na prehodu iz 19. v 20. stoletje. Iz slovensko govorečega zaledja je izhajalo skupaj okrog 60 % priseljencev v Barkovljah, Škednju in pri Sv. Mariji Magdaleni Spodnji, okrog 70–75 % priseljencev pri Sv. Ivanu in v Rojanu ter celo 80 % priseljencev pri Sv. Mariji Magdaleni Zgornji. V povprečju je torej slovensko prebivalstvo predstavljalo kar 68 % vseh priseljencev v tržaškem predmestju. Ta skupina priseljencev je pri Sv. Mariji Magdaleni Zgornji predstavljala celo večino v okraju živečega prebivalstva, v drugih predmestnih predelih z višjo stopnjo urbanizacije in industrializacije okrog 33–40 % prebivalcev, v Barkovljah in pri Sv. Mariji Magdaleni Spodnji pa okrog 25 % lokalnih prebivalcev: v severnem perifernejšem okraju je namreč značilnejše prevladovalo avtohtono prebivalstvo, v južnem pa so bili bolj kot drugje zastopani priseljenci iz bližnjega hrvaškega zaledja.

Ker je slovensko prebivalstvo v tržaškem ožjem obmestju oziroma predmestju prevladovalo tako med avtohtonim kot priseljenim prebivalstvom in ker je bil tu proces urbanizacije šele v povojih, ne preseneča podatek, da je bilo tukaj še vedno zelo malo narodnostno mešanih gospodinjstev. Po naši oceni so ta obsegala večinoma samo 4–5,5 %, v obeh Magdalenah pa celo komaj okrog 2,5 % vseh gospodinjstev. V večini primerov je šlo za zvezo med slovenskim partnerjem ali partnerico in osebo katere druge (največkrat italijanske) narodnosti. Gospodinjstva so v povprečju povsod štela okrog 4,5 člana, samo pri Sv. Mariji Magdaleni Spodnji okrog pet članov. V okviru slovenskih gospodinjstev je naša analiza pokazala, da so tista z avtohtonimi nosilci izrazito prevladovala v Barkovljah (65 %), v nekoliko manjši meri (49–53 %) pa še v okrajih Sv. Ivan, Škedenj in Sv. Marija Magdalena Spodnja. Gospodinjstva z neavtohtonimi nosilci so rahlo prevladovala v Rojanu, močno pa pri Sv. Mariji Magdaleni Zgornji.

Analiza strukture aktivnih po sektorjih dejavnosti nam pokaže, da so kmetijske dejavnosti v obravnavanih, večinoma s slovenskim prebivalstvom naseljenih predmestnih okrajih zajemale komaj 5,5–9 % zaposlenih. Samo pri Sv. Mariji Magdaleni Spodnji je ta sektor obsegal približno četrtnino aktivnih. Ta delež se bistveno ne poveča, niti če v primarni sektor deloma vključimo nekatere »vmesne« profile, ki smo jih v večjem obsegu zasledili na tržaškem podeželju, in sicer mlekarice, rožnarice in branjevke. Takih zaposlitvenih

profilov smo nekaj zabeležili le v Barkovljah, Rojanu in Škednju, vendar se je z njimi vred začetni delež aktivnih v primarnem sektorju okreplil le za slab odstotek. Večinoma so namreč ženske v tem mestu bližnjem pasu zaokrožale družinski dohodek kot perice (v Škednju pa kot krušarice), saj je bilo tu za razliko od kraškega zaledja veliko vodnih virov, bližina mesta pa je to dejavnost še dodatno spodbujala. To je verjetno tudi eden izmed razlogov, zaradi katerih so v predmestnih okrajih terciarne dejavnosti nekoliko bolj zastopane, kot bi bilo mogoče pričakovati. V severnih treh okrajih (Barkovlje, Rojan in Sv. Ivan) obsegajo 51–54 % aktivnih, v južnih (Škedenj in obe Magdaleni) pa 35–36 %. Delavski, sekundarni sektor, je zaposloval večino aktivnih v Škednju in pri Sv. Mariji Magdaleni Zgornji (okrog 55 %), toda tudi pri Sv. Mariji Magdaleni Spodnji (40 %), kjer je bila zaposlitvena struktura še najbolj enakomerno porazdeljena med vsemi tremi področji. V ostalih treh okrajih je ta sektor dejavnosti prav tako obsegal okrog 40 % aktivnih, vendar je za kakšnih 10–15 odstotnih točk zaostajal za terciarnim.

V mestnih okrajih je bil leta 1910 po naši oceni dejanski delež slovenskega prebivalstva za več kot dvakrat višji od tistega, ki ga je ugotovila uradna revizija, saj naj bi ta znašal okrog 20 % pri Sv. Vidu in Novem mestu, okrog 25 % v obeh Mitnicah in več kot 40 % pri Sv. Jakobu. Upoštevati pa je treba, da je bilo v bolj »buržoaznih« mestnih predelih, kakršni so bili Sv. Vid, Novo mesto in Nova mitnica, veliko slovenskih služkinj, ki so živele po gospodinjstvih in so same predstavljale okrog 30 % v teh okrajih prisotnih Slovencev. Brez te skupine se delež slovenskega prebivalstva v okrajih ožjega mestnega središča ne bi bistveno razlikoval od tistega, ki ga je navedel uradni objavljeni popis. Vsekakor je treba poudariti izredno velik razpon med ugotovljenim »predrevizijskim« deležem slovenskega mestnega prebivalstva in našim »porevizijskim«. Ta je znašal okrog 15 odstotnih točk pri Sv. Vidu, okrog 20 odstotnih točk v Novem mestu in Novi mitnici, okrog 25 odstotnih točk v Stari mitnici in celo okrog 35 odstotnih točk pri Sv. Jakobu. To nam po eni strani potrjuje, da je bilo asimilacijskemu procesu še najbolj podvrženo socialno šibkejše prebivalstvo, po drugi strani pa nakazuje, kako obsežna je bila znotraj slovenske skupine meščanov »siva cona« ali cona »identitetnega kolebanja«, znotraj katere je ta proces v Trstu nenehno potekal ter priseljeno slovensko prebivalstvo in njihove potomce sproti preoblikoval v (italijansko govoreče) Tržačane.

Če primerjamo najnižji (predrevizijski) in najvišji (naša »revizija revizije«) delež slovenskega prebivalstva, ugotovimo, da se je v tem »pasu negotovosti« in potencialne sprotne asimilacije nahajalo okrog 80 % objektivno

ugotovljenih Slovencev v bolj »meščanskem« delu Trsta ter celo okrog 90 % v bolj »ljudskih« okrajih Sv. Jakob in Stara mitnica. Uradna revizija je zajela le okrog 4 % gospodinjstev v mestnih četrtih Sv. Vid in Nova mitnica in okrog 10 % gospodinjstev v ostalih mestnih okrajih. To so precej nižji deleži od tistih, ki smo jih zabeležili v tržaških predmestnih okrajih, saj je bilo tam revidiranih po 15–25 % gospodinjstev. To razliko je mogoče pripisati večji težavnosti objektivnega narodnostnega opredeljevanja v mestnem središču, zelo verjetno pa tudi dejstvu, da so se revizorji iz politične oportuniteti osredotočili na tisto mestno območje, ki je bilo za tržaško večinsko prebivalstvo in mestno oblast manj »pomembno« oziroma »občutljivo« in že tako ali drugače priznано kot bolj »slovensko«. Sami smo v postopku »revizije revizije« zajeli še 20–25 % gospodinjstev v ožjem mestnem središču ter okrog 30 % gospodinjstev v »ljudskih« okrajih Stare mitnice in Sv. Jakoba. Skupaj je neustrezno etnično-jezikovno opredeljevanje po naši oceni zadevalo 25–30 % gospodinjstev pri Sv. Vidu in Novi mitnici, okrog 35 % v Novem mestu in Stari mitnici ter celo okrog 45 % pri Sv. Jakobu. Pri uradni reviziji so napačne navedbe, ki so zadevale italijanizacijo slovenskega prebivalstva, obsegale nekaj manj kot dve tretjini popravkov pri Sv. Vidu in Novem mestu, 80–85 % popravkov v obeh Mitnicah in okrog 95 % popravkov pri Sv. Jakobu, medtem ko smo pri svoji »reviziji revizije« ocenili, da so napačne navedbe v škodo slovenskega prebivalstva obsegale okrog 45 % primerov pri Sv. Vidu, okrog 55 % primerov v Novem mestu, 65–70 % primerov v obeh Mitnicah in okrog 90 % primerov pri Sv. Jakobu. Pri obeh postopkih je jasno razvidna rastoča vrednost revidiranih »slovenskih« primerov od ožjega mestnega središča navzven, kar tudi odsklikava dejansko razporeditev slovenskega prebivalstva v tržaških mestnih okrajih.

V pretežno slovenskem zaledju se je v vseh mestnih okrajih rodila približno četrtina prebivalcev (v Novi mitnici nekoliko manj, pri Sv. Jakobu pa nekaj več), v Italiji okrog 15 % prebivalcev (le pri Sv. Vidu 10 %), medtem ko je bil delež rojenih na Hrvaškem variabilnejši: najvišji je bil pri Sv. Vidu (skoraj četrtina), sicer pa obsegal 7–10 %. Vsekakor je treba poudariti, da je slovensko prebivalstvo tudi v mestnih okrajih predstavljalo največjo skupino priseljencev (v povprečju več kot 40 %). Iz pretežno slovenskega zaledja je namreč prišlo dobrih 35 % priseljencev, ki so se naselili v ožjem mestnem središču, ter okrog polovica priseljencev v zunanjih, bolj »ljudskih« okrajih Stare mitnice in Sv. Jakoba. Iz pretežno hrvaškega zaledja je izvirala dobra tretjina priseljencev pri Sv. Vidu, sicer pa je ta skupina obsegala po 14–19 % tržaških priseljencev. Iz italijanskega zaledja je v skoraj vseh mestnih okrajih

izhajalo 25–30 % priseljencev, le pri Sv. Vidu je ta delež znašal dobrih 15 %. Iz nemškega zaledja je v tržaške okraje ožjega mestnega središča prišlo okrog 8 % priseljencev, medtem ko je bila ta skupina značilno nižje zastopana v obeh zunanjih mestnih predelih (komaj 1–3 %). V podobni meri je od mestnega središča navzven upadala mera tržaškega »svetovljanstva«, ki jo lahko izpeljemo iz deleža v drugih jezikovnih oziroma narodnostnih okoljih rojenih priseljencev: ta je pri Sv. Vidu in v Novi mitnici znašala okrog 8 %, v Novem mestu kar 11 %, v Stari mitnici manj kot 4 %, pri Sv. Jakobu pa celo manj kot odstotek. Koliko je k demografski rasti mesta prispevalo bližnje slovensko-hrvaško zaledje, dovolj nazorno govori podatek, da je po naši analizi podatkov iz leta 1910 s tega območja izhajalo okrog 55 % novih prebivalcev Novega mesta in Nove mitnice ter 65–70 % novih prebivalcev okrajev Sv. Vid, Stara mitnica in Sv. Jakob.

Po naši oceni so mešana gospodinjstva obsegala večinoma 7–8,5 %, le v Novem mestu do skoraj 10 % vseh gospodinjstev. V večini primerov je šlo za zvezo med slovenskim partnerjem ali partnerico in osebo katere druge (največkrat italijanske) narodnosti. Gospodinjstva s tako kombinacijo so predstavljala okrog 60 % mešanih gospodinjstev v Novem mestu in Novi mitnici ter celo okrog tri četrti teh v Stari mitnici in pri Sv. Jakobu, samo pri Sv. Vidu je bil ta delež značilno nižji (okrog 40 %), saj so tu prevladovali mešani zakoni, pri katerih je bil/a partner ali partnerica hrvaške narodnosti. Gospodinjstva s slovenskimi člani so obsegala v večini mestnih okrajev 17–23 % vseh gospodinjstev, pri Sv. Jakobu celo več kot 40 %. Na splošno so mestna gospodinjstva povsod štela okrog 3,5 člana, pri čemer je značilno, da so bila gospodinjstva s slovenskimi člani nekoliko manjša: v povprečju so štela le 3,1 člana v Novem mestu, sicer pa okrog 3,4 člana. Razloga za ta odmik sta po našem mnenju dva: po eni strani so glede na zgoraj prikazano sestavo mešanih družin »stara« enocelična gospodinjstva v dobršni meri sestavljale slovenske vdove, po drugi strani pa so bila med slovenskim prebivalstvom značilneje zastopana mlajša gospodinjstva oziroma gospodinjstva, sestavljena iz komaj priseljenih parov, ki so si v Trstu šele ustvarjali družino.

V okviru slovenskih gospodinjstev namreč tista, sestavljena iz avtohtonih, v Trstu rojenih nosilcev niso nikjer prevladovala. V ožjem mestnem središču je v to skupino sodilo le 13–19 % slovenskih gospodinjstev, pri čemer je bil ta delež nekoliko višji le v obrobni, bolj »ljudskih« okrajih Stare mitnice in Sv. Jakoba, kjer je znašal okrog 30 %. Gospodinjstva, sestavljena iz priseljenih nosilcev, so bila zato povsod prevladujoča: ta skupina je obsegala 38–47 %, pri Sv. Vidu pa skoraj 60 % slovenskih gospodinjstev. Slovenska gospodinjstva

mešanega izvora, se pravi tista, ki so jih tvorili avtohtoni in priseljeni nosilci, so v večini okrajev obsegala 9–17 %, pri Sv. Vidu pa le okrog 4 %. Več je bilo narodnostno mešanih gospodinjestev, ki sta jih sestavljala slovenski partner oziroma (pogostejše) partnerica in neslovenski partner ali partnerica: takih je bilo 23–26 % slovenskih ali deloma slovenskih gospodinjestev v Novem mestu in Novi mitnici, druge pa 17–20 %. To je bistveno višji delež od tistega, ki smo ga zabeležili v tržaških predmestnih okrajih in vidno presega tudi ugotovljeni delež mešanih gospodinjestev med celotnim mestnim prebivalstvom. Ker se je slovenski »element« v okviru mešanih gospodinjestev le izjemoma ohranjal in še bolj poredko prenašal na naslednjo generacijo, je tovrstno družinsko okolje predstavljalo tudi pomemben, dodaten »instrument« asimilacije slovenskih priseljencev v večinsko družbo.

Analiza strukture aktivnih po sektorjih dejavnosti nam pokaže, da sta v mestnem središču prišla v poštev le dva sektorja dejavnosti: sekundarni in terciarni. V primarnem sektorju je bil aktiven le kakšen ribič, ti pa so bili skoraj vsi slovenske narodnosti. Razmerje med prevladujočima sektorjema izraža tudi prevladujočo socialno podobo posameznih mestnih okrajev: v »buržoaznem« mestnem središču (Sv. Vid, Novo mesto in Nova mitnica) so močno prevladovali terciarne dejavnosti (85–90 % aktivnih), medtem ko so bile v bolj »ljudskih« obrobni okrajih vidneje zastopane sekundarne dejavnosti, ki so obsegale dobro tretjino aktivnih v Stari mitnici in polovico pri Sv. Jakobu. V zadnjih dveh mestnih okrajih je bila torej zaposlitvena struktura že bolj podobna tisti, ki smo jo zabeležili v tržaškem predmestju. V okrajih ožjega mestnega središča so med zaposlenimi prevladovali uradniki, v okrajih južnega obrobnega mestnega pasu pa delavci. Pri slovenskem prebivalstvu se aktivnostna struktura ni bistveno razlikovala od zgoraj opisane. Za 2–3 odstotne točke višji je bil v večini okrajev delež aktivnih v sekundarnem sektorju, kar kaže, da je bil delavski razred med Slovenci nekoliko značilneje zastopan kot med večinskim prebivalstvom. Izjemo je predstavljal le Sv. Jakob, kjer je bil med slovenskim prebivalstvom za skoraj 4 odstotne točke višje zastopan terciarni sektor. Podoben odmik smo opazili na primer v enako »delavskem« Škednju, kar bi lahko potrjevalo, da so Slovenci v tem mestnem okraju predstavljali že bolj »avtohtono« skupnost in ne le skupnost »priseljencev« v iskanju kakršnekoli zaposlitve.

Pomembno skupino novih mestnih prebivalcev so tedaj predstavljali individualni priseljeni delavci in delavke, ki so se nekako »s trebihom za kruhom« stekali v vse mestne okraje. Prvo skupino so sestavljali moški, ki so v mestu živeli kot podnajemniki oziroma bili nastanjeni v delavskem

domu v Stari mitnici. Ti so v mestnih okrajih obsegali 5–9 % skupnega prebivalstva, v Stari mitnici celo več kot petino prebivalcev okraja. Po domovih živeče služkinje so bile značilne le za ožje mestno središče, kjer so obsegale 10–13 % skupnega prebivalstva. Skupaj so torej individualni priseljenci tvorili v okrajih od Sv. Vida do Stare mitnice 18–24 % prebivalcev, le pri Sv. Jakobu je bil ta delež bistveno manjši (slabih 5 %) in podoben tistemu, ki smo ga zabeležili v Škednju. V marsikaterem pogledu je prav na tem prebivalstvu temeljila hitra rast mesta ob koncu avstrijske dobe, toda to so bili tudi priseljenci, ki so bili najbolj odvisni od svojih delodajalcev in zato najbolj izpostavljeni asimilacijskim pritiskom. Tedanjo »integracijsko mero« nam verjetno še najbolj ustrezno prikazuje razlika med najnižjim (naša ocena) in najvišjim (predrevizijskim) deležem italijanskega prebivalstva v posameznih mestnih okrajih. Ta je znašala povsod 25–35 odstotnih točk: tolikšen je torej približen delež mestnega prebivalstva (kar ustreza dobrima dvema tretjinama vseh ne-italijanskih priseljencev), ki se je okrog leta 1910 sproti integriral v večinsko mestno okolje in svojo izvirno identiteto zamenjal za novo.

Tržaški Slovenci v nemirnem 20. stoletju

Primerjava med popisnimi podatki za leti 1910 in 1921 za območje sedanje Tržaške pokrajine nam pove, da se je v tem času skupno število prebivalstva rahlo povečalo (za okoli 5 tisoč oseb) na skupaj nekaj več kot 255 tisoč prebivalcev, čeprav je Trst po koncu prve svetovne vojne in njegovi priključitvi italijanski kraljevini zapustila ne le večina neitalijanskih javnih uslužbencev, ampak tudi velik del tistih, ki so se v mesto priselili ob koncu avstrijskega obdobja (skupaj naj bi se v tem času izselilo okrog 10 tisoč Nemcev in okrog 30 tisoč Slovencev). Med Slovenci, ki so se bili prisiljeni umakniti iz Trsta, je bil celo zadnji slovenski tržaški škof Andrej Karlin. Ta proces izseljevanja slovenskega prebivalstva, ki je zaradi fašističnega preganjanja dobival vse bolj politične razsežnosti, je trajal nekako do sredine 30. let prejšnjega stoletja, ko je bil izveden naslednji italijanski popis. Tedaj je na sedanjem ozemlju Tržaške pokrajine živelo že več kot 270 tisoč ljudi, kar pomeni, da se je v tem prvem povojnem obdobju zaradi sočasnih izselitev in priselitev zamenjalo okrog sto tisoč oseb: 40 tisoč, zdaj »tujih« slovenskih in nemških prebivalcev se je izselilo (večina Slovencev je odšla v Slovenijo oziroma Jugoslavijo, nekaj pa tudi v Južno Ameriko, posebej v Argentino), na njihovo mesto pa je prišlo okrog 60 tisoč Italijanov iz notranjosti države. Skratka, do 40 % skupnega pre-

bivalstva je zamenjalo domovanje: tržaško ozemlje oziroma njegovo mestno središče je zajela globoka transformacija njegove tradicionalne demografske in etnično-jezikovne strukture.

Politično motivirane demografske spremembe so se ponovile že ob koncu druge svetovne vojne. Po eni strani so emigracije slovenskega prebivalstva in močen asimilacijski pritisk fašističnega režima v obdobju 1920–1940 nedvomno povzročili izrazit upad števila in deleža Slovencev v tržaški občini, še posebej v mestnem okolju. Po drugi strani je na Tržaško ozemlje prišlo oziroma bilo naseljeno precejšnje število italijansko opredeljenih priseljencev in optantov, ki so večinoma v obdobju 1943–1956 zapustili Istro. Opravljene analize so pokazale, da se je v tem času iz Cone B v Cono A izselilo okrog 40 tisoč oseb, od tega okrog 28 tisoč oseb z območja, ki je bilo nato priključeno republikli Sloveniji. Tem je treba dodati še več kot 20 tisoč drugih izseljencev iz Slovenije ter okrog 180 tisoč izseljencev iz preostale hrvaške Istre, Kvarnerja in Dalmacije. Skupaj se je po vojni iz Jugoslavije v Italijo izselilo okrog 250 tisoč oseb, od tega so italijanske oblasti 60–70 tisoč oseb naselile na Tržaškem ozemlju v najmanj 1800 novih bivališčih: 55 % teh je bilo zgrajenih na razlaščenih oziroma odkupljenih kmetijskih zemljiščih (dobršen del teh je bil v rokah slovenskih kmetov) na južnem predmestnem območju.

Glede na to, da se skupno število prebivalcev v občini Trst med letoma 1951 in 1961 ni spremenilo (znašalo je okrog 273 tisoč oseb) in da se je na to območje priselilo okrog 55 tisoč oseb na podlagi v mirovnem sporazumu predvidenih meddržavnih opcij, je očitno, da se je prav toliko prebivalcev s tega območja tudi izselilo. Najprej je do izselitev prišlo zaradi političnih motivov, saj so italijanske civilne oblasti po odhodu jugoslovanske vojske iz Trsta jugoslovanskim državljanom, ki so bili na novo priseljeni ali vrnjeni po begunstvu zaradi fašističnega preganjanja, onemogočale zaposlitev. Politični motivi so povzročili tudi drugi val izselitev ob kominformu, ko so mesto zapustili številni slovenski in tudi nekateri italijanski podporniki Titove Jugoslavije. Do tretjega, največjega izselitvenega vala pa je prišlo zaradi ekonomske krize, ki je nastala po odhodu angloameriške uprave, in zaradi izgube javnih služb, ki so bile zdaj prioriteto namenjene optantom, deloma pa še vedno zaradi nadaljevanja oziroma povečevanja zgoraj omenjenih političnih konfliktov in pritiskov, ki so jih po ponovni pridobitvi Trsta lahko nemoteno izvajale italijanske oblasti. Med ekonomskimi in političnimi emigranti iz tržaške občine so Slovenci predstavljali kar precejšen delež: v absolutnem pogledu bi število v obdobju 1945–1954 izseljenih Slovencev s precejšnjo zanesljivostjo lahko ocenili na med 5 in 10 tisoč. Ekonomska emigracija slovenskega prebival-

stva je bila usmerjena v Argentino, Avstralijo in Novo Zelandijo, politična pa seveda v Slovenijo oziroma Jugoslavijo. Skratka, podobno kakor se je zgodilo po prvi svetovni vojni, je tudi tokrat število prebivalcev v občini Trst ostalo skoraj nespremenjeno, zelo pa se je spremenila njegova struktura, saj se je približno 40 % prebivalstva zamenjalo. Na te spremembe kaže tudi kraj rojstva tržaškega prebivalstva: če primerjamo stanje v letih 1910 in 1991, opazimo, da se je delež rojenih v Istri povečal z 8 na 14 %, delež rojenih v Italiji z 11 na 17, medtem ko je delež rojenih v zahodni Sloveniji padel z 12 na samo 1 %, delež rojenih v drugih delih nekdanje Jugoslavije (brez Reke in Dalmacije) z 10 na le 1 %, delež rojenih v Avstriji pa s 5 na 0 %.

Zanesljivejši statistični podatki o številu Slovencev na Tržaškem v povojnem obdobju niso na voljo. Prvi poskus preštevanja so opravili v času jugoslovanske okupacije mesta, ko so v tržaški občini naštel skoraj 47 tisoč Slovencev (okrog 18 % skupnega prebivalstva), od tega okrog 11 tisoč v mestu, skoraj 28 tisoč v predmestju in okrog 8 tisoč v okolici. Zanesljivost tega popisa slovenskega prebivalstva v Trstu je manjša v mestnem središču, večja pa v predmestju, posebej na tistih območjih, kjer so slovenski popisovalci imeli več lokalne podpore oziroma boljši vpogled v lokalno družbeno strukturo. Angloameriška uprava je leta 1948 ocenila, da na občinskem ozemlju živi okrog 22 tisoč Slovencev ali 8 % skupnega prebivalstva, čez leto dni pa je to oceno na podlagi izidov lokalnih volitev bistveno popravila in število slovenskega prebivalstva v občini Trst povečala na okroglih 50 tisoč (18 %) ter tako potrdila jugoslovansko oceno izpred nekaj let. Italijanska vlada je svojo oceno podala leta 1953 na podlagi vpisa v slovenske šole: s pomočjo tega merila je v občini Trst naštel slabih 28 tisoč Slovencev, kar je v deležih pomenilo okrog 10 % skupnega prebivalstva. V letih 1961 in 1971 so samo za območje Tržaške pokrajine v popis vključili tudi vprašanje o narodnostni pripadnosti. Ta podatek so sicer poskušali ugotoviti na dva različna načina: leta 1961 se je vprašanje nanašalo na »običajno uporabljeni jezik«, leta 1971 pa na »jezikovno pripadnost«. Ne glede na to se rezultati niso veliko razlikovali, saj so v obeh primerih v občini Trst evidentirali le okrog 16 tisoč Slovencev (oziroma 6 % prebivalcev). Od teh naj bi jih v mestnem središču živelo le dobrih tri tisoč (slabe 3 % vsega prebivalstva), v predmestju pa okrog 7500 (ok. 6 % skupnega preb. na območju). Poznejših podrobnejših uradnih ocen ni, vendar bi se lahko strinjali s tistimi proučevalci, ki menijo, da v popisih ugotovljeni delež slovenskega prebivalstva predstavlja »trdo jedro« te skupnosti, okrog katerega je še nekaj variabilnih »plasti« pripadnosti, kakor bomo videli v nadaljevanju.

Po podatkih javnomnenjske raziskave, ki je bila opravljena leta 1985, bi lahko slovensko narodnost po merilu samoopredelitve pripisali približno 10 % prebivalstva Tržaške pokrajine, po merilu jezikovnega znanja in njegovega medgeneracijskega prenašanja pa okrog 20 % tega prebivalstva. Podrobneje se je v mestnem okolju dobrih 80 % vprašanih opredelilo za Italijane, 7 % za Istrane ali Dalmatince, po 4 % za Furlane in Slovence, dober odstotek se je opredelil za druge narodnosti, mešano identiteto pa je izkazalo skoraj 3 % vprašanih, in sicer več kot 60 % slovensko-italijansko. Če tudi to skupino priključimo tržaški slovenski populaciji, lahko sklepamo, da je znašal okvirni delež subjektivno opredeljenega slovenskega prebivalstva 5 %, tedaj približno 230 tisoč meščanov, kar bi v absolutnih številih pomenilo kakšnih 12 tisoč oseb. Doma je v slovenskem jeziku govoril le dober odstotek vprašanih meščanov, prav toliko jih je ta jezik uporabljalo v pogovorih s prijatelji. Po drugi strani je več kot 10 % vprašanih odgovorilo, da slovenski jezik razume, še enkrat toliko pa, da ga razume deloma. Slovenskega očeta je imelo več kot 6 %, slovensko mater pa več kot 11 % vprašanih. V povprečju je več kot 8 % vprašanih imelo slovensko govoreče starše, 7 % samo enega slovenskega starša, še 10 % vprašanih pa je odgovorilo, da je vsaj eden od staršev razumel slovenščino. Skupaj je okrog 25 % vprašanih imelo povsem ali delno slovenske prednike, skoraj 17 % vprašanih pa družinskega partnerja, ki je govoril ali razumel slovenski jezik. Kljub temu je med vprašanimi, ki so imeli otroke, le dobrih 7 % odgovorilo, da ti slovenščino govorijo ali razumejo, točno 5 % vprašanih pa, da so njihovi otroci v celoti ali deloma obiskovali slovenske šole, kar se povsem ujema z zgoraj navedenim deležem subjektivno opredeljenih Slovencev.

Iz navedenih podatkov oziroma razmerja med tistimi, ki so navedli, da doma govorijo slovensko, in tistimi, ki so se subjektivno opredelili za Slovence, bi lahko sklepali, da je bilo le 20–25 % takih, ki so živeli v povsem slovenskem družinskem okolju. Iz razmerja med subjektivno opredeljenimi Slovenci in tistimi, ki so navedli, da slovenščino razumejo, pa lahko sklepamo, da se je le polovica »objektivnih« Slovencev v mestu tako tudi opredeljevala, kar število tržaških Slovencev okoli leta 1985 poveča na okrog 24 tisoč oseb. Če upoštevamo, da je imelo kar 25 % vprašanih Tržačanov povsem ali deloma slovenske starše, lahko ugotovimo, da se je znanje slovenskega jezika v medgeneracijskem prenosu do tega obdobja nekako razpolovilo oziroma ohranilo le pri 40 % potencialnih govorcev: tolikšno je tudi razmerje med tistimi, ki so navedli, da slovenščino razumejo, in tistimi, ki ta jezik le deloma razumejo. Nekoliko ugodnejši so bile glede tega napovedi za novejšo obdobje,

saj je večina »objektivnih« tržaških Slovencev v anketi navedla, da tudi njihovi otroci govorijo ali razumejo slovenski jezik, čeprav nam razmerje med deleži prvih (10 %) in drugih (7 %) vseeno kaže, da se je tedaj v medgeneracijskem prenosu še naprej »izgubljala« slaba tretjina potencialnih govorcev.

To po eni strani potrjuje »naravni« proces asimilacije oziroma integracije slovenskega prebivalstva v večinsko družbeno okolje po klasičnem *melting pot* principu, po drugi strani pa pomeni tudi, da se »identitetne škarje« med tržaškimi Slovenci vse bolj odpirajo oziroma da imamo v urbanem okolju vse večje razpone med tremi identifikacijskimi ravnmi: 1. tistimi, ki se kot Slovenci sami opredeljujejo; 2. tistimi, ki slovenski jezik govorijo ali vsaj razumejo, in 3. tistimi, ki izhajajo iz družinskih okolij, kjer so slovenski jezik vsaj deloma potencialno govorili ali so ga razumeli. Kot smo videli, je okoli leta 1985 prva skupina zajemala 5 %, druga 10 %, tretja pa 25 % mestne populacije. To pomeni, da bi lahko po teh merilih v Trstu subjektivno slovensko identiteto pripisali, kakor smo že navedli, 12 tisoč osebam, objektivno 24 tisoč osebam, delno objektivno oziroma izvorno pa kar 60 tisoč osebam. Nenazadnje nam prikazani podatki povedo, da so etnično mešana slovensko-italijanska gospodinjstva v Trstu obsegala okrog 20 % vseh družinskih okolij (25 % vprašanih je imelo vsaj enega slovenskega starša, 17 % pa slovenskega partnerja), to pa je tudi primarni bazen »potencialnih« Slovencev ali tista četrta identifikacijska raven, iz katere bi lahko slovenska mestna skupnost v večji meri črpala svoje bodoče pripadnike.

Če upoštevamo zgornje podatke, bi lahko na ravni tržaške občine razpon slovenskega prebivalstva z določeno zanesljivostjo postavili med 5 in 15 %, kar je v tistem času ustrezalo 12 oziroma 36 tisoč osebam, danes pa 10 oziroma 30 tisoč. Če je resnica nekje vmes, lahko število Slovencev v kombinaciji subjektivne in objektivne opredelitve v tržaški občini ocenimo na skupaj 15–20 tisoč. Bolj ali manj te ocene potrjuje tudi terenska raziskava, ki smo jo okrog leta 2015 opravili na tržaškem podeželju, po kateri lahko s posploševanjem zbranih podatkov skupno število Slovencev na Tržaškem ocenimo na okrog 25 tisoč (dobrih 10 % celotnega prebivalstva), od tega okrog 15 tisoč (slabih 10 % prebivalcev) v občini Trst. Analize, ki smo jih opravili za celotno slovensko narodno skupnost v Italiji, kljub vsemu kažejo, da je skupno število Slovencev v občini Trst še vedno daleč najvišje med vsemi območji slovenske naselitve in obsega približno tretjino vseh v Italiji živečih Slovencev. Tu so nenazadnje vse osrednje ustanove Slovencev v Italiji in dobršen del šol s slovenskim učnim jezikom. Vsekakor pa je lokalna relativna »teža« Slovencev v tržaški občini danes bistveno manjša, kot je bila nekoč, saj je zdaj v Trstu

živečih Slovencev že manj kot tujih priseljencev, italijansko prebivalstvo pa obsega okrog 80 % skupnega prebivalstva v občini. Zelo različna je tudi notranja razporeditev slovenskega prebivalstva: leta 1910 je skoraj 50 tisoč tržaških Slovencev živelo v mestu in le 7 tisoč (12 %) na podeželju, za leto 2020 pa lahko ocenjujemo, da v mestu živi nekaj več kot 10 tisoč oseb slovenske narodnosti, na podeželju pa nekaj več kot 5 tisoč (več kot 30 %), se pravi, da je slovensko prebivalstvo na Tržaškem zdaj mnogo manj »mestno«, kot je bilo nekoč. »Ruralizacija« slovenskega prebivalstva je še toliko očitnejša, če razmerje med mestom in podeželjem preverimo na ravni celotne tržaške pokrajine. Leta 1910 je mestno prebivalstvo obsegalo kar 80 % vseh v okviru tega ozemlja živečih Slovencev, leta 2020 pa predvidoma le še okrog 55 %.

Na podlagi rezultatov terenske raziskave izhaja tudi, da lahko delež Slovencev v mestnem okolju s precejšnjo zanesljivostjo ocenimo na dobrih 5 %. To oceno potrjuje tudi podatek, da so leta 2011 učenci osnovnih šol s slovenskim učnim jezikom na tem območju predstavljali nekaj več kot 7 % vseh otrok, starih 6–10 let. Upoštevati pa je treba, da je, kakor so pokazale različne analize Slovenskega raziskovalnega inštituta, v istem času le dobrih 15 % učencev šol s slovenskim učnim jezikom v mestnem okolju izhajalo iz slovenskih družin, 40 % iz mešanih družin in skoraj 45 % iz neslovenskih družin. Na podlagi te strukture šolske populacije bi morali delež slovenskega prebivalstva v mestnem okolju omejiti le na okrog 3 %. »Primanjkljaj«, do katerega prihaja ob uporabi zgoraj navedene metode ugotavljanja etnično-jezikovne strukture avtohtonega prebivalstva, izhaja predvsem iz dejstva, da del v mestu živečih slovenskih in mešanih družin svoje otroke vpisuje v šole z italijanskim učnim jezikom.

Zgoraj opisane spremembe v narodnostni sestavi tržaškega prebivalstva so nedvomno v prvi vrsti rezultat močnega asimilacijskega pritiska (predvsem pri delavskem sloju) in emigracije (predvsem med izobraženci) slovenskega prebivalstva, do katerega je v tržaškem mestnem okolju prišlo, kakor smo opisali, v dokaj intenzivni obliki že po prvi svetovni vojni, nato pa spet v prvem desetletju po koncu druge svetovne vojne. V prvem »kritičnem« obdobju se je zaradi enega ali drugega motiva število slovenskega prebivalstva v mestu zmanjšalo za okrog 20 tisoč oseb ali za okrog 40 %, v drugem pa še za nadaljnjih skoraj 18 tisoč oseb ali za kar 65 %. To pomeni, da je bil v nasprotju s splošnim prepričanjem za obstoj slovenske manjšine v Trstu mnogo bolj »usoden« čas po drugi svetovni vojni, ko so se ob koncu fašističnega obdobja očitno zaradi že zmanjšane števila Slovencev še toliko bolj občutile posledice kominforma ter političnih in ekonomskih migracij.

Zmanjšala se je tudi stopnja »upornosti«, ki je med fašizmom mnogim omogočila, da se niso podredili prisilni asimilaciji, pozneje pa se je nadaljevala v »tišji«, vendar zato morda še učinkovitejši preobleki. Odprto ostaja seveda vprašanje, kako bi povečanje »mediatorske« gospodarske funkcije med Jugoslavijo in Italijo, ki jo je leta 1975 po podpisu Osimskih sporazumov pridobila slovenska manjšina v Trstu, lahko vplivalo na njen ponovni preporod oziroma demografsko povečanje. Žal je bilo to obdobje zaradi gospodarske in politične krize, ki je naposled privedla do razkroja jugoslovanske federacije, prekratko, da bi lahko globlje spremenilo zgoraj nakazane trende, tako kot je še preblizu (posebej zaradi počasne implementacije zakona, ki se je zavlekla vse do današnjih dni) čas, ko je manjšina z zaščitnim zakonom dobila tudi večjo enakopravnost in vidnost, da bi lahko ocenili učinke tega dosežka na demografsko vitalnost Slovencev v Italiji nasploh in tržaških Slovencev posebej, še zlasti ob upoštevanju sedanjega bolj »sproščenega« medetničnega odnosa v širšem kontekstu izboljšanih slovensko-italijanskih odnosov po vstopu Slovenije v EU in schengenski prostor.

Glede družbeno-ekonomske strukture tržaških Slovencev nimamo veliko podatkov, lahko pa predvidevamo, da so bili pripadniki te nedominantne družbene skupine tudi v prvem obdobju po drugi svetovni vojni, tako kot že v avstrijskem obdobju, značilno slabše zastopani na področju višjih javnih služb, značilno bolj zastopani pa med delavstvom, malimi trgovci, obrtniki in redkimi še preostalimi kmeti. Seveda je fašistično obdobje to izvirno nesorazmerje še poostrilo in ekstremiziralo, saj je skoraj povsem odpravilo kar široko zastopanost Slovencev med železničarskim osebjem in nasploh na področju državnih služb (zlasti med nižjim uradništvom, redarji in finančnimi stražniki). Prav zaposleni v teh dejavnostih so poleg izobražencev in voditeljev slovenskih organizacij predstavljali glavnino tistih, ki so bili v fašističnem obdobju prisiljeni v emigracijo. V mnogih primerih so bili to (še) neasimilirani priseljenci iz slovenskega zaledja, ki so v Trst prišli ob koncu avstrijskega obdobja. Obdobje koinforma in izselitvenega vala po povratku Italije leta 1954 je slovenskim projugoslovanskim organizacijam odvzelo dobršen del slovenskega delavstva, hkrati pa so povojne priselitve protikomunistično orientiranih izobraženih Slovencev iz notranjosti Slovenije nekoliko okrepile dokaj zdesetkano intelektualno plast slovenske manjšine v Trstu, še posebej po tem, ko so se morali iz mesta ponovno umakniti tisti jugoslovanski državljani, ki so se po vojni vrnili v rodno mesto iz begunstva. Posledično se je odslej socialna struktura zavednih tržaških Slovencev oziroma »aktivnih« pripadnikov

slovenske manjšine na Tržaškem spremenila tako, da so v njej značilneje zastopani zaposleni v tako imenovanih samostojnih poklicih in zaposleni v tistih zasebnih in javnih ustanovah, ki so izraz same manjšine ali so tej skupnosti namenjene, se pravi šolniki, novinarji Primorskega dnevnika in slovenskega radia ter drugi zaposleni v slovenskih ustanovah in organizacijah ter drugih javnih službah, namenjenih slovenski jezikovni skupnosti.

Trst in tržaški Slovenci leta 2020: v znamenju medetnične integracije in večjezičnosti?

Narodnostno podobo Trsta in podrobnejši vpogled v strukturo tržaških Slovencev leta 2020 smo poskusili ugotoviti oziroma pridobiti z dvema raziskavama. Prva zadeva analizo javnomnenjske raziskave, ki jo je po našem naročilu opravila tržaška ustanova SWG. Iz te izhaja, da lahko v Trstu opredelimo pet glavnih narodnostnih skupin: 1. italijansko; 2. slovensko; 3. skupino, pri kateri se primarni italijanski identiteti pridružuje še katera druga (neslovenska); 4. skupino, pri kateri se primarni slovenski identiteti pridružuje še katera druga identiteta ali je slovenska identiteta navedena kot dodatna, in 5. skupino tistih, ki se opredeljujejo izključno za katero drugo narodnost. Na kratko lahko zgoraj navedene skupine označimo s kraticami ITA, SLO, ITA+, SLO+ in Drugi. V tržaškem mestnem okolju se samo za italijansko narodnost opredeljuje skoraj 90 % vprašanih (dobrih 91 % v mestnem središču in dobrih 88 % v predmestju), za samo slovensko narodnost dobra 2 % vprašanih (točno 1 % v mestnem središču in 3,5 % v predmestju), za skupino SLO+ pa še dodatnih 2,5 % (skoraj 2 % v mestnem središču in dobre 3 % v predmestju). Okrog 4 % vprašanih se opredeljuje za skupino ITA+ (skoraj 5 % v mestnem središču in 3,5 % v predmestju), samo 1,5 % pa za drugo narodnost (brez variacij med mestnima območjema). Če obe »slovenski« skupini združimo v eno, lahko torej povzamemo, da se v taki ali drugačni obliki za slovensko narodnost v Trstu opredeljuje slabih 5 % meščanov (2,6 % v mestnem središču in 6,7 % v predmestju). Kljub nizkim absolutnim številom lahko vendarle nakažemo nekaj tendenčnih podatkov glede razporeditve tistih, ki se v Trstu v celoti ali deloma opredeljujejo za Slovence. Kar 80 % tistih, ki se opredeljujejo samo za slovensko narodnost, živi v predmestju. Delež živečih v mestnem središču je nekoliko višji pri tistih, ki se hkrati opredeljujejo za slovensko in katero drugo narodnost (okrog 30 %), sicer pa živi v mestnem središču v povprečju le četrtnina tistih respondentov, ki se v izključni ali kombinirani

obliki imajo za Slovence, večina mestnih pripadnikov slovenske skupnosti na Tržaškem pa je še vedno navezana na nekdanjo večinoma slovensko predmestje.

Še bolj razčlenjena je slika, če za merilo identifikacije vzamemo materni jezik. V tem primeru je samo italijanski jezik navedlo slabih 83 % vprašanih (nekaj več kot 84 % v mestnem središču in dobrih 81 % v predmestju), samo slovenski jezik okrog 3 % vprašanih (le 1,6 % v mestnem središču in 4,1 % v predmestju), slovenski jezik v kombinaciji z italijanščino ali katerim drugim jezikom pa skupaj še okrog 4 % vprašanih (točno 3 % v mestnem središču in 5 % v predmestju), samo drug jezik ali drug jezik v kombinaciji z italijanščino pa preostalih nekaj več kot 10 % (okrog 11 % v mestnem središču in 9,5 % v predmestju). V taki ali drugačni obliki je torej slovenščino kot materni jezik navedlo točno 7 % Tržičanov: 4,7 % živečih v mestnem središču in 9,1 % v predmestju. Pri starejši generaciji (osebe, rojene okrog leta 1945) je bila slovenščina v taki ali drugačni obliki materni jezik 9,4 % vprašanih, pri srednji in mlajši generaciji pa 5,5–6 % (s težnjo po rahlem povečanju med rojenimi okrog leta 1970 in okrog leta 1995). Tako veliko razhajanje med starejšo in srednjo generacijo (razlika med deležema znaša kar 40 %) je najverjetneje mogoče pripisati že omenjenemu učinku povojnega kominformovskega razdora, ki je prvotni slovenski mestni populaciji odvzel dober del pripadnikov.

Le polovica tistih, ki se opredeljujejo izključno za Slovence, se doma pogovarja samo v svojem jeziku, 40 % teh oseb v družinskem okolju govori tako slovensko kot italijansko, preostala desetina pa samo italijansko. Precej drugačna je domača raba jezika pri tistih, ki slovensko identiteto kombinirajo z italijansko ali katero drugo: v okviru te skupine večina vprašanih (skoraj 49 %) doma govori izključno italijansko, dobrih 15 % izključno slovensko, več kot 30 % uporablja tako slovenščino kot italijanščino, 6 % pa italijanščino in kateri drug jezik. Komaj odstotek tistih, ki se opredeljuje za Italijane, doma govori tudi v slovenskem jeziku, tega jezika pa v domačem okolju ne uporablja noben pripadnik drugih narodnostnih skupin. Ugotovili smo tudi, da je v mestnem središču, skladno s pričakovanji, delež oseb z dobrim znanjem slovenskega jezika značilno višji med ženskami (4,1 %) kot med moškimi (1,6 %), saj je bilo za Trst značilno, da so etnično mešana gospodinjstva največkrat sestavljale slovenske partnerice in italijanski družinski »poglavarji«. Temu nasprotno je v predmestju delež oseb z dobrim poznavanjem slovenskega jezika nekoliko višji med moškimi (8,3 %) kot med ženskami (točno 6 %). Mnogo bolj izenačeno je to razmerje, če upoštevamo tako tiste, ki ta jezik obvladajo dobro, kot osebe z nekoliko slabšim jezikovnim znanjem

slovenščine: v to razširjeno skupino se uvršča v mestnem središču okrog 9 % moških in 10 % žensk, v predmestju 14 % moških in 14,5 % žensk, skupaj v Trstu pa 11,5 % moških in 12,5 % žensk.

Med anketiranci izključno slovenske narodnosti jih je imelo okrog 83 % matere in 73 % očete, ki so dobro govorili slovenski jezik, in približno 13,5 % starše obeh spolov z delnim znanjem tega jezika. Zgoraj navedene spolne razlike jasno dokazujejo, da se narodnostna identiteta najpogosteje prenaša po materini strani. Skupaj je iz povsem ali delno slovenskega družinskega okolja izhajalo torej v povprečju okrog 92 % slovensko narodnostno opredeljenih Tržičanov. V okviru skupine SLO+ je matere z dobrim znanjem slovenščine imelo 65 % vprašanih, z delnim pa še okrog 15 %, medtem ko je za očete tako znanje slovenskega jezika navedlo skoraj 49 oziroma 12 % vprašanih. Pri tej skupini so torej spolne razlike še izrazitejše. Skupaj je iz povsem ali delno slovenskega družinskega okolja izhajalo v povprečju 70 % pripadnikov te skupine. Med italijansko narodnostno opredeljenimi meščani jih je imelo okrog 4,5 % starše, ki so slovenski jezik dobro govorili, in okrog 6,5 % starše z delnim znanjem tega jezika (v obeh primerih ni bilo značilnejših razlik med spoloma). Skupaj je iz povsem ali delno slovenskega družinskega okolja izhajalo v povprečju 11 % večinskega, italijansko narodnostno opredeljenega tržaškega prebivalstva, kar lepo izraža stopnjo še vedno potekajočega asimilacijskega procesa v mestu. Slovenski »element« je bil kar dobro reprezentiran tudi med tistimi, ki so se identificirali z italijansko ali katero drugo narodnostjo oziroma izključno s katero drugo narodnostjo. 11–14 % vprašanih iz te skupine je navedlo, da njihovi starši dobro govorijo slovenščino, delno pa še 5,5–8,5 %. Skupaj je iz povsem ali delno slovenskega družinskega okolja izhajalo v povprečju 20 % pripadnikov te skupine.

Podobno je s starimi starši: delno ali dobro slovensko govoreče prednike je imelo v povprečju 90 % slovensko opredeljenih respondentov (več kot 91 % po materini strani in okrog 88 % po očetovi), 68 % pripadnikov skupine SLO+ (skoraj 80 % po materini strani in okrog 58 % po očetovi), dobrih 12 % italijansko opredeljenih respondentov (približno 13,5 % po materini strani in 11,5 % po očetovi) in okrog 22,5 % tistih, ki so se opredelili za italijansko ali katero drugo narodnost oziroma izključno za katero drugo narodnost (24 % po materini strani in 21 % po očetovi). Kakor je razvidno iz podatkov, so bile na ravni starih staršev spolne razlike pri obvladovanju slovenskega jezika še precej opaznejše kot pri starših v anketo zajetega prebivalstva. V večini obravnavanih skupin so znašale 2–4 odstotne točke, pri skupini SLO+ pa celo več kot 20 odstotnih točk, kar nakazuje, da so prav za to skupino

najznačilnejša narodnostno mešana družinska okolja oziroma pojav medgeneracijskega obnavljanja tovrstnih okolij. Ali z drugimi besedami: otroci narodnostno mešanih zakonov bodo po vsej verjetnosti tudi sami oblikovali narodnostno in jezikovno mešano družinsko okolje, saj smo iste spolne razlike v deležih opazili pri starših respondentov iz te skupine. Iz narodnostno oziroma jezikovno mešanih družinskih okolij izhaja približno desetina oseb, ki se opredeljuje za Slovence in približno tretjina oseb, ki slovensko identiteto povezuje s katero drugo. V obeh primerih oziroma v vseh mešanih družinskih okoljih pa bodo v večini (60 %) primerov zastopnice slovenske jezikovne komponente matere.

Pri skupini italijansko opredeljenih anketirancev smo ugotovili, da jih je kar okrog 12 % imelo slovenske stare starše in 11 % slovenske starše. 7–8% teh respondentov in njihovih partnerjev dobro ali delno obvlada slovenski jezik, podobno jezikovno sposobnost pa ima le slabih 5 % njihovih otrok. Iz povedanega lahko povzamemo, da je dosedanja stopnja zmanjševanja teh deležev oziroma stopnja medgeneracijske asimilacije med ravno staršev in ravno vprašanih ter med temi in njihovimi otroki v okviru večinske skupine dokaj konstantna in znaša približno 40 %, kar se povsem ujema z oceno, ki smo jo izdelali v svoji statistični obdelavi. Pri skupini slovensko opredeljenih anketirancev je očitno povečanje medetničnih družinskih okoliščin, saj ima zdaj partnerja z zelo skromnim ali nikakršnim znanjem slovenskega jezika več kot 40 % v Trstu živečih Slovencev. Kot kaže, ta pojav zaenkrat ne vpliva na raven obvladovanja slovenskega jezika otrok iz tovrstnih zvez, bo pa najverjetneje v prihodnje zmanjšal obseg izključno slovensko opredeljenih oseb in povečal skupino tistih, ki se ob slovenski narodnosti opredeljujejo še za katero drugo, največkrat seveda italijansko narodnost. Za to »mešano« skupino SLO+, ki je po tu zbranih podatkih enako obsežna kot skupina SLO, je značilno predvsem to, da kar v izraziti meri izhaja iz ponavljajočih se medetničnih zvez, pri katerih vidno prevladujejo slovensko govoreče partnerice. Delež oseb z določenim znanjem slovenskega jezika ni pri tej skupini prav nič manjši od tistega pri skupini »čistih« Slovencev ali ga celo presega, saj je tu sicer manj takih, ki so večji slovenskega knjižnega jezika, in več takih, ki imajo osnovno govorno znanje slovenščine ali pa ta jezik precej dobro razumejo. To znanje se, kot kaže, celo izboljšuje, najverjetneje zaradi povečanega obiska šol s slovenskim učnim jezikom, saj je tako med anketiranci kot njihovimi otroki dobro ali delno znanje slovenskega jezika značilno višje zastopano kot med njihovimi starši ali starimi starši. Čeprav se ne izraža z neko tudi samo delno slovensko narodnostno samoopredelitvijo, je slovenska

jezikovna komponenta končno kar vidno zastopana tudi v skupini tistih, ki svojo italijansko narodno pripadnost kombinirajo še s katero drugo oziroma se za to tudi popolnoma opredeljujejo. Značilno za to kar heterogeno skupino je, da slovenski jezik vsaj delno obvladuje od petina do četrtnina njenih pripadnikov od ravni starih staršev do ravni intervjuvanih. Ti pa imajo le v redkih primerih partnerja z isto jezikovno kompetenco in se v še manjši meri odločajo, da bodo to prenesli na svoje otroke, saj jih med temi manj kot desetina vsaj delno obvlada slovenski jezik. Očitno so mnogo bolj zainteresirani za večjo integracijo v italijansko večinsko družbo ali za učenje katerega drugega tujega jezika.

Zanimiv je tudi vpogled v medgeneracijski prenos vsaj delnega znanja slovenskega jezika v različnih časovnih obdobjih, ki jih reprezentirajo starostni razredi, v katere smo porazdelili anketirance. Delež oseb s tem jezikovnim znanjem je med generacijo rojenih nekako do konca avstrijske dobe (starši in stari starši pripadnikov starejše generacije) znašal 18–19 % in se je z generacijo rojenih nekako od leta 1945 naprej (respondenti starejše generacije in njihovi otroci) zmanjšal na 11–13 % oziroma za približno tretjino. Iz navedb respondentov srednje generacije je mogoče razbrati, da je isti delež pri njihovih starših in starih starših (se pravi oseb, rojenih nekako v prvi polovici 20. stoletja) znašal 14–15 %, se do njihove generacije (to so osebe, rojene v obdobju 1955–1985) zmanjšal na že omenjenih »povojnih« 11–12 % ali za približno petino, do generacije njihovih otrok (rojenih nekako od leta 1990 naprej) pa na okrog 8–9 % ali še za približno četrtnino. Podobne začetne deleže ugotovimo iz navedb pripadnikov mlajše generacije (rojenih po letu 1985): pri njihovih starih starših (rojenih okrog leta 1925) je ta delež znašal okrog 14,5 %, upadel do generacije njihovih staršev (rojenih okrog leta 1960) na okrog 10 % ali za skoraj tretjino in ostal na isti ravni še do generacije intervjuvancev, medtem ko se pri njihovih otrocih tendenčno spet povečuje na izhodiščno raven, se pravi ponovno do okrog 14,5 %. Kot lahko vidimo, so dinamike medgeneracijskega prenosa slovenskega »elementa« pri vsakem starostnem razredu nekoliko različne, čeprav lahko pri njih ugotovimo nekaj ponavljajočih se zaporedij, prek katerih je mogoče, kakor smo že ugotovili, postaviti nekaj dokaj verodostojnih ocen o deležu pričakovanega slovenskega prebivalstva v posameznih obdobjih. Vsem pa je skupen tudi proces medgeneracijskega zmanjševanja tega »elementa«. Od ene generacije do druge se je namreč v prejšnjem stoletju delež oseb, ki so v taki ali drugačni obliki obvladovale slovenski jezik, zmanjševal za 20–30 %, pri zadnji generaciji pa se med tržaškim prebivalstvom kaže trend po ponovnem povečevanju tega deleža.

Tu je zelo dobro razviden trend po povečevanju obiska slovenskih šol: te je namreč obiskovalo 5,7 % otrok pripadnikov starejše generaciji (se pravi tisti, ki so se rodili okrog leta 1975), 7,5 % otrok pripadnikov srednje generacije (se pravi tisti, rojeni okrog leta 2000) in več kot 11 % otrok pripadnikov mlajše generacije. Izboljšuje se tudi splošna struktura obiska: delež otrok, ki so v šolah s slovenskim učnim jezikom opravili celotno možno ali prvostopenjsko izobraževanje, je po vidnem upadu med starejšo in srednjo generacijo (s 6,6 na 3,3 %), ki zelo jasno nakazuje asimilacijski proces, do katerega je prišlo v povojnem obdobju, pri mlajši generaciji pa se je ponovno povečal (na 7,8 %) in presegel začetni obseg. Po drugi strani se je pri zadnji generaciji močno povečal tudi delež otrok, ki so v teh šolah obiskovali le vrtec ali osnovno šolo (z začetnih 0,2 % pri starejši generaciji na 3,3 % pri mlajši). To pomeni, da se je interes za vpis v slovenske šole med tržaškim prebivalstvom v zadnjih desetletjih stalno in vidno povečeval, tako v »konjunkturi« kot »trajnejši« različici, ter bo zelo verjetno pripomogel k prihodnjemu povečanju števila in deleža oseb z znanjem slovenskega jezika med tržaškim prebivalstvom in s tem k delni »deasimilaciji« potomcev nekdanjih slovenskih govorcev. Seveda, če bodo ta trend spremljale tudi načrtnejše in celovitejše politike in pobude za širjenje slovenskega jezika in kulture v tržaškem mestnem okolju.

Podoba tržaških Slovencev v 21. stoletju

Poskusimo zdaj povzeti, kakšna je na podlagi z anketo zbranih podatkov sedanja podoba tržaških Slovencev. Okrog 47 % se jih opredeljuje samo za slovensko narodnost, 53 % pa hkrati za slovensko in italijansko. Večina jih živi v predmestju (skoraj 75 %) in zdi se, da razmerje med mestnim središčem in predmestjem vpliva tudi na stopnjo narodnostne pripadnosti: v predmestju se izključno za slovensko narodnost opredeljuje 52 % tu živečih Slovencev, v središču pa le okrog 38 %. Glede na kraj rojstva lahko ugotovimo, da se je v mestu rodilo 72 % sedanjih tržaških Slovencev, in sicer 28 % v mestnem središču in 44 % v predmestju, iz tržaške okolice jih izhaja 12 %, po 3–5 % pripadnikov te skupine pa se je rodilo v drugih pokrajinah Furlanije-Juljske krajine, v drugih predelih Italije, v Sloveniji in drugih evropskih državah (v tem primeru v Bosni in Hercegovini). Izvorna struktura njihovih družin je taka: v Trstu se je rodilo 47–50 % njihovih staršev, od tega v mestnem središču okrog 20 % in v predmestju 27–29 %; nadaljnjih 12–14 % se je rodilo v tržaški okolici, 5–8 % v drugih pokrajinah Furlanije-Juljske krajine, medtem ko sta

se druge v Italiji rodila le 2 % njihovih mater, toda 10 % očetov; iz krajev v današnji Sloveniji izhaja 16–19 %, iz drugih evropskih držav (Hrvaške ter Bosne in Hercegovine) pa 7–10 % staršev sedanjih tržaških Slovencev. Pri generaciji njihovih otrok je mogoče zaznati določeno težnjo po izseljevanju, saj jih v mestu živi le 61 % (od tega 23 % v središču in 38 % v predmestju), okrog 18 % jih zdaj živi v tržaški okolici, 9 % v drugih pokrajinah Furlanije-Juljske krajine, 3 % na drugih območjih Italije, 5 % v Sloveniji in 4 % v drugih evropskih državah (predvsem v Veliki Britaniji).

Med slovenskimi tržaškimi prebivalci, ki so stari več kot 18 let, je bilo nekaj več kot 40 % upokojencev, skoraj 15 % brezposelnih in 5 % gospodinj. Prvi delež je za več kot 5 odstotnih točk, drugi celo za 10 odstotnih točk večji od splošnega povprečja. Med aktivnimi so prevladovali zaposleni v javnem sektorju (ta je zajemal skoraj dve tretjini zaposlenih), po področjih pa je bilo med njimi največ uradnikov, učiteljev in profesorjev, trgovcev in pripadnikov svobodnih poklicev. Posebej pri slovenskih anketirancih izstopa skupina učiteljev in profesorjev, ki je dvakrat bolj zastopana kot pri ostalih respondentih. Posledično je tudi javni sektor zaobjel skoraj dve tretjini zaposlenih tržaških Slovencev, medtem ko so Tržčani večinoma zaposleni v zasebnem sektorju (skoraj 60 %). Po izobrazbi je okrog 20 % tržaških Slovencev zaključilo samo osnovno šolo, 15 % nižjo srednjo šolo, okrog 30 % višjo srednjo šolo, skoraj 35 % pa je doseglo univerzitetno diplomu ali doktorat. Izobrazbena struktura slovenske mestne populacije je nekoliko slabša od splošne, saj je v povprečju samo osnovno ali nižjo srednjo šolo zaključilo slabih 15 oziroma okrog 10 %, medtem ko je višjo srednjo šolo oziroma univerzo zaključilo po skoraj 40 % Tržčanov.

Glede na zgoraj prikazano nekoliko slabšo socialno in izobrazbeno strukturo nas morda preseneča, da je skoraj 60 % tržaških Slovencev navedlo, da so s svojim življenjskim standardom zadovoljni, medtem ko je socialno stisko občutilo okrog 15 % slovenskih meščanov, kar se v glavnem ujema z mnenjem ostalih Tržčanov. Med vsemi je polovica poročena, po okrog 15 % je vdovcev oziroma razvezanih in po okrog 10 % neporočenih oziroma živečih v neformaliziranem partnerskem razmerju. Med slovenskimi intervjuvanci izstopa zlasti delež neporočenih, ki je za polovico nižji od povprečnega, medtem ko sta deleža razvezanih in vdovcev nekoliko višja od povprečnih vrednosti. Več kot 25 % slovenskih respondentov je navedlo, da nima otrok, med tistimi, ki jih imajo, pa jih je polovica imela po dva, okrog 40 % po enega, manj kot 10 % pa tri ali več. Kazalniki demografske vitalnosti tržaških Slovencev so torej ugodnejši od splošnih, saj v

povprečju ni imelo otrok okrog 40 % vprašanih, med tistimi z otroki pa jih je polovica imela le po enega. Samo okrog 15 % tržaških Slovencev je živelo v najemnem stanovanju, večina pa je imela bivališče v svoji lasti, tako kot na splošno vsi Tržičani.

V okviru skupine tistih, ki se (tudi delno) prepoznavajo za Slovence, je skoraj 80 % navedlo, da slovenščino govori dobro, več kot 10 % ta jezik govori na osnovni ravni, slabih 10 % pa slovenščine ne govori, ampak jo razume bolj ali manj dobro. Nekoliko drugačno znanje slovenskega jezika so respondenti pripisali svojim otrokom: v tem primeru slovenščino dobro govori enak delež otrok (okrog 80 %), samo 5 % ta jezik obvlada na osnovni ravni, okrog 4 % razume samo osnovne pojme, več kot 10 % pa slovenskega jezika ne govori in ne razume. Med njihovimi starši je dobro slovensko govorilo 73 % mater in 60 % očetov, delno je slovenski jezik obvladovalo 13–14 % obeh staršev, malo ali nič pa 13 % njihovih mater in 27 % očetov. Polovica tržaških Slovencev v partnerskem razmerju je imela partnerja ali partnerico, ki je govoril oziroma govorila dobro slovensko, delno znanje tega jezika je imelo okrog 15 % partnerjev, slabo ali nič pa je slovenski jezik obvladovala preostala tretjina partnerjev. Več kot 55 % partnerjev slovenskih prebivalcev mesta ni niti delno obiskovalo šol s slovenskim učnim jezikom. Prav tako ni slovenske šole niti delno obiskovalo okrog 30 % oseb, ki se (tudi v delni obliki) opredeljujejo za Slovence. Podoben delež smo zabeležili med otroki (tudi) slovensko opredeljenih respondentov, čeprav se delež otrok, ki obiskujejo slovenske šole, med tistimi respondenti, ki so navedli, da se doma pogovarjajo (tudi) v slovenščini, poveča na več kot 90 %.

Delež tržaških Slovencev, ki se doma pogovarjajo samo v slovenskem jeziku, znaša dobrih 30 %. Približno toliko jih v domačem okolju uporablja izključno italijanščino, dobra tretjina pa doma govori v obeh jezikih. Iz povedanega izhaja, da le manjši delež slovenskega mestnega prebivalstva živi v homoetničnih gospodinjstvih, kljub temu pa je v večini teh družinskih okolij slovenščina vseeno prisotna, kar kaže, da ta jezik v mestnem okolju ni več tako družbeno »zaznamovan« kot v preteklosti. S prijatelji se izključno v slovenščini pogovarja manj kot 2 % slovenskih meščanov, slovenščino pa v tovrstni komunikaciji kombinira z italijanskim jezikom in drugimi več kot dve tretjini pripadnikov te skupine, kar pomeni, da pri njihovih družbenih vezeh vidno prevladuje večjezičnost. Po drugi strani je treba poudariti, da se samo italijansko s prijatelji pogovarja okrog 30 % slovensko opredeljenih Tržičanov. Ta delež se kar natančno ujema z deležem tistih tržaških Slovencev, ki niso obiskovali šol s slovenskim učnim jezikom, ki imajo samo italijansko govo-

rečega partnerja in doma govorijo v italijanskem jeziku. Večina oseb s temi značilnostmi sodi v skupino tistih, ki so izrazili sočasno pripadnost slovenski in italijanski narodnostni skupnosti. Na delovnem mestu uporablja samo slovenski jezik petina tržaških Slovencev, samo italijanščino dobra tretjina, kombinacijo slovenskega in drugih jezikov pa kar okrog 40 % pripadnikov te skupnosti, kar pomeni, da je dobršen del teh zaposlen v slovenskih institucijah ali drugih okoljih, v katerih se v notranji komunikaciji ali komunikacijami s strankami dokaj redno uporablja slovenski jezik.

Še nekoliko podrobneje smo sedanjo podobo tržaških Slovencev poskusili izluščiti iz podatkov raziskave, ki je zajela v obdobju 1948–1977 rojeno generacijo dijakov, ki so obiskovali mestne nižje srednje šole s slovenskim učnim jezikom. Ta je imela dva glavna cilja: po eni strani smo za vse dijake prvih letnikov od šolskega leta 1959/60 do šolskega leta 1988/89 poskusili pridobiti informacijo o tem, kje so živeli med šolanjem in kje živijo danes (za živeče v mestu po mestnih predelih oziroma okrajih), da bi ugotovili, koliko je bilo med temi dijaki meščanov in kakšna je bila njihova življenjska pot. Po drugi strani smo z intervjuvanjem dovolj reprezentativnega deleža še vedno v mestu živečih nekdanjih dijakov poskusili pridobiti nekaj podrobnejših informacij o njihovih družinskih etnično-jezikovnih in drugih značilnostih. Analiza je bila kar obsežna, saj je v prvi fazi zajela več kot 2500 oseb, med katerimi smo podrobnejše intervjuje opravili s približno četrtino vseh v mestu živečih nekdanjih dijakov.

Teh smo v generaciji rojenih v obdobju 1948–1977 skupaj evidentirali skoraj 1900 in so predstavljali dobrih 70 % vseh vpisanih v mestne nižje srednje šole s slovenskim učnim jezikom. Delež tistih, za katere nekdanji sošolci ne vedo, kje živijo, ali pa so zanje navedli, da so se odtujili slovenskemu okolju oziroma asimilirali v italijansko družbo, obsega v povprečju 15 % slovenskih mestnih dijakov. Ta delež je med rojenimi v prvem obravnavanem desetletju znašal skoraj 20 %, v drugem desetletju (rojeni v obdobju 1958–1967) slabih 10 %, v tretjem pa spet nekaj manj kot 20 %. Zmanjševanje tega deleža med prvim in naslednjim obravnavanim desetletjem je v dobršni meri treba pripisati zmanjševanju števila dijakov iz okolice, s katerimi mestni dijaki, ki so bili »predmet« naše obravnave in obenem tudi naši informatorji, niso imeli veliko stikov. Razloga za poznejše ponovno povečanje deleža »izgubljenih« tržaških Slovencev sta najverjetneje dva: po eni strani se pri skupini rojenih v obdobju 1968–1977 verjetno že povečujejo vplivi sodobne, v mnogih pogledih bolj »razdrobljene« ali »tekoče« družbe, kjer se zmanjšujejo medosebne vezi, po drugi strani pa se pri njej večja tudi težnja po večji

integraciji v večinsko mestno okolje ter po izseljevanju v druge italijanske dežele in druge države zaradi boljših delovnih pogojev.

Po zbranih podatkih se je med pripadniki obravnavane generacije tržaških Slovencev kar precejšen in rastoči del izselil iz mesta. Delež izseljenih je med rojenimi v obdobju 1948–1957 znašal okrog 27 % (21 % v prvem petletju in 33 % v drugem), se med rojenimi v naslednjem desetletju ustalil pri približno tretjini vseh nekdanj v mestu živečih oseb in se do skupine rojenih v obdobju 1973–1977 povečal na okrog 40 %. Večina izseljenih ni odšla daleč, saj se je odločila za bivanje v tržaški okolici oziroma v drugih krajih Tržaške pokrajine. Tam živi zdaj v povprečju slaba petina nekdanjih slovenskih meščanov, čeprav se je med izseljenimi delež tistih, ki so se odločili za bivanje na bližnjem tržaškem podeželju, z začetnih 60 % zmanjšal na slabo polovico. To pomeni, da se je v obravnavanem obdobju tendenčno povečevala težnja po izseljevanju na druga območja. Največ (okrog 40 %) ostalih izseljenih tržaških Slovencev se je odločilo za bivanje v Sloveniji, skoraj 20 % jih živi v drugih krajih Furlanije-Julijske krajine, okrog 23 % v drugih italijanskih deželah (predvsem v severni Italiji), 12 % v drugih evropskih državah, nekaj več kot 5 % pa jih je odšlo v Severno Ameriko. Iz povedanega lahko sklenemo, da je na splošno dobršen delež izseljenih mestnih Slovencev vendarle ostal v slovenskem okolju oziroma da so se mnogi tržaški Slovenci odločali za bivanje v pretežno slovenskem okolju Tržaške pokrajine tudi zato, da bi svojo etnično-jezikovno identiteto in »manjšinsko« družbeno vpetost lažje ohranili ali celo okrepili.

Kakorkoli že, izvirno slovensko mestno družbeno okolje je deloma zaradi asimilacije v italijansko večinsko družbo, večinoma pa zaradi izselitev »zapustila« nič manj kot polovica tržaških Slovencev. Brez lokalno »relociranih« tržaških Slovencev je čisti »odliv« slovenske mestne komponente v prvem obravnavanem desetletju znašal točno tretjino njenih prvotnih pripadnikov (kolikor znaša tudi skupno 30-letno povprečje), se zmanjšal na slabo četrtno v drugem desetletju ter se med skupino rojenih v obdobju 1968–1977 zaradi povečane emigracije in integracije v večinsko mestno okolje spet dvignil na polnih 40 %. Na to gibanje so vplivali tudi gospodarski konjunkturalni dejavniki, saj so tržaški Slovenci nekako do skupine rojenih v obdobju 1958–1967 uživali učinke gospodarske rasti, do katere je prišlo po letu 1975, medtem ko je skupina rojenih v naslednjem desetletju vstopila v delovno dobo že v času krize slovenskega manjšinskega gospodarstva po razpadu Jugoslavije, zato se je morala v večji meri odločati za zaposlitev v mestnem italijanskem okolju ali za odhod drugam, kar lepo ponazarja podatek, da

se je skupni delež izseljenih iz Tržaške pokrajine med skupino do obdobja 1958–1967 rojenih mestnih Slovencev in naslednjo povečal z 12 na 22 %. Sicer so na zaposlitvenem področju pri vseh starostnih razredih značilno izstopali poklici srednjega in višjega razreda ter samostojni poklici. Variabilnejši je bil med starostnimi razredi intervjuvanih delež tistih, ki so bili ali so še zaposleni v pretežno slovenskem okolju, saj je po naši oceni ta znašal skoraj 45 % med rojenimi v obdobju 1948–1957, okrog 30 % med rojenimi v obdobju 1958–1967 in ponovno okrog 45 % pri najmlajši skupini. Vsekakor je bil v povprečju delež tržaških Slovencev, ki so delali v pretežno slovenskem okolju, značilno visok in dokazuje, v kolikšni meri ta dejavnik vpliva na ohranjanje in utrjevanje slovenske identitete v mestnem okolju.

Raziskava je pokazala, da se je v mestnem središču rodila približno četrtnina, v severnem predmestju dobra tretjina, v južnem predmestju petina, v tržaški okolici 15 %, drugje (predvsem na ozemlju današnje Slovenije) pa slabih 5 % sedanjih tržaških Slovencev. Skratka, za razliko od preteklosti, ko so priseljenci predstavljali dobršen del slovenskega mestnega prebivalstva, je med sedanjimi tržaškimi Slovenci komaj petina takih, ki so se v mesto priselili iz neposrednega ali širšega slovenskega zaledja. Glede narodnosti staršev in starih staršev intervjuvanih tržaških Slovencev je bilo stanje tako: več kot 95 % očetov ter 90 % mater in starih staršev rojenih v obdobju 1948–1957 je bilo Slovencev, okrog 5 % staršev ali starih staršev je bilo Italijanov in 3 % starih staršev je bilo drugih narodnosti (v glavnem hrvaške). Ta struktura se pri rojenih v naslednjih dveh desetletjih že nekoliko spremeni: slovenske narodnosti je bilo v tem primeru še vedno okrog 90 % mater, toda le okrog 80 % očetov, kar pomeni, da se zdaj tudi med tržaškimi Slovenci širi »klasični« model tržaških mešanih družin, pri katerih se očetova italijanska identiteta kombinira z materino slovensko (in prek nje prenaša na otroke). Med očeti se poleg tega povečuje nekoč le pri materah zastopana skupina oseb mešane, slovensko-italijanske identitete. Lahko bi torej rekli naslednje: če so nekoč v Trstu otroke vpisovali v šole s slovenskim učnim jezikom predvsem po »volji« očetov, prihaja zdaj do tega po »zaslugi« mater.

Drugo vprašanje pa seveda zadeva stopnjo slovenske etnično-jezikovne »reprodukcije« in razširjenosti, ki jo lahko spremljamo prek različnih kazalnikov. Prvi zadeva partnerske zveze, pri čemer ni nezanemarljivo dejstvo, da se je delež tistih tržaških Slovencev (predvsem žensk), ki so navedli, da nimajo stalnega partnerja, povečal s samo 5 % med rojenimi v petletju 1948–1952 na skoraj 20 % med rojenimi v petletju 1968–1977. Vidno se je povečal tudi delež oseb brez otrok: ta je znašal med rojenimi v desetletju 1948–1957 okrog 15 %,

med rojenimi v naslednjih dveh desetletjih pa kar okrog 30 %. V povprečju so slovenske družine z otroki imele med pripadniki starejše skupine po 1,9 otroka, med rojenimi v desetletju 1958–1967 se je to število zmanjšalo na 1,6, nato pa spet dvignilo na 1,8. Med vsemi osebami v partnerski zvezi se je to število med najstarejšo in naslednjima starostnima skupinama zmanjšalo z 1,6 na 1,2 otroka, kar vodi v tendenčno zelo visok, 40-odstotni medgeneracijski demografski upad, ki se že pozna pri tekočih vpisih v tržaške šole s slovenskim učnim jezikom.

Kar stabilen pa ostaja delež asimiliranih sorodnikov: po mnenju vprašanih vseh treh starostnih razredov se je v italijansko okolje v družbenem in jezikovnem pogledu povsem ali delno integriralo okrog 30 % njihovih v Trstu živečih izvirno slovenskih sorodnikov. Zanimivo je, da se ta delež povsem ujema z našo oceno stopnje medgeneracijskega upada števila mestnih Slovencev, ki smo jo izdelali na osnovi demografskih trendov. Poleg tega lahko iz razmerja med vsemi sorodniki intervjuvancev in tistimi, ki jih lahko uvrstimo v italijansko narodnostno skupino, pridobimo tisti »koeficient«, po katerem lahko iz deleža oseb, ki so obiskovale slovenske nižje srednje šole, izpeljemo ocenjeni delež skupnega slovenskega mestnega prebivalstva. Prvi delež je bil kar konstanten (med 2,1 in 2,3 % vseh v odgovarjajočem obdobju rojenih mestnih prebivalcev), in če ga pomnožimo z 2,5 (srednje število slovenskih v mestu živečih ožjih sorodnikov), dobimo skupni ocenjeni delež tržaških Slovencev med vsem mestnim prebivalstvom. Ta bi torej po tej metodi znašal 5–6 %, kar je zelo blizu deležu, ki smo ga pridobili s pomočjo že navedenih podatkov iz javnomnenjske raziskave.

Med bivšimi mestnimi dijaki zbrani podatki nam omogočajo, da izdelamo približni profil sedanje zrele generacije tržaških Slovencev. Najprej je treba poudariti, da je od začetne obravnavane populacije v Trstu ostala le dobra polovica, slaba tretjina tržaških Slovencev se je izselila (pretežno v tržaško okolico), šestina pa asimilirala v neslovensko okolje. Med tistimi, ki zdaj živijo v Trstu, se jih je 15 % rodilo v tržaški okolici, sicer pa jih približno tretjina živi v mesnem središču, dve tretjini pa v predmestnih okrajih, predvsem severnih. Približno desetina tržaških Slovencev ima neslovenske starše, polovica pa neslovenske partnerje. Kljub temu je obvezno šolanje v slovenskem jeziku opravila večina (85 %) njihovih otrok. Približno polovica tržaških Slovencev ima univerzitetno izobrazbo, med poklicnimi profili prevladujejo šolniki in uradniki (skupaj polovica aktivnih), v pretežno slovenskem okolju pa je zaposlenih kar okrog 40 % aktivnih članov te skupnosti. Izključno slovenski jezik uporablja z znanci in prijatelji v povprečju več kot

45 % tržaških Slovencev, v kombinaciji z italijanščino pa še dobrih 35 %. Približno polovica tržaških Slovencev ima vsaj enega iz mesta izseljenega družinskega člana (brata ali sestro oziroma otroka), skoraj tretjina njihovih v mestu živečih sorodnikov pa se je asimilirala v italijansko okolje.

V zaključku bi lahko izpostavili tri za nadaljnjo usodo Slovencev v Trstu ključne družbeno-demografske dejavnike. Kot prvo se je zaradi gospodarske rasti na sosednjem območju Slovenije zmanjšal priliv priseljencev iz tega tradicionalnega tržaškega demografskega zaledja, kot drugo pa se obenem povečuje število slovenskih mestnih prebivalcev, ki se odločajo za življenje na tržaškem podeželju ali se zaradi boljših delovnih možnosti izseljujejo v druga mesta po Italiji, Sloveniji (predvsem tisti, ki so tam dokončali univerzitetni študij) ter v razvitejših evropskih in ameriških državah. Zato postaja za bodočo usodo tržaških Slovencev vse pomembnejši tretji dejavnik, in sicer rastoče število »aktivnih« mešanih gospodinjstev, v katerih se ob večinskem uporablja in medgeneracijsko prenaša tudi slovenski jezik. V teh družbenih okoljih se tako rekoč dnevno in najintenzivneje gojita »praksi« medetničnega in medjezikovnega sobivanja in prepletanja, ki lahko prispevata k ohranjanju, če ne celo k revitalizaciji slovenskega jezika v mestu. V mešanih gospodinjstvih živi navsezadnje večina slovensko govorečih Tržčanov, njihov demografski pomen pa je še toliko večji, če pomislimo, da postajajo mešana družinska okolja zaradi splošne ostarelosti klasičnih homoetničnih slovenskih gospodinjstev najvitalnejši družbeni členi tako po številu članov kot glede starostne strukture ne le v mestu, ampak tudi na bližnjem tržaškem podeželju.²⁸⁰

To novo stanje se lepo kaže, kakor smo lahko videli, tudi v strukturi otrok, ki obiskujejo vrtce in osnovne šole s slovenskim učnim jezikom v Trstu. Sedanja in bodoča konsistenca in kakovost slovenske skupnosti v mestu postajata tako vse bolj odvisni od tega, v kolikšni meri bo ta uspela v svoje »vrste« vključiti tiste otroke iz mešanih ali celo povsem neslovenskih družin ter vse tiste posameznike, ki kažejo interes do spoznavanja slovenskega jezika in kulture ter slovenskega mestnega družbenega okolja. Ta interes se med tržaškim prebivalstvom, kakor dokazujejo vpisi v šole s slovenskim učnim jezikom, značilno povečuje ter je nedvomno zelo spodbuden znak rastoče družbene oziroma medetnične integracije v tem tradicionalno večjezičnem in multikulturnem mestu. Seveda pa je treba vse te procese spodbujati, spremljati in vgraditi v celovitejši sistem promocije slovenskega jezika in kulture v mestu, za katerega bi morali nenazadnje bolj poskrbeti obe sosednji državi v

280 Bufon, *Ethnos in topos*.

okviru okrepljene čezmejne družbene integracije.²⁸¹ Le na ta način je namreč mogoče »osmisliti«²⁸¹ obstoj slovenske jezikovne skupnosti v Trstu, dati neko funkcijo njenim institucijam, med katerimi ima nedvomno poseben simbolični pomen leta 2020 »vrnjeni«²⁸¹ Narodni dom, in tako preprečiti, da ne bi nosilci tega nekdanj največjega slovenskega mesta v njem ostali zapisani le kot folklorni relikv neke davne, mitične preteklosti.

.....
 281 Podrobneje smo o tem vidiku in vlogi slovenske ter italijanske narodne manjšine pri (re)integraciji severnojadranskega obmejnega območja razpravljali v delih: Bufon, *Lo spazio con/diviso* in Bufon, National minorities.

Literatura in viri

LITERATURA

Agapito, G., 1824. *Compiuta e distesa descrizione della fedelissima città e porto-franco di Trieste*. Vienna: dalla Tipografia di Antonio Strauss.

Alberti, M., 1912. *Il costo della vita, i salari e le paghe a Trieste nell'ultimo quarto di secolo*. Trieste: E. Vram.

Alessi, R., 1932. Francesco Giunta e il momento politico triestino. V: M. Risolo ur. *Il fascismo nella Venezia Giulia dalle origine alla marcia su Roma. Vol. I, Dalle origini al natale di sangue*. Trieste: C.E.L.V.I., str. 10–18.

Andreozzi, D. in Gatti, C. ur., 2006. *Trieste e l'Adriatico: uomini, merci, conflitti*. Trieste: Edizioni Università di Trieste.

Babič, B., 1975. Pred tridesetimi leti je bil osvobojen Trst. V: D. Pahor ur. *Boj za svobodo*. Trst: Založništvo tržaškega tiska.

Bartol, V., 2003. *Mladost pri Sv. Ivanu, Knj. 1: Svet pravljič in čarovnije*. Ljubljana: Sanje.

Bartol, V., 2006. *Mladost pri Sv. Ivanu, Knj. 2: Pot do učenosti*. Ljubljana: Sanje.

Bobič, P., 2010. Jeffrey Raigersfeld. V: A. Rahten et al. ur. *Tvorci slovenske pomorske identitete*. Ljubljana: Založba ZRC, str. 209–224.

Bogatec, N. in Bufon, M., 1996. *Slovenske šole v Tržaški in Goriški pokrajini: vrtci in osnovne šole*. Trst: SLORI.

Bogatec, N. in Bufon, M., 1999. *Slovenske šole v Tržaški in Goriški pokrajini: nižje in višje srednje šole*. Trst: SLORI.

Bogatec, N. in Lokar, V. ur., 2016. *Pouk slovenščine: raziskava o poučevanju slovenščine na italijanski šoli v Trstu*. Trst: Sklad Libero in Zora Polojaz; SLORI.

- Bučić, V., 2010. Janez Nepomuk Kalister in Franc Kalister v Trstu: portret, palača, mavzolej. V: *Rodbini Kalister in Gorup*, Kronika, letn. 58, št. 1, str. 59–72.
- Bufon, M., 1992. *Prostorska opredeljenost in narodna pripadnost: obmejna in etnično mešana območja v evropskih razvojnih silnicah: primer Slovencev v Furlaniji-Juljski krajini*. Trst: Založništvo tržaškega tiska; SLORI.
- Bufon, M., 1995. Prostorska mobilnost obmejnega prebivalstva kot faktor prekomejnega povezovanja. *Dve domovini: razprave o izseljenstvu*, št. 6, str. 111–122.
- Bufon, M., 2017. *Meje in obmejne skupnosti na Slovenskem*. Koper: Založba Annales ZRS Koper.
- Bufon, M., 2019. *Lo spazio con/diviso: l'Alto Adriatico: un'area di contatto europea tra conflitti e integrazione*. Canterano (Roma): Aracne.
- Bufon, M., 2020a. *Ethnos in topos: družbene spremembe in narodnostna podoba slovenskih krajev na Tržaškem od leta 1910 do leta 2015*. Ljubljana; Koper: Slovenska matica; Založba Annales ZRS Koper.
- Bufon, M., 2020b. *Prosek in Kontovel v času Franca Jožefa*. Prosek; Kontovel: Slovensko dramsko društvo Jaka Štoka.
- Bufon, M., 2021. National minorities, border communities and cross-border social cohesion: a case study in Central Europe. V: M. Bufon, T.H. Malloy in C.H. Williams, ur. *Societies and Spaces in Contact: Between Convergence and Divergence*. Berlin: Peter Lang, str. 65–97.
- Bufon, M. in Kalc, A. ur., 1990. *Krajevni leksikon Slovencev v Italiji, Knj. 1, Tržaška pokrajina*. Trst: Založništvo tržaškega tiska.
- Catalan, T., 2001. Cenni sulla presenza armena a Trieste tra fine Settecento e primo Ottocento. V: R. Finzi in G. Panjek, ur. *Storia economica e sociale di Trieste, Vol. 1*. Trieste: Lint, str. 603–611.
- Cattaruzza, M., 1979. *La formazione del proletariato urbano: immigrati, operai di mestiere, donne a Trieste dalla metà del secolo XIX alla prima guerra mondiale*. Torino: T. Musolini.
- Cibic, T. et al. ur., 2002. *Osnovna šola pri Sv. Ivanu skozi čas: 1972–2002*. Trst: Osnovna šola Otona Župančiča.
- Cusin, F., 1952. *Venti secoli di bora sul Carso e sul Golfo: una narrazione storica*. Trieste: Gabbiano.
- Čermelj, L., 1965. *Slovenci in Hrvacije pod Italijo med obema vojnama*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Čermelj, L., 1969. *Spomini na moja tržaška leta*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Čokelj, B., 1949. *Zgodovinski razvoj narodnostnega stanja v Trstu*. Trst: Slovenska prosvetna matica.
- Debelli-Turk, L. ur., 1980. *Sv. Jakob: zgodovinski razgledi po življenju Slovencev v tržaškem delavskem okraju*. Trst: Založništvo tržaškega tiska.
- De Rosa, D., 1991. *Libro di scorno, libro d'onore: la scuola elementare triestina durante l'amministrazione austriaca (1761–1918)*. Udine: Del Bianco.

- Dogo, M., 2000. *Profitto e devozione: la comunità serbo-illirica di Trieste 1748–1908*. Trieste: Lint.
- Gestrin, F., 1991. *Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Goriup, A., 2014. *Od Galicije do Južne Tirolske: vojni dnevnik 1914–1918*. Trst: Mladika.
- Hočevár, P., 1969. *Pot se vije: spomini*. Trst: Založništvo tržaškega tiska.
- Jakomin, D., 1987. *Škedenjska krušarca*. Trst: Dom Jakoba Ukmarja.
- Kacin, M., 2019. *Žiga Zois, Casanova in Trst*. Idrija: Bogataj.
- Kacin-Wohinz, M., 1972. *Primorski Slovenci pod italijansko zasedbo 1918–1921*. Maribor; Trst: Obzorja; Založništvo tržaškega tiska.
- Kacin-Wohinz, M. in Troha N. ur., 2001. *Slovensko-italijanski odnosi 1880–1956*. Ljubljana: Nova revija.
- Kalc, A., 2008. *Tržaško prebivalstvo v 18. stoletju: priseljevanje kot gibal demografske rasti in družbenih sprememb*. Koper: Založba Annales.
- Kandler, P., 1864. *Emporio e porto franco di Trieste*. Trieste: Tipografia del Lloyd austriaco.
- Kandler, P., 1973. *Storia del Consiglio dei Patrizi di Trieste: dall'anno 1382 all'anno 1809 con documenti*. 1a ristampa della 2a ed. Trieste: Lint.
- Katsiardi-Hering, O., 2001. La presenza dei Greci a Trieste: tra economia e società. V: R. Finzi in G. Panjek, ur. *Storia economica e sociale di Trieste*, Vol. 1. Trieste: Lint, str. 519–546.
- Kos, M., 1974. Zgodovinski razvoj slovenske zahodne meje: Trst in okolica. V: *Slovenci v Italiji včeraj in danes*. Trst: Založništvo tržaškega tiska, str. 7–13.
- Kravos, B. ur., 2007. *Narodni dom pri Sv. Ivanu*. Trst: SKD Slavko Škamperle.
- Kravos, B., 2019. *Slovensko gledališče v Trstu: 1848–2018*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Kravos, M., 1999. *Kratki časi: Trst iz žabje perspektive*. Ljubljana: Knjižna zadruga.
- Levak, K. in Budal, G., 1981. *Lonjer: sociogeografski vidiki naselja pri Trstu*. Trst: Založništvo tržaškega tiska.
- Makarovič, M. in Košuta, M., 2008. *Ena duša in ena pamet: življenjske pripovedi iz Škedenja pri Trstu*. Škedenj: Slovensko kulturno društvo Ivan Grbec.
- Maserati, E., 1963. *L'occupazione jugoslava di Trieste: maggio–giugno 1945*. Udine: Del Bianco.
- Melik, V., 1979. Demokratizacija volilnega sistema (1907) in njeni učinki. *Zgodovinski časopis*, letn. 33, št. 2, str. 221–227.
- Merkù, J., 2002. *Okoličanski bataljon: Fatti di luglio 1868: gradivo za zgodovino Trsta*. Trst: Mladika.
- Merkù, P. ur., 1980. *Slovenska plemiška pisma družin Marenzi – Coraduzzi s konca 17. stoletja*. Trst: Založništvo tržaškega tiska.
- Merkù, P., 2001. La presenza slovena nella città preemporale. V: R. Finzi in G. Panjek, ur. *Storia economica e sociale di Trieste*, Vol. 1. Trieste: Lint, str. 273–291.

- Merkù, P., 2003. *Lik in delo Ivana Grbca*. Škedenj: Slovensko kulturno društvo Ivan Grbec.
- Miklavac-Slokar, E. ur., 1982. *Pri nas v Barkovljah pa je bilo tako ...* Barkovlje: Pripravljalni odbor za poimenovanje šole.
- Navarra, E., 1990. Famiglie e terre a Barcola fra '700 e '800. *Archeografo Triestino*, IV Serie, Vol. L, str. 121–158.
- Pacor, M., 1964. *Confine orientale: questione nazionale e Resistenza nel Friuli-Venezia Giulia*. Milano: Feltrinelli.
- Pahor, D., 1970. Pregled razvoja osnovnega šolstva na zahodnem robu slovenskega ozemlja. V: *Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969*. Ljubljana: Slovenski šolski muzej, str. 235–337.
- Pahor, M., 1989. *Slovensko denarništvo v Trstu: denarne zadruge, hranilnice, posojilnice in banke v letih 1880–1918*. Trst: Tržaška kreditna banka.
- Pahor, S., 1970. Prebujanje slovenske narodne zavesti. V: *Prosvetni zbornik 1868–1968*, Trst: Slovenska prosvetna zveza, str. 11–31.
- Panjek, G., 2003. Una »commercial officina« fra vie di mare e di terra. V: R. Finzi, L. Panariti in G. Panjek ur., *Storia economica e sociale di Trieste*, Vol. 2. Trieste: Lint, str. 235–348.
- Perselli, G., 1993. *I Censimenti della popolazione dell'Istria, con Fiume e Trieste, e di alcune città della Dalmazia tra il 1850 e il 1936*. Rovigno: Centro di ricerche storiche Rovigno.
- Petelin, S., 1965. *Osvoboditev Slovenskega primorja*. Nova Gorica: ČZP Soča.
- Piemontese, G., 1961. *Il movimento operaio a Trieste: dalle origini alla fine della prima guerra mondiale*. Udine: Del Bianco.
- Pozzetto, M. et al. ur., 1995. *Narodni dom v Trstu: 1904–1920*. Trst: Devin.
- Prelovšek, D., 2018. Arhitektura v času uradništva. V: M. Preinfalk in B. Golec, ur. *Marija Terezija: med razsvetljenskimi reformami in zgodovinskim spominom*. Ljubljana: ZRC SAZU, str. 311–320.
- Prosvetni zbornik 1868–1968*, 1970. Trst: Slovenska prosvetna zveza.
- Pupo, R. in Spazzali, R., 2003. *Foibe*. Milano: Mondadori.
- Purini, P., 2010. *Metamorfosi etniche: i cambiamenti di popolazione a Trieste, Gorizia, Fiume e in Istria: 1914–1975*. Udine: Kappa Vu.
- Regent, I., 1961. *Poglavja iz boja za socializem III*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Regent, I., 1967. *Spomini*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Repinc, M., 1991. Delo peric med obema vojnama. V: G. Gerdol ur. *12 let delovanja*. Trst: Kulturno društvo Rovte-Kolonkovec, str. 62–89.
- Sancin, A.M., 1985. *Servola*. Trieste: Moderna.
- Sardoč, D., 1983. *Tigrova sled: pričevanje o uporabi primorskih ljudi pod fašizmom*. Trst; Koper: Založništvo tržaškega tiska; Založba Lipa.
- Schiffre, C., 1946. *Sguardo storico sui rapporti fra Italiani e Slavi nella Venezia Giulia*. Trieste: Istituto di storia moderna dell'Università di Trieste.

- Scussa, V. in Kandler, P., 1863. *Storia Cronografica di Trieste dalla sua origine sino all'anno 1695 del canonico D. Vincenzo Scussa Triestino, cogli annali dal 1695 al 1848 del procuratore civico Cav. Pietro Dott. Kandler*. Trieste: C. Coen.
- Simčič, T., 2003. Cenni sulla presenza slovena nella chiesa triestina. V: *Cattolici a Trieste*. Trieste: Lint, str. 51–56.
- Slovensko šolstvo na Goriškem in Tržaškem: 1945–1985, 1986. Trst: Odbor za proslavo 40-letnice obnovitve slovenskih šol v Italiji.
- Strani, P., 1980. *La scuola elementare slovena a Trieste (1945–1980): tesi di laurea*. Trieste: Università di Trieste.
- Stranj, P., 1999. *Slovensko prebivalstvo Furlanije-Juljske krajine v družbeni in zgodovinski perspektivi* (ur.: M. Bufon in A. Kalc). Trst: SLORI.
- Susič, E. in Sedmak, D., 1983. *Tiha asimilacija*. Trst: Založništvo tržaškega tiska.
- Škedenj nekdanj in danes, 1980. Škedenj: Osnovna šola.
- Škedenj v besedi in sliki. 2, *Razglasi*, 1985. Škedenj: Dom Jakoba Ukmarja.
- Urban, C., 1967. *Zgodba o Viku*. Koper: Založba Lipa.
- Valdevit, G., 1979. *Chiesa e lotte nazionali: il caso di Trieste (1850–1919)*. Udine: Aries.
- Velikonja, J., 1954. Naši dijaki. V: *Izvestje srednjih šol s slovenskim učnim jezikom v britsko-ameriškem pasu STO za šolsko leto 1953–1954*, str. 3–6.
- Verginella, M., 2019. Fragmenti slovensko govorečega Trsta pred pojavom nacionalizma. V: *Iz zgodovine Trsta*, Kronika, letn. 67, št. 3, str. 429–445.
- Volk, S., 2003. *Istra v Trstu: naselitev istrskih in dalmatinskih ezulov in nacionalna bonifikacija na Tržaškem 1945–1966*. Knjižnica Annales 33. Koper: Univerza na Primorskem; Znanstveno-raziskovalno središče Koper.
- Volpi-Buzečan, A. in Košuta-Jagodic, V. ur. 1978. *Rojan skozi čas*. Rojan: Pripravljalni odbor za poimenovanje osnovne šole v Rojanu po Bazoviških junakih.
- Volpi Lisjak, B., 2003. La pesca. V: R. Finzi, L. Panariti in G. Panjek ur. *Storia economica e sociale di Trieste*, Vol. 2. Trieste: Lint, str. 483–503.
- Zoller, I., 1924. La comunità israelitica di Trieste – studio di demografia storica. *Metron*, Vol. III, fasc. 3–4.
- Zubini, F., 1994. *Roiano: da amena vallata di pascoli, boschetti e vigne a importante centro urbano alle soglie del Duemila*. Trieste: Italo Svevo.
- Zubini, F., 1995. *Barcola: dalla vallicula delle ville romane, alla contrada San Bortolo*. Trieste: Italo Svevo.
- Zubini, F., 1996. *San Giovanni: da fertile valle di periferia con le frazioni di San Cilino e Timignano solcate da ruscelli e torrenti, a quartiere cittadino rivolto al nuovo millennio*. Trieste: Italo Svevo.
- Zubini, F., 1999. *S. Maria Maddalena Superiore e Inferiore*. Trieste: Italo Svevo.
- Žnideršič Golec, L., 2019. Primož Trubar – servitor in comissus specialis tržaškega škofa Petra Bonoma. V: *Iz zgodovine Trsta*, Kronika, letn. 67, št. 3, str. 383–394.

VIRI

10. Censimento generale della popolazione: elaborazioni particolari relative al Comune di Trieste (15 Ottobre 1961). Trieste: Comune, Ripartizione VIII-Statistica, 1965.
 10. Censimento generale della popolazione: 15 Ottobre 1961. Vol. III, Dati sommari per Comune. Fascicolo 32, Provincia di Trieste. Roma: ISTAT, 1965.
 11. Censimento generale della popolazione: 24 Ottobre 1971. Vol. II, Dati per Comune sulle caratteristiche strutturali della popolazione e delle abitazioni. Fascicolo 29, Provincia di Trieste. Roma: ISTAT, 1973.
- Bogatec, N., 2011. *Projekt šola 2010*. Dostopno na: <http://www.slori.org/wp-content/uploads/2019/03/predstavitev-SOLA2010.pdf>
- Bogatec, N., 2012. *Narodnost v medgeneracijski perspektivi*. Dostopno na: <http://www.slori.org/wp-content/uploads/2019/03/predstavitev-2011-SLOV.pdf>
- Bogatec, N., 2020. *Analiza vpisov v vrte in šole s slovenskim učnim jezikom oziroma dvojezičnim slovensko-italijanskim poukom v Italiji v obdobju od šolskega leta 2001/01 do šolskega leta 2019/20*. Dostopno na: <http://www.slori.org/wp-content/uploads/2020/01/Predstavitev-januar-2020.pdf>
- Comune di Trieste. Portale Statistica. *Demografia*. Dostopno na: <https://statistica.comune.trieste.it/demografia/>
- Gemeindelexicon für das österreichisch-illyrische Küstenland: (Triest, Görz und Gradisca, Istrien): bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1900. Wien: K. K. Hof- und Staatsdruckerei, 1906.
- Izvestje osnovnih šol v britsko-ameriškem pasu STO za šolsko leto 1949/50–1951/52. Trst: Slovenske osnovne šole na STO, 1950–1952.
- Izvestje srednjih šol s slovenskim učnim jezikom na Tržaškem ozemlju za šolsko leto 1954/55–1981/82. Trst: s.n., 1955–1983.
- Izvestje srednjih šol s slovenskim učnim jezikom na Tržaškem ozemlju za šolsko leto 1982/83–2008/09. Trst: Ravnateljstva slovenskih srednjih šol, 1984–2010.
- Izvestje srednjih šol v britsko-ameriškem pasu STO za šolsko leto 1949/50–1953/54. Trst: s.n., 1950–1954.
- La popolazione di Trieste nel 1875: resoconto ufficiale del censimento generale della popolazione effettuato secondo lo stato del 31 Dicembre 1875. Trieste: Civico ufficio statistico anagrafico, 1878.
- Podatki o številu vpisanih v šole s slovenskim učnim jezikom (izbrani letniki) v *Jadranskem koledarju* in *Koledarju Goriške Mohorjeve družbe* (razni avtorji).
- Popis prebivalstva 1910. Archivio generale di Trieste. Popisne pole za vsa gospodinjstva tržaških predmestnih okrajev Barkovlje, Rojan, Sv. Ivan, Škedenj, Sv. Marija Magdalena Spodnja, Sv. Marija Magdalena Zgornja ter izbranih območij mestnih okrajev Sv. Vid, Novo mesto, Nova mitnica, Stara mitnica in Sv. Jakob.

Spezialortsrepertorium für das österreichisch-illyrische Küstenland: bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910. Wien: K. K. Hof- und Staatsdruckerei, 1918.

Trst: karta krajev, ledin, mandrij, pašnov, borštov in potokov. Trst: Gregorčičeva založba, 1951.

Vsebinsko kazalo

Predgovor | 13

I. DEL: AUSTRIA FELIX

Razvoj mesta ter njegove družbene in narodnostne strukture do leta 1910 | 21

Trst in tržaški Slovenci ob koncu avstrijske dobe | 55

Oris razvoja narodnostne in družbene strukture s Slovenci značilneje poseljenih predmestnih okrajev | 103

Barkovlje | 104

Rojan | 130

Sv. Ivan | 152

Škedenj | 184

Sv. Marija Magdalena Spodnja | 209

Sv. Marija Magdalena Zgornja | 234

Podoba »slovenskih« tržaških predmestnih okrajev leta 1910 | 252

Narodnostna in družbena podoba mestnih četrti z vidnejšim deležem slovenskega prebivalstva leta 1910 | 265

Sv. Vid | 267

Novo mesto | 275

Nova mitnica | 283

Stara mitnica | 291

Sv. Jakob | 299

Podoba tržaških mestnih okrajev z vidnejšo prisotnostjo slovenskega prebivalstva leta 1910 | 307

II. DEL: CITTÀ ITALIANISSIMA

Trst in tržaški Slovenci pod Italijo: med etnično »bonifikacijo« in težavno povojno družbeno rekonstrukcijo | 323

Razpad monarhije, uveljavljanje fašizma in protifašistični odpor | 323

Povojni konflikti in obnova slovenskih mestnih organizacij | 347

Spreminjanje števila in strukture tržaških Slovencev po letu 1945 v širšem demografskem in družbenem kontekstu | 359

Vpisani v šole s slovenskim učnim jezikom v Trstu in njihova identiteta | 359

Slovenci v Trstu po drugi svetovni vojni: poskus demografske ocene njihove številčnosti in razporeditve | 371

Trst in tržaški Slovenci okrog leta 2020: med družbeno integracijo in večkulturnostjo | 391

Družbena in narodnostno-jezikovna podoba Trsta sto let po priključitvi k Italiji | 391

Splošni podatki in družbeno-ekonomska struktura | 392

Krajevni izvor tržaških prebivalcev in območja izseljevanja njihovih otrok | 395

Subjektivna narodnostna identiteta, materni jezik in znanje slovenskega jezika med respondenti | 402

Koliko se slovenski jezik uporablja v domačem okolju in kako se prenaša med generacijami | 408

Obiskovanje šol s slovenskim učnim jezikom, uporaba tega v družbi in vezi s slovenskim prostorom | 418

Koliko »slovenski« je Trst in kakšne so značilnosti tržaških Slovencev | 428

Podrobnejši vpogled v eno generacijo tržaških Slovencev | 438

Povzetek: Slovenci v Trstu nekdanj in danes | 461

Kaj nam pove analiza popisnih podatkov za leto 1910 | 463

Tržaški Slovenci v nemirnem 20. stoletju | 472

Trst in tržaški Slovenci leta 2020: v znamenju medetnične integracije in večjezičnosti? | 479

Podoba tržaških Slovencev v 21. stoletju | 484

Literatura in viri | 493

Vsebinsko kazalo | 501

SLOVENSKA MATICA

slovenski raziskovalni inštitut
istituto sloveno di ricerche
slovene research institute

Monografija »Tržaški Slovenci – Zgodba nekoč največje slovenske urbane skupnosti« je temeljno delo o podobi slovenskega Trsta od desetletij pred prvo svetovno vojno do današnjih dni. Z izvirno uporabo zgodovinskih virov in z neposrednim opazovanjem stvarnosti v njeni celoti in po posameznih mestnih in predmestnih okrajih je avtor izrisal njene številne strukturne poteze in spremembe v teku časa in pod vplivi zgodovinskega dogajanja. Delo je inovativen prispevek ne samo v okviru slovenske družboslovne in humanistične znanstvene produkcije, ampak tudi na ravni mednarodnih študij o Trstu, med katerimi, kljub velikemu obsegu, še ni del, ki bi ponujala tako vsestransko in natančno sliko urbanega fizičnega prostora in njegovega družbenega tkiva.

Prof. dr. Aleksej Kalč

Monografija predstavlja temeljno znanstveno delo s področja proučevanja urbanih manjšinskih skupnosti, ki v tako metodološko celoviti obliki ni bilo še opravljeno niti na krajevni niti na evropski ravni. V njej avtor analizira spreminjajoč se družbeno-ekonomski položaj in socialno strukturo Slovencev v Trstu ter opredeli različne faze asimilacije slovenskega življa v tržaški »melting pot«. Prvi del zaobjema družbeno-politični prikaz slovenske prisotnosti v Trstu skozi prizmo ponovne interpretacije popisa iz leta 1910. Drugi del pa pojem tržaškega slovenstva na temelju izvirnih raziskovalnih podatkov prikazuje v sklopu sodobne mobilne družbe kot raznoliko spojino kulturnih in jezikovnih elementov in izvora, samo-opredeljevanja in večplastne pripadnosti.

Dr. Zaira Vidau

Z T T E S T

ISBN 978-961-7195-49-1

9 789617 195491